

Гор Видал

Сътворението

БЕЛЕЖКА НА АВТОРА

За хората от пети век пр.н.е. Индия е персийска провинция на река Инд, а Цин – само едно от воюващите помежду си княжества в днешен Китай. Все пак за улеснение съм използвал названието Индия, като с него обозначавам не само Гангската равнина, но и областите, които днес са известни като Пакистан и Бангладеш. Тъй като за онзи период английското название China би било съвсем погрешно, послужих си с древното име Cathay[1], включващо държавите между Янцзъ и Жълтата река. Където е възможно, използвам съвременните географски названия, като Средиземно море, или възприетите днес форми на имената, като например Конфуций[2]. Афганистан и Иран предпочитам да наричам с древните им имена: Бактрия и Персия.

[1] Древното название Cathay (Китай) съответствува на българското Китай, използвано в този превод, и е влязло в английски език през руски, като вероятно има татарски произход. Днес в английски се употребява думата China, произлязла от Ch'in (на бълг. Цин), една от многобройните държави, възникнали след разпадането на царството Чжоу (VIII-III в. пр.н.е.), която през 256 г. пр.н.е. завладяла Чжоу и наложила властта си над цял Китай. – Б. пр.

[2] В българския превод при предаването на имената сме се придържали към традиционно установилите се в съвременния ни език правописни и правоговорни форми, независимо че от гледище на езика на съответната страна в някои, случаи те се отклоняват от правилата за фонетична транскрипция. – Б. пр.

За обозначаване на разстоянията използвах нашите неметрични единици – милите. Колкото до датите, разказвачът обикновено гледа да съотнесе събитията към момента на започване на разказа, с който иска да обори Херодот (още неизвестен като „баща на историята“); можем да приемем, че това е вечерта на 20 декември 445 г. пр.н.е.

КНИГА ПЪРВА

Херодот чете съчинението си в атинския Одеон

На ТОМАС ПРАЙЪР ГОР (1870–1949)

1.

Сляп съм. Но не съм глух. Поради непълнотата на нещастieto си вчера бях принуден да слушам близо шест часа един самозван историк, който с изопачения си разказ за „Персийските войни“ – на атиняните, естествено, им отърва да ги наричат „Персийски“ – така ме възмути, че да бях по-млад и по-влиятелен, щях да се надигна от мястото си в Одеона[1] и да внеса смут в цяла Атина, като го оборя.

[1] В Гърция и по-рядко в Рим кръгло здание за музикални представления, декламации и състезания, построено за пръв път в Атина по времето на Перикъл. – Б. р.

Все пак аз знам причината за Гръцките войни. А той не. Пък и кой грък би могъл да я знае? Прекарах по-голямата част от живота си в персийския двор и дори сега, вече седемдесет и пет годишен, още служа на Великия цар, тъй както служих и на баща му – моя любим приятел Ксеркс, – а преди това и на неговия баща, герой, известен дори на гръците като Дарий Велики.

Когато досадното четене най-сетне свърши – между другото въпросният „историк“ има слаб, монотонен глас, който поради твърдото дорийско произношение звучи още по-неприятно, – осемнадесетгодишният ми племенник Демокрит попита дали не искам да остана и да поговоря със злословника, хулец Персия.

– Добре ще е да го направиш – каза той, – защото всички са вперили поглед в теб. Знаят, че навярно си много ядосан.

Демокрит учи философия тук, в Атина. Следователно препирните му доставят удоволствие. Запиши и това, Демокрите. В края на краищата именно по твое искане диктувам разказа си, от който ще научиш как и защо са започнали Гръцките войни. Няма да пощадя никого – включително и теб. Докъде бях стигнал? Да, до Одеона.

Усмихнах се със страдалческата усмивка на сляп човек – така един ненаблюдателен поет, говорейки за нас, невидждащите, описва изражението ни в подобни случаи. То и аз самият навремето, когато виждах, не обръщах особено внимание на слепците. От друга страна, съвсем не съм очаквал, че ще живея до старини, а още по-малко, че ще загубя зрението си. Това се случи преди три години – изведнъж белите облаци, които от известно време се спускаха пред очите ми, станаха непрозрачни.

Последното нещо, което видях, бе размазаното изражение на

собственото си лице в едно огледало от полирано сребро. Това се случи в Суза, в двореца на Великия цар. Отначало помислих, че стоят се изпълва с дим. Но беше лято и нямаше огън. За миг се зърнах в огледалото, после вече не виждах. И оттогава насам не виждам нищо.

В Египет лекарите правят някаква операция. Твърдят, че разпръсваля облаците. Много стар съм да ходя чак до Египет. Освен това видял съм предостатъчно. Та нали съм видял свещения огън, който е лицето на Премъдрия господ, Ахура Мазда[1]. Видял съм Персия и Индия, и най-далечните земи на Китай. Няма човек на този свят, който да е пътувал повече от мен.

[1]Върховното божество в зороастризма. Олицетворява живота и светлината и според персийската митология накрая ще победи противника си Ариман, символизиращ злото (старогр. Ормузд). – Б. пр.

Ето че се отклонявам. Това е белег на старостта. Помня, че дядо ми, когато беше на седемдесет и пет години, говореше с часове и съвсем неочаквано преминаваше от една тема на друга, при това без каквато и да било логика. Но не бива да забравяме, че той бе Зороастър[2], пророкът на Истината, и както Единият бог, комуто служеше, възприема едновременно безкрайното многообразие на целия свят, който сам е сътворил, така бе длъжен да го възприема и той, неговият пророк.

[2] Древногръцкото име на пророка Заратустра, който според някои версии произхожда от източноперсийския род Спитама, чийто потомък е и разказвачът. – Б. пр.

Демокрит иска да разкаже какво се случи на излизане от Одеона. Нямам нищо против. Твоята ръка ще се измори, Демокрите, не моята. Гласът никога не ми е изневерявал, нито пък паметта... поне досега.

Когато Херодот от Халикарнас завърши своето описание на персийското „поражение“ при Саламин преди тридесет и четири години, избухнаха проглушителни аплодисменти. Между другото акустиката на Одеона е ужасна. Вероятно не само аз съм разочарован от новата музикална зала. Дори лишените от музикален слух атиняни са наясно, че нещо не е наред с техния скъпоценен Одеон, неотдавна издигнат за небивало кратък срок по заповед на Перикъл, който плати за построяването му с парите, събрани от всички гръцки градове за общата им отбрана. Самата сграда, макар иззидана от камък, е копие на шатрата на Великия цар Ксеркс, случайно попаднала в гръцки ръце в настъпилата суматоха по време на последния персийски поход в Гърция. Нали уж ни презират, а ето че ни подражават.

Докато Демокрит ме извеждаше от музикалната зала, от всички

страни се чуваше: „Персийският посланик! Персийският посланик!“ Гърлените срички се набиваха в ушите ми подобно на онези чирепи[2], върху които атиняните периодично записват името на всеки, който с нещо ги е засегнал или подразнил. Онзи, който спечели най-много гласове в тези избори за непопулярност, бива прокуден от града за срок от десет години. Има хора, родени с късмет!

[2] В гръцкото народно събрание съществувала форма на гласуване, наречена остракизм, при която за бюлетина се използвали парчета от счупена керамика (остракон) – върху тях избирателите записвали имената на онези водачи, за които се смятало, че представляват опасност за държавата. Получилият най-много гласове бивал изгонван от Атина за 10 години. – Б. пр.

Предавам някои от забележките, които стигнаха до ушите ми, докато вървах към изхода.

- Обзалагам се, че онова, което чу, не му се е харесало.
- Вярно ли е, че е брат на Ксеркс?
- Не, той е маг.
- Това пък какво е?
- Персийски жрец. Магите ядат змии и кучета.
- И имат порочни връзки със сестрите, майките и дъщерите си.
- А защо не и с братята, бащите и синовете си?
- Ти си ненаситен, Глаукон.
- Магите са винаги слепи. Това е задължително условие.
- Младежът внук ли му е?
- Ами! Любовник.
- Не ми се вярва. Персите не са като нас.
- Прав си. Те губят битките. Ние ги печелим.
- Хубаво е, че го знаеш. Само дете още не си бил роден, когато накарахме Ксеркс да си плюе на петите и да побегне обратно към Азия.
- Момчето е много красиво.
- Грък е. Веднага си личи. Никой варварин не изглежда така.
- От Абдера е. Внук на Мегакреон.
- Онзи мидопоклонник! Нищожество!
- Богато нищожество! Мегакреон е собственик на половината сребърни мини в Тракия.

Осезанието и обонянието са двете сравнително запазени сетива, които все още ми остават. Първото не ми казваше много – усещах само мускулестата мишница на Демокрит, която здраво стисках с дясната си ръка. Но затова пък второто... През лятото атиняните не се къпят често.

През зимата – а сега е седмицата с най-кратък ден – изобщо не се къпят. И храната им, изглежда, се състои главно от лук и консервирана риба – консервирана най-вероятно по времето на Омир.

Навираха се под носа ми, злословеха по мой адрес, обиждаха ме. Аз, разбира се, съзнавам, че като посланик на Великия цар в Атина не само съм изложен на опасности, но и положението ми е много несигурно. Като казвам опасности, имам предвид, че тези неуравновесени хора като нищо могат да свикат едно от своите събрания, на които всеки гражданин от мъжки пол има право да каже каквото му дойде наум и, още по-лошо, да гласува. А след като на подобно събиране гражданите изслушат някой от немалкото безчестни или побъркани оратори в града, те са напълно способни да нарушат един свещен договор, както и стори-ха преди четиринадесет години, когато се втурнаха да завладяват персийската провинция Египет, Претърпяха пълно поражение. Към позора от тяхната авантюра се прибавяше и това, че шестнадесет години преди въпросното нашествие в Суза пристигна атинска делегация, натоварена да сключи дългосрочен мир с Персия. Делегацията се водеше от Калий, най-богатия човек в Атина. Както му е редът, съставен бе и мирен договор. Атина призна върховната власт на Великия цар над гръцките градове в Мала Азия. От своя страна Великият цар се съгласи да не държи персийска флота в Егейско море и прочие. Договорът бе много дълъг. Всъщност често съм си мислил, че тъкмо тогава, при съставянето на персийския текст, окончателно съсипах очите си. През онези дълги месеци, докато се водеха преговорите, бях принуден да чета всяка дума, записана в документите, и белите облаци, за които споменах, започнаха чувствително да се сгъстват.

След поражението си в Египет изпратиха в Суза нова делегация. Великият цар се държа много достойно. Дори не спомена, че с нашествието си атиняните са нарушили мирния договор. Вместо това ги посрещна сърдечно и говори за приятелството си със Спарта. Атиняните се уплашиха. Те поначало се боят от Спарта, и то съвсем основателно. След неколкодневни преговори бе решено, че договорът, който и двете страни нямаше официално да признаят, е отново в сила и Великият цар като доказателство за доверието, което храни към атинските си „роби“ – да, точно така се изразява, – изпрати в Атина най-близкия до сърцето на баща му, покойния Ксеркс, приятел – Кир Спитама. Мен.

Не бих казал, че това особено ме зарадва. Не ми бе минавало и през ум, че ще прекарам последните дни от живота си в този отблъскващ град, на студа и вятъра, сред хора също толкова отблъскващи – студени

и вятърничави. От друга страна... но нека това си остане между нас, Демокрите, защото тези мои разсъждения са предназначени най-вече за теб, използвай ги както намериш за добре, след като умра – въпрос на дни, струва ми се, ако съдя по треската, от която изгарям в момента, и по пристъпите на кашлица, които сигурно правят диктуването не по-малко отегчително за теб, отколкото е за мен... Ето че пак загубих мисълта си.

От друга страна... Да. След убийството на любимия ми приятел Ксеркс, когато престола зае синът му Арта-ксеркс, положението ми в Суза доста се разклати. Макар че Великият цар храни добри чувства към мен, аз все пак съм човекът, когото винаги свързват с предишната власт, и не мога да очаквам новите хора в двореца да ми оказват пълно доверие. Малкото влияние, което все още имам, се дължи на произхода ми – една независеща от нас случайност. Аз съм последният жив внук на Зороастър, пророка на Единия бог, Ахура Мазда – на гръцки Премъдрия господ. Откакто преди половин век Великият цар Дарий прие зороастризма, царската фамилия се отнася с уважение към нашето семейство и това до известна степен ме кара да се чувствавам като измамник. В края на краищата човек не избира дядо си.

Пред входа на Одеона ме спря Тукидид[1] – мрачен човек на средна възраст, водач на консервативната партия, откакто преди три години умря тъст му, прочутият Кимон[2]. Сега Тукидид е единственият сериозен съперник на Перикъл, водача на демократите.

[1] Тукидид – атински политик, съименник на историка Тукидид, с когото имал роднински връзки чрез рода на Филаидите. – Б.пр.

[2] Кимон (ок. 510–450 г. пр.н.е.) – атински стратег и държавник, политически противник на Темистокъл. Остракизиран по време на борбата на Ефиалт с аеропага. През 450 г. пр.н.е. предприел военни действия срещу Персия и загинал в сражение. – Б. пр.

Политическите названия, които използват тук, са неточни. Водачите и на двете фракции са аристократи. Но някои благородници, като покойния Кимон, поддържат богатата земевладелска класа, докато други, като Перикъл, флиртуват с градската тълпа – Перикъл се погрижи да укрепи прословутото им събрание, продължавайки делото на своя политически ментор Ефиалт[3], радикален водач, убит преди десетина години при загадъчни обстоятелства. Естествено, убийството на Ефиалт бе приписано на консерваторите. Ако е тяхно дело, заслужават поздравления – не може един град, още по-малко цяла държава, да се управлява от тълпата.

[3] Ефиалт (ок. 500–453 г. пр.н.е.) – вожд на атинските демократи през 70-те години ла V в. пр.н.е. В 457 г. пр. и. е. бил пре-дателски убит, но демокрацията в Атина укрепнала и била подготвена почвата за делото на Перикъл. – Б. пр.

Най-вероятно, ако беше обратното – ако майка ми бе персийка, а баща ми грък, – щях да съм на страната на консерваторите, макар че те често се поддават на изкушението да си служат с името на Персия, за да плашат народа. Известна ми е любовта на Кимон към Спар-та и омразата му към нас и все пак съжалявам, че нямах възможност да го познавам лично. Всички тук казват, че сестра му Елпиника по характер приличала на него. Тя е чудесна жена и моя вярна приятелка.

Демокрит учтиво ми напомня, че отново съм се отклонил от темата. Аз пък му напомням, че след като часове наред съм слушал Херодот, не мога да преминавам логично от един въпрос на друг. Мисълта на Херодот скача като скакалец. Защо да не му подражавам? Тукидид ме заговори на излизане от Одеона.

– Предполагам, че онова, което чухме преди малко, ще бъде докладвано в Суза.

– Нима има нещо лошо в това? – попитах едновременно любезно и глупаво, както подобава на един добър посланик. – Великият цар обича невероятните истории. Има вкус към фантастичното.

Очевидно не се показах достатъчно глупав. Почувствувах негодуването на Тукидид и придружаващата го свита от консерватори. Политическите водачи в Атина рядко излизат сами, защото се страхуват, че ще ги убият. Демокрит твърди, че когато човек види голяма група шумни мъже, сред които се мярка шлемоподобен лук[1] или кръгла алена луна, в първия случай това непременно ще е Перикъл, а във втория – Тукидид. И така, градът е разделен на две гневни половини – едните са за Луната, другите за Лука!

[1] Атинските политици често били прицелна точка в комедиите. Поетът Крагин ожесточено осмивал Перикъл – на едно място го представя с чудовищен шлем, подобен па макет на Одеона, и казва: „Пристига Зевс – главата му е като лук. На нея носи своя Одеон...“ – Б. пр.

Беше денят на Алената луна. По неизвестни причини „шлемоподобният лук“ не присъствуваше на четенето в Одеона. Дали пък Перикъл не се срамува от акустиката на сградата – нали е негово творение? Не вярвам – срамът е чувство, непознато на атиняните.

Сега Перикъл, в съзаклятие с пасмина художници и строители, издига на Акропола храм на богинята Атина, грандиозен приемник на

мизерното храмче, опожарено от персийската армия преди тридесет и четири години – факт, който Херодот предпочита да отмине с мълчание.

– Нима искаш да кажеш, посланико, че разказът, който току-що чухме, не е истина?

Тукидид се държеше нагло. Предполагам, че беше пиян. Нас, персите, ни обвиняват, че прием много поради ритуалната употреба на хаома[2]. И все пак не съм виждал персиец толкова пиян, колкото някои атиняни, а в интерес на истината дори атинянинът не се напива така, както спартанецът. Преди години моят приятел, спартанският цар Демарат, ми обясняваше, че навремето и спартанците разреждали виното с вода, докато северните номади не изпратили в Спарта делегация скоро след като Дарий опустошил родината им Скития. Според Демарат скитите научили спартанците да пият виното без вода. Но аз не вярвам на тази история.

[2] Опияняваща напитка от култови растения, която заемала важно място в религиозните обреди на древните перси. – Б. пр.

– Това, което чух, млади човече, е една неубедителна версия за събития, случили се преди твоето раждане, а предполагам, и преди раждането на историка.

– Сред нас все още има мнозина живи свидетели и те отлично помнят деня, в който персите се озоваха при Маратон – прозвуча наблизко старчески глас. Демокрит не можа да ми каже чий е гласът. Но такива старци тук ги има много. В Гърция, когато се срещнат хора на определена възраст, вместо поздрав си задават въпроса: „Ти спомняш ли си какво беше, когато Ксеркс стигна до Маратон?“ После започват да си разменят лъжи.

– Да – отвърнах, – все още има хора, които добре си спомнят онези далечни времена. Уви, аз съм един от тях. Всъщност с Великия цар Ксеркс сме връстници. Ако беше жив, сега щеше да е седемдесет и пет годишен. Беше на тридесет и четири, когато се възкачи на престола – в разцвета на силите си. А вашият историк току-що ни разказа, че когато наследил престола от Дарий, Ксеркс бил неуравновесен младеж.

– Това е дребна подробност... – понечи да ми възрази Тукидид.

– Да, но типична за една творба, с която много ще се забавляват в Суза – във всеки случай не по-малко, отколкото с хумористичната пиеса „Перси“, която навремето лично преведох на Великия цар. Той се възхиτι на атическите хитроумня на автора.

Разбира се, в това нямаше и капка истина. Ксеркс щеше да изпадне в ярост, ако му бях показал до каква степен той и майка му са

окарикатурени за забавление на атинската тълпа.

Възприел съм тактиката никога да не давам вид, че съм огорчен, когато ме обиждат варвари. За щастие най-обидните им думи са ми спесени. Тях те пазят един за друг. Ние, останалите, имаме късмет, че гърците се мразят помежду си много повече, отколкото мразят нас, чуждоземците.

Чудесен пример: когато възхваляваният навремето драматург Есхил изгубил една награда в състезание с възхвалявания за момента Софокъл, той така побеснял, че се преселил от Атина в Сицилия, където го сполетяла съвсем заслужена съдба. Един орел, който търсел нещо твърдо, за да счупи костенурката, която стискал в ноктите си, взел плешивата глава на автора на пиесата „Перси“ за камък и пуснал костенурката върху нея с фатална точност.

Тукидид тъкмо се канеше да продължи разговора, заплашващ да се превърне в доста неприятна сцена, когато младият Демокрит внезапно ме изгласка напред с вик: „Път за посланика на Великия цар!“ Направила ми път.

Добре, че носилката ме чакаше точно пред колоната.

За щастие, когато дойдох тук, успях да наема къща, строена преди да опожарим Атина. Тя е сравнително по-удобна от къщите, които сега издигат богатите атиняни, макар да не е толкова луксозна. Нищо не е в състояние така да развихри фантазията на честолюбивите архитекти, както изгарянето на родния им град до основи. Именно по тази причина днешният Сарди е далеч по-пищен, отколкото по времето на Крез. Не съм виждал старата Атина и, естествено, не мога да видя новата, но от това, което ми разказват, разбирам, че хората все още строят къщите си от кирпич, че рядко се срещат прави улици и нито една от тези улици не е достатъчно широка, но в замяна на това обществените сгради са разкошни, макар и да са недомислена работа – като Одеона.

В последно време най-много сили се хвърлят на Акро-пола – скала с цвят на лъвска грива, както поетично се изразява Демокрит, надвиснала над по-голямата част на града – за нещастие и над моята къща. Така че точно сега, през зимата, слънцето огрява дома ми не повече от един час на ден.

Но скалата има и някакъв чар. С Демокрит често бродим там. Докосвам разрушените стени. Вслушвам се в шума от строежа. Мисля си за онова поколение достойни тирани, живели на Акропола, преди да ги изгонят от града, което тук рано или късно се случва с всеки почтен човек. Познавах последния тиран, благородния Хипий. Когато бях млад,

често го виждах в двореца в Суза.

Сега най-важно място на Акропола заемат храмовете със статуи на боговете, които хората се преструват, че почитат. Казвам „преструват се“, защото съм убеден, че атиняните, макар на пръв поглед да изглеждат консервативни, особено по отношение на старите си ритуали, всъщност са атеисти по дух – в потвърждение ще цитирам думите на един от гръцките си братовчеди: „Човек е мярка за всички неща!“ [1] Според мен дълбоко в себе си атиняните наистина вярват в това – колкото и да е парадоксално, при положение че са необикновено суеверни и строго наказват провинилите се в безбожие.

[1] Изразът е на Протагор, най-известния сред философите софисти. Роден е в Абдера (481 г. пр.н.е.). – Б. пр.

2.

Демокрит не бе и чувал някои от нещата, които споделих на вечерята снощи. Сега той иска не само да научи от мен истината за Гръцките войни, а което е по-важно, настоява да му разкажа и спомените си за Индия и Китай, и за мъдреците, които срещнах на изток и в земите на изток от изток. Предложи да запише всичко. Гостите ми на снощната вечеря възторжено го подкрепиха. Но подозирам, че беше само от учтивост.

Сега седим във вътрешния двор на къщата. По това време тук грее слънце. Денят е прохладен, но не е студено и усещам топлината на слънцето върху лицето си. Чувствавам се добре, защото съм облечен удобно, по персийски. Всички части на тялото ми, освен лицето, са покрити. Когато не се движа, ръкавите скриват дори и пръстите ми. Естествено, нося панталони – дреха, която открай време смушва гърците.

Нашите понятия за благоприличие тук се приемат с насмешка – гърците са най-щастливи, когато гледат игрите на голи младежи. Това, че съм сляп, ми спестява не само гледката на разюзданите млади атиняни, но и на следящите ги с похотливи погледи мъже. Ала стане ли дума за жени, атиняните са съдържани. И тук жените са покрити от глава до пети като персийките, но облеклото им е без украшения, лишено е от пьстрога, от изящество.

Диктувам на гръцки, защото открай време говоря с лекота езика на йонийските гърци. Майка ми Лаида е гъркиня от Абдера. Дъщеря е на Мегакреон, дядото на Демокрит. Тъй като Мегакреон владееше

сребърни мини, а ти, Демокрите, си негов потомък по мъжка линия, сега си много по-богат от мен. Да, запиши го. Ти си част от този разказ, колкото и да си млад и незначителен. Нали все пак ти ме накара да се пороя в паметта си.

Снощи дадох вечеря на факлоносеца Калий и на со-фиста Анаксагор. Всеки ден Демокрит прекарва часове наред с Анаксагор, който непрекъснато му говори. Това минава за образование. По мое време, в родината ми, образованието се състоеше в заучаване на свещените текстове, уроци по математика, упражнения по музика, стрелба с лък...

„Да яздиш, да стреляш с лък, да казваш Истината“ – така гласи прочутата фраза, която изразява същността на персийското образование. Демокрит ми напомня, че гръцкото образование е почти същото, като се изключи казването на истината. Той знае наизуст съчиненията на йониеца Омир (също като мен слепец). Може и да е прав. Но тук в последно време традиционните методи бяха изоставени – според Демокрит допълнени – с появяването на една нова категория хора, наричащи себе си софисти. На теория от софиста се очаква да е способен в някое изкуство. На практика мнозина от тукашните софисти не притежават нито способности, нито дарба. Умеят единствено да си служат ловко с думите, но е трудно да се установи какво точно преподават, тъй като поставят под съмнение всичко – с изключение на парите. Те не пропускат да си осигурят добро възнаграждение от младежите в града.

Анаксагор се отличава от тази пасмина. Той говори ясно и пише на добър йонийски гръцки. Демокрит ми прочете книгата му „Физика“. Макар и да не разбирам много неща в нея, не мога да не се възхитя на дързостта му. Опитал се е да обясни всичко, като внимателно е изучавал видимия свят. Разбирам разсъжденията му, докато описва видимото, но щом стигне до невидимото, се обърквам. Анаксагор твърди, че нищото не съществува. Твърди, че цялото пространство е пълно с нещо дори когато не можем да го видим – вятъра например. Най-интересни (и атеистични!) са възгледите му за раждането и смъртта.

„Гърците – пише той – имат неправилна представа за появата и заживането на нещата. Нищо не се появява и нищо не загива, само съществуващите неща се съединяват и разделят. Затова правилно би било да наричаме раждането на нещата съединяване, а смъртта им – разделяне.“ Това бих могъл да приема. Но какви са тези „неща“? Какво ги кара да се съединяват и разделят? Кога, къде и защо са били сътворени? От кого? Според мен има само един въпрос, върху който си струва да се размишлява – сътворението.

В отговор Анаксагор въвежда думата „разум“. „Първоначално всички неща, от безкрайно малкото до безкрайно голямото, били в покой. После Разумът внесъл в тях ред.“ Тогава тези неща (какви са те? къде са? защо съществуват?) започнали да се въртят.

Едно от най-големите неща е нагорещеният камък, който наричаме слънце. Още като малък Анаксагор предсказал, че рано или късно парче от слънцето ще се откъсне и ще падне на земята. Преди двадесет години предсказанието му се сбъдна. Цял свят видя как къс от слънцето описа огнена дъга по небосвода и падна близо до Егос-потами в Тракия. Когато огненият къс изстина, оказа се, че той е просто парче кафеникава скала. Анаксагор изведнъж се прочу. Днес книгата му се чете навсякъде. На агората човек може да си я купи на старо за една драхма.

Перикъл покани Анаксагор в Атина и му даде скромна пенсия, с която сега се издържат софистът и семейството му. Излишно е да споменавам, че консерваторите го мразят почти толкова, колкото и Перикъл. Щом решат да създадат политически неприятности на Перикъл, обвиняват приятеля му Анаксагор в богохулство, безбожие и други подобни измислици. Всъщност не са измислици, защото и Анаксагор, като всички останали гърци, е атеист, но за разлика от тях не е лицемер. Той е сериозен човек и се мъчи да разбере същността на вселената, а онзи, който не познава Премъдрия господ, трябва да полага наистина много големи усилия, защото иначе нищо няма да му е ясно.

Анаксагор е около петдесетгодишен, йонийски грък от град Клазомене[1]. Той е нисък и дебел, поне така ми го описва Демокрит. Произхожда от богато семейство. Когато умрял баща му, отказал да се заложи с управлението на наследствения имот, както и да заеме политически пост. Обичал да наблюдава природата и не искал да се занимава с нищо друго. Преотстъпил целия си имот на далечни роднини и напуснал дома си. Когато го попитали дали го вълнува мисълта за родното му място, Анаксагор отговорил: „Естествено, мисълта за родното ми място много ме вълнува!“ И посочил небето. Прощавам му този типично гръцки жест. Много обичат да се перчат.

[1] Град в Йония на южния бряг на Смирненския залив, – Б. пр.

След като ни поднесоха първото блюдо – прясна, а не консервирана риба, – Анаксагор поиска да чуе какво мисля за басните на Херодот Няколко пъти отворих уста да му отвърна, но не успях да взема думата от стария Калий, който не спираше да говори. Трябва да се съобразявам с Калий, защото атиняните и без това не са доволни от нашия забулен в тайна мирен договор. Всъщност много възможно е един хубав ден

споразумението да бъде анулирано и тогава ще съм принуден да си замина, ако, разбира се, уважат посланическия ми сан и не ме убият. Гърците по принцип не зачитат посланиците. Дотогава, като съавтор на договора, Калий е мой защитник[1].

[1] Мирът, сключен в Суза, е известен в историята като Калиев мир. – Б. пр.

Калий описа – за не знам кой път – битката при Маратон. Гръцката версия на това събитие много ме отегчава. Излишно е да споменавам, че Калий уж се сражавал с херкулесовска храброст.

– И то без да съм длъжен. Имам предвид това, че съм потомствен факлоносец! Посветен съм в мистериите на великата богиня Деметра, в Елевзинските мистерии[2]. Но ти знаеш всичко това, нали?

[2] В град Елевзин, център на култа към богинята на плодородието Деметра, разположен на около 20 км западно от Атина, през месец септември в продължение на девет дни се извършвало посвещението в Елевзинските мистерии. – Б. пр.

– Разбира се, Калий, знам го. Нали по това си приличаме. Не си ли спомняш? И аз съм потомствен факлоносец.

– Така ли? – Калий няма добра памет за наскоро научени неща. – Ах, да! Точно така! Ти си огнепоклонник. Да, да. Сигурно е много интересно. Трябва да ни поканиш да присъствуваме на някой ваш обред. Казват, че било забележителна гледка. Особено когато архимагът гълта огън. Архимагът си ти, нали?

– Точно така. – Вече не си правя труда да обяснявам на атиняните разликата между зороастриец и мага. – Само че ние не гълтаме огъня – продължих аз. – Ние му служим. Той е посредник между нас и Премъдрия господ. Освен това ни напомня за Страшния съд, когато всеки от нас ще трябва да премине през море от разтопен метал, през нещо като самото слънце, ако теорията на Анаксагор за слънцето е вярна.

– И после какво става?

Въпреки че е потомствен жрец, Калий е много суеверен. Това ми се вижда чудно. Потомствените жреци обикновено са склонни към атеизъм. Те знаят твърде много.

Отвърнах му както подобава:

– Онзи, който е служил на Истината и е отхвърлял Лъжата, няма да почувствува нищо, докато преминава през кипящия метал. Той просто...

– Разбирам, разбирам. – Умът на Калий, доколкото го има, пърха и се лута като подгонена птичка. – И при нас е нещо подобно. Все пак

искам някой ден да те видя как гълташ огън. Естествено, не мога да върна услугата. Знаеш, че нашите обреди се държат в строга тайна. За тях нямам право да ти кажа нищо. Освен че, ако ги изпълниш всичките, ще се преродиш. Стига, разбира се, да можеш да ги изпълниш. А като умреш, ще успееш да избегнеш... – Калий млъкна. Птичката, изглежда, кацна на клонче. – Все едно, сражавах се при Маратон, макар да бях принуден да нося тези жречески одежди. Нали виждаш, трябва винаги да ги нося. Е, ти, естествено, не виждаш, но нищо. Всъщност както бях започнал да ви разказвам, жрец – не жрец, в онзи паметен ден убих доста перси...

– И тъкмо тогава намери златото си в един ров. Анаксагор, също като мен, направо се вбесява от

Калий. Но има известна разлика – той не е длъжен да го понася.

– Тази история, както я разказват, е добила твърде изопачен вид. – Неочаквано Калий взе да се изразява точно. – Истината е, че плених един персиец, а той ме помисли за някакъв генерал или цар заради тази лента около главата ми... е, ти, естествено, не можеш да я видиш. Понеже той говореше само персийски, а аз само гръцки, нямаше как да изясним въпроса. По какъв начин да му обясня, че не съм важна личност, като се изключи фактът, че съм факлоносец? Освен това бях едва осемнайсетгодишен и той сам трябваше да се досети, че на тази възраст е изключено да съм високопоставен. Той обаче не се досети. Показа ми едно място на брега на реката – съвсем не ров, както разправят. Там беше скрил ковчеже със злато. Взех го, естествено. Военен трофей.

– А какво стана със собственика на златото?

Анаксагор, както и цяла Атина, много добре знаеше, че Калий е побързал да убие персиеца. А после, благодарение на въпросното ковчеже със злато, е успял да вложи пари във вина, зехтин и кораби. Днес той е най-богатият човек в града. Страшно му завиждат. Всъщност в Атина няма човек, комуто да не завиждат за нещо – пък било то и за липсата на завидни качества.

– Освободих го, естествено – излъга Калий без всякакво смущение. Зад гърба му го наричат Калий Златния ров. – Златото беше откуп. Да вземеш откуп, е нещо обикновено по време на битка. Случва се ежедневно между гръци и перси. Поне така беше. Сега всичко това е минало благодарение на нас двамата, Кир Спитама. Цял свят ни дължи, на мен и на теб, вечна благодарност.

– Ще се задоволя напълно и с една-две години благодарност.

Докато разчистваха масата от първите блюда и поднасяха вторите,

при нас седна Елпиника. Тя е единствената атинянка, която може да вечеря с мъжете винаги когато пожелае. Ползува се с привилегии, защото е жена на богатия Калий и сестра на превъзходния Кимон – всъщност тя е и истинската му вдовица. Преди да се омъжи за Калий, тя и брат и живеели като мъж и жена – много скандална връзка според атиняните. Един от признаците за дълбоката незрялост на гърците е, че все още не могат да разберат колко благородно става едно семейство, когато братът се ожени за сестра си. Та нали двамата са половини на едно и също цяло? Ако се свържат в брачен съюз, всеки от тях добива двойно по-голяма сила.

Говори се още, че навремето не Кимон, а Елпиника управлявала консервативната партия. В момента тя има голямо влияние и върху племенника си Тукидид. Възхищават й се и същевременно се боят от нея. Елпиника е приятен събеседник. Знам, че е висока като мъж и все още красива, но с някогашна, вече повехнала красота. Тези сведения черпя от Демокрит, който е осемнадесетгодишен и в представите му, щом човек има един бял косъм на главата си, кажи-речи, е готов за гроба – всеки ден оттам нататък си го е откраднал. Елпиника говори с приятен мек йонийски акцент, а аз колкото ненавиждам твърдото дорийско произношение, толкова обичам йонийското. Нали съм научил гръцки от майка си, а тя е йонийка.

– Знам, че се държа скандално – сама се укорява Елпиника. – Но какво да правя, това ми е в природата. Вечерям с мъжете. Най-безсрамно. Като милетска компаньонка, само дето не мога да пея.

По тези места изисканите проститутки се наричат компаньонки.

Макар че в нито един гръцки град жените не могат да се похвалят с особени права, съществуват някои варварски аномалии. Когато за пръв път присъствувах на игрите в един от йонийските градове в Мала Азия, за мое учудване забелязах, че поощряват неомъжените момичета да ходят там и да разглеждат потенциалните си съпрузи голи, докато това е забранено на омъжените жени поради несъмнено разумното съображение, че в техните помисли не трябва да има друг мъж освен законния им съпруг. В консервативна Атина както на съпругите, така и на момичетата рядко се разрешава да напускат дома си, а още по-рядко да посещават игрите. Ел-пинка е изключение.

Слушах как тази забележителна жена се настанява на кушетката там, където сядат мъжете, а не скромно на стол или на табуретка, както се изисква от гръцките жени в онези редки случаи, когато вечерят в мъжка компания. Но Елпиника не зачита обичаите. Прави каквото си

иска и никой не се осмелява да се възпротиви ... пред пая. Като сестра на Кимон, жена на Калий и леля на Тукидид, тя е най-високопоставената дама в Атина. Често е нетактична и почти никога не си прави труда да прикрие презрението си към Калий, който пък сляпо я обожава.

Не мога да преценя глупав ли е Калий, или не. Струва ад се, че за да спечелиш пари, ако ще и да намериш съкровище в някой ров, трябва да притежаваш известна интелигентност. Но прозорливостта му в търговията не може да компенсира глупостта му във всички други житейски области. Когато братовчед му Аристид, този благороден, честен и безкористен (поне за атинянин) държавник, живеел в нищета, към Калий отправяли много упреци, че не му помага.

Като разбрал, че ще си спечели име на скъперник, Калий помолил Аристид да заяви пред събранието, че настойчиво е отказвал да вземе пари от него. Благородният Аристид повторил пред събранието точно каквото поискал Калий. Калий му благодарил и не му дал пари. Тъй че сега Калий е известен не само като скъперник, но и като истински лицемер,. За Аристид се говори, че е справедлив. Не знам по какъв повод. Имам големи празнини в познанията си за града и политическата му история.

Снощи Елпиника набързо запълни една такава празнина.

– Тя е родила син. Рано тази сутрин. Той е във възторг.

Тя и той, произнесени с особена интонация, винаги означават компанията Аспазия и любовникът ѝ генерал Перикъл.

Консерваторът Калий много се развесели.

– Значи момчето ще трябва да бъде продадено в робство. Такъв е законът.

– Законът не е такъв – обади се Анаксагор. – Момчето е родено свободно, защото родителите му са родени свободни.

– Не и според новия закон, гласуван от събранието по предложение на самия Перикъл. В него нещата са ка-зани ясно. Щом майка ти е чужденка... Или щом баща ти е чужденец, искам да кажа, атинянин... – Калий се обърка.

Анаксагор се намеси:

– За да бъдеш атински гражданин, и двамата ти родители трябва да са атиняни. Тъй като Аспазия е ми-летка по рождение, синът ѝ от Перикъл никога не може да стане атински гражданин, нито да заема държавна служба. Но той не е роб, както не е робиня и майка му, както не сме роби и всички ние, чужденците.

– Прав си. Калий греша.

Елпиника е рязка и пряма. Напомня ми майката на Ксеркс, старата царица Атоса.

– Все пак – продължи Елпиника – изпитвам известно задоволство, че именно Перикъл прокара този закон в събранието. Сега не: свият закон завинаги ще ли ши собствения му син от поданство,

– Но Перикъл има и други синове. Не от тази, а от законната си жена – обади се Калий.

Той още се чувствава дълбоко обиден – или поне така твърди – от факта, че преди много години жената на най-големия му брат напуснала мъжа си, за да се омъжи за Перикъл, като по този начин озлочестила не едно, а две семейства.

– Лошите закони са капан за собствените си създатели – заяви Елпиника, сякаш цитираше някоя известна поговорка.

– Това да не са думи на Солон? – попитах аз. Солон е легендарен мъдрец, когото атиняните често цитират.

– Не – отвърна Елпиника. – Това са мои думи. Обичам да се самоцитирам. Скромността не ми е присъща. А сега да решим, кой ще оглави вечерята?

Според атинския обичай, щом вторите блюда се вдигнат от масата, компанията трябва да си избере цар на вечерта, който да реши, първо, колко вода трябва да се добави към виното – ако водата е малко, естествено, няма да се водят сериозни разговори – и второ, каква ще е темата на разговора. После „царят“ до известна степен ръководи дискусиата.

Избрахме Елпиника за царица. Тя поръча три части вода, една част вино. Очертаваше се сериозна дискусия. И тя наистина се оказа много сериозна, тъй като се поведе разговор за същността на вселената. Казвам „много сериозна“, защото един тукашен закон – в този град има какви ли не закони! – забранява не само заниманията в областта на астрономията, но и всякакви разсъждения за същността на небето и звездите, слънцето, луната и сътворението на света.

Старата религия твърди, че двете най-големи небесни форми са божества, наречени съответно Аполон и Диана. Като изказва предположението, че слънцето и луната са просто огромни, въртящи се в небето огнени камъни, Анаксагор се подлага на съвсем реален риск да бъде обвинен в безбожие. Излишно е да споменавам, че по-будните атиняни непрекъснато разсъждават по тези въпроси. Но всеки миг ги дебне опасност някой от враговете им да ги обяви публично за безбожници и ако случайно точно през тази седмица гражданинът е спечелил в събранието гласове за непопулярност, може да бъде осъден на смърт. Атиняните не

престават да ме учудват.

Но преди да навлезем в опасни води, Елпиника ме подложи на разпит за впечатленията ми от четенето на Херодот в Одеона. Внимавах да не кажа нещо в защита на политиката на Великия цар Ксеркс спрямо гърците – а и как бих могъл в такова обкръжение? Все пак споменах колко съм се ужасил от начина, по който Херодот клевети нашата царица майка. Аместрида няма нищо общо с кръвожадното чудовище, което Херодот намери за нужно да представи пред своите слушатели. Когато заяви, че тя неотдавна е погребала живи няколко персийски младежи, публиката потръпна от задоволство. Но истинската история е съвсем друга. След убийството на Ксеркс няколко семейства вдигнаха бунт. Щом бе възстановен редът, синовете на тези семейства бяха екзекутирани по общоприетия начин. Ритуалът на магите изисква мъртвите да бъдат оставени на природните стихии. Като добра зороастрийка, Аместрида се противопостави на магите и нареди мъртвите момчета да бъдат погребани. Това бе добре обмислен политически ход, който доказва още веднъж победата на Зороастър над дяволопоклонниците.

Разказах им за неизменната вярност на Аместрида към мъжа ѝ, Великия цар. За героичното ѝ държане по време на убийството му. За прозорливостта и твърдостта, които прояви, като осигури престола за втория си син.

Елпиника беше във възторг.

– Трябвало е да се родя персийка. Явно пропиявам живота си в Атина.

Калий се възмути:

– И така си прекалено свободна. Освен това сигурен съм, че дори в Персия на никоя жена не е позволено да се разполага на кушетката, да се налива с вино наравно с мъжете и да богохулства. Там щеше да си затворена в харем.

– Греша ли аз, сякаш да водя армии, като онази, как ѝ беше името, от Халикарнас. Артемизия ли се казваше?[1] – Елпиника се обърна към мен – Трябва да отговориш на Херодот.

[1] Покорен от Персия, Халикарнас бил управляван от тирани, понякога жени, като Артемизия, дъщеря на тирана Лигдам, която участвувала с персийската флота в битката при Саламин. – Б. пр.

– И да ни разкажеш всичко за пътешествията си – обади се Калий. – За всички онези източни градове, които си видял. За търговските пътища... Това ще бъде наистина полезно. По-точно как може да се стигне до Индия и Китай?

– Търговските пътища далеч не са толкова важни, колкото идеите за сътворението на света, с които си се запознал – намеси се Анаксагор, чието отвращение към търговията и политиката го отличава от останалите гърци. – Трябва също така да запишеш онова, което е казал твоят дядо, Зороастър. Цял живот слушам за него, но никой не ми е обяснил кой е той и каква в действителност е била неговата представа за същността на вселената.

Оставям на Демократ да предаде последвалата сериозна дискусия. Ще спомена само, че Калий се изказа така, както се и очакваше – заяви, че вярвал във всички богове. Та нали иначе не би могъл да спечели, при това три пъти, надбягването с колесници в Олимпия? А и кой е факлоносецът в Елевзинските мистерии на Деметра?

Елпиника беше доста съдържана. Тя винаги търси доказателства. Или по-точно – майсторски построени доводи. Думите са единственото доказателство, което гърците уважават. Те владеят изкуството да придават правдоподобно звучене на фантастичното.

Анаксагор се държа скромно както винаги. Той има навика да говори като човек, който „чисто и просто проявява любопитство“. Макар онзи камък, дето падна от небето, да докажа теорията му за същността на слънцето, сега той се въздържа да изтъква правотата си повече от всякога, защото „трябва да се знае още толкова много“.

Демокрит го попита за онези прословути неща, които са навсякъде през цялото време, но не могат да се видят.

– Нищо не се появява и нищо не загива – каза Анаксагор след третата чаша от силно разреденото вино на Елпиника. – То просто се съединява със съществуващите неща или се отделя от тях.

– Но нали нищо изключва което и да е било нещо и по тази логика самото то не съществува? – попитах го аз.

– Ако думата нищо ви смущава, тогава нека опитаме с всичко. Представете си всичко като безброй семенца, които съдържат всичко съществуващо. Следователно всичко е във всичко наоколо.

– Да се повярва в това, е по-трудно, отколкото да се разбере гневът на великата богиня Деметра[1], когато дъщеря ѝ слязла в царството на Хадес и взела със себе си пролетта и лятото, защото тази история все пак е подкрепена с неоспорим факт – заяви Калий.

[1] Според легендата богинята на плодородието Деметра се разсърдила на Зевс, защото дал любимата ѝ дъщеря Персефона за желя на бога Хадес, владетел на подземното царство и царството на мъртвите. Гневът ѝ спрял всякакъв растеж на земята. За да спаси хората от гладна

смърт, Зевс решил две трети от годината Персефона да живее при майка си, а една трета при мъжа си Хадес. Оттогава всяка година Персефона напуска майка си и Деметра потъва в скръб, а заедно с нея скърби и цялата природа. – Б. пр.

Тук Калий промърмори някаква молитва както подобава на висш жрец в Елевзинските мистерии.

– Не съм правил такова сравнение, Калий – отговори Анаксагор, който е винаги тактичен. – Но нали ще се съгласите, че в паница леща няма косми?

– Е, надяваме се, че няма – рече Елпиника.

– Няма и изрезки от нокти, нали така? Нито кости?

– Ще повторя онова, което каза жена ми. По-точно, надявам се, че нито едно от тези неща няма да попадне в паницата ми с леща.

– Аз съм на същото мнение. Навярно ще сме единомисленици и в това, че колкото и внимателно да наблюдаваме едно зърно леща, в него няма да открием човешки косми, кости, кожа или кръв.

– Така е. Но лично аз не обичам бобови растения.

– Това е, защото Калий е питагореец – обясни Елпиника.

Питагор забрани на членовете на сектата си да ядат боб, тъй като зърната му съдържали преселващи се човешки души – индийска представа, неизвестно как стигнала до Питагор.

– Не. Просто защото предизвикват у мен гръмотевици – отговори Калий, който намираще това за много забавно.

Анаксагор продължи, за да изясни докрай мисълта си:

– Ако човек се храни само с леща и прозрачна вода, пак ще му пораснат нокти и коса, пак ще има кости, жили, кръв. Следователно всички елементи на човешкото тяло по някакъв начин се съдържат в зърното.

Демокрит ще запише за себе си, но не за мен, казаното по време на останалата част от вечерята – то беше интересно и поучително.

Калий и Елпиника си тръгнаха първи. Тогава Анаксагор седна до мен.

– Вероятно известно време няма да мога да те посещавам – каза той. – Сигурен съм, че ще ме разбереш.

– Иначе ще те обвинят в мидопоклонничество, така ли?

Атиняните отправят такова обвинение към онези гърци, които са дружелюбни към персите и техните събратя мидийците.

– Да.

Това по-скоро ме ядоса, отколкото разтревожи.

– Тук хората са действително побъркани на тази тема – казах аз. – Ако Великият цар не искаше мир, щях да съм военен губернатор, а не посланик в Атина. – Това беше неразумно. Виното си казваше думата.

– Перикъл е уважаван човек, а аз съм негов приятел. Освен това съм роден в град, който навремето беше под властта на Великия цар и рано или късно ще ме обвинят в мидопоклонничество. Това ще е лошо за Перикъл, тъй че дано да не е скоро.

На младини Анаксагор се бе сражавал на наша страна. И двамата никога не споменавахме този епизод от живота му. За разлика от мен той не проявява никакъв интерес към политиката. По тази причина консерваторите положително ще го използват като средство да нанесат удар на Перикъл.

– Да се надяваме, че никога няма да бъдеш обвинен в това. Ако те признаят за виновен, ще те осъдят на смърт.

Анаксагор тихо въздъхна. Може и да не е било въздишка, а смях.

– Слизането в Хадес – каза той – е едно и също, независимо кога и откъде започва.

Тогава му зададох онзи най-безпрогледен от всички гръцки въпроси, който се бе пръкнал в доста крехката глава на автора на „Перси“:

– Не е ли по-добре човек изобщо да не се е раждал?

– Разбира се, че не – отговори решително Анаксагор. – Дори само възможността да изучаваш небето е достатъчна причина да си жив.

– За съжаление не виждам небето.

– Тогава слушай музика. – Анаксагор винаги отговаря точно и на място. – Както и да е, Перикъл е убеден, че зад въстанието в Евбея стоят спартанците. Така че през този сезон врагът е Спарта, а не Персия. – Анаксагор понижи глас и почти зашепна: – Когато казах на генерала, че ще бъда тук на вечеря, той ме помоли да го извиня пред теб. От доста време иска да те приеме. Но непрекъснато го следят.

– Това е то прословутата атинска свобода.

– Има и по-лоши градове, Кир Спитама.

Когато Анаксагор си тръгваше, го попитах:

– А къде са били всички тези безкрайно малки частици, преди Разумът да ги задвижи?

– Навсякъде.

– Това не е достатъчно ясен отговор.

– Може би въпросът не е достатъчно ясен. Засмях се.

– Напомняш ми един мъдрец, когото срещнах на изток. Попитах го как се е появил светът, а той ми даде съвсем безсмислен отговор.

Възразих, че от отговора му не разбирам нищо, а той ми отвърна: „Абсурдните въпроси получават абсурдни отговори.“

– Мъдър човек – рече с известно колебание Анаксагор.

– А кое е накарало Разума да задвижи сътворението?

– То е в самата природа на Разума.

– Може ли да се докаже?

– Доказа се, че слънцето е скала, която се върти толкова бързо, че се е запалила. Значи някога слънцето трябва да е било в покой, иначе щеше вече да е изгоряло, както изгоря парчето, което падна на земята.

– Тогава защо не се съ согласиш с мен, че разумът, задвижил всички тези семена, е разумът на Премъдрият господ, чийто пророк бе Зороастър?

– Трябва да ми разкажеш повече за Премъдрият господ и какво е казал на дядо ти. Възможно е Премъдрият господ да е Разумът. Кой знае? Аз самият не знам. Ти трябва да ми помогнеш да разбера това.

С Анаксагор е приятно да се разговаря. Не се само-изтъква като по-вечето софисти. Сещам се за моя родственик Протагор. Младежите му плащат, за да им преподава нещо, което се нарича морал. Той е най-богатият софист в Гърция – така поне твърдят останалите софисти, а те вероятно са добре осведомени.

Преди много години се запознах с Протагор в Абдера. Един ден дойде в къщата на дядо ми, за да донесе дърва. Беше млад, очарователен, остроумен. По-късно по някакъв начин получи образование. Не вярвам дядо ми да му е помогнал, макар че беше много богат човек. От няколко години Протагор не е идвал в Атина. Говори се, че преподава в Коринт, град, пълен с богати, лениви и развратни младежи, както твърдят атиняните. Демокрит се възхищава от нашия родственик и предложи да ми прочете една от многото негови книги. Отказах се от това удоволствие. Все пак не бих имал нищо против да се срещна с Протагор. И той е любимец на Перикъл.

Като се изключи една кратка официална среща в бу-левтериона, винаги съм се старал да стоя поне на половин град разстояние от Перикъл. Освен това, както каза снощи Анаксагор, Перикъл го следят непрекъснато. Макар на практика да управлява Атина, той също може да бъде съден от събранието за мидопоклонничество, а дори и за убийството на политическия си ментор Ефиалт.

Демокрит намира великия Перикъл за скучен. От друга страна, момчето се възхищава от Аспазия. Напоследък тя често го кани в къщата си, където сега живеят няколко чаровни момичета от Милет.

Понеже диктувам на Демокрит, не мога да изложа възгледите си за това как трябва да се държи един млад човек в обществото. Демокрит ме уверява, че Аспазия е все още красива въпреки напредналата си възраст и неотдавнашното раждане. Тя е около двадесет и петгодишна. И е безстрашна – добро качество, защото в този размирен град има много страшни неща, особено за жена, която спада към метеките (така тук наричат всички чужденци), при това любовница на човек, ненавиждан от старата аристокрация и многобройните ѝ привърженици. Освен това Аспазия е заобиколена от блестящи мъже, които не вярват в боговете.

В момента един побъркан ясновидец заплашва, че ще обвини Аспазия в безбожие. Ако това стане, тя ще е в опасност. Но според Демокрит, щом чуе името на ясновидеца, Аспазия се развеселява. Поръчва на музикантите да свирят. Налива вино. Слуша разговорите. Грижи се за Перикъл и новородения им син.

3.

В началото бе огънят. Сякаш целият божи свят бе в пламъци. Бяхме пили от свещената хаома и всичко изглеждаше безплътно и сияйно, също като искрящия на олтара огън.

Това се случи в Бактра. Бях на седем години. Стоях до дядо си Зоораостър. Стисках в ръка ритуалното снопче пръчки и съсредоточено наблюдавах как...

Тъкмо когато пред мен отново оживяваше гледката от онзи страшен ден, някой потропа на вратата. Понеже слугата никога не стои въщи, Демокрит отиде да отвори и въведе софиста Архелай и един негов ученик, млад зидар.

– Арестуваха го!

Архелай е най-гръмогласният от всички гърци, които познавам, което ще рече най-гръмогласният човек в света.

– Арестуваха Анакеагор – каза младият зидар. – Обвинен е в безбожие.

– И в мидопоклонничество – избоботи Архелай. – Трябва да направиш нещо.

– Но тук, в Атина, щом стане дума за мидиец, имат предвид не друг, а мен – отвърнах спокойно аз. – Мисля, че каквото и да кажа, то едва ли ще повлияе благоприятно на събранието. Тъкмо обратното.

Архелай обаче не е на същото мнение. Настоява да се явя пред

събранието и да кажа, че след сключването на мирния договор. Великият цар няма никакви амбиции спрямо гръцкия свят. И което е по-съществено, тъй като засега Персия и Атина са безспорно в мирни отношения, не е възможно Анаксагор да се е провинил в мидопоклонничество. Намирам този довод, както и самия Архелай за не особено остроумни.

– За нещастие – казах аз – в договора се предвижда условията му да не се обсъждат публично.

– Перикъл може да ги обсъжда! – Гласът на Архелай отекна във вътрешния двор.

– Да, но няма да го стори. Въпросът е извънредно деликатен. Освен това дори договорът да не съдържаше това условие, нищо не пречи на атиняните да осъдят Анаксагор за мидопоклонничество, а и за каквото още им дойде наум.

– Това е вярно – обади се ученикът.

Младият зидар се казва Сократ. Тъй, както е необикновено грозен, според Демокрит, той е и необикновено умен. По настояване на Демокрит миналото лято го наех Да поправи фасадата на къщата. Сократ така небрежно свърши тази работа, че сега имаме десетина нови пукнатини, през които свири леденият вятър. Затова бях принуден напълно да се откажа от предната стая. Сократ предложи да се заеме отново със стената, но аз се страхувам, че само като докосне къщата с мистрията си, цялата тази постройка от кал ще се срути върху главите ни. Като майстор може да ти скъса нервите. Ей тъй, внезапно спира наред работата – замръзва в една поза пред недоизмазаната стена и дълго гледа втренчено пред себе си, като че ли се вслушва в думите на някакъв дух, вселил се в самия него. Веднъж го попитах какво му е казал духът, а той се засмя и отговори: „Моят демон предпочита да ми задава въпроси.“

Помислих си, че това ще да е някой много посредствен дух. И дозирам, че веселият Сократ е също толкова посредствен не само като зидар, но и като софист.

Архелай се съгласи с мен, че щом консерваторите не се осмеляват да нападнат самия Перикъл, ще трябва да се задоволят с присъда над приятеля му Анаксагор. Но аз не се съгласих с неговото настояване да заявя пред събранието, че обвинението в мидопоклонничество е неоснователно.

– А и какво ги интересува моето мнение? – казах аз. – Освен това главното, в което ще го обвинят, е безбожие и то ще е справедливо обвинение. В очите на тълпата и в очите на онези, които ще го съдят, безбожник си и ти, Архелай, както и аз. Всъщност кой отправя

обвинението?

– Лизикъл, търговецът на овце.

Името отекна в ушите ми като грохот от разбиваща се вълна. Лизикъл е един нагъл и безскрупулен човек, чиято цел е да направи състояние, като служи на Тукидид и на интересите на консерваторите.

– Тогава всичко е ясно – казах аз. – В събранието Тукидид ще отпрати нападки срещу Анаксагор и приятеля му Перикъл. Перикъл пък ще защитава Анаксагор и своите хора.

– А ти?

– Няма да предприема нищо – заявих аз решително. – Моето положение тук е, меко казано, деликатно. Решат ли консерваторите, че е дошло време за нова война с Персия, очаква ме смърт, стига, разбира се, времето да не изпревари вашите политици.

Закашлях се тъй, че да събудя съчувствие, а после вече не можех да спра. Наистина съм болен.

– А какво ще стане, когато умреш? – попита Сократ.

Задушавах се. Сякаш мина цяла вечност, докато успея да си поема дъх.

– Едно е сигурно – отвърнах аз, – поне няма да съм в Атина.

– Но мислиш ли, че ще продължиш да съществуващ по някакъв друг начин?

Младият човек, изглежда, искрено се интересуваше какво мисля аз или по-скоро какво мислят зороастрийците по този въпрос.

– Ние вярваме, че всички души са създадени в началото от Премъдрия господ. Когато им дойде времето, тези души се раждат веднъж, само веднъж. От друга страна, на изток вярват, че душата се ражда, умира и се ражда отново хиляди и хиляди пъти под различна форма.

– Питагор твърди същото – рече Сократ. – Когато с Архелай бяхме в Самос, срещнахме един от най-старите негови ученици, който ни каза, че Питагор взел учението си от египтяните.

– Не – заявих аз твърдо, без да знам защо. Всъщност не знам нищо за Питагор. – Взел го е от хората, които живеят отвъд река Инд, където съм ходил...

– Това е много интересно, посланико – нетърпеливо ме прекъсна Архелай, – но не бива да забравяме факта, че нашият приятел е арестуван.

– Не бива да забравяме и факта – намеси се Сократ, – че хората умират. А онова, което става или не става с разума, населяващ плътта им, съвсем не е безинтересно.

– Какво да правим?

Архелай бе на път да се разплаче. На младини бил ученик на Анаксагор.

– Едва ли аз съм човекът, когото трябва да питате – отговорих. – Отидете при Перикъл.

– Вече ходихме. Не си е вкъщи. Не е и в булевтериона. Нито у Аспазия. Изчезнал е.

Накрая успях да се отърва от Архелай. Сега Анаксагор е в затвора и при следващото свикване на събранието Тукидид ще отправи обвинение срещу него. Предполагам, че защитата му ще поеме Перикъл.

Казвам „предполагам“, защото рано тази сутрин спартанската армия прекоси границата и влезе в Атика.

Генерал Перикъл е на бойното поле и дългоочакваната от всички война най-после започна.

Почти сигурен съм, че Атина ще загуби войната. Де-мокрит е разстроен. Успокоявам го, че няма никакво значение кой ще победи. Светът ли ще пропадне? И без това между Атина и Спарта няма кой знае каква разлика. И в двата случая победителите ще са гърци.

Не успях да отговоря докрай на приятеля ти, Демо-крите – по-точно на въпроса му какво става след смърт-та. Сега ще довърша обяснението си, за да го чуеш ти. Щом се освободи от тялото, душата се връща при Премъдрия господ. Но преди това тя трябва да премине през моста на спасителя. Онези, които през живота си са следвали Истината, ще се озоват в къщата на добрия дух и ще бъдат щастливи. А онези, които са следвали Лъжата, тоест пътя на брата-близък на Премъдрия господ – Ариман[1], носителя на злото, – ще се озоват в къщата на Лъжата и там ще бъдат подложени на всевъзможни мъчения. Накрая, когато Премъдрият господ победи злото, всички души ще се слоят в едно.

[1] Ариман (гр. от древноперсийски Анхра Майнйо) – букв. дух. – Б. пр.

Демокрит иска да знае защо Премъдрият господ е трябвало изобщо да създава Ариман. Това е интересен въпрос, на който дядо ми веднъж завинаги даде отговор.

В момента на сътворението на света Премъдрият господ казал на своя брат-близък: „И мислите ни, и делата ни, и умовете ни, и душите ни са несъвместими противоположности.“

Според Демокрит това не е отговор на въпроса му. А според мен точно това е отговорът. Казваш, Демокрите, че с това просто се изреждат противоположности, но аз смятам, че става дума за нещо много по-

дълбоко. Твърдиш, че Премъдрият господ не обяснява защо е създал злия си брат. Да, така е – защото двамата са били създадени едновременно. От кого ли? Демокрите, много си досаден с това твое типично гръцко мислене. Нека да ти обясня.

В момента на сътворението съществувало само безкрайното време. После Премъдрият господ решил да измисли клопка за Ариман. И сътворил времето на дългото царство като част от безкрайното време. Сега човешкият род е затворен във времето на дългото царство подобно на муха в кехлибар. Когато то изтече, Премъдрият господ ще победи своя брат-близък и светлината ще разпръсне мрака.

Демокрит иска да знае защо Премъдрият господ си е дал толкова труд. Защо се е съгласил да бъде създадено злото? Защото, Демокрите, не е имал избор. А кой е избрал да бъде така, питаш ти. Посветих живота си на стремежа да отговоря на този въпрос – задавал съм го на Госала, на Буда, на Конфуций и на много други мъдреци на изток и на изток от изток.

Затова настани се удобно, Демокрите. Имам добра памет и ще й дам воля. Докато чакаме в тази студена къща идването на спартанската армия – що се отнася до мен, колкото по-скоро, толкова по-добре, – ще ти разкажа всичко, което знам за сътворението на този свят, а и на всички други светове. Всичко – от самото начало. Ще ти обясня защо злото едновременно съществува и не съществува.

КНИГА ВТОРА

По времето на Великия цар Дарий

1.

В началото бе огънят. Сякаш целият божи свят бе в пламъци. Бяхме пили от свещената хаома и всичко изглеждаше безплътно, сияйно и свято, също като искрящия на олтара огън.

Това се случи в Бактра. Бях на седем години. Стоях до дядо си Зороастър. Стисках в ръка ритуалното снопче пръчки и съсредоточено наблюдавах как Зороастър пали огъня. Щом слънцето залезе и огънят запламтя на олтара, магите запяха един от онези химни, които Зороастър бе научил направо от Ахура Мазда, Премъдрият господ. Когато навършил тридесет години, дядо ми се обърна към Премъдрият господ с молба да му посочи праведния път, по който с делата си човек може да постигне пълно съгласие с доброто – да е истински пречистен тук и във вечността. Тогава станало чудото.

Премъдрият господ се явил пред Зороастър. Премъдрият господ казал на Зороастър точно какво трябва да направи, за да може той, а и целият човешки род да се пречистят, преди да е свършило времето на дългото царство. Точно както Премъдрият господ осветява е огъня пътя към Истината, който трябва да следваме, ако не се поддадем на Лъжата, така и Зороастър, и всички онези, които следват истинската вяра, палят свещения огън на недостъпно за лъчите на слънцето място.

Все още виждам как сиянието на огнения олтар озарява редицата златни делви, пълни със свещената хаома. Все още виждам магите, които пеят химни в чест на Премъдрият господ. Все още си спомням до кой стих бяха, стигнали в химна, когато изведнъж от север нахлу смъртта.

Пеехме стихове, разказващи за края на този свят, „когато гласовете на всички хора ще се слеят в един мощен глас и той ще прослави Премъдрият господ и тогава Премъдрият господ ще е завършил докрай делото си, защото творението му ще е достигнало съвършенство и не ще е необходимо той да прави нищо повече“.

Действието на хаомата бе настъпило и имаш чувството, че съм се отделил от тялото си. По тази причина не съм сигурен какво точно се случи. Все още виждам как за сетен път дядо ми поднася към устните си

делва с хаома, а ръцете му както винаги потреперват. Изпълваше ме със страхопочитание. А и кой ли не изпитваше страхопочитание към Зороастър? Струваше ми се необикновено висок. Но нали бях дете. По-късно научих, че Зороастър бил среден на ръст и склонен към пълнеене.

Спомням си, че на огнената светлина вълните на дългата му бяла брада проблясваха, сякаш бяха струйки злато. Спомням си, че на огнената светлина кръвта му изглеждаше като разтопено злато. Да, много ясно си спомням убийството на Зороастър на огнения олтар.

Как се случи това?

Провинцията Бактрия се намира на североизточната граница на империята. Столицата ѝ Бактра е точно по средата на пътя между Персия и Индия, както и между варварските племена от север и онези древни цивилизации, обърнали поглед към южните морета.

Макар от няколко седмици да се носеше слух, че северните племена са в настъпление, никой не организира защитата на Бактра. Предполагам, че хората са се чувствували спокойни, защото наш сатрап – или губернатор – беше Хистасп, бащата на Великия цар Дарий. Жителите на Бактра мислеха, че никое племе не би се осмелило да нападне управлението от бащата на Дарий град. Оказа се, че грешат. Докато Хистасп и по-голяма част от армията бяха на път за Суза, тураните[1] нападناха града. Ограбиха го и опожариха всичко, което не можах да вземат като плячка.

[1] Урало-алтайци. – Б. пр.

Ние, събрани край огнения олтар, не знаехме нищо и в един миг видяхме, че тураните са се промъкнали безшумно сред нас. Те са огромни мъже с румени лица, руси коси и светли очи. Изведнъж изпадналите в транс маги нададоха викове на ужас. Опитаха се да избягат, но до един бяха изклани.

Демокрит иска да знае какво е хаома. Нямам представа. Само на магите е позволено да приготвят хас а аз не съм маг, тоест потомствен жрец. Знам само, че това тайнствено, свещено, извисяващо духа питие се прави от едно растение, което вирее в персийските планини – чувал съм, че приличало на растението, което вие, гърците, наричате ревен.

През изминалите години се разказваха всякакви нелепи истории за смъртта на Зороастър. И тъй като той беше безмилостен противник на старите деви – боговете-дяволи, поклонниците на тези мрачни духове приписват на един или друг дявол заслугата за убийството на пророка на Премъдрия господ. Измислици. Онези руси зверове от север чисто и просто бяха дошли да ограбят и опожарят един богат град. Те нямаха ѝ

представа кой е Зороастър.

Не помръднах от отреденото ми в началото на обряда място. Продължих да стискам снопчето пръчки. Сигурно още съм бил в транс от хаомата.

Самият Зороастър изобщо не обърна внимание на убийците. Продължаваше обряда, без да отмести поглед от пламъците на олтара. Признавам, че макар да стоях неподвижен на мястото си, вече не гледах в огъня, както изисква обредът.

Зашеметен наблюдавах клането край мен. Не се страхувах, вероятно пак поради въздействието на хаомата. Всъщност жълтите пламъци, в които се превръщаха къщите наоколо, ми се сториха изненадващо красива гледка. Зороастър продължаваше да подклажда свещените пламъци на олтара, а в това време устните му под бялата брада за сетен път отправяха заветните въпроси:

„Питам те, о Господи, кажи ми Истината: Кой от тези, сред които проповядвам, служи на доброто и кой – на злото?“

Кое от двете е вярно? Дали сам аз съм грешен, или е грешен онзи, който със зла воля ме държи далеч от теб, Спасителю? Как бих могъл да не смятам него за грешен?“

Зороастър падна на колене.

Оттогава минаха вече близо седемдесет години и толкова пъти съм разказвал историята за онова, което последва, че понякога се чувствавам като дете, което ходи на училище и просто повтаря до безкрайност някакъв заучен наизуст текст, без да разбира добре смисъла му.

„Но друг път, унесен в спомени, наистина отново виждам огъня, усещам дима, гледам как едрата ръка на ту-ранския воин вдига високо секирата и изведнъж я стоварва върху врата на Зороастър. И докато златната кръв блика и шурти, устните на стареца продължават да нашепват молитва, а варваринът го гледа тъпо в почуда. После Зороастър извисява глас и чувам всяка дума, която произнася. Обикновено Зороастър задаваше обредни въпроси на Премъдрия господ. Но този път сам Премъд-рият господ говори с устата на умиращия си пророк: «... защото Зороастър Спитама се отказа от съблазните на вечния живот до края на безкрайното време, тъй както ще благословя всички, които следват Истината.»

Туранската секира удари отново. Зороастър полетя напред, падна върху олтара и със сетни сили успя да събере пред гърдите си онова, което бе останало от сина на Премъдрия господ – жарта от огъня.

Аз също щях да бъда заклан, ако един маг не бе успял да ме изведе

на безопасно място. По една щастлива за мен случайност той бе закъснял за обряда и не бе пил хаома. Двамата прекарахме нощта сред димящите развалини на пазара в центъра на града.

Малко преди да се зазори, варварите ся отидоха, натоварени с плячката, която можеха да отнесат. Опожариха всичко освен градската крепост, където бяха намерили убежище майка ми и няколко души от нашето семейство.

Не си спомням много ясно следващите дни. Сатрапът Хистасп веднага се върна в града. По пътя заловил няколко турани. Майка ми разказваше, че ме накарали да огледам пленниците и да се опитам да разпозная убиеца на Зороастър. Не съм успял. Във всеки случай това са неща, за които нямам ясен спомен. Тогава все още се намирах в онова състояние на границата между съня и действителността, предизвикано от хаомата. Все пак си спомням, че видях туранските пленници, побити на остри колове край развалините на градската врата.

След няколко седмици Хистасп лично заведе майка ми и мен в императорския двор в Суза, където не бяхме особено добре приети. Всъщност, ако не беше Хистасп, сега едва ли щях да съм жив и да се наслаждавам на всеки миг от завидната си старост в този толкова прекрасен град, който не съм и мислил да посещавам, а какво остава да живея в него.

Демокрит намира, че Атина е чудесен град. Но ти не си виждал цивилизования свят, Демокрите. Надявам се, че един ден ще пътуваш и ще надвиеш гръцкото си тесногърдие. От три месеца Демокрит живее с мен. Аз го поучавам, а и той се опитва да ме поучава. Все пак успях да го убедя, че когато умра – много скоро, струва ми се, – трябва да замине на изток. Засега обаче не може да преодолее гръцката си същност и си остава в повечето отношения атинянин. Запиши и това.

Обичах стария Хистасп. Дори когато бях дете, той се държеше с мен като възрастен. Сякаш виждаше в мое лице светец – седемгодишен светец! Наистина бях последният жив човек, чул предсмъртните думи на Зороастър, а те пък бяха първите думи, изречени от Премъдрият господ чрез човешка уста. По тази причина до ден-дневен онези маги, които следват пътя на Истината, а не на Лъжата, гледат на мен като на не съвсем земно същество. От друга страна, аз не съм в истинския смисъл наследникът на Зороастър въпреки многобройните добронамерени (и злонамерени) опити да бъде избран за глава на ордена.

Демокрит ми напомня, че още не съм обяснил какво е маг. В безкрайното си изложение в Одеона Херодот, естествено, представи всичко

в погрешна светлина.

Магите са потомствените жреци на мидийците и персите, също както брахманите са потомствените жреци в Индия. С изключение на гърците всички арийски племена имат жреческа каста. Макар гърците да са запазили арийския пантеон с боговете и обредите му, те са изоставили потомствените жреци. Не знам как е станало, но са проявили повече мъдрост от нас или пък са по-облагодетелствувани от съдбата.

Персийският обичай изисква всички религиозни обреди да се изпълняват от магите. Това предизвиква огромно недоволство. Макар повечето маги да не са зороас-трийци, обичаят ги задължава да участвуват в свещените обреди. Дядо ми положи всички усилия, за да накара цялото съсловие да се отрече от дяволпоклонничеството и да приеме единобожието. Но усилията му останаха напразни. И до днес от десет маги най-много един, следва Истината. Другите многословно се кланят на Лъжата.

Баща ми беше третият, най-младият син на Зороас-гър- Като офицер от конницата по време на Скитския поход се бе сражавал рамо до рамо с Великия цар Дарий. Ранили го в една битка близо до река Дунав. Върнал се в Бактра и там умрял. Бил съм много малък и не си го спомням- Описват го като мургав човек, истински Спи-тама. Очите му били с цвета и блясъка на оникс. Наследил бил вълшебния глас на Пророка, поне така твърди майка ми Лаида. Тя е гъркиня...

Демокрит се учудва, че говоря за нея в сегашно време. Наистина е чудно. Но фактът си е факт. Сега Лаида живее на остров Тасос – точно срещу крайморския град Абдера, където се е родила в семейството на йонийски гърци.

Бащата на Лаида бе верен поданик на Великия цар – тогава още не бе измислена тази отвратителна дума «ми-допоклонник», тъй като всички гръцки градове в Мала Азия и повечето градове на Хелеспонта[1] и тракийското крайбрежие с радост плащаха данък на Великия цар. Бедите започнаха по-късно по вина на атиняните.

[1] Древното име на Дарданелите. – Б. пр.

Демокрит се интересува на колко години е сега Лаида и как се е случило, че се е омъжила за баща ми. Ще започна с последния въпрос. Запознали се малко след като Дарий заел трона. Времената били размирни. Имало въстания във Вавилон, в Персия, в Армения. Дарий се нуждаел от пари, войници, съюзници. С такава задача изпратил и баща ми като посланик в бляскавия двор на Поликрат, тирана на Самос.

Дълги години Поликрат бил съюзник на египетския фараон срещу

Персия. Но щом видял, че Египет вече не е в състояние да се справи с войските ни, взел (или се престорил, че взема) наша страна.

Задачата на баща ми била да получи от Поликрат пари и кораби. Водили се дълги и неприятни преговори. Плъзнал ли слух, че Дарий е изгубил някоя битка, баща ми получавал заповед да напусне Самос. И всеки път, преди да отплава, при него идвал пратеник от двореца с поръка да го задържи. Тиранът току-що се бил допитал до оракула и... С други думи, Дарий не бил изгубил, а спечелил битката.

По време на тези трудни преговори на баща ми много помагал Мегакреон от Абдера, собственик на голям брой сребърни мини в Тракия. Мегакреон бил верен приятел на Персия и мъдър съветник на хитрия Поликрат. Лаида, тогава единадесетгодишна, била негова дъщеря. Когато баща ми поискал да се ожени за нея, Мегакреон проявил изключителна благосклонност. Но не и Дарий. Дарий не одобряваше смесените бракове, макар че сам той няколко пъти се бе женил за чужденки – по политически причини.

В крайна сметка Дарий дал съгласието си при условие, че баща ми веднага вземе още една жена персийка. Но станало така, че баща ми повече не се оженил – нито за персийка, нито за друга. Умрял в същия месец, в който съм се родил. Тогава Лаида била на тринадесет години... Значи сега ще е на около осемдесет и осем. Ето отговора на първия ти въпрос.

Лаида живее щастливо на Тасос, а къщата ѝ гледа към Абдера. Това означава, че северните ветрове непрекъснато духат насреща ѝ. Но на Лаида никога не ѝ е студено. Тя е като скитите. Има – по-точно имаше – руса коса и сини очи, като моите. Или като моите, преди синьото да се превърне в бяло.

Пак се отклоних от разказа си, но този път вината не е моя, а твоя, Демокрите.

До къде бях стигнал? Да, до средата на пътя между Бактра и Суза. Между стария живот и новия.

Беше нощ, Спомням си ясно тази сцена. Току-що бях влязъл в шатрата на Хистасп, сатрап на Бактрия и Партия[1], Тогава мислех, че Хистасп е на възрастта на дядо ми, а той трябва да е бил най-много петдесет и пет годишен. Беше нисък, широкоплещест, енергичен човек, сакат е лявата ръка. На младини, по време на някаква битка, прерязали мускула му до самата кост.

[1] Древна страна на територията на днешен Североизточен Иран, – Б. пр.

Хистасп седеше на голям сандък за пренасяне на багаж. От двете му страни горяха факли. Щом понечих да се просна по корем пред него, той ме хвана със здравата си ръка и ме настани на един стол. – Какъв искаш да станеш?

Когато се обръщаше към децата, или поне към мен“ говореше по същия пряк начин, по който говореше и с всички останали, включително и със сина си, Великия цар.

– Бих искал да стана войник.

Не бях се замислял много по въпроса. Знаех сам, че за нищо на света не искам да стана жрец. Обърни внимание – казвам жрец, а не маг. Макар всички маги да са жреци – това се предава по наследство, – не всички жреци са маги. Ние, Спитама, определено не сме маги. Трябва също да отбележа, че още от детинство религиозните церемонии винаги са ме отегчавали, а от неспирното зубрене на свещени текстове получавах главоболие. Всъщност понякога изпитвах чувството, че главата ми е като делва, в която наливат химните на дядо ми. Между, другото китайците вярват, че душата и умът на човека се намират не в главата, а в стомаха. Без съмнение това обяснява защо толкова много се вълнуват от приготвянето и поднасянето на храната. А може би обяснява и защо паметта им е по-добра от нашата. Знанията им се съхраняват не в ограничената по размер глава, а в стомаха, който има способност да се разширява.

– Значи искаш да станеш войник. Защо не? Ще те изпратим на училище в двореца заедно с другите момчета на твоя възраст. Ако покажеш способности в стрелбата с лък и в другите дисциплини...

Хистасп не довърши думите си. Много често губеше нишката на мисълта си. Свикнал бях с недоизказаните му изречения. С дългите паузи в разговорите ни.

Докато чаках да продължи, гледах безделно в пламъка на един от факлите. Хистасп прие това като предзнаменование.

– Виждаш ли? Не можеш да откъснеш очи от Пре-мъдрия господ. И това е съвсем естествено.

Бързо отместих погледа си. Макар и седемгодишен, разбирах какво ще последва. И то последва.

– Ти си внук на най-великия човек, живял някога на земята. Не искаш ли да последваш пътя му?

– Да. Бих искал. Мъча се да съм като него. – Бях се научил да играя ролята на малък жрец. И я играех добре. – Но бих искал също така да служа на Великия цар.

– Няма по-възвишено дело на земята от това, на което можеш да се посветиш единствено ти. Ти не си като Другите. Бил си там в храма. Чул си гласа на Премъдрия господ.

Макар щастливата случайност, ако мога да се изразя така, че съм присъствувал на убийството на Зороастър, да бе породила траен интерес към мен у всички, които следват Истината и отричат Лъжата, понякога си мисля, че животът ми щеше да протече с много по-малко усложнения, ако се бях родил обикновен персийски благородник, небелязан от бога. Когато някой от нашите маги ми целуне ръка и ме помоли да разкажа, за кой ли път, какво точно е изрекъл Премъдрият господ, аз се чувствавам като измамник. Вярвам в Премъдрия господ, разбира се. Но не съм фанатик. Освен това никога не ме е задоволявало обяснението (по-скоро отсъствието на обяснение) в учението на Зороастър, когато говори за това как е бил създаден Премъдрият господ. Какво е съществувало преди Премъдрия господ? Пропътувах целия свят, за да търся отговор на този най-важен от всички въпроси. Демокрит иска да знае дали съм го намерил. Имай търпение, Демокрите.

Сигурно поради това, че в жилите ми тече йонийската кръв на Лаида, аз съм по-склонен към съмнения по религиозните въпроси, отколкото е обичайно за един пер-сиец, произхождащ от святото семейство Спитама. А сред всички йонийци абдерските са най-малко склонни към съмнения. Всъщност една стара поговорка гласи, че срещнеш ли невероятен глупак, той трябва да е от Абдера. Очевидно тракийският въздух е имал затормо-зяващо въздействие върху умовете на онези елински преселници, чиито потомци сме ние с Демокрит.

Демокрит ми напомня, че най-блестящият от всички софисти е от Абдера и е наш братовчед. Може би трябва да споменем още, че Абдера се смята за родното място и на най-великия сред живите художници – Полигнот, който покри с рисунки дългата колонада на агората – тукашния пазар. Никога няма да я видя.

Хистасп още веднъж ми разказа какво благоговение изпитва пред дядо ми. Докато говореше, разтриваше безжизнената си ръка.

– Аз го спасих от магите. Не, не е точно така. Премъдрият господ спаси Зороастър. Аз бях само негово оръдие.

Хистасп се впусна да разказва една дълга история, от която никога не се отегчаваше и която аз никога не слушах.

– Великият цар Кир току-що ме бе направил сатрап на Бактрия. Млад бях. Вярвах във всичко, на което ме бяха учили магите. Почитах девете, особено Анахита и Митра. Често пиех хаома за удоволствие, а

не заради свещените ѝ свойства и нито веднъж не проявих благочестие чрез жертвоприношения на Премъдрия господ, защото не знаех кой е той. Тогава Зороастър дойде в Бактра... Изгонили го бяха от родната му Рага[1]. Пътувал на изток, от град на град. Щом почнел да проповядва Истината, магите го принуждавали да си замине. Така се озова в Бактра. Магите настояваха да го изгоня. Но аз бях любопитен да чуя какво ще каже. Накарах магите да спорят със Зороастър в мое присъствие. Той говори седем дни. Един по един обори доводите им. Разобличи боговете им – доказа, че са дяволи и служители на Лъжата. Доказа, че сътвореното е дело единствено на Премъдрия господ. Но заедно с този единствен творец на света съществува и Ариман, злият дух. Той е Лъжата, с която Истината трябва вечно да се бори...

[1] Град в древна Мидия, чиито развалини се намират при село Рай, Южно от Техеран. – Б. пр.

Сега, като обърна поглед назад, преценявам, че по темперамент Хистасп е бил роден за маг или за жрец. Не друг, а той е трябвало да бъде внук или син на Зороастър. Хистасп беше духовният наследник на дядо ми, което в крайна сметка е същото. Той приел учението на Зороастър, като заповядал и на магите да сторят това. Привидно те се подчинили, но тайно и до ден-днешен не са престанали да почитат дяволите.

Зороастровото появяване било като земетресението, което неотдавна изравни Спарта със земята. Той заявил на магите, че боговете, на които се молят, всъщност са дяволи. Освен това им обяснил, че начинът, по който изпълняват различните обреди – особено жертвоприношението, – е не само безбожен, но и възмутителен. Обвинил ги, че в името на религията правят оргии. Например магите имали обичай да разсичат жив вол, като през това време се наливали със свещената хаома. После запазвали за себе си онези части от вола, които по право принадлежат на Премъдрия господ. Естествено, те дълбоко ненавиждали Зороастър. Но благодарение на Хистасп бактрийските маги били принудени да променят много свои обреди.

Едва сега, като си припомням сцената в шатрата на Хистасп, разбирам надеждите и опасенията му, когато ме е изпращал в двора на сина си, Великия цар.

Няколко години преди това Дарий много тържествено бе приел вярата в Премъдрия господ и неговия пророк Зороастър. След убийството на дядо ми Хистасп реши да ме изпрати на Дарий, тъй че, като съм постоянно пред очите му, той да не забравя Зороастър. Трябваше да получа същото образование, което получават синовете на шестте благородни

семейства, помогнали на Дарий да се възкачи на трона.

– Ще срещнеш много врагове в Суза – говореше ми Хистасп, сякаш се обръщаше не към дете, а към мъдър държавник. – Повечето маги са поклонници на дяволите. Особено магите от древна Мидия. Те следват Лъжата. Освен това са много влиятелни в двора. Синът ми е прекалено снизходителен към тях.

Хистасп открито посочваше грешките на сина си, с което ужасяваше старомодното персийско дворянство. Но всъщност нито той, нито Дарий бяха израснали в двора. В интерес на истината гибелта на синовете на Кир Велики е сложила край на Ахеменидите – основния клон на императорското семейство. Техният далечен родственик, младият Дарий, завзел трона с помощта на Шестте – и на Премъдрия господ. После Дарий поканил Зороастър да му служи в Суза. Но дядо ми не пожелал да напусне Бактра. Ако бе приел, той сигурно щеше да живее по-дълго, а аз. нямаше да бъда изложен на толкова голяма опасност през всичките онези години.

Хистасп постоянно повдигаше и натъкмяваше безжизнената си ръка.

– Синът ми се кълне, че следва Истината. Той е пер-сиец и не може да лъже.

Сега, след като ми се наложи да стана историк, или антиисторик, трябва да отбележа, че за нас, персите, няма нищо по-лошо от лъжата, докато за гърците тя е най-изтънченото удоволствие. Според мен това се дължи на обстоятелството, че гърците са принудени да си продават неща един на друг, за да преживяват, а всички търговци са, разбира се, нечестни. Тъй като по традиция на персийските благородници е забранено както да купуват, така и да продават, не им е необходимо и да лъжат.

Хистасп не можеше да се примири с липсата на религиозна страст у сина си.

– Знам, че градовете, които управлява, са над хиляда и всеки си има различни богове. Докато Дарий възстановяваше нашите огнени храмове, Зороастър бе доволен. Когато обаче възстанови и храма на Бел-Мардук[1] във Вавилон, дядо ти много се разтревожи. Аз също. Но синът ми смята, че след като владее всички тези земи, трябва да приеме и всички те им религии, дори и най-ужасните.

[1] Главният от вавилонските богове; божество на есенното слънце, бог на заклинанията и предсказанията; в старовавилонския период почитан като покровител на Вавилон.- Б. пр.

Хистасп бавно прокара здравата си ръка през пламъка на факела – стар фокус на магите – и продължи:

– Дворът на Великия цар е разделен на много воюващи фракции. Бъди нащрек! Служи само на Великия цар и на Премъдрия господ! Всяка от спечелилите влияние царски жени си има свои привърженици. Избягвай ги! Стой настрана от гърците в двора! Мнозина са бивши тирани, които новите демокрации са свалили. Те непрекъснато се мъчат да вкарат сина ми във война с техните врагове в Гърция. Лоши хора са и могат да те подведат, защото говорят много убедително. Понеже майка ти е гъркиня...

Хистасп не се доизказа. Той мразеше майка ми, защото не бе персийка, и щеше да мрази и сина й, ако той не бе избраникът на самия Премъдър господ. Фактът, че едно дете, при това наполовина грък, бе избрано да чуе гласа на Премъдрия господ, вероятно е озадачавал Хистасп. Наистина трудно е да разгадаеш пътищата господни. По този въпрос всички сме единодушни.

– Докато станеш на възраст за училище, ще те пускат в харема. Отваряй си очите. Наблюдавай жените. Важни са три от тях. Най-старата е дъщеря на Гобрий. Дарий се ожени за нея, когато беше на шестнадесет години. От този брак има трима синове. Най-големият се казва Аргобазан. Той вече възмъжа. Очаква се да наследи Дарий. Но Великият цар е като омагьосан от втората си жена Атоса, която е и царица, защото е дъщеря на Кир Велики. И тъй като му роди трима синове, когато Дарий вече бе Велик цар, тя има претенции, че най-големият от тях е единствен законен наследник. Освен това, като внук на Кир, момчето наистина е с царска кръв. Казва се Ксеркс.

Така за пръв път чух името на човека, който щеше да ми стане приятел за цял живот, по-точно до края на неговия живот.

Хистасп ме гледаше загрижено. Борех се със съня – с всички сили се мъчех да си дам вид, че слушам внимателно.

– Атоса е тази, на която трябва да се харесаш – продължи Хистасп, макар че току-що ме бе предупредил да избягвам жените на Дарий. – Но не си създавай врагове сред другите жени и евнусите. Нужно е да си хитър като лисица. В името на Премъдрия господ трябва да оцелееш. Това няма да е лесно. Харемът е нечестиво място. Там се ширят астрология, магьосничество, дяво-лопоклонничество и всевъзможни пороци, които намират добра почва сред жените. А сред всички тях най-лоша е Атоса. Тя е убедена, че е трябвало да се роди мъж, за да стане Велик цар като баща си Кир. Но тъй като не е мъж, мъчи се да поправи това с магии.

Има собствен параклис, където се моли на дяволската богиня Анахита. С Атоса, от една страна, и магите – от друга, животът ти няма да е лесен. Магите ще се опитат да те накарат да приемеш Лъжата. Не се поддай! Никога не забравяй, че представляваш Премъдрия господ на земята и си изпратен от него в Суза да следваш пътя на Истината, да продължаваш делото на Зороастър, най-светия човек, живял някога!

Всичко това надхвърляше възможностите на едно дете, което се бореше със съня и искаше да стане войник единствено защото войниците прекарват по-малко време в училище, отколкото магите и жреците – или софистите.

2.

Потеглихме за Суза в мразовито време. Пътувахме с камилски керван, увити във вълнени наметки. Камилата е единственото превозно средство, с което така и не можах да свикна. На гърба на това неприятно същество може да ти стане точно толкова лошо, колкото и на борда на клатушкащ се кораб. Щом наближихме града, майка ми започна да си шепне някакви гръцки заклинания.

Между другото Лаида е магьосница. Призна ми го няколко години след пристигането ни в двореца.

– При това съм тракийска магьосница – обясни ми тя. – Ние сме най-могъщите масьосници в света.

Отначало помислих, че се шегува. Но не се шегуваше.

– Ако не беше така – често повтаряше тя, – нима щяхме да останем живи в Суза?

Може и да е била права. Макар че през цялото време се занимаваше с тракийските тайнства, майка ми ревностно провъзгласяваше сина си за истинския наследник на единствения пророк на Премъдрия господ – а Зороастър, разбира се, беше смъртен враг на същите тези дяволи, на които тя тайно се кланяше. Лаида е хитра жена.

Призори стигнахме до река Карун. Бавно, една по една, камилите прекосиха реката по дървения мост, а дъските му се огъваха и пъшкаха. Под нас не се виждаше вода, а само лед, а отсреща блестеше Суза, огряна от слънцето. Не си бях представял, че може да съществува толкова голям град. Цяла Бактра можеше да се разположи на един от пазарите му. Наистина повечето къщи в Суза бяха порутени и изградени или от кирпич, или – колкото и да е чудно – изкопани под земята и покрити с

палмови клонки, за да спират парещия летен зной и сковаващия зимен студ. Но затова пък дворецът на Дарий, по онова време току-що завършен, е несъмнено най-величествената сграда в света. Разположен е на висок хълм и се издига над Суза така величествено, че си съперничи с планините Загрос.

Суза се простира между две реки в плодородна равнина, оградена от всички страни с планини. От дълбока древност градът е столица на Аншан – област, която владеели първо еламитите, а после мидийците. В Югозападен Аншан се намират персийските планински земи, чийто племенен вожд бил Кир Ахеменидски, наследствен владетел на областта. Когато се решил да тръгне на поход извън пределите на Аншан, Кир завзел Мидия, Лидия и Вавилон. Синът му Камбиз покорил Египет, Затова сега всички земи от Нил до Инд са персийски – благодарение на Кир и Камбиз. И благодарение на Дарий и на сина му Ксеркс, и на неговия син – днешния ми господар Артаксеркс. Между другото от възцаряването на Кир до днес са изминали само сто и седем години и аз съм жив свидетел на по-голямата част от този прекрасен век.

През лятото в Суза е толкова горещо, че понякога по пладне можеш да видиш из улиците змии и гущери, изпечени на слънцето. Но когато наближи този сезон, дворецът се премества двеста мили на север в Екбатана[1], където навремето индийските царе са издигнали най-неудобния дворец в света. Тази сграда, построена изцяло от дърво, заема повече от една квадратна миля и е разположена сред висока прохладна равнина. През месеците, когато в Суза е студено, Великият цар местеше двора си двеста двадесет и пет мили на изток във Вавилон – този най-древен и най-пленителен град. Но по-късно Ксеркс предпочете Персепол пред Вавилон. Така че сега дворецът прекарва зимата в прародината на персите. Ние, старите придворни, много тъгуваме по пленителния Вавилон.

[1] Столицата на древна Мидия. – Б. пр.

Пред вратите на Суза ни посрещна царски съгледвач. Дворът по всяко време разполага с най-малко двадесет съгледвачи – по един за всяка провинция или сатрапи. Този служител е нещо като главен инспектор или наместник на Великия цар. Задачата на нашия царски съгледвач беше да се грижи за членовете на царското семейство. Той почтително поздрави Хистасп. След това ни осигури военен ескорт, една необходимост в Суза, където улиците така криволичат, че ако се движи без придружител, чужденецът мигом ще се изгуби – в някои случаи завинаги.

Бях запленил от огромния прашен пазар. Докъдето ти стига

погледът, се виждаха палатки и шатри и всеки продавач бе украсил сергията си с пъстри знамена. Имаше търговци от всички краища на света. Имаше още жонглъори, акробати, ясновидци. Под звуците на свирки се виеха змии. Танцуваха забулени и незабулени жени. Чародейци правеха заклинания, вадеха зъби, възвръщаха мъжествеността. Изпаднах в захлас от невероятните цветове, звуци, аромат...

До новия дворец на Дарий се стига по широк прав булевард, от двете страни на който са подредени огромни статуи на крилати бикове. Фасадата на двореца е облицована с гледжосани керамични блокове, а по тях има барелефи, изобразяващи победите на Дарий от единия до другия край на света. Тези изящно оцветени релефни изображения в естествена големина са изваяни върху самите плочи. Такова великолепие не може да се види в нито един гръцки град. Макар фигурите да си приличат – всички са показани в профил по стар асирийски обичай, – все пак могат да се разпознаят лицата на различни царе, както и на някои от приближените им.

На западната стена на двореца, срещу паметника на някакъв древен мидийски цар, има изображение на баща ми в двора на Поликрат в Самос. Баща ми държи в ръка клинописно послание, върху което се вижда печатът на Дарий. Обърнал е поглед към Поликрат. Малко зад стола на тирана се вижда прочутият лекар Демокед. Според Лаида изображението няма прилика с баща ми. Но Лаида не обича строгите правила на нашето традиционно изкуство. Като дете, в Абдера, често наблюдавала Полигнот, когато работел в ателието си. На нея ѝ допада реалистичният гръцки стил. На мен пък не ми допада.

Дворецът в Суза е построен около три вътрешни двора и гледа на изток. Пред главния вход царският съгледвач ни предаде на началника на дворцовата стража, който ни придружи до първия вътрешен двор. Там, вдясно, върху каменна основа се издига портик с високи дървени колони. Под портика бяха строени царските гвардейци – наричат ги „безсмъртните“, – които ни отдадоха почести.

Минахме през коридори с високи тавани и излязохме във втория вътрешен двор. Той имаше още по-внушителен вид. И въпреки че бях дете, изпитах облекчение, когато видях там изображение на слънцето – символ на Премъдрия господ, – оградено със сфинксове.

Накрая влязохме в така наречения царски двор. Хистасп бе посрещнат от дворцовия управител и главните служители на канцеларията – всъщност това са хората, които на дело управляват империята. Всички дворцови управители и повечето чиновници са евнуси. Докато

възрастният управител – мисля, че се казваше Багопат – поздравяваше Хистасп, няколкомаги поднесоха към нас съдове с димящи благовония. Пееха неразбираемите си молитви и внимателно се взираха в мен. Знаеха кой съм. Не бяха дружелюбно настроени.

Когато церемонията свърши, Хистасп ме целуна по устата.

– Докато съм жив, ще бъда твой закрилник, Кир, сине на Похурасп, сине на Зороастър. – После се обърна към дворцовия управител, който покорно се поклони. – На теб предавам това момче.

Когато Хистасп си тръгна, с мъка съдържам сълзите си.

Един дребен служител ни съпроводи до покоите ни в харема, който бе същински малък град в големия град на двореца. Въведе ни в празна стаичка, която гледаше към някакъв кокошарник.

– Това са покоите ви, господарке – захили се ев-нухът.

– Очаквах да ми предоставят къща – отговори Лаида вбесена.

– Когато му дойде времето, господарке. Царица Атоса се надява, че ти и детето ти ще се чувствувате добре тук. Ако искаш нещо, трябва само да заповядаш и ще бъде изпълнено.

Това бе първият ми урок по дворцови маниери. Обещават ти всичко – после не ти дават нищо. Независимо от многобройните заповеди, жалби и молби на Лаида продължихме да живеем в тази мизерна стаичка, която гледаше към потънал в прахоляк заден двор с пресъхнала чешма, обитаван от десетина пилета, собственост на придворните на царица Атоса. Цвърченето на пилетата дразнеше майка ми, но на мен ми бе приятно. И без това няха друга компания. Демокрит ми казва, че сега в Атина внасят пилета. И ги наричат – както и се очак-ва! – персийски птици.

Въпреки официалната протекция на Хистасп двамата с Лаида живяхме като затворници повече от година. Нито веднъж не ни прие Великият цар, чието пристигане и заминаване всеки път се придружаваше от проглуши-телно думкане на барабани и звънтене на дайрета. Пилетата изплашено се втурваха напред-назад, което беше много комично, а лицето на майка ми добиваше трагичен израз. По-лошото бе, че когато дойде лятото, не ни взеха с двора в Екбатана. Не си спомням друг път в живота си да съм страдал толкова от горещината.

От жените в двора не видяхме нито една, с изключение на Артистона, чистокръвна сестра на царица Атоса, а следователно и дъщеря на Кир Велики. Очевидно бяхме възбудили любопитството ѝ. Трябва да кажа, че тя наистина беше извънредно красива, точно както я описваше мълата. Това учуди Лаида, която бе убедена, че всички видни личности

се славят тъкмо с онези качества, които безспорно им липсват. Според магьосниците всичко е илюзия. Може би са прави. Аз също смятам до известна степен за илюзия твърдението, че Артистона е единствената жена, която Дарий е обичал. Всъщност той не обичаше нищо друго на земята освен самата земя, с други думи, обичаше властта си над всички земи. С Ксеркс бе точно обратното. Той обичаше повече хора, отколкото бе благоразумно. Затова изгуби властта си над земята – над всички земи.

Двама съвсем млади евнуси гърци, едва ли не на моята възраст, придружаваха Артистона. Един безчестен търговец от Самос, който се занимаваше с доставка на отвлечени гръцки момчета, ги бе продал в харема. Тъй като гърците се кастрират най-неохотно от всички, те са най-търсените евнуси. Самоският търговец много забогатя.

Всъщност сред евнусите най-приятни и най-способни са вавилонците. Всяка година петстотин вавилонски момчета с радост се подлагат на кастриране, за да могат да служат в харема на Великия цар и неговите благородници. Повечето от тези момчета са необикновено интелигентни. И необикновено амбициозни. В края на краищата, ако не се е родил благородник, човек може да се издигне в двора единствено като стане евнух. Не е тайна, че и до днес истинска власт в персийския двор има не тронът, а харемът, където заговорничат амбициозни жени и хитри евнуси. Днес евнусите са не само прислуга и охрана на жените и конкубините, но и съветници на Великия цар, държавни-министри, а понякога генерали и сатрапи.

Артистона носеше мантия с втъкани златни нишки и държеше жезъл от слонова кост. Лицето ѝ бе свежо, с естествена руменина и имаше винаги недоволен израз.

Понеже Лаида е гъркиня, а аз – половин грък, Артистона заповяда на момчетата да говорят на гръцки.

– Няма нужда от преводач, господарке – намеси се Лаида. – Синът ми е внук на истинския пророк.

– Знаем. – Артистона ме посочи с жезъла си. – А ядеш ли огън?

Бях толкова смутен, че не можах да ѝ отговоря. Лаида се ядоса.

– Огънят е син на Премъдрият господ, господарке. Опасно е човек да се шегува с божественото.

– Така ли? – Бледосивите очи се отвориха широко. Приличаше на баща си Кир Велики, който бе много красив човек. Мога да твърдя това със сигурност, защото съм виждал балсамираното му тяло в свещена Пасаргада[1]. – Бактрия е толкова далеч.

[1] Ранна столица на древна Персия, на североизток от Персе-пол построена от Кир Велики. – Б. пр.

– Бактрия е родина на бащата на Великия цар, господарке.

– Бактрия не му е родина. Просто е сатрап там. Той е Ахеменид, от свещена Пасаргада.

Лаида, облечена с избеляла вълнена мантия и обкръжена от пилета, не се изплаши от дъщерята на Кир и най-любимата жена на Дарий. Но Лаида винаги е била безстрашна. Дали защото е магьосница?

– И Дарий дойде от Бактрия, за да царува над империята на баща ти – отвърна Лаида. – В Бактрия Зороастър за пръв път говори с гласа на Премъдрия господ, по чиято воля мъжът ти, Великият цар, царува над всички земи. Господарке, пази се да не си навлечеш гнева на Единия бог.

При тези думи Артистона неочаквано вдигна дясната си ръка, закри лице със златния си ръкав, сякаш искаше да се предпази, и си отиде.

Лаида обърна към мен искрящите си от гняв очи.

– Никога не забравяй кой си. Никога не се отричай от Истината и не се поддавай на Лъжата. Никога не забравяй, че сме по-силни от всички дяволопоклонници.

Думите на Лаида ме поразиха. Още тогава знаех, че тя ни най-малко не се интересува от религия. Според мен тесалийското магьосничество не може да се смята за религия. Но Лаида е много съобразителна и практична жена. В Бактрия тя се бе постарала да научи хиляда химни и обреди, за да убеди Зороастър, че следва Истината. А на мен се опитваше да втълпи мисълта, че не съм като другите, че съм избран от Премъдрия господ постоянно да бдя над Истината.

Като дете вярвах на Лаида. Но сега, когато животът ми е към края си, съвсем не знам дали съм изпълнил поверената ми от Премъдрия господ мисия, ако изобщо приемем, че съм бил натоварен с такава мисия. Трябва също да призная, че през седемдесетте години от смъртта на Зороастър до днес из различни краища на този огромен свят срещнах толкова много лица на бога, че вече не съм сигурен в нищо.

Да, Демокрите, знам, че обещах да ти обясня сътворението на света. И ще го направя – доколкото то е познаваемо. Виж, на въпроса, дали съществува злото, е далеч по-лесно да се отговори. Всъщност учудвам се, че не си се сетил какъв е произходът на Лъжата, която – нека ти подкажа – обуславя Истината.

3.

Скоро след появяването на Аргистона изклаха всички пилета в нашия двор. За разлика от Лаида аз тъгувах по тях.

Беше ранна пролет, когато ни посети един дребен чиновник от канцеларията. Идваше по заповед на дворцо-вия управител, за да съобщи, че ще посещавам дворцо-вото училище. Вероятно е нямало място за мен предната пролет, преди дворът да се изнесе от Суза. Но сега той заяви, че сам щял да ме придружи до училището.

Лаида се възползува от този необясним обрат в отношението към нас и настоя да ни преместят да живеем на по-добро място. Но чиновникът отговори, че това било невъзможно. Нямам нареждане. Тогава Лаида поиска аудиенция е царица Атоса. При това небивало искане ев-нухът едва се съдържа да не избухне в смях.

И така нещастната Лаида остана да живее като затворник, докато аз ходех в дворцовото училище.

Дворцовото училище е разделено на две. Синовете на императорското семейство и на Шестте учат отделно от синовете на по-нисшите благородници и младите гости на Великия цар – така наричат заложниците. Когато разбра, че не съм в първия отдел, Лаида изпадна в ярост. Всъщност тя нямаше представа какъв късмет сме имали и двамата, че изобщо сме останали живи.

Ходех с радост на училище. Учехме в просторна стая, чиито прозорци гледаха към ограден със зид парк. Там всеки ден се упражнявахме в стрелба с лък и в езда.

Учителите ни бяха маги от старата школа. Мразеха Зороастър и се бояха от влиянието му. По тази причина както учителите, така и учениците перси ме отбягваха. Единствените ми приятели бяха гостите на Великия цар, защото в известен смисъл аз самият бях гост – бях половин грък.

Скоро се сприятелих с едно момче на име Милон, чийто баща Тесал бе доведен брат на Хипий, господстващия тиран в Атина. Въпреки че Хипий продължаваше делото баща си, великия Пизистрат, той и семейството му бяха омръзнали на атиняните. Нищо чудно. Известно е, че на атиняните не може да им се угоди – окаже ли се, че нещо е наистина хубаво, те веднага започват да кроят планове да го заменят с нещо лошо. За това начинание не са необходими кой знае какви усилия, пък и няма опасност те да не се увенчат с успех.

В моя клас бяха и синовете на Хистией, тирана на Милет. Самият Хистией също бе задържан като гост но простата причина, че бе станал твърде богат и силен – макар и да бе доказал верността си по време на Дарие-вото нашествие в Скития.

За да прехвърли персийската армия в Скития, Дарий построил понтонен мост през Хелеспонта. Когато го отблъснали при Дунава – където бил ранен баща ми, – много йонийски гърци искали да изгорят моста и да оставят скитите да разкъсат Дарий. Ако успеели да го убият или пленят, йонийските градове щели да се обявят за независими от Персия.

Но Хистией се противопоставил на този план: „Дарий е нашият Велик цар“, заявил той на останалите тирани. „Клели сме му се във вярност.“ Освен това тайно ги предупредил, че без подкрепата на Дарий йонийската аристокрация ще се съюзи с тълпата и ще свали тираните – по същото време в Атина вече се готвело подобно нещо и били на път да свалят последния от Пизистра-тидите. Тираните се вслушали в съвета на Хистией и мостът останал непокътнат.

Дарий се върнал благополучно в Персия. В знак на благодарност дал на Хистией няколко сребърни мини в Тракия. И изведнъж се оказало, че със своето господство над Милет и богатите си тракийски владения Хистией вече не е обикновен градски тиран, а могъщ цар. Както винаги Дарий постъпил предвидливо. Поканил Хистией и двамата му синове в Суза и ги задържал като гости. Хистией бе умен човек с неспокоен дух и не бе създаден за смирената роля на гост... Споменавам всичко това, за да обясня войните, които Херодот нарича „Персийски“.

В училище прекарвах повечето време сред гръцките заложенници. Магите ни забраняваха да говорим на гръцки, а ние точно това правехме, щом наблизко нямаше учители.

В един студен зимен ден двамата с Милон седяхме на замръзналата земя и наблюдавахме как съучениците ни хвърлят копия. Облечени бяхме по персийски – с дебели панталони, отдолу с три чифта гащи – и не чувствувахме студа. Аз и досега се обличам добре и съветвам гърците да правят същото. Но е невъзможно да ги убедиш, че няколко ката тънки дрехи не само топят през зимата, но и държат прохладно през лятото. Когато не ходят голи, гърците са облечени с пропити от пот вълнени дрехи.

Милон бе наследил от баща си ако не дарба, то поне вкус към интригите. Обичаше да ми обяснява кой с кого заговорничи в двора.

– Всички искат наследник на трона да бъде Артобазан, защото той е най-големият син на Дарий. Артоба-зан е още и внук на Гобрый, който

не се е отказал от мисълта, че той, а не Дарий, е трябвало да бъде Велик цар. Но останалите петима благородници избрали Дарий.

– Нищо друго не са могли да направят. Дарий е Ахеменид. Племенник на Кир Велики.

Милон ме погледна със снизхождение. Точно така, със снизхождение. Дори и децата в Суза се опитваха да имитират този поглед. Исакаха да създадат впечатление, че знаят тайни, неизвестни на останалите.

– Дарий е точно толкова роднина на Кир, колкото сме ти или аз – отговори Милон. – Естествено, всички персийски благородници са сродени помежду си. Така че той може би наистина има ахеменидска кръв, също както имам и аз от персийската си майка, а ти от баща си. Но всъщност това за теб май не важи, защото Спита-ма не са истински благородници. Не са дори и перси, нали?

– Нашето семейство е по-велико от всяко друго бла-городно семейство. Ние сме свещени. – В мен явно заговори внукът на пророка. – Избрани сме от Премъдрия господ, чиито слова бяха отправени към мен...

– Наистина ли можеш да ядеш огън?

– Да – отвърнах аз, – мога и да бълвам огън, когато съм божествено вдъхновен или много сърдит. Но щом Дарий не е роднина на Кир, как тогава е станал Велик цар?

– Защото със собствените си ръце убил съветника маг, който се представял за син на Кир и всички му вярвали.

– Може би магът наистина е бил син на Кир. Още от детска възраст интуитивно се досещах какви са законите на властта.

Изведнъж лицето на Милон доби типично гръцко изражение, по-точно дорийско. Сините му очи станаха кръгли. Розовите му устни се разтвориха.

– Възможно ли е всички да лъжат?

– Хората често лъжат. – Сега беше мой ред да го погледна отвисоко. – Виж, аз не мога да лъжа, защото съм внук на Зороастър. – Бях изпълнен с чувство за превъзходство и го дразнех. – Но другите могат и го правят.

– Наричаш Великия цар лъжец, така ли?

Видях опасността и ловко се измъкнах от нея.

– Не съм казал такова нещо. Но много се учудих, когато току-що чух ти да го наричаш лъжец. В края на краищата той казва, че е Ахеменид и син на Кир, а ти твърдиш, че не е.

Милон съвсем се обърка и се изплаши.

– Не е възможно един персийски благородник, какъвто е бащата на майка ми, да лъже. Нито пък е възможно атински тиран, какъвто съм аз...

– Искаш да кажеш тиран, какъвто беше чичо ти.

– Той все още е. Атина все още е наша, защото тя не представляваше нищо, преди дядо ми да стане тиран. Всички го знаят, независимо от това какво говорят демагозите в събранието. Както и да е, Великият цар е Ахеменид, щом така твърди. Не може да лъже. Всъщност исках да кажа само, че всички сме Ахемениди. Поточно, че сме сродени с тях. Особено Гобрий и семейството му, Отан и семейството му...

– Вероятно не съм те разбрал добре.

Оставих го да се измъкне. В Суза човек трябва да е изкусен царедворец, преди още да му е поникнала брада. Дворът е изключително опасно място. Една погрешна стъпка – и те чака смърт, а и по-лошо.

Неведнъж бях слушал историята как Дарий свалил от трона мнимия син на Кир. Но тъй като никой не бе посмял да каже в мое присъствие, че Дарий не е роднина на Кир, от глуповатия Милон научих нещо важно.

Фактът, че Дарий също бе узурпатор като мага, чието място бе заел, обясняваше много неща за фракциите в двора. Сега разбрах защо тъстът на Дарий, Гобрий, е искал да стане Велик цар. Той бе по-възрастен от Дарий. Беше един от Шестте и имаше точно толкова благородна кръв, колкото и Дарий. Само че Дарий го бе надхитрил. Гобрий бе приел Дарий за Велик цар, при условие че внукът му Артобазан ще наследи трона. Но Дарий побързал да вземе за жена Атоса, дъщерята на Кир. Две години по-късно, на същия ден, в същата година, в която съм роден и аз, се родил синът им Ксеркс.

Ако родствената връзка на Дарий с Ахеменидите бе слаба, то за произхода на сина му Ксеркс нямаше съмнение. Той бе внук на Кир Велики – бе Ахеменид.

С раждането на Ксеркс дворът се разделил на две фракции между царица Атоса и дъщерята на Гобрий. Шестте били склонни да поддържат Гобрий, докато останалите благородници, както и магите поддържаха Атоса. Майка ми твърди, че Дарий умишлено насърчавал всички да заговорничат помежду си, защото смятал, че така ще са достатъчно заети един с друг и няма да им дойде наум да заговорничат против него. Това звучи доста наивно, а Дарий бе всичко друго, но не и наивен. Все пак факт е, че той привидно насърчаваше ту едната, ту другата групировка.

Суза бе арена на още една сериозна битка. Тъй като сред магите бяха мнозинство онези, които почитат девите, те с всички сили тормозеха малцината последователи на Зороастър. Последователите на Лъжата имаха подкрепата на царица Атоса. Последователите на Истината трябваше да имат подкрепата на Великия цар. Но Дарий гледаше да се измъкне. Говореше с любов за дядо ми, а даваше пари на евреите, да строят своя храм в Йерусалим, или на вавилонците, за да поддържат храма на Бел-Мардук, и така нататък.

Въпреки че бях твърде млад, за да взимам участие в тази религиозна война, присъствието ми в двора дълбоко обиждаше поклонниците на девите. Поради факта, че царица Атоса бе близка с тях, ни държаха с Лаида като затворници до мръсния кокошарник на харема. От това ни избави Хистасп. Очевидно той бе писал на сина си и се бе поинтересувал как вървя в дворцовото училище. В резултат на това писмо бях изпратен в училището. Пак това писмо спаси Лаида и мен от загадъчната болест, наречена треска, която убива безпощадно хората със силни врагове в двора.

През една ясна пролетна утрин животът ми отново се промени, и то благодарение на една чиста случайност – ако изключим съдбата, единственото божество, в което вие, гърците, изглежда, наистина вярвате.

Бях в клас. Седях, кръстосал крака, в дъното на стаята – винаги се опитвах да изглеждам невидим и обикновено успявах. Учителят маг ни отегчаваше е някакъв религиозен текст. Вече не си спомням кой. Вероятно един от онези безкрайно дълги химни, прославящи плодородието на Анахита, която гърците наричат Афродита. Всички в двора, естествено, знаеха, че царица Атоса е поклонничка на Анахита, а магите винаги угодничат пред силните.

Учителят даде знак и класът започна да пее възхваля за Анахита. Всички пееха с изключение на мен. Винаги мълчах, когато ме караха да пея възхвали за девите, а учителят маг се правеше, че не ме забелязва. Но тази сутрин нещата се развиха по-различно от всеки друг път.

Внезапно магът спря да стене и да вие. Класът за-млъкна. Старецът гледаше право в мен. Дали случайно, или по волята на съдбата? Никога няма да узная. Знам само, че изтълкувах погледа му като предизвикателство. Станах, бях готов за... Не знам за какво. За битка, предполагам.

– Ти не пееш с нас химна, Кир Спитама.

– Не, учителю. Не пея.

Към мен се обърнаха изумени лица. Милон зяпна от учудване – така си и остана, с отворена уста. Проявил бях върховно непочитание.

– Защо?

Заех позата, която хиляди пъти бях виждал да заема дядо ми пред огнения олтар в Бактра: внимателно поставяш единия крак пред другия, а ръцете си протягаш право напред, с обърнати нагоре длани.

– Учителю – произнесох аз, като се стараех колкото мога по-добре да имитирам гласа на Зороастър, – покланям се само на безсмъртното, блестящо, безкрило слънце. Защото, когато изгрее слънцето, земята, създадена от Премъдрия господ, се пречиства. Пречиства се водата в ручейте. Пречиства се водата в кладенците. Пречиства се водата в морето. Пречистват се всички божи същества.

Магът направи жест да прогони злото, а съчениците ми ме гледаха, без да помръднат, ужасени и изплашени. И най-глупавите разбираха, че призовавам безкрилото слънце от небесата за свой свидетел.

– Ако слънцето не изгрее – това бе последната част от заклинанието, – тогава девите ще унищожат всички неща в материалния свят. Но този, който поднася жертвоприношения на безсмъртното, безкрило, блестящо слънце, той ще устои на мрака и на девите, и на смъртта,, която се промъква невидима...

Магът шепнеше заклинание, за да обезвреди моето.

Дори и да исках, не можех да спра. Високо провъзгласих Истината и я противопоставих на Лъжата:

– И защото сте поклонници на Ариман и на злото, аз призовавам слънцето да бъдете унищожени – първо, през дългото царство, а после...

Не успях да завърша проклятието си.

Магът побягна с писък и останалите го последваха.

Спомням си, че дълго стоях сам в класната стая, разтреперан като пролетен лист, брулен от вятъра. Не знам как съм се прибрал до нашия двор, обитаван от духовете на закланите пилета.

Знам само, че мълвата за случилото се се разнесе от единия до другия край на двореца в Суза и малко преди залез-слънце ми бе заповядано да се явя пред царица Атоса.

4.

За двореца в Суза се твърди, че никой не знае къде водят всичките му коридори. Сигурно е така. Говори се още, че в него има точно десет хиляди стаи, в което много се съмнявам. Ако чуе тази история, Херодот

вероятно ще напише, че сте са двадесет хиляди.

Спомням си, че ме поведоха по дълги, стори ми се, безкрайно дълги, слабо осветени коридори с дъх на му-хъл и злокобно червен под. При това нито веднъж не напуснахме очертанятия на женските покои, до които скоро нямаше да имам достъп. Щом станат седемгодишни, персийските момчета напускат харема и вече са под опеката на мъже от семейството им. Тъй като единствената ми роднина в Суза беше Лаида, позволиха ми да остана в женските покои, докато навърша девет години – това се смята за доста напреднала възраст. Всъщност в нашия случай не може да се каже, че сме живели в харема. В онази мизерна пристройка срещаме само слугини и не видяхме нито една дама.

Пред покоите на царица Атоса ме посрещнаха двама необикновено високи и стройни вавилонски евнуси. Единият ми нареди, преди още да се появи царицата, да падна по лице на пищния индийски килим. А щом влезе, да пропъзля до нея и да целуна десния ѝ крак. Ако не ми заповяда да стана, да лежа така по лице, докато ме отпрати.

Тогава трябвало да пропъзля обратно по килима до вратата. И в никакъв случай да не я поглеждам. Това е начинът, по който просителят е длъжен да се обръща към Великия цар или неговия заместник. Членовете на царското и на благородните семейства се покланят ниско на суверена, като в знак на подчинение целуват дясната му ръка. Ако пожелае, Великият цар позволява на дадена облагодетелствувана персоне да го целуне по бузата.

Дворцовият протокол при Дарий беше особено строг, както често става, когато монархът не е престолонаследник по рождение. Макар дворът на Дариевия син Ксеркс да се отличаваше с далеч по-голям блясък от този на баща му, дворецовият протокол там бе много по-свободен. Като син и внук на велики царе, Ксеркс нямаше нужда да напомня на света за величието си. Все пак често съм си мислил, че ако и той се чувствуваше несигурен на трона като баща си, щеше да живее дълго като него. Но както обичат да ни напомнят атиняните в онези свои трагедии, които така разточително се поставят в театъра, човек не може да избяга от съдбата си. Така му е било писано на плешивия – когато е на върха на славата си, орелът да изпусне костенурка на главата му.

Лаида казва, че на осем години съм се държал превъзходно, както подобава на истинския наследник на Зороастър и така нататък. Макар тя, естествено, да е пристрастна, и други твърдят, че съм бил необикновено смел и уверен в себе си. Ако съм създал такова впечатление, то трябва да съм бил изкусен актьор, защото всъщност през повечето

време изпитвах ужас, а ужасът ми бе най-голям в онази мразовита вечер, когато лежах по лице на килима с червено-черни шарки в покоите на царица Атоса и с разтуптяно сърце очаквах влизането ѝ.

Стаята бе малка и в нея имаше само трон от слонова кост със сребърно столче за краката и малка статуя на богиня Анахита. В мангала пред статуята горяха благо-вония. Щом вдъхнах тежкия упоителен въздух, неудържимо се разтреперих. Знаех къде се намирам – в ръцете на поклонник на девите.

Срещу мен безшумно се отвори украсена с резба врата от кедрово дърво. Чу се шумоленето на дрехата ѝ. Царица Атоса влезе и седна на трона. Запълзях към нея, като търках нос в неравните гънки на килима. Накрая видях два златни пантофа, поставени един до друг на столчето.

В паниката си целунах левия пантоф. Но царицата сякаш не забеляза грешката ми.

– Стани!

Атоса имаше плътен, почти мъжки глас. При това го-вореше на онзи изискан персийски език от времето на най-стария двор в Аншан, с акцент, който вече рядко се чуваше в Суза, а и където и да било другаде. Когато човек слуша Атоса, казваха старите придворни, все едно, че отново чува гласа на покойния Кир.

Въпреки че внимавах да не поглеждам към царицата, все пак успях да я зърна с крайчеца на окото си. Бях поразен. Тя бе не по-едра от мен и приличаше на фино изработена крехка кукла, на чийто врат най-неуместно бе поставена голямата глава на Кир, а извивката на ахе-менидския ѝ нос толкова силно ми напомни един петел, с когото се бяхме сприятелили в задния двор, че почти очаквах вместо с ноздри, да завършва с две цепнатини, като клюн.

Косата, или перуката на Атоса, бе боядисана в червено, а големите ѝ червеникавосиви очи бяха очертани не както обикновено с бяло, а с подобен на косата ѝ огненочервен цвят. Въпреки че страдеше от някаква неизлечима болест на очите, тя до края на живота си не ослепя. Щастлива жена! Лицето ѝ бе покрито с дебел пласт бяло мазило, което – всички казваха – прикривало мъжка брада. Ръцете ѝ бяха малки и отрупани с пръстени.

– Носиш името на баща ми, Великия цар. Етикетът в стария двор не позволяваше на член от императорското семейство да задава въпроси. Непри-викналият към дворцовия живот човек би останал напълно озадачен от разговора, защото преките въпроси винаги имаха тон на изявление, а отговорите често звучаха като въпроси.

– Нося името на Великия цар.

Веднага изредих всички титли на Атоса, както задължителните, така и онези, които е допустимо да се пропуснат. Лаида ме бе обучила много внимателно.

– Познавах баща ти – каза царицата, щом свърших. – Дядо ти не познавах.

– Той бе пророкът на Премъдрия господ, който е единственият създател.

Два чифта очи погледнаха за миг усмихнатата статуя на Анахита. Между Атоса и мен като синя змия се вие-ше кълбестият благовонен дим.

– Така си заявил и в класната стая. Уплашил си учи-теля си. Сега кажи ми истината, момче. Върху него тегне ли проклетие?

Това беше истински въпрос, каквито задават в днешния двор.

– Не, Велика царице. Нямам такава способност... Или поне не знам да имам. – Не възнамерявах да се отказвам от нито едно оръжие. – Просто служа на Премъдрия господ и на неговия син, огъня.

Наистина ли съм бил толкова умен, такова дете-чудо на осем години? Не. Но бях добре подготвен от Лаида, която твърдо бе решила не само да оцелее, но и да възтържествува в Суза.

– Моят баща, Великият цар Кир – каза Атоса, – почиташе слънцето, а следователно и огъня. Но почиташе и останалите висши богове. Той възобнови храма на Бел-Мардук във Вавилон. Построи храмове на Индра[1] и Митра[2], И бе любимец на богиня Анахита.

[1] В древноиндийската митология бог на гърма и мълнията, предводител на боговете, често изобразяван като мъж на бял слон. В една от четирите си ръце държи мълния. – Б. пр.

[2] Древноирански бог на слънцето и светлината, култът към когото широко се разпространил в Мала Азия, а по-късно и в Римската империя. Изобразяван най-често като младеж с фригийска шапка, притиснал с коляно бик. – Б. пр.

Атоса посочи с глава бронзовата статуя. Вратът на идола бе окичен с венец от свежи летни цветя. Възприех това като някакво зловещо чудо. Все още не бях научил, че в Суза цяла зима отглеждат цветя на закрито – един въведен от мидийците разкош.

Атоса ме разпита за дядо ми. Разказах й всичко, което знаех за пророчествата му. Описах смъртта му. Особено силно впечатление й направи фактът, че лично съм чул гласа на Премъдрия господ.

Въпреки че следваха Лъжата, Атоса и нейните маги бяха

принудени да признаят Премъдрия господ за нео-бикновено могъщ бог, ако не по друга причина, то, защото сам Великият цар бе провъзгласил от единия до другия край на света, че короната и победите му са дар от Премъдрия господ. И понеже трудно би могла да се противопостави на мъжа си Дарий, Атоса се отнасяше към този въпрос с напълно понятна предпазливост.

– Тук Зороастър е почитан – заяви тя с известна несигурност в гласа – и, разбира се, ти и майка ти сте ни...

На това място Атоса произнесе една изискана староперсийска фраза, която изобщо не може да се преведе на гръцки, но означава нещо като „най-скъпи, сякаш сте ни кръвни роднини“.

Поклоних се ниско и се чудех какво трябва да отговоря. Лаида не ме бе подготвила за такава любезност.

Но Атоса не очакваше отговор. Известно време необикновените ѝ червеникавосиви очи останаха приковани в мен.

– Реших да ви преместя в по-добро жилище. Кажете на майка си, че много се изненадах, когато разбрах, че живеете в стария дворец. Станала е грешка. Виновниците са наказани. Кажете ѝ още, че ще я приема, преди дворът да отпътува за Екбатана. Решено е също, че ще бъдеш записан в първия отдел на дворецовото училище. Ще учиш заедно с великите принцове.

Сигурно съм показал радостта си, защото на царичката сякаш не ѝ стана приятно. Години по-късно, когато бяхме вече приятели, Атоса сподели, че всъщност не тя, а самият Дарий решил да подобри положението ни. Очевидно, някое от посланията на Лаида бе стигнало до Хистасп. Хистасп изпратил гневно писмо на сина си, който заповядал да ни бъде оказано дължимото внимание със съответните почести.

– Разбира се, няхах никакво намерение да се подчиня на Великия цар – сподели с мен Атоса двадесет години по-късно, като най-чаровно ми се усмихваше с черните си зъби. – Тъкмо обратното. Канех се да заповядам да убият и теб, и майка ти. Нали знаеш, че бях изцяло под влиянието на тези проклетите маги. Чудя се, как съм могла да им вярвам? Троят съзнанието ни и ни настройват против Премъдрия господ и Зороастър, и Истината! Та аз всъщност бях поклонничка на Лъжата!

– И все още си.

Когато бяхме насаме, винаги се държах дръзко с Атоса. Това я забавляваше.

– Какво говориш! – Атоса едва съдържаше усмивката си. – Всъщност тогава ви спаси случката в класната стая. Преди това почти никой

не бе чувал нито за теб, нито за майка ти. Но щом се разнесе слухът, че внукът на Зороастър е в двореца и отправя проклетия срещу магите... Вече щем не щем трябваше да ти обърнем внимание, пък и не можеше току-тъй да бъдеш убит. Не можеше, да речем, да ви намерят с майка ти удушени и хвърлени на дъното на някой кладенец – убийството, което всъщност имах наум, защото треската отнема много време. Другите жени на Дарий веднага щяха да обвинят мен и той щеше ужасно да се разгневи. Бях принудена да взема ново решение. Тъй както Лаида се мъчеше да спаси собствения си живот и твоя, аз пък се мъчех да направя най-големия си син наследник на Дарий. Ако изпаднех в немилост, наследник на Персийската империя щеше да бъде не моят син, а Артобазан, който, също като Дарий, няма нито капка царска кръв.

– Или като Кир Велики – добавих аз.

В разговор със старата Атоса човек можеше да си позволи някои волности – без да прекалява, разбира се.

– Кир беше наследствен вожд на всички планински родове – отговори невъзмутимо Атоса. – Беше Ахеменид по рождение. Законен господар на Ашан. Що се отнася до останалата част от света, над която царуваше... Той завоюва всички онези земи, тъй че те по право му принадлежах. И ако синът му Камбиз не бе... умрял, нямаше да имаме Велик цар Дарий. Но това е минало. Днес Ксеркс е Велик цар и се оказа, че всичко е било за добро.

Естествено, заключението на Атоса бе прибързано. Накрая се оказа, че нищо не е било за добро. Но това е зловещата природа на нещата – всичко има край, а краят никога не е добър.

С Лаида се преместихме в новия дворец. Едва тогава разбрахме, че сме били настанени в част от кухнята на стария дворец. Въпреки че вече посещавах първия отдел на училището, с моя връстник Ксеркс се запознах едва през лятото, след като дворът се премести в Екбатана.

Първият отдел на дворецовото училище се оказа съвсем като втория, с тази разлика, че там нямаше гърци. Мъчно ми беше, че няма с кого да говоря на гръцки. Младите персийски благородници не се отнасяха зле с мен, но не ме и предразполагаха да се чувствавам у дома си. В интерес на истината аз и не бях у дома си. Първо, не бях благородник. Второ, фактът, че съм внук на Зороастър, ми бе отредил особено място, поради което и учителите, и учениците се притесняваха от мен.

Заради проклятието, което бях отправил към стария маг, всички вярваха, че съм обладан от свръхестествени сили и макар известно време да твърдах, че с нищо не съм различен от другите, скоро разбрах, че

тайната на силата – в този случай на магията – се крие не в съществуването ѝ, а в ореола около нея. Ако съучениците ми желаеха да ме смятат за магьосник, защо трябваше да им преча? Открих още, че имам полза неочаквано да ми се явява Премъдрият господ. Винаги когато правех така, учителите маги потръпваха и не ме караха да рецитирам онова, което не желаех да рецитирам. В последна сметка нито едно от тези представления не ми навреди. Ако човек не е под закрилата на някое високопоставено семейство в двора, то тогава най-добре да е протеже на Премъдрият господ.

Атоса удържа на думата си. Преди дворът да замине за Екбатана, тя прие Лаида. Беше ѝ безкрайно приятно, че Лаида не я отегчи с трактати на тема Истината срещу Лъжата. Лаида притежава дарбата да усеща какво хората най-много искат да чуят. Способна е да очарова всекиго. Въпреки че самата тя би приписала това си качество на магьосничеството, мисля, че просто е по-интелигентна от повечето хора – а това е най-голямата магия.

И тъй като царицата беше голяма почитателка на магьосничеството, Лаида я снабди с всевъзможни питиета, заклинания и подобни тракийски глупости – да не говорим за изтънчените любовни еликсири и отрови, които ѝ даде. Но въпреки покровителството на царицата положението ѝ в двора се крепеше на обстоятелството, че е майка на внука на Зороастър – най-непримиримия враг на всички деви и, естествено, на магите. Ето защо, когато ги заварвах да нашепват заклинания, вперили поглед в някой димящ казан, приемах обяснението на Лаида, че просто експериментират поредното екзотично лекарство. От самото начало бях разбрал, че в двора, ако искаш с думите ти да не стане някаква... точно така, да не стане някаква магия и те мигновено да се превърнат в острие на нож, забито в теб изневиделица в мрака, или в глътка бавнодействаща отрова, трябва просто да не ги изричаш.

5.

Дворът отпътува за Суза на четири групи. Тъй като харемът се движи най-бавно, жените и евнусите тръгват първи. Излишно е да споменавам, че Лаида замина на носилка заедно със свитата на царица Атоса. Тя вече беше важна дама в двора. Веднага след харема потегля съкровищницата и покъщнината на Великия цар. После е ред на чиновниците от канцеларията с техните безбройни свитъци с документи.

Накрая, на коне или в бойни колесници, тръгват на път министрите, благородниците и Великият цар. Благодарение на Милон пътувах в бойна колесница, теглена от четири коня.

Скоро след моето записване в първия отдел на дворецовото училище Тесал настоя синът му Милон да бъде прехвърлен в същия клас, посочвайки, че племенникът на атинския тиран е равен с всеки персийски благородник или жрец. Така Милон дойде в нашия клас и имах с кого да говоря гръцки. Когато стана време да тръгваме за Екбатана, Тесал настоя да пътувам с него и сина му.

Напуснахме Суза при изгрев-слънце. Двете реки бяха придошли – бързите им пенливи води отнасяха снеговете, които вече се топяха в планините Загрос. Но след по-малко от месец тези бързи реки щяха да се превърнат в глътни потоци. Не познавам друго място на света, където да е толкова горещо през лятото и толкова студено през зимата, както в Суза, а съм живял в Индия и съм прекосявал високите Хималаи.

Колесницата, теглена от четири коня, караше самият Тесал. Той беше спечелил състезанието с колесници на Олимпийските игри и на тази тема беше също така неудържим, както Калий. Не знам какво толкова има в тези игри, провеждани всеки четири години в Олимпия, но съм забелязал, че стане ли дума за тях, и най-интелигентният грък се побърква. Струва ми се, че ако Тесал би имал възможност да избира дали да бъде тиран на Атина, или да спечели лавровия венец на Тридесет и четвата олимпиада, би предпочел венчето от маслинови клонки.

За тежкоподвижните носилки и фургони на харема пътуването от Суза до Екбатана отнема над десет дни. За две малки момчета и шампион по надбягване с колесници то трае само четири дни. Между другото тогава за пръв път се запознах с превъзходната система от пътища, която изграждаше Дарий. От Суза пътищата на Дарий тръгват на север, на югозапад и на изток. На всеки десет-петнадесет мили има поща, а също хан и конюшни. Около пощите често изникват малки селца.

Още при първото ни спиране през хилядите отрупани с розови и бели цветове овощни дръвчета зърнах дървените къщички на ново селище. Земята по високите места край Суза е необикновено плодородна. Заради ранга на Тесал ханджията ни настани в стая ниски тавани и глинени под. Не толкова високопоставените спяха в конюшната, под навеса за добитък или на земята под звездното небе.

Въпреки че обикновено хората с висок ранг пътуват със собствени шатри, с покъщнина и свита от роби, Тесал искаше да пътуваме „като истински войници“. Защото и двамата сме щели да станем войници.

– Да, ама Кир няма да става войник – каза Милон. – Ще стане жрец. Постоянно се моли и измисля проклетия.

Макар че едва ли помнеше родния си град, Милон отлично бе усвоил подигравателния атински маниер на говорене. Сигурно се предава с кръвта.

Тесал ме изгледа с известен интерес.

– Ти потомствен маг ли си?

– Не, не съм. Аз съм персийски...

– Не е персиец. Мидиец е.

Това бе проява на нетактичност от страна на Милон. В двора не бе прието да се споменава, че пророкът, изпратен от Премъдрия господ, за да промени вратата на персите, сам не е персиец, а мидиец от Рага. Независимо от желанието на някои хора от нашето семейство да представят рода ни за персийски, Зороастър нямаше персийска кръв. Не мисля, че сме и мидийци. Подозирам, че произхождаме от някакъв съвсем древен род, асирийски или халдейски[1], може би дори вавилонски. С изключение на мен Спитама са много тъмни и имат много темпераментен и екзотичен вид, така че едва ли са мидийци. Аз, разбира се, не съм типичен представител на семейството. Рус съм, защото приличам на Лаида. Приличам на грък.

[1] Семитски племена, преселили се в края на второто и началото на първото хилядолетие пр.н.е. от северноарабската пустиня в Южна Вавилония. Постепенно били асимилирани от вавилонци-те. – Б. пр.

Тесал запали въглища в мангала. После ни опече войнишки хляб от лющено жито, смесено с вода. Получи се нещо, което не само приличаше, но и определено имаше вкус на изсъхнали кравешки изпражнения.

– Ти носиш в себе си богато наследство – каза Тесал.

Тесал беше красив мъж. На младини се оженил за персийка от Милет. Макар по онова време атиняните да не били така зле настроени към смесените бракове, всички в Атина смятали, че ако член на управляващата династия е решил да се ожени за персийка, то тя трябва да е най-малко от императорския род.

Казват, че Тесал обичал жена си по съвсем нетипичен за атиняните начин. Без съмнение той бе човек с необикновено силни страсти. А любовта му с бъдещия тирано-убиец Хармодий, макар и кратка, била толкова пламенна, че променила атинската история.

Едва ли днес някой разбира какво точно се е случило тогава. Елпиника, която обикновено е добре осведомена по тези въпроси, мисли, че както Тесал, така и доведеният му брат Хипарх били влюбени в

Хармодий, красив млад атлет от Танагра. Естествено, Хармодий се чувствувал поласкан, че го обичат двамата братя на атинския тиран. Пък и не му били чужди флиртовете от този род. Официалният му любовник бил друг танагриец, кавалерийски офицер на име Аристогейтон. Както обикновено завършват подобни истории в Атина, всички се скарали помежду си. Аристогейтон се разгневил на тиранските братя, а Тесал се сърдел на своя брат, задето се опитал да му отнеме момчето... Цялата работа е невероятно заплетена и представлява интерес само за атиняните. От друга страна, резултатът от тази бъркотия всъщност промени историята.

Хипарх обидил девствената сестра на Хармодий. Според разпространената тогава версия по време на една церемония публично заявил, че се надява тя да не е чак такава развратница като брат си. Хармодий се разярил и отишъл при стария си любовник Аристогейтон. Двамата се заклели, че заедно ще отмъстят за тази обида. По време на големия атински фестивал Хармодий и Аристогейтон убили Хипарх и се опитали – но не успели – да убият тирана Хипий. Въпреки че самите убийци незабавно били наказани със смърт, тиранската власт била разклатена и Хипий изпаднал в такова затруднено положение, че се принудил да изпрати Тесал в Суза, за да сключи съюз с Дарий. Но нещата в Атина били стигнали вече твърде далеч. Поради една любовна свада династията на Пизистрат паднала, а на агората издигнали статуя на любовниците. Между другото, когато Ксеркс завладя Атина, той донесе статуите със себе си в Суза, където, по мой съвет, бяха поставени под семейния паметник на Пизистратидите. И днес човек може да види младите убийци, отправили поглед нагоре към жертвите на своята ревност и глупост – благородните тирани, изгонени от града, който никога вече няма да се радва на дългия и славен мир, така достойно поддържан от тях.

Пялата тази история е много странна. Само в Атина може да се случи подобно нещо – политиката да се смесва с любовните страсти.

Демокрит ми напомня, че в персийския двор любимите жени и конкубини на Великия цар често са доста влиятелни. Това е вярно. Но когато нашите царици имат власт, това се дължи не толкова на женския им чар, колкото на факта, че управляват трите къщи на харема и че царицата съпруга има голям собствен доход, независим от този на Великия цар. И накрая, самата царица може да действа направо чрез евнусите. Макар да не познавам по-податлив на женската красота мъж от Ксеркс, не си спомням нито един случай, в който личните му страсти да са повлияли на официалната политика. Е, имаше един такъв случай в края на

живота му. Ако не умра много скоро, ще ти разкажа и за него.

Докато ядохме войнишкия хляб, положих всички усилия да убедя Тесал, че аз също искам да стана войник.

– Това е най-хубавото занимание. И е необходимо. Светът е много опасен за онзи, който не знае да се бие. – Тесал разрози въглените в мангала. – Или не може да поведе армията. Или да събере достатъчно силна армия – прибави тъжно той.

Всички знаехме за неуспеха на Тесал, когато се опита да убеди Дарий, че трябва да се притече на помощ на Хипий. По онова време Дарий не обръщаше особено внимание на гръцкия свят. Въпреки че владееше гръцките градове в Мала Азия и бе върховен господар на някои острови, като Самос, Великият цар не се интересуваше много от западния свят, особено след поражението си при Дунава.

Независимо от силното си влечение към изтока, като се изключи един поход до река Инд, Дарий до края на царуването си така и не успя да насочи цялото си внимание на изток и на изток от изток. И той, като Кир преди него, бе вечно нащрек заради онези светлокожи северни воители на коне, които непрестанно заплашват границите ни. Но нали те – това сме ние. Преди хиляда години първите арийци нахлули от север и поробили чернокосите хора, както все още понякога наричаме първите обитатели на Асирия и Вавилония. Сега тези племена са цивилизовани – това сме ние, днешните мидийци и перси, и племенният ни вожд е Великият цар. Междувременно нашите братовчеди от степите ни дебнат хищно и само чакат подходящ момент.

Тесал започна да оплаква съдбата на Атина и макар да бях дете, знаех, че го прави с определена цел. Царица Атоса бе приятелка на майка ми и казаното на мен щеше да стигне до ушите ѝ.

– Хипий е добър приятел на Персия. Враговете на Хипий в Атина са врагове на Персия и приятели на Спарта. – На светлината от мангала намръщаното лице на Тесал изглеждаше румено. – Хипий се нуждае от помощта на Великия цар.

Навън пред хана някой извика:

– Път за Пощата на Великия цар!

Чу се тропот, после дрънчене, докато оседлаваха новия кон, с който вестоносецът щеше да продължи нататък. Още по онова време царските вестоносци успяваха да пропътуват разстоянието от хиляда и петстотин мили между Сарди и Суза за по-малко от седмица. Дарий винаги казваше, че не войските, а пътищата му крепят империята.

– Един ден Спарта ще сключи съюз с враговете на брат ми в Атина.

И тогава ще нападнат Персия.

Дори дете на моята възраст можеше да прецени, че това е абсурдно. Персия беше един цял огромен свят. Нямах точна представа за Спарта, но знаех, че там живеят гърци, че е малка, слаба държава и се намира далече. Знаех още, че персите винаги побеждават гърците. Това си беше природен закон.

– Сега само брат ми Хипий е пречка за войната между Персия и Спарта.

Не вярвам Тесал да е бил особено интелигентен. И тъй като умря, преди аз да порасна, не можах да го опозная достатъчно добре. Затова пък съм имал много взаимоотношения с брат му Хипий по време на дългото изгнание на този тиран в Персия. Хипий бе не само обаятелен, но и образован.

– Защо Спарта е толкова опасна? – попитах аз.

– Защото войната е единственият смисъл на живота им. Спартанците не са като другите хора. Спарта е казарма, а не град. Те искат да завладеят цяла Гърция. Завиждат на Атина. Мразеха баща ни Пизистрат, понеже бе обичан от целия народ и от всички богове. Всъщност самата богиня Атина заведе баща ми на Акропола и пред всички граждани даде на него и на потомците му властта над своя град.

Нямах представа дали Тесал вярва в тази история, убеден съм, че днес никой атинянин не вярва в нея. А дали са вярвали навремето? Съмнявам се.

Истината е, че Пизистрат и приятелите му успели да убедят едно високо момиче на име Фия да се облече като Атина. Познавам внука ѝ, който много обича да разказва как баба му придружила Пизистрат по свещения път до храма на Атина на Акропола. Мнозинството от хората и без това подкрепяли Пизистрат и затова се престорили, че наистина мислят Фия за Атина. Останалите замълчали – от страх.

Когато му дошъл редът, Пизистрат бил изгонен от Атина. Отишъл в Тракия, където притежавал сребърни мини. Известно време разработвал мините си в съдружие с дядо ми Мегакреон. Щом натрупал ново състояние, подкупил водачите на аристократическата партия на Ликург. След това подкупил и партията на търговците, водена от Мегакъл. И понеже сам бил начело на простолюдието, успял отново да стане тиран на Атина, където живял дълго и щастливо до смъртта си. Наследили го синовете му Хипий и Хипарх.

За подбудите на убийците на Хипарх има две теории. Ами! Как ще са две! Сигурно са хиляда! Едни мислят, че убийците са действували по

политически съображения. Други – че са били просто двама обезумели влюбени. Аз подозирам второто. Елпиника също. Както спомена тя съвсем наскоро, и двамата младежи нямали връзки с прочутото семейство, което обединявало около себе си аристократите – противници на тиранията. Имам предвид, разбира се, потомците на прокълнатия... буквално прокълнатия Алкмеон[1], който убил няколко души, потърсили убежище в един храм. Поради това светотатство Алкмеон бил прокълнат, и то с такава клетва, която се предава от баща на син поколения наред. Между другото Перикъл е Алкмеонид по майчина линия. Горкият човек! Макар да не вярвам в многобройните гръцки богове, склонен съм да вярвам в силата на проклятието. Така или иначе, внукът на Алкмеон, Клистен, който по онова време живеел в Делфи, повел опозицията срещу ползуващия се с голям авторитет Хипий.

[1] Алкмеон – герой от гръцката митология, смятан за ро-доначалник на знатния род на Алкмеонидите, към който принадлежали политическите дейци Клистен, Мегакъл, Перикъл и др. Алкмеонидите били безлязани с позорното „Килоново петно“ заради убийството при олтара на богиня Атина на участниците в опита за преврат, организиран от Килон през 632 г. пр.н.е. – Б. пр.

– Клистен е опасен човек. – Тесал гледаше мрачно. – Освен това е неблагодарен като всички Алкмеониди. Когато наследи баща ни, Хипий направи Клистен магистрат. А ето че Клистен отиде в Спарта, за да убеждава спартанците да нападнат Атина. Очевидно му е ясно, че нас, тираните, само чужда армия може да ни изгони. Никой атинянин не би сторил това. Атиняните ни обичат. А не обичат Алкмеонидите.

Предвижданията на Тесал се оказаха верни, макар самият той да бе прирастен. Година по-късно Клистен влезе в Атина със спартанската армия и Хипий бе свален. Тогава Хипий се закле във вяроност на Великия цар и се настани заедно със семейството си в Сигейон, един нов град близо до развалините на Троя.

Хипий бе близък с жреците на Аполон в Делфи. Бе посветен в онези Елевзински мистерии, в които Калий носи потомствения си факел, и сам бе участвувал в ръководенето им. Твърдяха, че никой сред гръците не знае повече за оракулите от него. Можеше да предсказва бъдещето. Веднъж, когато бях още съвсем млад и зелен, го попитах с присъщата на възрастта си арогантност дали е предсказал собственото си падане от власт.

– Да – отвърна той.

Очаквах да каже още нещо. Но той замълча.

Когато са поставени пред някаква политическа или нравствена загадка, атиняните обичат да цитират своя мъдрец Солон. Ще постъпва по същия начин. Навремето Солон с право обвинявал самите атиняни, а не тирана Пизистрат за възхода на тиранията. Той казвал... Какво казвал, Демокрите?

Демокрит е готов да цитира точните думи на Солон: „Вие сами сте направили тези хора велики чрез вашата подкрепа и затова сте изпаднали в порочно робство. Всеки от вас поотделно постъпва като лисица, но взети заедно, умовете ви са безплодни. Защото се поддавате на думите, поднесени изкусно от един хитрец, а не виждате какво дело се върши.“

Според мен не може да се очаква по-добър анализ на характера на атиняните, при това направен от техен сънародник! Бих си позволил само една поправка. Никой не е изпадал в порочно робство. Народът обичаше тираните и ако не беше спартанската армия, Клистен никога нямаше да сваля Хипий. По-късно, за да укрепи властта си, Клистен бе принуден да прави най-различни политически отстъпки на тълпата, която навремето бе подкрепяла тираните. И какво излезе от това? Прословутата атинска демокрация! По онова време единственият политически съперник на Клистен бе Изагор, водачът на аристократическата партия.

Днес, половин век по-късно, нищо не се е променило, освен че на мястото на Клистен стои Перикъл, а на мястото на Изагор – Тукидид. Що се отнася до наследниците на Пизистрат, те си живеят щастливо като земевладелци близо до Хелеспонта. Всички, с изключение на моя приятел Милон. Той загина при Маратон, сражавайки се за честта на рода си – и на Великия цар.

Онази вечер на път от Суза за Екбатана станах страстен привърженик на Пизистратидите. Естествено, не споменавам това свое увлечение пред днешните атиняни, защото от половин век насам тях ги учат да мразят рода, който дедите им са обичали.

Веднъж, много деликатно, повдигнах този въпрос пред Елпиника. Тя прояви учудващо разбиране.

– Тяхното управление бе най-доброто, което някога сме имали. Но атиняните предпочитат хаоса пред реда. При това ненавиждат великите си сънародници. Виж какво направи народът с брат ми Кимон.

Жал ми е за Перикъл. Всички са единомисленици, че е велик човек, затова непременно ще свърши зле. Елпи-ника предвижда, че до една-две години ще бъде изгонен чрез остракизъм.

Докъде бях стигнал? Да, разказвах ти за Екбатана.

Дори и сега, когато повечето спомени в главата ми не извикват

образи – слепотата по тайнствен начин е зали-чила тази част от паметта ми, – все още виждам удивително красивия път, по който се влиза в Екбатана.

Пътят върви нагоре към тъмната гора. После, точно когато ти се струва, че градът е изчезнал или че си се изгубил, той е пред теб като видение – град-крепост ограден със седем концентрични стени, всяка с различен цвят. В самото сърце на града златна стена опасва хълма, на който се издига дворецът.

Индийските планини са покрити с гъсти гори, затова дворецът е построен изцяло от кедър и от кипарис. По тази причина в стаите се носи тежка миризма на старо дърво и често избухват пожари. Но фасадата е обкована с плочи от зелена мед, като плетеница на доспехи. Някои мислят, че мидийците са направили това, за да попречат на неприятеля да опожари двореца. Подозирам, че е предназначено само за украса. Гледката е изключително красива, когато, озарена от слънцето, бледозелената мед блесне на фона на тъмнозелените иглолистни гори, покриващи планините отвъд града.

Докато влизахме в Екбатана, имах възможност да се наслаждавам на тази приказна красота цели девет часа – толкова трае преминаването през всичките седем врати. Нищо не може да се сравни с шума и бъркотията, които предизвиква влизаният в някоя от столиците персийски двор.

През дългите часове, прекарани пред вратите на Екбатана, научих от Тесал някои гръцки фрази, които и до днес с удоволствие употребявам.

6.

По мое време животът в училище бе напрегнат. Ставахме преди изгрев-слънце. Учета ни да си служим с всички видове оръжия. Учета ни дори на земеделие и ско-товъдство, наред с математика и музика. Можахме да четем и дори – ако е необходимо – да пишем. Учета ни да строим не само мостове и крепости, но и дворци. Хранеха ни оскъдно веднъж на ден.

Когато персийският благородник навърши двадесет години, вече почти няма неща, които да не е способен да прави сам – ако му се наложи. В началото образователната система била много по-проста. Учили момчето да язди, да стреля с лък, да казва истината – и толкова. Но по

времето на Кир станало ясно, че персийското дворянство ще трябва да знае много не само по военните въпроси. Накрая, по времето на Дарий, образованието ни съзнателно бе насочено към една-единствена цел – да управляваме по-голямата част от света.

Но имаше една страна от управлението, която държаха в тайна от нас: харемът. Въпреки че много от учителите ни бяха евнуси, на никого от нас не казаха ни дума за вътрешните машинации в харема – този тайнствен свят, завинаги затворен за всички перси, с изключение на Великия цар. И на мен. Често съм си мислил, че относително дългият ми престой в харема е бил от голяма полза за по-нататъшната ми кариера.

Когато накрая ме преместиха в сградата на великите принцове, бях прекарал в харема близо три години. Обикновено отделят младия благородник от майка му най-малко три години преди започване на пубертета и го изпращат в дворцовото училище. Аз бях изключение. Така че опознах не само жените на Дарий, но и евнусите, които действуват в тясна връзка със своите колеги от първата и втората стая на канцеларията.

Демокрит иска да знае какви са тези стаи. Първата стая се намира в дъното на първия вътрешен двор на всеки дворец, който Великият цар обитава в момента. Стотина чиновници, разположени на дълги маси, получават, кореспонденцията на Великия цар и всички петиции. След като тези документи бъдат сортирани, чиновниците от втората стая решават кои от тях да се представят на Великия цар или, по-често, кое писмо или петиция на кой държавен съветник или блюстител на закона да се даде. Втората стая упражнява огромна власт. Излишно е да споменавам, че тя е в ръцете на евнусите.

Години по-късно Ксеркс обичаше да ме дразни, като казваше, че притежавам цялата изтънченост и хитрост на внух от харема. Аз пък го дразнех, като възразявах, че ако сам той бе останал по-дълго в харема, може би щеше да научи държавническото изкуство от майка си. Ксеркс се засмиваше – и се съгласяваше с мен. А още по-късно вече никак не беше смешно.

Тук трябва да отбележа, че преди царуването на Дарий омъжените жени от управляващата класа се движели с мъжете и било съвсем в реда на нещата, да речем, богата вдовица да управлява имотите си, нищо, че не е мъж. При Кир жените не били отделени, освен, разбира се, по време на менструацията им. Но Дарий имал свои Разбирания по въпроса. Той забранил на жените си да се показват на публични места. Естествено, благородниците последвали примера му и също затворили жените си. Днес нито една персийска дама няма право да се срещне или да говори с

друг мъж освен със собствения си съпруг. Щом се омъжи, тя вече не може да вижда нито баща си нито братята си – нито дори синовете си, след като напуснат харема.

Не ми е ясно защо Дарий така решително отстрани благородните дами от обществения живот. Знам, че се страхуваше от тяхната намеса в политиката. Не разбирам защо си е въобразявал, че ако са затворени в харема, ще са по-малко опасни. Всъщност поради това, че започнаха да действуват скрити от погледа на обществото, властта им нарасна. При пълна конспирация те използваша евнусите, а евнусите използваша тях. През царуването на Ксеркс много от важните държавни постове се заемаха от евнуси, които упражняваха властта си в тясно сътрудничество с някоя от царските жени. Това не-винаги бе хубаво – меко казано.

Но дори и при строгите закони на Дарий правилата имаха изключение. Царица Атоса приемаше когото пожелае – мъж, жена, дете, евнух. Колкото и да е чудно, около нея никога не възникна скандал – по мое време. Години по-рано се носил слух, че има любовна връзка с Демокед, лекаря, който изрязал гърдата ѝ. Съмнявам се. Познавах Демокед. Беше достатъчно умен, пък и достатъчно грижи си имаше, за да не се замесва в история с царска жена.

На младини Атоса предпочитала евнусите пред мъжете. Така е с повечето дами. В края на краищата, ако по време на кастрацията евнухът е достигнал полова зрялост, той е способен да има нормална ерекция. Красивите евнуси са обект на голямо съперничество сред дамите в харема. Нашите Велики царе проявяват мъдрост, като не обръщат внимание на подобни явления. Отделянето на жените има за цел не толкова да запази моралните им добродетели, колкото да не поставя под съмнение бащинството на децата им. А това какво прави една дама със своя евнух или с друга дама, не засяга господаря ѝ, ако е мъдър човек.

Друго изключение от правилата на харема беше Лаида. Тъй като тя беше единственият ми близък човек в двора, виждахме се редовно в покоите ѝ, които винаги се намираха в непосредствена близост с харема. Лаида беше темпераментна жена и не се чувствуваше длъжна да прибегва до евнуси или жени. Доколкото ми е известно, забременя най-малко два пъти. И в двата случая направи аборт, което в Персия е углавно престъпление. Но Лаида е храбра като лъвица. Всеки можеше да я издаде, но ни-кой не го направи. Самата тя би обяснила факта с това, че е омагьосала двора. Може и да е било така. Със сигурност омая тирана Хистией, с когото имаха дълга любовна връзка.

Не знам защо нямам спомен от първата си среща с най-важната

фигура в живота ми, Ксеркс. И той не можеше да си спомни тази среща. Но и как да си я спомни? Ксеркс беше велик принц, за когото вече говореха като за наследника на Дарий, докато аз не бях нито благородник, нито жрец. Бях някаква аномалия в двора. Никоой не знаеше нито какъв ранг имам, нито как да се държи с мен. Въпреки това имах двама могъщи покровители – Хистасп и Атоса.

Няма съмнение, че сме се срещнали с Ксеркс през онова лято в Екбатана. Няма съмнение, че сме се видели на първия официален прием, на който присъствувах: сватбата на Дарий с една от племенниците му. Това събитие се е запечатало ярко в паметта ми, защото тогава за пръв път видях Великия Дарий.

Седмици наред целият харем се вълнуваше. Дамите не говореха за нищо друго освен за женитбата. Едни одобряваха брака на Дарий с племенницата му – единадесетгодишната внучка на Хистасп, – други смятаха, че този път Великият цар е трябвало да се ожени извън императорското семейство. Безкрайни, за мен отегчителни, дискусии огласяха и трите къщи на харема.

Демокрит иска да знае какво представляват трите къщи на харема. Мислех за всеизвестно, че харемът е разделен на три части. Така наречената трета къща се обитава от царицата или царицата майка. Ако има царица майка, тя е по-висока по ранг от царицата съпруга. Втората къща е за жените, които Дарий вече е познал. В първата са девствениците – новите поколения, които се обучават. Учат музика, танци, разговор.

В деня на сватбата пред двореца имаше военен парад. Бях много огорчен, че докато всичките ми съученици стояха пред вратата на двореца в свитата на Великия цар, аз трябваше да наблюдавам шествието от покрива.

Притиснат от тълпата жени и евнуси, гледах като омагьосан сложните упражнения, изпълнявани от десетте хиляди „безсмъртни“ – така се нарича личната гвардия на Великия цар. На блестящото слънце доспехите им напомняха сребърни люспи на току-що уловена риба. А когато всички едновременно хвърлиха нагоре копията си, сякаш внезапно вдигналият се облак от дърво и метал предизвика слънчево затъмнение.

За нещастие от мястото, където бях застанал, притиснал буза в една грапава дървена колона, не виждах Великия цар, скрит от златния навес точно под мен. Затова пък добре виждах младоженката. Тя седеше на табуретка между двата стола – на майка ѝ и на царица Атоса. Бе хубаво дете, очевидно уплашено до смърт от всичко, което става наоколо. Докато траеше парадът, ту майка ѝ, ту Атоса се навеждаха и ѝ прошепваха

нещо. Не знам какво й казваха, но то никак не я успокояваше. Момичето придобиваше все по-уплашен вид.

Сватбата на Дарий с малката му племенница се състоя по-късно този ден в съвсем тесен кръг. След това имаше прием в главната зала на двореца, на който присъствувах заедно със съучениците си. През царуването на Дарий дворцовият церемониал толкова се усложни, че почти винаги нещо се получаваше не както трябва. В Китай, щом някъде направят грешка, цялата церемония трябва да започне отначало. Ако и ние в персийския двор трябваше да съблюдаваме същото правило, нямаше да ни остане време да управляваме света.

Склонността към безредие в персийския двор отдавам на голямото количество вино, което персите изпиват при тържествени случаи. Това води началото си от времето, когато са били диво планинско племе, чиято страст били безкрайните пиянски празненства. Забележи, че казвам те, а не ние. Спитама са мидийци, а може и да произхождат от някакъв още по-древен народ. И, разбира се, Зороастър мразеше пиянството. Това е една от причините, поради които магите толкова го ненавиждаха. Магите се наливат не само с вино, но и със свещената хаома.

Още си спомням страхопочитанието, което ме обхвана, когато за пръв път видях лъвския трон на пиедестала. Този трон, изработен за лидийския цар Крез, има за облегалка лъв в естествена големина, с обърнатата наляво златна глава, с блестящи изумрудени очи и оголени зъби от слонова кост. Над трона, на дълга верига, виси хоризонтална плоча от ковано злато, а от двете страни на пиедестала в изящни сребърни мангали гори санталово дърво.

Стените на ападаната – това е колонната зала в Екбатана – са украсени с гоблени, които изобразяват събития от живота на Камбиз. Макар завладяването на Египет да е отразено доста подробно, загадъчната смърт на Великия цар Камбиз тактично е пропусната. Стоях със съучениците си вдясно от трона. Най-близо до него бяха великите принцове, после синовете на Шестте, а след тях момчетата, гости на Великия цар. Аз бях поставен на границата между гостите и благородниците, между Милон и Мардоний – най-младия син на Гобрый от сестрата на Великия цар.

Вляво от трона стояха шестимата благородници, с помощта на които се бе възцарил Дарий. Макар неотдавна един от първоначалните Шест да бе екзекутиран за държавна измяна, на най-големия му син бяха позволили да представлява семейството, което си оставаше завинаги благородно и почитано.

Според известната в цял свят версия, когато Камбиз бил в Египет, един маг на име Гаумата се представил за Мардос, брата на Камбиз. После, на връщане от Египет, Камбиз умрял, а Гаумата завзел трона. Но младият Дарий, с помощта на Шестте, убил мнимия Мардос, оженил се за Атоса, вдовица както на Гаумата, така и на Камбиз, и станал Велик цар. Това е известната в цял свят версия.

От Шестте особено интересен ми се стори Гобрый – висок, леко прегърбен човек. Косата и брадата му бяха боядисани в кървавочервено. Лаида ми обясни, че бръснарят сбъркал боята и тази грешка се оказала фатална. Фатална за бръснаря, разбира се! Екзекутирали го. Главно поради това комично първо впечатление Гобрый, така и не успя да ми внуши онова страхопочитание, което, вдъхваше на другите по онова време.

Често съм се чудил какви ли чувства е изпитвал Гобрый към Дарий. Предполагам, че го е мразил. И несъмнено му е завиждал. В края на краищата Гобрый е имал същото право или също толкова малко право върху трона, колкото и Дарий. Но не той, а Дарий станал Велик цар – факт, срещу който нищо не можеше да направи. Сега Гобрый искаше внукът му Артобазан да наследи Дарий. По този въпрос дворът не бе единодушен. Шестте предпочитаха Артобазан. Атоса и семейството на Кир искаха да наложат Ксеркс. Самият Дарий бе както винаги потаен. Престононаследникът все още не бе определен.

Внезапно се чуха удари на барабани и цимбали. Украсената с резба кедрова врата срещу трона широко се отвори и на прага застана Дарий. Беше с кидар – висока кръгла шапка от филц, каквато носят само Великият цар и принцът престолонаследник. В долната си част кидарът бе опасан с лента в бяло и синьо – символ на върховната власт, принадлежала на Кир и на десет поколения мидийски царе преди него.

Само за миг зърнах Великия цар и се проснах по очи на земята. Великите принцове и висшите благородници останаха прави, като се поклониха дълбоко и всеки от тях целуна дясната си ръка. Излишно е да споменавам че и аз, като останалите, тайно поглеждах към Великия цар, макар че да правиш това, без той да ти е позволил, е сериозно престъпление.

Тогава Дарий беше тридесет и осем годишен. Не беше висок, но имаше красива фигура. Мускулите на стройните му крака се подчертаваха от тесния ален панталон под пурпурната мидийска мантия, върху която със златни конци бе извезан сокол, готов да се спусне към плячката си. Като приближи до трона, видях кожените му обувки, боядисани с шафран и стегнати със закопчалки от кехлибар.

В дясната си ръка Дарий държеше златна пръчка – символ на могъществото и властта му над държавата. В лявата си ръка държеше златен лотос с две пъпки – символът на безсмъртието.

Брадата на Великия цар не бе боядисана. Беше дълга, естествено къдрава и лъскава като козината на червеникава лисица, а лицето му беше изящно изрисувано. Очертаните около миглите тъмни линии придаваха блясък на яносините му очи. За легендарния Кир се говореше, че бил най-красивият мъж в Персия. Макар и да не се славеше с подобно качество, Дарий все пак представляваше величествена гледка, докато с плавни движения преминаваше между двадесетте и две колони на апананата, подобно на дебнеш жертвата си лъв.

След Дарий вървеше виночерпецът, с тюрбан на главата, следван от дворцовия управител, който носеше личната покривка на царя и ветрилото за гонене на мухи. Придружаваха го още Хистасп, бащата на детето, за което току-що се бе оженил, и най-големият му син Артобазан – як двадесетгодишен младеж, чиято брада си беше естествено яркочервена, почти същият цвят като злощастно боядисаната брада на дядо му Гобрый. Артобазан вече бе началник на северната граница.

Докато вървеше към трона, Дарий закачливо потупа Гобрый със златния си скипър; после, макар че Гобрый бе по-възрастният от двамата, направи жест, с който му разрешаваше да го целуне. Това бе знак на особено бла-горазположение. Свел очи, със скръстени ръце, така че всяка да е скрита в противоположния ръкав, Гобрый целуна Дарий. Между другото не е позволено никому да показва ръцете си пред Великия цар, освен при поклон илиако трябва да върши някаква конкретна, нямаща нищо общо с дворцовия ритуал работа. Причината е съвсем ясна. Тъй като никой няма право да носи оръжие в присъствието на Великия цар, всички придворни и просители биват претърсвани, преди да влязат при него. После, за допълнителна сигурност, те са длъжни да крият ръцете си. Този, наред с още много други древни мидийски обичаи, бил възприет от Кир.

Като стигна подножието на изобразявания лъв трон, Дарий плесна с ръце. Всички се изправиха. Започна изреждането на титлите на суверена. Колкото и често да съм слушал тази древна церемония, тя всеки път ме вълнува. Не че имам много шансове да я чуя отново.

Като най-висш благородник от Шестте, Гобрый пръв приветствува Великия цар:

– Потомък на Ахеменидите!

Дрезгавият глас на Гобрый прозвуча почти враждебно. Това

несъмнено бе неволен израз на истинските му чувства.

Беше ред на Хистасп:

– С благословията на Премъдрия господ Велик цар!

Тоза беше предизвикателство към магите – последователи на Лъжата, а тъкмо такива бяха мнозинството маги, присъстващи в залата този ден. Не можех да ги видя от мястото си, но по-късно ми казаха, че щом чули името на Премъдрия господ, разменили някакви тайни знаци помежду си.

Един по един, от различни краища на залата, братята на Дарий изредиха тържествено титлите му. От четирите си жени Хистасп имаше двадесет синове. Всички те бяха живи тогава и в този ден вероятно до един са били в Екбатана. Добре, че Дарий имаше и много титли. След произнасянето на всяка от тях във въздуха се разнасяха удари на барабани и звън на цимбали.

Най-големият брат на Дарий извести:

– Цар на Персия! Следващият брат:

– Цар на Мидия! Следващият:

– Цар на Вавилон!

От тази титла Ксеркс се отказа, когато бе принуден да сложи завинаги край на това древно царство. От другата страна на залата прозвуча:

– Фараон на Египет!

Както и Камбиз преди него, Дарий се смяташе за земното превъплъщение на египетския бог Ра и следователно законен бог-цар на Египет. Боя се, че в религиозните дела Дарий се оказа не по-малък опортюнист от Кир. Но Кир никога не бе провъзгласявал, че е получил света в дар от Премъдрия господ, докато Дарий бе оповестил публично, че единствено волята на Премъдрия господ го е направила Велик цар. Това не му попречи по-късно да заяви на египтяните, че неговият праотец Ра е по-велик бог от Премъдрия господ! Радвам се, че успях да убедя Ксеркс да не се нарича фараон. Затова днес Египет не е нищо повече от обикновена сатрапия и онези дяволски богове-царе на Нилската долина са премахнати завинаги.

Една след друга бяха изредени всички титли на Дарий. Звучаха победоносно. И защо не? От царуването на Кир до царуването на Дарий по-голямата част от света бе станала персийско владение и нашият Велик цар вече бе известен на всички не просто като един от многото царе, а като цар на тази голяма земя, надлъж и шир.

За всеобщо учудване напред излезе най-големият син на Дарий, Артобазан, и произнесе с тих глас единствената по рода си титла: – Цар на

царете!

Фактът, че именно Артобазан бе избран да изрече върховната титла, пък макар и тихо, бе възприет като знак за изключително благоволение и в същия миг стана ясно, че плановете на царица Атоса се осуетяват.

7.

Лаида започна връзката си с Хистией скоро след като се настанихме в двореца в Екбатана. Хистией беше мургав мъж и винаги бе намръщен. Всъщност никога не съм хранил симпатии към този човек. Беше много не-щастен и около него витаеше някаква натрапчива мрачна атмосфера. Трябва да призная, че имаше всички основания да е нещастен. Като тиран на Милет бил на върха на славата си, когато получил нареждане да дойде в Суза бил задържан като гост на Великия цар. С други думи, станал пленник. Междувременно богатият град Милет бил управляван от зет му Аристагор,

Когато Лаида приемаше някой мъж, това винаги ставаше в присъствието на двама евнуси. Тези евнуси бяха не само много стари, но и необикновено грозни и Лаида бе убедена, че с проявата на подобна сдържаност при избора им е укрепила особеното си положение на вдовица, като му е придала пълна почтеност в очите на дамите от харема. Всъщност излишно е било да се тревожи за репутацията си. Още от началото двоят я разглеждаше като нещо съвсем чуждо и не прилагаше към нея общоприетите закони на харема. След Атоса тя бе най-свободната дама и никой не обръщаше внимание на действията ѝ, защото нямаше роднинска връзка с Великия цар. Освен това Лаида много внимаваше да не настройва против себе си царските жени. И накрая, като майка на внука на Зороастър тя имаше свое място и в религиозния живот на двора – обстоятелство, което не се притесняваше да използва. Носеше екстравагантни дрехи – нито гръцки, нито персийски. На обществено място се държеше като същество от друг свят, а в частния си живот даваше да се разбере, че срещу подходящо възнаграждение е готова да прави хороскопи, да приготвя любовни еликсири, да снабдява с бавнодействащи отрови. Много хора ползуваха услугите ѝ.

В Екбатана Хистией се появи с бръсната глава – знак, че е в траур за Сибарис[1], един тясно свързан с Милет град. В началото на годината Сибарис бе напълно разрушен от армията на Кротон.

[1] Древен град, основан от гръцки колонисти на Тарантския залив в Южна Италия, който се прочул с богатството и разкоша си. През 510 г. пр. н. е, бил нападат от съседния град Кротон и Разрушен. – Б. пр.

Обикновено Хистией седеше намръщен на дървения стол срещу съгваемото столче, на което сядаше Лаида в дворчето на покоите си, а немошните евнуси дремеха на слънце. От време на време ми позволяваха да отида при тях. Предполагаше се, че присъствието ми ще придаде почтен вид на отношенията им. Инак рядко бях с Лаида. През онова лято в Екбатана по-голямата част от времето прекарвах във военно обучение заедно с великите принцове.

– Имаш късмет, че учиш тук. – Хистией всеки път правеше усилие да разговаря с мен. – Когато пораснеш, ще си подготвен да заемеш всякакъв пост.

– Той вече има пост. Ще бъде глава на Зороастрийския орден и върховен жрец на цяла Персия.

По онова време Лаида се бе посветила на намерението си да ми осигури този висок и нежелан от мен пост, който отгоре на всичко бе и напълно въображаем. Няма зороастрийски върховен жрец на цяла Персия. Ние не сме жречество, а орден.

– В случай че се откаже, може да стане сатрап, държавен съветник и какво ли не още.

Хистией изпитваше типичното за йонийските гръци презрение към всяка религия.

– Но какъвто и да станеш – продължи той мрачно, – не забравяй майчиния си език!

Това напътствие ми се видя излишно, тъй като с Хистией говорехме само на гръцки.

– Разговарям на гръцки с Милон – казах любезно аз. – Забранено ни е, но говорим.

– Милон, сина на Тесал ли?

Кимнах.

– Той е най-добрият ми приятел.

– Направих всичко, което бе по силите ми, за това семейство – заяви Хистией. Изглеждаше по-мрачен от всякога. – Посъветвах Великия цар да изпрати флота в Атина, преди старите земевладелци да са извикали спартанската армия, което те несъмнено ще направят. Естествено, по-добре е да се помогне на Хипий сега, докато още е тиранин, а не после, когато ще е много късно. Персия трябва да действа бързо, но за съжаление... – Хистией замълча. Не можеше открито да критикува

Великия цар. – Дори предложих сам да отида като адмирал. Но...

Последва дълго мълчание. Чуваше се тихото похъркване на евнусите. Ние с Лаида също знаехме онова, което знаеха всички: Дарий уж имаше доверие на Хистией, но все го държеше под око.

Към нас се присъедини Демокед, който твърдеше, че учи Лаида на медицина. Сега подозирам, че тя го е учила на магии – има ли значение, след като двете са едно и също нещо. Когато сатрапът на Сарди убил тирана на Самос[1], неговият лекар Демокед станал роб. По-късно, по време на един престой в Сарди, Дарий паднал от коня и скъсал мускулите на десния си крак. Макар да прекарваше живота си на бойното поле, Великият цар не беше добър ездач.

[1] Поликрат бил хванат в клопка от персийския сатрап Оройт, затворил и убил – около 522 г. пр. н. е. – Б. пр.

Повикали египетски лекари. В резултат на сложните им процедури и монотонни припявания Дарий напълно окуцал с единия крак. Това го разярило.

Тогава някой си спомнил, че прочутият лекар Демокед е роб в Сарди и работи в един склад. Демокед беше не само хитър, но и хладнокръвен човек. Съобразил, че ако Дарий открие способностите му като лекар, той никога няма да успее да откупи свободата си и да се завърне в родния Кротон в Сицилия. Когато дошли да го повикат, заявил, че не разбира нищо от медицина.

– Имате грешка – казал той. – Сигурно ме бъркате с друг Демокед.

Дарий заповядал да приготвят нагорещени жезла и клещи. Хладнокръвието веднага отстъпило на хитростта и Демокед се заел с лечението. Приспал Дарий за два дни. През това време масажирал крака, прилагал изкуството си. На третия ден Дарий оздравял и най-лошите опасения на Демокед се сбъднали. Назначили го за лекар на цялото императорско семейство. Дори получил изключителната привилегия да посещава жените в харема по всяко време на деня и нощта без присъствието на евнуси.

Именно Демокед спасил живота на царица Атоса.

Когато голямата болезнена бучка на едната ѝ гърда започнала да се разраства, Демокед умело изрязал гърдата. За най-голямо учудване на всички Атоса оздравяла. Разочарованието, което изпитали египетските лекари, можело да се сравни само с разочарованието на останалите жени на Великия цар.

Макар да ѝ било неприятно, че е загубила гърдата си Атоса разбирала, че ако се била подложила на обичайното египетско лечение

(мазило от кобилешко мляко змийска отрова и стрита на прах слонова кост, което се поставя на болното място и убива пациента по-бързо от сабя), щяла да умре. Обстоятелството, че доживя до дълбока старост, промени не само моя живот което е незначителен факт, но и съдбата на целия свят, което съвсем не е незначително. Ако Атоса бе умряла тогава синът и Ксеркс нямаше да наследи баща си. Не е тайна че възцаряването на Ксеркс беше изцяло дело на майка му.

Една любопитна подробност. Щом ѝ изрязали гърдата по лицето на Атоса започнали да никнат косми Махала ги всеки ден с египетски депилатори, но те пак пониквали Накрая започнала да поставя на лицето си маска от олов-но белило, за да скрие червените петна по кожата си, възпалена от депилаторите. Представляваше наистина смущаваща гледка. Майка ми казваше, че след опера-цията Атоса била вече по-скоро мъж, отколкото жена След като спасил живота на Атоса, Демокед си издей-ствувал да го изпратят в Италия с някакво поръчение на Великия цар. В Тарент напуснал кораба и бързо се отправил към родния си град Кротон, където се оженил за дъщерята на Милон, най-прочутия борец в гръцкия свят и – да, още един победител в Олимпийските игри Същият този Милон е генералът, който командувал ар-мията, разрушила Сибарис.

Но Демокед скоро се отегчил от живота в родния Кротон. Нали бил прекарал по-голяма част от живота си на служба в бляскави дворци – при Пизистрат в Атина, при Поликрат в Самос и при самия Велик цар в Суза Вече бил свикнал с дворцовия живот и не могъл да понесе провинциалния. Смирено помолил Дарий да му позволи да се върне с младата си жена в Суза. Великият цар на драго сърце му простил и Демокед се върнал в Персия Там всички го почитаха освен старата му приятелка Атоса. Необяснимо защо Атоса не можеше да понася жената на Демокед. При положение че момичето тъй и не научи повече от десетина персийски думи, едва ли е било в състояние да отегчи цицата. Лаида смята, че Атоса е ревнувала. Ако е така, то слухът, че е имала любовна история с лекаря, който изрязал гърдата ѝ, е верен

Демокед се поклонил ниско на бившия милетски ти-ран, след което двамата се целунаха в устата, както в Персия е прието да се поздравяват приятели с еднакъв ранг. Когато единият е с по-висок ранг, той подава само бузата си, а другият я целува. Строго погледнато, Хистией трябваше да подаде бузата си – като тиран на Милет стоеше по-високо от Демокед. Но гръците, гости на Великия цар, обикновено пренебрегват различията в ранга.

Демокед беше ревностен привърженик на Хипий.

– Познавам Хипий още като дете. Оттогава се виждаше, че е необикновена личност. Той е умен и едновременно с това справедлив, рядко съчетание за тиран. – Демокед се усмихна с беззъбата си уста. – В наши дни само Атина и Милет имат късмет с тираните си.

– Имаха късмет! – Хистией приличаше на черен буреносен облак. – Говори ли с Великия цар за Хипий?

– Опитвам се да му говоря. Но него Гърция не го интересува. Все за Индия приказва и за онези страни на изток от изток.

– Много земи делят Индия от Персия. – Хистией разрези с вода виното, което му бе донесла Лаида. – А по море Атина е съвсем близо до Милет.

Демокед кимна, после добави:

– А по море Италия е съвсем близо до Гърция. Всички знаете, че бях изпратен в Кротон да подготвя идването на Великия цар. Но той така и не дойде и аз се върнах вкъщи.

Говореше глупости. Естествено, не можеше да си признае, че всъщност бе изоставил службата си при Великия цар. Официално бягството му винаги се описваше като дипломатическа мисия, която получил от втората стая на канцеларията.

– Великият цар няма амбиции на запад. – Демокед дълго кашля в една кърпа. Рядко съм срещал лекар, който сам да не е постоянно болен.

– Като изключим Самос – отвърна Хистией. Повдигна вежди и за миг намръщеният израз изчезна от лицето му. – Този западен остров беше гръцки.

– Поликрат му създаде доста трудности. – Демокед разгледа кърпата си, явно търсеше следи от кръв. Погледнах и аз. Всички погледнахме. Но нямаше кръв и всички освен Демокед останахме разочаровани. – Аз, естествено, се разбирах с него – добави той. – Повечето хора го намираха за...

– Продажен, суетен, глупав – каза Лаида. – Все забравям, че и ти беше в двора на Самос. – Демокед се усмихна. В устата му се мъдреха три долни зъба, крепящи се на белезникави венци. Горни зъби изобщо нямаше. Преди ядене слагаше в устата си парче дърво, издълбано по такъв начин, че да прилепва към небцето. Така беше в състояние да сдъвче, макар и доста бавно, всичко освен много жилаво месо и много твърд хляб. Сега, на стари години, доста размишлявам за зъбите и последиците от липсата им. – Да, помня те като дете с баща ти – каза Демокед. – От Тракия бяхте, ако не се лъжа. Да, разбира се. Богатият Мегакреон.

Сребърните мини. Да, точно така.

– Запознах се с мъжа си в двора на Поликрат – рече Лаида и лицето ѝ доби тъжно изражение. – Това а единственото хубаво нещо, което си спомням от онова време. Мразех Самос. И Поликрат мразех. Той си беше чисто и просто един пират. Дори не се посвени да заяви на баща ми, че когато връщал на приятелите си откраднатите товари, те били пощастливи, отколкото щели да бъдат, ако изобщо не им ги бил взимал.

– Истина е, че беше пират – съгласи се Демокед. – Но това не му пречеше да е личност. Помня времето, когато дворът на Самос беше побляскав от този на Пи-зистрат. Помниш ли Анакреон? Поета Анакреон? По негово време може и да не си била родена. Преди да дойде в Самос, живеел в онази най-дива провинция Тракия,

– Анакреон живееше в Абдера, в гръцка Абдера – заяви Лаида с категоричен тон.

Двамата мъже избухнаха в смях.

– Преди да дойде в Самос, Анакреон живееше в най-просветената страна Тракия – каза Демокед, като се поклони на Лаида. – След това се премести в Атина. Беше любимец на клетия Хипарх. Тъжна история, нали? И все пак има едно нещо, за което Поликрат заслужава уважение: винаги гледаше на запад. Беше истински господар на морето, а искаше да бъде господар и на всички острови.

– Може би точно ти трябва да говориш с Великия цар за островите – обърна се Демокед към бившия тиран. – Той беше доволен, естествено, когато Самос стана негов. И още по-доволен бе, когато цялата флота на Самос стана негова. А щом имаш на разположение чудесна флота...

Демокед замълча и погледна Хистией.

– Още когато бях в Милет – заговори Хистией бавно, почти мечтателно, – можех без усилия да завладея Наксос.

Демокед кимна.

– Красив остров. Плодородна земя. Предприемчиви хора.

Погледнаха се многозначително.

Така започнаха Гръцките войни. Тъй като бях дете, жадно слушах разговора на възрастните, ала не разбрах значението на този двусмислен диалог. Години по-късно ми стана ясно как, едва ли не от скука, тези двама гръцки интриганти поставиха началото на един успешен заговор, в резултат на който Великият цар бе ввлечен в гръцките дела.

Но това е сегашната ми преценка за миналото. Тогава ми беше интересно да слушам разказа на Демокед за чудотвореца Питагор.

– Запознах се с него в Самос – каза старият лекар. – По онова време

още бях бижутер, като баща си. Баща ми, преди да изпадне в немилост, беше личен бижутер на Поликрат. При Поликрат човек рано или късно изпаднаше в немилост. Както и да е, Питагор беше, всъщност е – видях го отново, когато бях в Кротон – необикновен човек. С интересни идеи. Той вярва в преселението на душите.

Въпреки че на персийските деца е забранено да задават въпроси на възрастните, аз се ползувах с известна свобода.

– Какво е преселение на душите? – попитах.

– Колко прилича на дядо си! – възкликна Лаида, с което искаше да придаде особена важност на зададения от мен най-обикновен въпрос. Тя не пропускаше случай да подчертае приписваната ми голяма прилика със Зороастър.

– Това означава, че при смъртта душата се преселва в друго тяло – отговори Демокед. – Никой не знае откъде идва тази идея...

– От Тракия – заяви Хистией. – Всички налудничави магьоснически идеи идват от Тракия.

– Аз съм тракийка – каза твърдо Лаида.

– Тогава знаеш точно какво искам да кажа. – Хистией почти се усмихна.

– Знам, че от всички земи моята родина е най-близо както до небето, така и до ада – отговори Лаида с особения си магьоснически глас. – Така пеел Орфей когато слизал в подземното царство.

На това място замълчахме.

– Не знам как е стигнал Питагор до тази идея – продължи след малко Демокед. – Знам обаче, че е прекарал година-две в храмовете на Египет. Може тъкмо оттам да е взел идеята. Не мога нищо да твърдя. Чувал съм, че египетските ритуали имат извънредно силно въздействие върху податливите на внушение хора. За щастие аз не спадам към тях. Но той беше такъв човек. Спомням си, че Поликрат му бе дал писмо до своя приятел, фараона – стария Амазис[1]. Така че на Питагор сигурно са му показали най-различни тайни ритуали, неизвестни на повечето хора. Но после Камбиз нападна Египет, Амазис умря, а нещастният Питагор бе взет в плен и независимо от твърденията му, че е приятел на тирана Поликрат, персите го продадоха на един бижутер във Вавилон. За щастие бижутерът бил много мил с него. Разрешил му да учи при магите.

[1] Амазис – известен още като Яхмос II, с когото Поликрат поддържал приятелски връзки, – Б. пр.

– Виж, това вече не е хубаво – заяви твърдо Лаида.

– Мъдрите хора, където и да попаднат, съумяват да почерпят

някаква полза. – Демокед имаше практичен ум! – Както и да е, когато най-сетне откупи свободата си от бижутера и се върна в Самос, Питагор беше направо друг човек. Дойде да живее при мен, а не в двореца. Разказа ми, че се научил да чете и да пише египетските йероглифи. Научил бе и персийски. Имаше нови теории за същността и устройството на онова, което сам нарече вселена.

Да, именно Питагор въведе тази дума, а днес софисти-те в Атина я употребяват по хиляда пъти на ден, без да са наясно какво точно е имал предвид създателят ѝ.

Доколкото разбирам Питагор – а теорията му е толкова сложна, че се съмнявам дали има някой, който да я разбира напълно, – той смяташе, че единицата е основата на всички неща. От единицата произлиза числото, от числото – точките, от точките – свързващите ги прави, от правите – равнините, а от равнините – телата. От телата произхождат четирите елемента: огън, вода, земя въздух. Тези елементи се смесват и образуват вселената, която е вечно жива и променяща се – една сфера, съдържаща в центъра си по-малка сфера, земята.

Според Питагор от всички тела най-красива е сферата, а от всички геометрични фигури най-божествена е окръжността, при която всички точки се съединяват и тя няма нито начало, нито край. Аз лично никога не съм разбирал математическите му теореми. Демокрит твърди, че ги разбира. Щом казваш, радвам се за теб, Демокрите.

След това Демокед разправи как Поликрат се скарал с Питагор и изпатил стрелците си да арестуват мъдреца.

– За щастие успях да убедя главния инженер на

Поликрат да скрие Питагор в онзи тунел[1], който строяха близо до града. По-късно, когато се стъмни, качихме Питагор на един кораб за Италия. Дадохме му писмо до моя приятел, а сега и тъст, Милон от Кротон...

[1] Става дума за прочутия подземен акведукт, проектиран и построен от Евпалин, известен инженер от втората половина на VI в. пр.н.е. Тунелът бил дълъг повече от километър и снабдявал града с вода. – Б. пр.

– Аха, Милон, опустошителят на Сибарис. Хистией отново гледаше намръщено. В интерес на истината Милон си беше опустошител. След като разгроми сибаристката армия, той отби една река, така че целият град потъна под водитей.

– Какво да ви кажа, познавам Милон още от детската му възраст – рече учтиво Демокед. – Всъщност бих могъл да съм му дядо. Когато

спечели първото си състезание на Олимпийските игри...

Демокрит смята, че разрушаването на Сибарис е станало няколко години по-късно. Не съм съгласен. Трябва обаче да отбележа, че когато възстановявам разговор, воден преди шестдесет години, най-вероятно смесвам неща, казани при различни срещи...

През онези години Демокед ми говореше много за Питагор. Това означава, че разказът ми е достоверен – в смисъл, че повтарям точно онова, което съм чул. Хроно-логическата последователност обаче е друг въпрос. Не съм си водил дневник. Знам със сигурност, че чух името на Питагор през първото лято в Екбатана. Дори си спомням нещо още по-важно, а именно че през същия ден Хистией и Демокед обсъждаха господаря на морето Поликрат. Разменените погледи и многозначителното мълчание по-късно ме накараха да стигна до извода, че именно на тази среща двамата са се съюзили с цел да въвлекат Дарий във война с гръцкия свят. Тактиката им бе да съблазнят Великия цар с единствената титла, ко-ято не притежаваше – Господар на морето. Освен това положили всички усилия да го убедят, че трябва да подкрепи тирана Хипий – и чрез война, ако е необходимо. Естествено, впоследствие войната стана необходима главно поради интригите на двама гърци в Екбатана през един летен ден, когато нямаха какво друго да правят.

– Жена ти ми каза, че Питагор си е построил училище в Кротон, от цял свят идвали да учат при него – рече Лаида, която имаше добри чувства към жената на Де-мокед, защото тя не представляваше заплаха за нея.

– То не е училище в истинския смисъл на думата. По-скоро е... Всъщност той заедно с още няколко други светци са се отделили в една къща, където водят, според определението на Питагор, благочестив живот.

– Не ядат боб. – Хистией си позволи да се засмее. И до днес най-сигурният начин да разсмееш атиняните е да споменеш Питагоровата забрана да се яде боб. Атиняните намират това табу за ужасно смешно, особено когато в театъра атинският комик придружава шегата си с шумно пърдене.

– Питагор вярва, че бобовите зърна съдържат човешки души – обади се Демокед. – А и не може да са отрече, че те наистина приличат на човешки зародиши.

Демокед беше човек на науката, тъй че проявяваше интерес към всяка теория за сътворението.

– Питагор отказва да яде и месо – добави той. – Страх го е, че

може, без да иска, да изяде някой прародител или приятел, чиято душа се е преселила именно в това животно.

– Колко дълго, според Питагор, душите могат да се преселват от едно същество в друго? – попитах аз.

Двамата гърци ме изгледаха с истинско любопитство. Бях задал въпрос от първостепенно значение. За момент престанах да бъда дете – бях внукът на Зороастър.

– Не знам. Кир Спитама – отговори Демокед, като произнесе името ми с почитанието, което му се полага.

– До края на времето на дългото царство? Или престават да се преселват още преди това? – Бях искрено завладян от тази, според мен, поразителна нова представа за смъртта и прераждането, и... какво още? Несъмнено нищо не може да се роди след края на безкрайното време.

– Не мога да говоря от гледна точка на Зороастровото виждане... Имам предвид от гледна точка на неговата истина. – Демокед не възнамеряваше да поставя под съмнение религията на Великия цар. – Мога да ка-жа само, че според Питагор всеки човешки живот трябва да има за цел освобождаването на божествената искра, която живее в човека, за да се присъедини тя отново към единната вселена, която той вижда като движещ се етер... като съвършено и хармонично цяло.

– „Аз съм дете на земята и звездното небе...“ – извиси глас Лаида.

Изслушах търпеливо нейната много дълга и много загадъчна песен, описваща сътворението на света според тракийските магьосници.

Щом песента свърши, Демокед отново подхвана темата.

– Целта на Питагоровото учение е човек да излезе от непрекъснатия цикъл на смърт и прераждане. Той вярва, че това може да се постигне чрез себеотрицание, обреди, пречистване, чрез пости, изучаване на музика, математика. Независимо дали е вярно като учение, или не, благодарение на Питагор и школата му днес Кротон владее почти цялата южна част на Италия.

– Не е заслуга на Питагор – възрази Хистией. – По-добре е да благодариш на тъста си Милон. Той е велик воин.

Колкото и да е необичайно за един грък, Хистией не проявяваше ни най-малък интерес към философията – Дума, измислена от Питагор, за да назове истинската любов към мъдростта.

Пак Питагор, с помощта на Демокед – поне така твърдеше Демокед, – установи, че човешкият мозък е център на цялото ни мислене. Не съм виждал доказателствата за тази теория, нито пък ще ги разбере, ако ги видя. Но вярвам, че това е така. Навремето спорих по този въпрос с

китайците, които мислят, че център на умствената дейност е стомахът, тъй като стомахът е по-чувствителен от другите части на тялото поради бълбукането на газо-ве в него. Демокрит ми напомня, че вече съм споменавал това. Бъди по-търпелив с мен, Демокрите. Пък и нали повторението е тайната на ученето.

– Според мен заслугата за успеха на Кротон се крие в добродетелите на неговите граждани. – Демокед се изкашля в кърпата си. – Те вярват, че учителят им е бог, какъвто той може би е.

– А Питагор мисли ли се за бог? – попита съвсем на място Хистией. Демокед поклати глава.

– Доколкото разбирам, Питагор вярва, че всички неща са взаимно свързани, че всички ние сме част от единния космос, че всеки от нас участва в цялостната божественост. Но не можем отново да се присъединим към цялото, докато не сме се освободили от плътта, в която сме затворени като в гроб.

– Защо? – попита Лаида.

– За да се издигнем над болката на този свят, над усещането за непълнота...

– Орфей слезе в ада – каза Лаида с чувството, че прави уместна забележка.

Може и да е била уместна. Знам твърде малко за култа към Орфей – един тракиец, който слязъл в ада, за да отведе мъртвата си жена. Той се върнал, но тя – не. Мъртвите обикновено не се връщат. По-късно бил на-казан: – предполагам, за безбожие[1].

[1] Според мита Орфей пренебрегнал Дионис, като смятал за най-висш бог Хелиос. Разгневеният бог изпратил менадите, които го разкъсали в планината Родопа. – Б. пр.

Култът към Орфей открай време има много поклонници из дивите земи, особено в магьосническа Тракия. Впоследствие започнал да се разпространява и в гръцкия свят. От малкото, което знам за орфизма, имам чувството, че той е само един недодялан вариант на красивата и наистина древна легенда за героя Гилгамеш[2]. Гилгамеш също слязъл в ада, за да върне мъртвия си възлюбен Ендику. Не, Демокрите, Гилгамеш не е грък, но все пак е голям герой и както повечето герои искал прекалено много. Не съществувало нищо, което той да не може да победи освен самото нищо – смъртта. Героят искал да живее вечно. Но дори и славният Гилгамеш не можел да промени естествения ред. Когато се примирил с тази основна истина, постигнал покой... и умрял.

[2] Гилгамеш- митологически шумерски цар, герой на шу-мерския

епос, – Б. пр.

Научих историята на Гилгамеш във Вавилон. Много отдавна той бил култова фигура по цял свят. Днес е забравен навсякъде освен във Вавилон. Времето на дъл-гото царство е наистина много дълго. Бедата на гърците е, че нямат представа колко стар е този свят. Те, изглежда, не разбират, че всичко, което ще се случва, вече се е случило, като изключим края. В Индия вярват, че краят е настъпвал многократно, тъй като той идва всеки път, когато циклите на сътворението изгасват... и отново се запалват.

Демокрит сметна за нужно да ми даде пояснение относно орфизма. Излиза, че последователите му също вярват в преселението на душите – според тях това е процес, който завършва само когато духът е пречистен чрез обреди, и прочие. Сигурно си прав, Демокрите. Все пак ти си роден в Тракия. Освен това успя да ме убедиш, че Лаида независимо от осведомеността си по окултните изкуства никога не е разбирала култа към Орфей.

– Не съм чувал Питагор да твърди, че е посещавал Хадес, обаче ми разказа една наистина любопитна история – обади се Демокед. Изглеждаше много обезпокоен, сякаш не одобряваше онова, което сам се готвеше да разкаже. – Скоро след завръщането му от Вавилон се разхождахме покрай вълнолома, който Поликрат току-що бе построил на пристанището. Изведнъж Питагор спря и ме загледа втренчено. Гледаше ме отгоре, защото е много по-висок от мен. „Спомням си! Спомням си всичко!“, възкликна той. Нямах представа за какво говори. „Всичко за какво?“, попитах. „За предишните си съществувания“, отговори той. Звучеше съвсем убедително. Разказа ми, че в едно предишно превъплъщение е бил син на бога Хермес от простосмъртна жена. Хермес толкова обичал сина си, че обещал да му даде всичко, което пожелае, освен безсмъртие. Само боговете са безсмъртни. Така че момчето поискало другото най-хубаво нещо: „Нека при всяко ново превъплъщение да си спомням кой съм бил и какво съм правил в предишните си съществувания.“ Хермес се съгласил. „И ето – продължи Питагор – сега мога да си спомня какво е да си птица, воин, лисица, ахеец в Троя. Всичко, което съм бил, съм и ще бъда, докато отново се присъединя към цялото.“

Бях поразен от разказа на Демокед и неведнъж съм съжалявал, че не съм имал щастието лично да познавам Питагор. Когато една съперническа групировка го изгони от Кротон, той намери убежище в храма на Метапонт, Където бавно се самоуби чрез глад. Тогава бях на двадесет години и можех да отида да го видя. Казват, че до последния си ден

приемал посетители. Интересно дали това е бил наистина последният му ден? Или и днес бро-ди из атинските улици, а главата му е пълна със спомени от хилядите предишни прераждания.

Демокрит ми казва, че в Тива има питагорейско учи-лище, доскоро ръководено от един кротонец на име Ли-зий. Демокрит много се вълнува от приписваните на Ли-зий думи: „Хората умират, защото не могат да свържат началото с края.“

Да, това наистина е мъдро. Животът на човека може да се представи като права низходяща линия. Но когато душата, или частицата божествен огън у всеки от нас, се присъедини към първоначалния източник на живота, тогава се осъществява идеалната фигура: правата линия се затваря и началото се свързва с края.

Тук трябва да кажа, че като малък съвсем не бях дете-чудо. В никакъв случай не искам да създам впечатлението, че съм бил пророк, чудотворец или философ в ранна възраст, нито пък когато и да било по-късно. Такава ми е била съдбата и трябва да си призная, това мое положение в обществото съвсем не ми е било неприятно независимо от враждебността на магите, последователи на Лъжата, многократно компенсирана от добрината, която проявяваха към мен трима велики царе – Дарий, Ксеркс, Артаксеркс.

Макар никога да не съм имал склонност към религията или магиите, по природа съм умозрителен. Освен това се чувствавам длъжен да опозная други религии и фило-софски системи, да разбере до каква степен се различават от пътя на Истината, която ми бе предопределено да следвам по рождение.

Неведнъж през целия си дълъг живот с учудване съм откривал в другите религии елементи, които дотогава са били за мен неповторими откровения на Премъдрия господ, отправени към Зороастър. Но сега разбирам, че Премъдрият господ може да говори на всички езици в света и че на всички езици в света думите му рядко биват разбирани или следвани. Но те си остават едни и същи. Затова са истина.

8.

През детството си водех два живота: религиозен живот въкъщи с Лаида и магите, последователи на Зороастър, и друг – в училище. Бях щастлив в училище, където дружах с Ксеркс и братовчед му Мардоний, сина на Гобрый. Тримата бяхме на една и съща възраст. С изключение

на Милон всичките ми съученици бяха перси. По неизвестна за мен причина синовете на Хистией не посещаваха първия отдел на училището. Това бе явно пренебрежение и не вярвам Хистией, който бе амбициозен човек, да го е приемал безболезнено.

Макар да бе сурово, военното обучение ми бе приятно – ако не за друго, то поне защото в него не участваха никакви маги. Обучаваха ни най-добрите измежду „безсмъртните“. Което ще рече най-добрите воини в света.

Онова утро, когато за първи път усетих присъствието на Ксеркс, е по-живо в паметта ми от днешното. Но тогава бях млад. Виждах. Какво виждах ли? Слънцето като златен диск на фона на бледата синева. Тъмнозелените кедрови гори. Високите планини със снежни върхове. Жълтите поля, край които пасяха кафяви елени. Детството е пълно с цветове. Старостта... Тя ни лишава от цветове – в моя случай и от зрение.

Започнахме похода преди изгрев слънце. Вървахме по двама, всеки с копие в ръка. Неизвестно защо ме сложиха до Ксеркс. Той не ми обърна внимание. Излишно е да пояснявам, че аз го разгледах внимателно. Като дете на харема, знаех, че ако съмишлениците на Атоса победят съмишлениците на Гобрий, един ден той ще стане Велик цар.

Ксеркс беше високо момче с бледосиви очи, които блестяха изпод тъмните му, склучени под права линия вежди. Макар да бе още малък, по румените му страни бяха поникнали тъмнозлатистите къдри на мека брада. В полово отношение той беше преждевременно развит.

Дори и да съзнаваше каква роля му е отредила съдбата, Ксеркс не го показваше. Държеше се като един от многото синове на Великия цар. Имаше очарователна Усмивка. За разлика от повечето хора запази до края всичките си зъби.

Не го заговорих, нито пък той мен.

По обед ни заповядаха да спрем до един горски извор.

Позволиха ни да пием вода, но не и да се храним. Кой знае защо, вместо да се излегна до другите на поляната, тръгнах да бродя из гората.

Внезапно зелените лаврови клони пред мен се разтвориха. Видях зурла. Разкривени бивници. Замръзнах с копие в ръка, неспособен да помръдна, а огромното четинесто тяло се измъкна изпод лавровия плет.

Глиганът ме подуши. Отстъпи. В този миг самият звяр бе не по-малко изплашен от мен. После изведнъж някак особено се извъртя, сякаш реши да ме заобиколи, и описвайки дъга, се спусна към мен.

Полетях високо във въздуха. Още преди да падна обратно на

земята, установих, че в гърдите ми няма капчица въздух.

Помислих, че съм умрял, но после открих, че макар да не мога да дишам, мога да чувам – чух как глиганът издаде звук, подобен на човешки вик, и тъкмо тогава копието на Ксеркс се заби дълбоко във врата на животното. Най-сетне поех глътка въздух и видях как окървавеният глиган се завлече до лавровия плет, където се препъна, падна и умря.

Всички се спуснаха към Ксеркс, за да го поздравят. На мен никой не обърна ни най-малко внимание. За щастие не бях ранен. Всъщност никой не ме забеляза освен Ксеркс.

– Надявам се, че си добре – каза той. Бе застанал пред мен, гледаше ме и се усмихваше.

Аз също го гледах отдолу.

– Ти ми спаси живота.

– Знам – отвърна той лаконично.

В такъв миг човек има нужда да каже много неща, но не може да ги изрази, тъй че и двамата предпочетохме да замълчим. А и по-късно никой от нас не спомена и дума за този епизод.

През годините неведнъж съм имал възможност да забележа, че когато някой спаси живота на друг, той често изпитва чувство за собственост към спасения. С нищо друго не мога да си обясня факта, че Ксеркс ме избра за свой най-добър приятел. Скоро след нашето горско приключение по негово настояване се преместих в къщата на принцовете.

Продължих да ходя при Лаида, но вече не живеех с нея. Тя беше много щастлива, че съм близо до Ксеркс – поне така твърдеше. Години по-късно ми призна, че приятелството ни я е тревожело: „Тогава всички мислеха, че Артобазан ще наследи Дарий. Ако беше станало така, щяха да убият Ксеркс заедно с всичките му приятели.“ Дори и да съм съзнавал опасността, не ми е останал никакъв спомен за нея. Беше вълнуващо да имаш другар като Ксеркс. Всичко му се удаваше. Беше отличен ездач. Служеше си изкусно с всички видове оръжие. Макар па не проявяваше особен интерес към уроците на магите, можеше да чете доста добре. Струва ми се, че не се научи да пише.

Всяка година, по реда на годишните времена, следвахме Великия цар от Суза в Екбатана във Вавилон и обратно в Суза. Двамата с Ксеркс предпочитахме Вавилон пред другите столици. Че кой млад човек не го предпочита? Докато бяхме ученици, целият ни живот се управляваше от офицери, маги и евнуси. При това дворът си бе двор независимо в кой град се намира, което важеше и за дворецовото училище. Няхахме повече свобода от робите, които работят в сребърните мини на дядо ми. И

все пак във Вавилон усецахме, че извън строгите ограничения на Дариевия двор съществува един прекрасен живот. Изпълнени с копнеж, ние – Ксеркс, Мардоний и аз – се питахме какво ли би било, ако посетим града, когато дворът не е във Вавилон. Когато станяхме двадесетгодишни, желанието ни се сбъдна.

Мардоний имаше бърз ум. Всички мислеха, че Дарий много го харесва. Казвам „мислеха“, защото човек никога не можеше да е сигурен в истинските чувства на Дарий към някого. Той беше изкусен манипулатор и притежаваше непреодолим чар. В същото време бе и най-непроницаемият човек на света. Никой не знаеше какво точно е отношението на Дарий към него и на какво може да разчита, а в случаите, когато това най-сетне му ставаше ясно, често беше вече твърде късно. Без съмнение Дарий се съобразяваше с факта, че Мардоний е син на Гобрый – един, меко казано, opak човек – и потенциален съперник.

За това се държеше мило както със сина, така и с бащата.

Според ритуала на рождения си ден Великият цар измива главата си в присъствието на членове и близки на царското семейство и изпълнява техните желания. Онази година в Суза на Ксеркс бе отредено да държи сребърната кана с розова вода, а на Мардоний – да изсуши с копринена кърпа косата и брадата на Дарий.

– Какво ще си поискаш, Мардоний? – попита Великият цар.

– Губернаторството на Вавилон през третия месец от годината, Велики царю.

Въпреки че изискванията на протокола забраняват на Великия цар да показва учудване, според Ксеркс баща му явно се учудил.

– Вавилон ли? Защо Вавилон? И защо само за един месец?

Но Мардоний не отговори. Просна се в краката на Дарий – поза, която според етикета означава: аз съм твой роб, постъпи с мен както желаш.

Дарий втръчено изгледа Мардоний. После обиколи с поглед препълнената зала. И макар че на никого не е позволено да го гледа право в лицето, Ксеркс вдигна очи към него. Когато срещна погледа на сина си, Дарий се усмихна.

– Не съм виждал толкова скромнен човек – каза Дарий, като се престори на извънредно учуден. – Разбира се, много хора са направили състояние за по-малко от месец. Но със сигурност не във Вавилон. По отношение на парите чернокосите хора са много по-хитри от нас, персите.

– Ще отида с него, Велики царю, ако изпълниш това като мое желание – заяви Ксеркс. – Ще пазя добродетелта на Мардоний.

– А кой ще се грижи за твоята добродетел? – попита сериозно Дарий.

– Кир Спитама, ако изпълниш неговото желание. Помоли ме да ти го предам. – Ксеркс бе репетираше това много пъти под ръководството на Мардоний. – Той ще се грижи за нашето религиозно обучение.

– Кир Спитама се е заклел да накара върховния жрец на Бел-Мардук да поеме пътя към Истината – каза Мардоний с набожно изражение.

– Тук явно има някакъв заговор – рече Дарий, – но трябва да постъпя така, както постъпват всички царе на този ден. Мардоний, син на Гобрий, поверява ти се управлението на моя град Вавилон за третия месец от новата година. Ксеркс и Кир Спитама ще те придружат. Но защо третия месец?

Естествено, Дарий добре знаеше какво сме си наумили.

– Висящите градини на Ефрат ще са цъфнали, Ве-лики царю – отвърна Мардоний. – Това е прекрасно време от годината.

– А обстоятелството, че през същото това време Великият цар е много далеч в Суза, го прави още по-прекрасно.

Дарий избухна в смях – плебейски навик, който зарази до последния си ден. Съвсем не намирах този смях за противен, по-скоро обратното.

9.

Вавилон е не толкова красив, колкото смайващ град. Постройките му са направени от едни и същи сиви тухли, изпечени от ефратска кал. Но храмовете и дворците са с египетски размери и, разбира се, по онова време градските стени бяха толкова широки, че според вавилонците върху тях спокойно можеше да завие колесница с четири коня – нещо, което те не пропускаха да припомнят при всеки разговор. Не че някога съм виждал колесница, пък н каквото и да било друго върху стената. Дори стража нямаше – такъв мир цареше там по онова време благодарение на Великия цар.

Има някаква особено завладяваща магия в един град, който съществува повече от три хиляди години. Макар често да е бил разрушаван във войни, жителите му, известни просто като „чернокосите хора“, всеки път го издигат отново – съвсем същия, какъвто е бил, или поне така твърдят. Градът се намира в центъра на огромен квадрат, разделен на две почти равни части от бързите, тъмни води на река Ефрат.

Първоначално бил добре защитен от външна стена, вътрешна стена и дълбок ров. Но когато за втори път трябвало да усмирява града, Дарий разрушил част от вътрешната стена. Години по-късно, след като потуши едно въстание, Ксеркс разруши почти изцяло стените и засипа рова. Мисля, че днес е малко вероятно вавилонците пак да ни създават неприятности. По природа чернокосите хора са лениви, чувствени, покорни. Векове наред ги е управлявало едно извънредно покварено и вътрешно разединено духовенство. От време на време жреците от един храм подстрекават народа срещу жреците от друг храм и избухват размирици, подобни на летни бури – и като летни бури бързо отминават. Но такива периодични безредици дразнят управниците.

Макар да се радвам, че не съм се родил във Вавилон трябва да призная, че няма друго място на света, което така да задоволява вкусовете на младите хора, особено на онези, възпитани в строгата персийска традиция.

При залез-слънце влязохме през Вратата на Ишар[1], наречена така в чест на една богиня, доста подобна на Анахита или Афродита, с тази разлика, че е не само жена, но и мъж. И в двата си образа Ишар е сексуално ненаситна и култът към нея определя духа на целия град. Вратата на Ишар се състои всъщност от две врати – една във външната и една във вътрешната стена на града. Те са огромни, покрити са с плочи от син, жълт и че-рен емайл и изобразяват най-различни чудновати и ужасни зверове, включително и дракони. Гледката е по-скоро страховита, отколкото красива. От деветте врати на града – всяка от тях носи името на някой бог – тази на Ишар е най-важната, защото води направо в сърцето на Вавилон, на левия бряг на реката, където се намират храмовете, дворците, съкровищниците.

[1] Главната богиня на вавилонците и асирийците – богиня на плътската любов и плодородието, на раздора и войните, олицетворение на планетата Венера, – Б. пр.

От вътрешната страна на първата врата Мардоний бе посрещнат от действителния губернатор на града и свитата му. По понятни причини самоличността на Ксеркс, както и моята бяха запазени в тайна. Ние бяхме просто спътници на губернатора през третия месец от годината.

След ритуалното посрещане с хляб и вода ни ескортираха по Пътя на процесииите. Това е внушителен булевард, застлан с плътно подредени гладки късове варовик. Сградите от двете му страни са облицовани с гледжосани плочки, върху които са изобразени лъвовете.

Вляво от Пътя на процесииите се намира храмът на някакъв бог-

дявол. Отдясно е така нареченият Нов дворец, построен от цар Навуходоносор, според местните жители, за петнадесет дни. Навуходоносор е последният от вавилонските царе герои, който изгонил египтяните от Азия. Освен това покорил Тир и Йерусалим. За нещастие, като много вавилонци, той бил религиозен фанатик. Предполагам, че е нямал друг избор: жреците на Бел-Мардук управляват града и никой вавилонски цар не е истински владетел, докато не „хване Бел за ръце“, което означава, че трябва да стисне ръцете на златната статуя на Бел-Мардук във великия храм. Всички – и Кир, и Камбиз, и Дарий, и Ксеркс – са хващали Бел за ръцете.

Последните години на Навуходоносор били посветени най-вече на религиозни церемонии, в които той изпълнявал ролята на жертвена коза. При един случай паднал на четири крака и започнал да пасе трева от висящите градини. За разлика от обикновената коза не го постигнала участта наистина да бъде принесен в жертва. Умрял петдесетина години преди нашето посещение във Вавилон, напълно побъркан. Не съм срещал вавилонец, който да не разказва за него с удоволствие. Той е последният им истински цар. Между другото произхожда от древен халдейски род[1], тъй както – в това съм сигурен, доколкото може да бъде сигурен човек, без да има доказателства – и семейство Спитама.

[1] Халдейската династия, царувала във Вавилон от 626 до 539 г. пр.н.е. – Б. пр.

Тридесет години след смъртта на Навуходоносор Кир бил радушно посрещнат във Вавилон от антижре-ческата партия – сдружение на международни търговци и сарафи, свалило последния цар, някаква личност на име Набонид. Този ексцентричен монарх се интересувал само от археология, поради което най-често се намирал не във Вавилон, а дълбоко в пустинята, където правел разкопки, за да търси изгубените градове на Шумерия. И тъй като царят бил изцяло погълнат от миналото, жреците взели в ръце настоящето. Поели управлението на държавата и я тласнали по пътя на разрухата или, поточно казано, на славата, защото била завладяна от Кир.

Дадоха ни великолепни покои в Новия дворец. Точно под нас имаше каменен мост, свързващ левия и десния бряг на реката. Всяка нощ дървената част на моста се вдигаше, за да не могат крадците да преминат от единия бряг на другия.

Навуходоносор беше построил тунел под реката. Това забележително инженерно съоръжение е широко около шест метра и почти толкова високо. Поради постоянно просмукващата се влага от Ефрат подът и

стените са отвратително кални, а въздухът вони не само от воловете, теглещи каруците, но и от димящите смолисти факли, които предлагат под наем на пътника при влизането му. Докато стигнахме до другия край, вече не можех да дишам, а Ксеркс имаше чувството, че са го погребали жив. Все пак тунелът се използва от половин век насам без злополуки.

Нашите покои се намираха на последния етаж в че-тириетажната сграда на Новия дворец и можехме да гледаме града отвисоко. От централната лоджия чудесно се виждаше онова, на което вавилонците викат зикурат, или високо място. Зикуратът, за който става дума, се нарича „Къщата, подпираща небето и земята“. Това е най-голямата постройка в света и в сравнение с нея дори най-високите египетски пирамиди изглеждат джуджета, поне така твърдят вавилонците. Не съм ходил в Египет.

Седем огромни, изградени от тухли кубове се издигат един върху друг. Най-големият служи за основа, а най-малкият за връх. Всеки от тях е посветен на отделно божество и затова е различно оцветен. Дори на лунната светлина успяхме да различим призрачно светещите нюанси на синьото, зеленото и червеното – цветовете, с които се свързват местните богове на слънцето, луната и звездите.

Близко до зикурата се намира храмът на Бел-Мардук – група огромни сгради с мръсносив цвят и прашни правоъгълни дворове. Отвън храмът не е особено красив, като се изключат огромните бронзови врати, които водят към залата на бога. Всъщност храмът е забележителен само с едно – твърдят, че с нищо не се е променил от три хиляди години насам. Истинският бог или дух на този град е безсмъртието. Всичко остава непроменено.

Жалко, че толкова малко атиняни са ходили във Вавилон. Биха могли да се научат на смирение при мисълта за дълготрайността на времето и краткотрайността на нашите незначителни дни, да не говорим за делата ни. При наличието на толкова много история не е чудно, че чернокошите хора живеят изцяло за удоволствие – тук, в настоящето. Общо взето, Вавилон сякаш е устроен специално за да не допада на амбициозните. Убеден съм, че на никой от нашите велики царе не му е било приятно да отсяда с двора си там. Накрая Ксеркс прекрати този ежегоден обичай, останал от времето на Кир.

Губернаторът на града бе подготвил банкет за нас сред висящите градини на Новия дворец. Тези прочути градини били направени за Навуходоносор. Първо, строителите издигнали няколко колони,

достатъчно здрави, зада издържат пръст с дълбочина около два метра. После посадили дървета и цветя, за да направят удоволствие на една царица, обладана от носталгия – представете си, носталгия по Екбатана! Накрая монтирали механични помпи. Непрестанно, ден и нощ, водите на Ефрат напояват висящите градини. Затова те са зелени и прохладни дори през най-горещите летни дни. Трябва да кажа, че да седиш сред борова горичка на покрива на дворец, около който растат палми, е неопишуемо удоволствие. За пръв път в живота си бяхме свободни хора и в спомените ми онази вечер е една от най-вълшебните, които съм преживял. Изгнани се бяхме на кушетки, а над нас се виеше гъста глициния, сребриста на лунната светлина. И до днес, щом усетя уханието на глициния, си спомням Вавилон – и младостта. Така е, Демокрите, видят на среброто или пък досегът с него не извикват никакви спомени в паметта ми. Не съм нито търговец, нито banker.

Губернаторът на града носеше златен тюрбан на главата си и държеше в ръка жезъл от слонова кост. Макар да знаеше кой е Ксеркс, успяваше да не издава страха, който Великият цар и синовете му най-често внушават. Като грижовен домакин, беше ни предоставил десетина момичета, добре обучени в изкуството на Ишар.

– Сатрапът Зопир е в дома си на реката, млади Господари – каза губернаторът. – От няколко месеца е болен. Иначе щеше лично да ви посрещне.

– Предай му нашите почитания – отвърна Мардоний.

Той играеше ролята на губернатор с голямо удоволствие, а ние с Ксеркс се преструвахме, че раболепни-чим, като използвахме най-изисканите дворцови маниери. По-късно и тримата отбелязахме какъв късмет сме имали, че не ни е приел сатрапът, който щеше да е длъжен да целуне пратениците на Великия цар, а Зопир, както знаехме, нямаше нито устни, нито нос, нито уши.

Когато Дарий обсадил Вавилон за втори път, градът се държал близо две години. Накрая Зопир, син на един от Шестте и офицер от персийската армия, попитал Великия цар много ли държи на Вавилон. Струва ми се, че след деветнадесетмесечна обсада отговорът е доста ясен. Щом Дарий потвърдил, че градът е изключително важен за него, Зопир заявил, че ще поднесе Вавилон на Великия цар като подарък.

Зопир извикал един касапин и заповядал да му отреже ушите, устните и носа. После една нощ избягал при вавилонците. Посочил обезобразената си глава и казал: „Вижте как постъпи с мен Великият цар!“ Повярвали му. При това положение, естествено, не можели да не му

повярват.

Минало време и Зопир бил приет във висшия съвет на жреците, управляващи града. Когато хранителните запаси взели да се изчерпват, предложил да пожертвуват повечето от жените, за да остане достатъчно храна за войниците. А една вечер, докато вавилонците празнували някакъв религиозен празник, Зопир отворил Вратата на Нанар и Вавилон отново бил превзет.

Възмездието на Дарий не закъсняло. Три хиляди мъже били разпънати на кръст зад градските врати. За да насили отново града, Дарий докарал хиляди жени от различни краища на света. По време на нашето посещение тези чужденки бяха изпълнили задачата си и по-голямата част от населението беше под шестнадесетгодишна възраст.

Както изисква обичаят, Дарий още веднъж хванал за ръце Бел и още веднъж станал законен цар на Вавилония, както наричали страната тогава. След това направил Зопир доживотен сатрап. Колкото и да е чудно, само преди няколко години срещнах внука му в агората. Бил търговец и както се изрази, вече не бил персиец. Отговорих му, че винаги ще си остане внук на онзи, когото Дарий нарече „най-великия персиец след Кир“. Е, не можем да отговаряме за потомците си. Колкото и иронично да звучи, внукът също се казва Зопир. Син е на Мегабиз, доскоро най-добрия персийски генерал.

– А къде се намира съкровището на царица Нито-крида? – попита закачливо Мардоний, който беше във весело настроение.

– Кълна се, че не е в гробницата ѝ, Господарю – отвърна губернаторът, и то толкова сериозно, че не се съдържахме и избухнахме в смях.

– Както установи и Великият цар. – Ксеркс пиеше бира чаша след чаша. Той беше способен да пие повече от всеки друг, при това не му личеше. Трябва също да отбележа, че на двадесетгодишна възраст бе изключително красив и през онази вечер на лунната светлина сивите му очи проблясваха като лунни камъни, а току-що поникналата му брада лъщеше като козината на скитска лисица.

– Как е било възможно – попитах аз – владетелят на страната да бъде жена?

– Това, Господарю, е, защото някои наши царици в миналото са се правели на мъже. Пък нали и богиня Ищар е едновременно и мъж, и жена?

– Искаме да посетим храма ѝ – заяви Ксеркс.

– Може би прочутото съкровище е скрито там – добави Мардоний.

Сега, като си спомням всичко това, осъзнавам колко добре е

разбирал Дарий младия Мардоний. Онази шега, че е възможно да се натрупа състояние за по-малко от месец, е имала сериозен смисъл. Още тогава Великият цар е знаел нещо, което аз прозрях едва години по-късно, а именно че приятелят ми Мардоний е много алчен човек.

Ксеркс поиска да види гробницата на царицата, намираща се над една от градските врати. Там на вътрешната ѝ стена са издълбани думите: „Ако някой от бъдещите владетели на моята страна се нуждае от пари, нека отвори гроба ми.“

И тъй като Дарий винаги се нуждаеше от пари, навремето заповядал да отворят гробницата на царицата. Освен тялото ѝ, балсамирано в мед, вътре имало само ка-менна плоча с надпис: „Ако не беше толкова алчен и на-хален, нямаше да станеш гробоосквернител.“ Дарий собствено-роръчно хвърлил тялото на царицата в Ефрат. Не постъпил много тактично, но бил крайно ядосан.

Губернаторът ни увери, че съкровището на Нито-крида е само легенда. Но той не спомена един друг факт, а именно че изложеното в храма на Бел-Мардук злато сигурно съставляваше по-голямата част от златото в света.

Години по-късно Ксеркс извади всички златни предмети от храма, включително и статуята на Бел-Мардук. После претопи златото и изсече дарейки[1], за да покрие разходите по Гръцките войни. Естествено, днешните вавилонци непрекъснато повтарят, че неприятностите, стоварили се по-късно върху Ксеркс, се дължат изцяло на това светотатство. Глупости. В действителност и Кир и Дарий, и младият Ксеркс правеха твърде много отстъпки по отношение на местните богове в империята. Смятам, че нашите Велики царе водят мъдра политика, като разрешават на хората да почитат своите божества, и все пак никога не трябва да признават друг бог освен Премъдрия господ. „Половин Истина се равнява на цяла Лъжа“ – това са думи на Зороастър.

[1] Дарейка, или дарик – единна персийска монета с тегло 8,416 г злато, – Б. пр.

Зопир се оказва безупречен домакин. Остана в къщата си на реката и изобщо не го видяхме. Преоблечени като обикновени мидийци, ние свободно опознавахме града. Излишно е да споменавам, че стражата никога не бе далеч от Ксеркс. Царица Атоса се бе погрижила за това. Всъщност тя дори отишла при Дарий и го помолила да задържи Ксеркс у дома. Но даденото от Великия цар обещание не може да се вземе обратно, затова Атоса настояла поне да ѝ бъде позволено сама да избере охраната на Ксеркс. А мен накара да се закълна, че ще следя Мардоний. Смяташе,

че е способен да убие Ксеркс – колкото и да се опитвах, не можах да я убедя в противното. „Баща на момчето е Гобрий – повтаряше тя. – Племенник му е Артобазан. Няма нужда от повече доказателства. Това е заговор! Щом остане сам във Вавилон, синът ми ще...“ Но за разлика от друг път Атоса грешеше. Мардоний бе верен на Ксеркс. И което е по-съществено, не обичаше баща си и бе безразличен към племенника си Артобазан.

Като всички посетители на Вавилон, и ние отидохме направо в храма на Ишар, където проституират жените. Според един древен закон на тази земя веднъж в живота си всяка вавилонка трябва да отиде в храма на Ишар и да чака, докато някой мъж ѝ предложи пари, за да спи с него. Първият, който ѝ плати, я притежава. В други храмове на богинята ролята на проститутки се изпълнява от млади мъже и момчета. Смята се, че мъжът, посетил катамит[1] от храма, си е спечелил специалната благословия на богинята. Вавилонският мъж има повече късмет – не е задължен веднъж в годината да бъде проститутка. Само на жените се пада тази чест.

[1] Момче, издържано от педераст (от гр.). – Б. пр.

Тримата застанахме на портата с широко отворени очи. Вътре има-ше може би хиляда жени – с най-различен ръст, телосложение, възраст, класа, – насядали на земята под палещото слънце. Навеси нямаше. Портикът в другия край на двора е запазен за евнусите, които следят дали посетителите спазват начертаните на земята линии. Всеки мъж е длъжен да следва определена линия. Иначе би настъпила ужасна бъркотия. Жените са насядали между линиите.

Колкото и да е чудно, вавилонските мъже рядко посещават храма. Предполагам, че са свикнали с него. Освен това сигурно изпитват известно неудобство при вида на ясените, сестрите или дъщерите си, изпълняващи своето задължение към богинята. За щастие от всички краища на света пристигат достатъчно мъже, които помагат на ва-вилонките да служат благословията на Ишар.

Тримата тръгнахме един след друг по една от линиите, която водеше към група седнали момичета. Предупредили ни бяха, че жените с щастлив вид са всъщност проститутки, които се преструват, че отново служат на Ишар. Колкото и да са привлекателни понякога, те трябва да се избягват. За предпочитане са момичетата със сериозно и малко тъжно изражение, сякаш отделили се от тялото си, което поднасят на богинята.

Повечето мъже, които посещават двора на свещения храм, са ужасно грозни и си помислих, каква ли радост изпитва, да речем, някой

недодялан пекар, който срещу една сребърна монета може да притежава красивата дъщеря на знатен господар? Та дори и за трима красиви персийски принцове (надувам ранга си!) това бе вълнуващо удоволствие. И тъй като бяхме млади, към нас се отправиха много подканващи погледи.

Според обичая мъжът прави избора си, като пусне монетите в скута на жената. Тогава тя става, хваща го за ръка и го въвежда в храма, където са наредени стотици дървени прегради, така че се образуват редици от килии без врати. Ако не намерят празна килия, лягат направо на пода. Въпреки че евнусите следят да не се навъртат зяпачи, край красивите жени или мъже често се събира публика – за кратко време. Обстоятелствата са такива, че светкавичната скорост при службата на Ищар е нещо като правило. Преди всичко, за да се неутрализира разнасящата се наоколо натрапчива миризма на полов секрет, в мангалите се изгаря толкова много тамян, че застоялият въздух е наситеносин и ако човек трябва да прекара по-дълго време там в чест на богинята, може и сам да посине.

Повечето чужденци се събличаха голи, но ние, благо-възпитаните перси, не свалихме нито една дреха, което особено развесели гърците. Мигновено облагодетелихме три момичета от доста добър произход – поне така ни се стори. Изглеждаха доволни от нас. Но когато Мардоний попита своето момиче дали ще се видят пак, тя му отговори съвсем категорично, че ако направи това, ще бъде завинаги прокълнатата от Ищар. После учтиво му благодари за стореното.

Момичето, което избрах аз, изглеждаше много смутено от цялата работа. Каза, че се е омъжила неотдавна. Първоначално искала да изпълни задължението си към Ищар като девица, но майка ѝ я посъветвала да не бърза. Очевидно много вавилонски девственици имат нещастни преживявания в ръцете на грубияни – чужденци. Общо взето, момичето беше доволно. Пооправихме дрехите си след краткотрайния акт, по време на който двама руси северняци много се забавляваха и постоянно повтаряха на неграмотен гръцки: „Чудна работа, как го правят с всички тези дрехи на себе си?“

– Най-ужасното е – каза момичето, докато вървахме към двора, – че може да хванеш някоя болест. Не знаеш кой ще ти се падне. Майка ми ме посъветва, когато приближи някой много мръсен човек, да правя ужасни гримаси и да се лигавя като идиот. А ако видя мъж, който изглежда чист, да се усмихам. Много се радвам, че постъпих така.

Почувствувах се поласкан – несъмнено това беше и нейната цел.

– Особено грозните жени трябва да идват тук дни, понякога месеци

наред и да чакат някой да ги купи – каза ми тя, докато стояхме на двора и прочиствахме дробовете си от поетия тамянов дим. – Слушала съм истории за семейства, принудени да платят на непознат мъж, за да пожелае жената. Това е нередно, разбира се. Но в очите на богинята не е толкова безбожно, колкото изобщо да не се направи.

Разделихме се с приятелски чувства. Цялото изживяване беше много хубаво, докато след седмица установих, че ми е предала въшки. Обръснах се при слабините, нещо, което оттогава насам редовно правя.

Районът около храма на Ищар е пълен с публични домове, които нямат нищо общо с религиозния ритуал. Тези заведения обикновено се намират над винарски изби или бирарии. Собствениците им почти винаги са жени. Възшност вавилонките от нисшите съсловия са по-свободни от всички останали жени в света. Могат да притежават имот. Въртят по-голяма част от търговията на пазара. Дори съм ги виждал да работят в тухларните или да чистят тинята от каналите наравно с мъжете.

Щом напуснахме храма на Ищар, ни пое един помощник на сатрапа Зофир. Служеше ни за водач, а зад нас на дискретно разстояние вървеше охраната на Ксеркс и не ни изпускаше от очи.

Във Вавилон главните булеварди са успоредни един на друг. По-малките улици се пресичат с тях под прав ъгъл. Виждал съм подобни градове само в Индия и Китай, никъде другаде. Гледката е много красива, особено когато си застанал в сянката на зикурата и пред очите ти се простира дългият прав оживен булевард – чак до ниската желязна врата на брега на реката.

По протежението на една широка улица се бяха наредили страдащи от всевъзможни болести хора. Щом ни видяха, започнаха високо да изреждат симптомите на болестта си. Нашият водач ни обясни:

– Вавилонците не вярват на лекари. Затова болните идват тук. Забележат ли човек, който им вдъхва доверие е вида си, казват му от какво страдат. И ако човекът знае някакъв лек, обяснява им какъв е.

Докато се разхождахме, доста минавачи спряха да говорят с болните и назоваха билки или корени, които според тях ще им помогнат.

– Демокед би се възмутил – каза Ксеркс. – За него медицината е изкуство.

– По-скоро магьосничество. – Мардоний направи знак за пропъждане на злото.

В подножието на широка стълба, която води към входа на Къщата, подпираша небето и земята, ни посрещна върховният жрец на Бел-Мардук. Той беше своенравен старец, когото срещата с персийски принцове

ни най-малко не вълнуваше. Великите царе идват и си отиват, а жречеството на Бел-Мардук е вечно.

– В името на бога Бел-Мардук, приближете се. Старецът протегна към нас ръце. Мардоний понечи да хване ръцете му, но той веднага ги отдръпна. Нашият водач изобщо не ни обясни какво се очаква да правим. Мисля, че и самият той не знаеше. Върховният жрец произнесе една неразбираема реч на древния вавилонски език. После, на първата площадка на зикурата, внезапно ни напусна.

До върха на Къщата, подпираща небето и земята, има хиляда стъпала. Спряхме по средата, а от нас се стичаше пот като от коне. Отдолу се виждаше градът – правилен квадрат, очертан от високи стени и разделен на две от мътната река, течаща между двата укрепени бряга. А зеленият облак на висящите градини плуваше над прашния, изграден от сиво-кафяви тухли град, сякаш бе мираж в пустиня.

Водачът ни обясни сложната система от канали, която не само напоява най-плодородната земя в Персийската империя, но и предоставя удобен начин за транспорт. Водите, които текат в желаната от теб посока, осигуряват най-евтино придвижване, въпреки неудобството да се пътува в кръгла вавилонска лодка. Между другото никой вавилонец не успя да ми обясни защо тези лодки трябва да са кръгли, нито пък защо ги правят толкова неустойчиви.

Продължихме задъхани към върха на зикурата, където стража от двама души пазеше вратата на малък храм от светложълти тухли.

– Какво е това? – попита Мардоний.

– Олтарът на Бел-Мардук – с нежелание отговори водачът.

В качеството си на авторитет по религиозните въпроси поисках да узная какво има вътре.

– Все пак, ако вътре има изображение на бога, редно е да го почетем – обясних лукаво аз.

Зороастър би се ужасил, ако можеше да чуе внука си да говори така почитателно за един бог-дев. От друга страна, би одобрил изкусното ми лицемерие. Винаги е казвал, че не ние сме направили света такъв, какъвто е.

– Няма никакво изображение. Вече видяхте единственото истинско изображение на Бел-Мардук.

Сутринта водачът ни бе завел в големия храм. Вътре имаше огромна златна статуя на мъж, застанал до голяма маса, също от чисто злато, на която, както ни поръчаха, положихме цветя. Дясната ръка бе по-гладка и по-блестяща от останалите части на статуята, защото това е ръката,

която всеки вавилонски цар е хващал в продължение на кой знае колко векове. Тихичко произнесох молитва към Премъдрия господ да свали този идол. Двадесет години по-късно молитвата ми бе изпълнена.

Нежеланието на водача ни да говори за олтара на върха на зикурата възбуди любопитството ни до такава степен, че накрая Ксеркс заяви:

– Ще влезем вътре!

Не може да се противоречи на наследника на Великия цар, затова водачът каза нещо на мъжете от стражата. Те мрачно отвориха вратата към олтара и ние се озовахме в помещение без прозорци. Вътре беше хладно и това ни освежи след дългото изкачване. Само една висяща лампа осветяваше единствения предмет в стаята – огромно легло.

– Кой спи тук? – попита Ксеркс.

– Богът Бел-Мардук. – Водачът имаше нещастен вид.

– Виждал ли си го някога? – попитах аз.

– Не. Разбира се, че не.

– А жреците виждат ли го? – Открай време обичам да задавам такива въпроси.

– Не знам.

– Тогава откъде знаеш, че богът наистина спи тук? – попита Мардоний.

– Така са ни казали.

– Кой ви е казал? – Ксеркс го удостои със сивия си пронизващ ахеменидски поглед.

– Жените, Господарю – прошепна водачът. – Всяка вечер при залез-слънце тук водят по една жена. Тя е избрана от Ишар, жената на Бел-Мардук. В полунощ богът идва в тази стая при жената и я обладава.

– Как изглежда той? – попитах аз с нескрито любопитство.

– Жените не казват. Не смеят. Пазят тайната завинаги. Такъв е законът.

– Хубав закон – заяви Ксеркс.

Щом се върнахме в Новия дворец, Мардоний заповяда на губернатора на града да извика двамата жреци, които се грижат за олтара на върха на Къщата, крепяща небето и земята.

Когато жреците дойдоха, Ксеркс ги попита:

– Кой всъщност се явява при жената в олтара?

– Самият Бел-Мардук, Господарю – отговориха жреците в един глас.

Когато и Мардоний за трети път получи същия отговор, нареди да донесат една тетива, от онези, с които удушаването е мигновено.

Въпросът бе зададен за четвърти път и узнахме, че всяка вечер от седмицата ролята на Бел-Мардук се изпълнява от различен жрец.

– Точно както си мислех – заяви доволно Ксеркс. – Довечера – продължи снизходително той – ще освободя един жрец от това задължение. Довечера аз ще бъда Бел-Мардук.

– Но ти не си жрец – извикаха ужасени пазителите на зикурата.

– Но мога да се преструвам, че съм Бел-Мардук, не по-зле от вашите жреци. Всичко това е въпрос на подходящ костюм, нали?

– Но жрецът е Бел-Мардук. Той се превръща в бога. Богът влиза в него!

– А той на свой ред влиза в момичето, така ли? Разбирам. Създава се затворен кръг на пълна свещеност. – Ксеркс много го биваше за такива неща. – Бъдете спокойни, богът ще влезе в нея. В края на краищата баща ми е държал ръцете на Бел-Мардук. Казвам ви го поверително, за да ви успокоя.

– Все пак това е светотатство, принце-господарю.

– Все пак това е волята ми.

После Ксеркс им съобщи, че и ние с Мардоний ще бъдем с него в олтаря. Жреците изпаднаха в ужас, но не можеха да направят нищо.

Плъзяха по корем и ни молеха поне да се появим като богове. Ксеркс щеше да бъде облечен като Бел-Мардук, господаря на всички богове, Мардоний – като бога на слънцето Шамаш, а аз като бога на луната Нанар – почитан в Ур бог-дев. После жреците ни помолиха да не говорим на жената – без съмнение, защото би било неподходящо Бел-Мардук да се обръща към вавилонската си невеста на персийски.

Тук няма да е лошо да спомена, че вавилонците почитат шестдесет и пет хиляди богове. Тъй като само върховният жрец знае всичките шестдесет и пет хиляди имена, той е принуден да прекарва доста време с приемника си, който трябва да ги научи от него.

Малко преди полунощ се изкачихме на върха на зикурата. Костюмите бяха готови и стражата ни помогна да ги облечем. Момчетата трябва да са били специално избрани за вечерта на светотатството, защото бяха дружелюбни и съвсем не приличаха на намусените пазачи през деня.

На главата си носех сребърния кръг на пълнолунието.

В ръка държах сребърен жезъл с полумесец. На Мардоний поставиха корона със златния кръг на слънцето. Ксеркс носеше златни вериги и къса златна брадва, необходими инструменти за един господар на шестдесет и пет хиляди непокорни богове.

Щом се приготвихме, стражата отвори вратата към олтара и влязох-ме вътре. На леглото лежеше момиче, по-младо и от нас. Беше необик-новено красива, с гарвано-вочерна коса и мъртвешки бяла кожа, съвсем във вавилонски стил. Момичето беше голо, като изключим ленения чар-шаф, подобен на онези, с които увиват мъртъвците. Щом видя тримата великолепни висши богове на Вавилония, тя облещи очи и припадна.

Шепнешком обсъдихме какво да предприемем. Мардоний беше на мнение, че момичето може да се съживи, ако Ксеркс легне до нея на лег-лото. Ксеркс се съгласи да ѝ окаже тази чест – да я свестява с тялото си. На мен бе възложено да дръпна ленения чаршаф, което и направих. Мо-мичето не само имаше прелестни форми, но и бе успяло да припадне в най-съблазнителна поза.

Ксеркс нетърпеливо скочи в леглото.

– Вавилонците се любят без дрехи – подметна закачливо Мардоний.

– Но не и боговете им – смутено отвърна Ксеркс.

– Особено боговете им. Нали ти си първият мъж, а тя – първата же-на. Още не сте измислили дрехите.

Както съм отбелязвал и по-рано, персите не само че не се събличат един пред друг, но и техните жени и кон-кубини никога не ги виждат съвсем голи – противно на гърците, които са прилично облечени пред жените си, освен когато участвуват в игрите, а са безсрамно голи един пред друг. Но това бе изключителен момент. В края на краищата никога повече нямаше да ни се удаде възможност да играем на богове във Ва-вилон, където голата плът е вездесъща, дори и на върха на Къщата, кре-пяща небето и земята. Освен това бяхме млади. Ксеркс се съблече. Бях поразен от изключителната красота на тялото му. Очевидно бе наследил съвършените пропорции на Кир, а не фигурата на Дарий, който беше късокрак, с дълъг торс.

Ксеркс непринудено легна върху момичето, което вече бе в пълно съзнание. Мардоний и аз гледахме двете осветени от лампата фигури и наистина ни се струваше, че са първият мъж и първата жена на земята. Трябва да призная, че има нещо доста особено във Вавилон и неговите древни обичаи.

Помогнахме на Ксеркс да се облече. После той тържествено вдигна брадвата на Бел-Мардук. Но преди да отвори уста, момичето проговори на безупречен персийски:

– Сбогом, Ксеркс, син на Дарий Ахеменίδα. Ксеркс едва не изпусна брадвата. В същия миг съобразителният Мардоний каза на вавилонски:

– Това е Бел-Мардук, момиче. А аз съм богът на слънцето Шамаш. Там стои богът на луната...

– Знам всеки от вас кой е. – За тринадесетгодишно момиче тя бе удивително хладнокръвна. – И аз съм персийка. По-точно половин персийка. Виждала съм те в Суза, Велики принце. И теб, Мардоний. И теб, Кир Спитама.

– Жреците ли ти казаха кои сме? – мрачно попита Ксеркс.

Момичето седна на леглото.

– Не – отвърна тя без всякакво страхопочитание. – Майка ми е жрица на Ишар и тази година е неин ред да избира момичетата за олтара. Днес ми каза, че е дошло време да бъде обладана от Бел-Мардук. Така и стана. Чисто съвпадение.

По-късно научихме, че майката на момичето е вави-лонка, а баща и – персиец. Част от годината прекарвала в Суза, а останалото време във Вавилон, където баща ѝ имал делови връзки с банкерите „Егиби и синове“ – това веднага я издигаше в очите на алчния за пари Мардоний. Майката на момичето бе племенница на последния вавилонски цар Набонид, което събуди интерес у Ксеркс. Беше интелигентна и нямаше никаква склонност към суе-верия, което пък предизвика моето възхищение.

Двадесет години по-късно Ксеркс се ожени за нея. Това беше, разбира се, възхитителната Роксана, „...която взимаме за жена – заявя Ксеркс в Персепо̀л, – за да покажем обичта си към вярното нам царство Вавилон и към династията на Навуходоносор“.

Всъщност Ксеркс се ожени за нея, защото любовната им връзка, започнала така фантастично на върха на зи-курата, продължи по един много приятен начин, макар и тайно до смъртта на Дарий. Щом се ожениха, Ксеркс престана да спи с нея. Но до края бяха в добри отношения. С чисто сърце мога да кажа, че от многобройните жени на Ксеркс Роксана беше най-очарователната. И без съмнение, най-добрата актриса.

– Прекрасно знаех какво ще се случи още преди вие тримата да влезете в олтара – ми призна Роксана след много години в Суза. – Когато върховният жрец предупреди майка ми, че безбожният принц се кани да се представи за Бел-Мардук, тя изпадна в ужас. Беше много набожна и доста глупава жена. За щастие, подслушах разговора им. Щом жреците си отидоха, заявих, че желая да направя върховното жертвоприношение. Казах ѝ, че ще отида в олтара. „За нищо на света!“, извика тя. А когато настоях, ме удари. Тогава я заплаших, че ако не ми разреши да отида, ще разкажа на всички за безбожието на Ксеркс. И още как жреците се

представят за Бел-Мардук. Тя ме пусна и така бях похитена от Ксеркс и станах персийска царица.

Роксана преувеличаваше. Тя не бе царица. В действителност сред царските жени бе седма по ранг. Но нейната компания винаги правеше удоволствие на Ксеркс, както и на всички нас, които имахме възможност да я посеща-ваме в харема. Тя продължи традицията на Атоса да приема когото пожелае, само че в присъствието на евнуси, и то чак след менопаузата.

За учудване на всички царица Амстрида не мразеше Роксана. Жените са непредсказуеми.

КНИГА ТРЕТА

Започват Гръцките войни

1.

С годините, докато растяхме и възмъжавахме, Ксеркс, Мардоний и аз все повече се привързвахме един към друг, а не обратното. За Великите царе и техните наследници е доста по-трудно да си спечелят приятели, отколкото врагове. По тази причина дружбата от младини остава за цял живот, стига принцът да не е луд, а приятелят – завистлив.

Минаха години и Хистасп вече оставаше в двора по-дълго, отколкото в Бактрия. Хистасп винаги оказваше благотворно въздействие върху Дарий. Всъщност убеден съм, че ако беше живял още няколко години, щеше да неутрализира гръцката фракция в двора и да ни спести тези отегчителни и скъпи войни.

Когато навърших двадесет години, Хистасп ме направи началник на личния си военен щаб в Суза. Тъй като не разполагаше с войска извън сатрапията си, тази длъжност бе само почетна. Хистасп искаше да съм близо до него, за да му помагам да следва пътя на Истината, а не на Лъжата. Чувствах се като измамник. Не бях религиозен. Всички задължения, свързани със Зороастрийския орден, прехвърлих на чичо си, който по онова време вече се бе настанил в един дворец в Суза и редовно палеше свещения огън за самия Дарий. Сега, след като е вече покойник, мога да кажа, че чичо ми по душа бе търговец. Но беше най-големият син на Зороастър и това само по себе си решаваше съдбата му.

Независимо от постоянния натиск, на който ме подлагаше Хистасп да развивам духовните си и пророчески дарби, възпитанието, получено в двора на Великия цар, бе проникнало тъй дълбоко в мен, че не бях в състояние да мисля за нищо друго освен за военна служба и интриги или пък за пътешествия до далечни земи.

В двадесет и първата година от царуването на Дарий, по време на зимното слънцестояние, Хистасп ме извика при себе си в двореца в Суза.

- Отиваме на лов.
- Започна ли ловният сезон, Господарю?
- Всеки сезон си има свой дивеч.

Старецът изглеждаше мрачен. Не го попитах нищо повече.

Макар отдавна да бе прехвърлил седемдесетте и постоянно да болеваше – двете състояния се свеждат до едно и също, – Хистасп отказваше да го носят на носилка дори и през най-студените зимни дни. Когато напускахме Суза, стоеше до колесничаря си изправен, с опънати назад рамене. Бавно падащите снежинки се лепяха по брадата му и на бялата зимна светлина лицето му блестеше. Аз бях на кон. Освен мен Хистасп нямаше друг ескорт. Отбелязах, че това е необичайно.

– Колкото по-малко хора знаят, толкова по-добре – отвърна Хистасп. После заповяда на колесничаря; – Карай по пътя за Пасаргада!

Но не отидохме в Пасаргада. Малко преди пладне стигнахме до една ловна хижа, разположена сред покрита с гъсти гори долина. Хижата била построена от последния мидийски цар и впоследствие възстановена от Кир. Дарий обичаше да си мисли, че когато е в тази хижа, никой не знае къде е. Но, разбира се, харемът винаги бе осведомен точно къде и с кого е Великият цар във всяка минута от денонощието. С изключение на този ден.

Съвсем тайно Великият цар бе пристигнал в хижата предишната вечер. По всичко личеше, че дори и прислугата не бе предизвестена. Голямата зала бе студена. Мангалите току-що бяха запалени. Килимите, по които стъпва Великият цар – кракът му не трябва да докосва земя или непокрит под, – бяха постлани толкова набързо, че сам се заех да ги оправям.

На един подиум бе поставен персийският трон: висок златен стол и пред него столче за краката. Пред подиума бяха наредени шест табуретки. Това бе необичайно. В двора никой няма право да седи пред Великия цар. Все пак бях чувал да се говори за тайни съвети, по време на които на високопоставените личности е позволено да седнат в негово присъствие. Излишно е да споменавам колко развълнуван бях от мисълта, че ще видя Великия цар в неговата тайна и най-истинска роля – главатар на войните от онзи планински род, който бе завзел света.

Посрещна ни синът на Хистасп, Артаферн, сатрапът на Лидия. Макар този могъщ човек да живееше като цар в Сарди, столицата на богатото и древно лидийско царство, което Кир завзе от Крез, тук той бе обикновен слуга на по-младия си брат, Великия цар. Когато Артаферн прегърна баща си, старецът попита:

– Той тук ли е?

От начина, по който се произнася думата „той“, ние в двора разбираме дали става въпрос за Великия цар, или не. В случая „той“

определено се отнасяше за някой друг.

– Да, Господарю мой и татко. Сега е с другите гърци.

Още тогава ми беше ясно, че тайните срещи с гърците означават неприятности.

– Знаеш моето мнение – каза Хистасп, като разтри безжизнената си ръка.

– Знам, Господарю мой и татко. Но трябва да ги изслушаме. На запад нещата се променят.

– Кога ли не са се променяли? – каза недоволно Кистасп.

Мисля, че Артаферн се бе надявал да остане за минута васаме с баща си, но преди да успее да се извиня и да са оттегля, разговорът бе прекъснат от дворцовия управител.

– Ще приемат ли Господарите гостите на Великия цар? – попита той, като се поклони ниско на двамата сатрапи.

Хистасп кимна. Пръв влезе гостът с най-нисък ранг, Това бе моят стар приятел, лекарят Демокед. Той винаги изпълняваше длъжността преводач, когато Дарий приемаше важни гърци. След него влезе Тесал от Атина. По-сле Хистией – той нямаше нужда от преводач. Лекотата, скоято говореше персийски, не отстъпваше на изобретателността му в персийските интриги.

Последен от гърците влезе слаб, побелял мъж. Движеше се бавно, тържествено, сякаш свещенодействуваше. Държането му се отличаваше с онова възвишено спокойствие, присъщо само на родените да управляват. Ксеркс притежаваше това качество. Дарий – не.

– Хипий, син на Пизистрат, тиран на Атина по волята на народа – обяви дворцовият управител.

Хистасп бавно прекоси залата, приближи се до тирана и го прегърна. В миг Демокед се озова до тях и започна бързо да превежда церемониалните фрази. Хистасп винаги се отнасяше с истинско уважение към Хипий. Хипий бе единственият гръцки владетел, когото старецът можеше да понася.

В хижата появяването и оттеглянето на Великия цар става безшумно. Няма барабани, цимбали и флейти. Тъй че, докато се усетим, Дарий вече седеше на трона. От дясната му страна се бе изправил Ксеркс, а от лявата – главнокомандуваният генерал Датис.

Макар че бе само на петдесет и няколко години, Дарий вече показваше признаци на остаряване. Често се оплакваше от болки в гърдите. Задъхваше се. И понеже Демокед не даваше никакви сведения за своя пациент, никой не знаеше какво точно е здравословното състояние на

Дарий. Все пак за по-сигурно, както и за да спази древния мидийски обичай, Дарий вече бе поръчал да му се построи гробница край Персеполи, на около двадесет мили от свещената Пасаргада.

През този ден Дарий бе навлечен с дебели зимни дрехи. Освен синьо-бялата лента не носеше никакви белези на царската власт. Постоянно опипваше затыкнатия в колана си кинжал. Характерно за него бе, че не можеше да стои съвсем неподвижен – още един признак, че за разлика от Ксеркс и Хипий не се бе родил владетел.

– Вече приветствувах тирана на Атина – заяви той. – Тъй като останалите са винаги около мен, не се нуждаят от приветствие в моя дом.

Дарий нямаше търпение за церемонии, ако това, което трябваше да се извърши, не бе самата церемония.

– А сега да започнем. Участвувате във военен съвет. Седнете.

Лицето на Дарий гореше, сякаш имаше треска. Това често се случваше в студените дни.

Всички седнаха, с изключение на Ксеркс, Датис и мен.

– Хипий току-що пристигна от Спарта.

Това бе за всички зашеметяваща новина и Дарий отлично го знаеше. Без помощта на спартанската армия земевладелците и търговците никога не биха успели да изгонят ползуващия се с популярност Хипий.

Дарий наполовина изтегли сребърния кинжал от алената му ножница. Все още виждам блестящото острие, останало в онази част от спомените ми, където нещата са видими.

– Говори, Тиране на Атина!

Макар че бе принуден всяка минута да спира, за да даде възможност на Демокед да преведе думите му, Хипий произнесе една не само внушителна, но и убедителна реч.

– Велики царю, благодарен съм ти за всичко, което направи за династията на Пизистратидите. Ти ни разреши да останем господари на земите в Сигейон, собственост на рода ни. Ти беше най-добрият повелител на света. И ако небето ни принуждава да сме гости на някой владетел на земята, щастливи сме, че сме твои гости.

Докато Хипий говореше, Хистией гледаше втренчено Дарий с хипнотизиращия поглед на някоя от онези индийски змии, които, преди да нападнат уплашения заек, го приковават с очи. Но Дарий не беше уплашен заек. Въпреки че прекара в двора цели десет години, Хистией така и не схвана характера на Великия цар. Ако го бе схванал, щеше да знае, че лицето на Дарий не издава абсолютно нищо. По време на съвет Великият цар приличаше на свое подобие, издялано от камък.

– Ала сега, Велики царю – продължи Хипий, – искаме да се завърнем в нашия град, от който преди седем години ни изгониха шепата атински аристократи, успели да си осигурят подкрепата на спартанската армия. За щастие съюзът между враговете ни и Спарта се разпадна. Цар Клеомен се допита до оракула на атинския Акропол и получи отговор, че съюзът с враговете на нашето семейство е бил печална грешка за Спарта.

Гърците дълбоко вярват в неясните предсказания на своите понякога покварени оракули. Възможно е оракулът, който винаги е бил на страната на Пизистратидите, наистина да е убедил спартанския цар. Но ми се струва по-вероятно, че не му е допаднала групировката на атинските земевладелци, по това време оглавявана от един Алкмеонид на име Клистен, чийто възторг към демокрацията едва ли е бил особено по вкуса на консервативния спартански цар. Във всеки случай Клеомен свикал конгрес с представители на всички гръцки държави. Конгресът се провел в Спарта. Клеомен отправил обвинение срещу Клистен. Между другото чувал съм, че бил готов да приеме за тиран дори човек като аристократа Изагор, всъщност всеки друг, но не и Клистен.

В Спарта Хипий красноречиво защитил своята кауза. Но не успял да убеди другите гърци, които отказали да образуват съюз срещу Атина и посочили разумния довод, че след като самите те се страхуват от спартанската армия, не желаят в Атина да дойде на власт проспартанско правителство. Всичко изглеждало съвсем просто. Но гърците рядко казват открито онова, което мислят. Особено хитър бил представителят на Коринт. В присъствието на Хипий той заклеил всички тирани, добри и лоши. Изправени пред мнозинството, спартанците били принудени да се закълнат, че няма да извършат революционни промени в Атина.

– Тогава, Велики царю – продължи Хипий, – заявих пред конгреса, че съм дългогодишен ученик на оракулите и смятам за свой дълг да предупредя коринтците, че няма да мине много време и градът им ще бъде разрушен от същата тази атинска фракция, която сега подкрепят.

Предсказанието на Хипий се сбъдна. Не се учудвам – всеки, който познава непостоянството на гърците, би могъл да предвиди, че два съседни града рано или късно ще се скарат, че по-силният ще разгроми по-слабия и ако не отбие някоя река към разрушения град, както постъпи Кротон със Сибарис, то най-малкото така ще опетни името на победения, че истината за войната никога няма да стане известна. Гърците съвсем спонтанно следват Лъжата. Такава е природата им.

– Велики царю, ако подкрепиш възстановяването на династията ни,

ще получиш помощта на Спарта. Тя ще се отрече от клетвата си и ще последва цар Клеомен. А узурпаторите – те са и твои врагове – ще бъдат изгонени от града, който оскверниха с неблагодарността си.

Хипий замълча. Дарий кимна и Хипий седна. Дарий обърна глава към Датис. Главкомандуващият генерал се бе подготвил добре. Говореше бързо – на персийски с мидийски акцент, – а Демокед също така бързо превеждаше.

– Тиране – каза Датис, – според спартанския закон в страната винаги има двама царе. Двамата са равни по ранг. Преди поход царете хвърлят жребий кой да възглави армията. Какво ще стане, ако командването във войната с Атина се падне не на съюзника ти, цар Клеомен, а на врага ти, цар Демарат?

Хипий бе подготвил отговора си не по-зле.

– Както каза, генерале, в Спарта има двама царе. Единият ме подкрепя, другият – не. Този, който е про-тив мен, скоро няма да бъде цар. Така е предсказал ора-кулът в Делфи.

Докато превеждаха това, Хипий гледеше в пода. Дарий не промени каменното си изражение. И той, като останалите присъстващи, не се вълнуваше много от гръцките оракули. В миналото бе подкупил не един от тях.

Хипий стигна до най-същественото:

– Демарат ще бъде свален от спартанския престол защото е незаконороден. Самият Клеомен ми каза, че има доказателства за това.

Като чу превода на тези думи, Дарий за пръв път са усмихна:

– Интересно е да се знае по какъв начин се доказва дали човекът е законороден, или не тридесет години след като е бил заченат?

Преводът на Демокед посмекчи Дариевата груба шега. Но колкото и да е чудно, Хипий се оказа абсолютно прав. Доказа се, че Демарат е незаконороден, и той бе свален от престола. Тогава дойде направо в Суза, където вярно служи на Великия цар – и на Лаида. Скоро след това Клеомен съвсем полудя и умря. Умря от загуба на кръв, защото не можеше да се удържи да не се хапе. Демарат винаги с голямо удоволствие описваше необикновения край на съперника си.

Дарий плесна с ръце и виночерпецът му донесе прева-рена вода от реката, която тече през Суза. Където и да се намира, Великият цар пие вода единствено от река Хоасп, но не я предлага никому. Освен това пие само хелбонско вино, яде само жито от Асиса и използва само сол от Амонския оазис в Египет. Не е известен произходът на тези обичаи. Вероятно са наследени от мидийските царе, на които Ахеменидите

подражават в толкова много неща.

Докато Дарий пиеше, Демокед внимателно го наблюдаваше – постоянната жажда е признак за кожна треска. Дарий често пиеше много вода и често имаше треска. И все пак беше силен мъж и издържаше всички изпитания на бойното поле. Но няма двор по света, където да не си задават постоянния, макар и неизказан въпрос: Още колко ще живее монархът? През онзи зимен ден в ловната хижа до Пасаргада Дарий имаше пред себе си още тринадесет години и е било излишно да придавате такава значение на количеството вода, което изпива.

Дарий обърса брадата си с опакото на покритата си с белези, едра и силна ръка.

– Тиране на Атина... – започна той. И млъкна. Демокед отвори уста да превежда. И той млъкна. Великият цар бе проговорил на гръцки.

Дарий погледна нагоре, към кедровите греди, които крепяха пропускания таван. Студеният вятър нахлуваше в хижата. Въпреки че персийските благородници са планинци и от тях се очаква да издържат на жега и студ, всички в залата, с изключение на дебело облечения Дарий, трепереха.

Великият цар започна да импровизира, нещо, което не го бях чувал да прави, защото дотогава го бях придружавал само при онези церемониални случаи, където въпросите и отговорите са превърнати в ритуал и наподобяват антифоните на дядо ми.

– На първо място е северът – каза той. – Там се крие опасността. Там загина моят предшественик Кир в битка с племената. Затова отидох на Дунава. Затова отидох на Волга. Затова изклах всички скити, които се изпречиха на пътя ми. Но дори и Великият цар не може да ги убие до един. Те още са там. Ордите чакат. Чакат, готови да тръгнат на юг. И някой ден ще го сторят. Ако това стане по време на моето царуване, още веднъж ще ги посека, но...

Дарий замълча. Присви очи, сякаш оглеждаше бойното поле. Може би отново преживяваше поражението си – след толкова години мога да употребя точната дума – в скитските гори. Ако Хистией не бе убедил йонийските гръци да не изгарят моста между Европа и Азия, персийската армия щеше да загине. Дарий до края на живота си бе благодарен на Хистией. Но и до края на живота си не престана да го подозира. Ето защо мислеше, че като гост на Великия цар Хистией няма да е толкова опасен, колкото ако се намира в родния си Милет. Това се оказа грешка.

Виждах как Хистией гори от желание да напомни на всички за своята съдбоносна роля в Скитската война, но не се осмелява да заговори

без разрешение – за разлика от брата на Великия цар Артаферн, който по време на съ-вет можеше да говори когато поиска.

Между другото всичко това разкри много истини пред мен. Преди всичко разбрах, че макар да бях израснал в персийския двор, няхах представа как се управлява Персия. Когато ми разказваше за баща си, Ксеркс споменаваше само общоизвестни неща. Понякога Хистасп мърмореше неодобрително по адрес на сина си, но не казваше нищо конкретно.

Едва на тази среща в хижата започнах да разбирам какъв човек е Дарий и макар да бе вече стар – самият аз сега съм толкова стар, че бих могъл да имам син на неговата възраст, – успях да зърна в него онзи пламенен, проницателен младеж, свалил така наречения узурпатор маг и станал господар на света, запазвайки верността на шестте благородници, които му бяха помогнали да завземе трона.

Дарий даде знак на виночерпеца да се оттегли. После се обърна към Артаферн. Двамата братя никак не си приличаха. Артаферн бе едно доста по-грубо копие на баща си Хистасп.

– Велики царю и братко!

Артаферн се поклони. Дарий затвори за миг очи. Нищо повече. Когато се събират главите на персийските родове, често онова, което не се казва с думи, представлява истинската същност на срещата. Години по-късно Ксеркс ми обясни, че Дарий използвал най-различни жестове, за да предаде волята си. За съжаление не съм му служил толкова дълго, че да науча този изключително важен код.

– Вярвам, че Хипий е наш приятел – започна Артаферн. – Такъв беше и баща му, комуто разрешихме да владее Сигейон. Вярвам, че е в наш интерес да осигурим връщането на династията на Пизистрат в Атина.

Лицето на Тесал светна от удоволствие. Но лицето на Хипий остана толкова безизразно, колкото и лицето на Дарий. Беше предпазлив човек, свикнал с разочарованието.

И Артаферн го разочарова, като внезапно заговори за друго:

– Преди две седмици в Сарди при мен дойде Аристагор от Милет.

Хистией вдигна глава, с гръб, опънат като струна. Малките му тъмни очи следяха всеки жест на сатрапа.

– Както знае Великият цар – това бе използваната в двора фраза, чиято цел е да подготви Великия цар за нещо, което той не знае или е забравил, или пък не иска да знае, – Аристагор е племенник, а също така и зет на нашия верен приятел и съюзник, който днес ни е почел тук с

присъствието си. – Артаферн вдигна дясната си ръка и посочи Хистией. – Тиранът на Милет, който предпочете – а и кой ли не би предпочел – близостта до Великия цар пред родината си.

Мисля, че на това място Дарий се усмихна. За съжаление брадата около устните му бе толкова гъста, че не можех да съм сигурен.

– Аристагор управлява Милет от името на тъста си – продължи сатрапът. – Той твърди, че ни е толкова верен, колкото е верен и на самия тиран. Вярвам му. Та нали Великият цар неизменно подкрепя тираните от онези гръцки градове, които му принадлежат.

Артаферн замълча. Обърна се към Дарий. Размениха погледи – може би код?

– Ние храним най-топли чувства към Аристагор – каза Дарий и се усмихна на Хистией, – защото ти, наши приятелю, храниш най-топли чувства към него.

– Велики царю, племенникът ми е отличен воин. Той е морски военачалник с доказани качества.

Историята на света можеше да тръгне в съвсем различна посока, ако на това място някой бе попитал къде, кога и как Аристагор е доказал качествата си на военачалник.

Сега ми е ясно, че Артаферн и Хистией са били в съюз помежду си. Но тогава бях съвсем млад и неопитен. Представите ми за Милет, Сарди и Атина се свеждаха до това къде горе-долу се намират. Знаех само, че Персия води политика в подкрепа на гръцките тирани. И още, че онези тирани, към които бяхме най-благосклонни, непрекъснато бяха прогонвани от намиращата се във възход класа на търговците в съюз с благородниците – ако думата не е неподходяща за това гръцко съсловие. По тези земи, щом притежаваш два коня и градина с едно маслиново дръвче, Можеш да претендираш, че си благородник.

– Аристагор смята, че остров Наксос е уязвим – заяви сатрапът. – Кълне се, че ако Великият цар му пре-достави флота, ще прибави Наксос към империята ни.

Изведнъж си спомних онзи ден в Екбатана, преди години, когато Демокед и Хистией си говореха за Наксос, и колкото и да бях неопитен, бързо направих връзката.

– Щом владеем Наксос, ще държим в ръцете си и цялата верига от острови, наречени Цикладите. А щом държим в ръцете си тези острови, Великият цар ще бъде и господар на морето, както е господар на всички земи.

– Аз и така съм господар на морето – отвърна Дарий. – Владеея

Самос. Морето е мое.

Артаферн раболепно се поклони.

– Говоря за островите, Велики царю. Ти си всемогъщ разбира се. Но ще ти са необходими острови, ако трябва да стигнеш, стъпка по стъпка, до вътрешността на Гърция, за да могат нашите приятели отново да владеят Атина. – Артаферн ловко свърза амбицията на Аристагор да покори Наксос с връщането на Пизистратидите на власт – официалната причина за свикване на висшия съвет.

Последва дълго мълчание. Дарий замислено придърпваше и загръщаше дебелото си вълнено наметало.

– Търговията в нашите гръцки градове върви лошо – заяви накрая той. – Корабостроителниците бездействуват. Приходите от данъците намаляха. – Дарий впери поглед в наредените на стената срещу него копия. – Когато Сибарис падна, Милет изгуби италианския пазар. Това е сериозен въпрос. Къде ще продава сега Милет всичката тази вълна, която купуваха италианците? – Дарий погледна Хистией.

– Друг такъв пазар не можем да намерим – отвърна тиранът. – Затова обръснах главата си, когато Сибария потъна под водата.

Бях много учуден, че Дарий е осведомен за нещо толкова прозаично като милетската търговия с вълна. По-късно открих, че прекарва дните си в тревоги около пътищата на керваните, световните пазари, търговията. До този момент бях споделял разпространеното заблуждение, че зад кулисите Великият цар е същият, какъвто го виждаме на сцената – свещен, величествен, безплътен. Беше точно обратното.

Всъщност още там, в студената стая на ловната хижа, Дарий вече бе схванал нещо, което бе убягнало на останалите. Те искаха да го направят господар на морето, а той – да съживи замрялата индустрия на йонийските гръцки градове в Мала Азия. Дарий винаги предпочиташе златото пред славата – очевидно поради неоспоримата логика, че с първото може да се купи второто.

– Колко кораба са необходими за завладяването на Чаксос? – попита той.

– Анаксагор смята, че ще може да превземе острова, ако има в готовност сто бойни кораба.

Артаферн се изразяваше точно. Не му липсваха думи и винаги се държеше като човек, който знае верния отговор на всеки въпрос. Това не му пречеше да е безкрайно некадърен, което се доказва от последвалиите събития.

– С двеста кораба – отбеляза Дарий – той може да стане господар

на морето. От мое име, разбира се. – Този път усмивката му съвсем ясно се виждаше. Беше очарователна.

– Кълна се, че ще ти служи вярно, както съм ти служил и винаги ще ти служа аз, Велики царю.

Хистией говореше самата истина, което също се доказа от последвалите събития.

– Убеден съм в това – отвърна Дарий. После заповяда: – Да бъдат построени сто нови триери[1] в доковете на йонийските ни градове. Да бъдат готови до пролетното равноденствие. След това да отплават за Милет, където към тях ще се присъединят още сто кораба от самоския ни флот. Брат ми, сатрапът на Лидия, ще се грижи за изпълнението на този план.

[1] Бойни кораби с три реда гребци (от гр.). – Б. пр.

– Във всяко нещо се подчиняваме безпрекословно на волята ти, Велики царю – произнесе ритуалния отговор Артаферн.

Артаферн внимаваше да не покаже радостта си, за разлика от Хистией, който направо грейна от удоволствие. Само атиняните бяха мрачни. Наксос е твърде далеч от Атина.

– Флотата поставяме под командуването на нашия най-верен адмирал...

По суровото лице на Хистией се разля широка усмивка.

– ... и братовчед Мегабет. – Дарий не можа да издържи на изкушението и впери поглед в Хистией, чиито устни рязко се свиха.

– Втори главнокомандуващ ще бъде Аристагор. Това бе началото на Гръцките войни.

Хистасп и аз останахме в ловната хижа два дни. Всеки ден Дарий устройваше огромни пиршества. Макар Великият цар да обядваше сам или с Ксеркс, по-късно идваше при нас и пиехме вино. Планинците се гордеят с голямото количество вино, което са способни да изпият, ватова не се учудих, когато забелязах, че с напредването на вечерта към виното на Великия цар прибавяха все по-малко и по-малко вода от реката Хоасп. Но Дарий беше типичен представител на рода си и издържаше на пиене. Колкото и да пиеше, не правеше глупости. Само от време на време неочаквано заспиваше. Тогава виночерпецът или колесничарят го отнасяха до леглото. Планинците пиеха повече от родените в равнината гърци. С изключение на Хипий, който разбираше, че мисията му е пропаднала, и от виното придобиваше все по-тъжен и по-тъжен вид. Това е почти всичко, което си спомням от този прочут съвет. Спомням си още, че на Ксеркс много му се искаше да участва в похода срещу Наксос,

но се съмняваше дали ще му разрешат да замине.

– Аз съм престолонаследникът – сподели той с мен, докато яздохме рамо до рамо през една студена и ясна зимна утрин. – Всичко вече е решено. Но никой не трябва да знае. Поне засега.

– В харема всички знаят – отвърнах аз. – Само за това говорят.

Така беше.

– И все пак остава си слух, докато Великият цар не го обяви, а той няма да го обяви, преди да тръгне на война.

Според персийския закон, преди да замине на война, Великият цар трябва да назове наследника си. В противен случай, ако бъде убит, ще настъпи хаос, подобен на хаоса, последвал неочакваната смърт на Камбиз.

Докато препускахме на конете си и студеният зимен вятър освежаваше главите ни след изпитото предната вечер вино, аз изобщо не подозирах, че по онова време Персийската империя е била на върха на величието си. Сега намирам известна ирония във факта, че в разцвета на младостта си и в зенита на персийския златен век, страдах от постоянни главоболия и неприятности със стомаха в резултат на безкрайните банкети и гуляи. Няколко години по-късно просто обяхих, че като внук на пророка имам право да пия само при ритуални поводи. Поради това мъдро решение доживях до старини. И понеже дългият живот е зла участ, сега разбирам, че е трябвало да пия повече хелбонско вино.

2.

През лятото на следващата година двамата с Мардоний тръгнахме от Вавилон на път за Сарди. Пътувахме с четири кавалерийски и осем пехотински роти. Когато напуснахме града през Вратата на Ишар, жените от харема ни махаха от покрива на Новия дворец. Всъщност и евнусите ни махаха.

Ние, младите офицери, изпитвахме голямо страхопочитание към десетината мъже – ужасно стари в нашите очи, – които се бяха сражавали с Дарий от единия до другия край на света. Дори срещнах един висш офицер, който лично познаваше баща ми. За съжаление той не можа да си спомни нищо интересно за него. Нашата малка армия беше под командването на Дариевия брат Артан. Този невзрачен човек по-късно се разболя от проказа и бе принуден да живее сам в пустинята. Казват, че прока-жените притежават голяма духовна сила. За щастие, не съм бил

достатъчно близо до такъв човек, за да се уверя в това.

Никога не съм се чувствувал така добре, както през онези седмици, докато пътувахме от Вавилон за Сарди. Мардоний бе очарователен спътник. И на двамата ни липсваше компанията на Ксеркс, затова прехвърляхме един на друг много от обичта, която всеки от нас изпитваше към отсъстващия ни приятел.

Вечер опъвахме палатките си до някоя от пощенските станции, разположени на всеки тринадесет мили по дългия хиляда и петстотин мили път от Суза до Сарди[1]. После отивахме да гуляем. Дори взе да ми се услажда палмовото вино – една силна напитка, много разпространена във Вавилон.

[1] Т. нар. „Царски път“ започвал от Суза, минавал през Месопотамия, Асирия и Армения до Сарди, столицата на Лидия, и стигал до град Ефес на Егейското крайбрежие на Мала Азия, Бил най-големият път от прочутата пътна система на Дарий, описана подробно от историка Ксенофонт. – Б. пр.

Спомням си как една вечер с Мардоний и няколко момичета, които пътуваха с обоза, решихме да пробваме колко палмово вино можем да изпием. Седяхме на върха на така наречената Мидийска стена – една древна постройка, на път да се превърне отново в калта, от която бяха направени тухлите и асфалтът за изграждането ѝ. Все още виждам как вървя отгоре и, а над мен свети кръглата златна луна. Все още виждам как лежа в подножието ѝ, а в очите ми блести кръглото златно слънце – всъщност една нощ паднах от стената и само благодарение на мекия пясък се спасих. На Мардоний му беше много смешно. А аз няколко дни се чувствах зле от палмовото вино.

Тръгнахме нагоре по Ефрат – реката оставаше от дясната ни страна, а ние се движехме към морето. За пръв път осъзнах колко огромна е империята ни и колко разнообразна е природата ѝ. Яздехме през горещите и обилно напоявани земи на Вавилония, през пустините на Месопотамия, през високите гористи местности на Фригия[1] и Кария[2]. На всеки няколко мили пейзажът се променяше. Жителите – също. Жителите на речните равнини са дребни, енергични хора, доста тъмнокожи и с едри глави. В планините хората са високи, светли, по-флегматични и с дребни глави. В крайбрежните гръцки градове се срещат необикновени смесици от различни раси. Макар да преобладават йонийските и дорийските гърци, в много случаи те са се смесили с русите траки, с тъмните финикийци, или с бледите като папирус египтяни. Физическото разнообразие на човешкия род е точно толкова удивително, колкото и

еднообразието на човешката природа.

[1] Една от най-значителните историко-географски области в Северозападна Мала Азия, преживяла голям икономически и политически разцвет от средата на II хил. пр. н. е. до Троянската война, През 546 г. пр.н.е. влязла в границите на ахеменидската държава, – Б. пр.

[2] Древна област в Югозападна Мала Азия с главен град Халикарнас. – Б. пр.

По понятни причини не продължихме по Царския път за Милет. Отклонихме се при Халикарнас, най-южния от гръцките градове на Великия цар. Жителите на Халикарнас са дорийци и по традиция са верни на Персия.

Цар Лигдам ни прие любезно и ни настани в морския си дворец – влажна, сива, приличаща на казарма постройка, надвиснала над брега. С Мардоний делеяхме една стая с изглед към зеления планински остров Кос в далечината. През цялото време стоях на прозореца. За първи път в живота си виждах морето. Сигурно имам моряшка кръв в жилите си – дали от Лаидините прадеди? – защото не можех да откъсна поглед от бушуващата виолетова стихия. Гонени от есенните ветрове, мощните вълни се разбиваха в подножието на двореца с такъв грохот, че нощем не можех да спя – без да искам, се заслушвах в затишието, докато една вълна се оттегля, а друга се готви да връхлети и тогава чувах бълбукането и шепота на морската пяна под прозореца ми.

Мардоний се надсмиваше над моето опиянение от морето.

– Почакай, ще те питам какво ще правиш, когато корабът потегли! Непременно ще ти стане лошо. На магите винаги им става лошо.

Още от детството ни Мардоний обичаше да ме нарича „Магът“. Не се дразнех особено много, защото беше мило момче.

По онова време толкова бях свикнал с Мардоний, че в известен смисъл изобщо не го познавах. Приемах характера му, без да се замислям, и не го изучавах така, както човек обикновено изучава поведението на новите си по-знати или на важни личности, които има честта да наблюдава от разстояние.

Тъй като на Мардоний му бе съдено да се прочуе в цял свят, може би трябва да се помъча да си спомня какъв беше той, когато бяхме млади и преди всичко по онова време в Халикарнас, когато започнах да разбирам, че не е проста обикновен млад благородник, чиито единствени достойнства са семейният ранг и отличието да е сътрапезник на Ксеркс.

Открай време знаех, че Мардоний притежава способността бързо да се ориентира и да извлича полза от всяко положение, в което попадне.

Освен това действуваше много потайно и никому не бе ясно какви са подбудите му. Човек рядко имаше дори и най-бегла представа какво е намислил. Никога не изпаднаше в откровение. Но в Хали-карнас успях да известна степен да го опозная. Ако бях следил поведението му по-внимателно, може би щях да започна да разбирам що за човек е. Ако го бях разбрал... Е, няма смисъл да се разсъждава какво е можело да се случи.

Ето какво всъщност се случи.

Въпросната вечер, когато ни прие цар Лигдам, бяхме двадесет души. Лигдам, невзрачен на вид човек, прехвърлил петдесетте, се бе излегнал на една кушетка в дъното на залата. От дясната му страна бе седнал братът на Великия цар Артан; отляво седеше Мардоний, вторият по ранг от присъстващите перси. Останалите бяхме наредени в полукръг пред трите важни особи. Робите донесоха на всеки от нас трикрака масичка, обсипана с всевъзможни рибни блюда. Тогава изяхох първата стриди в живота си и видях, но не посмях да опитам, сепия, сварена в собствения ѝ мастилен сок.

Банкетната зала беше дълго помещение в малко мрачния дорийски стил, който, поне на мен така ми се струва, винаги създава чувство за нещо недовършено. Подът бе посипан с плесенясала тръстика, от която непрестанно се просмукваше морска вода. Не е чудно, че владетелите на Халикарнас са предразположени към онзи вид заболявания, при които се схващат ставите.

Точно зад Лигдам бе поставен стол и на него седеше царската дъщеря Артемизия. Беше слабо русокосо момиче. Понеже мъжът ѝ бе постоянно болен, тя вечеряше с баща си, сякаш му беше син или зет. Говореше се, че има брат, който е луд. По тази причина според дорийския закон самата тя се смяташе за наследница на царя. И аз, като всички останали, не можех да сваля очи от нея. Преди всичко за пръв път вечерях в присъствието на жена, като изключим Лаида. Персийските ми сънародници се вълнуваха от този факт не по-малко от мен.

Въпреки че говореше само когато баща ѝ я попита нещо, Артемизия внимателно слушаше разговора и се държеше скромно. Седях много далеч от нея и не можах да чуя нито дума от онова, което казва. Затова пък научих как се яде морски таралеж, наблюдавайки как тя изящно изважда месото от сърцевината на бодливата обвивка. До ден-днешен, случи ли ми се да ям морски таралежи, винаги се сещам за Артемизия. Наистина аз отдавна вече не ям морски таралежи. С тези бодли те направо са опасни за слепите. Може би това обяснява защо от толкова години не съм се сещал за Артемизия.

Изпихме доста вино – по дорийския обичай, който много прилича на тракийския. Пълен с вино рог обикаля гостите. Всеки отпива колкото може на един дъх и го подава на съседа си. Последните капки в рога се поръсват върху главата на следващия поред пияч. Смята се, че този недолялан жест носи щастие.

Когато си легнах, Мардоний не беше в стаята. На разсъмване, когато се събудих, беше на леглото до мен и спеше дълбоко. Събудих го и му предложих да отидем на пристанището. Не вярвам да има по-красиво място на света от Малоазийското крайбрежие. Брегът е скалист и осеян с причудливи заливчета. Хълмовете са покрити с гъсти гори, а крайморските равнини са плодородни и добре напоявани. В далечината се синят островърхи планини, сякаш някой нарочно ги е изваял, за да бъдат храмове на огъня, прослава на Премъдрият господ. Но в онези времена Премъдрият господ бе непознат в този красив, макар и духовно беден край на света.

Пристанището бе пълно с всевъзможни кораби, а въздухът миришеше на онази черна смола, с която моряците мажат корпусите на палубите. Щом рибарските лодки пуснат котва на пристанището, моряците хвърлят на брега мрежите, пълни с мятаса се, блестяща риба, и търговците на кея започват да се пазарят. Глъчката е оглушителна и жизнерадостна.

Малко преди обед, или в самия разгар на пазара – гръцки израз, който за пръв път чух в Халикарнас, – от вълнолома към нас се запъти висок моряк. Тържествено поздрави Мардоний, а Мардоний ме представи и така се запознах със Скилакс. Мардоний се изненада, че не съм чувал това име, но със срам трябва да призная, че не знаех нищо за човека, който тогава беше най-добрият мореплавател в света. Скилакс бе грък от близката Кария и Дарий често го изпращаше на различни експедиции. Именно Скилакс картографира южната част на Индийския океан, както и западните части на Средиземно море. Пак той убеди Дарий да построи канала между Средиземно и Арабско море. Когато стана Велик цар, Ксеркс поиска от Скилакс да обиколи по море цяла Африка. За съжаление по онова време кариецът беше вече много стар за такова пътешествие.

– Ще има ли война? – попита Мардоний.

– Това ще кажеш ти, Господарю.

Скилакс погледна към Мардоний с присвити очи. Както на повечето моряци, очите му бяха винаги присвити, сякаш от прекомерно взиране в слънцето. Кожата на лицето му бе черна като на нубиец, а вратът

му беше бял като морска пяна.

– Но ти си грък и тъкмо ти би трябвало да знаеш. – Мардоний винаги се държеше насмешливо с онези, които, макар и за кратко време, поставяше наравно със себе си. – Какво прави Аристагор?

– Не е идвал тук. Казват, че е на север. Не ми се вярва да дойде толкова на юг. Ние сме дорийци. Имаме си собствен цар. Тук няма тирани.

– А колко голяма е флотата му? Скилакс се усмихна.

– Колкото и кораби да има Аристагор, до един ще успее да ги потопа.

– Нали е господар на морето?

– Не, Аристагор не е господар на морето. Но ако Хистией беше в Милет – лицето на Скилакс доби сериозно изражение, – той щеше да бъде господар на морето.

– Наистина ли го мислиш за толкова способен? Като всички млади придворни от нашето поколение,

Мардоний беше убеден, че по-възрастните в двора са по правило по-посредствени от нас във всяко отношение. Този вид суетна глупост е присъща на младостта.

– Познавам го добре. И Великият цар го познава. Дарий постъпва правилно, като го държи близо до себе си. Хистией би могъл да се окаже опасен.

Скилакс се извини, че има работа, и ние с Мардоний тръгнахме нагоре по стръмните тесни улички, които водеха от многолюдното, мирнешецо на риба пристанища към Морския дворец на Лигдам.

Обсъждахме предстоящата война. Нямахме никакви новини, затова приличахме на ученици, каквито всъщност доскоро и бяхме, и също като ученици говорехме за великите дела, които ни предстои да извършим.

Щастие е, че бъдещето си остава винаги загадъчно за нас.

Когато стигнахме до Морския дворец, Мардоний спря и се обърна към мен.

– Един човек иска да говори с теб – каза той. – Някой, който искрено се интересува от Премъдрия господ.

Макар никога да не се осмеляваше да се подиграва открито с религията на Ахеменидите, Мардоний притежаваше дарбата на Атоса да говори на тази тема с изтънчена арогантност.

– Аз съм последовател на Истината – казах строго, както говоря винаги когато очакват от мен да отразявам мъдростта на Премъдрия господ.

За мое най-голямо учудване се озовахме в покоите на Артемизия. Въведоха ни две старици – по онова време в дорийските дворове нямаше евнуси. Артемизия стана да ни посрещне. Като я разгледах отблизо, установих, че тя съвсем не е грозна.

– Седнете – каза Артемизия и даде знак на стариците да се оттеглят. – Трябва да ви предам поздравите на мъжа си. Той искаше да ви приеме, но не се чувствава добре.

Артемизия посочи украсената с резба дървена врата, лепната като нескопосана кръпка на голата каменна стена. Единствените изкуства, които дорийците владеят, са войната и кражбата.

После Артемизия ми зададе няколко банални въпроса за Премъдрия господ. Чак след десетия си банален отговор се досетих, че Мардоний е прекарал предишната нощ с Артемизия, а сега ме използва, за да може да я посети и през деня, под благовидния предлог, че царската дъщеря иска да разговаря за религия с внука на пророка.

Изпитах раздразнение и престанах да отговарям на въпросите ѝ. Но тя сякаш не забеляза това. Не сваляше очи от Мардоний, като че искаше в същия миг да го погълне, тъй както предишната вечер гълташе един след друг морските таралежи.

Щом разбра, че няма да му помогна, Мардоний сам ѝ заговори за религия, а тя почитателно слушаше. Скоро Мардоний изчерпи известните му религиозни текстове. А той знаеше за Премъдрия господ толкова малко, колкото аз – за любимия му Митра.

Накрая тримата просто седяхме мълчаливо. Докато влюбените се съзерцаваха един друг, аз пък се преструвах, че съм унесен във видение за света в края на времето на дългото царство. Много добре го правя. По-добре от братовчед си, сегашния наследник на Зороастър, който винаги изглежда така, сякаш се кани да ти продаде един камилски товар килими.

Цар Лигдам влезе, меко казано, без церемонии: всъщност той буквално се промъкна в стаята. Скорихме изненадани на крака. Възможно е да е знаел, че Артемизия и Мардоний са прекарвали любовна нощ на пода на същата тази стая, но във всеки случай с нищо не го показва. Вместо това се обърна към нас с цялата тържественост, подобаваща на домакин, който знае как да приема сътрапезниците или, по-точно, сътрапезника на Великия цар. Мардоний споделяше трапезата на Дарий. Аз – не. По-късно, разбира се, щях да бъда сътрапезник на Ксеркс до последните му дни.

– Кир Спитама е внук на Зороастър – каза Артемизия. Тя съвсем не

изглеждаше смутена от тази ситуация. Очевидно Мардоний не бе първият, който ѝ се бе наслаждалвал.

– Знам, знам – отвърна благо цар Лигдам. – Уве- домиха ме, че си приела тези доблестни млади принцове. Явно те толкова са те очаровали, че си забравила уговорката ни да яздиш с мен в парка. Артемизия взе да се извинява.

– Прости ми, забравих. Съжалявам. А не може ли и те да дойдат?

– Разбира се. Ако желаят.

– Къде да дойдем? – попита Мардоний.

– Отиваме на лов за елени – отвърна Артемизия. – Елате с нас.

И така, този необикновен ден завърши с лов на невидими елени, в който ние с Мардоний участвахме заедно с Лигдам и Артемизия. Тя яздеше пред нас доста демонстративно, с развято на вятъра наметало и копие в ръка.

– Не ви ли прилича на богиня Артемида? – попита Лигдам с нескрита гордост от своята дъщеря амазонка.

– Тя е по-красива и по-бърза от Артемида – отвърна Мардоний, като избягваше погледа ми.

Артемида е върховен дявол, затова направих знак за прогонване на злото и той се оказа много успешен. В същия миг един нисък клон повали Артемизия от коня. Бях най-близо до нея и можах да я чуя как изруга като кавалерист. Но щом Мардоний наближи достатъчно, взе тихичко да плаче. Мардоний нежно ѝ помогна да се качи обратно на коня.

Когато се отдалечавахме от морския бряг на път от Халикарнас за Сарди, поговорихме доста за Артемизия. Мардоний призна, че я е съблазнил.

– Или обратното – добави той. – Много решителна е. Интересно дали всички дорийки са такива?

– Не познавам нито една. Лаида е йонийка. Яздехме рамо до рамо през дефиле, обрасло с гъсти гори. Същата нощ в планината бе паднала слана и замръзналите съчки и шума пукаха и се разтрошаваха под конските копита. Пред нас и зад нас, в колона по двама, конниците си проправяха път през стръмната, скована от студ местност.

Ние с Мардоний винаги яздехме в средата на колоната, точно зад командира ни Артан. Ако влезем в бой, Артан щеше да поведе атаката от средата, защото тогава предните редици стават ляв фланг, а задните – десен. Есте-ствено, имам предвид бой в открито поле. Нападне ли ни някой в това тясно високопланинско дефиле, щеше да ни избие до един. Но тогава не мислехме за опасността, поне не за опасност от военен

характер.

– Искам да се ожения за нея – внезапно заяви Мардоний.

– Тя вече е омъжена. – Стори ми се уместно да го отбележа.

– Мъжът ѝ скоро ще умре. Според нея това е въпрос на седмици или месеци.

– Да не възнамерява да... ускори нещата? Мардоний кимна. Беше съвсем сериозен.

– В мига, в който ѝ кажа, че мога да се ожения за нея, ще бъде вдовица. Обеща ми това там, на пода.

– С такава жена бих се чувствувал неспокоен. Мардоний се засмя.

– Щом се омъжи за мен, ще влезе в харема и вече няма да излезе оттам. Моята жена няма да приема мъже. Нито пък ще ходи на лов за елени.

– Защо искаш да се ожениш за нея?

Мардоний се обърна и ме удостои с цялата прелест на усмихнатото си мъжествено лице.

– Защото искам Халикарнас, Кос, Низирос и Калим-на. Когато баща ѝ умре, Артемизия ще бъде пълновластна царица на тези земи. Такъв е дорийският закон. И майка ѝ е била дорийка, от Крит. Артемизия може да претендира и за Крит, така ми каза. И ще го направи, ако мъжът ѝ е достатъчно силен.

– Значи ще бъдеш господар на морето.

– Точно така, ще бъда господар на морето.

– Великият цар никога няма да разреши подобен брак – заявих делово. – Нали видя какво стана с Хи-стией? Получи сребърните мини и веднага го повикаха в Суза.

– Но той е грък. А аз съм персиец. При това съм пле-менник на Дарий. И син на Гобрый.

– Да. И тъкмо по тези причини не можеш да се ожениш за Артемизия.

Мардоний не отговори нищо. Знаеше, разбира се, че съм прав, и никога не се осмели да повдигне въпроса пред Дарий. Но години по-късно, когато Артемизия беше пъл-новластна царица, той поиска от Ксеркс разрешение да се ожени за нея. Това много развесели Ксеркс, който дори реши да подразни Мардоний.

– Планинците – каза Великият цар от трона – не трябва да смесват кръвта си с тази низша раса.

Ксеркс знаеше, че колкото и да е непочтителен, Мардоний няма да се осмели да му напомни как самият той съвсем безгрижно, а често и

незаконно, бе смесвал ахеменидската си кръв с безброй чужденки. Интересно е, че всички потомци на Ксеркс от жените му чужденки завършиха зле. Но да бъдем справедливи, не им бе даден голям шанс да покажат качествата си. При приемника му повечето бяха убити.

3.

Пристигнахме в Сарди в началото на есента.

Цял живот бях слушал за този приказан град, основан – или по-скоро повторно основан – от Крез, най-богатия човек на земята, чието поражение във войната с Кир е послужило за тема на хиляди балади, пиеси, легенди, дори на милетски разкази за разврат и невъздържаност.

Вече не си спомням какво съм очаквал да видя. Сигурно постройките от чисто злато. Вместо това се озовах в един съвсем незабележителен град с около петдесет хиляди жители, натъпкани в къщи от кал и слама. Тъй като улиците не са нищо повече от криволичещи пътеки, в Сарди човек може да се изгуби дори по-лесно, отколкото в също тъй неприветливите Суза и Атина.

Щом свършихме работата си по настаняването на войниците в един лагер южно от града, двамата с Мардоний скочихме на конете и отидохме в Сарди, където веднага са изгубихме. Лошото беше, че градските жители не говореха нито персийски, нито гръцки, а не вярвам да има човек на света, който да говори лидийски освен самите лидийци.

Яздихме, както ни се стори, с часове ту в една, ту в друга посока. Непрекъснато рискувахме да си разбием главите в някой балкон... особено когато бе замаскиран с висящо пране. Бяхме единодушни, че жителите на Сарди са необикновено красиви. Мъжете сплитат косите си на дълги плитки и се гордеят със светлата си и нежна кожа. Никой мъж от по-висшите съсловия не показва лицето си на слънце. И все пак лидийската конница е най-добрата в света. Тя е опората на персийската армия.

Накрая слязохме от конете и ги поведохме покрай реката, която тече не само през центъра на града, но и през центъра на огромния пазар. Усъмниш ли се, че си изгубил пътя, следвай реката – твърди се, че това са думи на Кир Велики.

Пазарът в Сарди е по-голям дори от пазара в Суза. Десет хиляди шатри и сергии, оградени с тухлени стени, предлагат цялото изобилие на света. Докато се разхождахме наоколо, зяпнали като двама карийски селяни, никой не ни обърна внимание. Персийските офицери не

предизвикват сензация в Сарди.

Търговци от всички краища на света излагаха стоката си. Имаше амфори и кратери от Атина. Памучни платове и рубини от Индийската сатрапия. Килими от Персийските планини. Покрай мътната река растяха палмови дръвчета, на които бяха завързани стотици злонравни камили. Докато освобождаваха едни от екзотичните им товари, на гърбовете на други трупяха лидийски стоки – червени смокини, дванадесетструнни арфи, злато... Да, Сарди е град на златото, защото мътната река е пълна със златоносен пясък. Пръв започнал да промива златото и да прави украшения бащата на Крез. Започнал да сече и първите златни монети.

По хълмовете отвъд Сарди има мини за най-редкия метал в света – среброто. Навремето притежавах сребърна монета, за която се смяташе, че е изсечена преди повече от век. Ако наистина е било така, то тя е била от времето, когато е царувал дядото на Крез. Така че сеченето на монети по днешните ни представи наистина води началото си от Лидия, както твърдят лидийците. Моята лидийска монета имаше релефно изображение на лъв, но бе толкова изтрита, че релефът почти се бе загладил. Откраднах я в Китай.

– Колко са богати! – възкликна Мардоний. Имаше вид на човек, който е способен собственооръчно да ограби целия пазар.

– Това е, защото не харчат пари да си построят по-прилични къщи.

Все още бях разочарован от грозотата на легендарния град.

– Предполагам, че предпочитат да си харчат парите за удоволствия – отвърна Мардоний.

Мардоний направи знак на един лидийски търговец, който дойде при нас и се съгласи да ни стане водач. Бавно си пробивахме път из пазара и изведнъж се почувствувах изтощен от изобилието на ярки багри и силни миризми, към които се прибавяше досадният брътвеж на сто различни езика.

Точно зад стената на пазара има малък парк със сенчести дървета. В далечния му край се намира старият дворец на Крез – двуетажна постройка от непечени тухли и греди. Там живее персийският сатрап на Лидия.

Докато вървахме след дворцовия управител по прашния коридор към тронната зала, Мардоний клатеше глава:

– Ако аз бях най-богатият човек на света, със сигурност бих се справил далеч по-добре.

Артаферн седеше на стол до трона, който винаги стои празен, щом

Великият цар не е в залата. С учудване установих, че тронът е точно копие на лъвския трон на Великия цар, само че отвратителна изработка – от електрон[1].

[1] Природна сплав на златото с около 50% сребро (гр.), – Б. пр.

Артаферн имаше аудиенция с група лидийци, но щом видя Мардоний, стана и го целуна по устата. Аз целунах сатрапа по бузата.

– Добре дошли в Сарди. – Повече от всякога Артаферн ми заприлича на баща си Хистасп. – Ще ви настаним тук при нас.

После Артаферн ни представи лидийците. Най-възрастният сред тях се оказа Ард, синът на Крез. С течение на времето опознах добре този старец. Той беше наистина една пленителна останка от миналото.

През следващите няколко дни често се срещаме с Артаферн и с гърците. Всички гръцки авантюристи, изглежда, се бяха събрали в Сарди. Излишно е да споменавам, че до един очакваха да бъдат наети. И Артаферн ги нае не само защото са отлични войници и моряци, но защото са колкото продажни, толкова и интелигентни.

Демокрит е твърде учтив, поради което не изразява несъгласието си. Но аз съм видял онази страна от характера на гърците, която те обикновено прикриват един пред друг. Видял съм ги в персийския двор. Чул съм ги как молят Великия цар да нападне родните им градове, защото никой грък не може да понесе успеха на друг грък. Ако през онези години нямаше гърци в Персия, нямаше да има и Гръцки войни – Ксеркс щеше да разшири империята ни и да завоюва цяла Индия чак до Хималаите, а може би и отвъд тях. Но няма смисъл да разсъждаваме повече, защото темата „Онова, което би могло да се слу-чи“ и без това отдавна е изчерпана.

На първото заседание на съвета по време на престоя ми в Сарди присъствуваше и Хипий. Придружаваха го Тесал и моят стар приятел от училище Милон.

Хипий си спомни срещата ни в ловната хижа предишната зима.

– Оттогава задълбочено чета творбите на дядо ти – рече той.

– Радвам се, че следваш Истината, Тиране.

Казах това от учтивост. Не споменах, че по онова време за учение на дядо ми можеше да се прочете извънредно малко. Днес, разбира се, хиляди волски кожи са изписани с молитви, химни и диалози, за които се твърди, че са на Зороастър.

– Знаем, че Аристагор все още е в Кипър с флотата си. Знаем, че атинските демагози са му изпратили двадесет кораба. В момента тези кораби сигурно вече са близо до Кипър. Трябва да си възвърнем Милет,

преди двете флоти да са се съединили.

– Градът е добре укрепен. – Артаферн не бързаше да се обвързва с каквато и да било стратегия. Беше привърженик на принципа, че най-важното качество на държавника е да знае кога да не прави нищо.

– Милет е възникнал като колония на Атина – каза Хипий, – затова дори и днес много милетци хранят топли чувства към моето семейство.

Това бе чиста измислица. Ако Милет изобщо е бил колония на Атина, то това е било много преди Пизистра-тидите. Във всеки случай в Милет нямаше голям брой поклонници на тиранията, както се убеди и Аристагор, когато се опита да обяви независимост. Висшите съсловия в града се съгласиха да въстанат срещу Персия само при условие че Аристагор им разреши да установят демокрация по атински образец. Така че авантюристът бе принуден да удовлетвори желанието им. Както скоро щяхме да се уверим, ерата на тираните бе изкуствено продължена от политиката на Великия цар спрямо неговите гръцки градове. Очевидно управляващите класи не можеха да търпят нито тираните, нито техния съюзник, народа. Затова днес формата на управление във всички гръцки градове на думи е демокрация, а в действителност – олигархия. Демокрит мисли, че със сегашната атинска власт нещата стоят по-сложно. Не споделям мнението му.

Мардоний подкрепи предложението на Хипий. Видя в него възможност да се отличи като военачалник.

– Това е шансът ми да покажа на какво съм способен – заяви той една вечер, след като бяхме изпили доста от сладкото лидийско вино. – Ако ми поверят атаката срещу Милет, другото лято ще си бъдем у дома.

Мардоний бе прав, като каза, че войната е шансът му да покаже на какво е способен. Но не се върна у дома през следващото лято. Войната с йонийските въстаници продължи шест години.

След едноседмичен спор в съвета Артаферн се съгласи да предостави за нападението на Милет половината от персийската армия и половината от лидийската конница. Мардоний бе назначен за втори командувач след Арто-базан, най-големия син на Дарий и съперник на Ксеркс. На мен бе наредено да остана в щаба на сатрапа в Сарди.

Първата лоша вест пристигна по време на един обред в храма на Кибела[1]. Възприех това като справедливо наказание. В края на краищата защо трябваше да участвам в обредите на един дяволски култ. Но Артаферн бе задължил целия щаб да се яви с него в храма.

[1] Фригийска богиня, Велика майка на боговете, възраждаща умрялата природа и даряваща плодородие. Култът към Кибела бил широко

разпространен в Мала Азия; през VI в, пр. н. е, проникнал в Гърция, а по-късно и в Рим. В гръцката митология Кибела често била отъждествявана с богиня Рея. Митовете за Кибела били свързани с любовта ѝ към красивия млад бог Атис, Траурният празник на оплакването на Атис заема главно място в мистериите с оргастичен характер, които според преданието Кибела учредила след смъртта на своя любим. – Б. пр.

– Трябва да предразполагаме лидийците – обясни той. – И те като нас са робни на Великия цар.

Гледах с отвращение как жриците танцуват с евнусите. Не винаги беше лесно да се познае коя е жрица и кой евнух, защото и едните, и другите носеха женски дрехи. Всъщност евнусите обикновено бяха похубаво облечени от жриците. Никога не съм разбирал преклонението, което толкова много изостанали народи изпитват пред Анахита, или Кибела, или Артемида – няма значение с какво име наричат тази ненаситна богиня-майка.

В Сарди, на празника на богинята, младежите, които желаят да ѝ служат, отрязват гениталиите си и тичат по улиците, като ги размахват в ръка. Други, по-малко амбициозни поклонници на богинята, вярват, че да бъдеш поръсен с кръвта на новопроизведения евнух, носи щастие. Това не е трудно. Много кръв се лее. Накрая, изтощен, самоскопилият се евнух хвърля отрязаните си части в някоя къща през отворената врата, а собственикът е длъжен да приеме нещастното създание в дома си и да се грижи за него до оздравяването му.

Няколко пъти съм наблюдавал тази церемония във Вавилон и Сарди. Младежите изглеждат напълно побъркани, затова предполагам, че предварително пият хаома или взимат друго умопомрачително средство, като онзи мед от Колхида например, който предизвиква халюцинации. Иначе не бих могъл да си представя, че човек с ума си може да служи на някой дявол по такъв ненормален начин.

Тогава в Сарди видях как някакъв нещастник хвърли гениталиите си към една отворена врата. За зла участ на улучи. После бавно умря на пътя от загуба на кръв, защото е светотатство да се притечеш на помощ на бъдещия жрец на Кибела, който, така да се каже, не е успял да намери подходящ дом за своя орган.

Обредите в чест на Кибела продължаваха безкрайно. Благовонният дим бе толкова гъст, че почти скриваше от погледа голямата статуя на богинята, която е поставена – беше поставена – в центъра на един портик в гръцки стил. От едната ѝ страна имаше лъв, а от другата – две виещи се змии.

Старият Ард, изправен до върховната жрица, изпълняваше някакъв ритуал – не си спомням точно какъв, – отреден на последния представител на лидийската династия за тържествения случай. Сардийците бяха истински екзалтирани, а Артаферн и Хипий усилено се мъчеха да прикрият отегчението си. Милон се прозяваше.

– Ненавиждам всичко това – каза той с присъщата си детинска откровеност.

– И аз. – Нямах никакво намерение да се преструвам.

– Те са по-неприятни дори и от онези маги в училище.

– Имаш предвид магите, последователи на Лъжата, нали? – казах аз с чувството, че трябва да проявя бла-гочестивост.

Милон се захили.

– Щом все още си огнепоклонник, защо си бякъл войнишки дрехи? – попита той.

Преди да успее да измисля отговор, с който да го сrazia, се чу тропот и се появи някакъв кавалерист. Слезе от коня и го завърза в двора на храма, което само по себе си бе светотатство. Артаферн го изгледа свиреп, а човекът се приближи и му подаде съобщение. Докато четеше съобщението, Артаферн придоби още по-свиреп вид. Йонийската флота се бе съединила с атинската и сега двете флоти бяха хвърлили котва близо до Ефес. Още по-лошо, от Милет на юг чак до Византион на север, всички йонийски градове открито бяха въстанали срещу Великия цар.

Една седмица по-късно Артаферн даде банкет в двореца на Крез. Не си спомням по какъв повод. Спомням си оба-че как в полунощ един от гостите забеляза, че в града има пожар. В Сарди имаше толкова паянтови постройки, че тази вест не обезпокои никого. Там всеки ден изгарят къщи, които веднага биват издигани отново. Емблемата на Сарди не би трябвало да е лъв, а феникс.

Докато Хипий за сетен път ни напомняше за любовта на всички гърци към неговото семейство, едно след друго запристигаха съобщения. Гръцките войски слезли на брега в Ефес. Напредвали към Сарди. Били пред градските врати. Нахлули в града. Подпалили го.

Артаферн съвсем се обърка и което бе по-страшно, не можеше да го скрие. А това бе явен признак, че е неспособен да бъде главнокомандуващ в една, както вече се очертаваше, голяма война. От друга страна, кой би предположил, че тази сган от йонийски и атински гърци ще има дързостта да навлезе дълбоко в персийска територия и да подпали столицата на Лидия?

Артаферн обяви тревога. Унищожителните пламъци превръщаха

нощта в ден. Ясно се виждахме един друг, докато тичахме към парка, където се събираха войските. Всички бяха готови за бой. Но къде беше неприятелят? Междувременно златисточервени пламъци озариха небето и доскоро прохладният нощен въздух се нажежи, сякаш бе знойно лято в Суза.

Накрая се появи един от адютантите на Артаферн. Съобщи ни, че трябва да се оттеглим в акропола „под строй“. За нещастие заповедта дойде много късно. Всички пътища за излизане от града бяха преградени от пламъци. Оставаше ни само една възможност: да се скрием на пазара. В най-лошия случай щяхме да плуваме в реката, докато утихне пожарът. Излишно е да споменавам, че тази спасителна идея бе хрумнала на всички останали хора в Сарди. Докато стигнем до оградата на пазара, там вече се бе насъбрала тълпа от жители на града, а също персийски и лидийски войници.

Предполагам, че краят на света ще прилича на опожаряването на Сарди. Неистови писъци, рев на животни, грохот от срутваци се една върху друга сгради, докато огънят пълзеше и изведнъж лумваше ту тук, ту там по волята на капризния вятър.

Но вятърът, който унищожи Сарди, спаси живота ни. Ако не беше духал с такава сила, пламъците щяха да ни задушат. А така имаше достатъчно въздух, за да дишаме. Освен това високата стена, която ограждаше пазара, се оказа преграда за огъня. Нищо вътре не се запали освен редицата палмови дръвчета край дълбоката река, в която се отразяваха пламъците на пожара.

Молех се на Премъдрия господ и потръпвах от мисълта за кипящия метал, когато настъпи краят на света. Никога не съм се чувствувал побезпомощен.

– Можем да си направим сал – каза Милон – и да се спуснем надолу по течението.

– Тъкмо там ни чакат твоите атиняни. Когато минаваме покрай тях, един по един ще ни убият.

– Тогава да използваме дънери. Ще се гмуркаме под тях, както правят онези хора ей там.

Много лидийци пляскаха във водата, като се държаха за парчета дърво или надут мехове.

– Ще трябва да хвърлим оръжието си. Предпочитах да се удавя, отколкото да изгоря, но за момента исках да изчакам колкото е възможно по-дълго, преди да взема това безвъзвратно решение. Милон поклати глава.

– Не мога да хвърля оръжието си.

Като професионален войник и наследник на тирани, той трябваше да умре в битка. Само че в случая не се очертаваше друга битка освен тази с две от четирите природни стихии.

Изведнъж в пазара нахлу лидийската конница. Гривата на един кон гореше; горяха и дългите плитки на ездача му. Сякаш по единодушно решение конят и ездачът се хвърлиха в реката.

За щастие тъкмо тогава се появи Артаферновият на-чалник-щаб. Забравил съм името му, което е неблагодарност от моя страна, защото тъкмо той спаси живота ни. Спомням си все пак, че беше едър човек и носеше къс камшик, който използваше с щедра ръка, без да избира между военни и цивилни.

– Стройте се! По местата! Конницата вляво, до стената! Пехотата, по роти, край реката! Не стойте до горящите дървета! Всички цивилни, от другата страна!

За мое най-голямо учудване, отново се превърнахме в дисциплинирана армия. Помня, че си помислих: сега ще изгорим живи в безупречен строй. Но пожарът не проникна през стените на пазара. Гърците обаче проникнаха. Нахлуха вътре, като пееха с пълно гърло някакъв пеан[1]. Щом видяха персийската армия и лидийската конница строени за бой, заковаха на място.

[1] Тържествена войнствена песен, хвалебна иди победна (гр.), – Б. пр.

Сардийците се разбягаха, за да търсят прикритие, а персийският командир даде заповед за атака. Онемели, гърците изчезнаха също тъй мигновено, както се бяха появили. Конницата се опита да ги последва през криволичещите улички на горящия град, но те бяха много бързи, а пожарът – много буен.

До обед на другия ден две трети от Сарди се бяха превърнали в пелище, което продължи да тлее още седмици. Но градът, поначало безредно построен, бе възстановен с поразителна бързина и шест месеца по-късно Сарди възвърна стария си вид, дори стана може би малко похубав. Пожарът се оказа в наша полза. Въпреки прогръцките настроения сред лидийците, те бяха толкова разгневени от извършеното светотатство спрямо Кибела, че по пътя за Ефес конницата им унищожи половината гръцка армия.

И все пак гръцката стратегия като цяло се оказа успешна. Гърците бяха отправили предизвикателство към Великия цар от сърцето на империята му. Опожарили бяха лидийската столица. Принудили бяха

Аргобазан да вдигне обсадата на Милет, за да отбранява Лидия. В същото време по море обединените флоти на Аристагор и атиняните се оказаха неуязвими и, за известно време, непобедими.

По-късно същата зима към въстанието на йонийските гърци се присъедини остров Кипър и Персия се оказа във война с една внушителна групировка, известна като Йонийската федерация.

4.

Останах в Сарди две години. Служех като шабен офицер. Няколко пъти ме изпращаха на поход във вътрешността на страната. Веднъж се опитахме – неуспешно – да завземем отново северния град Византион. Бях в Сарди, когато научих за смъртта на Хистасп. Умрял, докато ръководел строителството на Дариевата гробница. Скърбях за него. Беше чудесен човек.

В Сарди помогнах на Мардоний да отпразнува първо победата си над Кипър, който отново стана подвластен на Персия, а после и сватбата си с Артазостра, дъщерята на Великия цар. Лаида твърдеше, че Артазостра е хубаво момиче, но била съвсем глуха по рождение. По-късно тя роди на Мардоний четирима синове.

Малко преди да се върне в Суза, Хистией въстана срещу Великия цар и тъкмо тогава Лаида се сети, че е време да посети роднините си в Абдера. Тя винаги знаеше кога да изчезне и кога да се появи отново. Когато се появи отново, с труд си спомняше името му.

При завръщането си в Суза с учудване открих – то-гава още бях наивен, – че почти никой не се вълнува от йонийското въстание. Макар дворът да бе стреснат от опожаряването на Сарди, всички вярваха, че гърците скоро ще бъдат наказани. В същото време с далеч по-голям интерес се обсъждаше поредният претендент за вавилонския престол. И до днес периодично се явява някой луд от вавилонските села и твърди, че е истинският наследник на Навуходоносор. Това притеснява живите членове от царското семейство и дразни Великия цар. Въпреки вродената си леност вавилонците имат пристъпи на непокорство – особено селяните, които често прекаляват е палмовото вино.

– Изпращат ме да потуша въстанието – заяви един ден Ксеркс.

Намирахме се на игрището, където бе преминала по-голямата част от детството ни. Край нас следващото поколение персийски благородници се упражняваше в стрелба с лък. Гледах ги и с облекчение си

мислех, че сме вече възрастни и съм се отървал от учителите маги.

– А въстанието голямо ли е? – попитах аз.

– Не. Царският съгледвач казва, че ще са достатъчна само няколко дни...

Ксеркс направи гримаса. Никога не го бях виждал толкова разстроен. Скоро разбрах причината.

– Затова пък Мардоний спечели истинска победа нали?

– Е, Кипър е отново наш – отвърнах аз. – Но не може да се каже, че дължим всичко на Мардоний. Планът бе на Артобазан. А и командувачият генерал...

Ненаправно бях прекарал цял живот в двора. Знаех как да разговарям с честолюбиви принцове.

– И все пак заслугата се приписва на Мардоний. В очите на всички той е герой. А аз седя тук и нищо не правя.

– Как така нищо? Нали се ожени?

Неотдавна Ксеркс се бе оженил за Аместрида, дъщерята на Отан.

– Това е нищо.

– Тъстът ти е най-богатият човек в света. Това поне е нещо.

При други обстоятелства Ксеркс би се развеселил. Но този път шегата не подействува. Беше наистина разстроен.

– Всички вие сте истински войници.

– Някои от нас имат доста скромни постижения в сравнение с други – отвърнах аз, като исках да го разсмея. Но той сякаш не ме чу.

– Аз съм почти като евнусите – каза той. – Част от харема.

– Нали заминаваш за Вавилон?

– Само защото там не ме заплашва никаква опасност.

– Ти си наследникът на Великия цар!

– Не – отговори Ксеркс, – не съм.

Бях толкова смаян, че просто онемях и го зяпнах глупаво.

– Нещата се промениха – продължи той.

– Артобазан? Ксеркс кимна.

– Справял се много добре в Кария. Поне така твърдят. Баща ми само за това говори.

– Това не значи нищо.

– Великият цар заяви от лъвския трон, че няма да определи престолонаследника, докато не сринем Атина.

– Ами ако умре преди това?

– Великият цар е всемогъщ. Той сам си избира кога да умре.

Ксеркс единствено пред мен си позволяваше да покаже

негодуванието, което понякога изпитваше към действията на баща си. В известен смисъл той ме чувствуваше по-близък от братята си. Но това бе напълно естествено. Аз нямах царска кръв. Не представлявах опасност.

– А какво казва царица Атоса по този въпрос?

– Какво ли не! – Ксеркс се помъчи да се усмихне. – Не можеш да си представиш какво шествие от маги, жреци и магьосници минава през покоите й напоследък.

– А Дарий... минава ли през покоите й?

– Не.

Отговорът бе кратък и едва ли можеше да се смята за категоричен. Чрез евнусите в харема Атоса ръководеше голяма част от администрацията на империята, поради което често бе в състояние да влияе на Дарий от дискретно разстояние.

– Ще я посетя.

– Сигурно ще замина, преди да си говорил с нея. Нали съм тръгнал да покорявам Вавилон! – помъчи се да се пошегува Ксеркс, а после изведнъж добави: – Кир на-прави своя син цар на Вавилон, преди да умре.

Не отговорих нищо. Не посмях.

Докато се упражнявахме в хвърляне на копие, разка-зах на Ксеркс за обсадата на Милет и за опожаряването на Сарди. Но историята на Мардоний с Артемизия му бе по-интересна.

– Завиждам му – каза Ксеркс не със завист, а с тъга.

5.

Лаида изреждаше многобройните си оплаквания от Абдера, от пътуването по море, от неотдашните събития в двора. Станала бе доста дебела.

– Виновна е тракийската кухня! – оправдаваше се тя. – Всичко се готви със свинска мас. А той оздравя, нали знаеш? Баща ми, твоят дядо. Жалко, че не го познаваш. Чудесно се разбирахме. Излекувах го. Но Абдера е ужасно място! Роднините ни са станали по-скоро траки, отколкото гърци. С очите си видях някои мои братовчеди с лисичи шапки на главата!

Получих не само пълно описание на къщата на дядо ми в Абдера, но и подробна информация за хората от семейството, което тогава още не познавах, чрез цяла поредица вдъхновени портрети.

Типично за Лаида бе, че след три години раздяла не поиска да ѝ кажа нещо за себе си. Всъщност, когато бяхме насаме, тя никога не проявяваше интерес към моите работи. В присъствието на други обаче – или в мое отсъствие – непрекъснато възхваляваше мистичните ми дарби и религиозния ми жар. Но нали ако не бях аз, Лаида нямаше да се числи към двора. Трябва да призная, че липсата на интерес към мен у Лаида никога не ми е причинявала болка. Достатъчно добре познавах характера ѝ. При това бях установил, че винаги когато постига нещо за себе си, аз също имам полза от него. Сякаш бяхме двама случайни спътници, сключили съюз поради общите опасности, които ги заплашват.

Самият аз никога не съм се съмнявал, че Лаида е измамница. Тя е несъмнено най-убедителният лъжец, когото някога съм срещал. А съм прекарал живота си в царския двор, и то в обкръжението на гърци!

Казах на Лаида, че съм поискал аудиенция с Атоса, но до този момент не съм я получил. Тя направи няколко тайнствени знака – без съмнение, за да ускори часа на приемането ми от царицата.

После Лаида потвърди подозренията на Ксеркс. Откакто Артобазан се проявил на бойното поле като способен военачалник, Дарий заговорил за вероятна смяна на престолонаследника. Завладяването на Кипър от Мардоний също издигнало престижа на Гобриевото семейство.

Междувременно царица Атоса се бе оттеглила в частните си покои в третата къща на харема. Никой не знаеше какво крои, но прогнозите на Лаида бяха обнадеждаващи.

– Атоса ще намери начин да осигури престола за сина си. Та тя е по-умна от всички в двора, включително и от... – Тук Лаида театрално понижи гласа си, сякаш се боеше, че ни подслушват, за което нямаше основание, не бяхме толкова важни личности. – И от Дарий.

– Но защо тогава не дава на Ксеркс такива шансове, каквито дава на другите?

– Защото се бои от Атоса и Ксеркс като съчетание. Дарий може да е владетелят на Персия, но Атоса я управлява. И ако Ксеркс застане начело на победоносна армия в равнините на... да речем, Кария или на друго подобно стратегическо място, а Атоса е в Суза, при определено разположение на звездите...

– Имаш предвид измяна?

– Защо не? Такива неща са се случвали и преди.

И Дарий го знае. Ето защо държи Ксеркс близо до себе си. Ето защо дава възможност на другите си синове да печелят слава и победи. Но Атоса няма да остави нещата така.

– Сигурна ли си?

– Сигурна съм. Макар че ще ѝ е доста трудно. Ти също можеш да изиграеш своята роля, като заемеш законното си място на Върховен зороастриец. Чичо ти е глупак. За един ден можеш да го изместиш.

След това Лаида изложи стратегията си, според която трябваше да стана глава на Зороастрийския орден. Не ѝ казах, че бих предпочел да ме ухапе една от змиите на Кибела. Не съм създаден за жрец. От друга страна, изобщо не бях наясно какво е истинското ми призвание. Не бях проявил особени способности във военното поприще. Винаги можех да стана държавен съветник или дворцов управител. За нещастие, евнусите вършат тази работа много по-добре от нас. По сърце ми беше само да служа на приятеля си Ксеркс – и да пътувам из далечни земи.

Една седмица след заминаването на мрачния Ксеркс за Вавилон получих аудиенция с Атоса. Както обикновено вратата на покоите ѝ се охраняваше от внушителни, облечени като царе евнуси. Всеки път когато я посещавах, си спомнях ужаса, който изживях като дете, докато пълзях по килима с червени и черни шарки. Килимът сега бе съвсем протрит, но обикнеше ли нещо – или някого, – Атоса не се разделяше с него.

Атоса ми се видя непроменена. От друга страна, как ли се променя една оловна маска? Този път и прислужваше глухоням – добър знак. Можехме да говорим свободно.

Оказа ми честта да седна до столчето в краката ѝ.

Атоса пристъпи направо към целта.

– Подозирам Гобрый в магьосничество. Мисля, че Дарий е омагьосан. Правя каквото мога, разбира се. Но не съм в състояние да развалям магии, от които нищо не разбирам. Затова сега се уповавам на Премъдрия господ.

– Чрез мен ли?

– Да. От теб се очаква да си във връзка с единствения бог – ако изключим всички други богове на небето и земята. Затова искам от теб да призовеш Премъдрия господ. Ксеркс трябва да стане Велик цар.

– Ще направя каквото мога.

– Това няма да е достатъчно. Искам да имаш власт. Искам да станеш Върховен зороастриец. Затова си тук. Да, аз наредих да те повикат в Суза. От името на Великия цар, разбира се.

– Не знаех това.

– Не трябваше да знаеш. Не съм казала никому. Дори на Лаида, макар че да си призная, тя ми даде тази идея. Откакто я познавам, все за това говори. Така или иначе, дала съм нареждане на магите – и на

моите, и на твоите. Искам да кажа, на нашите. Една твоя дума, и чичо ти ще отстъпи мястото. Те всички се страхуват от теб, а е възможно и мъничко да се страхуват от мен.

Устните на Атоса бяха начервени в малко крещящ ко-раловорозов цвят. За миг усмивката ѝ разчупи бялата маска.

– А аз се страхувам от Великия цар!

– Дарий те обича. Няма да има нищо против да станеш Върховен зороастриец. Вече сме говорили за това. Пък и в твоё лице едва ли ще изгуби голям генерал.

Атоса никога не успяваше напълно да обуздае жестокостта си.

– Ще изпълня дълга си...

– Твоят дълг е тук в двора. Щом станеш Върховен зороастриец, Великият цар ще те слуша. Нали уж е последовател на Зороастър, значи ще трябва да те слуша. А това означава, че ще можеш да му въздействуваш, за да обезвредим врага.

– Гобрий ли?

– И внука на Гобрий, Артобазан, и сина на Гобрий – Мардоний, и цялата тази пасмина. Дарий е уплетен в магия и трябва да прогоним демона, който се е вселил в него.

Докато говореше, Атоса свиваше и отпускате юмрук. Забелязах, че статуята на Анахита е отрупана с вериги и някакви чудновати механизми. Очевидно царицата енергично обсаждаше небето. А сега щеше да бъде атакуван и сам Премъдрият господ.

Не се осмелих да се възпротивя. Атоса бе опасна като приятел, но като враг бе смъртоносна. Казах ѝ, че ще говоря с чичо си.

– Все пак не знам какво ще ми отговори. Той е много щастлив, че е Върховен...

Атоса плесна с ръце. Една от вратите се отвори и на прага застана Върховният зороастриец. Изглеждаше уплашен до смърт – не без основание. Поклони се ниско на царицата, а тя се изправи в знак на уважение към Премъдрият господ.

Тогава чичо ми запя най-прочутия химн на Зороастър: „Към коя земя, прокуден, да тръгна? Накъде ли ще ме понесат краката ми? Прогонен от семейство и род...“

С тези думи се обърна Зороастър към Премъдрият господ в началото на мисията си. Оставих чичо си да изпее по-голямата част от химна, въпреки че Атоса, която предпочиташе недвусмислените послания от боговете пред въпросите на пророците, не скриваше досадата си.

Накрая се включих и аз в триумфалното обещание, във върховната

кода, изречена от самия пророк: „Тоз, който ми е верен, нему от все сърце обещавам онова, което сам най-силно желая. Но ще погазя онзи, който иска да ме погази. О, Премъдри, стремя се да изпълнявам волята ти чрез праведност. Оттам иде твърдостта на стремленията и на мисълта ми.“

Не допускам, че всичко това е било много приятно на чичо ми. Той беше син на пророка, а аз – внук. На първо място бе той, а не аз. Но само двама души от всички хора на този свят са чували гласа на Премъдрия господ. Първият бе убит на олтара в Бактра. Вторият съм аз. Дали някога ще има трети?

Когато свърших химна, Атоса се обърна към чичо ми:

– Знаеш какво се иска от теб, нали? Върховният зороастриец бе неспокоен.

– Да, разбира се. Връщам се в Бактра. Ще оглавя огнения олтар там. Ще се заема с увековечаването на верните думи на баща ми. Ще ги запиша на волска кожа. Обработва се, след като животното бъде заклано по време на правилно жертвоприношение, при което хаомата се пие точно както ни е учил Зороастър, нито глътка повече от определеното, и то на място, където не проникват слънчевите лъчи. ...

– Добре. – Атоса прекъсна чичо ми, който бе доста словоохотлив. Каза му, че аз ще поема поста веднага. – Той ще изпълнява всички необходими обреди на олтара тук в Суза.

След това Върховният зороастриец бе освободен и Атоса каза:

– Ще... обкръжим Великия цар.

Но тъй като стените в покоите на Атоса винаги са имали внимателни уши, стана така, че Великият цар обкръжи нас. Един ден преди да бъде ръкоположен като глава на ордена, получих заповед да се явя при Дарий.

Обхвана ме ужас. В това няма нищо чудно. Не знаех дали ще ме убият, осакатят или хвърлят в затвора. Или пък ще ми окачат почетната златна верига. Животът в ахеменидския двор е пълен с изненади, особено неприятни.

Облякох жречески одежди. Това бе идея на Лаида.

– Дарий е длъжен да почита Зороастър и наследника му – каза тя. После беззвучно прокле Атоса. Но аз прочетох движението на устните й: „Изкуфяла, високомерна, ужасна жена!“ Макар в никакъв случай да не бе изкуфяла, старата царица бе постъпила непредпазливо. Доложили бяха разговора ни на Великия цар.

8.

Великият цар ме прие в работната си стая. Тази стая и досега се пази непокътната от времето, когато беше жив. Тя е квадратна, с висок таван. Единствените мебели в нея са маса от чист порфир и несъответстващо висок дървен стол без облегалка, на който Дарий обичаше да се настанява, когато не се разхождаше, диктувайки на секретарите. Те седяха с кръстосани крака около масата на пода. Щом свършеше да диктува, чиновниците му четяха доклади от сатрапи, царски съгледвачи, държавни съветници, посланици. А документите, предназначени само за Дариевите очи, бяха написани на специален език с опростен синтаксис. Общо взето, съставянето на тези текстове изискваше доста умение и труд. Но както вече споменах, на Дарий повече му се удаваха сметките. Можеше да събира, да изважда и дори да дели наум, без видимо да изплюва пръстите си.

Введе ме главният дворецов управител – старец, останал още от времето на Кир. Докато правех поклоните пред Великия цар, двамата секретари се измъкнаха покрай мен бързо и плавно като змии. Великият цар ми даваше нещо неповторимо – аудиенция насаме. Сърцето ми се разтуптя и ушите ми забучаха толкова силно, че едва успях да чуя заповедта на Дарий:

– Стани, Кир Спитама!

Изправих се с чувството, че ще припадна. Макар почтително да отвърщах погледа си от него, все пак забелязах, че през годините, които бях прекарал в Сарди, Дарий бе остарял чувствително. Този ден не бе имал търпение да му направят косата и изпод синьо-бялата лента – единствения царски белег по него – се подаваха побелели къдри. Прошарената му брада бе сплъстена.

Дарий доста дълго ме гледа втренчено. Десният ми крак неволно потреперваше. Надявах се, че жреческата ми одежда ще прикрие този външен израз на дълбокия ужас, който изпитвах.

– Ти ни служи добре в Сарди – лаконично заяви Дарий. Дали този полукомплимент не бе увод към зло-вещото „но“?

– Служа във всичко на Великия цар, чиято светлина...

– Да. Достатъчно – прекъсна Дарий церемониалния отговор. Отмес-ти куп папирусни свитъци от египетската сатрапия. Познах йероглифите. После рови из куп документи, докато намери правоъгълно парче червена коприна, върху което с изящни златни букви бе изписано някакво

послание – великолепен, макар и непрактичен начин за кореспонденция.

Не можеш да разбера на какъв език е посланието. Със сигурност не беше нито на персийски, нито на гръцки.

– Това идва от Индия – обясни Дарий. – От царя на някаква тамошна държава, за която не съм чувал. Желаете да търгува с нас. Винаги съм искал отново да се насоча към Индия. Там е бъдещето ни. На изток. Неведнъж съм го казвал. Ясно е, че на запад няма нищо, което да си струва да притежаваме. – После продължи със същия тон: – Няма да бъдеш Върховен зороастриец. Това е моето решение.

– Да, Господарю на всички земи.

– Подозирам, че изпитваш облекчение. – Дарий се усмихна и аз наистина се успокоих.

– Моето желание винаги е било да служа само на Великия цар.

– Двете неща не са ли едно и също нещо?

– Двете неща неизменно съвпадат, Господарю. – Очевидно това нямаше да е денят на моята екзекуция.

– Хистасп не би се съгласил с теб – отвърна Дарий и после, за мое учудване, се изсмя така, както се смее планински воин. Насаме никога не прибегваше до изисканото дворцово покашляне.

– Баща ми те обичаше. Искаше да станеш Върховен зороастриец. Същото, разбира се, иска и царицата.

Отново изпитах безпокойство. Дарий явно знаеше всяка дума, разменена между Атоса и мен. Той небрежно прокара пръсти по златните букви на копринения квадрат.

– Но аз съм решил друго. Това не е твоето призвание. Винаги ми е било ясно, както е ясно и на Премъдрия господ, първия от всички богове.

Дарий замълча, сякаш очакваше да го обвиня в светотатство.

– Разбирам, Господарю, онова, което винаги е било ясно на теб. – Не можах да кажа нищо по-подходящо.

– Тактичен си за разлика от дядо си, което е хубаво. Кир щеше да отсече главата на Зороастър, ако му бе говорил така, както говореше на мен. Но аз съм... снизходителен. – Дарий прокара пръстите на грубата си войнишка ръка по златното писмо върху червената коприна. – В религиозните дела – прибави той. – В другите дела...

Замълча. Разбрах, че се мъчи да реши до каква степен може да бъде откровен с мен.

Мисля, че накрая Дарий бе толкова искрен с мен, колкото изобщо някога си е позволявал да бъде. В края на краищата тайната на

абсолютната власт се крие в пазенето на тайна. Единственият човек, който трябва да знае всичко, е монархът. Може да споделя различни неща с други хора. Но цялостният поглед върху всичко трябва да е достъпен само за него. Само той е златният орел.

– Не съм доволен от войната с Гърция. Хистией мисли, че може да я спре, но аз се съмнявам в това. Сега разбирам, че войната няма да свърши, докато не унищожи Атина, а това ще отнеме много време и много пари и накрая ще съм прибавил към империята няколко каменисти къса от западния континент, където растат само онези отвратителни маслини.

Дарий споделяше типичното за персите отвращение към маслините. Нашият западен свят се дели на хора, които се хранят само с маслини, и други, които имат достъп до най-разнообразни благородни масла.

– Надявах се, че през последните си години ще мога да тръгна на изток, откъдето изгрява слънцето. Символът на Премъдрия господ – добави той, като ми се усмихна. Почти сигурен съм, че Дарий не вярваше в нищо друго, освен в собствената си съдба. – Да речем, че Гръцките войни няма да ми отнемат повече от година-две, а аз ще издържа още година-две.

– Да живее вечно Великият цар! – извиках високо, както изискваше обичаят.

– Това е и моето желание. – Насае Дарий напълно пренебрегваше церемониите. Всъщност в онези случаи, когато сме били сами, имах чувството, че сме двама сарафи или керванджийски търговци, които се мъчат да измислят начин, за да скубят купувачите на пазара.

– Можеш ли да смяташ?

– Да, Господарю.

– Бързо ли учиш езици?

– Мисля, че да, Господарю. Научих малко лидийски и...

– Остави лидийския, Кир Спитама. Имам нужда от пари. Имам нужда от много пари...

– За Гръцките войни... – Бях направил непростимото. Макар да не бях задал директен въпрос, бях го прекъснал.

Но Дарий изглеждаше доста доволен, че може да води нормален разговор с мен.

– За Гръцките войни. За това, което строя в Персе-пол. За отбраната на северната граница. Мога, разбира се, да увелича налога, който плащат верните ми роби, но поради въстанието на йонийските гърци, безредиците в Кария и новия претендент за престола във Вавилон моментът е

неподходящ за увеличаване на данъците. А ми трябва пари. – Дарий замълча.

В известен смисъл сигурно през цялото време съм знаел защо ме е повикал.

– Искаш от мен да отида в Индия, Господарю. – Да.

– Искаш да създам търговски връзки?

– Да.

– Искаш да изследвам устройството на индийските държави?

– Да.

– Желанието ти е да прибавиш Индия към Персийската империя?

– Да.

– Господарю, не бих могъл да мечтая за по-велика мисия!

– Добре. – Дарий взе в ръка червеното послание. – Тези хора желаят да търгуват с Персия.

– Какво имат за продан, Господарю?

– Желязо. – Дарий ми отправи очарователна дяволита усмивка. – Научих, че точно тази страна е цялата от желязо. Но както се говори, навсякъде в Индия е пълно с желязо и който завладее тези мини, ще забогатее. – Той приличаше на млад търговец, който замисля ловка сделка.

– Искаш да сключи договор, нали?

– Хиляди договори! Искам пълен доклад за финансите на всяка от страните, която посетиш. Искам да знам какво е състоянието на пътищата, как се събират данъците и дали сега монети, или си служат с размяна. Проучи как снабдяват и придвижват армиите си. Разбери какви култури отглеждат и колко реколти събират на година. Обърни особено внимание на боговете им. Моята политика винаги е била да поддържам онези религии, които имат много привърженици. Щом си дадеш вид, че почиташ местния бог, жречеството веднага минава на твоя страна. А спечелиш ли жреците, не ти трябва много войска, за да поддържаш реда. Това е от жизнено значение за нас. Ние, персите, сме малко, а светът е огромен. Също както Кир и Камбиз, и аз управлявам неперсийското население чрез жреците му. Точно тук ти можеш да бъдеш много полезен. – Тонът на Дарий стана заговорнически. Той дори понижи глас. – Слушал съм разкази, че Зороастър е високо почитан от някои индийци. Така че ще бъдеш не само мой посланик, но и жрец.

– Като жрец ще бъда длъжен да проповядвам, че няма друг бог освен Премъдрият господ. Ще бъда длъжен да се боря срещу дяволите, почитани от индийците.

– Нищо подобно няма да правиш – каза твърдо Дарий. – Ще бъдеш любезен с всички жреци. Ще намираш сходства между техните богове и нашите. Няма да ги предизвикваш. Един ден ще трябва да управлявам Индия. Жреците ще ми бъдат необходими. Ето защо трябва да ги... очароваш. – Тази дума бе от речника на Атоса.

Поклоних се ниско.

– Ще ти се подчинявам във всичко, Господарю. Дарий шумно стовари обсипаната си с пръстени ръка върху масата. Появи се дворецовият управител. Водеше двама души. Единият бе индийски евнух. Другият бе мореплавателят Скилакс, с когото се бях запознал в Халикарнас. Великият цар се държеше със Скилакс почти като с равен и не обръщаше внимание на евнуха, който се тресеше от страх.

Дарий посочи голямата кожена чанта, която Скилакс държеше в едната си ръка.

– Взел си я. Хубаво. И аз ще взема моята.

Дарий отмести един гоблен, който изобразяваше Камбиз на лов за елени. Любопитно е, че не си спомням да съм виждал в двореца гоблени с образа на Дарий. Но Камбиз беше навсякъде. Доколкото знам, в Суза има само един гоблен, на който е изобразен Кир. Намира се в залата на царицата – недодялана работа, върху която и молците доста са се потрудили.

Зад гоблена се откри дълбока ниша, а вътре имаше обикновен сандък, подобен на онези, в които търговците държат парите си. Дарий отвори капака и започна да рови вътре. После извади малък меден щит. Междувременно Скилакс вече бе извадил подобен щит от кожената си чанта.

Никога по-рано не бях виждал истинска карта на пътищата. Всъщност единствената карта, която бях виждал, имаше доста фантастичен вид и покриваше цяла стена в новия дворец във Вавилон. На нея със скъпоценни камъни бяха отбелязани градовете и пристанищата на Вавилония, Мала Азия и Египет – такива, каквито са били по времето на Навуходоносор. Понеже вавилонците са добри математици, предполагам, че разстоянията са били точни.

Дарий сам постави двете медни карти на Индия една до друга на масата. След това започна да посочва съществените различия между неговата карта и тази на Скилакс.

– Няма спорове само за река Инд, която ти ми картографира.

Дарий проследи дългата ивица на реката, която тече от високите планини на изток от Бактрия чак до разклонената си делта там, където

се влива в така нареченото Индийско море.

Скилак каза, че неговата карта е по-нова, но се съгласи, че и на двете не може да се вярва.

Неочаквано Дарий хвърли червения копринен квадрат на пода, за да може индийският евнух да го прочете.

– От кого е това послание? И откъде е? – попита Дарий, а после се обърна към Скилак: – Каква част от Индия всъщност успя да видиш?

– Реката, Господарю. Части от делтата. Град Таксила на север.

– Тези земи са мои, нали?

– Да, Господарю. Цялата долина на изток от Инд сега е твоята двадесета сатрапия. Границата е горе-долу тук. – Скилак докосна едно място на картата. – На изток е земята на петте реки, която индийците наричат... как я наричаха? – Скилак погледна към пода, където евнухът напрегнато четеше посланието.

– Пенджаб, Всемогъщи адмирале.

– Пенджаб. След това, на север, е царство Гандха-ра...

– Мое царство.

– Царят ти плаща данък, Господарю – тактично отбеляза Скилак. След това проследи криволичетата линия на река Инд от север на юг. – Тринадесет месеца пътувах, Господарю, от високите планини до делтата. Но накрая всичко това стана твое.

– Да не говорим за годишния данък от триста и петдесет златни таланта[1] в златен пясък. – Дарий шумно се облиза – просташки жест, забранен за останалите. – Това е най-големият годишен данък измежду всичките ми сатрапии, включително Египет. А само си помисли какъв ще бъде приходът от всичко това! – Крепката му ръка се плъзна от ляво на дясно, от запад на изток, по медния диск. После се намръщи. – Но каква е тази работа? Моята карта показва две реки и три града, чиито имена не мога да прочета. И после... виж каква форма има! Моята Индия е като правилен кръг. Твоята е нещо като полуостров. И какво има тук в най-далечния край? Море ли има? Или това е краят на света и оттам падаме в пропастта?

[1] Персийският златен талант, най-голямата монетна и тегловна единица в империята, бил равен на три хиляди дарика, – Б. пр.

– Има друго море, Господарю. Има още високи планини и джунгли, а след това голяма империя, поне така твърдят.

– Китай? Да, чувал съм името. Но къде се намира той?

– През царуването на Кир, Господарю, веднъж е имало пратеници от Китай. Дошли са с коприна и нефрит,

– Знам, знам. Чел съм описа. Искам да търгувам с тях. Но е трудно да имаш работа със страна, чието местоположение е неизвестно. Скилакс, бленувам за крави! Неудържимо желая крави! – Дарий се изсмя.

Скилакс се усмихна, но не посмя да се засмее с глас.

Бях озадачен. Нямах представа в какъв смисъл бе споменал тези крави. По-късно, в Индия, щях да чуя този израз стотици хиляди пъти. Кравите са били мярката за богатство на онези арийски племена, които завзели Персия, също както завзели Асирия, Гърция, Индия. И въпреки че богатството вече не се измерва с крави, високоцивилизованите индийски потомци на тези живели много отдавна арийски крадци на добитък все още казват: „Бленувам за крави“, когато искат да кажат, че желаят богатство. Като истински арийски главатар Дарий постоянно бленуваше за крави – един израз колкото познат за Ахеменидите и индийски-те арийци, толкова непознат за нас останалите.

– Добре, Скилакс, дошло е време да се сдобием с още крави. Очевидно поканени сме да посетим краварника. От... къде е това място? – Дарий погледна надолу към евнуха.

– Магадха, Велики царю. Посланието е от царя им, Бимбисара. Изпраща ти поздрав от столицата си, Раджагриха.

– Какви особени имена имат. По-трудни от гръцките. Е, добре, Скилакс, знаем, че си грък. Къде е Магадха? Няма я на моята карта.

Скилакс посочи една дълга река, която започваше от северозападния и свършваше в югоизточния край на картата.

– Това е реката Ганг, Господарю. Тук, на юг от реката, се намира царство Магадха. Раджагриха трябва да е някъде тук. Всички тези неща не са отбелязани както трябва.

– Искам точна карта на цяла Индия, Кир Спиताма.

– Да, Господарю.

Вълнуваше ме мисълта за приключения, но ме ужасяваше необятността на Индия: да пътуваш цели тринадесет месеца само за да се спуснеш по течението на една река.

– Какво друго съобщава този... индиец?

– Съобщава, че навремето дядо му разменил пратеници с Великия цар Кир, и още, че самият той е в тесни връзки с царство Гандхара...

– Моето царство.

– Да, Велики царю.

– Но този Бимб... как му беше името, не признава ли моята власт?

– Целият свят я признава! – Евнухът трепереше неудържимо.

– Но не и той. Това означава, че ще имаме много работа. Той иска

да търгува с нас, така ли?

– Да, Велики царю. Споменава желязо. Тиково дърво. Рубини. Маймуни.

– Всичко, което ми е по сърце! – Дарий чукна по картата с показалеца си. Чу се звук, сякаш удари миниатюрен гонг. После взе червената коприна от евнуха и я доближи до лицето си. На стари години Дарий разви силно късогледство. Внимателно отлепи една златна буква от червената коприна. После достави парчето между зъбите си и както правят бижутерите, захапа метала. – Злато – заяви той щастливо. – И то от най-доброто.

Дарий изплю златото на пода и закачливо побутна с крак евнуха.

– Ще изготвиш послание до този Сарибимба. Пиши му, че Великият цар, господар на всички земи, Ахемени-дът и прочие гледа с добро чувство на своя слуга и благоволява да му изпрати като посланик човек близък до сърцето си, Кир Спитама, внук на Зороастър, арийския пророк – подчертай арийски и факта, че сме една раса, разделена само от географското разстояние. Раздяла, която лично аз намирам за непоносима. Не, това последното не го пиши. Не искаме да го плашим. Пиши му, че ще плащаме за желязото със златни монети – ако използват монети – или в натура, ако не използват. Направи го както е прието, списък на стоките, които нашите складове предлагат. Ти си индиец, знаеш какво ще им хареса. Откъде си?

– От Кошала, Велики царю. Това е най-древното и славно арийско царство. Намира се на север от Ганг.

– Кой е вашият владетел? Не мога наистина да го нарека цар. Има само един цар на тази земя.

– Ако все още е жив, Господарю, казва се Пасенади, свят и добър човек. Сестра му е жена и върховна царица на Бимбисара в Магадха, а майка му е...

– Спести ми подробностите. Но предай всичко на посланика ми. – Дарий ми се усмихна. Мечтите за крави му придаваха младежки вид. Разрошените посивели коси изглеждаха почти руси, а сините очи блестяха. – Пригответи се, Кир Спитама. А ти там долу, трябва да го научиш да говори, както се говори в онзи край на света. Ще пътуваш с моя посланик. – Дарий подритна евнуха за довиждане. – Подготви подобно послание и за онзи там, твоя владетел. Представи посланика ми и прочее. Щом излезе евнухът, Скилак и Дарий започнаха да обмислят плана на пътуването – моето пътуване.

– Ще тръгнете по пощенския път до Бактра. Това сигурно ще ти е

приятно – обърна се Дарий към мен. – Ще видиш стария си дом. Бях там миналата година. Целият е наново построен. – Той проследи една линия на картата. – После можете да минете оттук, покрай река Окс[1] до високите планини. Ще прекосите през този проход, макар че той може и да не съществува. Така е с проходите, когато ти трябват. След това сте в Гандхара, откъдето можете да пътувате разкошно надолу по Инд до... до къде? – Дарий се обърна към Скилакс.

[1] Днешна Амударя, – Б. пр.

– Таксила. От Инд е три дни път до града, където се събират всички пътеки на керваните.

– Пътеки? Няма ли пътища?

– Ако говорим точно, не. Господарю. Но там е равнина и пътеките са добре очертани. От друга страна, джунглите са гъсти. Има много диви зверове, бандити. Ще ни е необходима рота войници. Освен това трябва да прекосим пет реки, преди да стигнем до река Ямуна. После с лодки и салове ще се спуснем до равнината на Ганг, където са шестнадесетте царства.

– Откъде знаеш всичко това? – Дарий доста учудено погледна Скилакс. – Никога не си бил на изток от делтата на Инд.

– И аз бленувам за крави, Господарю – отговори Скилакс, – за теб, разбира се.

Дарий сърдечно прегърна Скилакс. За такава прегръдка всеки от царските синове и братя би дал поне едната си ръка.

– Ще получиш своите крави, Скилакс. Грижи се за момчето – посочи ме той безцеремонно. – Ще получиш сто войници – достатъчно, за да пазят посланика, но недостатъчно, за да изплашат говедарите. Както се полага, ще получиш и придружвачи, картографи, архитекти. Евнухът... как му беше името?... ще приготви подходящи подаръци за двамата владетели. Но да е нещо по-скромно. В края на краищата като господар на всички земи съм господар и на техните. Това право ми е дадено от... от Премъдрият господ! – добави той явно за да ми достави удоволствие.

После Дарий се обърна към мен. С учудване забелязах, че сме еднакво високи. Дотогава го бях смятал за гигант. Великият цар ме погледна право в очите и аз много се смутих. Тревожеше ме мисълта, че това не е позволено, докато тъмносините му очи с леко зачервени клепахи продължаваха да ме гледат напрегнато.

– Трябва да оправдаеш надеждите ми, Кир Спитама. Давам ти една година. Най-много две. През това време искам да науча всичко, което е необходимо да знам, за да подготвя завладяването на Индия. Искам да

стигна до края на света. Или до Китай. Което от двете е по-близо.

– Твоята дума е закон, Господарю.

– Индия ще бъде последният ми дар за персийския род. Затова бъди наблюдателен, хитър, възприемчив. Ще проповядваш Истината, но няма да смущаваш последователите на Лъжата.

Дарий съвсем основателно се страхуваше от усърдието на истинския зороастриец. А нямаше намерение да настрои против себе си шестнадесет индийски царства поради религиозния фанатизъм на посланика си.

– Ще постъпя както повелява Ахеменидът. – Да назовеш Великия цар с името му, е все едно да отправиш ругатня към Премъдрия господ!

– Добре.

Дарий ми подаде ръката си и аз я целунах.

Така станах благородник. Можех да обядвам на неговата маса, ако бъда поканен. Както се развиха събитията, това не се случи, но вече имах установен сан. Бях персийски благородник и знаех, че ако остана жив след изпълнението на мисията си, ще съм си осигурил състояние.

КНИГА ЧЕТВЪРТА

Индия

1.

От Суза Мисията в шестнадесетте царства на Индия, както с известна насмешка ни наричаше втората стая на канцеларията, се отправи към река Тигър. След това се спуснахме с плоскодънни лодки към делтата на реката. Там ни чакаше Скилак с двете триери, оцелели след катастрофалната обсада на Наксос. Може би е трябвало да приема това като предзнаменование. Но бях в твърде добро разположение на духа.

Поради постоянното отлагане на тиня от реките в района на делтата, където Тигър и Ефрат се съединяват в нещо като плитко езеро, никога не е имало истинско пристанище. Перси, вавилонци, асирийци – всички са се опитвали да построят пристанище на това стратегическо кръстовище, но калта, която реките постоянно влачат от върховете към низините на земята, неизбежно погребвала всяко подобно начинание. През царуването на Дарий там имаше импровизирано пристанище край брега на едно солено блато, което можеше да се прекоси само по дълга почти цяла миля верига от салове, простираща се над тиня и плаващи пясъци. Веднъж видях как мокрият пясък погълна една камила заедно с водача ѝ толкова бързо, че водачът не успя дори да извика.

Първоначално Скилак възнамерявал да използва корабите, за да обиколи Африка по море. Но сега Индия бе излязла на преден план и според мен той не бе особено недоволен от това, макар че съкровената му мечта бе да обиколи цяла Африка – нещо, в което никога не е успял, а и едва ли ще успее, каквото и да твърдят финикийците.

Ако ги слуша човек, може да повярва, че са картографирали всяко кътче на опасващия света океан.

За всяка от триерите бяха необходими сто и двадесет гребци, както и около тридесет други моряци, дърводелци, готвачи. Тези кораби са направени за война, не за търговия и затова на тях е предвидено много място за войници, но не и за пътници. Освен стоте войници придружаваше ме и група от дванадесет души, славещи се като познавачи на Индия, както и един ценен подарък от царица Атоса – индийски роб на име Карака. „Подходящ е за целта!“ , това бяха единствените ѝ думи.

Към товара ни се прибавиха и даровете за двамата царе, храна за самите нас, както и осем коня с коняри. Корабите бяха доста претоварени.

Скилак употреби почти цяла седмица, докато ни качи на борда, и това ме раздразни. Но той имаше право. При далечно плаване мястото, определено за всекиго в началото, е извънредно важно. Ако има някакво съмнение кой каква работа върши и къде, появяват се дразги и дисциплината се влошава. За щастие, тъй като чак до река Инд плавахме успоредно на персийското крайбрежие, вечер моряците изтегляха корабите на брега и всички спяхме удобно под звездното небе. Независимо че полагах неимоверни усилия да играя ролята на мъдър водач, Скилак пое командуването от мое име по най-елегантен и приемлив за мен начин.

Никога няма да забравя възбудата, преди да отплаваме. При изгрев-слънне, щом духна западният вятър, Скилак заповяда корабите да вдигнат мачти. После гребците се заловиха за работа и за пръв път чух ритмичната им песен, с която пригласят на равномерния такт на флейтата. Ако този припев се слее със собствения ти пулс, ставаш част от кораба, от морето, от небето – също както в любовта.

Щом се отдалечихме от сушата, вдигнахме квадратните платна и когато вятърът ги изду, корабите поеха курс и гребците отпуснаха веслата. Вляво блестеше огряната от слънцето пустиня, а горещият западен вятър носеше дъха на море, сол и гниеща риба. Местните жители са оселяли тази част от крайбрежието с просто направени солници. Щом водата се изпари на слънцето, те събират солта и я продават на керваните. Там осоляват и риба. Тези странни хора живеят в необикновени шатри, опънати на скелети от китове.

Не бе изминал и час, откакто бяхме отплавали, и при мен дойде Карака, уж за да ми предаде ежедневния урок по индийски. Всъщност го вълнуваха други неща.

– Господарю посланик – каза той и ми стана приятно, че се обръща към мен така, макар новият ми сан да не бе нищо друго освен надвисналата над Индия сянка на Дарий, – разгледах кораба. – Карака понижи глас, сякаш се страхуваше, че Скилак може да го чуе. Но адмиралът бе в предната част на кораба, където разговаряше с помощник-капитана.

– Хубав кораб! – отбелязах гордо, сякаш аз го бях построил. От самото начало обикнах морето. И ако днес съжалявам за нещо, то е, че никога вече няма да слушам припева на гребците, да усещам как морската вода ме пръска в лицето, да гледам как слънцето изгрива и залазва над вечно изменящата се и все пак неизменна морска шир.

– Да, Господарю. Но корпусът е целият в гвоздеи! Учудих се.

– Че как иначе може да се построи кораб? – попитах аз, без да съм съвсем сигурен как точно се строят корабите. Като се изключи краткият ми престой в Халикарнас, всъщност не бях наблюдавал работата на пристанище.

– Но гвоздеите са метални, Господарю! – Карака трепереше от уплаха.

– Ами дървените клинове са нетрайни – отвърнах с тон на добре осведомен човек, макар да нямах представа дали дървените клинове са здрави от гвоздеите, или не. В същото време внимавах да стоя с разкрасени нозе, подражавайки на опитните моряци.

– Господарю, и друг път съм пътувал по този маршрут. Но само на индийски кораби. А ние не използваме гвоздеи. Не смеем. Това е равносилно на гибел.

– Защо?

– Има магнитни скали! – Кръглото му черно лице ме гледаше с истински ужас. Карака имаше чип нос и дебели устни, характерни за най-старото индийско население, което понякога наричат наги, понякога – дравиди. В Южна Индия тези тъмнокожи хора все още са най-многобройното население, а техният език и обичаите им са много по-различни от езика и обичаите на високите, светли арийски племена, които преди много години завладели царствата и републиките им.

– Какво, по дяволите, е магнитна скала? – попитах аз ако не с безпокойство, то поне с истинско любопитство.

– Ето! – Карака посочи голите, обрулени от вятъра хълмове на брега. – Тези хълмове са скали, които притежават способността да притеглят метала. Ако корабът се приближи до тях, гвоздеите ще изхвъркнат, гредите ще се разпаднат и ще се удавим.

Нямах основание да не му вярвам, затова изпратих да повикат Скилакс и го попитах дали има такава опасност. Отговорът на Скилакс звучеше успокоително:

– Наистина има такива скали, които притеглят метала. Но ако металът е покрит със смола, магнетичната сила се неутрализира. Понеже нашите гвоздеи са добре защитени, нямаме основания да се страхуваме. В края на краищата това е третото ми плаване по същото крайбрежие и ти обещавам, че ще пристигнем в Индия с всички гвоздеи по местата им.

По-късно попитах Скилакс дали разказаното от Карака е истина. Той вдигна рамене.

– Кой знае? Може да е така за някои скали, по някои брегове. Във

всеки случай за този бряг не важи. В това съм сигурен.

– Тогава защо си покрил гвоздеите със смола?

– С нищо не съм ги покривал. Но винаги казвам така на индийците. Иначе ще избягат. И знаеш ли какво ме учудва? Досега никой не е погледнал да види дали наистина по гвоздеите има смола.

До ден-днешен съм любопитен да узная дали такива магнитни скали съществуват. Не съм срещал индийски моряк, който да не е убеден, че ако при построяването на кораба е използвано дори едно-единствено парче метал, то неизбежно ще бъде изтръгнато от демоничната им сила и корабът ще потъне.

– Този начин за корабостроене не е лош- съгласи се Скилакс. – Колкото и да е бурно морето, дори и при много силен вятър, корабът не потъва, защото водата не само влиза, но и излиза през процепите.

Разстоянието от делтата на Тигър и Ефрат до делтата на Инд е около деветстотин мили. Ивицата пустиня между морето и Персийските планини ми се стори най-пустото място в света. Питейната вода не достига, затова по брега едва успяват да се изхранват незначителен брой рибари, производители на сол, ловци на бисери, пирати.

На третия ден, след като отплавахме, при изгрев-слънце видях зад група коралови острови огнения олтар на Бактра, видях дядо си, нападението на тураните клането. Вълшебното видение, наречено мираж, трая не по-вече от две-три минути, но аз останах прикован, защото го възприех като известие от Зороастър. Сам той ми напомняше, че всички хора трябва да следват Истината, и аз се почувствувах виновен, задето бях предприел пътешествието си не в името на Истината, а в името на Ахеменид-ския орел. По-късно, в Индия, стях още по-силно да чувствавам, че изменям на дядо си. Макар и никога да не изгубих вярата си в учението на Зороастър, индийските мъдрци ме накараха да осъзная един доста смущаващ факт, а именно че за сътворението на света съществуват почти толкова теории, колкото са боговете във Вавилон, и трябва да призная, че някои от тях са направо завладяващи, без да твърдя, че могат да се приемат за истина или че са Истината.

Демокрит иска да узнае коя от тези теории най-много ме е озадачила. Веднага мога да отговоря. Това е теорията, че никога не е имало сътворение на света, че не съществуваме, че всичко е сън. Кой е сънуващият? Онзи, който се събужда... и си спомня.

Докато стигнем до река Инд, което ни отне няколко седмици, ту попадахме в безветрие и трябваше да разчитаме на вече изнемошяващите, изтощени от палещото слънце гребци, ту ветровете ни тласкаха на

североизток. А когато плавахме с издути платна, животът ни бе в опасност, защото през цялото време се движехме съвсем близо до назъбените коралов бряг и при всеки по-силен порив на вятъра рискувахме да се разбием в някоя скала. Но Скилакс бе ловък мореплавател. Нито един командван от него кораб не бе потънал. Поне той така твърдеше. Но тъкмо това ме изпълваше с безпокойство. На онези, които не са преживели дребни злополуки, съдбата обикновено готви нещо по-голямо.

Все пак успях да извлека полза от прекараните в открито море седмици. На младини бързо възприемах новото, а и Карака бе отличен учител. Когато настъпи часът и пред погледа ни се откри синкавочерната кал на делтата на Инд, бях усвоил основите на индийския език или поне така си мислех. Оказа се, че Карака ме е учил на дравид-ски диалект, който за арийците от шестнадесетте царства е почти толкова неразбираем, колкото и персийският.

За щастие Карака знаеше достатъчно арийски думи и ми помогна да започна малко по малко да разбирам не само новия език, но и новия свят, защото именно езикът на един народ ни казва най-много за това какви богове почитат хората, какви са самите те и какви биха искали да бъдат. Езикът на индоарийците никак не прилича на дравидския, но затова пък е сходен с персийски, което потвърждава древната теория, че навремето всички сме принадлежали към едно и също северно племе и сме вярвали – до Зороастър – в едни и същи богове. Сега арий-ските богове са всъщност нашите дяволи.

Скилакс ми разказа доста неща за пътуването си по Инд.

– В началото Дарий искаше цяла Индия. Все още я иска, разбира се, макар че, между нас казано, вече е много стар за дълъг поход. Трябваше да тръгне на изток веднага щом му осигурих долината на Инд.

– Не можеше да тръгне – отвърнах аз. – Точно тогава имаше въстание във Вавилон. Имаше...

– Все стла нещо друго да се върши! Но ако искаш да завладееш света, трябва да забравиш незначителните земи... като Вавилон.

Засмях се. Голямо облекчение е да си далеч от двора. И аз, като Скилакс, носех само едно парче плат около бедрата и тънък индийски шал около раменете, предназначен да предпазва кожата от слънцето. Не се различавахме от гребците. Скилакс трябва да е бил тогава петдесетгодишен, но тялото му бе здраво и мускулесто като на младеж. Солта запазва хората също както рибата. Моряците винаги изглеждат по-млади за годините си.

– Вавилон е най-прекрасният град в света – заявих аз.

Скилакс не бе съгласен.

– Някога може и да е бил. Но индийските градове са много по-богати, по-пищни.

– Наистина ли си ги виждал?

– Само Таксила. А той е голям колкото Сарди и е много по-богат. Но индийците твърдят, че Таксила е най-обикновено гранично селище.

– Тогава защо Дарий е чакал толкова дълго? Скилакс сви рамене.

– Може би разсъждава като фараоните, когато са строили гробниците си. Вярва, че щом завоюва Индия, ще умре, защото няма да е останало нищо на света за завоюване.

– А Китай?

– И той ли е част от света?

За професионален мореплавател Скилакс понякога изглеждаше лишен от авантюризм. И все пак той пръв систематично картографира океана на индийците, чак до остров Цейлон. Казвам пръв, но това не е съвсем вярно. Няколко години по-късно, когато представих на Великия цар сравнително точна карта на Индия, той ми показа подобна карта, намерена малко преди това в архивите на храма на Бел-Мардук във Вавилон. Очевидно вави-лонците и индийците са поддържали редовни контакти много години преди времето на Дарий и Скилакс. В този стар свят освен нас няма нищо ново.

Обширната площ, затворена от делтата на Инд, е прорязана от множество кръстосващи се рекички и потоци. Част от тази земя е плодороден чернозем, засят с ориз, а останалото е главно мочурища и солени блата, където се чувствава добре само индийската патица – от нея стават чудесни ястия, стига да се вари достатъчно дълго. Тук-там, на фона на оловносивото небе, се очертават примамливите форми на върбови горички. Онази година дъждовният сезон бе закъснял с цял месец и индийците говореха само за това. Без дъжд половината страна за-гива. Но тогава тревогите им са били неоснователни. Скоро след като слязохме от кораба, в пристанището на Паталане се изля пороен дъжд и цели три месеца не мина ден, без да вали. Водата бе първото ми впечатление от Индия. За човек, преживял индийските летни мусони, теорията на гърка Талес[1] за сътворението на света звучи доста правдоподобно.

[1] Талес от Милет (ок. 624–547 г. пр.н.е.) – един от най-големите учени на времето си и родоначалник на йонийската школа в гръцката философия. Създава материалистически светоглед с елементи на диалектика. За първопричина на всичко съществуващо приема водата, – Б. пр.

Докато пътувахме нагоре по реката към Паталане, Скилакс ми показваше забележителностите.

– И двата бряга на реката са персийски – заяви той с известно задоволство.

– Благодарение на теб – отвърнах му учтиво.

– Да – потвърди Скилакс със самочувствието, че забележката ми е съвсем уместна. – Отне ми тринадесет месеца. За щастие хората по тези земи по-охотно приемат за господар онзи, който е на хиляда мили далеч от тях. Предпочитат владетелят им да е Ахеменидът в Суза а не някой местен цар.

– Но нали тук е сатрапът. Скилакс кимна и се намръщи.

– Аз сам избрах първия. Беше ариец от Пенджаб. Но взе, че умря, и сега трябва някак да се спогодим със сина му.

– А той верен ли е на Великия цар?

– Съмнявам се. Но важното е, че навреме плаща годишния данък. Не можеш да си представиш колко много златен пясък има в този край на света.

Внезапно, незнайно откъде, се появи стадо делфини, които записваха край нас блестящи дъги. Един делфин дори прескочи носа на кораба. Когато се издигна и за миг остана така в неподвижния въздух, погледна ни доста насмешливо.

– Това е щастлив знак – каза Скилакс.

– Нима има и сладководни делфини? – попитах аз. Не бях чувал за съществуването на такива животни.

– Има. Но доколкото знам, само в индийските реки – добави той.

Скилакс бе страстен изследовател, който не приемаше нищо на доверие. Отнасяше се скептично към мъвата. Ако не бе видял нещо с очите си, не го съобщаваше като факт – за разлика от някои дорийски гърци, които съчиняват своите така наречени истории[1].

[1] Намек за Херодот, който е роден в Халикарнас, първоначално дорийска колония в Югозападна Мала Азия, макар „Историята“ да е написана на йонийски диалект. – Б. пр.

Слязохме от кораба в Паталане – голям, но безличен пристанищен град. Беше задушно поради надвисналите дъждовни облаци, от които скоро щеше да се излее пороен дъжд.

Тук трябва да отбележа, че в Индия има три сезона. От ранна пролет до началото на лятото слънцето грее безмилостно и ако ги нямаше големите реки и сложната напоителна система, земята щеше да се превърне в пепел, а хората – да загинат. След това, с идването на лятото,

започват да духат летните мусони и една трета от годината вали дъжд. Тогава реките прииждат. След този сезон настъпва съвсем кратка зима. Нижат се чудесни прохладни дни. Небето е ослепително синьо, а цвето-та никнат в такова изобилие, че в сравнение с тях розовите градини в Екбатана изглеждат мизерни.

Едва бях стъпил на пристанището в Паталане, когато един мощен порив на вятъра силно удари нашата триера в кея и изгубихме два коня, които паднаха в реката. После небето се разцепи на две и се изля пороен топъл дъжд. Бяхме мокри до кости, когато ни посрещна царският съгледвач.

– Сатрапът е в Таксила – каза той. – Поднася извиненията си.

После ни ескортираха до правителствения дворец – порутена сграда със съвсем разнебитен покрив. За пръв път ми се случваше да съм мокър и едновременно с това да ми е горещо. Това неприятно усещане е характерно за дъждовния сезон в този край на света.

На другия ден се разделихме със Скилакс. Той продължи нагоре по реката към Таксила, а аз започнах пътешествието си по суша към царствата Кошала и Магадха. Горях от желание да тръгна на път. Радвах се, че съм самостоятелен. Бях безстрашен. Бях глупав. Бях млад. Демокрит мисли, че трябва да разменя местата на глупав и млад. Тъй като първото е причина за второто. Би било много нелюбезно от моя страна да направя подобна връзка. Както и да е, царският съгледвач уреди да ми бъдат доставени камили, провизии, водачи. А пък Кара-ка знаеше горе-долу пътя.

Тръгнахме в североизточна посока към Матхура, град на река Ямуна. Ганг е на сто мили източно от Ямуна. Двете реки текат успоредно от север на юг, докато стигнат до центъра на така наречената Гангска равнина. После Ганг прави остър завой на изток и точно в тази част, където реката тече от запад на изток, се намират царствата, републиките и важните градове на днешна Индия.

Когато тръгнах на път в пороен дъжд, а Карака ме следваше неотлъчно, имах чувството, че съм почти равен на Великия цар. Свитата ми се състоеше от триста души и пет конкубини. Нямаше евнуси. В Суза Карака ме бе предупредил, че индийците изпитват толкова силно отвращение към кастрирането, че не посягат дори на животните. Поради тази ексцентричност индийските хареми се пазят от много стари мъже и жени. На пръв поглед това изглежда неуместно, но енергичните стари хора и от двата пола обикновено са бдителни и неподкупни. В края на краищата пред тях няма бъдеще, за което да кроят планове – за разлика от

нашите амбициозни евнуси.

С Карака и личната ми стража пътувахме на коне. Останалите се придвижваха на камили или вървяха по прашната пътека, която дъждовете бяха превърнали в нещо като корито, покрито с жълтеникава кал. Движехме се бавно, в бойна готовност. Но въпреки че Индия е изтерзана от банди крадци, по време на мусоните те обикновено си стоят у дома. Всъщност в такова време на път би тръгнал само един много неосведомен и ентузиазирани посланик.

На границите ни спираха въоръжени войници, а това се случваше най-малко веднъж дневно. Тази част на Индия е пълна с многобройни княжества, а всяко княжество е разделено на няколко полуавтономни държави, чиито основни доходи идват от налаганите на керваните данъци. Като посланик на Великия цар аз бях освободен от тези данъци. Независимо от това винаги настоявах да плащам по нещо. В резултат често ни даваха почетна стража, която ни придружаваше до следващата граница. Вероятно крадците се страхуваха от тези ескорти.

Само силен цар може да осигури безопасността на пътниците в държавата си, а по онова време в цяла Индия имаше само един-единствен силен цар. Това бе Бимби-сара, към чийто дворец в Магадха бях акредитиран. Макар Кошала – царството на Пасенади – да бе по-старо и по-богато, за пътника то бе опасно място.

Яздехме през джунгли, огласявани от пъстроцветни папагали, обитавани от безгриви лъвове, които се раз-бягваха, щом приближехме. Веднъж, като вдигнах глава нагоре, видях, че от клона на едно дърво ме гледа тигър. Зяпнах го право в блестящите като слънца очи, които бяха вперени в моите. Ужасно се изплаших. Изплаши се и той и потъна в мрака на влажната растителност, сякаш бе мираж или внезапно прекъснат сън.

Най-опасни от всички индийски зверове са дивите кучета. Движат се на глутници. Не издават никакъв звук. Никой не може да се спаси от тях. И най-бързите животни им стават плячка, защото кучетата са готови дни наред да вървят по следите на някой елен или тигър, та дори и лъв, докато жертвата започне да залича от изтощение. Тогава, безмълвно, глутницата се нахвърля отгоре ѝ.

В околностите на изоставения град Гандхай забелязах множество малки дупки, издълбани в правилен полукръг от едната страна на разкалян хълм. Попитах Карака какво е това.

– Всяко куче само си изравя дупката – отвърна той. – После влиза вътре заднишком и спи. Или дебне. Не виждаш ли светещите очи?

През поройния дъжд съзрях блестящите очи на дивите кучета.

Същата вечер неочаквано за мен ескортът ни напусна пред вратите на Гандхай.

– Мислят, че градът е обитаван от духове – обясни Карака.

– А така ли е? – попитах аз.

– И така да е – отвърна ми с усмивка той, – духовете са от моя народ. Значи сме в безопасност.

Яздехме надолу по широката централна улица към главния площад на този град, построен от най-ранните обитатели на Индия хиляди години преди идването на арийците. Градът много прилича на Вавилон, с къщи от печени тухли и прави широки улици. На запад от него се намират останките от една цитадела, която арийците разрушили. После, по неизвестна причина, прогонили местното население и оттогава градът е пуст.

– Хората, построили този град, се наричали харапи. Онези от тях, които останали живи, вероятно са тръгнали на юг – каза с горчивина Карака.

– Но това е било много отдавна.

– За нас тридесет и пет поколения не са много.

– Говориш като вавилонец – отбелязах аз, а той прие това като комплимент.

Малко преди залез-слънце се настанихме в голяма сграда – някогашен хамбар. Макар преживелият много столетия покрив да бе в по-добро състояние от новия покрив на правителствения дворец, гредите на тавана бяха надвиснали заплашително. Изгонихме група разгневени маймуни, след което наредих да опънат шатрата ми в единия край на помещението. После запалиха огънове и сготвиха вечерята.

По онова време Карака ме запознаваше с индийската кухня – бавен процес, защото съм предпазлив с яденето. Мангото отначало не ми хареса, но затова пък ананасът ми достави удоволствие, щом го вкусих.

Хареса ми също индийската кокошка – домашна птица с бяло месо, която индийците отглеждат не само заради яйцата и месото, но и заради перата, от които правят възглавници. Тези птици са близки родственици на това, което гърците наричат персийска кокошка – последната сензация тук в Атина.

Обикновено обядвах само с Карака. От една страна, персийските офицери предпочитаха да се хранят отделно, а от друга – заемах, така да се каже, мястото на Великия цар. Затова и ми се отдаваха някои от почестите, оказвани нему.

– Виждаш ли каква висока култура сме имали? Карака посочи огромната зала. Не можех да мисля за нищо друго освен за паянтовите греди.

– Много внушително – съгласих се аз.

– Построили сме този град хиляда години преди да дойдат арийците. – Карака говореше така, сякаш сам той е бил архитектът. – Били сме строители, търговци, създатели на блага. А те са живели в шатри, отглеждали са говеда, били са номади, рушители.

Колкото пъти попитах Карака – а и когото и да било друг – що за народ са били харапите, винаги получавах неясен отговор. Техните князе и търговци прокарвали релефни валяци върху мека глина и така отпечатвали картинно писмо, понякога извънредно красиво. Но досега никой не успял да прочете написаното.

– Те почитали майката на всички богове – каза малко неопределено Карака – и рогатия бог.

Но така и не можах да узная много повече от него. През годините научих още малко за някои харапски богове, като дракона Нага, бика Нанди, маймуната Хону-ман. Очевидно най-могъщият сред тях е богът-змия, а от раменете на най-зловещото им човекоподобно божество излизат две змии, също като на Ариман.

Скоро се научих да говоря истинския арийски език на господарите, без кой знае каква помощ от страна на Карака. С учудване разбрах, че персите и индоарийците използват една и съща дума за общата арийска родина, от която произхождат и дорийските, и йонийските гърци. Тази родина се намира някъде в северната част на света, затова северната звезда е свещена за всички арийци. Откровено казано, винаги ми е било трудно да повярвам, че сме близки роднини с тези руси, свирепи скотовъдни племена, които и до днес нападат дребните тъмнокожи хора от Юга, за да грабят и опожаряват градовете им – както направиха тураниите в Бактра.

Преди хиляди години, по отдавна забравени причини, някои арийски племена решили да не разрушават южните градове, а да се заселят в тях. Когато това се случило в Мидия и в Атика, и в Магадха, арийските племена се цивилизовали под влияние на хората, които поробили. Освен това, макар че съществували най-различни форми на табу, те се женели помежду си. При това положение и най-големите диваци се превръщат в цивилизовани хора – като онези, които са покорили. Подобно нещо се наблюдава и днес, когато границите на Персия непрекъснато страдат от набезите на дивите племена от степите. В наши дни тези племена

представяват онова, което сме били някога ние, а се стремят да станат това, което сме сега – да се цивилизоват.

Между другото Кир много добре съзнавал, че съществува опасност неговите персийски планинци да заприличат на покорените от тях изнежени чернокожи хора. Като предпазна мярка настоял всички млади перси да бъдат подложени на напрегнато военно обучение. Целта била никога да не забравяме арийския си произход. Но когато стигна до тъжното заключение, че персите вече не се различават от народите, които управляват, Ксеркс отмени голяма част от дисциплините в образователната система на Кир. Казах му, че според мен това е неправилно. Но Ахеменидът бе той.

Убеден съм, че макар това да се е случило много преди царуването на Кир, арийците са се установили в Северна Индия по времето, когато и прадедите на индийците и на персите са пристигнали в днешна Персия. Но докато арийските перси се заселили в планините, арийските мидийци възприели арийската и еламитската цивилизация. С течение на времето мидийците били дотолкова асимилирани от завладените древни тъмнокожи раси, че през царуването на Кир арийският владетел на Мидия по нищо не се различавал от някой асирийски или еламитски цар. Благодарение на една географска случайност персите успели да запазят свирепия си арийски дух чак докато Кир станал световен монарх, както се изразяват в Индия.

От друга страна, за разлика от мидийците близо четиридесет поколения индоарийци успели да се запазят, без да бъдат асимилирани от нагите, дравидите и харапите. Те се гордеят с бялата си кожа, с правите си носове и светлите си очи. Освен това много прозорливо са се разделили на четири касти. Първата е кастата на жреците, наречени брахмани – същества, много подобни на нашите маги; втората е кастата на воините; третата – на търговците; четвъртата – на селяните и занаятчиите. Трябва да споменем и народите, населявали първоначално тази земя. Те са тъмнокожи, мрачни хора – като Караха. Милиони от тях все още живеят на север и неохотно служат на чуждите си господари.

На теория четирите индоарийски касти не могат да се женят помежду си, а смесените бракове с неарийското население са абсолютно забранени. Независимо от това през хилядолетието, изтекло от арийското нашествие в Индия, цветът на лицето и очите им е станал значително по-тъмен от този на арийските им братовчеди. Индоарийците твърдят, и то съвсем сериозно, че това потъмняване се дължи на силното слънце през сухия сезон. Никога не им противореча.

Тъкмо се канех да се оттегля в шатрата си за през нощта, когато на прага на хамбара се появи висок гол човек. За миг остана неподвижен, като примигваше срещу светлината. Косата му стигаше почти до петите. Ноктите на ръцете и краката му бяха дълги и завити като папа-галски човки – помислих си, че сигурно се чупят, щом стигнат определена дължина. Човекът носеше метла. Когато очите му привикнаха към светлината, бавно тръгна към мен, като метеше пода пред себе си.

Онези от свитата ми, които още не бяха заспали, го гледаха също така стъписани като мен. Накрая един от стражата извади меча си, но аз му направих знак да не закача човека.

– Какво, по дяволите, значи това? – попитах Ка-рака.

– Някакъв светец. Може да е джайнист[1]. Може и да е луд. Или и двете.

[1] Джайнизмът е индийско религиозно-философско учение, зародило се вероятно през VI в. пр.н.е. Джайнистите вярват, че светът е вечен и се състои от живи и неживи субстанции. Най-висш принцип за тях е да не се убиват живи същества. За основател на джайнизма се смята Махавира Джина. Привържениците на едната от двете основни секти – Дигамбара – в началото са ходели съвсем голи, В Индия днес има милион и половина джайнисти, – Б. пр.

Човекът сиря пред мен и вдигна метлата, сякаш ме поздравяваше. После каза нещо, което не разбрах. Но Карака го разбра.

– Луд е. И е джайнист. Това е една от най-древните секти.

– Всички джайнисти ли са луди?

– Съвсем не. Но този твърди, че е Прекосяващият реката, а това е невъзможно. От началото на света е имало само двадесет и трима Прекосяващи.

Не разбрах нищо от казаното.

– Какво значи Прекосяващ реката? И защо този човек е гол? За какво му е метлата?

Без да поиска разрешение, човекът внимателно измете мястото пред мен. После седна на него с кръстосани крака. Зашепна молитви.

Карака бе толкова смутен от държането на сънародника си, че отначало не желаше да каже нито дума и трябваше да му обяснявам колко много се интересува Великият цар от всички индийски религии, което бе вярно. Дарий не би се поколебал да тръгне гол с метла в ръка, ако от това зависеше дали ще спечели Индия.

– Прекосяващият реката е много свят човек. Последният се е явил преди двеста години. Говори се, че новият Прекосяващ е вече на земята,

но той със сигурност не е този гол човек. Поначало само най-крайните джайнисти ходят голи – или в небесни одежди, както се изразяват те.

– А метлата?

– С нея измита насекомите. Джайнистите не могат да убиват живи същества. Затова често носят маски, за да се предпазят от вдишване на насекоми. Отказват да се занимават със земеделие, защото при обработването на земята се убиват насекоми. Не могат да ядат мед, защото пчелите ще гладуват. Не могат...

– А какво могат да правят?

– Те са отлични търговци – усмихна се Карака. – Баща ми беше джайнист. Но аз не съм. Култът е много стар... доарийски, всъщност джайнистите никога не са приемали арийските богове. Те не вярват във Варуна[1], Митра[2], Брахма[3].

[1] Един от ведическите богове, бог на океана, (санскр.)- Б. пр.

[2] Древноиранско божество на слънцето и светлината. Почитали го и в Индия (авест.). – Б. пр.

[3] Върховният бог в индуисткия пантеон (санскр.), – Б. пр.

– Защото това са дяволи. – Цитирах накратко Зороастър.

– За Зороастър може да са дяволи, но за арийците са истински богове. За нас са нищо. Ние сме съвсем различни. Арийците вярват в задгробен живот. Рай за добрите. Ад за лошите. Ние не вярваме в това. Вярваме в преминаването на душите от един човек в друг – или в растение, в скала, в дърво, в животно. Най-висшето състояние за нас е нирвана. Това значи да угаснеш като свещ. Да прекъснеш дългата нишка на съществуването. Да бъдеш, накрая, на върха на вселената – съвършен, неподвижен, завършен. Но за да постигне това състояние, човек трябва, както казват джайнистите, да прекоси реката. Да не пожелава земните неща. Да се подчини на вечните закони.

Много години се мъчих да откроя дали Питагор е имал някакви връзки с джайнистите. Не намерих доказателства за това. Ако никои не му е говорил за превъплъщението и идеята за преселението на душите се е развила у него самостоятелно, тогава има вероятност тази доарийска теория да е вярна.

Лично аз се ужасявам от подобна мисъл. Съвсем достатъчно е да се родиш веднъж и да умреш веднъж. След смъртта, учи Зороастър, всеки от нас ще бъде съден. Добрите ще отидат в рая, а лошите – в ада. Накрая, когато Истината унищожи Лъжата, всичко ще се превърне в Истина. Струва ми се, че това е не само разумна, но и много полезна религия. Ето защо не мога да си представя нищо по-ужасно от това да прескачаш

от тяло в тяло или от змия в оса, в дърво. Разбира се, предполага се, че за разлика от Питагор човек не си спомня предишните си превъплъщения. Но не е там въпросът. На мен лично много ми харесва идеята за нирвана – трудна на превод дума. Нирвана е нещо като угасяне на пламък, но думата има и други нюанси, които е не само невъзможно да се преведат, но е и трудно да се разберат от невярващ като мен,

– Как е бил създаден светът? – обърнах се аз към голия човек с основния за мен въпрос.

– Не знаем и това не ни интересува – отговори Ка-рака вместо него, а той продължи да си шепне молитви. – Разбира се, арийците твърдят, че едно време, в началото на света, имало двама близнаци – мъж и жена.

– Яма и Ями, така ли? – Бях много учуден. Зороастър признаваше тези близнаци, а хората от селата все още ги почитаха.

Карака кимна.

– Да. Яма искала дете. Но Ями се страхувал от кръвосмешението. Накрая жената убедила мъжа, че трябва да се съвкупят, и това било началото на човешкия род. Но кой е създал близнаците? Арийците разказват за някакво яйце, от което се излюпил богът Брахма. Добре, но кой е снесъл яйцето? Ние не знаем и не искаме да знаем. Приличаме на шестимата слепци, които се помъчили да опишат слона. Първият опипал ухото му и заявил, че това не е животно, а твърдо листо. Вторият докоснал хобота и рекъл, че е змия. И така нататък. Има значение само това, което е, и как това, което е, накрая надхвърля себе си, щом човек престане да желае нещата, които правят живота нещастен и нечестив.

Излишно е да споменавам, че Карака съвсем не произнесе реч като тази, която току-що предадох. Опитвам се да изразя сбито голямото количество информация, което събрах в течение на няколко години.

Съвсем ясно си спомням онази вечер в хамбара на стария харапски град. Главно защото голият джайнист изведнъж започна да говори и благодарение на обстоятелството, че Карака ми бе преподавал онзи особен диалект, успях да разбера една реч, която не само ме изуми тогава, но и до днес отеква в паметта ми.

– Деветият Прекосяващ реката, като броим отзад напред, имал по-голям брат, който бил точно толкова зъл, колкото брат му бил добър. От раменете на черния брат се виели змии и нямало злина, която да не е извършил. Както единият брат бил изтъкан от добро, така другият бил изтъкан от зло. И това продължило, докато светлината погълнала тъмнината и възтържествувала светлината. И така ще бъде, когато последният Прекосяващ ни преведе от тъмната страна на реката до огрения от

слънцето бряг.

Положих всички усилия да разпитам светеца. Но той не можеше или пък не искаше да спори с мен. Просто разказваше истории, пееше песни, молеше се. А аз вече горях от нетърпение да задам въпроса, чийто отговор трябва да съществува някъде в света.

Дали пък Зороастър просто не ни разкриваше една религия, която сме изповядвали още преди арийците да завладеят Мидия и Персия? Самият Зороастър не бе ариец. Но тази раса сега така се е смесила с останалите, че първоначалната ѝ религия е съвсем забравена и неясна. И все пак, ако така наречените реформи на Зороастър не са били нищо друго освен потвърждение на най-старата и истинска религия на човешкия род, това би обяснило неговите яростни нападки към боговете, които арийците бяха довели със себе си от север.

„Това не са богове, а дяволи“, проповядваше Зороастър.

А фактът, че толкова много обикновени хора са приели неговите идеи, означава, че първоначалната божествена версия се е запазила дълбоко в душите им. Това би обяснило защо Ахеменидите никога не са приемали сериозно Зороастровото учение. Като изключим Хистасп, всички те само се преструваха, че почитат дядо ми, защото, като арийски главатари, си оставаха верни на онези племенни богове, които им бяха дали целия свят на юг от степите.

Трябва да кажа, че истинското ми религиозно просвещение започна в Гандхай. Докато дъждът ромолеше по покрива, голият джайнист ми обясни, като си служеше с най-различни цветисти изрази, че разумът е във всички неща, дори в камъните.

Между другото за разум използваше дума, почти еднаква с гръцката, а заслугата за нейното измисляне се приписва на Анаксагор. Обясни ми още, че всяко нещо е вярно само от една гледна точка. От друга гледна точка същото нещо ще изглежда съвсем различно. Оттук историята със слепците и слона. И все пак съществува абсолютна истина, която може да познае само Прекосяващият реката, или Спасителят. За съжаление нашият светец бе много неясен по въпроса как човек може да стане спасител. Той самият бил спасител, защото бил изпълнил петте обета, а именно: не убивай, не лъжи, не кради, не бъди порочен, не търси удоволствия.

Последното ми се стори доста трудно за изпълнение и когато на другия ден отново потеглихме на път, споделих това с Карака.

– Ами ако за някого е удоволствие именно да се разхожда гол и да изнася лекции пред персийски посла-ници? Не значи ли това, че

нарушава петия обет?

– Ами ако мрази да изнася лекции пред персийски посланици?

– Не мразя. Беше му изключително приятно. Имам чувството, че не е истински Прекосяващ.

– А може и изобщо да не е джайнист.

Карака бе смутен от тази случка. По някаква причина му се струваше, че аз съм станал свидетел на част от дравидската култура, която самият той не можеше лесно да приеме. Макар искрено да ненавиждаше арий-ските завоеватели, и в Индия, и в Персия, цял живот бе живял сред тях. И затова бе ни риба, ни рак. И аз неведнъж съм бил в същото положение. Та нали съм поло-вин персиец или халдеец и половин йонийски грък. Служа на арийския Велик цар, а съм внук на Зороастър. Отричам арийските богове, но не и арийския цар. Вярвам в Истината, но не знам къде да я намеря.

2.

На около четиристотин мили източно от Инд тече река Ямуна, край която се намира град Матхура. Там ни посрещна губернаторът, мъж с малка, добре оформена брада, боядисана в жълто и виолетово. Докато нашите бръснари се мъчат да върнат на застаряващите мъже багрите на младостта, индийските се отличават с фантазия. Особено се цени четирицветната брада. Едва ли има по-необикновена гледка от група индийски придворни – брадите им са боядисани в цветовете на дъгата, белите им кожени обувки са с необикновено високи подметки и все-ки стиска в ръка пъстроцветен чадър.

Макар губернаторът да бе назначен от царя на Кошала Пасенади, Карака ме увери, че фактически Матхура е независим град, каквито са повечето градове в Индия.

– Никой не се страхува от Пасенади. Царството му се разпада. Но това не го вълнува.

– А какво го вълнува?

– Словесните жонглиори.

– Какви са те?

– Скитници. Мъдречи. Поне така твърдят.

Както виждаш, Индия отпреди петдесет години много прилича на днешна Атина, където такива словесни жонглиори като Протагор и Сократ постоянно държат речи и в думите им няма нито истина, нито лъжа.

На стари години най-после започвам да разбирам какво става в нашия свят. Откакто арийците са се настанили по тези земи, коренното население и на Гърция, и на Персия, и на Индия се мъчи да отхвърли боговете, по-точно дяволите им. Във всички тези страни сега се отказват от вярата в Зевс-Варуна-Брахма. Но понеже атинската тълпа е все още по арийски суеверна, малцина се осмеляват открито да поставят под съмнение официалните богове. Тайно обаче хората се обръщат или към някои доарий-ски тайнствени култове, или към такива радикални пророци като Протагор – или към атеизма. В Индия нещата са по-открити. От всички страни се отправя предизвикателство към арийските богове. Отново се издигат в култ древните вярвания, като това за преселението на душите, и страната е пълна с проповедници и аскети, които са заместили арийските богове със старите вярвания. Дори се е случвало арийски царе да се откажат от трона си, за да живеят в джунглите, където медитират и умъртвяват плътта си.

Голямата заслуга на Зороастър се състои в това, че показва на човечеството не само единосъщиято на божеството, но и съпътстващата го двойственост, която обуславя истинския бог. Истината не може да бъде истинска без Лъжата, а Лъжата не може да бъде сразена без Истината. Ето защо всеки човешки живот е арена на техния сблъсък.

Демокрит открива противоречие там, където за мен всичко е озарено от светлина. Но той прекарва времето си сред софисти.

В Матхура ни настаниха в малка, но удобна дървена къща – нещо като миниатюрен вариант на двореца в Ек-батана. За нещастие в сезона на мусоните миризмата на влажно дърво е особено потискаща и колкото и благовония да се изгарят, вътре продължава да мирише на гнило.

Останахме в Матхура две седмици. През това време пристигнаха послания от царете на Кошала и Магадха. Всеки от тях ме канеше да посетя първо неговото царство. Понеже вече бяхме в Кошала, Карака смяташе, че трябва да се представя на Пасенади. Но тъй като писмото до Дарий бе дошло от Бимбисара, чувствавах се задължен да се явя в двореца в Раджагриха. Още повече, че Бимбисара бе и собственикът на железните мини, към които Дарий бе проявил такъв голям интерес.

Изпратих куриер в Суза с доклад за мисията ми до този момент. После се подготвих за следващия етап от пътешествието: прекосяването на река Ямуна и спускането по Гангската равнина до Варанаси. Тревожех се, че ако Ганг е придошла, ще бъдем принудени да пътуваме по суша и дори да изчакаме края на дъждовния сезон в Матхура. Оказа се, че и Ямуна, и Ганг са придошли, и се наложи да чакаме. Продължаваше да

вали безмилостно и аз се чувствавах все по-потиснат. За разлика от мен Карака направо цъфтеше. За тези хора дъждът е живот.

Именно в Матхура срещнах най-ненавижданата – не често и най-боготворената – религиозна фигура в Индия.

Бях помолил губернатора да ми покаже различни хра-мове и религиозни сборища в града. Той любезно се отзова на молбата ми. Дори се престори, че знае кой е Зороастър. Благодарение на неговото усърдие няколко дни препусках от храм в храм. Не знам защо си направих този труд. Арийските богове навсякъде са едни и същи, независимо какво име носят. В Индия те са Агни, богът на огъня, и Индра, богът на бурята, или извънредно почитаните богини-майки, чиито идолопоклоннически светилища много биха допаднали на Атоса. Мога дълго да ги изброявам.

Една ранна утрин, въоръжени с чадъри, за да се браним от дъжда, двамата с Карака тръгнахме на разходка из базарите. Пред сергия със змии в плетени кошници неочаквано ме спря някакъв старец. Носеше не чадър, а дървена тояга. Беше мокър до кости, но не обръщаше внимание на дъжда, който премрежваше черните му очи и се стичаше по дългия му нос. За миг погледите ни се срещнаха. Забелязах, че брадата му е бяла, небоядисана.

– Милостиня ли просиш? – попитах аз. Старецът поклати глава.

– Ела с мен – рече той.

Произнесе тези думи като ариец от най-висшата каста. Не се обърна, докато прекосихме пазара. Очевидно не се съмняваше, че ще го последвам. И с право. За разлика от друг път хората не се заглеждаха в нас, а в него. Едни правеха знак против уроки, други целуваха крайчеца на мокрия му шал. А той не поглеждаше никого.

– Светец – заяви с присъщата си проникателност Карака.

Последвахме стареца по тесните, гъмжащи от народ улици до голяма къща с квадратен вътрешен двор, Дър-вените й чардаци засляняха подредени една до друга големи дупки – входове на монашески килии. Между другото това бе първият от многото манастири, които щях да видя в Индия.

Старецът ме въведе в дълга празна стая. Клекна на пръстения под и ни даде знак да направим същото. Земята беше отвратително влажна – каквато е в цяла Индия през този сезон.

– Аз съм Госала – каза старецът. – Ти идваш от Персия. Говори се, че вашият Велик цар иска да почерпи мъдрост от нас. Това е хубаво. Но трябва да те предупредя, че по тези земи има много словесни

жонглиори, които се представят за покорители, пророци, прекосяващи, Трябва да внимаваш и да съобщиш на Великия цар само истината.

– А каква е истината, Госала? – Сметнах, че няма да е тактично аз да му обяснявам.

– Мога да ти кажа какво не е истина.

Тогава разбрах, че пред мен стои учител от висока класа. Излишно е да споменавам, че нямах представа кой е Госала. Ако имах, може би щях да науча повече от него при тази наша единствена среща.

– Джайнистите вярват, че човек може да стане свят или да се доближи до светостта, ако не убива, не лъже, не търси удоволствия.

Последва обичайният списък какво да не правим. Този списък е еднакъв за всички религии, които имат за цел да пречистят душата или самия човек. Трябва да отбележим, че двете не са едно и също и това се дължи на заложената в божиеото творение двойственост. Душата идва направо от Премъдрият господ. Плътта е материя. Макар първото да обладава второто, те са различни неща. Първото е вечно. Второто е преходно.

– Но нали ти, Госала, си джайнист? – Карака добре знаеше кой е Госала.

– Джайнист съм. Но се разделих с онзи, който нарича себе си Махавира[1]. Смятат го за Двадесет и четвъртия Прекосяващ реката. Заблуждават се.

[1] Махавира (санскр, – велик герой). Счита се за основател на джайнизма. – Б. пр.

– А ти? – попита Карака с неподправен интерес.

– Не знам. И не се интересувам. Обичах Махавира, Бяхме като братя. Бяхме като едно цяло. Заедно спазвахме всички обети. Служехме на старата мъдрост. После аз започнах да изучавам онези неща, които хората са забравили, и се наложи да се разделям. Защото сега аз знам точно какво е истина и съм длъжен да казвам истината на всеки, който желае да я чуе.

– Но ти току-що заяви, че ще ни кажеш само какво не е истина – побързах да възразя аз, като припомних първоначалния му ход.

– Потвърждението произтича от отрицанието – търпеливо отговори Госала. – Не е истина, че всяко живо същество може да се приближи към светостта или към нирваната, ако води праведен живот и точно спазва всички обети. Истината е, че... – Госала ме гледаше настойчиво и погледът му имаше смразяващо въздействие върху мен. Беше едновременно спокоен и неумолим. – Истината е, че всеки от нас започва

съществуването си като атом или жива монада. А всяка жива монада трябва да премине през осемдесет и четири хиляди прераждания, като тръгне от първоначалния жив атом и продължи пътя си през всички елементи – въздух, огън, вода, земя, – а след това през такива сложни цикли като скали, растения и всички живи същества. Щом завърши цикълът от осемдесет и четири хиляди прераждания, живата монада се освобождава, угасва.

Трябва да съм гледал много глупаво, защото Госала внезапно стана на крака и с вид на човек, който иска да зарадва дете, извади от колана си навит на кълбо конец.

– Представи си, че този конец е целият път, който трябва да измине живата монада. Сега виж как полита нагоре.

Госала хвърли кълбото към гредите на тавана. Конецът се размота във въздуха и падна на земята.

– Стигна до края си – продължи Госала. – Така про-тича и нашето съществуване. Ние се променяме от атом във въздух, в огън, в земя, в скала, в трева, в насекомо, във влечуго, в човек, в бог – в нищо. Накрая всички тези маски на превъплъщението, които е трябвало да слагаме и да сваляме, са без значение, защото вече няма какво да се маскира. Това е истината за нашата обусловеност. Но бившият ми брат Махавира твърди, че този процес може да се ускори, ако водиш праведен живот, ако спазваш петте обета. Лъже. Всеки от нас трябва да понесе целия цикъл, от началото до края. Неизбежно е.

– А откъде знаеш, че това е истина, Госала?

– Прекарах живота си в изучаване на нашата свещена мъдрост. Процесът е неоспорим факт, като този конец на пода. Никой не може да ускори или лромени съдбата си.

– Но Махавира проповядва праведност. Това не е ли хубаво? – попита Карака, който също като мен не знаеше как да възприеме неумолимата мрачност на Госала.

– Махавира е достигнал този стадий в развитието си – отвърна спокойно Госала. – Очевидно той приближава края на собствения си конец. Съвсем естествено е някои хора да са по-близо до нирвана от други. Но дали ще вършат добро или зло, няма никакво значение. Те са това, което са. Правят каквото им е отредено да правят, понасят каквото им е отредено да понасят. И стигат до края, когато му дойде времето – не по-рано.

– Тогава защо проповядваш? – попитах го аз и дръпнах към себе си близкия край на конца, сякаш търсех опора в него. – Защо държиш да

ми кажеш кое е истина и кое не?

– Аз съм близо до изхода, дете мое. Това е мой дълг. То е и доказателство, че съм близо до края. Нямам избор. Длъжен съм да развивам кълбото – добави той с усмивка.

– Чувал ли си за Зороастър? Госала кимна.

– От това, което са ми разказвали, съдя, че трябва да е бил много млад. – Старецът изстиска мокрия си шал. Като го гледах, усетих колко самият аз съм мокър. – Да се тревожиш дали религиозните обреди се изпълняват точно, да измисляш неща като рай, ад и Страшен съд, е присъщо на първата младост. – Госала замълча, после добави: – Не го казвам с лошо чувство. Преди хиляди години и аз съм минал през тази фаза. Нали разбираш, неизбежно е.

Неизбежно е!

Това бе смразяващото заключение на Госала и никога не съм го забравил. През целия си дълъг живот не съм срещал по-неумолим възглед за света. Въпреки че в цяла Индия много се злословеше против него, имаше и хора, които го смятаха за толкова близо до изхода, че вярваха на всяка негова дума. Естествено, аз не бях между тях.

Преди всичко от практична гледна точка трябва да се каже, че ако представата на Госала за категоричния и неотменим закон на битието се наложи над останалите, това ще доведе до пълното разпадане на човешкото общество. Ако доброто и злото са само показател за мястото, до което дадено същество е стигнало по развиващия се конец, тогава за онези, които са някъде в началото на своята нишка, би отпаднала необходимостта да постъпват правилно. А без правилно поведение няма цивилизация и още по-малко спасение, когато Истината победи Лъжата. И все пак се чудя защо не е минал и ден в живота ми, без да помисля за Госала и неговия конец.

3.

В Индия има много реки, а няма надеждни мостове, затова фериботът там е абсолютна необходимост. Не съзнавах добре това, докато не дойде време да прекосим придошлата река Ямуна. Но когато трябваше да се оставим в ръцете на двама лодкари с вид на злодеи, изведнъж разбрах защо двадесет и четиримата така наречени спасители на джайнистите се наричат Прекосяващи. Джайнистите виждат света като бурна река. Раждаме се на единия бряг, който представлява животът на този

свят. Но после, ако се подчиним на Прекосяващия, можем да преминем на отвъдния бряг, да облекчим болката и дори да постигнем пълно освобождение. Този духовен ферибот символизира пречиштането.

Фериботът в Матхура бе съвсем земен и се оказа просто един сал, управляван с прът до другия бряг от двама доста неубедителни „спасители“. Не съм много добре запознат с джайнистката религия и не зная дали някъде разширяват метафората с ферибота, за да включат и онези нещастници, които се давят, преди да са стигнали до отвъдната страна, както за малко щеше да се случи с нас. Все пак оцеляхме в борбата с бушуващите водовъртежи на жълтите води, сякаш минахме през истинско чистилище.

Продължихме по суша до Ганг, където ни чакаха няколко плоскодонни лодки, за да ни отведат двеста мили надолу по реката до свещения древен град Варанаси, който се намира в царството Кошала, но не е далеч от границата с Магадха.

Пътуването между двете реки мина без произшествия. Местността е равнинна. Голяма част от джунглите са изсечени и на тяхно място са засадени ниви с ориз. През последното столетие населението на Гангската равнина се е удвоило благодарение на лекотата, с която се отглежда оризът. Не само защото сезонът на летните мусони подхранва тази водолюбива култура, но и защото поради равния терен селяните лесно напояват нивите си с вода от винаги дълбоката, бърза и учудващо студена река Ганг.

Птищата се оказаха лоши, както ме бяха предупредили. В откритите местности следвахме пътеки, затънали в дълбока кал. В джунглата зависехме от благоволенieto на водачи, които искаха да им се плаща на ден. Това удължи с няколко дни прехода ни през душните зелени дебри, където изпод храстите съскат змии и чудовищно големи комари пият кръвта на пътника. Персийското облекло покрива всички части на тялото освен лицето и върха на пръстите, но хоботчетата на индийските комари проникват и през троен тюрбан.

Жителите на селата се оказаха плахи и добросърдечни хора. Според Карака селяните са от стар, доарийски произход, докато градовете са населени с арийски наше-ственици. Двете групи рядко се смесват.

– И тук е като в дравидския юг.

– Но нали каза, че на юг няма арийци?

Карака сви рамене и ми даде присъщия за индийците двусмислен отговор:

– И така да е, селяните са различна порода от гражданиите. Не

обичат да се разделят със земята и добитъка си.

– Но все пак го правят – отбелязах аз.

В индийските приказки често се разказва за селски момък, който отива в големия град, сприятелява се с някакъв магьосник, оженва се за царската дъщеря и се миропомазва с топено масло, наречено гхи[1] – отвратителна течност, която богатите много обичат. Жреците от храмовете периодично къпят статуите на боговете си с тази противна воняща смес.

[1] Вид течено масло, пречистено чрез варене (хинди). Приготвя се от краве и биволско масло. – Б. пр.

Варанаси е голям град, построен на южния бряг на Ганг. Жителите му обичат да казват, че е най-старият обитаван град. Но светът е много голям, затова не виждам как могат да са сигурни в това. Все пак разбирам чувствата им. Вавилонците също се хвалят с древната история на града си. Но докато във Вавилон съществуват много писмени паметници от отминали епохи, в никой индийски град няма да намериш много писменост. Индийците предпочитат устните предания. Поне доскоро и с персите беше така.

Вече над хиляда години арийските завоеватели рецитират своите песни и химни, възхваляващи така нареченото божествено познание. Известни са под името веди. Езикът на ведите е много стар и различен от съвременните диалекти. Най-вероятно същата арийска реч са говорили и старите перси, а много от разказите приличат на персийските приказки, които и днес се повтарят от старите хора по пазарите. В тях става дума за един и същ вид герои и чудовища, за дълги, заплетени войни и неочаквани божествени откровения. Колкото и да е странно, най-често призоваваното божество е Агни, богът на огъня.

Брахманите из цяла Индия грижливо пазят тези химни. Но за отбелязване е, че са разпределили това дело помежду си. Едни се славят с отличното си познание на онези веди, в които се разказва, да речем, за бог Митра или някой полубожествен герой като Рама. Други следят за правилното извършване на жертвоприношенията. И така нататък.

Въпреки че брахманите съставляват най-висшата арийска каста, воините са склонни да им се присмиват, а дори и по-низшестоящите често ги взимат на подбив в песните си и в театралните представления. Смятат ги за мързеливи, покварени и неблагочестиви. Колко познато ми звучи това! Същото отношение имат персите към магите. Но боговете, на които служат брахманите, се възприемат много сериозно от голям брой хора. Агни, Митра, Индра – всички имат свои поклонници,

особено сред по-висшите арийски касти.

Не вярвам да има човек на света, който да е вникнал в цялата сложност на преливащите се една в друга индийски религии. Когато Зороастър бе изправен пред доста подобно стълпотворение от божества, той просто ги заклеими всичките като дяволи и ги запрата в свещения огън. За нещастие те непрестанно излизат от огъня, сякаш са дим.

Когато се озовахме на дървения пристан в центъра на Варанаси, валиеше дъжд. Губернаторът на града бе предупреден за нашето пристигане. Посрещна ни делегация от официални лица, всичките мокри до кости. Поздравиха ни с благополучното пристигане и най-любезно ни уведомиха, че никой не пътува в дъждовния сезон, но боговете очевидно са били благосклонни към нас.

После ми донесоха стълба, за да се изкача на гърба на един слон. Такова нещо ми се случваше за пръв път и водачът се опита да ме окуражи със сведението, че тези животни са не по-малко интелигентни от човека. Не вярвам да е бил кой знае какъв познавач на хората, но неоспорим факт е, че слоновете се подчиняват на най-различни устни команди. Освен това са предани и ревниви. Всъщност всеки слон смята водача си за своя собственост и ако някой от водачите прояви и най-малък интерес към друг слон, това завършва със скандал. Слонският обор най-много напомня на харема в Суза.

Седнах на нещо като дървен трон с чадър. После водачът заговори на животното и пътешествието започна. За първи път се движех толкова високо над земята, затова дълго не посмях да погледна надолу към калната улица, където голяма тълпа от хора се бе стекла да види посланика от далечния запад.

До неотдавна името на Персия бе непознато в Гангска-та равнина. Но тъй като в разрастващото се царство Ма-гадха няма добри университети, младежите отиват да учат или във Варанаси, или в Таксила. Естествено, предпочитат Таксила пред Варанаси, защото е по-далече, а на младите хора винаги им се иска да са на колкото е възможно по-голямо разстояние от дома си. По тази причина младите магадханци не само научават за могъществото на Персия, но и се запознават с перси от Двдесетата сат-рапия.

Царският наместник на Варанаси ни прие в двореца си. Беше тъмен като дравид, макар че принадлежеше към арийската каста на воините. Щом се приближих, той ниско ми се поклони. Докато произнасяше обичайната реч, забелязах, че трепери като върбов клон на вятъра. Личеше, че е уплашен до смърт, от което изпитах дълбоко задоволство. Нека се

страхуват от Дарий, помислих си, и от неговия посланик.

Щом свърших с любезностите, царският наместник се обърна и посочи висок блед мъж с тюрбан от златен плат, под който се подаваше боядисана в зелено брада.

– Господарю посланик, това е нашият многоуважаван гост Варшакара, главен дворцов управител на царя на Магадха.

Варшакара се запъти към мен с тримава камилска походка. Застапахме лице в лице и се поздравихме тържествено по индийски обичай. Това включва многобройни кимания с глава и стискане на ръце – на собствените си ръце. Няма физически контакт.

– Цар Бимбисара очаква с нетърпение посланика на цар Дарий. – Варшакара имаше удивително тънък глас за ръста си. – Царят е в Раджагриха и се надява, че ще може да те приеме там преди края на дъждовете.

– Посланикът на Великия цар също с нетърпение очаква срещата с цар Бимбисара.

По това време вече можех да водя церемониални разговори без преводач. Към края на мисията си в Индия не друг, а аз учех Карака на дворцовия език.

В началото винаги наричах Дарий „Великия цар“. Но когато придворните на Бимбисара започнаха да използват тази титла за Бимбисара, към името на Дарий прибавях „Цар на царете“. Не можах да ми отвърнат с нищо равностойно.

– Какво щастливо съвпадение – каза дворцовият управител, като подръпваше зелената си брада, – че сме във Варанаси по едно и също време. Горещо желая и се надявам, че ще можем да пътуваме заедно до Раджагриха.

– Това ще ни достави радост – отговорих аз, като се обърнах към царския наместник, за да го включа в разговора. Но той бе втренчил обезумял поглед във Варшакара. Очевидно не аз, а магадханецът беше всял такъв ужас у него и антуража му.

Този факт възбуди любопитството ми, затова пренебрегнах протокола и попитах:

– Какво води дворцовия управител във Варанаси? Варшакара се усмихна и показва яркочервените си зъби – последствие от навика му постоянно да дъвче бетел[1].

[1] Вид пълзящ храст, индийски пипер (малайски). – Б. пр.

– Във Варанаси съм, за да бъда близо до жребеца. В момента той е в Еленовия парк извън града. И на него, като на нас, не му харесват

дъждовете. Но скоро ще продължи свещения си път и ако влезе във Варанаси...

Варшакара не довърши изречението си. Вместо това ми показва всичките си яркочервени зъби. През това време тъмното лице на царския наместник бе придобило цвета на пепел в отдавна угаснал огън.

– Чий кон – попитах аз – е в Еленовия парк? И защо пътят му е свещен?

– Поне веднъж в своето царуване истински великият цар извършва жертвоприношението на коня.

Не ми хареса думата „велик“ в онзи смисъл, който ѝ придаваше дворецовият управител, но не казах нищо. Щях да имам достатъчно време да му дам да разбере, че греша. В мислите си виждах как високо над цяла Индия се издига орелът на Дарий, мокър от дъжда.

– Вкарват жребеца във водата с метла. После четирикоко куче трябва да бъде пребито до смърт от син на блудница. Като арийски жрец ти сигурно разбираш значението на това.

Придадох си важен вид, но не разбирах нищо.

– После водата понася тялото на кучето под корема на коня, а след това на юг, където живеят мъртвите. По-късно пускат жребеца да броди на воля. Ако влезе в друга страна, народът на тази страна трябва или да приеме върховната власт на нашия цар, или да се бие за свободата си. Естествено, ако хванат коня, съдбата на нашия цар ще бъде сериозно... помрачена. Както виждаш, жертвоприношението на коня е не само най-древният ни обред, но и най-славният.

Сега разбрах защо царският наместник на Варанаси бе в такава паника. Ако конят влезеше в града, жителите му трябваше да признаят Бимбисара за свой цар или да се бият. Не ми беше ясно само с кого ще се бият.

Дворцовият управител с радост ми обясни. Ужасът на домакините му доставяше удоволствие.

– Естествено, не поемаме рискове със съдбата на царя си. Триста от нашите най-добри и най-благородни воители неотлъчно следват жребеца. Всички яздат коне, в никакъв случай кобили! За една година на жребеца е забранено да има полови сношения. Същото важи и за царя. Нощем той трябва да спи целомъдрено в скута на най-красивата си жена. А междувременно ето ни тук. Ако жребецът влезе във Варанаси, тези добри хора – Варшакара направи надменен жест, включващ царския наместник и свитата му – ще станат поданици на цар Бимбисара и съм сигурен, че няма да имат нищо против. В края на краищата нашият цар е

женен за сестрата на сегашния им владетел, царя на Кошала.

– Всички сме роби на съдбата – въздъхна царският наместник.

– Ето защо съм тук. Да убедя нашите приятели, съседни и братовчеди... Виждаш ли, ние вече мислим за жителите на Варанаси като за част от Магадхаското царство. Искам да ги убедя да не се съпротивляват, ако на жребеца му хрумне да влезе в града и да пие жадно от водите на Ганг.

Всичко това едва ли бе особено благоприятно начало за една мисия. Така си мислех, докато ни показваха определените за нас покои в двореца. Ако между Магадха и Кошала избухне война, тя би попречила на търговията с желязо. От друга страна, войните между две могъщи държави често се решават с намесата на трета сила. Преди години някакъв индийски цар предложил да посредничи между Кир и индийския цар. Естествено, получил отказ и от двете страни. Хората от запад могат да пътуват на изток, но никога не трябва да се насърчават хората от изток да тръгват на запад!

В интерес на търговията с желязо се надявах, че жребецът ще остане в Еленовия парк. В интерес на бъдещото величие на Персийската империя се надявах, че ще ожаднее и ще пие от водите на Ганг.

Два дни по-късно жребецът тръгна на юг и Варанаси бе спасен. Варшакара изпадна в гняв, но положи всички усилия да изглежда спокоен.

– Трябва да дойдеш с мен в храма на Агни – заяви той един ден след заминаването на коня. – Агни е точно като вашия огнен бог и съм сигурен, че ще искаш да му се поклониш по индийски обичай.

Не споменах нищо на дворцовия управител за Премъдрият господ. Вече бях решил, че ще говоря за религия само с брахмани, светци и царе. Но ми беше интересно да видя дали влиянието на дядо ми се е разпространило извън Персия.

Понесоха ни на позлатени носилки по тесни, криволичещи и гъмжащи от хора улици, които ми се сториха безкрайни. Накрая стигнахме до храма на Агни – малка грозна постройка от дърво и тухли. Пред входа почтително ни прие върховният жрец, човек с гладко избръсната глава, ако не се смята един дълъг кичур, оставен най-отгоре на темето му. Облечен бе в алена роба и размахваше факел.

До вратата на храма имаше каменен олтар, защитен от дъжда с навес. С небрежен жест върховният жрец запали гхи с факела си. Ужасих се от това светотатство. Свещеният огън трябва да се пали само на неогряно от слънцето място! Все пак, понеже слънцето не бе изгрявало в

продължение на няколко месеца, цяла Индия можеше да се смята за неогряно от слънцето място.

После двамата с Варшакара влязохме в храма, където блестеше напоената с гранясало масло дървена статуя на Агни. Богът бе представен яхнал овен. В една от четирите си ръце държеше копие, символизиращо огъня, а на главата му имаше дървена корона, чиято сложна резба изобразяваше дима от огъня. На други статуи в храма Агни бе със седем езика и така нататък. Както повечето индоарийски богове, и той приема най-различни образи: в огнището е огънят, в небето – гръмотевицата. През цялото време огънят е посредник между хората и боговете, защото именно той отвежда принесената на кладата жертва към небето. Това е единствената прилика на Агни с огъня на Зороастър.

В храма изпълниха много обреди, повечето доста неразбираеми, ако човек не е брахман. Най-вече защото жреците използват някакъв архаичен език, непонятен както за мен, така и за Карака.

– Подозирам, че и самите те не го разбират – сподели с мен по-късно Карака.

Макар родителите му да бяха джайнисти, той не изпускаше случай да отбележи, че вярва в Нага, дравидския бог-змия, на чието навито тяло се крепи светът. Всъщност Карака не беше религиозен.

След едночасово монотонно припяване на безсмислици ни предложиха да пием от обща чаша някаква неприятна на вкус течност. Покорно отпих глътка. Действието на питието бе мигновено и несравнимо по силно от това на хаомата. Но понеже не вярвам във ведическите богове, виденията, които ми се явиха, нямаха връзка с изпълнените обреди. Все пак по едно време ми се стори, че четирите ръце на Агни се движат, а поради зрителна измама копието му наистина изглеждаше огнено.

Прошепнах молитва към огъня – пратеника на Ахура Мазда, Премъдрия господ. По-късно разбрах, че едно от имената на главния арийски бог Варуна е Ашура, тоест Премъдър господар. Тогава ми стана ясно, че след като признал главния бог на арийците за единствен създател, дядо ми сметнал останалите богове за неуместни и ги изхвърлил като дяволи. Но с изключение на Ашура-Варуна, или Ахура Мазда, ние нямаме нищо общо с поклонниците на ведическите богове освен вярата, че трябва да се поддържа хармония между твореца и сътвореното чрез правилни обреди и жертвоприношения. Все пак не мога да се отърва от мисълта, че умопобъркващият хаос, до който индоарийците са докарвали нещата със своите богове, е знак, че вече се доближават до схващането на Зороастър за единството, съдържащо всички неща. Нима безкрайният

брой богове – както е във Вавилон – не се приближава до признанието, че има само Един?

В последна сметка Премъдрият господ сигурно тълкува жертвоприношенията, извършени в името на този или онзи дявол, като жертвоприношения в негово име. Иначе нямаше да допуска такива неща. Същевременно той ни изпраща свети хора, за да ни учат как, кога и какво да принасяме в жертва. Най-светият сред тях бе Зороастър.

В Индия има най-различни светци и проповедници на една или друга вяра и много от тях действуват едновременно омайващо и смущаващо. Повечето отричат ведическите богове и идеята за задгробен живот. Според веди-ческата религия злосторниците завършват в един ад, известен като „Глинената къща“, а добрите се издигат на нещо, наречено „Свят на бащите“. И толкова. Новата порода светци вярва в преселението на душите – доарий-ско понятие. Някои светци, или архати, както ги наричат, са убедени, че този процес може да бъде спрял. Други – че не може. Не са малко и°онези, които не се интересуват от подобни въпроси. Те биха се чувствували отлично на някоя от вечерите, устройвани от Аспазия.

Тъй като индоарийските дяволотклонници вярват, че огънят е проявление на доброто, защото изгаря тъмата, няхах нищо против да участвувам в това богослужение във Варанаси. Индийците наричат предизвикващата видения течност, която пих, сома[1] и тя очевидно е разновидност на нашата хаома. За съжаление брахманите пазят своите малки тайни също тъй ревностно, както и нашите маги и по тази причина не успях да разбера по какъв начин и от какво се приготвява сомата. Знам само, че по едно време видях, по-скоро привидя ми се, че Агни запраща пламтящото си копие право в тавана.

[1] Опияняващо питие, приготвяно от едноименното растение (санскр.) В древна Индия принасяли питието в дар на ведическите богове и го пиели по време на ведическите ритуали. Почитали го и като бог Сомата. Думата е от същия корен като хаома (авест.). – Б. пр.

Съвсем ясно чух също така върховният жрец да говори за произхода на всички неща. За мое учудване не стана дума за световното яйце, нито за гигант, нито за близнаци. Вместо това той недвусмислено описваше момента, когато не е съществувало дори нищото.

Бях поразен от тази мисъл. Никога не съм могъл да си представя нищото, предполагам, защото не е възможно за едно нещо – като човека – да възприеме идеята за нищо.

„Не е имало нито небитие, нито битие. Не е имало ни въздух, ни

небе.“

В края на всеки стих от така наречения Химн на сътворението върховният жрец удряше по малкия барабан, който държеше в ръка.

„Какво е покривало всичко? И къде?“ По-нататък в химна се разказва за времето, което е било предвреме и не е имало „ни смърт, ни безсмъртие, ни нощ, ни ден“. После настъпил такъв зной, че... Чудя се откъде е дошъл знойт? „...че се родило едно същество, наречено Единственият. След това се породило желанието – първичното семе и зародишът на духа.“ Тук химнът взема съвсем неочаквана насока.

„Кой знае – припяваше върховният жрец – откъде е дошло всичко? И как се е извършило сътворението. Боговете, Агни, също не знаят, защото са се появили по-късно. Тогава кой знае? Върховният сред всички богове на небето знае ли? Или и той е в неведение?“

За мен това звучеше като атеизъм. Но аз и без това никога не успях да проумея в какво вярват брахманите, ако изобщо вярват в нещо. Нашите маги, макар да говорят неясно, объркано и лукаво, в някои неща са последователни. За тях първоначалните близнаци съществуват като първия мъж и първата жена. И не мога да си представя един маг изведнъж да постави под въпрос – при това по време на религиозен обред – самото съществуване на бога-творец.

Върнах се силно упоен в двореца на наместника, където Варшакара искаше да водим дълъг разговор по политически въпроси. Но аз се извиших и се оттеглих. Со-мата, дъждът и пропътуваните над хиляда мили ме бяха изтозили. Спах три дни. Накрая ме събуди Карака.

– Варшакара предлага да ни придружи до Раджа-гриха. Да отговоря ли, че приемаш? – Да.

Още не се бях събудил съвсем, но изведнъж почувствавах, че нещо не е като по-рано. После осъзнах, че за пръв път от близо четири месеца не чувам тропането на дъжда по покрива.

– Дъждът...

– ...спря. Поне за известно време. Летните мусони отминават постепенно.

– Сънувах онзи кон.

Това бе истина. В съня си бях край гробницата на Кир близо до Персепол. Яздех жребец. Пред мен стояха Атоса и Лаида, и двете със саби в ръце.

„Това е Персия!“, извика Атоса.

„Това е друг кон!“, твърдо заяви Лаида.

Трябвало е веднага да поискам да изтълкуват съня ми. Индийците

отлично умеят да тълкуват сънища. Но в същия миг го забравих и едва сега, половин век по-късно, си спомням този сън, и то съвсем ясно, само че вече е безполезно.

– Конят се е върнал в Раджагриха – каза Карака. – Всички са разстроени, особено Бимбисара. Той се надяваше, че ще прибави Варанаси към царството си. Или ако не Варанаси, то поне една от малките републики на север от Ганг. Но досега конят не е напуснал Магадха. Уредил съм ти среща с Махавира.

– С кого?

– С Прекосяващия реката. Героят на джайнистите. Той е във Варанаси и се съгласи да те приеме.

Името Махавира означава велик герой. Истинското име на двадесет и четвъртия и последен Прекосяващ бе Вардхамана. Произхождаше от семейство на воители, но родителите му били толкова силно вярващи джайнисти, че приели сериозно онази джайнистка повеля, според която най-добрата смърт е да угасиш живота си – бавно, съзнателно и благоговейно – чрез гладуване, и я изпълнили.

Когато Вардхамана бил на тридесет години, родителите му се самоубили с глад. В моите представи те са истински герои, дори бих казал, велики герои. Вардхамана бил толкова потресен от смъртта на родителите си, че напуснал жена си и децата си и станал джайнистки монах. След двадесет години уединение и себеотрицание постигнал състоянието, което индийците наричат „кевала“. Това означава, че по някакъв особен начин се е присъединил към космоса.

Вардхамана бил провъзгласен за Махавира и станал глава на ордена Джайна. Когато бях в Индия, орденът наброяваше около четиринадесет хиляди жени и мъже, дали обет за безбрачие. Живеят в мъжки и женски манастири. Част от мъжете ходят без дрехи и за тях се казва че са „в небесни одежди“. На жените не е позволена такава божествена украса.

На нисък хълм край брега на Ганг група джайнисти бяха приспособили един полуразрушен склад за манастир и там Махавира прекарваше дъждовния сезон. Поръчано ни бе да се явим точно след обедата, а джайнистките монаси се хранят по пладне и понеже само поглъщат получената с просия купичка ориз, началото и краят на обедата им по време почти съвпадат. Тъй че малко след пладне двама монаси ни въведоха във влажна стая, напомняща пещера, където неколкостотин членове на ордена се молеха на висок глас. Забелязах, че повечето не се мият много често, а някои са физически недъгави или болни.

Монасите ни отведоха до нещо като навес, отделен със завеса от

основното помещение. Зад завесата намерихме и самия велик герой. Махавира бе седнал с кръстосани крака на пищен лидийски килим. Облечен бе в златна роба. Това ми се стори доста неаскетично, но Карака ме увери, че всеки от двадесет и четиримата Прекосяващи от самото начало е имал свой цвят и свой символ. Цветът на Махавира бе златен, а символът му – лъв.

Предполагам, че по онова време Махавира е бил близо осемдесетгодишен. Беше нисък, набит човек с висок властен глас. Когато говореше, почти никога не гледаше събеседника си. Подобно държане винаги ме е смущавало. Но аз съм израснал в царски двор, където е забранено да погледнеш човек е царска кръв. Затова, ако някой не ме поглежда, имам чувството, че пред мен е или царска особа, или... Не знам, може би... измамник.

– Добре дошъл, посланико на Великия цар Дарий. Добре дошъл, внук на Зороастър, който говори от името на Премъдрия господ, ако това е възможно.

Стана ми приятно, че Махавира знае кой съм. И неприятно заради двусмисленото „ако е възможно“. Дали не искаше да каже, че Зороастър не е пророкът? Скоро ми стана ясно.

Поздравих Махавира, тъй както изисква сложният индийски ритуал, а Карака целуна крака му в знак на почит. После седнахме на края на килима. Зад завесата монасите едногласно припяваха някакъв химн.

– Дойдох, за да проповядвам на всички хора вярата в Премъдрия господ.

– Ако изобщо има човек, който може да прави това, сигурен съм, че си ти.

Махавира едва забележимо се усмихна и в държането му отново долових онова самочувствие на човек, който знае или си мисли, че знае повече от другите. Потиснах раздразнението си. Издекламирах му една от гатите[1] на Зороастър.

[1] Химни от „Авеста“, свещената книга на зороастрийската религия (записани около III в. пр.н.е.), за които се твърди, че съдържат проповедите и откровенията на Зороастър, – Б. пр.

Когато свърших, Махавира ми каза:

– Има много богове, тъй както има много хора и много... комари.

Последното му хрумна, защото в същия миг един голям комар направи кръг около главата му. Махавира бе джай-нист и не можеше да го убие. Прецених, че като гост на джайнист и аз не трябва да го убивам. Колкото и да е несправедливо, накрая комарът пи от моята ръка, а не от

неговата.

– Всички ние се състоим от едно и също вещество – заяви Махавира. – Малките частици, или живи монади, се събират и разделят под една или друга форма. В цикъла на живота едни вървят нагоре, а други – надолу.

Според джайнистката представа космосът е изпълнен с атоми. Използвам думата, която Анаксагор измисли, за да обознача безкрайно малките частици на материята, съставляваща света. Но живата монада на джайнистите не е напълно тъждествена с атома.

Анаксагор не би разглеждал, да речем, безкрайно малката песъчинка като съдържаща живот. Но за джайнистите всеки атом е жива монада. Някои монади се съединяват помежду си и се издигат нагоре в цикъла на живота, от пясъка и водата през растителното и животинското царство до онези висши същества, които притежават пет сетива – категория, включваща не само хората, но и самите богове. Или пък живите монади се разпадат и слизат надолу в цикъла. Първо изгубват така наречените четири способности за действие, както и четирите сетива. След това постепенно се разпадат на съставните си елементи.

– Но кога и как е започнал този процес на изкачване и слизане? – попитах аз, като се боях, че ще получа отговора, който получих.

– Няма нито начало, нито край. Предопределени сме да преминаваме от стъпало на стъпало, нагоре и надолу, както е било винаги и винаги ще бъде, докато завърши този цикъл на света, за да започне отново. Между другото аз съм последният Прекосяващ реката в този цикъл. Сега всички ние започваме да слизаме.

– Дори и ти?

– Каквото важи за всички неща, важи и за мен. Но аз съм Прекосяващият. Аз поне успях да направя чиста като диамант монадата, която вдъхва живота на моето същество.

Изглежда, че монадата прилича на кристал, който помътнява, потъмнява или се оцветява в един от шестте кармични – или предопределени от съдбата – цветове. Ако съзнателно убиеш някого, монадата ти почернява. Ако убиеш неволно, става тъмносиня и така нататък. Но ако точно спазваш всички правила на ордена, ще се пречистиш, макар че няма да станеш Прекосяващ. Трябва да си се родил за това.

Категоричността, с която говореше Махавира, произтичаше от една древна религия, на чиито догми той се бе доверил така изцяло, че не можеше да възприеме нищо друго. Когато отбелязах, че взаимодействието между живата монада и помрачаващите я цветове донякъде прилича на

борбата между Премъдрия господ и Ариман, той ми отвърна с любезна усмивка:

– Във всяка религия, независимо колко неразвита е тя, често има борба между олицетворението на доброто и злото. Но младите религии са далеч от абсолютната истина. Те не могат да възприемат края на човешката личност. Винаги настояват, че има някаква глинена пещера или дом на предците, където индивидът може да продължи да съществува завинаги. Това са, бих казал, детински представи. Не е ли ясно, че което не е започнало, не може да свърши? Не е ли ясно, че което се изкачва, трябва да слезе? Не е ли ясно, че няма друг изход? Освен да завършиш цикъла, както съм направил аз, като се слееш с цялата вселена.

– Как си постигнал това? – попитах го любезно и с известно любопитство.

– Усамотих се за дванадесет години. Живеех без дрехи, хранех се рядко, бях целомъдрен. Естествено, селяните ме биеха и замеряха с камъни. Но понеже знаех, че тялото е нечисто, преходно – котва, която задържа ферибота по средата на реката, – не обръщах внимание на нуждите му, докато постепенно моята жива монада се пречисти и накрая стана бистра. Сега съм напълно неуязвим, тъй че не мога да се родя отново – дори като цар или бог, – нещо, от което човек трябва да се страхува, защото този вид величие е помрачило не един кристал.

Всъщност да бъдеш някой от висшите богове, е последното изкушение, на което е най-трудно да устоиш, защото е най-примамливо. Погледни вашия Ахура Мазда. Той е избрал да бъде премъдър господ. Но ако е бил наистина мъдър, щеше да направи следващата и последна крачка и да се слее с космичното същество, от което всички ние сме част – с онзи колос, в чието тяло сме само атоми, непрестанно съединяващи се и разделящи се, и отново съединяващи се, докато, щом се извърши сливането, Аз-ът се освобождава и като мехур изплува на върха на този дъгообразен, звезден череп, и всичко е отминало и завършило.

Това, с което ме поразяват джайнистите, е не толкова убедеността им – характерна особеност за повечето ре-лигии, колкото древността на вярванията им. Възможно е тяхното атомистично схващане за човека да е най-старата известна религиозна теория. Те от векове изучават всяка страна на човешкия живот и я съотнасят към представата си за света. Макар сливането с цялото да е обявената от ордена цел за всеки джайнистки монах, малцина някога ще я постигнат. Но положените усилия ще допринесат за по-добро прераждане, ако такова нещо съществува.

– Спомняш ли си някое от предишните си прераждания?

За пръв път Махавира ме погледна.

– Не. Какъв смисъл би имало? И без това не е трудно да си представиш какво ще е да си лъв или бог Индра, или сляпа жена, или песъчинка.

– Един грък на име Питагор твърди, че може да си спомни всичките си предишни превъплъщения.

– Горкият човек! – Махавира придоби истински нещастен вид. – Да си спомняш осемдесет и четири хиляди предишни съществувания! Това вече наистина е ад. В този смисъл бих приел, че адът съществува.

Числото осемдесет и четири хиляди ми напомни за Госала. Казах, че съм се срещал с бившия му приятел.

Махавира ме погледна и притвори очи. Приличаше на дружелюбна дебела маймуна.

– Цели шест години бяхме по-близки от братя. След тава аз престанах да съм аз. Той вече не ме интересуваше. Никой не ме интересуваше. Бях постигнал сливането. А клетият Госала не го постигна. Не можа. Така че се разделихме. Шестнадесет години по-късно, когато се срещнахме отново, аз бях Прекосяващият. Понеже не можа да понесе това, той намрази себе си. И тогава отрече основната вяра на джайнистите. Ако не можем да се слеем с цялото, а някои не могат, тогава всичко, което правим, е безсмислено. При това положение Госала реши, че поначало няма абсолютно никакъв смисъл в действията ни, защото... Хвърли ли пред теб кълбото?

– Да, Махавира. Махавира се засмя.

– Чудя се какво ли става с тези малки частици от нишката, които се отделят, докато се развива кълбото? Подозирам, че някои от тях ще се слоят с цялото, а ти?

– Нямам представа. Разкажи ми за този цикъл от сътворението, който свършва.

– Какво има да се разказва. Той свършва...

– За да започне отново, така ли?

– Да.

– Но кога за първи път са се появили тези цикли? И защо продължават?

Махавира повдигна рамене.

– Това, което е безкрайно, няма начало.

– А какво ще кажеш за този... човек-колос? Откъде е дошъл? Кой го е създал?

– Никой не го е създал, защото той вече е съществувал и всичко е

част от него, завинаги.

– Времето...

– Времето не съществува – рече Махавира с усмивка. – Ако ти е много трудно да разбереш този факт – той погледна към дравида Карака, – представи си времето като змия, която поглъща опашката си.

– Значи времето е окръжност, така ли?

– Времето е окръжност. Няма начало. Няма край. При тези думи Махавира наведе глава и аудиенцията свърши. Като станах и се готвех да си тръгна, забелязах, че комарът се е настанил на голото му рамо. Докато пиеше кръвта му, Махавира не помръдна.

Един от монасите настоя да ни разведе из приюта за ранени и болни животни – няколко полуразрушени колиби, където полагаха много грижи за тези страдащи твари. Никога преди или след това не ми се е случвало да вдъхна такава воня, нито пък да чуя толкова виене, лаене и мучене.

– Лекувате ли и хора? – попитах аз, като държах кърпата на носа си.

– С това се занимават други, Господарю. Ние предпочитаме да помагаме на истински безпомощните. Нека да ти покажа една нещастна крава, която намерихме...

Но и Карака, и аз побързахме да си тръгнем.

По-късно същия ден се срещнах с един от най-видните търговци в града. Макар войните и брахманите да гледат отвисоко на търговската класа, голяма част от богатствата на индийските държави е в ръцете на търговците, затова тях често ги уважават хора с по-високо обществено положение.

Искаше ми се да спомена името на този човек, но съм го забравил. Интересно е, че поддържаше връзки с вездесъщите вавилонски банкери „Егиби и синове“. От години водеше преговори да разменя кервани с тях.

– Керваните са основа на благоденствието – рече той, сякаш цитираше религиозен текст.

Разказах му за намерението на Великия цар да внася желязо от Магадха, а той отвърна, че може да ни бъде полезен. Имал различни партньори в Раджагриха. Бил убеден, че ще ми свършат добра работа. Някои били банкери, които използвали пари.

Индийците, общо взето, не сечат много монети. Търговията им се извършва в натура или използват грубо изсечени мерки от сребро и мед. Колкото и да е чудно, не сечат злато, въпреки че нашите персийски

дарейки се ценят високо. Затова пък произвеждат голямо количество злато, изкопавано от гигантски мравки[1]. Недоумяхах защо тези високоцивилизовани древни страни са толкова изостанали по отношение на парите, но затова пък кредитната им система ми направи силно впечатление.

[1] Става дума за един пасаж у Херодот („История“, Книга трета, гл. 102), където той говори за мравки, „на големина по-малки от куче, но по-големи от лисица“, които разкопават златоносния пясък в пустинята, а индийците с три впряга камили успяват с хитрост да го приберат, – Б. пр.

Когато пътуват, индийците рядко носят със себе си злато или ценни предмети, тъй като се боят от крадци. Вместо това внасят ценностите си при някой почтен търговец в своя град. Той съответно им дава писмена декларация, с която заявява, че държи стоки на определена стойност и моли своите колеги търговци в шестнадесетте царства да снабдят приносителя с пари или стоки срещу парите или стоките в наличност при него. Това те вършат с готовност. Нищо чудно! Освен че парите са в безопасност, даващият заем удържа осемнадесет процента лихва върху заетата сума. Но от това не губиш, защото търговецът, който съхранява твоите ценности, ти плаща доста добър процент, тъй като и той от своя страна получава лихва, като ги дава на заем.

Трудно е да се намери недостатък в тази система от гледна точка на сигурността и удобството. Докато траеше мисията ми, аз фактически спечелих малко повече от това, което похарчих. Преди няколко години успях да въведа подобна кредитна система в Персия. Но не ми се вярва тя да процъфти. Персите са едновременно честни и подозрителни, а този нрав едва ли е подходящ за подобна дейност.

Докато разговаряхме с търговеца, в стаята влезе възрастна прислужница. Държеше кана с вода.

– Извинете ме, но трябва да извърша едно от петте жертвоприношения.

Търговецът прекоси стаята и застана пред нещо като ниша, в която върху полица от изящни гледжосани плочки бяха подредени няколко грубо изработени фигурки. Изля вода на пода пред фигурите, като шепнеше молитви. После подаде каната на прислужницата, която безшумно излезе от стаята.

– Това бе молитва към прадедите ми. Всеки ден трябва да изпълнявате така наречените пет велики жертвоприношения. Първото е за Брахма, световния дух. За него четем от Ведите. После правим

възлияние на вода за прадедите си, а за всички богове наливаме гхи в свещения огън. След това хвърляме зърна на птиците, животните, духовете. И накрая се прекланяме пред човека, като предлагаме гостоприемство на някой непознат. Току-що имах честта – тук той ниско ми се поклони – да извърша едновременно две жертвоприношения.

Дадох му пример за подобен арийски обичай, по-стар от Зороастър. После моят нов познат ме попита как персите обучават младежите. Особено се интересуваше от дворцовата училищна система на Кир.

– И нашите царе трябва да направят същото. Но ние тук сме много лениви. Сигурно поради горещините и дъждовете. Нашата военна каста се обучава в стрелба с лък и някои действително знаят как да се бият, но почти нищо друго. Ако научат наизуст една-единствена веда, минават за образовани. Струва ми се, че в крайна сметка най-добре образовани сме ние, търговците. Разбира се, брахманите учат хиляди и хиляди стихове от Ведите. Но рядко научават нещата, които ние смятаме за важни – като математика, астрономия, етимология. Произходът на словото дълбоко ни вълнува. На север, в Таксила, персийски се изучаваше много преди Дарий да завладее Инд. Винаги сме се интересували от думите, които едновременно ни разделят и ни свързват. Самият аз подпомагам финансово едно училище тук, във Варанаси, където преподаваме шестте метафизически школи и тайните на календара.

Макар да бях донякъде смутен от сложната индийска образователна система, съгласих се да говоря пред група ученици, преди да отпътувам от Раджагриха.

– Ще бъде чест за тях – увери ме търговецът – и ще те слушат с внимание.

Училището заемаше няколко стаи в една стара сграда зад пазара за метални изделия. Шумът от ковачниците не допринесе особено за качеството на беседата ми. Но учениците наистина слушаха с внимание. Повечето бяха със сравнително светла кожа. Неколцина принадлежаха към кастата на воините. Останалите бяха от търговската каста. Нямахме брахмани.

Демокрит иска да знае как съм познал кой от коя каста е. Ето как. Когато индийското момче достигне възрастта, определена за неговото така наречено второ раждане като ариец, връчват му оплетен от тройна нишка шнур, който ще носи до края на живота си праметнат през гърдите от лявото рамо до дясното бедро. За война този шнур е от памук; за жреца – от коноп; за търговеца – от вълна. В Персия имаме подобен ритуал на посвещаване, но без веществен белег за кастата.

Седях на стол до учителя. Макар да се числеше към търговската каста, той бе дълбоко религиозен.

– Ученик съм на Гаутама[1] – каза той тържествено, когато се запознахме. – Наричаме го Просветления, или Буда.

[1] Родовото име на Буда. – Б. пр.

Учениците се оказаха любознателни, вежливи и плахи. Особено се интересуваха от география. Къде точно се намира Персия? Колко семейства живеят в Суза? Индийците измерват населението не по броя на свободните граждани, а по броя на семействата. По онова време във Варанаси имаше четиридесет хиляди семейства, значи около двеста хиляди души, без да се броят чужденците и неарийските жители.

Говорих доста дълго за Премъдрия господ. Стори ми се, че събудих интерес у тях. Въздържах се от ожесточения тон, характерен за проповедите на дядо ми. При по-ложение че имат толкова много богове, индийците лесно възприемат идеята за съществуването на един-единствен бог. Те дори допускат, че е възможно изобщо да няма създател и че арийските богове са просто свръхчовеци, чиито естествените способности един ден ще бъдат угасени, когато този цикъл на сътворението свърши, както е съдено, и започне нов, в което са убедени.

Според моите наблюдения тъкмо тази липса на сигурност в божие-то съществуване е довела до настъпилия неотдавна разцвет на толкова много нови теории за сътворението. В началото бях безнадеждно объркан. Възпитан бях да вярвам, че Премъдрият господ е всеобхващаш, и бях напълно готов да унищожа в спор всеки, който отрича правдата на Зороастровото прозрение. Но нито един индиец не я отрече. Всички приемаха Ахура Мазда като Премъдрия господ. Те дори приемаха факта, че техните висши богове Варуна, Митра, Рудра[1] са за нас дяволи.

[1] Ведически бог-разрушител (санскр.). – Б. пр.

– Всички неща се развиват и променят – каза младият учител, когато часът завърши.

После настоя да посетим Еленовия парк извън града. Моят приятел търговецът ни бе дал на разположение колесница с четири коня, така че пътувахме удобно през Варанаси. Както повечето стари градове, и Варанаси се е появил без план и няма прави булеварди. По-голямата част на града се простира покрай брега на реката. Много къщи са четири- или пететажни и всеки миг могат да се срутят. По тесните криволичещи улици денонощно сноват хора, животни, каруци, слонове. Нито един храм или обществена сграда не заслужава интерес. Резиденцията на царския наместник е обикновена къща, по-голяма от съседните. Храмовете

са малки, мрачни и вонят на гхи.

Доколкото можах да видя, в Еленовия парк нямаше елени. Това бе един красив, потънал в зеленина парк с необикновени цветя и още по-необикновени дървета. Хората от простолюдието са свободни да правят там каквото искат, а на тях им е приятно да седят под дърветата и да ядат, да играят на различни игри, да слушат приказките на разказвачи и мъдречи.

Поради валелия в продължение на четири месеца дъжд цветовете на избуялата зеленина бяха толкова ярки, че ми се насълзиха очите. Вероятно още тогава са били свръх-чувствителни и слаби.

– Ето тук седнал Гаутама, когато за пръв път дошъл във Варанаси.

Младият учител посочи едно дърво, чиято единствена забележителност бе, че никой не се приближаваше до него, освен за да го разгледа, както направихме и ние.

– Кой? – За съжаление вече бях успял да забравя името, което той само преди час назова.

– Гаутама. Наричаме го Буда.

– Ах, да. Твоят учител.

– Нашият учител – отговори делово моят спътник. – Ето под това бодхи[1] получил просветлението. Станал Буда.

[1] Просветление; свещено дърво (санскр.). – Б. пр.

Слушах с половин ухо. Не се интересувах от Сидхар-та Гаутама и неговото просветление. Но с интерес узнах, че цар Бимбисара е будист. И си спомням, че си помислих: „Да, будист е точно толкова, колкото и Дарий е зороаст-риец. Всички царе уважават религията на народа си.“

Когато се разделяхме, казах на младия човек, че заминавам за Раджагриха.

– Значи си по стъпките на Буда – отвърна той със сериозно изражение. – Когато свършил дъждовният сезон, Буда напуснал парка и тръгнал към Раджагриха, както ще направиш и ти. После го приел цар Бимбисара, както ще се случи и с теб.

– Но тук несъмнено приликата свършва...

– Или започва. Знае ли някой кога и как ще дойде просветлението?

Какво можех да му отговоря? Индийците, както и гърците, повече ги бива да задават въпроси, отколкото да измислят отговори.

4.

Персийската мисия напусна Варанаси много тържествено. Обикновено пътникът тръгва с лодка надолу по Ганг до пристанището Паталипутра, откъдето по суша продължава до Раджагриха. Но тъй като Гант, придобила след пороите, все още бе опасна, Варшакара настоя да пътуваме на слонове по суша.

След първите един-два дни, през които състоянието на пътника може да се сравни само с морска болест, тон не само свиква с този вид пътуване, но и се привързва към животното. Няма да се учудя, ако слоновете наистина се окажат по-интелигентни от човека. В края на краищата главите им са по-големи от нашите, а много възможно е това, че не говорят, да е признак на превъзходство.

За нас есента е прохладен сезон, но за хората на Ганг-ската равнина тя е задушно и буреносно време. С постепенното отминаване на мусоните влажният въздух започва да става тягостно горещ. Човек има чувството, че се движи под вода. Странните клонести дървета приличат на морска папрат, между чиито листа като риби се гмуркат яркоцветни птички.

Пътят за Раджагриха е необикновено лош. Когато отбелязах този факт, Варшакара ме погледна учудено.

– Това е един от най-добрите пътища, Господарю посланик.

После се засмя. Червените пръски от слюнката му за малко не ме улучиха.

– Ако пътищата ни бяха по-добри – добави той, – всеки ден към нас щяха да напредват армии.

Подобно твърдение ми се стори невероятно, да не кажа, абсурдно. Тъй като Магадха е най-силната държава в Индия, няма армия, която би дръзнала да тръгне срещу нея. Освен, разбира се, ако дворцовият управител не правеше тънък намек за Дарий. Макар че често се затруднявах да разбера какво казва, самият той не представляваше загадка за мен. Варшакара бе безмилостен човек и извънредно амбициозен. Готов бе на всичко, за да увеличи мощта на Магадха. Готов бе... Но за това ще говоря, когато му дойде времето.

Бях поразен от богатството на земите в така наречената Голяма равнина. Там се прибират по две реколти годишно. Първата през зимата, единствения поносим сезон. Втората по време на лятното слънцестояние. Веднага след лятната жътва засяват ориз и просо. Засетите с тези

култури поля ми приличаха на килим в жълто и зелено, постлан върху равна земя. Без да полагат много труд, хората са сити. Всъщност ако не бе сложната задача да се изхранват големите градове, индийските селяни биха могли да живеят, без да работят. Плодовете и ядките от дърветата, домашните и водните птици, както и огромното многообразие от речни риби представляват изобилна, получена наготово храна.

Но градовете изискват сложно селско стопанство. Ето защо огромните стада на арийските нашественици биват целенасочено намалявани, а пасбищата – превръщани в обработваема земя и тази промяна в бита на хората предизвиква доста спорове. „Какво е ариецът, ако му отнемеш кравата?“, питат брахманите. Отговор, разбира се, не очакват.

Източно от Варанаси, малко след гората – или джунглата – има много села. Всяко селище е заобиколено с разнебитена ограда от дървени колове, предназначена не да спре войска, а да попречи на тигрите и други хищни животни да отвличат добитъка и децата. В центъра на тези донякъде случайно възникнали общини има хижи, където пътниците могат да спят на пода безплатно и да получат храна почти безплатно.

С учудване разбрах, че повечето индийски селяни са свободни хора и че всяко село има свой избран съвет. Макар да са задължени да плащат данък на някой върховен господар, те до голяма степен са оставени на спокойствие. Това несъмнено обяснява високите добиви в индийските села. Както знае всеки земевладелец на този свят, наемният работник или робът произвежда точно половината от хранителните продукти, които произвежда свободният човек, собственик на земята, която обработва.

Пътуването от Варанаси до Раджагриха продължи две седмици. Напредвахме бавно. Като се изключи горещината през деня, пътувахме удобно. Всяка вечер за дворцовия управител и за мен опъваха пищни шатри. Карака спеше в моята шатра, а останалите членове на мисията спяха в хижата на най-близкото село или под открито небе.

Всяка вечер палех едно отвратително благовоние, което разгонваше кръвожадните насекоми. Друг проблем са индийските змии. Тях не ги плашат нито благовония, нито молитви, затова Варшакара ми отпусна едно малко, космато, хранещо се със змии същество, наречено мангуста. Ако завържеш мангустата за крака на леглото си, няма опасност змия да смути съня ти.

Вечерите бяха спокойни. Двамата с Карака записахме онова, което сме видели и чули през деня. Освен това следяхме работата по съставянето на нови карти, защото картата на Скилакс се оказа изключително

точна за крайбрежието, но изключително неточна за вътрешността на Индия. После, щом опънем шатрите, обикновено вечерях с Варшакара. Той проявяваше към мен същото любопитство, каквото и аз към него. Макар да си разменяхме множество необходими лъжи, успях да събера доста полезна информация за този екзотичен свят, в който едва бях започнал да прониквам. Излягахме се на диваните, които донякъде приличат на гръцките кушетки, само че са тапицирани и върху тях са нахвърляни възглавници. До всеки диван има плювалник. Няма индиец, който да не дъвче някакво наркотично растение.

Индийската храна прилича на лидийската. Използува се много шафран, както и една люта смес от подправки, наречена къри. Като мазнина за готвене богатите използват гхи, което не се разваля дори през горещините. След време свикнах с него. В противен случай щях да гладувам. Ако яденето не е изпържено в гхи, то е залято с него. Много повече предпочитах мазнината, която употребяват бедните индийци. Прави се от едно семе, наречено сусам. По-лека е от гхи, а е и по-вкусна. Сусамовото масло за народа там е това, което е зехтинът за атиняните.

Но на царските или богаташките трапези се сервира само гхи и по-неже покорно изяждах всичко, което ми поднасяха, затлъстях като евнух. Между другото индийците гледат с възхищение на дебелите хора и от двата пола. Колкото по-дебела е една жена, толкова по-добре, а когато един принц се надуе като топка, смята се за благословен от боговете и за напълно щастлив.

Все пак самият дворцов управител ядеше малко. Затова пък много обичаше да пие една силна напитка, приготвена от захарна тръстика. С течение на времето и на мен започна да ми харесва. Но всеки от нас се въздържаше да пие много в присъствието на другия. Варшакара изпитваше към мен същото подозрение, което изпитвах и аз към него. Докато си разменяхме разточителни ласкателства по индийски маниер, всеки дебнеше другия в очакване да направи непредпазлива стъпка. Но това не се случи.

Спомням си един разговор в шатрата. След необикновено обилна вечеря двамата продължавахме да пием тръстиковото вино, което една прислужница непрекъснато ни наливаше в глинени чаши. Бях полузадрямал, събеседникът ми също. Но си спомням, че попитах:

– Още колко време ще оставят коня да броди?

– До пролетта. Още пет-шест месеца. Имате ли подобна церемония в Персия?

– Не. Но конят е особено свещен за нашите царе. Веднъж годишно

нашите жреци принасят в жертва един кон пред гробницата на Кир Велики.

Индийското жертвоприношение на коня ми направи силно впечатление. Бях поразен преди всичко от идеята да се води война просто защото един кон е предпочел да пасе в полята на друга държава. Разбира се, слушал бях онези безкрайни стихове на слепия Омир, който ни уверява, че навремето гърците нападнали Троя – днешния Сигейон в нашите земи, – защото жената на някакъв гръцки главатар избягала с един троянски младеж. За всеки, който има представа от гърците и от Сигейон, е съвсем ясно, че гърците винаги са искали да владеят входа към Черно море и богатите земи отвъд него. За целта е трябвало първо да завладеят Троя, или Сигейон. Сега това е мечтата на Перикъл. Дано има късмет! Ще му е необходим. Междувременно, ако жената на Перикъл избяга със сина на стария Хипий от Сигейон, това би дало на гърците подходящ повод за война, а ти, Демокрите, ще можеш да възпееш резултата в стихове.

Ние, персите, сме по-откровени от другите народи. Открито признаваме, че сме създали империя, за да станем по-богати и по-неуязвими, отколкото сме били. Освен това, ако ние не бяхме завладели съседите си, те щяха да завладеят нас. В такъв свят живеем. В такъв свят без съмнение са живели и онези арийски племена, които Омир възпява по начин, много сходен с начина, по който брахманите в Индия възпяват героите от арийското минало. Между другото много е възможно онзи ведически разказ за младия цар на име Рама[1] да е най-дългият химн в света. Твърдят, че на един интелигентен брахман са му необходими десет години, за да го научи от край до край. Мисля, че след като е слушал част от този химн в продължение на един-два дни, човек с известно основание може да го обяви за по-отегчителен дори и от Омировите разкази. Според мен единственото интересно нещо в тези две стари арийски истории е фактът, че боговете там са просто върховни герои. И в двете никъде не се среща истинско божество. Арийските богове са точно като обикновените мъже и жени, само че, изглежда, живеят вечно. Освен това са извънредно алчни и най-често задоволяват тази своя алчност за сметка на хората.

[1] Герой от индийската епическа поема „Рамаяна“. – Б. пр.

Демокрит ми казва, че интелигентните гърци никога не са се прехласвали по Омировите герои. Може и да е така. Но огромният храм на Атина, който сега се строи точно зад гърба ни на Акропола, е невероятен скъп паметник за една богиня, по която очевидно се прехласва не

само народът, но и управниците на носещия нейното име град. Освен това осмиването и отричането на Омировите богове, поне на публично място, е все още углавно престъпление в Атина.

По онова време установих, че индийците са по-мъдри от гърците, което може би продължава да е валидно. За тях боговете или ги има, или ги няма, в зависимост от това как ги възприемаш. Представата за светотатство е съвсем чужда за индийското мислене. Арийските царе с удоволствие разговарят с атеисти, които открито се присмиват на висшите богове на арийските племена, а и на никой арийски владетел не би хрумнало да забрани на хората по селата да почитат местните доарийски богове. Индийските арийци възприемат опита на дядо ми да превърне арийските богове в дяволи не като светотатство, а като безсмислено занимание. Под имена като Брахма и Варуна идеята за Премъдрият господар е разпространена навсякъде. Защо тогава, питаха ме те, да отричаме по-малките богове? Повтарях им наставленията на Зороастър: човек трябва да се пречисти; да изхвърли дяволите; да спечели всички хора за Истината. Самият аз не спечелих нито един. Но и мисията ми бе политическа.

Варшакара не знаеше кога, как и защо се е появило жертвоприношението на коня.

– Много е старо. И много свято. Всъщност след церемонията при коронацията това е най-старият ритуал в царския живот.

– Вероятно защото прибавя територии към царството, Варшакара кимна.

– Нима може да има по-добро потвърждение за благоразположението на небето? Ако конят бе влязъл във Варанаси, нашият цар щеше да получи истинска слава. Но...

Варшакара въздъхна.

– Не искам да бъда непочтителен към религията ви, царски управителю – силното вино бе поразвързало езика ми, – но войската, която следва коня... не можеше ли тя да определи посоката?

Варшакара се усмихна. От боядисаните му с бетел зъби сякаш капеше кръв.

– Дори и намекът, че нещо друго освен съдбата управлява коня, е както недопустим и безбожен, така и... отчасти верен. Конят може да бъде деликатно насочван, но само в известни граници. Тъй като жребците обикно-вено се плашат от градувете, подтикваме животното да обикаля града. Това е почти достатъчно за нас. Ако владееш земите около един град, той е твой. Естествено, в такъв случай нашите воители

ще трябва да извоюват победа над техните. Но това за нас е лесна работа. Кошала се разпада и не би било трудно да... Но конят тръгна на юг. Сега единствената ни надежда е, че ще се насочи на североизток, към Ганг, към републиките от другата страна. Там е истинската опасност.

– Републиките ли?

Варшакара отново показва червените си зъби, този път не с усмивка.

– Има девет републики. От република Шака в северните планини чак до република Личхави на отсрещния бряг на Ганг срещу Магадха. И деветте ги обединява непоколебимата им омраза към Магадха.

– Как може девет малки републики да представляват някаква заплаха за едно голямо царство?

– Защото точно в този момент те правят Федерация, която ще е силна колкото Магадха. Миналата година избраха обща сангха.

Предполагам, че „народно събрание“ е най-добрият превод на тази дума. Но докато за атинското събрание е прието да се смята, че в него имат свободен достъп както благородниците, така и простолюдието, сангхата на индийските републики се състои от представители на всяка от деветте държави. Накрая само пет републики се присъединиха към федерацията – държавите най-близо до Магадха, които, естествено, най-много се страхуваха от цар Бимбисара и неговия дворецов управител. И имаха пълно основание да се страхуват. Съотношението между тези републики и Магадха е подобно на съотношението между йонийските гръцки градове и Персия. Единствената разлика е, че по времето на Дарий гръцките градове в Мала Азия не бяха републики, а тирании.

Въпреки това намерих аналогията за подходяща. И я направих.

– Нашият опит показва, че никоя република не може да издържи пред една силна монархия. Например гърците...

Все едно, че говорех за жителите на Луната. Варшакара имаше ясна представа за Персия и къде се намира тя, знаеше нещо за Вавилон и Египет, но извън това западът не съществуваше за него.

Опитах се да му обясня, че е невъзможно двама гърци да постигнат съгласие за обща политика помежду си дори и за кратко време. По тази причина тях или ги побеждават добре организирани армии отвън, или ги разкъсват демократически фракции отвътре.

Варшакара разбра достатъчно от разказа ми, защото намери за нужно да уточни индийската дума за „република“.

– Тук страните не се управляват от народно събрание. Този вид управление е бил изоставен много преди нашето нашествие. Не, републиките се управляват от събрания или съвети, в които влизат главите на

благородните фамилии. Това, което ние наричаме република, всъщност е... – Варшакара употреби индийската дума за олигархия.

По-късно научих, че древните племенни събрания, за които спомена, не са доарийски, а били много важна част от арийската племенна структура. Тези събрания свободно избирали водачите си. Но постепенно отслабнали и отмрели, както се случва навсякъде, а на тяхно място се появила наследствената монархия, пак както се случва навсякъде.

– Прав си, че няма защо да се страхуваме от тези републики поотделно. Но Федерацията представлява истинска заплаха. Та нали само Ганг ни дели от южната им граница!

– А какво ще кажеш за Кошала?

Макар и до днес да се чувствавам несигурен в знанията си по индийска география, още тогава с относителна точност мислено бях начертал разположението на този край. Във въображението си виждах високите планини на север. Смятат ги за най-високите в света, сякаш някой ти е измерил или пък е видял всички останали върхове по тази огромна земя. Но Хималаите са несъмнено величествени. Особено когато ги гледаш от ниската, хоризонтална Гангска равнина. Тези планини са домът на арийските богове и което е по-важно, от тях извира Ганг. Деветте малки републики се намират в подножието на Хималаите. Разположени са в плодородна долина между река Рапти на запад и покритите с гъсти гори хималайски хълмове на изток. Някъде в центъра на тази земя тече река Гандак – приток на Ганг и северна граница на Магадха. Най-важният от индийските търговски пътища започва в далекоизточното пристанище Тамралипти, пресича републиките и продължава към Таксила и Персия. Магадха винаги е отправяла хищен поглед към този търговски път.

На запад от републиките се намираше Кошала, една невероятно богатата и гъсто населена страна. За нещастие Пасенади бе слаб цар. Не бе способен да поддържа реда. Много от собствените му градове не му плащаха данъци, защото управителите им често въставаха против него. Но въпреки всичко в онези дни и арийците, и дравидите признаваха, че никой град в света не може да се сравни с Шравасти, столицата на Кошала. Благодарение на богатството, натрупано в миналото, и на факта, че цар Пасенади бе високоцивилизован човек, Шравасти бе пленително място, както ми предстоеше да се убедя. Известно време моят дом бе там. И синовете ми, ако са живи, са там.

– Кошала представлява опасност за нас. – За Варшакара, от когото всички трепереха, целият свят бе опасно място. – Естествено, нашата

политика е да подкрепяме Кошала срещу Федерацията. Но в последна сметка държавническото изкуство се състои в това да владееш концентричните окръжности. – Индийците са разработили сложни правила дори и за отношенията между суверенни държави. – Съседът винаги ти е враг. Такава е природата на нещата. Ето защо трябва да търсиш съюзничество със страните, граничещи с непосредствените ти съседи, следващата концентрична окръжност. Затова се обръщаме към Гандхара...

– И към Персия.

– И към Персия. – Удостоен бях отново да зърна яркочервените му зъби. – Имаме агенти, или доброжелатели, навсякъде. Но Федерацията е много по-обиграна от нас. Няма кътче от Магадха, където да не са проникнали.

– Шпиони ли имаш предвид?

– По-лошо. По-лошо! Но ти знаеш. Вече си имал взе-мане-даване с нашите врагове, Господарю посланик.

Сърцето ми прескочи един удар.

– Още не ми се е случвало съзнателно да имам взе-мане-даване с враговете на Магадха, Господарю дворецов управител.

– О, сигурен съм, че не си знаел какви са. Но независимо от това си бил с нашите врагове. А те са по-лоши от шпионите, защото целта им е да отслабят мощта ни със зловредни идеи, точно както са отслабили мощта на Кошала.

Разбрах за какво става дума.

– Имаш предвид джайнистите, нали?

– И будистите. И последователите на Госала. Сигурно си забелязал, че тъй нареченият Махавира и тъй нареченият Буда не са арийци, И което е най-лошо, и двамата са родени в републиките.

– Мислех, че вашият цар е покровител на Буда...

Варшакара се изсекна с два пръста. Общо взето, индийците имат изискано държане, също като нас. Като изключим факта, че се секнат и уринират на публично място.

– Разбира се, нашата политика е да оставим тези хора да се движат свободно, като, естествено, ги следим внимателно. Предполагам, че царят ни скоро ще разбере точно какво представляват. Те са врагове на Магадха.

Спомних си Госала и кълбото му, Махавира и пълната му отчужденост от заобикалящия го свят.

– Не мога да повярвам, че тези... аскети проявяват и най-малък интерес към възхода или упадъка на някое царство.

– Преструват се, че е така. Но ако не бяха джайнистите, днес Варанаси щеше да бъде наш.

Дъвченето на късчета бетел в последна сметка разстройва сетивата почти така, както и хаомата. Ако се пие прекалено често, хаомата разрушава преградата между съновиденията и будното състояние. Тъкмо по тази причина Зороастър наложи строги правила за употребата ѝ. Дъвченето на бетел оказва с течение на времето същия ефект и онази вечер прецених, че умът на Варшакара е застрашително разстроен. Казвам „застрашително“, защото, колкото и изопачено да виждаше действителността, той винаги съумяваше да се изрази по най-убедителен начин.

– Когато влязъл в Еленовия парк, конят целеустремено тръгнал към вратата на града. Знам това със сигурност. Имах там мои хора. Изведнъж към вратата се втурнали двама джайнисти „в небесни одежди“. Конят се стъписал и се втурнал в обратна посока.

– Не допускаш ли, че появяването им е било случайност?

– Случайност ли? Не. Федерацията не желае Варанаси да бъде в наши ръце. А Махавира е роден в столицата на република Личхави. Е, ще имаме и други възможности. Особено сега, когато се сдобихме с нов и скъпоценен съюзник в лицето на Персия.

Пихме за съюза.

Надявах се, че хората на Варшакара не са го осведомили колко старателно географите от свитата ми карто-графират Гангската равнина. Не мечтаех за нищо друго освен за завладяването на Индия. Мечтаех за крави! Бях убеден, че персийската армия ще завладее Таксила. Щом си осигури тази северна база, ще връхлети върху равнината. Кошала няма да окаже съпротива. Но Магадха ще се бие. Представях си как ще се изправим пред слонове със страховити брони. Питях се само дали персийската конница няма да изпадне в паника. Но и това не бе от голямо значение: Сигурен бях, че по един или друг начин Дарий ще победи. Винаги побеждаваше.

Докато разговаряхме за шпионите и враговете на Магадха, опитвах се да разбера дали Варшакара съзнава, че именно аз съм главният агент на най-големия им враг. Мисля, че съзнаваше. В никакъв случай не бе глупав.

Там, където е Раджагриха, от незапомнени времена е имало селище. Причината за това са петте защитени възвишения на около двадесет мили южно от Ганг, които представляват естествена крепост. Но скоро след възцаряването на Бимбисара градът започнал да се разраства и царят издигнал здрави стени от грубо изсечени камъни, за да ограда и

защити не само новопостроения град, но и обработваемата земя, градините, парковете, езерата. Така че в случай на обсада зад стените има достатъчно храна и вода. В началото това ме безпокоеше. Но после Карака отбеляза, че една столица винаги се предава, ако останалата част от страната е откъсната от нея – като тяло, на което е отсечена главата.

Когато приближихме Раджагриха, слънцето залязваше и в здрача стените приличаха на естествени скали, осеяни на равно разстояние с несръчно изградени наблюдателни кули. Индия е толкова богата на дървен материал и кал, че камъкът рядко се използва в строителството и в страната има малко добри зидари. Важните сгради се строят или от дърво, или от дърво и кал.

Когато влязохме в града, небето бе все още обляно в светлина. В наша чест извириха рогове и простолудието се насъбра, както става винаги когато се появят важни особи, да не говорим за слонове.

Построеният от Бимбисара град имаше почти същото правилно разположение на улиците, на което толкова се бях възхищавал във Вавилон и в изоставения град на харапите. Дългите прави улици са разположени успоредно една на друга – всяка започва при една от градските врати и завършва на централния площад. Там се издига огромна постройка, където срещу заплащане пътниците могат да получат подслон и храна.

Точно зад новия град се намират петте хълма – стражи, и старият град, който представлява хаос от тесни улички и пътеки, много подобен на Сарди и Суза.

Често спорехме с архитекта на мисията дали първите построени от човека градове са имали пресичащи се под прав ъгъл улици. Той мислеше, че първите градове са били просто разраснали се села, като Сарди, Суза, Екбатана или Варанаси. По-късно, когато някой цар основавал нов град или престолявал стария, той в повечето случаи прибягвал до правилно разположение на улиците. Не бях съгласен. Мисля, че най-ранните градове са имали правилно разположение на улиците. С течение на времето, когато тези градове започнали да западат, големите булеварди се разпокъсали и между новопостроените сгради изниквали криволичещи улички, безредно пръснати сред развалините на предшествениците си. Никога няма да узнаем отговора.

Новата част на Раджагриха е внушителна. Има много пететажни къщи и всички са добре построени. Царят бе въвел строителни норми, които се спазваха стриктно. Всъщност царските заповеди изобщо се спазваха стриктно, защото благодарение на Варшакара тайната служба в Магадха действуваше безотказно. Нямахме нищо, което царят да не знае

– ако не царят, то поне дворцовият управител.

Възкачен на слона, можех да поглеждам в прозорците на вторите етажи, където иззад изящно изработени дървени решетки жените наблюдаваха живота в града. На много покриви бяха издигнати красиви прохладни беседки, където собствениците прекарваха горещите нощи.

Повечето прозорци на горните етажи имаха балкони, отрупани с цъфтящи храсти в саксии. Като минавахме покрай тях, мъже и жени хвърляха цветя по пътя ни.

Въздухът бе наситен с онези миризми, които винаги ми напомнят за Индия: цъфтящ жасмин, гранясало гхи, санталово дърво и, разбира се, дъх на гнило, който се излъчваше не само от органичната материя, но и от самия град. Дървените постройки имат кратък живот в страни, където дъждът се излива като из ведро.

Царският дворец е разположен в центъра на голям площад с неправилна форма, на който няма никакви па-метници. Това сигурно се дължеше на факта, че градът е – или поне беше – много млад. Чудно защо в Раджагриха няма аркади, като се има предвид, че при онзи климат човек е изложен или на проливен дъжд, или на изгарящо слънце и аркадата е необходимост. И все пак тя е непозната в Магадха. Местните жители са свикнали да правят сделките си или под навеси по булевардите, или направо под лъчите на палещото слънце. Повечето жители на града са тъмнокожи. Има и хора със синьочерна кожа.

Като изключим тухлената основа, четириетажният дворец на цар Бимбисара е направен от дърво. Но за разлика от Мидийския дворец в Екбатана, изграден доста еднообразно от кедрово дърво, изящната постройка на Бимбисара е от най-различни видове гладко полирано дърво, включително абанос, тик и калабур, а стените на много от залите са инкрустирани със седеф или покрити с плочки от гравирана слонова кост. Всяко крило на двореца има своя характерна миризма, дължаща се на грижливо подбраното ароматично дърво, съчетано с благовония и цъфтящи растения. Благодарение на високите, заоблени сводове на таваните вътрешността на двореца е относително прохладна дори и през най-горещите дни.

Дворецът е построен около четири вътрешни двора. Два от тях принадлежат на жените от харема, а един се използва от придворните. Частният двор на царя е пълен с дървета, цветя и фонтани. Освен прозорците на царските покои, всички други прозорци, които гледат към него, са запечатани, затова никой не може да следи царя, докато той се разхожда из градината си. Всъщност така е само на теория. Скоро разбрах, че

тайната служба, чието предназначение бе да бди в качеството си на „царско око“, си е осигурила всевъзможни тайни дупки, през които не изпуска от очи и самия цар. Никога не съм попадал в толкова изтерзан от интриги двор, а бях в Суза с Ксеркс до последния му ден.

Настаниха ни с Карака на втория етаж, в така наречените „княжески покой“. Твърдеше се, че това е голяма чест. Имахме апартамент от шест стаи, от едната страна с изглед към вътрешния двор на благородниците, а от другата към градския площад. Останалите членове на мисията бяха настанени в съседни къщи.

Предупредих главните си агенти, че страната гъмжи от шпиони и че всичко, което говорят помежду си, по всяка вероятност се подслушва. Обясних им също никога да не разчитат на това, че подслушвачът не знае персийски. Същевременно трябваше да узнаят каква е действителната военна мощ на Магадха. Казвам действителната мощ, защото досега не съм виждал държава, която да не преувеличава военната си сила, и то до такава степен, че с времето започва да си вярва и успява да излъже и себе си.

Ето тук, в Атина, не е минал ден да не чуя как две-три хиляди гърци (или може би двеста-триста?) победили два-тримилionenната персийска армия и флота. Гърците представят тези войни толкова невярно, че накрая объркват и самите себе си. Това е много погрешна политика. Ако не можеш да смяташ добре, не ходи на пазар – а още по-малко на война.

5.

Трябва да кажа, че никога през живота си не съм виждал толкова много гола плът, колкото видях в Индия. Но за разлика от гърците индийците не показват телата си, за да се възбудят един друг. Правят го просто защото живеят в гореща страна. Облеклото им се състои от две дрехи. Както мъжете, така и жените носят нещо като пола, стегната в талията по особен начин с колан или пояс. Носят и шал, завързан или закопчан на врата. Щом влязат на закрито, най-често се освобождават от горната дреха. Дворцовото облекло се различава от обикновеното по пищността на материята, от която е изработено.

За дворцовите дами е съвсем естествено да показват пред хора от своята среда гърди с боядисани зърна, обезкосмени подмишници, украсени със скъпоценни камъни пъпове. Ако не са прекалено дебели, те понякога са необикновено красиви. Имат хубава кожа, която блести от

ароматизирани помади.

Както жените, така и мъжете гримират лицата си. Очите им са грижливо очертани с кол[1] – мидийска мода, възприета от Кир и оттогава следвана от всички царе и по-голямата част от двора. Според теорията на Кир, персите трябва колкото е възможно повече да приличат на богове, особено когато се показват пред своите поданици чужденци. За щастие персите обикновено са по-високи и по-мускулести от другите и така, с гримирани очи и на-червени бузи, те наистина приличат на прекрасни оживели статуи на богове-воини.

[1] Fino стрит черен прах, използван в Изтока за гримиране на очи (араб.). – Б. пр.

Индийците и индийките не само очертават очите си с кол, но и боядисват устните си рубиненочервени с нещо, което се нарича лак[2]. Няма съмнение, че козметичните средства подобряват външния вид, но е досадно да ги поставяш и махаш. По време на престоя ми в индийските двореци бях принуден да се гримирам или да ме гримират два пъти на ден. Като персиец от по-младото поколение, намирах, че да се придава такава важност на външния вид, е смешно и немъжествено. Освен това омръзва. Все пак има нещо упоително и приятно в самата процедура: красиви момичета те къпят и мажат с масло, а после един възрастен мъж промива очите ти с колирий[3], оцветява брадата ти и в същото време ти разказва клюките на деня. Между другото индийците си пускат само кози бради, според мен, защото страните им не са окосмени

[2] Багило от червена смола, което се получава от някои дървета в Южна Азия (хинди от санскр.). – Б. пр.

[3] Течност за промиване на очи (гр.). – Б. пр.

Един ден след като ме настаняха в двореца, ме прие цар Бимбисара. Неколкостотин придворни се бяха събрали в дълга зала със сводести прозорци, чиито решетки пречупваха слънчевата светлина така, че тя падаше като пайети на бледозелените плочки, с които бе облицован подът.

Варшакара ме посрещна на вратата на тронната зала. Носеше ален тюрбан и прозрачен шал, прихванат с огърлица от необработени рубини. Като на много други затлъстели индийски придворни, гърдите му приличаха на женски. И също като много други индийци носеше обувки с дебели подметки, за да изглежда по-висок.

Очевидно Варшакара доста се бе постарал да ми направи впечатление. Но след Ахеменидския двор, Магад-ханският изглеждаше, меко казано, провинциален. Напомни ми Сарди. Дворцовият управител

държеше жезъл от слонова кост. Произнесе кратка реч за мен и придружаващата ме свита от седем перси. Отговорих с няколко думи. После Варшакара ни поведе към висок трон от слонова кост, върху който с кръстосани крака бе седнал Бимбисара, царят на Магадха. Над увитата му със златен тюр-бан глава имаше балдахин от щраусови пера.

Старата царица бе седнала на столче от лявата страна на царя. За разлика от персийките и атинянките жените в Индия имат свободата, в известни граници, да ходят където пожелаят. Например на индийката е позволено да отиде на пазар, придружавана само от стара жена, но това може да стане единствено при изгрев-или залез-слънце, така че продавачът да няма възможност добре да я разгледа. Все пак, колкото и да е парадоксално, пред мъжете от своята каста тя се показва почти гола.

Старата царица имаше много сложна прическа, украсена с перли, нанизани на нещо като сребърен конец, изкусно вплетен в собствената ѝ коса. Носеше мантия от паунови пера. Изглеждаше много изискана, дори интелигентна. Мина ми през ум, че вероятно е индийското съответствие на царица Атоса. Още повече, че бе главната съпруга на Бимбисара, както и сестра на Пасенади Но в един двор, където жените не са напълно отделени и което е по-важно в случая, няма евнуси, властта се упражнява изцяло от царя и съветниците му. Харемът няма почти никакво влияние.

От дясната страна на царя бе принц Аджаташатру. Престолонаследникът бе, разбира се, дебел, което според индийските представи означаваше, че е възхитителен. Имаше лице на огромно бебе, на чиято тройна брадичка бе поникнала хилава брада, боядисана в бледозелено – като сноп трева. Принцът се усмихваше често и очарователно. Меката част на ушите му се бе удължила от тежестта на диамантените обици, а дебелата му талия бе пристегната с широк колан от златни халки. Имаше неobiкновено мускулести ръце.

Цар Бимбисара бе стар човек с дълга виолетова брада. До края не успях да видя косата му – ако имаше такава, – защото винаги носеше сложно преплетен тюрбан от златна тъкан, който съответствува на персийски ки-дар. Бимбисара бе висок и жилив и си личеше, че на младини е бил физически силен, внушителен мъж.

Тъй като бях сянката, макар и бледа, на Великия цар, не се проснах на земята. Но се поклоних, като опрях коляно в пода. В същото време ескортът ми отваряше сандъците с Дариевите подаръци за Бимбисара. Те съдържаха различни посредствени бижута и няколко изящни килима от Лидия и Мидия.

Когато свърших приветственото си слово, поднесох на Варшакара писмото, което индийският евнух бе написал от името на Дарий. С тържествен жест дворецовият управител го подаде на царя, който дори не го погледна. По-късно ми обясниха, че Бимбисара не знае да чете. Затова пък говореше много добре, като си служеше на със стария арийски език на двора, а със съвременната реч.

– Приветствуваме те все едно, че си нашият брат Дарий, чиито подвизи са ни известни дори на такова голямо разстояние.

Гласът на Бимбисара бе твърд като на кавалерийски офицер. Говореше делово. Никога не се колебаеше в избора на точната дума.

– Радваме се, че е получил писмото ни. Радваме се, че ни изпраща именно теб, не само свят човек, но и воин.

Всъщност, ако бях индиец, нямаше да се числя към кастата на воините. Щях да бъда брахман. Но с радост приех тази титла от Бимбисара, защото почти без изключение индийските управници са от кастата на воините и постоянно отправят предизвикателства към формално по-висшата каста на брахманите:

– Ще ти покажем онова, което искаш да видиш. Ще разменяме нашето желязо за вашето злато. Ще се отнасяме с вас като с истински братя, все едно, че ни дели само една река, а не целият свят.

И така нататък в същия дух.

Накрая дългият ден завърши с няколко жертвоприношения на арийските богове, които са надарени с магическа сила и тайнствени задължения също тъй щедро, както и с допълнителни ръце и глави.

След това ни поканиха на пир в царските покои, където първото блюдо бе поднесено точно когато изплува пълната луна и за един прекрасен миг застана като златен щит над стръмния, покрит с плочки покрив на двореца.

Вечеряхме на широка веранда с изглед към частните градини на царя. Това бе голяма чест, както побърза да отбележи Варшакара.

– Тук канят само царското семейство и потомствените министри. Царят наистина приема твоя Дарий като по-малък брат.

Проявих необходимата дипломатичност. Не споменах, че много отдавна дванадесетте сатрапии на Дарий са по-богати и по-големи от Магадха. Друг е въпросът, че в нито една от тях няма толкова много желязо и слонове. Ще призная, че си представях как съм сатрап на шестнадесетте индийски царства, а също и на деветте републики! Защо не? Чудех се какво име да дам на сатрапията си. Голяма Индия? Гангските държави? Като всеки млад човек, и аз бленувах за империя! Същевременно ми

бе напълно ясно, че онзи, който обедини тези държави в империя, ще стане съперник на Великия цар. В резултат на моята мисия Персия до ден-дневен следва твърда политика да не поз-Еолява на нито една индийска държава да се разрасне дотолкова, че да е в състояние да погълне останалите. В противен случай не е изключено, тъй както Дарий и Ксеркс мечтаеха да завоюват Изтока, един ден и в Индия да се появи някой император, който да отправя завистливи погледи на запад.

По време на моята мисия Бимбисара бе не само най-могъщият цар в цяла Индия, но бе и на път да стане местният господар на всички земи. Като зестра от жена си бе получил значителна част от кошалската област Каси. Тъй като Варанаси е столицата на Каси, той се бе надявал, че жертвоприношението на коня ще му даде повод да присъедини този древен град към територията си. Сега се нуждаеше от нов претекст.

Отпуснал се бях на едно канапе срещу канапето на царя. От двете му страни отново бяха царицата и престолонаследникът. Имаше дворцови дами, които вечеряха заедно с мъжете. Не стига това, ами със съвсем небрежен жест се освобождаваха от горните си дрехи. По-късно научих, че в Индия изкуството да се събличаш на публично място е по-сложно от изкуството да се обличаш. Някои дами бяха боядисали зърната на гърдите си чернени. Други имаха сложни рисунки на коремите си. Отначало помислих, че е татуировка. Но се оказа, че са нарисувани с оцветена санталова паста. Никога не съм бил така поразен.

Друга особеност бе, че вечерята се сервираше от жени. Разбира се, за един персиец е необичайно да не вижда никакви евнуси наоколо си, и все пак трябваше да отида в Индия, за да осъзная до каква степен съм ги приемал за даденост.

Поднесоха ми повече от десет различни видове вина и плодови сокове. Роба, дивеч и зеленчуци се появяваха на равни интервали. Стори ми се, че това продължи цяла вечност. В градината, при светлината на кръглата луна, няколко музиканти свиреха или импровизираха странни монотонни мелодии, съпроводжани от неравномерния ритъм на барабана. Индийската музика, подобно на гръцката, е доста особена и трябва време, докато свикнеш с нея. Главният инструмент прилича на лидийската арфа, само че има десет струни. Флейтите и цимбалите също са разпространени.

Докато вечеряха, царските особи почти не говореха. От време на време бащата и синът си разменяха по няколко думи. Царицата седеше безмълвно. Ядеше много, а не бе дебела. Предположих, че е болна от нещо, от което се слабее, и се оказа вярно. Когато я видя за първи път,

Карака отбеляза същото.

– Ще умре преди следващите мусони – каза той с увереността на лекар, който не желае да поеме отговорност за състоянието на болния.

Всъщност царицата живя още две години.

До мен бяха настанили една много красива жена. Прическата ѝ трябва да бе висока повече от метър и представляваше фантастична приумица от скъпоценни камъни и коса. Само част от косата ѝ бе нейна собствена. Отметна шала си и видях, че около двете ѝ гърди има венци от яркочервени цветя – наистина изящно нарисувани, Тя бе жена на министъра на войната и мира. Флиртуваше с мен дискретно – несъмнено бе получила такова нареждане.

– Казват, че във вашата страна държат дамите под ключ и никой не ги вижда.

– Освен мъжете им. И евнусите им.

– Какво е евнуси?

Обясних ѝ. Смущаващо е да гледаш как се изчервява една непозната, гола до пъпа жена.

Дамата бе не по-малко смутена от мен.

– Не съм сигурна, че това е подходяща тема за разговор – каза тя и свенливо заговори за друго. – Позволено ни е да вечеряме с мъже от нашата каста. Естествено, жените във всяка къща имат свои стаи и до известна степен са отделени, което е нормално. Разбира се, в миналото на младите мъже и жени е било позволено да се виждат когато поискат. Момичетата дори са участвували в битки. Жените от поколението на баба ми все още са учили поезия, музика и танци, Но днес с това се занимават жени от по-нисшите касты, които задоволяват вкусовете на мъжете. На тях им е позволено да упражняват шестдесет и четири изкуства. Това е ужасно несправедливо, но нали знаете какви са брахманите...

– Те ли постановяват какво да се прави?

– Постановяват и забраняват. Сигурно ще са доволни едва когато затворят и последната жена като джайнистка монахиня.

Странно и приятно изживяване е да разговаряш с интелигентна жена, която не е проститутка. Но докато индийските дворове са пълни с интелигентни жени, извън Индия лично аз съм срещал само три: Елпиника, царица Атоса и Лаида. Фактът, че познавам последните две, е чиста случайност. Ако бях отгледан по обичайния за персийските благородници начин, след навършване на седмата си година нямаше повече да видя нито една от двете.

– Не срещате ли проблеми с...

Исках да кажа с бащинството, което при нас е главната причина за отделяне на жените. Един мъж трябва да знае, че синът му е негов. Ако това се постави под съмнение, застрашени са имоти, да не говорим за царства. Порових се доста в скромния си запас от индийски думи и оно-ва, което ми дойде наум, беше:

– ... с ревността? Например когато дамите вечерят с мъжете?

Тя се засмя. Беше жизнерадостна млада жена.

– Та ние се познаваме един друг много добре. А и добре ни пазят. Ако намерят непознат мъж в женските покои на някоя голяма къща, да не говорим за двореца, веднага ще го набучат на кол, което ще е напълно заслужено. Естествено, простолюдието изобщо не ни вижда. Нито пък брахманите – добави тя твърдо. – Тях открито презираме.

– Те са много образовани – казах аз безпристрастно. Съзнавах, че не ѝ правя кой знае какво впечатление въпреки екзотичните си персийски дрехи. При това обилно се потях. И така стана, че преди да настъпи краят на горещия сезон, персийският посланик вече носеше индийски дрехи.

– Женен ли сте? – попита тя.

– Не.

– Вярно ли е, че вие на запад имате много жени?

Кимнах.

– Както и в Индия.

– Но на практика не е така. Наистина царят е принуден да се жени често по политически причини. Но хората от нашата каста рядко се женят повече от веднъж.

– Тогава какви са тези жени в харемите?

– Слугини, робини, конкубини. Идеалът за отношенията между мъжа и жената за нас са Рама и Сита.

Това са имената на героя и героинята от свещената им книга. Рама е герой от рода на Омировия Одисей, само че винаги е честен в отношенията си с другите. Но като Одисей и Пенелопа, Рама и Сита са по природа моногамни и по тази причина мъжете от управляващата каста, общо взето, рядко имат повече от една жена.

След едно чудесно блюдо, приготвено от млад паун, украсен със собствените му пера, цар Бимбисара ми даде знак да го последвам в градината.

Щом слязохме от верандата, слугите вдигнаха масите и гостите се смесиха. Последва чупене на голям брой чинии – шум, към който привикнах в Индия, където слугите са точно толкова несръчни и небрежни,

колкото иначе са приятни и интелигентни.

Дори на лунната светлина градината на двореца бе изпъстрена с цветове. Дъх на жасмин изпълваше топлия въздух. По високите дървета пееха нощни птички. Дворецът приличаше на сребърна планина, внимателно изрязана във формата на квадрат. Запечатаните прозорци допринасяха за това чувство.

Бимбисара ме хвана за ръка и ме поведе по една пътека, която под лунните лъчи изглеждаше като от чисто сребро.

– Хубаво е, че си тук.

– За мен е чест...

Старецът ме слушаше, но не ме чуваше – царски навик

– Нетърпелив съм да науча нещо повече за Дарий. Колко войници има той?

Бързината, с която се стигна до неизменния въпрос, ме свари неподготвен.

– За тридесет дни, Господарю, той може да събере армия от един милион.

Това бе горе-долу вярно. Но не уточних, че по-голямата част от този милион ще бъдат безполезни селянци. По онова време армията на Великия цар наброяваше най-много сто хиляди добре обучени войници.

Очевидно Бимбисара раздели наум тази цифра, както е прието, на десет.

– Колко слона има?

– Нито един, Господарю. Но Лидийската конница...

– Няма слонове? Трябва да му изпратя няколко. Имам хиляда.

Мислено разделих на десет.

– На всеки слон – продължи царят – качвам шестима стрелци в метална клетка. Така са защитени, че никой не може да ги убие. Способни, са да изтребят цяла армия.

– Но нали самите слонове могат да бъдат убити?

– И те носят брони. Слоновете са неуязвими.

Бимбисара отправяше предупреждение към Дарий чрез мен.

В средата на градината имаше малка беседка. Бимбисара се излетна на широк диван, а аз седнах на края му. Лунните лъчи проникваха през решетките на прозорците и пръскаха ярка светлина – дори бяха топли. Индия е единствената страна, където при пълнолуние луната излъчва топлина. За щастие от хълмовете на Ра-джагриха вечер винаги подухва ветрец.

– Често идвам тук – каза Бимбисара и прокара пръстите на двете си

ръце през парфюмираната си вио-летова брада. – Тук не могат да ни подслушват. Погледни! – Той посочи четирите сводести прозореца, които служеха за стени на беседката. – Никой не може да се приближи, без да го видим.

– Но нали никой не шпионира царя?

– Всички шпионират царя! – Бимбисара се усмихна. На лунната светлина той сякаш целият бе от сребро. – А царят от своя страна шпионира всички. Няма нищо в Магадха или Кошала, за което да не знам.

– А за Персия?

– Ти ще ми бъдеш уши и очи – каза той с учтив жест. – Любопитен съм да узная повече за цар, който в такъв кратък срок може да събере сто хиляди души на бойното поле.

Това бе потвърждение, че наистина е делил на десет. Не го поправих. Започнах да му разказвам за всички земи, които владее Дарий, но той ме прекъсна.

– Дядо ми изпрати послание до Кир, много подобно на онова, което аз изпратих на Дарий. Отговор не последва.

– Може би мисията не е пристигнала.

– Може би. Но след едно поколение армията на Дарий беше при Инд. Дали това не е бил... закъснял отговор, уважаеми посланико?

– Не, разбира се!

Заговорих за любовта на Дарий към мира. За уважението му към Бимбисара. За неприятностите с гърците. Последното бе вярно. Докато аз бърборех, старецът седеше неподвижно на лунната светлина, а полуобърнатото му към мен лице бе застинало в полуусмивка.

Наблизо музикантите продължаваха да свирят. През един от прозорците виждах верандата, където бяхме вечеряли. Танцуваха група голи момичета. С течение на времето станах поклонник на индийските танци. Те са нещо изключително, което не се среща никъде другаде по света. Преди всичко, ако човек не е виждал как танцьорката движи глава напред и назад от неподвижните си рамене, би се закълел, че това е невъзможно. Същевременно тялото изглежда съвсем отделено от главата, а вълнообразните движения на корема и ханша са необик-новено възбуждащи. Много танцьорки стават богати, известни, влиятелни. Една магадханска танцьорка дори успя да натрупа значително състояние, което успя да задържи и управлява, при това без неудобството да е жена или конкубина на някого. Поканата за приемите в нейната къща бе също тъй желана, както и поканата за приемите в къщата на Демокритовата приятелка, проститутката Аспазия.

– Мислиш ли, че желанието на Дарий да ни бъде приятел е достатъчно сериозно, за да ни изпрати войски и да ни помогне Да разбием Федерацията на републиките?

– Сигурен съм, че би го направил.

Развълнувах се. Бимбисара ни откриваше пътя.

Вече се бях сетил как да разгромя слоновете. Те се плашат от мишки. В критичния момент нашите войски ще пуснат хиляда гризачи. Слоновете ще побягнат панически и аз ще стана сатрап на Голяма Индия. Мечтаех за това.

– Може би ще трябва да го посетя – каза Бимбисара и погали брадата си. – Ти трябва да посетиш и нашия скъп брат Пасенади в Кошала.

– Да, Господарю. Великият цар изпраща послание за царя на Кошала.

– Пасенади е добър, но слабоволев човек. Жена му, която ми е сестра, твърди, че един ден той ще изгуби царството си, защото е безразличен към управлението му. Това е тъжно наистина. Когато бях дете, Кошала бе най-великата страна в света. Сега от онова величие е останало само името ѝ. Разкъсвано между високомерието на благородниците и дързостта на крадците, царството се разпада. Според мен това е трагично.

Полуусмивката е разчупи и лицето на Бимбисара грейна. Забелязал съм, че чуждата трагедия има такова въздействие върху принцовете.

– Искан ли цар Пасенади помощ от теб?

– Не. Той не съзнава опасността. Не я съзнава или пък е безразличен към нея. Нали е будист? Всъщност Буда обикновено прекарва дъждовния сезон в Шраваста. След това идва при нас за месец-два. Както знаеш, в Раджагриха има много будистки манастири. За нас той е пресвещен човек.

Не можех да не отбележа контраста между Бимбисара и Дарий. Индийският владетел бе наистина запален от Буда, докато Дарий нямаше никакъв интерес към Зороастър.

– Кой ти направи по-силно впечатление, посланико?

Госала или Махавира?

Не попитах царя откъде знае, че съм се срещал с двамата светци. Бързо възприемам същественото. Ясно, че ме бяха следили от самото ми влизане в Индия.

– И двамата ми направиха силно впечатление – отвърнах му откровенно. – Възгледите на Госала ми се сториха малко мрачни. Ако не е възможно да промениш съдбата си, като вършиш добро, тогава защо да не

постъпваш колкото може по-лошо?

– Същото му казах и аз. Но той, изглежда, мисли, че да се спазват всички обети е само по себе си хубаво и ако си съумял да ги спазваш добре, това показва, че самият ти си близо до изхода. Той вярва още, че човешкият живот е нещо като езеро: ако не доливаш вода, езерото ще пресъхне. Но отрича идеята, че съдбата, или кар-мата, може да бъде променена чрез добри или лоши дела. Всичко е предопределено. Стигаш до изхода, когато ти дойде редът, не по-рано. Според него боговете и царете на този свят са много далеч от изхода. – Бимбисара изглеждаше тъжен. Мисля, че наистина вярваше в това, което каза. – Боя се, че в следващото си прераждане ще сляза надолу. Има признаци, че ще бъда Мара[1], богът на всичко зло, и то тук, на този свят. Моля се да бъда пощаден. Мъча се да спазвам всички обети. Следвам четирите благородни истини на Буда. Но съдбата си е съдба. Да си бог, е още по-лошо, отколкото да си цар като мен.

[1] Букв. „убиващ“, „унищожител“ (санскр.) – в будистката митология олицетворява злото и всичко, което причинява смъртта на живите същества; създава препятствия за стремящите се към просветление. – Б. пр.

Разбира се, не му противоречих. Но мисълта да бъдеш бог мисе струваше доста противоречива и объркваща. Тъй като боговете не могат да умрат или да престанат да съществуват, преди да е свършил този цикъл на сътворението, как е възможно тогава някой да стане богът, който вече съществува? Веднъж зададох този въпрос на един брахман. Отговорът му отне половин ден. Отдавна съм забравил и двете половини на онзи далечен ден.

– Поразен съм, Господарю, от чувството за време, което имат вашите светци. Измерват съществуванията в хиляди.

– В повече от хиляди – отвърна Бимбисара. – Някои брахмани твърдят, че една наистина лоша карма може да бъде отхвърлена от тридесет милиона милиона милиона прераждания, умножени по всички песъчинки в коритото на Ганг.

– Много време.

– Много време – мрачно потвърди Бимбисара. Не бях сигурен дали вярва в това, или не. Имаше навик да повтаря последните думи на събеседника си, след което сменяше темата. – Кой сега е цар на Вавилон?

– Дарий, Господарю.

– Не знаех това. Преди много години търгувахме с Вавилон. Но после много кораби изчезнаха в морето. Нямахме интерес да

продължим.

– Дотам има път по суша, Господарю.

– Да. Има път по суша и съкровено ми желание е този път между нас скоро да бъде утъпкан. Искаш ли да си вземеш жена?

Бях толкова изненадан, че не можах да отговоря. Царят повтори въпроса си.

– Тъй като се надяваме, че гледаш на Раджагриха като на свое родно място – продължи той, – ще ни бъде приятно, ако се ожениш за някоя от нашите жени, както аз ще се ожена за една от дъщерите на Великия цар, а той за една от моите.

– Мисля, че не съм заслужил такава чест – отвърнах аз. – Но ще бъда много щастлив, Господарю.

– Добре. Ще уредя всичко. Имаш ли други жени?

– Не, Господарю.

– Добре. Защото някои брахмани имат глупаво становище по въпроса за броя на жените, които човек може да има, макар и религията ни да е благосклонна в това отношение.

Бимбисара стана. Аудиенцията бе свършила.

Докато вървахме в ухаещия сребрист въздух към верандата, за миг наистина изпитах чувството, че Раджагриха е родният ми град.

6.

Ожених се в края на седмицата, през която се извърши жертвоприношението на коня. Двете церемонии се състояха късно през зимата – чудесен краткотраен сезон, съответстващ на ранното лято в Екбатана.

За разлика от моята женитба, жертвоприношението на коня не бе така успешно. Конят броди цяла година и все пак успя да избегне земите и на Републиканската федерация, и на Кошала. Носеше се слух, че по едно време отчаяният Варшакара се опитал да подгони животното към ферибота, който щял да го отведе през Ганг в Личавската република. Нов последния момент конят се подплашил. И не прекосил Ганг.

С почти човешко упорство през цялото си едногодишно скитане жребецът строго се придържаше към границите на Магадха. За Бимбисара това бе лошо предзнаменование. От друга страна, конят не бе заловен от неприятеля, което пък е добро предзнаменование. В края на краищата върнаха жребца в Раджагриха, за да бъде принесен в жертва след тридневни празници.

Жертвоприношението на коня е най-необикновеното нещо, което съм виждал. Не е ясно какъв е произходът на този обред. Брахманите са единодушни, че е арийски, по простата причина, че конят не е бил познат в тази част на света преди нашествието на светлокожите племена от север. Но това е единственото, за което са единодушни. Голяма част от церемонията се извършва на толкова стар език, че дори жреците, които изпълняват свещените химни, припяват думите, без да имат представа за значението им. По това си приличат с магите – последователи на Лъжата. Но видните брахмани в двореца не пропуснаха да ме разпитат за онези персийски жертвоприношения, които напомнят техните. Обясних им, че в Персия последователите на Лъжата все още принасят коня в жертва на бога-слънце. Не можах да им кажа нищо повече, тъй като знам за произхода на нашите жертвоприношения точно толкова, колкото и те за произхода на своите.

За индийския владетел жертвоприношението на коня е най-важно от всичко. Първо, то представлява подновяване на царската му власт. Второ, ако успее да разшири царството, което е наследил, ще се прослави като велик цар, или махараджа – титла, която някои амбициозни индийци искат да представят като равностойна на титлата на Великия цар. Тактично се опитах да им обясня, че махараджата е по-близо до египетския фараон или до вавилонския цар, две принадлежащи на Дарий титли.

Жертвоприношението на коня се извърши на мястото, където се устройват панаири, близо до градските стени. В центъра бе построена четириетажна златна кула. Пред кулата бяха забити триста пилоната така, че образуваха квадрат. Този ден нямаше никакъв вятър и ярките знамена висяха вяло на прътовете си.

Брахманите вързаха упоения и послушен жребец за един от пилоните и по едно животно или птица за всеки от останалите пилони. Конете, крави, гъски, маймуни и дори тежко дишачи делфини щяха да бъдат принесени в жертва този ден. В същото време свиреха музиканти.

Жонгльори и акробати изпълняваха номера. Сякаш целият град се бе стекъл на това място.

Стоях пред вратата на кулата, заобиколен от придворни. Царското семейство бе вътре и се приготвяше за ритуала.

Точно по пладне царят и петте му жени излязоха от кулата. Всички бяха облечени в бяло. Не се чуваше никакъв шум освен звуците на вързаните животни и почти човешкия вопъл на делфините.

Сам върховният жрец развърза жребца и го отведе до царя. После

Бимбисара и жените му заобиколиха животното. Една мажеше хълбоците му с масло, друга сложи гирлянда на врата му. Наблизо група брахмани изпълняваха някаква сценка, нещо като пародийна сватба, общо взето, правеха много неприлични жестове. Не разбирах езика им.

Настроението бе особено тържествено. Обикновено индийските тълпи са шумни и весели. Но в този ден си-гурно бяха омаяни от възшебството на предстоящото събитие, което рядко се случва повече от веднъж през всяко царуване, въпреки поверието, че първият земен цар, който извърши това жертвоприношение сто пъти, ще свали бог Индра и ще заеме мястото му на небето.

Не мога да си представя нещо по-отегчително от безкрайно дълга церемония, изпълнявана на чужд език и посветена на бог или богове, които човек не признава.

Но към края на пародийната сценка церемонията започна да става много любопитна. Върнаха коня на мястото, където го бяха вързали в началото. Върховният жрец покри муцуната му с кърпа. После бавно го удуши. Жребецът се строполи в прахта и няколко минути краката му потрепваха в агонията на смъртта. После старата царица се приближи до трупа. Тълпата притаи дъх. Царицата внимателно легна до тялото на коня и върховният жрец ги покри с копринено покривало.

Щом изчезнаха от погледа ни, жрецът произнесе с висок, ясен глас:

– В небесата сте покрити и двамата. И нека плодовитият жребец, дарителят на семето, да го посее вътре.

Нужно ми бе известно време, за да разбера какво става. Мислех, че след обредите на Ищар във Вавилон нищо не може да ме изненада или потресе. Оказа се, че не е така. Под коприненото покривало старата царица трябваше да сложи в себе си члена на мъртвия жребец.

Ритуалният диалог беше тайнствен и неприличен. Започна със смязващия вик на старата царица:

– О, майко, майко, майко! Никой не ме иска. Бедното конче спи. Никой не ме иска, мен, това прелестно малко създание, облечено от глава до пети в одежди от листа и кора на пампилово дърво.

Върховният жрец извика:

– Ще възбуда създателя! И ти трябва да го възбудиш!

Старата царица продължаваше да говори на мъртвия жребец:

– Хайде, пусни семето си дълбоко в тази, която е разтворила утробата си за теб. О, символ на мъжествеността, задвижи органа, който е за жената създател на живота, който влиза в нея бързо в тъмнината, като таен любовник.

Последва дълго гърчене под покривалото. После старата царица отново извика:

– О, майко, майко, майко! Никой не ме иска! Това бе последвано от неприлични движения, разменени настрани между върховния жрец и една жена.

– Бедното малко пиленце е толкова възбудено и гладно. – Той посочи слабините ѝ. – Виж как иска да го нахранят.

– Там се вие той, голям колкото езика ти. – Жената посочи половия орган на жреца. – Замълчи, жрецо!

През цялото време старата царица не преставаше да вие:

– О, майко, майко, майко! Никой не ме иска!

Върховният жрец и другите жени на царя си разменяха някакви неприлични изрази. Самият цар не промълви нито дума. Накрая каквото трябваше да се върши, се извърши. Вероятно старата царица по някакъв начин бе успяла да вкара члена на жребеца във влагалището си. Покривалото бе вдигнато. Царските жени в един глас изпяха химн за летящия небесен кон. Донесоха им легени и те измиха лицата и ръцете си според ритуала, като пееха химн за водата. След това заклаха всички животни и птици и запалиха огньовете.

Старата царица седеше на стол до мъртвия жребец и гледаше как четирима брахмани сръчно режат животното на парчета. Върховният жрец лично сготви кокалите. Докато мозъкът цвърчеше в огъня, цар Бимбисара вдъхваше от парата. Така бе пречистен от грехове. След това шестнадесет жреци изпекоха по едно парче от коня, а когато и това свърши, народът нададе гръмки викове. Бимбисара бе станал световен монарх.

Слушал съм за най-различни култове, свързани с продължаването на рода из диви страни като Лидия и Тракия, но жертвоприношението на коня е най-чудатият и според брахманите най-старият сред тях. Смята се, че церемонията е започнала като средство да се осигури плодovitостта на царя и жените му. Но това ще си остане предположение, тъй като няма жив човек, който да разбира всички онези химни, зубрени и повтаряни от брахманите през последните две хиляди години. Знаем само, че церемонията представлява ужасяваща гледка. Имаш чувството, че внезапно си се върнал във времето преди сътворението на света.

Танците и веселието продължиха цяла нощ. Призори царското семейство се оттегли в своята златна кула. Както повечето присъстващи на жертвоприношението, и аз спях на открито.

На другия ден ми съобщиха, че ще се ожена за дъщерята на цар

Аджаташатру. Това бе голяма чест, както не пропускаха случай да ми напомнят. Преди всичко, като заместник на Великия цар, бях приет за член на воинската каста. Но понеже не бях Великият цар, не можех да се ожена за дъщеря на цар Бимбисара. Все пак стоях достатъчно високо, за да взема една от двадесет и трите дъщери на принц Аджаташатру.

В началото се страхувах, че ще бъде цитиран някакъв древен ведически закон, който ще ме задължи да откупя жена си от семейството ѝ. Но се оказа, че древният ведически закон предвижда точно обратното. Платиха ми, и то доста добре, за да приема дванадесетгодишната Ам-балика. Любещият ѝ баща ме излъга, че още нямала менструация. Индийците смятат това за особено важна по-дробност, като изхождат от убедителния довод, че е малко вероятно едно узряло момиче да остане дълго време девствено при този климат и в този двор.

Макар че началните преговори се извършиха съвсем официално между Варшакара, като представител на царското семейство, и Карака, като мой представител, до окончателното споразумение се стигна по много приятелски, дори очарователен начин между нас двамата с Аджаташатру в „Петте хълма“ – най-големия от многобройните игрални домове в столицата.

Индийците са страстни играчи. И неразумни играчи. Могат да проиграт цяло състояние с хвърлянето на един зар или със залагането на едно число. През царуването на Бимбисара всички подобни заведения бяха строго контролирани от държавата. От разиграваните суми се удържаха пет процента за издръжка на дома. На играчите не бе позволено да използват собствени зарове, затова държавата печелеше добре и от даването на зарове под наем. Тъй като самият игрален дом в крайна сметка никога не губи (дали защото заровете са фалшиви и игрите тайно нагласени, или защото законът на големите числа действа в полза на игралния дом), данъците, които получава царят, са толкова огромни, че истинската сума е една от най-строго пазените тайни в Магадха. Поне моите хора така и не успяха да се доберат до нея.

Макар че самият цар Бимбисара ненавиждаше хазарта и се стремеше да не го допуска в двора, наследникът му бе редовен посетител на „Петте хълма“, най-елегантното от игралните заведения в столицата. Носеха се слухове, че собственик на заведението е самият Аджаташатру и че той най-безсрамно мами правителството с процента от печалбите, който му се полага.

Моят бъдещ тъст бе само няколко години по-възрастен от мен. От самото начало станахме приятели. Когато желаше да е обаятелен, той

нямаше равен на себе си. Онази вечер в „Петте хълма“ Аджаташатру се представи пред мен в целия си чар, дори бе боядисал зърната на гърдите си червени – нещо, което дворцовите контета правят само на празници.

Хванати под ръка, двамата влязохме в централната зала – дълго, тясно помещение с игрални маси от двете страни. В една ниша със завеси в дъното на залата имаше дивани, покрити с китайска коприна. Там принцът се забавляваше, без да го виждат, а той можеше да следи какво става отвън през няколко дупки, изрязани в прашните пердета.

Забелязах, че докато управителят на заведението ни водеше към нишата, никой от играчите не погледна принца.

– Както забелязваш – прошепна Аджаташатру, чийто дъх бе силно парфюмиран, – аз съм невидим.

Предположих, че се смята за неприлично да погледнеш принца, докато се весели сред обикновените хора. По-късно узнах, че това е далеч по-тежко прегрешение. Последиците за онзи, който се осмели да обърне очи към забавляващия се принц, са фатални.

Щом двамата заехме местата си на диваните, спуснаха завесите. Започнаха да ни поднасят различни силни вина в сребърни гарафи. Обслужваха ни момиченца, почти деца. Едно от тях дори не бе влязло в пубертета. То действуваше особено възбуждащо на принца, който разговаряше с мен и в същото време го галеше, тъй както някой маг би погалил куче, докато сериозно обсъжда правилното приготвяне на хаомата или сътворението на света.

– Ти ще ми донесеш радост и щастие.

Принцът се усмихна. За разлика от дворцовия управител той поддържаше зъбите си чисти с някаква козметична дъвка, която събира по-лепналите по тях остатъци от храна. Седях много близо до него и можех да видя, че цялото му тяло е избръснато и обезкосмено. Ако не бяха мускулестите му ръце, щях да помисля, че съм седнал до бъдещата си тъща.

– Ти ми оказа чест, която не може да се измери в злато и сребро. Моят господар, Великият цар, ще бъде доволен.

– Трябва да го поканим в Магадха. Не за сватбата, разбира се – бързо добави Аджаташатру.

През цялото време допусках, че тайната служба в Раджагриха малко или повече съзнава какви са намеренията на Персия. Все пак съм убеден, че в тогавашната си шпионска дейност самите ние проявихме забележителна ловкост. Петимата мъже, на които бях възложил да определят военната мощ на Магадха, не записаха нито дума. Всеки трябваше

да наизусти едни и същи факти, като се разчиташе, че поне един от тях ще се върне жив в Суза.

Когато разговаряхме за търговски пътища, за произ-водство и суровини, взаимоотношенията ни бяха напълно открити и скоро получихме добра представа за богатството на страната. Голяма част от приходите на царството идваха от данъците, налагани на минаващите през Магадха кервани. Особено доходна бе прочутата пътека от югоизток към северо-запад – не употребявам думата „път“, защото тя просто е неподходяща, когато става дума за Индия.

Държавата имаше монопол върху производството на текстил и оръжия. Управителят по текстила цели три дни ме развежда из различните работилници, където жени предяха и тъчаха от зори до мрак. Износът на памучни тъкани е основен източник на доходи за царя на Магадха. Макар да не ми показаха складовете за оръжие, моите хора успяха да се доберат до някои тайни. Останаха изненадани от несъвършените методи за обработка на желязо, но бяха поразени от начина, по който се сглобяват оръжията и селскостопанските сечива.

Една група работници произвежда, да речем, дръжката на мотиката. След това друга група излива във форми разтопения метал за металната ѝ част. Трета група сглобява металната част и дръжката, а четвърта се занимава с товаренето на готовата продукция в каруци. Бързината, с която се произвежда и превозва голямо количество мотики, заслужава възхищение.

За нещастие не успях да събудя интерес към тези неща у никого в Суза. От една страна, персийските благородници презират търговията. От друга страна, понеже самият аз принадлежах към двора, няхах възможност да се запозная с онзи род хора, които желаят да произведат предмети в големи количества.

– Ще видиш, че моето момиче е истинско съкровище. Ще ти бъде предана, като Сита на Рама.

Това е традиционен израз.

– Повече от достатъчно е за мен, че е твоя дъщеря.

– От всички мои рожби тя ми е най-свидна.

Сълзи покапаха от блестящите, промити с колирий очи. Всъщност, както по-късно ми обясни Амбалика, баща ѝ изобщо не си направил труда на научи името на нито една от дъщерите си. Интересували го само синовете му.

– Изпитвах ужас от него – ми каза Амбалика. – Всички ние изпитвахме ужас от него. Всъщност никога не бе говорил с мен до момента, в

който ми заяви, че ще се омъжа за персийски благородник. Попитах къде се намира Персия, а той отговори, че не е моя работа.

– Добре ще е да се запознаеш и с дядото на скъпата ми рожба, принц Джета. Той също е родственик на скъпия ми чичо, царя на Кошала. Ние сме прекрасно и щастливо семейство. Винаги съм казвал, че единственото, което ни разделя, е Ганг. – После пухкавото му лице се сгърчи в гримаса. – И Федерацията. О, скъпи мой, ти трябва да ни дадеш своя премъдър съвет.

Яката му ръка остана за миг неподвижна върху моята. Пръстите му излъчваха топлина. Палмовото вино, което пиехме, е прочуто с това, че загарява плътта и в същото време разстройва сетивата.

– Ние сме по-силни. Но те са по-хитри. Джайнист-ките и будистки-те манастири са пълни с агенти на републиките. Но понеже баща ми, бог да му даде вечен живот, сам се е посветил на Буда, не можем да направим нищо. По-лошото е, че през последните години републиканските агенти са се промъкнали в гилдите. В момента те държат в ръцете си грънчарската гилда тук в Раджагриха. Имат и двама души в съвета на гилдата на тъкачите. А отгоре на всичко старейшината на обушарската гилда е отявлен републиканец. Бавно ни разяждат отвътре. Кажи, скъпи мой, какво да правим?

– Прочистете гилдите, Господарю-принце. Отстранете републиканците.

– Но, скъпи, ти не познаваш нашия малък свят. Нашите гилди са почти толкова стари и толкова свещени, колкото монархията. Що се отнася до прочистването им... Е, бих искал да ги разбия на парчета. Същото желание има и баща ми, тайно, разбира се. Но те са извънредно силни. Извънредно богати. Дават заеми с безбожни лихви. Имат свои собствени войски...

– Но това е опасно, Господарю-принце. Правото да събира войска трябва да има само владетелят.

Бях поразен, когато узнах, че гилдите в Магадха не само имат надмощие в търговския живот, но поради факта, че работниците от всеки занаят живеят заедно в една част на града, те са като малки държави – всяка гилда има собствено съдилище, хазна, войска.

– Все пак упражняваме известна власт над гилдите. По време на война техните войски автоматично стават част от царската армия. Но когато няма война...

– Те са почти независими, така ли?

– Почти независими са. Разбира се, от тях има и полза. Нито царят,

нито тайната полиция биха могли да контролират толкова многобройно население като на-шето, Гилдите поддържат реда. Освен това, когато става въпрос за определяне на цени, те обикновено знаят по-добре от нас какви са изискванията на пазара.

– Но как успявате да ги контролирате? Ако бях старейшината, да речем, на обушарската гилда, щях да искам колкото е възможно по-висока цена за чифт обувки. Дори и да удвоя цената, хората ще са принудени да ми купуват стоката, защото само на моята гилда е позволено да прави обувки.

Принцът се усмихна доста добродушно. Голямото количество вино, което бе изпил, започваше да му действа.

– Все пак единствено ние имаме власт върху живота и смъртта. Рядко използваме тази власт срещу гилдите, но бихме могли, ако решим, да я използваме и те го знаят. На практика силата ни се състои в това, че държим в ръцете си суровините. Купуваме ги евтино и ги продаваме с малка печалба. Ето например кравите се колят в определено време на годината. Тогава купуваме всички кожи и ги държим на склад. Когато започнат да не достигат кравешки кожи, продаваме ги на гилдите на разумни цени. А ако някоя гилда се изкуши да продава обувки на неразумни цени, не получава кожи, докато не се вразуми.

Никъде по света не съм виждал монархия, която така изкусно и така интелигентно да е организираща стопанските си дела – да черпи възможно най-големи приходи от населението, като си служи с възможно най-малко насилие.

– Ще започнете ли война с Федерацията? Изглежда, бях много пиан, щом се осмелих да задам на принца въпроса, чийто отговор цяла Индия неспокойно очакваше.

Аджаташатру разтвори ръце с обърнати нагоре длани. Върховете на пръстите му бяха боядисани в червено.

– Войната е последното нещо, което желаем. Но ако жертвоприношението на коня се бе развило по друг начин, поне щяхме да имаме знак от небето, че е време да се бием за оцеляването си. А при сегашното положение... не знам, скъпи мой.

Принцът погали голото десетгодишно момиченце, което лежеше в скута му. То имаше огромни, наблюдателни очи. Предположих, че е агент на тайната служба. В Магадха агентите се вербуват млади, обикновено сред бездомните сираци.

Ако наистина беше агент, тази вечер детето не научи нищо. Принцът бе както винаги дискретен. Макар че неведнъж се напи пред мен до

несвяст, нито един път не го чух да каже нещо, което не би желал да се знае от цял свят. Виното го правеше сантиментален, разнежен, объркан. Неговите „скъпи мой“ прииждаха като гръцки фаланги. Горещата му ръка ту стискаше моята, ту любещо ме прегръщаше през рамо. Онази вечер бях много ухажван, прегръщан, наричан „скъпи мой“ и бях приет – повече или по-малко – за член на магадханската царска фамилия, която особено държеше на братовчедите си в Кошала, а от тях я разделяше реката Ганг и... покварената Федерация на републиките. Същата вечер в игралния дом „Петте хълма“ останах с впечатление, че решението за обявяване на война е вече взето.

– Никога не е имало по-славен воин от баща ми. Дори и вашият Велик цар не може да се сравнява с него. Повярвай ми, Бимбисара беше велик цар много преди жертвоприношението на коня. Та нали именно той покори народа на Анга, което ни даде пристанището Чампа, а оттам се контролира цялото движение на кораби по Ганг, чак до морето, което води до Китай.

Аджаташатру зарони сълзи под въздействие на виното.

– Да, именно Бимбисара създаде тази държава, която днес е най-могъщата в света. Той построи хиляди, хиляди, хиляди пътища, хиляди хиляди, хиляди шосета през мочурищата. Той...

Престанах да го слушам. Когато използват числа, индийците нямат никакво чувство за мярка. Вярно е, че Бимбисара е прокарал множество прашни пътеки, които по време на мусоните потъват в кал, но не бе в състояние да поддържа дори и големия кервански път от Чампа до Таксила. Освен това, колкото и да е странно, в Индия изобщо няма мостове. Индийците, естествено, твърдят, че мостовете били непрактични поради сезонните наводнения, но според мен те просто не са способни да построят каквото и да било мост, ако ще да е само от вързани с въже-та салове. Разбира се, една от най-силните гилди в Магадха е гилдата на лодкарите, а както обичат да казват индийците, гилдите са непобедими.

По-късно същата вечер, когато принцът заспа, е Карака си опитах-ме късмета на зарове. Щом започнах да губя, престанах да играя. Но Карака не можеше да спре. Накрая му заповядах да напусне дома. Този случай ме накара да осъзная до каква степен страстта към хазарта може да подлуди човека. Тя е като хаомата или плътската страст. Но с времето действието на хаомата и плътската страст отминават, а влечението към хазарта остава.

Трябва да кажа, че се възхитих от начина, по който Бимбисара съумяваше съвсем безболезнено да събира такива големи приходи от

хорските пороци. Известно време се мъчих да открия игрален дом в Суза. Но персите нямат склонност към хазарта. Дали защото не са търговци? В дома идваха само гърци. И тъй като гърците неизменно губеха повече пари, отколкото можеха да платят, наложи се да затворим заведението.

7.

Всеки път, когато стигна до заключението, че хората много си приличат, неизменно се сблъскам с някое съществено различие между човешките раси. Индийците обичат хазарта. Персите – не. Ведическите богове на Индия са зороастрийските дяволи. Защо някои вярват, че космосът е единно, цяло, а други – че се състои от много неща? Или от много неща, събрани в едно? Или от нищо? Кой е създал космоса и от какво? Съществува ли той, или не? Съществувал ли съм самият аз, преди да задам този въпрос на Демокрит? Съществувам ли сега? Съществувал ли съм под друга форма, преди да се родя? Ще се родя ли отново като нещо друго? Ако на земята няма хора, които да наблюдават как расте хвърляната от слънцето сянка, ще съществува ли времето?

Принц Джета изпитваше по-голямо удоволствие дори и от мен да размишлява върху, както той ги наричаше, първичните неща. Беше дошъл от Кошала в Магад-ха, за да присъствува на сватбата на внучката си. При първата ни среща ме покани в къщата си недалеч от града – на север от Раджагриха. Каза ми да отида по пладне. И да не се безпокоя от жегата. През този сезон светските посещения обикновено се правят късно следобед. Но той заяви:

– Там и на обед е прохладно. Ще се почувствуващ като в снежната страна.

Това бе израз, останал от времето на първите ариици. Едва ли в двора на Раджагриха имаше и десет души, които бяха виждали сняг.

Пътувахме с Карака във волска кола с навес. Той току-що се бе върнал от обиколка на железните мини на юг и бе смаян от големината им. Понеже коларят ни бе шпионин, който разбираше персийски, говорехме с недомлъвки. Питаш ме как познавахме кой знае персийски и кой – не. Всички говорещи персийски бяха от северозапад – от Гандхара или долината на Инд. До един бяха по-високи и по-светли от магадханците. А и местният диалект ги затрудняваше не по-малко от нас. В моя чест Варшакара бе докарал стотина от тези хора, за да ни шпионират.

Имението на принц Джета бе оградено със стена от непечени тухли, с една-единствена дървена врата, гледаща към главния път. Както стената, така и вратата бяха съвсем невзрачни и имах чувството, че отиваме на гости в седалището на мелничарската гилда. Но щом прекрачихме прага, дори и антиарийски настроеният Карака се изуми.

В дъното на дълга алея, провираща се между две редици разцъфна-ли дървета, се виждаше изящна беседка. Над високите ѝ сводести прозорци бе опъната тента от бледосиня тъкан, която на пипане бе като коприна, но се оказа нов вид памучен плат.

Уханието на цветя и билки се менеше в различните части на градината. Понеже местността между Ганг и Раджагриха е съвсем равнинна, принц Джета бе разчупил еднообразието на пейзажа, като бе издигнал няколко малки хълмчета и миниатюрни планини. Изкуствените хълмове бяха покрити с цветни лехи и ниски дървета, а миниатюрните планини наподобяваха сивите Хималаи. Гледката бе изумително красива.

В беседката бе тъмно и както ни бе обещал принц Джета, прохладно, защото водни струи периодично освежаваха въздуха, като поръсваха зелените храсти под прозорците. Един от членовете на мисията ми все пак успя да разгадае принципа, на който работеше тази хидравлична система и по-късно я изпробвахме в градините на новия дворец във Вавилон. Но както става с всички нововъведения в този град, тя скоро бе изоставена. Там всичко, появило се след времето на модерниста Навуходоносор, се смята за ексцентрично. Според мен вавилонците са най-консервативните хора в света.

Принц Джета не беше млад човек, но в никакъв случай не беше и стар. В сравнение с повечето магадханци имаше светла кожа, а над очите му се очертаваше онази особена гънка, която отличава обитателите на Хималаите и китайците. Движенията на стройното му тяло бяха учудващо енергични за индийски благородник, особено през летния сезон – без съмнение това се дължеше на живота на прохладен въздух, сред течаша вода, сенчести дървета и вълшебни въртящи се ветрила.

Принц Джета ни поздрави тържествено. След това ми съобщи колко му е приятно, че ще се ожена за внучката му. Бил чувал да се говори, че е бързонога като газела, плодовита като млада, маруля и тъй нататък. Стана ми приятно, задето не се преструваше, че познава детето.

С това приключихме задължителната официална част и ни поднесоха лек, но много вкусен обед.

– Аз не ям месо – каза принц Джета, – но ти, разбира се, стига да искаш, можеш да ядеш.

Отказах с облекчение. През горещите летни дни имах чувството, че като се натъпча с месо, пригответо с гхи, затъпявам като охранен брахман.

Попитах домакина дали се въздържа да яде месо по религиозни причини, Принц Джета направи изискан, самокритичен жест.

– Бих искал да съм истински просветлен. Но не съм. Спазвам обетите доколкото ми е възможно, но възможното за мен никога не е много. Далеч съм от нирваната.

– Може би Премъдрият господ ще сметне тези твои намерения за равностойни на дела – казах аз – Е ще ти позволи да минеш по моста на изкуплението към рая.

Не знам как да си обясня такава нетактичност от моя страна – заговорих за религия в дома на човек, който се е приближил до Буда. Макар да ме бяха възпитавали, че единствената истинска религия на света е нашата и че тя трябва да стигне до всички хора, независимо дали те или техните дяволи желаят това, аз все пак бях цар-дворец и което е по-важно в случая, посланик. Дарий твърдо ми бе заповядал да не отричам другите богове и да не натрапвам Премъдрия господ на чужденците.

Но принц Джета предпочете да отвърне на моята грубост най-любезно:

– Наистина би било много великодушно от страна на вашия Премъдър господ да помогне на човек, толкова недостоен да премине по неговия мост към... към рая.

Общо взето, представата за рая като свят на предците ни е неясна за индоарийците и е изцяло отхвърлена от онези, които са заменили ведическите богове с дългата верига от смърт и прераждания, завършваща или с лично просветление, или защото е свършил един от циклите на света... за да започне отново.

Изоставих темата за Премъдрия господ. За съжаление същото направи и принц Джета. Той заговори за Буда:

– Ще се срещнеш с него, когато ни посетиш в Кошала. Искрено ще съжалявам, ако ни лишиш от огромната радост да ни... как да го кажа? – да ни озариш с присъствието си в Шравасти, защото ти си не само пратеник на Великия цар, но и внук за Зороастър, което е още по-вълнуващо.

Като всички индийци, и принц Джета умееше да плете от думите красиви фрази, подобни на гирлянди от цветя. А аз – като всички персийски царедворци – не му отстъпвах в това изкуство. Но след обедата оставихме цветята да повехнат и подхванахме истински разговор. – Да се

поразходим – рече принц Джета и ме хвана под ръка.

Отведе ме до едно изкуствено езеро, заобиколено с тъй умело подредени тръстики и лотоси, сякаш сами бяха поникнали там – човек просто не можеше да повярва, че не стои пред изумително творение на природата. Поради някаква оптическа измама езерото изглеждаше необикновено широко и дълбоко, а в далечния си край завършваше в планинска верига.

Когато стигнахме до водата, принц Джета свали горната си дреха.

– Можеш ли да плуваш? – попита той.

– Това е едно от първите неща, на които ни учат – отвърнах аз.

Всъщност никога не съм плувал добре. Все пак успях да следвам принц Джета, който с безупречни движения преплува плиткото езеро до миниатюрната планинска верига отсреща. Пъстроцветни риби се стрелваха между краката ни, а огненочервените птици фламинго ни наблюдаваха от брега. Онзи ден в градината изпитах чувството, че се намирам в рая.

Когато стигнахме на един-два метра от изкуствената скала, принц Джета каза:

– Сега си поеми дъх и се гмурни под планината.

И в миг се устреми надолу като чайка, подгонила някоя риба. Сетне изчезна.

Понеже не знаех как да се гмурна, внимателно потопих главата си във водата и заритах с крака. Помислих си, че ей сега ще се удавя. Но после, за пръв път през живота си, отворих очи под водата и бях смаян от пъстроцветните риби, от полюляващите се зелени водорасли, от веригите на лотосите, издигащи се нагоре. Бях останал съвсем без въздух, когато видях вход към някаква пещера. Със силен тласък на краката успях да вляза в нея и после изскочих на повърхността.

Принц Джета ми помогна да изляза от водата. Върху ситния бял пясък бяха пръснати дивани, маси, столове. Всъщност пясъкът не бе бял, а син. Всичко в пещерата излъчваше ярка синя светлина, сякаш под водата пламтеше огън. Този естествен ефект се получаваше от няколко малки отвора на нивото на езерото. В пещерата влизаше въздух и светлина, но отвън не можеше да се вижда какво става вътре.

– Не може и да се подслушва – заяви моят домакин, като се настани на един диван. – Това е единственото място в Магадха, където Варшакара не може да подслушва.

– Ти ли построи пещерата?

– Аз построих и тази планина. И езерото. И парка. Тогава бях млад,

разбира се. Не бях дал обети. Радвах се на всички възможни удоволствия в света, а тази радост причинява болка, не е ли така?

– Но няма съмнение, че често самата радост е по-голяма от болката – отвърнах аз. – Погледни собственото си приятно творение...

– За което ще трябва да заплатя при следващото си появяване като бездомно куче.

Принц Джета се държеше толкова ведро, че не можех да кажа дали се шегува, или не – сигурен признак за високоблагороден произход.

Но можеше да се държи и прямо.

– Разбрах, че си сключил договор с братовчед ми Бимбисара – каза той.

– Подготвяме договор. Персия ще получава желязо, а Магадха – злато. Може би ще трябва да се върна в Суза, преди да съобщя последната дума на Великия цар.

– Разбирам. Кога ще дойдеш в Кошала?

– Нямам представа.

– Тук съм не само за да поема полагащата ми се по старшинство роля в церемонията за сватбата ти с моята внучка, но и да те покана от името на цар Пасенади да посетиш неговия двор колкото е възможно по-скоро.

Дипломатично замълчах, преди да отвърна на издаващите безпокойство настойчиви думи на домакина си.

– Мислиш ли, че ще има война? – попитах аз след малко.

– Да. И то скоро. Войските се придвижват към реката.

– За да нападнат републиките, така ли?

– Да...

Очите на принц Джета изглеждаха сини като езерото под планината. В действителност на дневна светлина имаха особен цвят или нюанс – бих го нарекъл хималай-ско сиво, тъй като се среща само у жителите на този планински район.

– Какво ще направи Кошала?

– Какво ще направи Персия? – попита на свой ред той.

Не бях подготвен за такъв откровен въпрос.

– От Таксила до Магадха има три хиляди мили – отвърнах аз.

– Чували сме, че армиите на Великия цар пътуват бързо.

– В такъв случай вероятно знаете, че част от армията на Великия цар е заета на запад с гърците, които...

Но не сметнах за нужно да обяснявам какви са гърците на един толкова цивилизован човек като принц Джета. Ако му е било необходимо

да научи нещо за тях, щеше да знае. Но както се оказа, не знаеше нищо за Европа.

– Друга част от армията се намира на северната граница. Отблъсква племената.

– Братовчедите ни – побърза да уточни принц Джета и се усмихна.

– Отпреди тридесет-четиридесет поколения назад. Но каквото и да е древното ни родство, сега северните племена са наш общ враг.

– Да, разбира се. Но Великият цар несъмнено държи армия в сатрапията си на река Инд.

– Само за отбрана. Никога няма да я прати в Магадха.

– Сигурен ли си?

– Великият цар владее долината на Инд от едно поколение насам, дори по-малко. Без персийски гарнизон там...

– Разбирам – въздъхна принцът. – Надявах се...

Направи с ръка красив и същевременно напълно неразбираем за мен жест. Но тогава все още не бях научил езика на ръцете, с който индийците често си служат, тъй че успяват да изразят без думи и най-тънките нюанси на мисълта. Това тяхно средство за общуване е произлязло от праисторическите танци.

– Харесва ли ти моят племенник?

– Да, изглежда много изискан и... сантиментален.

– Несъмнено е сантиментален. Когато умря любимата му птичка, плака цяла седмица.

– Но дворцовият управител сигурно никога не плаче!

Сега, помислих си, ще изпробвам дали магадханската тайна служба е успяла да проникне в пещерата на принц Джета.

– Не. Той е твърд човек. Мечтае да присъедини Варанаси към Магадха. Мечтае за разрухата на Кошала.

– Това само мечта ли е?

– Пасенади е светец. Не се интересува от този свят. Самият той е архат. Това означава, че е близо до просветлението, до крайното разпадане на неговия Аз.

– То ли е причината царството му също да е близо до разпадане, да не кажа до просветление?

Принц Джета вдигна рамене.

– Защо трябва царствата да се различават от хората? И те се раждат. Растат. Умират.

– Тогава не би трябвало да те вълнува състоянието на Кошала, пък ако ще и да прилича на гниеш отпреди три месеца човешки труп.

– Напротив, вълнува ме. Вълнува ме. Заради сангхата.

Сангха е думата за орден или община от будисти. Но и думата, и понятието предхождат будизма с векове, а може би с хилядолетия. В републиките сангхата е съветът на всички глави на семейства. В някои републики всеки член на съвета или събранието се нарича раджа, с други думи, цар – хитър начин да се заобиколи монархическото начало. Щом всеки е цар, значи всъщност няма цар. В онези дни нито една република не се управляваше само от един човек.

Тъй като самият Буда бе син на член на съвета в република Шака, често говорят за него като за царски син. Но баща му е бил просто един от хилядите царе, които са се събирали, за да управляват републиката. Само че, докато републиканската сангха действа при мнозинство от половината си членове плюс един, будистката сангха не може да приеме решение без пълно мнозинство. След смъртта на Буда това правило щеше да причини мно-го неприятности на ордена.

– Страхувате ли се от цар Бимбисара?

– Не. Той е наш приятел.

– А Варшакара?

Случайно, а може би и умишлено, принц Джета нарисова звезда на белия, по-точно, на синия пясък.

– Той е типичен царски управител. За него орденът, всеки орден е опасен.

– Предполагам, че имаш предвид републиканските ордени?

– Точно така. И понеже Бимбисара е стар, а Варшакара е млад, благоразумно е да очакваме най-лошото. – Принц Джета се разсмя. – Виждаш ли защо съм несъвършен будист? Трябва да се занимавам с политика, вместо да спазвам обетите.

– А кои обети не спазваш?

По онова време възприемах нещата буквално. Освен това в Индия има хиляда и една религии, които напълно ме бяха объркали. Индийците на пръв поглед приемат всичко, а това е все едно, че не приемат нищо. Всеки път, когато запалвах свещения огън на неогрято от слънцето място, неколцина любопитни брахмани ми прислужваха. Държаха се учтиво и задаваха по няколко любознателни въпроса. Но никога едни и същи хора не идваха повторно. Чудя се как ли би постъпил дядо ми, за да ги спечели за вярата.

– Животът ми е твърде светски – рече принц Джета и хвърли камъче в сияйното синьо езеро пред краката ни.

Миг след това към нас заплува нещо, прилично на стадо делфини.

Скоро се оказа, че не са делфини, а млади момичета. Всяко носеше музикален инструмент, увит в непромокаема кожа.

– Помислих си, че може би ще ти е приятно да послушаш музика – каза той. – Проектирах планината и пещерата така, че музиката да се чува най-добре. Боя се, че не владее всичките шестдесет й четири изкуства, но наистина познавам музиката – единственото изкуство, което ми се струва близо до...

Благодарно се въздържа да направи сравнението, тъй като онова, което имаше предвид, самият той смяташе за несравнимо.

Не бих казал, че концертът ми достави удоволствие, сравняващо се с възторга, който изпитвах от искрящата вода, в чието сияние всичко изглеждаше безплатно като хаомен сън.

Сега се чужда дали и най-дребният детайл от онзи ден не е бил предварително обмислен. Знам само, че много от нещата, които принц Джета ми разказа за Буда, останаха завинаги в паметта ми. Възможно ли е светлината и музиката да се съчетаят така, че да събудят видение, подобно на онова, което се предизвиква от свещената хаома или дори от дяволската сома? Отговорът е известен само на принц Джета, а той отдавна е сменил тялото, което седеше до мен, с... Знам ли в какво се е превърнал? Най-малкото в низш индийски бог, който има – надявам се – само две ръце и му предстои вечно блаженство, преди да настъпи крайното нищо.

Докато музиката свиреше, принц Джета ми разказа за четирите благородни истини на Буда:

– Първата истина е, че животът е страдание. Ако не постигнеш онова, което желаш, страдаш. Ако го постигнеш, пак страдаш. Между постигането и непостигането на желанията човешкият живот прилича на прашящ огън. Съгласен ли си?

– Да, принц Джета.

Винаги казвам „да“, за да науча нещо повече. Истинският словесен жонгльор като Протагор или Сократ би попитал какво се разбира под страдание. Под постигане. Под не-постигане. Ако софистът е достатъчно изкусен, може така да жонглира с думите, че накрая житейските факти да се превърнат в нищо. Намирам, че това е губене на време. Когато съм в синя пещера под изкуствена планина, готов съм поне за момента да приема идеята, че животът е прашящ огън.

– Обичаме насладата, която ни дават петте сетива. И безспорно се опитваме да избегнем болката и страданието. А кое ги причинява? Сетивата, които наливат масло в огъня и го разпалват. Затова втората истина

е, че желанието за удоволствие или – още по-лошо – желанието за непреходност в един свят, където всичко непрестанно се изменя, може само още повече да разгори огъня, а това означава, че щом огънят утихне, което е неизбежно, болката и страданието ще станат още по-силни. Съгласен ли си?

– Да, принц Джета.

– Тогава е ясно, че страданието няма да престане, докато се подхранва огънят. Затова съгласен ли си, че за да се избегне страданието, човек трябва да престане да подклажда огъня.

– Да, принц Джета.

– Добре. Това е третата истина. Четвъртата истина показва как огънят може да бъде угасен. Това се постига, като се убие желанието.

Принц Джета замълча. Заслушах се в музиката, която ми се стори по особен начин приятна. Казвам по особен начин, защото още не бях свикнал с индийската музика. Цялото изживяване бе толкова омайващо, че всичко ми доставяше удоволствие – не вярвам някога да съм бил подалеч от четирите истини на Буда! Сетивата ми не бяха притъпени, нито пък се бях освободил от плена на желанията. Бях съвсем сигурен, че не искам да бъда изгасен.

Изведнъж осъзнах, че четвъртата истина на принц Джета представлява абсолютното нищо, а нищото е само по себе си истина, както биха казали някои атиняни, дори и някои абдерци. Погледнах домакина си. Той се усмихваше. Преди да съм задал въпроса, получих отговор:

– За да угасиш пламъка на това мъчително съществуване, трябва да следваш осмократния път. Това е четвъртата благородна истина.

Рано или късно индийците прибягват до числа. Понеже са особено слаби математици, никога не обръщам внимание на споменатата от индица цифра, пък д@ри и тя да е тридесет милиона милиона милиона, умножено по песъчинките в коритото на Ганг.

– Осем ли? – попитах, като се стараех да си дам вид, че това ме интересува. – Доколкото разбрах, истините са само четири.

– Според четирите истини човек трябва да следва осмократния път.

– А какво означава това?

Вниманието ми бе привлечено от една флейтистка.

Тя или свиреше фалшиво, или използваше някаква хармония, която дотогава не бях чувал.

Отбелязвам за теб, Демокрите, че осмократният път включва: Първо, правилни убеждения. Второ, правилни стремления или цели. Трето, правилни думи. Четвърто, правилни действия. Пето, правилен начин на

живот. Шесто, правилно усърдие. Седмо, правилно внимание. Осмо, правилно самовглъбяване.

Накрая принц Джета забеляза, че се отегчавам.

– Тези неща може би ти се струват очевидни...

– Не, не – отвърнах аз учтиво, – но са много общи. В тях няма нищо конкретно, няма точни указания, като, да речем, тези, които Премъдрият господ дал на дядо ми за жертвоприношението на бика.

– Буда принася в жертва не животни, а животното, което носим в себе си.

– Разбирам. Но какво по-точно е... правилен начин на живот?

– Има пет нравствени правила.

– Четири благородни истини, осмократен път, пет нравствени правила... Добре, че числата на Буда не са толкова огромни като на Махавира.

Това бе много грубо от моя страна.

Но принц Джета не се засегна.

– Ние смятаме, че разбиранията на Махавира са доста близки до нашите – отвърна той спокойно. – Но Махавира е само Прекосяващ реката. Буда е прекосил реката. Той е просветлен. Съвършен. Той не съществува.

– Като изключим това, че сега живее в Шраваста.

– Там е само едно тяло. Самият той обаче не е там.

Понеже ти, Демокрите, искаш да узнаеш петте нравствени правила, ще ти ги кажа. Благодарение на онази флейтистка в паметта ми се е запечатала всяка казана от принца дума. Ето петте нравствени правила: Не убивай. Не кради. Не лъжи. Не се напивай. Не се отдавай на плътски удоволствия.

Оспорих последното правило.

– Какво ще стане с човешкия род, ако всеки спазва петте нравствени правила?

– Човешкият род ще престане да съществува, а това в очите на Буда е идеалното положение.

– Въпреки че и Будисткият орден ще престане да съществува, така ли?

– Целта на ордена е сам да се угаси. За нещастие само една нищожна част от човешкия род ще бъде привлечена към ордена, а от нея през хилядолетията само незначителен брой хора ще получат просветление. Няма от какво да се страхуваш, Кир Спитама – добави Принц Джета, вече развеселен. – Човешкият род ще продължи да съществува до

завършването на този цикъл.

– Но какъв е смисълът от една религия, която ще привлече само малцина? А от тях, както току-що каза, почти никой няма да постигне крайното състояние на нирвана?

– Буда не се интересува от религията. Той просто помага на онези, които са на брега на реката. Показва им ферибота. Ако достигнат отвъдния бряг, ще открият, че не съществуват нито река, нито ферибот, нито дори два бряга...

– Нито Буда?

– Нито Буда. Огънят ще е угасен и сънят за това съществуване ще е забравен, а Просветленият ще се събуди.

– Къде?

– Не съм просветлен. Все още съм много близо до този бряг.

Ето какво ми бе съдено да запомня от онзи приказан следобед в пещерата на принц Джета. По-късно, когато видях и чух Буда, получих малко по-ясна представа за учението му, което всъщност не е учение.

Демокрит твърди, че имало прилика между истините на Буда и истините на Питагор. Аз не съм на същото мнение. И Питагор, и Госала, и Махавира, всички вярват в преселението на душите от риба в дърво, в човек и в кой знае какво. Но Буда е безразличен към преселението на душите, защото всъщност не вярва в съществуването. Ние не сме тук, казва той. Не сме и там. Огънят пращи само във въображението ни.

Но човек съществува... Няма абсолютно никакво съмнение, че аз съм един сляп старец, седнал сега в тази студена и ветровита къща в Атина, и че съм на път да оглушея от шума на строежа, който кипи зад дома ни. Няма никакво съмнение, поне за мен, че говоря с младия си родственик от Абдера. Ето защо съществувам, макар че моят огън не гори, а едва-едва тлее.

За Буда съществуването е нещо изцяло мъчително. Колко е прав! И още, от това мъчително съществуване можеш да се освободиш, като се откажеш от всички желания, включително и от желанието да се освободиш от всички желания. Очевидно малцина успяват – поне във вечността. Но съм почти сигурен, че онези, които следват неговия път, се чувствуват по-добре на този свят, отколкото другите, които не го следват.

Странно, не съм предполагал, че ще стигна до такова виждане. Така мислеше и принц Джета.

– Всъщност нищо от онова, което ти казах, не е от значение – заключи той на излизане от сияйната пещера.

– Защото целта на материята е шунията – заявих аз за негово учудване и мое собствено суетно удоволствие. Бях горд от интелигентността си. – А шунията е нищото, дума, с която назовават и цикъла, представящ нищото, макар и да приемате, че цикълът все пак съществува.

Принц Джета спря за миг край езерото. Отблясъците от синята вода пробягваха по лицето му като гъста, искряща паяжина.

– Трябва да се срещнеш с Татхагата – промълви тихо той, сякаш не искаше да го чуе дори и езерната вода.

– Кой е той?

– Това е друго име на Буда. Наричаме го така помежду си. Татхагата означава онзи, който е бил и си е отишъл.

С тези думи и принц Джета си отиде. Гмурна се в езерото. Последвах го непохватно.

Години по-късно открих, че всяка дума, произнесена в пещерата, е била внимателно записана от агент на магад-ханската тайна служба. Варшакара бе успял да прокопае тесен тунел в мекия камък на планината. За щастие принц Джета бе много важна фигура, така че не можеха да го арестуват, а личността на посланика на Великия цар е неприкосновена.

Връщането до Раджагриха ми се стори безкрайно. Прашният път гъмжеше от хора, каруци, войници, камили, слонове. Всички бързаха да се приберат преди залез-слънце, когато затварят градските врати.

Трябва да кажа, че до края не спрях да се дразня от навика на индийците да се облекчават на публично място. Накъдето и да пътува човек, не може да не попадне на десетина мъже и жени, прилекнали доволно встрани от пътя. Най-неприятни в това отношение са джайнистите и будистките монаси. Понеже монахът може да яде само каквото е успял да изпроси, често в купичката му слагат развалена храна, понякога нарочно. Щом храната е в купичката, монахът е длъжен да я изяде. Подложени на тази наистина жестока диета, повечето монаси страдат от всевъзможни стомашни разстройства, които се овеще-ствяват пред очите на всички.

Видях десетина будистки монаси. Всички бяха облечени в дрипи и държах просешки панички. Никой не носеше жълтата роба, която отличава ордена днес, защото в онези дни повечето посветени монаси все още живееха в пустинята, далеч от изкушението. Но с времето отшелническият живот се оказа в разрез с нуждата на ордена да запише всички сутри – думите, изречени от Буда. Постепенно истински посветените на Буда мъже и жени образуваха общества. Дори при първото ми

посещение в Индия орденът вече не странствуваше непрекъснато, както е било в началото.

Първите ученици на Буда пътували винаги с него, а като се изключи дъждовният сезон, в останалото време той бил на път. През последните години от живота си обикновено пътуваше в кръг – тръгваше от Шравасти и пак се връщаше там, за да прекара дъждовния сезон в парка, подарен на Будисткия орден от принц Джета, макар че някакъв местен търговец на име Анатапиндика разправяше наляво и надясно, че бил платил на принц Джета огромна сума за този парк. А тъй като принц Джета старателно избягваше почестите и хвалебствията, днес на въпросния Анатапиндика се приписва честта, че бил най-щедрият патрон на Буда. Не познавам по-благороден човек от принц Джета.

Понякога след спирането на дъждовете Буда посещаваше дома си в Шака, в полите на Хималаите. След това тръгваше на юг през републиките, като спираше в градове като Кушинара и Вайшали. После прекосяваше Ганг при пристанището Патиалипутра и продължаваше на юг към Раджагриха, където прекарваше най-малко месец в някоя бамбукова горичка отвъд градските стени. Спеше винаги под дърветата. Предпочиташе да проси храната си по селските пътеки, а не из многолюдните улици на Раджагриха. През горещите часове на деня се отдаваше на размисления под някое дърво, където го посещаваха всякакви хора, включително и цар Бимбисара.

Тук трябва да отбележа, че да видиш светец, клекнал под някое дърво, е съвсем обикновено нещо в Индия. За мнозина се знае, че са прекарвали в тази поза цели години.

Мокри до кости от дъжда, изгорели от слънцето и загубели от вятъра, те се хранят с каквото им донесат. Някои не казват нито дума. Други не спират да говорят.

От Раджагриха Буда поемаше пътя към Варанаси. Там винаги го посрещаха като герой-победител. Хиляди любопитни хора го придружаваха до Еленовия парк, където за пръв път бе задвижил колелото на доктрината си. Поради тълпите той рядко оставаше дълго в Еленовия парк. Напускаше Варанаси посред нощ и се отправяше към северозападните градове Каушамби и Матхура, а после, малко преди да започнат дъждовете, се връщаше в Шравасти.

Буда бе почитан от всички, включително и от онези брахмани, които биха могли да виждат в него заплаха за престижа си. В края на краищата произхождаше от кастата на воините. Но той беше повече от воин, повече от брахман. Той беше Златният. Така че брахманите се

страхуваха от него, защото бе различен от всички. Бе дошъл. И си бе отишъл.

8.

– Сега трябва да си купиш къща – заяви Аджата-шатру, щом ми плати зестрата. – Не бива да е нито много голяма, нито много малка. Трябва да се намира на средата на пътя между моята къща и царския дворец. Да има вътрешен двор с най-бистър кладенец. Да има десет различни вида цъфтящи храсти. И вързана на две дървета люлка, в която двама души да се люлеят през дългите си щастливи години. В спалнята трябва да има широко легло с балдахин от китайска коприна. Трябва да има още и диван до някой прозорец, който да гледа към цъфтящо дърво... – Изреди подробно всички условия, на които трябва да отговаря къщата ми, после повдигна два пъти вежди и добави: – Но къде има такова идеално място? Скъпи мой, трябва да търсим. Нямаме и миг за губене.

Излишно е да споменавам, че Аджаташатру вече ни бе намерил идеалната къща. Всъщност той бе собственикът ѝ. Накрая се оказа, че трябва да върна на тъста си половината от зестрата, за да купя една хубава, макар и доста занемарена къща, намираща се на шумна улица.

За мое учудване преди сватбата никой не се опита да ме направи дяволпоклонник. Не очаквах от мен нищо друго, освен да изпълня ролята на младоженец в една стара арийска церемония, която не се различаваше много от нашата. Както и в Персия, религиозната част от церемонията се изпълнява от жреческата каста. Това означава, че човек не е длъжен да обръща ни най-малко внимание на думите и действията им.

Късно следобед трябваше да се явя в дългата, ниска дървена къща на Аджаташатру. На входа бях посрещнат от радостните викове на простолюдието, което явно одобряваше облеклото ми. Изглеждах прекрасно, макар че ме мъчеше горещината – носех огромен шал от златна тъкан и тюрбан, който един прислужник цял час преди това навива и натъкмява. Личният бръснар на царя бе очертал очите ми с черно и бе поставил лак на устните ми. След това бе украсил тялото ми с цветно санталово масло, в резултат на което гърдите ми представляваха листата и клоните на дърво, чийто изящен кафяв ствол се спускаше надолу по корема до слабините ми, боядисани така, че да наподобяват корени. Около прасците на краката ми се виеха блестящи змии – бръснарят бе дра-вид

и не бе устоял на изкушението да прибави този доарийски елемент. През горещините индийците, които следват модата, често се мажат със санталово масло и твърдят, че ги предпазва от жегата. Нищо подобно. Поттиш се като кон, но добре, че потта ти все пак мирише на екзотичен парфюм.

Придружаваше ме Карака заедно с цялата мисия. По това време всички ние вече се обличахме като индийци. Климатът бе надделял над патриотизма ни.

Пред вратата на двореца ни посрещнаха Аджаташатру и Варшакара. Те бяха облечени по-пищно дори от мен. Варшакара се бе накичил с бирмански рубини – същия цвят като зъбите му, – а престолонаследникът бе отрупан с хиляда хиляди диаманти, както биха се изразили индийците. Диаманти висяха на верижки около врата му, покриваха пръстите му, стичаха се като водопади от ушите му. опасваха огромния корем.

Според древния обичай Аджаташатру ми поднесе сребърна чаша, пълна с мед и млечна извара. Щом изпих тази засищаща смес, ме отведоха в централния двор, където бе опъната пъстроцветна шатра. В дъното на шатрата се намираше бъдещата ми невеста, която все още не бях видял – беше там с майка си, баба си, сестра си, ле-лите си и прислужничките си.

В другия край се бяха подредили мъжете от царското семейство начело с цар Бимбисара, който ме поздравя тържествено и същевременно любезно.

– Този ден ще ознаменува сливането в едно на арийците от далечна Персия и арийците от Магадха – каза той.

– Ти, Господарю, също като Великия цар Дарий, отразяваш истинската светлина на арийците и аз съм щастлив, че мога да бъда скромният мост, свързващ двамата сияйни близнаци, господари на целия свят – отвърнах аз.

Бях подготвил тези глупости предварително заедно с още много, които спокойно могат да се забравят. Единственото важно нещо бе да се придържам към верния тон а именно да се преструвам, че Персия и Магадха сега с обединени срещу Федерацията на републиките, а ако е необходимо, и срещу Кошала.

Влязох в шатрата. Бимбисара и Аджаташатру вървяха от двете ми страни. Сребърни лампи пръскаха ярка светлина. Цветя, вплетени в хиляда хиляди... Забележи, Демокрите, че сега всъщност мисля на онзи цветист индийски език, а след това превеждам мислите си такива,

каквито са, със средствата на студения като камък гръцки. Изразителността на двата езика е съвсем различна, въпреки че доста думи са сходни. Както и да е, имаше много венци от цветя и натежалият въздух ухаеше на жасмин и санталово дърво.

Подът бе покрит с китайски килими. Един от тях, бе особено красив – на него бе изобразен дракон на белия фон на небето. По-късно, когато Аджаташатру попита дъщеря си кои от предметите в шатрата най-много желае да има, тя си избра този килим. Аджаташатру се разплака от радост – хълцаше и нареждаше, че не можел да си представи по-голямо щастие от това да види килима с китайския дракон в къщата на любимата си дъщеря. Но тъй и не го получихме. Очевидно Аджаташатру бе склонен да се лишава от такъв вид щастие.

Шатрата бе разделена на две с розова завеса. От нашата страна брахманите пееха ведически текстове, в които с безкрайни подробности се разказваше за непостижимата любов между Рама и Сита. Забавно ми бе да наблюдавам как благородниците дори не се преструват, че слушат. Оглеждаха взаимно одеждите си и изрисуваните си кожи, което и бездруго поглъщаше цялото им внимание.

Накрая върховният жрец на Магадха запали огъня в един мангал. После към него се присъединиха трима брахмани. Единият държеше съд с ориз, другият – съд с гхи, а третият – съд с вода.

В шатрата бе ставало толкова горещо, че чувствавах как дървото на гърдите ми скоро ще остане съвсем без листа. Потях се така, както според Кир трябвало да се поти всеки войник, преди да му позволят да изяде единственото си за деня ястие.

От другата страна на розовата завеса се дочуваха гласовете на жените, които припяваха мантри[1]. Цар Бимбисара прошепна нещо на върховния жрец. Миг след това завесата се вдигна. Жените от царската фамилия стояха с лице към мъжете.

[1] Индуистка дума, формула, заклинание, която се повтаря или пее (санскр.). – Б. пр.

Първото, което забелязах, бе, че прическите им са високи почти колкото самите тях. По-късно жена ми ми обясни, че за направата на някои прически са необходими цял ден и цяла нощ, поради което така украсената дама е принудена да спи на наклонена дъска, за да не развали сътворената върху главата ѝ прелест.

Между старата царица и главната жена на Аджата-шатру стоеше хубаво момиченце. Човек можеше да ѝ даде както шест, така и двадесет и шест години. Между веждите ѝ бе нарисувана червената точка, която

индийските жени толкова обичат. Облечена бе просто, като девица. За миг мъжете погледнаха втренчено жените, а жените се преструваха, че не гледат мъжете. Със задоволство установих, че и двата пола бяха покрили гърдите си – ритуалът явно бе залазил нещо от едновременната арийска свенливост, впоследствие така напълно заличена под въздействието на упоителния климат в Гангската равнина. Накрая върховният жрец се раздвижи. Взе кошница със суров ориз от една прислужница и направи седем малки купчинки върху килима. През това време Аджаташат-ру прекоси линията, разделяща мъжете от жените. Когато той хвана дъщеря си за ръка, Варшакара ме побутна.

– Отиди при тях – прошепна.

Застанах до бъдещата си жена и баща ѝ пред свещения огън. Бях научил отговорите си. За щастие не бяха много.

– Кир Спитама, арийски воин, посланик на пер-сийския цар – обърна се към мен Аджаташатру, – вземи дъщеря ми Амбалика и обещавай да спазваш арийските обети, да ѝ донесеш богатство и да ѝ доставяш удоволствие.

Отговорих, че ще се старая да изпълня всичко това. После Аджаташатру завърза края на горната ми дреха за края на нейната. Двамата хвърляхме в огъня ориз и гхи. През тази част от церемонията се чувствах спокоен, защото бяхме със сина на Премъдрият господ на неогряно от слънцето място. Хванах момичето за ръка и го поведох в кръг около огъня. Обикаляхме така, докато някой сложи воденичен камък пред Амбалика. Тя стъпи на него. И досега не знам какво символизира този воденичен камък.

Вързани неудобно един за друг, направихме седем крачки – трябваше да стъпим върху всяка от седемте купчинки ориз. Знам те какво символизира – седемте богини-майки на доарийска Индия. Тези жени са безсмъртни и са навсякъде!

Щом свърши подскачането по килима с дракона, върховният жрец ни поръси с вода – достатъчно прохладна, за да ми напомни колко е горещо. И това бе всичко. Бяхме женени.

Но не можехме да консумираме брака си, преди да сме прекарвали три нощи целомъдрено един до друг. Навремето ми обясниха, произхода на това строго въздържание, но вече съм забравил. На всичко отгоре бяхме длъжни през първата нощ да гледаме заедно северната звезда. Така на новобрачната арийска двойка се напомняше, че именно от север са дошли първите племена... а може би и че един век отново ще се върнат там?

Амбалика ми хареса. А се бях подготвил, че няма да ми хареса. Това е, защото съм възприел едно правило – да очаквам най-лошото в живота и когато от време на време оставам разочарован в очакванията си, изпитвам мрачно успокоение.

Наближаваше полунощ, когато си отиде и последният гост. Тъстът ми бе съвсем пиан.

– Скъпи мой – хълцаше той, – тези сълзи са сълзите на неповторимата болка, причинена от съзнанието, че никога, никога през този живот не ще вкуся отново такава чиста радост!

Той примига – боята по миглите явно започна да му люти, от което очите му се наляха с истински сълзи, този път от болка. Той се намръщи и изтри очи с блестящата си, отрупана е диаманти ръка.

– О, най-скъпи мой – нареждаше Аджаташатру, – грижи се за лото-са на сърцето ми, за най-любимото от всичките ми деца.

Царското семейство си замина в истински водовъртеж от парфюмирани дрехи и скъпоценности и най-последе останах сам с първата си жена.

Погледнах я, без да знам какво да ѝ кажа. Напразно съм се тревожил. Амбалика бе прекрасно обучена в женските покои. Човек би си помислил, че е светска дама, прекарала половин век в двора.

– След като запалиш свещения огън – каза тя, – трябва да се качим на покрива, откъдето ще гледаме северната звезда.

– Разбира се. Огънят е свещен и за нас – добавих аз.

– Естествено – отвърна Амбалика.

Тя никога не прояви интерес към Премъдрият господ и Зороастър, но затова пък с огромно удоволствие слушаше разказите ми за живота в персийския двор.

Запалих огъня в мангала. Всичко бе предварително приготвено – за това се бяха погрижили шестимата слуги, наети да работят при нас, привидно като подарък от старата царица. В действителност те до един бяха от магадханската тайна служба. По какво познавах ли? Щом един магадхански слуга е изпълнителен и покорен, това значи, че е таен агент. Обикновените слуги са мързеливи, нечестни и безгрижни.

– Термити – каза тихо Амбалика, когато се изкачихме по разнебитените стъпала до покрива. – Мой повелителю и господарю, трябва да се помъчим да ги прогоним с дим.

– Как познаваш, че има термити?

– Това е само едно от нещата, които сме длъжни да знаем – заяви тя с известна гордост. – Също като шестдесет и четирите изкуства, на които ме учеше старата царица, а тя наистина ги владее. Старата царица е

от Кошала, където все още вярват, че една дама трябва да учи такива неща. В Магадха е различно. Тук учат на изкуства само проститутките. Жалко, защото рано или късно мъжете намират съпругите си за скучни, заключват ги и прекарват дните и нощите си в игралните домове или в къщите на проститутките, които се славят със своята очарователност. Една от слугините ми е работила при проститутка и знаеш ли какво ми каза: „Вие тук в двореца само си мислите, че покоите ви са красиви! Да, но не сте видели къщата на... едикоя си.“ Разбира се, че не съм я видяла, защото не мога да посетя такава жена. Но мъжете могат. Все едно, надявам се, че ще почакаш да остарея и едва тогава ще тръгнеш по такива места.

На покрива бе опъната шатра. Имаше новолуние и на бледата светлина ясно се очертаваха петте заоблени хълма.

– Ето я северната звезда!

Амбалика ме хвана за ръка и двамата се загледахме в звездата, която според Анаксагор е къс скала, а аз се замислих, както често си мисля, откъде точно сме се появили всички ние? Къде за пръв път са се събрали арийците? В горите на север от Волга ли? Или в обширните равнини на Скития? И защо сме дошли на юг – в Гърция, в Персия, в Индия? Кой са чернокосите хора в шумерските и харапските градове и откъде са дошли те? Дали пък не са изникнали от земята, като многобройните цветове на лотоса, които цъфват изведнъж, когато им дойде времето.

Демокрит иска да знае защо лотосът е свещен за хората от Изтока. Ето защо. Докато си прокарва път от тинята към повърхността на водата, лотосът образува верига от пъпки. Щом излезе от водата на въздух, лотосовата пъпка се разтваря, цъфти, умира. На нейно място се показва следващата пъпка от безкрайната верига. Струва ми се, че всеки, който се замисли достатъчно дълго върху лотоса, ще стигне до идеята за едновременното настъпване на смъртта и прераждането. Разбира се, може да е станало и обратното: някой вярващ в прераждането да е решил, че образът на лотоса отразява веригата на съществуването.

След като изпълнихме дълга си и известно време съзерцавахме северната звезда, влязохме в шатрата на покрива. Свалих шала си. Обилната пот бе унищожила голяма част от дървото на гърдите ми. Амбалика обаче беше очарована.

– Сигурно е било чудесно дърво.

– Беше наистина чудесно. Ти имаш ли дърво?

– Нямам.

Махна шала си. Тъй като не споделях страстта на баща й към

децата, с облекчение установих, че е напълно развита жена. Около малките ѝ гърди бяха изрисувани листа и цветя. Под тях имаше птица с бяла шия, разперила червени криле на пъпа ѝ.

– Това е Гаруда – каза тя и погали рисунката, – Слънчевият ястреб. На него лети Вишну. Носи много щастие, но не и на змиите. Враг е на всички змии.

– Виж! – Тогава ѝ показах виещите се змии по краката си.

Амбалика имаше много приятен, много непринуден смях.

– Това означава, че трябва да спазваш нашите закони, иначе моят Гаруда ще убие твоите змии.

Бях неспокоен.

– И дни наред ще лежим заедно, без да се любим, така ли?

Амбалика кимна.

– Три дни. Но няма да ти се стори дълго. Защото знам всичките шестдесет и четири изкуства. Е, поне повечето от тях. Имай предвид, че не съм специалистка в нито едно от тези изкуства. Искам да кажа, не съм проститутка. Свирия на лютня. Танцувам доста добре. Пея... не чак толкова добре. Но съм много добра актриса в старите пиеси, особено ако играя някой бог като Индра. Предпочитам да играя роли на богове мъже. Мога също и да пиша стихове, които измислям, но не мога да го правя спонтанно, както старата царица, и не мога да се бия с шпага или с тояга, макар че добре стрелям с лък. Мога да плета ритуални венци, да подреждам цветя...

Амбалика описа различната степен, до която владее всяко от шестдесет и четирите изкуства. Отдавна съм забравил дългия им списък. Но си спомням, че се почудих как може човек, при това жена, да изпълнява всички тези неща и в същото време да е и чародейка, и дърворез-бар, и да измисля скоропоговорки, и да учи птиците говорят – особено последното. Всяка индийска дама има поне една крещяща птица, която е научила да казва „Рама“ или „Сита“. Щом помисля за Индия, веднага си представям говорещи птици... реки и дъждове, и едно слънце като бог.

Амбалика изпълни обещанието си. Три дни и три нощи ме забавлява и развлича, и макар да спяхме един до друг в шатрата на покрива, успях да спазя ведическия закон.

Когато ѝ разказах, че Аджаташатру я е нарекъл своя най-любима дъщеря, тя се засмя.

– Дори не го бях виждала, преди да реши, че ще се омъжи за теб. Всъщност избра ме старата царица. Аз съм нейна любимка. Не беше ли прекрасно жертвоприношението на коня? Старата царица бе толкова

развълнувана. „Сега мога да умра спокойно“ – така ми каза след това. Знаеш ли, тя скоро ще умре. Последният ѝ хороскоп не беше хубав. Виж! Падаща звезда! Боговете имат пир. Замерят се един друг със звезди. Да си пожелаем нещо.

Тогавата още не бях срещнал Анаксагор и не можех да ѝ обясня, че онова, което смяташе за безтегловна светлинка, е всъщност къс огнен метал, падащ към земята.

– Баща ти има ли любима жена? – попитах аз.

– Не. Той обича разнообразието. Непрекъснато сменя жените, но те, естествено, не са му съпруги. Оказва се, че с течение на времето разходите за една съпруга стават по-големи, а баща ми вече има три. Може да се ожени още веднъж, дори два пъти. Но след като стане цар. Сега няма пари за нова жена. Спи с изтънчените проститутки. Ходил ли си с него в някоя от къщите им?

– Не. Казваш, че нямал пари...

– Често си говорехме със сестрите ми как ще се преоблечем като младежи и ще се промъкнем в къщата на някоя проститутка, когато там има празненство, за да видим как точно се прилагат всички изкуства. Или ще се появим в дома ѝ забулени като танцьорки... Да, но ако ни разкрийт...

– Аз ще отида и после ще ти разправам какво става там.

– Мисля, че не е хубаво човек да казва такова нещо на първата си жена, и то преди да я е обладал.

– Аз пък мисля, че е по-лошо, ако ѝ го каже след това.

– Прав си. А като споменах, че баща ми няма пари... – Амбалика съобразяваше бързо. Явно бе чула моята забележка, но известно време се опитваше да отвлече вниманието ми. Тъй като това не ѝ се удаде, бе откровена, но предпазлива. Посочи ухото си, за да покаже, че ни подслушват. После се намръщи и постави боядисан в червено показалец пред стиснатите си устни. Умееше да си служи с мимики. Предупреждаваше ме да не обсъждам въпроса в къщата, дори и на покрива в полунощ.

– Всъщност той е прекалено щедър към всички – каза тя високо. – Иска хората да са щастливи и им прави много подаръци. Затова не може да си позволи да се жени, което радва всички ни. Искаме да е само наш. Да не го делим с никого.

Това кратко слово бе шедьовър на актьорското майсторство – двадесет и осмото' от изкуствата.

На другия ден, докато се люлеехме в люлката в средата на двора, тя

прошепна в ухото ми:

– Всички пари на баща ми сега отиват за набиране на армия, която ще воюва с републиките. Това е тайна, но жените до една го знаят.

– Защо царят не подготвя армията?

– Старата царица казва, че царят всъщност иска мир. Та нали след жертвоприношението на коня той е световният монарх! Защо му е тъкмо сега да тръгва на война?

Не й казах, че не Бимбисара, а Дарий е световният монарх, защото предположих, че Амбалика ще постави на първо място дълга към семейството си, а не към мен. Следователно приех за дадено, че всяко мое изказване от политически характер ще бъде докладвано на баща й или на Варшакара.

– Какво мисли царят за планове на баща ти?

– Не знае за тях. Откъде да знае? Старата царица не смее да му каже, защото се страхува от баща ми. Не мога да разбера защо. Та нали му е майка?

– Тогава дворцовият управител ще го информира.

– Никой не е наясно какво говори дворцовият управител, когато е насаме с някого – заяви Амбалика и в миг сериозното й изражение така я преобрази, че изглеждаше два пъти по-възрастна, отколкото всъщност беше. – Но едно е сигурно – добави тя, – той ненавижда републиките.

– Същото каза и на мен.

– Да, на всеки е известно какво приказва – отвърна двусмислено Амбалика. Тогава се замислих дали към изкуствата не трябва да се прибави още едно, шестдесет и пето изкуство, като се чудех как да бъде наречено – дипломатия или заговорничество.

Разговорът ни бе прекъснат от дядото на Амбалика, принц Джета. Бе третият ден от сватбата и той според обичая ни носеше подаръци. Поканихме го в най-представителната стая в дома си. Но изящните мебели и украшения не можеха да скрият факта, че къщата всеки миг ще се срути, тъй като цялата бе прогнила и проядена от термитите.

Амбалика понечи да се оттегли, но принц Джета й направи знак да остане.

– Чакай – каза й той. – Човек не вижда внучките си всеки ден.

Амбалика остана.

Принц Джета се обърна към мен.

– Поканен си официално в двора на цар Пасенади. – Видът му не издаваше безпокойството, което знаех, че изпитва. – Царят иска да те приеме лично, преди да настъпят дъждовете.

– Това е чест за мен – казах аз и след като изредих обичайните учтивости, добавих: – За съжаление трябва да изчакам първата пратка с желязо да замине за Персия.

– Това ще стане в началото на идния месец, уважаеми посланико.

Принц Джета се усмихна, а аз се постарях да не издам тревогата си от това, че са му известни строго секретните ни уговорки с Варшакара. Бяхме определили цената на желязото и се бяхме споразумели то да бъде разменено за злато в Таксила. Общо взето, бях доволен от първия си търговски договор. Но не бях доволен, че принц Джета знае за него.

– Керванът ви ще мине през Шраваста и се надявах, че ако го придружиш, ще се възползуваш от удобния случай.

– Сигурно ще бъдем и добре охранявани. – Амбалика внезапно прояви интерес към разговора. – Нали знаеш, че от единия до другия край на Кошала върлуват банди крадци, а и речни пирати. Но независимо от всичко жадувам да видя Шраваста. Царицата казва, че в цял свят нямамо по-красив град.

– Съгласен съм с нея – намеси се принц Джета. – Е, наистина аз познавам само земите между двете реки – така наричаме ние нашия малък свят.

– Естествено, ще се опитам да осъществя това пътуване – подех аз.

– Моля ти се, кажи „да“! – Амбалика бе по детски настойчива. Всичко трябваше да се реши на момента. Лаида притежава същата черта.

Принц Джета се усмихна на внучката си.

– Мъжът ти ще иска да се срещне с Буда, за когото си слушала такива ужасни неща в женските покои.

– Не е вярно, принц Джета. Много от нашите жени почитат господаря Буда – каза Амбалика, която извед-тъж се превърна в тактична царска дъщеря.

– А ти почиташ ли го?

– Да си кажа право, не знам. Някак не ми харесва идеята да бъде угасена като свещ. Мисля, че Махавира е много по-интересен.

– А ги виждала ли си Махавира, чувала ли си го да говори? – попита с любопитство принц Джета.

Амбалика кимна.

– Бях шестгодишна, когато една придворна дама ме заведе в джайнисткия манастир, близо до твоята къща, на пътя край реката. Махавира седеше в прахта пред манастира. Имаше такава огромна гълпа!

– А спомняш ли си нещо от думите му?

Принц Джета сякаш проявяваше съвсем искрен интерес към внучката си. Дали защото беше моя жена?

– Много ми хареса разказът му за сътворението на света. Как всички е част от онзи гигантски човек, а ние сме някъде около кръста му. Разбира се, географията на Махавира няма нищо общо с тази, която сме учили в училище, но много ми харесаха кръговете от различни океани. Единият е от мляко, другият – от пречистено масло, третият – от захарна тръстика. Ама че се разприказвах! – Амбалика имаше навика сама да се прекъсва. – Особено ми допадна описанието му на първия цикъл от сътворението, когато всеки човек е бил висок шест мили, и всички сме били близнаци, и близнакът се женел за близначката си, както правят днес в Персия, и никой не трябвало да работи нищо, защото имало десет дървета, и те раждали всичко, което човек може да си пожелае. Едното дърво имало листа, които служели за тенджери и тигани. На друго растели всевъзможни ястия, готови за ядене. Това дърво най-много ми харесва. Да си призная, като дете бях лакома. А имало и дърво, на което растели дрехи, а на друго – дворци, макар да не си представям как можеш да откъснеш някой дворец, сякаш късаш банан. Но може би, щом узреел, дворецът сам се спускал на земята, която била направена от захар, а водата била вино... – Тук Амбалика отново прекъсна речта си. – Е, всичко това е малко смешно. Казвам само какво съм запомнила. Тогава ми се стори много стар. Спомням си също колко бях доволна, че е прилично облечен, а не „в небесни одежди“.

Същата нощ бракът ни най-после бе консумиран. Бях щастлив. Амбалика – също. Вероятно и ведическите богове са били доволни от нас, защото девет месеца по-късно се роди първият ми син.

Скоро след сватбата, в един от най-горещите дни на вехнала, прашна, гъмжаща от скакалци градина.

Бимбисара пристъпи направо към темата. Той може би не отговаряше на представата за световен монарх, но несъмнено бе олицетворение на царя-воин. Между другото, преди да отида в Китай, мислех, че идеята за световен монарх принадлежи само на арийците, доказателство за което бе нашият собствен Велик цар. Но в Китай ми разказаха, че едно време Средното царство – те наричат така страната си – било управлявано от един-единствен владетел в пълна хармония с небето и че някой ден той ще се върне и ще се прослави като син на небето. Понеже има само един бог, трябва да има и само един световен монарх. Но в действителност има толкова много самозвани богове и на небето, и на земята, колкото са царете и принцовете по света. Все пак за мен е ясно, че

човечеството жадува за единовластие. Китайците нямат никаква родствена връзка с арийците, но и те мислят като нас. Сигурно са вдъхновени от Премъдрия господ.

Поисках от Бимбисара разрешение да замина с кервана в Шраваста.

– Свободен си да заминеш, сине мой. Бимбисара се отнасяше към мен като към член от семейството си, какъвто и бях според ведическите закони.

– Любопитен съм да се срещна с Буда – подхвърлих аз.

Естествено, не споменах за настойчивата покана на цар Пасенади.

– Бих се отказал от царския трон, за да следвам Буда – каза Бимбисара, – но това не ми е позволено.

– Световният монарх може да прави каквото пожелае. В един царски двор човек никога не е напълно искрен. Бимбисара подръпна виолетовата си брада и се усмихна.

– Няма световен монарх – каза той. – Ти добре знаеш това. А ако имаше, сигурно щеше да е Дарий. Разбира се, споменавам ти го само защото сме насаме. Твоят Дарий е господар на много земи. Но не на всички, както твърди самият той. Така че разбираш как стоят нещата...

– Разбирам как стоят нещата, господарю.

– Значи разбираш – повтори неопределено той. – Ако Буда те пита за жертвоприношението на коня, кажи, че бях длъжен да отдам почит на арийските богове.

– Той няма да го одобри, така ли?

– Буда нито одобрява, нито не одобрява. Но за него животът е свещен по принцип. Затова жертвоприношението на животни, както и войната, е нещо лошо.

– Но ти си воин, цар и ариец. Ти трябва да принасяш животни в жертва, длъжен си да убиваш враговете си във война и престъпниците в мирно време.

– И понеже съм всички тези неща, няма да позная просветлението в това си превъплъщение.

В очите на царя се появиха истински сълзи за разлика от постоянно бликащите реки от очите на сина му.

– Често съм се надявал, че ще мога да захвърля всичко това. – Той посочи обсипания със скъпоценни камъни тюрбан на главата си. – Тогава, щом вече съм никой, ще мога да следвам осмократния път на Буда.

– Защо не си го направил? – попитах аз с искрено любопитство.

– Слаб съм.

С всички останали Бимбисара беше бдителен, предпазлив,

говореше двусмислено. С мен често се държеше изненадващо откровено. Аз бях безкрайно далеч от неговия свят и това, предполагам, го караше да говори открито – освен по политически въпроси. Макар да бях женен за негова внучка, все пак си оставах посланик на Великия цар. Един ден мисията ми щеше да свърши.

От деликатност никои в двора не споменаваха за евентуалното ми отпътуване. Но самият аз непрестанно мислех за завръщането си в Персия, а при последната ни среща и Бимбисара мислеше за това. Вероятно му минаваше през ум, че мога да реша да продължа нататък с кервана. Спокойно можех да постъпя точно така. Бях изпълнил мисията си. Началото на търговията между Персия и Магадха бе поставено. И нямаше причини тя да не процъфти, щом едната страна има злато, а другата – желязо.

Но по време на онзи разговор с Бимбисара още не бях взел решение. Едно бе сигурно – нямах намерение да изоставя Амбалика. Но не знаех как ще се почувствува, ако ѝ предложа да напусне Индия. Страхувах се също от реакцията на Аджаташатру, като му съобща, че се прибирам в родината си. Най-малкото щеше да ме удави в сълзи, ако не и във водите на Ганг.

– Слаб съм – повтори Бимбисара, като изтри очи с дрехата си. – А и имам още работа тук. Мъча се да основа сангха на всички селски вождове. Приемам ги поотделно, разбира се. Но отсега нататък искам поне веднъж годишно да идват при мен всички заедно и да споделят проблемите си.

– Току-виж, си направил от Магадха република.

Усмихнах се, за да му покажа, че се шегувам. Признавам, че готовността му да обсъжда вътрешната си политика с мен, с един чужденец, донякъде ме смущаваше.

Но Бимбисара просто мислеше на глас.

– Благоденствието ни зависи от това как се отнасяме със селските вождове. Управляваме ли ги справедливо, страната ни ще процъфти. Потискаме ли ги, ще загинем. Аз съм първият магадхански цар, който лично познава всички вождове. Затова съм световен монарх. Не, нямам намерение да направя република. – Значи все пак ме бе чул. – Ненавиждам всички онези държави, където всеки собственик на имот се мисли за цар. Това е противоестествено. Всяка страна може да има един-единствен цар, тъй като в небесата има само едно слънце или начело на армията стои един генерал. Предай на Пасенади, че обичта ни към него си остава неизменна.

– Да, Господарю.

Предусещах, че Бимбисара се готви да каже нещо важно, но ми бе трудно да предвидя точно какво е.

– Кажи му, че сестра му е щастлива. Че е извършила жертвоприношението на коня. Кажи му да не обръща внимание на онези, които искат да... да създадат раздор между нас. Няма да успеят, поне докато аз съм жив.

Погледнах го в очакване да продължи. Човек може да отвърща на погледа на индийски цар. Всъщност царят би се обидил, ако не го гледаш право в очите – смирено, разбира се.

– Отиди при Буда. Просни се в краката на Златния. Кажи му, че през тридесет и седемте години, изминали от първата ни среща, шест пъти месечно следвам осмократния път. Кажи му, че чак сега започвам да разбирам колко вярно е онова, което веднъж изрече: „Единственото истинско постижение е пълното отричане.“ Кажи му, че съм се зарекъл до една година да изоставя светския живот и да го последвам.

Никога няма да разберем дали цар Бимбисара наистина е възнамерявал да се откаже от светския живот. Според мен е вярвал, че ще го направи, което в религиозните дела няма почти никаква стойност.

Аджаташатру се сбoguва с мен в канцеларията на бащиния си дворец. Необичайна за търсач на удоволствия, той посвещаваше голяма част от времето си на царския таен съвет и на неговия главен съветник.

В Магадха практическата дейност, свързана с управлението на страната, се извършва от главния съветник е помощта на други тридесет съветници. Много от тях получават този пост по наследство и повечето са неспособни на нищо. Като дворецов управител, Варшакара възглавяваше не само двора, но и тайната служба. От само себе си се разбира, че бе по-могъщ от главния съветник, а щеше да бъде по-могъщ и от царя, ако Бимбисара не бе решил да управлява в тесен съюз със селските вождове, които не само гледаха на суверена като на свой приятел в иначе покварения и затънал в интриги двор, но събираха от негово име данъци и ги изпращаха в съкровищницата, след като са удържали своята част. Рядко се случваше да измамат царя.

В Суза различните функции по управлението на държавата се изпълняват от различни съветници. Обикновено върховният жрец е най-близо до царя. Но будистът Бимбисара рядко се съветваше с наместника на ведическите богове, чийто единствен славен час бе неотдавнашното жертвоприношение на коня. Измежду членовете на тайния съвет царят назначава министър на войната и мира, както и върховен съдия.

Върховният съдия възглавява мировите съдии и разглежда в своя съд онези дела, които не отиват направо при царя. Освен това назначава ковчежника и главния бирник. Тези двама чиновници са особено важни и обикновено натрупват богатство. Но Бимбисара ги държеше изкъсо. Справяше се и без тях благодарение на съюза си със селските вождове.

Съществуваше още цял рояк заместник-министри, известни като управители. Понеже всички суровини са собственост на царя, железните мини са подчинени на управителите. Върху износната стойност на желязото на своя господар те поискаха от мен да платя само петте процента, които им повеляваше патриотизмът. А тъй като и всички гори са собственост на царя, слоновете, тигрите, редките птици, дървеният материал за строителство и гориво са под властта на един-единствен управител. Всъщност почти всяка носеща печалба дейност в Индия се контролира от държавата. Има дори управители, на които са поверени хазартът, продажбата на алкохол и публичните домове. Общо взето, системата не работи зле. Един бдителен монарх може, ако желае, да ускори развитието на нещата. Иначе управлението на държавата по установения ред си остава бавна работа, което според мен не е толкова лошо. Не може да е съвсем лошо онова, което все още не е извършено. Това мое твърдение, Демокрите, важи не за религията, а за политиката.

Тридесетте членове на тайния съвет заседаваха на ниски дивани в една зала с високи сводове в приземния етаж на двореца. В известен смисъл тази зала отговаря на втората стая на нашата канцелария. Щом влязох, Аджаташатру стана. Поклоних му се ниско като на свой тъст и на принц, а той дойде при мен и ме хвана за ръка.

– Няма да ни изоставиш, нали, скъпи мой! Моля те, кажи ми, че няма!

За пръв път в очите му нямаше сълзи. Бяха светли и блестящи, също като очите на тигър, който е вперил поглед в теб от най-ниския клон на някое дърво.

Произнесох изисканата реч, която си бях подготвил. Тогава Аджаташатру ме заведе в дъното на дългата зала и зашепна, както правят в дворците навсякъде по света.

– Най-скъпи мой, предай на цар Пасенади, че племенникът му го обича като роден син.

– Ще му предам, всемогъщи принце.

– Предай му – шепнеш Аджаташатру, а дъхът му миришеше на кърпичка, – предай му колкото можеш по-деликатно: нашата тайна служба има сведения, че се готви покушение срещу него. Много, много скоро. Ти

разбираш, а и той ще разбере... за нас ще е неудобно да признаем открито, че имаме агенти в Кошала. Ти не си от нас. Можеш да му кажеш да се пази.

– Но кои са заговорниците? – попитах аз, а след това в мен се обади царедворецът: – Федерацията на републиките ли?

Аджаташатру очевидно бе благодарен, че му подхвърлих тази идея, която дотогава не му бе хрумнала.

– Да! Те искат да сринат Кошала, а тя и бездруго е тръгнала натам. Ето защо сме се съюзили тайно... няма да повярваш, толкова е коварно... с главния заговорник... с царския син Бирудхака.

Това, което чух, ме поразя. Не знам защо. В края на краищата човекът, чието име нося, бе убит от тъста си. Но все пак тъстът не е баща, а вярата на арийците в свещеността на бащата е основна част от моралния им кодекс. Питаш ме дали съм повярвал на Аджаташатру. Отдавна съм забравил. Струва ми се – не. Неговите приказки приличаха на песните на птиците – гугукаше, чуруликаше и въздухът вибрираше от безсмислените му възклицания. На другия ден по пладне Варшакара ни изпрати до северната врата на Раджагриха. Началото на кервана бе на път от зори и вече близо две мили деляха челната му част от опашката. Щях да пътувам в средата, придружаван от почти цялата си мисия, с изключение на няколко души. Все още не бях решил дали ще се прибера с кервана в Персия. Бяха минали вече две години, откакто живеях далеч от истинския свят, и през това време до мен не бе достигнало нито едно съобщение от Суза. Чувствувах се, меко казано, откъснат от действителността.

– Ние гледаме на Пасенади като на добър съюзник. – Варшакара изплю струйка кървавочервен бетел, като се опита да уцели някакво бездомно куче и закачи ухото на животното.

На север, докдето стигаше погледът, се точеха волски коли, които бавно си пробиваха път през облаци от жълтеникав прах. Претопеното желязо бе от необикновено високо качество благодарение на един от моите хора, който успя да научи магадханците на персийския начин за топене на метала.

– Имаш предвид, че слабият съюзник е добър съюзник, така ли? – подметнах аз шеговито, макар че да се шегува човек с Варшакара бе все едно да дразни с пръчка затворен в паянтова клетка тигър.

– В някои случаи е така. В други не – отвърна той. – Но ние определено предпочитаме стареца пред сина му.

Тъй като тълпата индийци наоколо ни вдигаше невъобразим шум,

нямаше кой знае каква опасност да ни подслушват.

– А онова вярно ли е? – попитах аз.

Варшакара кимна.

– Преди края на дъждовния сезон ще има нов цар.

– Надявам се, че не ще бъде там.

– А аз се надявам, че ще успееш да предотвратиш това.

– Как?

– Трябва да предупредиш стареца. Сигурен съм, че и Персия, също като нас, не желае силен цар в Кошала.

– Как може да има силен цар, ако страната се управлява от будистите?

Варшакара ме погледна учудено.

– Но това не е така. А и така да е, има ли някакво значение?

Очевидно бе забравил, че надълго и нашироко ми бе говорил за опасността, която представляват будистите и джайнистите за установения ред. Тъй като бях убеден, че е луд, внимателно подбирах думите си.

– Останах с впечатление, че манастирите са пълни с републиканци и че тяхната цел е да подронят мощта на Кошала... и на Магадха.

– Точно обратното – енергично възрази Варшакара, като опроверга всичко, което ми бе казал по пътя от Ва-ранаси. – Джайнистите и будистите са изключително полезни за всеки цар. Не, грешката е в самия Пасенади. Той е светец, чието съзнание е заето изцяло с някакъв отвъден свят... или с небитието... изобщо с онова, в което вярват тези хора. Човек, отдаден на подобни възвишени мисли, може да извиква възхищение, но не и когато този човек е цар. Старият глупак трябваше да абдикира много отдавна. Тогава щяхме да... укротим сина.

Макар да не се интересувах от характеристиката, която Варшакара правеше на Пасенади – по принцип не вярвах на нито една негова дума по политическите въпроси, – с любопитство узнах, че в този случай той сякаш одобряваше будизма. Попитах го защо.

Отговорът му прозвуча откровено.

– Една религия, проповядваща, че този свят е нещо като болест, от която трябва да се освободиш, като се молиш и уважаваш всички живи същества и същевременно не желаеш да притежаваш нищо от земните блага, е изключително полезна за владетеля. В крайна сметка, ако хората не желаят материалните неща, те няма да пожелаят и онова, което притежаваме ние. Ако уважават всички живи същества, няма да искат да ни убият или да свалят правителството. Откровено казано, правим всичко възможно чрез тайната служба да поощряваме джайнистите и

будистите. Естествено, ако само за миг ни се стори, че ни застрашават...

– Но техните добродетели са съвсем безплодни. Те не работят. Просят. Как ще направите от тях войници?

– Не се и опитваме. Освен това такива са само монасите. Мнозинството джайнисти и будисти просто почитат Махавира или Буда, и си вършат работата като всеки друг. С тази разлика, че ни създават по-малко неприятности от останалите.

– Може би защото дълбоко в себе си са републиканци?

Варшакара се засмя.

– Дори и да е така, какво могат да направят? Нали поначало светът не ги интересува? А това само по себе си е добре за нас, които безумно обичаме света такъв, какъвто е.

Моята волска кола вече бе наблизо. Сбогувах се с Варшакара. После с Карака си пробихме път през тълпата до мястото, където чакаха стражите ми. Макар и обещени с индийски дрехи, те бяха въоръжени по персийски.

Бях поръчал колата ми да е с навес и меки седалки. С учудване видях, че желанието ми е изпълнено. Щом се настанихме с Карака, коларският камшик докосна хълбоците на воловете, раздрусаме се и потеглихме по пътя за Шравасти, дълъг двеста и двадесет мили.

Амбалика не дойде с мен, защото бе болна от треска. Имаше голяма вероятност да е бременна, затова единодушно решихме, че пътуването ще е опасно за нея. -Но ще се върнеш, нали?

Сега Амбалика изглеждаше точно на годините си и бе много отчаяна.

– Да – отговорих, – щом свърши дъждовният сезон, ще се върна.

– Тогава ще можеш да видиш как раждам сина ти.

– Ще се моля на Премъдрия господ да съм при теб по това време – казах аз, като я прегърнах.

– Другата зима тримата ще отидем в Шравасти – каза твърдо Амбалика.

9.

Керванът прекоси Ганг при речното пристанище Паталигама, където лодкарите са прочути не само с не-сръчността си, но и с удоволствието, което изпитват от всяко нещастие. С нас имаха повод за голямо веселие при два случая, свързани с потъването на товар желязо по време,

когато реката беше спокойна и гладка като огледало от полиран метал.

Поради палещото слънце пътувахме нощем, а спяхме денем. Не срещнахме крадци, докато не стигнахме до гората в южния край на Вайшали. Там ни нападнаха неколкостостин добре въоръжени бандити, които вдигнаха много шум, но не ни причиниха зло. Тази банда е на особена почит в Индия, защото човек може да бъде приет в нея само ако е законен потомък на три поколения членове на гилдата на крадците. Грабежите са толкова доходно занимание, че гилдата не желае тази древна професия да западне поради аматьорство.

Личхавската столица Вайшали е и столица на съюза от републики, известен като Ваджианската федерация.

Посрещна ни губернаторът на града и ни разведе из конгресната зала, където се събират делегатите от всички републики. Но по това време конгресът не заседаваше и залата бе пуста. Посетихме още и дома, в който се е родил Махавира – обикновена къща в едно предградие, придобила преждевременно характерния за гробница на светец вид.

Трябваше ми много време, за да разбера, че както Буда, така и Махавира бяха в съзнанието на своите последователи нещо много повече от учители или пророци. Смятаха ги за далеч по-велики от който и да е бог, а и от всички богове взети заедно! Тази идея ми се струва колкото ужасяваща, толкова и примамлива. Макар че обикновените джайнисти и будисти продължават да се молят на Варуна и Митра и на останалите богове, те смятат всички тези богове за по-нисши от Двадесет и четвъртия просветлен и Двадесет и четвъртия прекосяващ реката! Причината за това е, че никой бог не може да постигне нирвана или ке-вала, без първо да се е преродил като човек. Ще повтора това, Демокрите. Никой бог не може да постигне просветление или угасване, без предварително да се прероди като човек.

Поразително е, като си помислиш как милиони хора от моето време вярваха, а сигурно и днес вярват, че в даден миг от историята две човешки същества са се издигнали по-високо от всички богове, които някога са съществували или ще съществуват. Това е титанизъм, биха казали гърците. По-скоро е лудост.

Докато бях във Вайшали, останах с чувството, че въпреки очакваното нападение от Магадха, републиките се затрудняват да наберат войска. Това винаги се случва в страни, където всеки имотен гражданин се мисли за цар. Не може да се води война с десет хиляди генерали. Независимо че днес в Атина непрекъснато ни тъпчат главите с приказки, величаещи народната мъдрост, и най-големият глупак знае, че народът

не само лесно се поддава на манипулациите на демагозите, но и лесно се подкупва. Още по-лошо, едва ли един народ охотно ще се подчини на онзи вид строга дисциплина, без която е немислимо да водиш война и още по-немислимо да я спечелиш. Смятам, че връщането на тираните в Атина е неизбежно. Демокрит не е съгласен с мен.

Призори стигнахме до северния бряг на река Равати. Шраваста се намира на южния ѝ бряг. Бавната, мътна, полупресъхнала от знойното слънце река точно на това място прави широк завой, поради което Шраваста има формата на полумесец. По суша е заобиколен от висока тухлена стена с внушителни наблюдателни кули. Откъм реката има всевъзможни кейове, пристани и складове; царува безредие, типично за всяко индийско речно пристанище. Полуразрушена дървена ограда отделя пристанището от същинския град. Очевидно жителите му не се страхуват, че ще бъдат нападнати откъм реката. В страна без мостове и бойни кораби водата е чудесно укрепление. Със задоволство отбелязах, че Великият цар може да превземе Шраваста за един ден. На утринната светлина високите кули на Шраваста приличаха на разцъфнали рози. Не бе нужно керванът да прекосява реката, тъй като щеше да продължи на север към Таксила. Затова се сбогувах с хората от мисията, като изключим личната ми стража и безценния за мен Карака.

Докато ни превозваха през реката, започнах донякъде да осмислям всички онези будистки и джайнистки представи за реки и фериботи, за прекосяване и далечни брегове. Всъщност по средата на реката, когато видях колко бързо се смалвява керванът на северния бряг, а в същото време стените, кулите и храмовете на града се уголемяват, пред мен ясно изникна онази символична картина, която се бе опитал да ми внуши принц Джета. Докато приближавахме града, в който живееше Златният, изпитах чувството, че самият аз съм част от тази картина. На брега зад мен оставаше познатият, обикновен живот. Реката бе водовъртежът на живота, в който човек лесно може да се удави. Пред мен се простираше градът Шраваста, или по-скоро „далечният бряг по пътя от раждането към смъртта“, както се изразяват будистите.

В Шраваста очакваха пристигането ми и бях посрещнат от високопоставена делегация. Сам принц Джета ме представи на губернатора и свитата му. Тамошните величия са, общо взето, по-светлокожи и светлооки от магадхан-ските си събратя. Освен това излъчват някаква самоувереност, която рядко се среща в магадханския двор. Друг е въпросът, че цар Пасенади нямаше претенции да е све-товен монарх, нито пък имаше дворцов управител като Варшакара, чиято тайна служба и

внезапни арести поддържаха постоянно напрежение. Каквито и да бяха зло-щастията на Кошала като държава, животът на заможните хора в Шраваста – този най-разкошен и пищен от всички градове в света – очевидно бе много приятен.

– Почетните гости обикновено идват от юг и тогава можем да ги посрещнем с много хубава церемония, но тук, на реката...

Губернаторът се извини за стеклата се тълпа от пристанищни работници, рибари и лодкари. Те се блъскаха и напиреха към нас и въпреки че една рота от градската стража се опитваше да ги изтласка назад, бързо възвръщаха позициите си. Всички имаха добродушен вид и все пак да потънеш изведнъж в индийската тълпа, заобиколен от тъмнокожа миришеща плът, е само по себе си доста обезпокояващо.

Внезапно кордонът се разкъса и тълпата ни притисна към дървената ограда. Спаси ни само намесата на персийската ми стража, иначе щяхме да бъдем смазани. Тълпата се отдръпна. Тогава губернаторът се провикна и даде заповед да бъдат отворени градските врати. Но вратите останаха затворени. Оказахме се обсадени между придобилата изведнъж хищнически вид тълпа и дървената ограда.

– Така е в Кошала – каза принц Джета, като удари ръката на някакъв крадец, който бе успял да я провере между двама персийски стражи.

– Все пак хората изглеждат... жизнерадостни – отвърнах аз.

– Да, те са наистина необикновено жизнерадостни.

– И са толкова много – добавих аз глупаво.

– Прав си, в Шраваста живеят петдесет и седем хиляди семейства.

През това време губернаторът крещеше с пълно гърло. Даваше някакви заповеди и удряше с юмруци по вратата. Стори ми се, че измина цял цикъл от ведическо-то сътворение, докато дървените порти изскърцаха и се разтвориха. С облекчение видях, че от другата страна стои рота войници с готови за хвърляне копия. Тълпата се отдръпна и влязохме в Шраваста – по-скоро забързано, отколкото тържествено.

Чакаха ни колесници с впрегнати коне, но аз заявих, че предпочитам да ходя пеш, защото „три дни съм пътувал във волска кола и краката ми са се схванали“. И така, застанал начело на едно малко гневно шествие, минах по цялата дължина на един от четирите прави булеварда, които се събират на керванския площад – за щастие най-късия, Другите три булеварда започват съответно от югозападната, югоизточната и южната градска врата, всяка от които служи за начало или край на керванския път.

Огромното богатство на Шраваста се дължи на местоположението

му. Градът е кръстопът не само за пътуващите от изток на запад кервани, но и за тези, които се движат от север на юг. По тази причина най-влиятелни са богатите собственици, което означава, че на практика брахманите и воините са на второ и трето място след търговската каста – една аномалия във ведическия свят, срещу която силно негодуват изместените, или поточно пренебрегнатите управляващи касти. В мирно време царят, благородниците и брахманите са изцяло зависими от търговците, а те, като всички търговци, желаят само търговията им да върви, да печелят пари и да има мир. Единствено по време на война управляващите касти влизат в ролята си на управници, като принуждават търговците да се скриват, докато отmine опасността. Според принц Джета причината, поради която търговската каста подкрепя будистите и джайнистите, е, че двата ордена се прекланят пред всички живи същества и не одобряват войната. Ордена допадат и на селяните, макар те да почитат доарийските божества. Освен че искат мир, а не война, селяните ненавиждат огромните разточителни кланета на коне, бикове, овни, които брахманите извършват в чест на своите ведически богове. Селянинът не желае да дава коня си на никого – ариец или неариец, човек или бог. Ето защо смятам, че най-вероятно един ден Будисткият и Джайнистският ордени ще изместят арийските богове, което ще бъде дело на богатите търговци, подкрепяни от неарийското население по селата.

Преди да отида в Индия, представата ми за един град не включваше друго освен голи стени с различна форма и височина, пръснати произволно из криволичещи улички. Дори във Вавилон къщите по дългите прави улици са голи и без прозорци, също като в персийски или гръцки град. Ако от време на време не се срещаше по някоя гръцка аркада, еднообразието щеше да е потискащо, особено там, където климатът позволява на обикновените хора да живеят на открито през цялата година.

Но Шравати не прилича на западните градове. Всяка къща има прозорци и балкони, а по покривите се издигат фантастични кулички. По стените често се виждат сцени от безкрайния живот на Рама. Много от тях са красиво нарисувани – или прерисувани, защото всяка година дъждът ги измива. Сега някои собственици покриват стените си с барелефи и гледката е великолепна.

Докато бавно крачехме с губернатора по средата на многолюдния булевард, колесниците ни правеха път, а от гърбовете на слоновете надничаха надолу богата търговци. За разлика от тълпата на пристанището гражданите се държаха благоприлично. Всъщност те бяха свикнали с

чужденците. Виждали бяха перси и по-рано, да не говорим за вавилонци, египтяни, гърци и дори посетители отвъд Хималаите – жълтите хора от Китай.

– Вляво са базарите и работилниците – каза принц Джета, както винаги старателен водач.

Можех и сам да се досетя. Из уличките, които започват от големия булевард, се разнасяха типични за различните занаяти звуци и миризми. Една ухаеше на цветя. Друга вонеше на съхнещи кожи. В някои улочки отекваше силен шум от чукане по метал, а други се огласяха от песните на птици, предлагани на купувачите като домашни любимци или за месо.

– Вдясно са правителствените сгради, големите къщи, царският дворец. А тук – бяхме стигнали вече до големия централен площад – се събират кербани от цял свят.

Кербанският площад на Шраваста е изумителна гледка. Хиляди камили, слонове, волове и коне изпълват най-големия градски площад, който съм виждал. Ден и нощ там пристигат и заминават кербани – товарят ги, разтоварват ги. Три големи чешми утоляват жаждата на животни и хора. Палатките и сергиите никнат като гъби. Край тях невъзмутими търговци купуват и продават какво ли не. Те ловко се прехвърлят от една стока на друга, с очи, които пронизват и блестят като очите на лешоядни птици, плъзнали из опустошено бойно поле.

От кербанския площад царският път води до един потънал в зеленина парк, в чийто център се намира изящен дворец, изграден от тухли и дърво. Той не бе тъй величествен, както неотдавнашното творение на Бимбисара, но затова пък бе много по-красив.

Вече се чувствавах изтощен. Придружителите ми също. Естествено, те негодуваха срещу моето хрумване, което ги бе принудило да бият толкова много път. Трябваше да си платя за това и отмъщението дойде още щом влязохме в двореца,

– Царят е наредил веднага да се явиш при него – заяви щастливо плувналият в пот дворцов управител.

За разлика от него аз съвсем не бях щастлив.

– Много съм прашен...

– В такъв случай царят не държи да се спазва протоколът.

– Значи не би имал нищо против първо да се преоблека и...

– Това, че не държи на протокола, многоуважаеми посланико, не означава, че не изисква да му се подчиняват във всичко.

– Нали трябва да му поднеса даровете от Великия цар...

- Даровете ще останат за по-нататък.
- Съжалявам – прошепна принц Джета.

Докато дворцовият управител ме водеше из просторните зали, чиито стени бяха покрити с инкрустации от сребро, седеф и слонова кост, бях измъчван от чувството, че великолепието наоколо е в пълен контраст със собствения ми неугледен вид.

Накрая без всякакви церемонии бях въведен в малка стая, от чиито тесни, островърхи прозорци се виждаха дървета, разцъфнала лоза и мраморен фонтан, в който не течеше вода. Пред един от прозорците се очертаваха силуетите на двама възрастни будистки монаси с бръснати глави.

За миг помислих, че са сбъркали и са ме завели в друга стая. Гледах изумено двамата старци. Приличаха на братя. По-дребният от тях рече:

- Добре дошъл в нашия двор, Кир Спитама.

Понечих да подвия коляно, но цар Пасенади ме спря.

– Не, не. Ти си светец. Трябва да коленичиш само пред поклонниците на... огъня, нали така беше?

– Ние се покланяме единствено на Премъдрия господ. Огънят е само негов пратеник.

Бях толкова изморен, че това бе единственото, което можах да кажа и то едва ли можеше да се нарече проповед, но царят реши да прояви благосклонност.

– Разбира се, разбира се. Вие се кланяте на небесен бог, също като нас, нали, Сарипутра?

– Така е наистина. Всъщност имаме всякакви богове, каквито можеш да си представиш – отговори високият, болезнено слаб Сарипутра.

– Включително и такива, каквито не можеш да си представиш – добави Пасенади.

- Премъдрият господ е единственият бог – заявих аз.

– Ние също имаме единствени богове. Нали, Сарипутра?

– Имаме ги в изобилие, скъпи мой. По това време вече бях свикнал с навика на индийските светци да разговарят с учениците си като с... малки деца, към които изпитват нежни чувства. Обсипват те със своите „скъпи мой“, но думите им звучат мило и никак не приличат на доста зловещите „скъпи мой“ на Аджаташатру, с които той цели да приспи бдителността на събеседника.

- Мисля, че тук има някакво противоречие – казах аз смутено.

– И това се случва – отвърна мило Пасенади.

- Всъщност самият живот е противоречие – обади се Сарипутра,

явно развеселен. – Ако не за друго, то защото раждането е непосредствената причина за смъртта.

Двамата старци Бесело се засмяха. Вече бях много раздразнен, за това реших да произнеса официалното си слово.

– Изпратен съм при теб от Ахеменида, от Дарий, Великия цар, господар на всички земи, цар на царете.

– Скъпи мой, та това ни е добре известно. И ще ти дадем възможност да ни разкажеш всичко за Дарий, когато те посрещнем тържествено в нашия двор. Едва тогава ще приемем пратеника – не, посланика на персийския цар, чието присъствие в долината на Инд причинява толкова вълнения на всички ни. Но сега ние сме просто двама старци, които желаят да следват осмokratния път. Като цар не мога да стигна толкова далеч, колкото бих искал. Но за щастие сега съм архат, а тук присъстващият Сарипутра е много близо до просветлението.

– Скъпи мой, та аз съвсем не съм това, което казваш. Служа на Буда и на ордена по свой скромнен начин...

– От него ще научиш много, Кир Спитама! Не друг, а Сарипутра създаде ордена! Той определя всички правила! Грижи се да не бъде забравено нищо, което казва или е казал Буда. Сам той помни всяка изречена от Буда дума, от онзи ден в Еленовия парк във Варанаси до деннешен!

– Скъпи мой, та ти преувеличаваш заслугите ми. Не аз, а Ананда помни всяка дума. Аз само подреждам словата му в стихове, тъй че да могат да ги запомнят и децата – каза Сарипутра и после се обърна към мен: – Можеш ли да пееш, скъпи мой?

– Не. Всъщност да, но не пея хубаво.

Имах чувството, че съм се побъркал. Не можех да повярвам, че единият от тези старци царува над страна, по-голяма от Египет, а другият оглавява будисткия орден. Та те приличаха на двама абсолютни глупаци!

– Аз виждам онова, което ти не виждаш – каза Пасенади. – Знам, че си изморен. Въпреки това сигурно искаш да чуеш какво се случи. По онова време в Шрава-сти пристигна една млада жена. Представи се, че е от рода Гаутама – от рода на Златния! О, колко бях развълнуван! Ожених се за нея, а по-късно Златният ми разказа каква чудесна шега са ми погодили. Очевидно шаките не са искали да смесват благородната си кръв с царската династия в Кошала. От друга страна, не смеели да ме обидят. Затова ми изпратили обикновена проститутка. И аз се бях оженил за нея. А когато разбрах, разсърдих ли се, Сарипутра?

- Че ти побесня, скъпи мой.
- О, не, съвсем не – отвърна обидено Пасенади.
- Ами! Обзе те такъв гняв, че взех да се страхувам за теб.
- Вероятно просто така ти се е сторило.
- Скъпи мой, така беше.
- Скъпи мой, не беше така.

Нечия всемогъща ръка милостиво е заличила от паметта ми останалата част от тази сцена. Възможно е да съм изпаднал в пълно безсъзнание.

Персийската мисия бе настанена в малка сграда в единия край на дворецовата градина. От двореца ни разделяха фонтани, цветя, дървета – и тишина. Дори пауните не издаваха никакъв звук – питах се, дали не са с отрязани езици? – а от върховете на дърветата безмълвно ни наблюдаваха стадо свещени маймуни. Пасенади си бе осигурил горско убежище в центъра на големия град. През седмицата, която ми бе дадена да се подготвя за официалното представяне пред царя, за мен се грижеше принц Джета. Покани ме в къщата си – висока постройка край брега на реката. В присъствието на такъв цивилизован човек, какъвто бе принцът, срещата ми с глупавите старци приличаше на трескав сън. Все пак, когато му разказах как ме е приел цар Пасенади, принцът се развесели, но се и смути.

- Старецът си е такъв – каза той.

Седяхме на покрива на къщата му. Слънцето залязваше зад бледосините хълмове, а облаците описваха причудливи ивици, напомнящи за идването на мусоните.

Небесният купол над индийската земя е сякаш повдигнат и създава чувството за тайнствена дълбочина – вероятно светлинна измама. Не знам причината, но ефектът е величествен.

– Дали поведението на Пасенади не подсказва защо държавата се разпада? – попитах аз.

– Нещата не са чак толкова зле – отвърна сдържано принц Джета. – Кошала е все още велика сила. Пасенади е все още велик цар.

– Шпиони? – изрекох думата без глас, само с устни. Принц Джета кимна. Но съм убеден, че той до известна степен вярваше в това, което каза.

– Проблемът е, че сега Пасенади е и архат, и цар, а е много трудно да бъдеш и двете.

- Какво значи архат?

– Думата означава „човек, който е убил врага“. В случая, желанието

у човека.

– Като Буда.

– Само че архатът все още съществува за разлика от Буда, който е дошъл и си е отишъл. Някои хора вярват, че понеже Сарипутра е не по-малко свят от Гаутама, той също е постигнал нирвана. Но това е невъзможно. Буда е единствен за настоящето. В миналото е имало двадесет и трима буди. В бъдеще ще има още само един и това ще бъде краят на този цикъл от времето.

– Наистина ли смятат Сарипутра за... свят?

– О, да! Може да има някакви съмнения за Пасенади, но не и за Сарипутра. Пък и той сам създаде ордена. Той въведе правилата за монасите. Сега двамата с Ананда събират всяка дума, изречена от Буда.

– Записват ли ги?

– Разбира се, че не. Защо е нужно?

– Не е нужно.

По онова време вярвах, че щом се запишат, свещените думи изгубват религиозната си сила. Вярвах, че думите на дядо ми трябва да останат запечатани не на волски кожи, а в съзнанието на правоверните. За нещастие не успях да обясня това на зороастрийските си братовчеди в Бактра, които бяха прихванали от гърците манията да записват всичко.

Демокрит мисли, че първите религиозни текстове са египетски. Кой знае? И какво значение има? Аз и до днес вярвам, че записването на химни и религиозни текстове неизбежно намалява религиозните чувства. Несъмнено няма нищо по-вълшебно от религиозен разказ, повеля или молитва, съхранявани в човешкото съзнание, също както няма нищо по-въздействащо от човешкия глас, който извиква от дълбините на паметта словата на истината. И все пак с годините започнах да разсъждавам по друг начин. Сега искам да бъде записано най-подробно всичко, казано от дядо ми, по простата причина, че ако не го направим ние, неговите съвременници, други ще го направят и истинският Зороастър ще изчезне под куп красиво изписани волски кожи.

Без всякакво предизвестие при нас на покрива се появи красив четиридесетгодишен мъж. Беше в пълно бойно снаряжение и държеше шлем, който, изглежда, бе от злато. Принц Джета падна на колене. Аз се подпрях на едно коляно, като предположих – и се оказах прав, – че това е престолонаследникът Вирудхака.

Вирудхака веднага ни направи знак да станем. С елегантен жест ни покани да седнем на дивана.

– Ще се видим официално утре, многоуважаеми по-сланико. Но

допусках, че и на двама ни ще е приятно първо да се срещнем тук, при нашия приятел.

Съгласих се от името на Великия цар. Крадешком разгледах принца. В главата ми настойчиво се въртяха три въпроса. Възнамерява ли да извърши отцеубийство? Ако възнамерява, ще успее ли? Какво значение ще има това за Персия?

Без да подозира мрачните ми мисли, Вирудхака зададе няколко смислени въпроса за Персия. След Бимбисара той бе първият високопоставен индиец, който съзнаваше колко могъщ е Великият цар.

– В известен смисъл Дарий е много близо до отдавна предсказания световен монарх – каза той.

– За нас, Велики принце, той е световен монарх.

Небето се свъси и съвсем притъмня. Нощните птици ту политаха нагоре, ту се спускаха надолу. Във въздуха се носеше мирис на дъжд.

– Но нали светът включва и Кошала? И републиките? И Магадха? И земите на юг от Индия? А отвъд онези планини – той посочи високите тъмни Хималаи – се намира Китай, друг свят, много по-голям от Персия и всички западни земи, взети заедно. Не трябва ли и Китай да е подвластен на световния монарх?

– Доколкото ми е известно, те твърдят, че имат свой световен монарх – отвърнах тактично аз. Вирудхака поклати глава.

– В Китай има много царства. Но им липсва монарх, който да ги обедини.

– Монарх? Или бог? – попита принц Джета. – Подозирам, че истинският световен монарх много ще прилича на бог.

– Мислех, че вие, будистите, сте атеисти. – Вирудхака се засмя, за да покаже, че говори сериозно.

– Не, ние приемаме всички богове. Те са необходима част от космическия пейзаж – отвърна ведро принц Джета. – Буда, разбира се, не им обръща внимание. А боговете, разбира се, го боготворят.

– Аз се държа настрана от тези въпроси – заяви Вирудхака. – Интересува ме само едно. Кошала. – После се обърна към мен: – Имаме си някои проблеми.

– Кое ли царство няма проблеми, Велики принце?

– Някъде са по-малко. Сега Бимбисара твърди, че е световният монарх. Ти присъствува на жертвоприношението на коня. Видя и чу.

– Но не мога да кажа, че го разбрах. Всъщност цялата държава на Бимбисара е по-малка и от Лидийската сатрапия на Великия цар.

От самото начало тактиката ми бе да внушавам у индийците

страхопочитание, но не и да ги плаша. Но едва ли съм го правил много успешно.

– Лидия е само една от двадесетте сатрапии – добавих аз.

– И така да е – отвърна Вирудхака, – в тази част на света единственото долината на Инд е подчинена на Персия, а тази... сатрапия е много далеч от Кошала. Вашият цар трябва още да знае, че никога не сме били побеждавани във война. Интересува ни следното: Бимбисара твърди, че е световният монарх. Обаче жертвоприношението на коня протече зле. Той се надяваше, че ще придобие Варанаси. Не му се удаде. Сега братовчед ми Аджаташатру събира армия. Това означава, че щом свърши дъждовният сезон, ще прекоси Ганг и ще сме във война.

– Доколкото разбрах – започнах аз, като плувец, който се гмурка под водата, – принц Аджаташатру се страхува само от републиките.

– Страхува се от тях толкова, колкото и ние, което ще рече, че изобщо не се страхува – отвърна рязко Вирудхака. – Но войната ще бъде насочена не срещу републиките, а срещу нас. Ние ще победим, разбира се.

– Разбира се, Велики принце.

Очаквах неизбежния въпрос.

– Персия владее долината на Инд.

– Да, но както току-що каза, индийската ни сатрапия е много далеч от Кошала. – Насмешливо си послужих със собствените му думи. Но той продължи невъзмутимо:

– През сухия сезон петстотин мили не са чак толкова огромно разстояние.

Докато разговаряхме, постепенно ни обгърна мракът на безлунната нощ, а собствените ни безплътни гласове се сливаха с далечните гласове от брега на реката, които долитаха отдолу. По едно време разговорът замря и изведнъж изпитах чувството, че сме угаснали. Дали това не е нирвана, питах се аз.

Но после Вирудхака ни върна към действителността. Беше необикновено пряк за индийски принц. Заяви, че желае съюз с Персия против Магадха. Попитах го какво би спечелила Персия от такъв съюз и той се зае да изрежда евентуалните изгоди.

– Ние владеем пътя по суша към Китай. Имаме монопол върху търговията с коприна. У нас е центърът на всички важни пътища между Запада и Далечния изток. От Бирма внасяме рубини и нефрит. През нас ще може да се стигне до Южна Индия не само по суша, но и по вода, щом пристанището Чампа мине в наши ръце.

И още много неща в този дух. После ме осведоми точно колко

войска ще бъде необходима и кога. Очевидно внимателно бе подготвил речта си за мен.

Докато принцът говореше, аз си представих изражението на Дарий, когато чуе разказа ми за огромното богатство, струпано на керванския площад в Шраваста. Представих си още какви планове ще започне да крои, когато научи, че принцът иска да сключи съюз с Персия. Знаех, че това ще му даде чудесен повод да нахлуе в Индия. Персийската армия ще бъде приветствувана в Кошала. Магадха ще бъде разбита, а Кошала безболезнена присъединена към Персия.

Дарий бе майстор на изтънченото изкуство да присъединява към владенията си чужди царства. Пък и всеки персиец знае наизуст прочутата реч на Кир, произнесена пред мидийците: „Като се подчинихте сега, запазихте живота си. Що се отнася до бъдещето, дръжте се по същия начин и няма да ви сполети зло, ако не се смята за зло това, че няма да ви управлява същият човек, който ви е управлявал преди. Но ще живеете в същите къщи, ще обработвате същите земи...“

Тази реч характеризира неизменната политика на Ахе-менидите. Нищо не се променя в живота на завладения народ освен суверенът. И тъй като Ахеменидът винаги е справедлив владетел, обикновено го посрещат радушно, както навремето мидийците са посрещнали Кир. Освен това Ахеменидът се старае, когато е възможно, да остави на старата династия някакъв външен белег на власт. Няма причина Вирудхака и Аджаташатру да не бъдат назначени за сатрапи... Да, нямаше причина освен една: всеки Ахеменид, който се довери на тези двама ловки принцове, би бил глупак.

– Ще направя каквото мога, Велики принце. Постарах се да се държа едновременно загадъчно и окуражаващо, в най-добрата дворцова традиция на Суза.

– Няма много време. Скоро ще започнат дъждовете. Тогава пътуването по море ще е невъзможно, а ако тръгнем по суша... Къде ще отседне керванът по време на мусоните?

– В Таксила. До три месеца трябва окончателно да приключим преговорите.

– Но ти ще можеш да се върнеш в Персия едва след края на дъждовете.

– Да, но шом ти се струва, че... няма време, бих могъл да изпратя проект за договор между нас на сатрапа на Индия. Той ще го препрати в Суза и тогава ще можем да получим отговор преди началото на сухия сезон.

Излишно е да споменавам, че изобщо нямах подобни намерения. Искях да печеля време. Първо, керванът трябваше да мине безпрепятствено. После трябваше да докладвам на Дарий. А след това... Кой знае?

Вирудхака бе вече на крака. Изправихме се и ние. Три тъмни силуета на нощното небе.

Вирудхака ме прегърна, както изискваше обичаят.

– Тайният съвет ще състави договор – каза той. – Надявам се, че ще работиш с тях. Надявам се също, че ти лично ще преведеш договора на персийски. Това е изключително важно.

– Царят... – поде принц Джета, но реши да замълчи.

– Царят даде съгласието си – каза Вирудхака. – Все още не е напълно безразличен към съдбата на царството си.

След това си отиде.

Разходихме се с принц Джета до парапета и погледнахме надолу. В тъмнината пламтяха хиляди огънчета, които приличаха на хиляди звезди, попаднали в плен на земята. Крайречните жители приготвяха вечерята си. Докато стояхме така, прошепнах в ухото на принц Джета съобщението от Магадха.

Принцът направи особен жест с двете си ръце, като посочи надолу.

– Искали са да ми кажеш това.

– Несъмнено. Но дали е истина? Принцът поклати глава.

– Синът не заговорничи срещу баща си. Няма причини за това. Свободен е да прави каквото желае. Бащата рядко се намесва. Той... – Принц Джета замълча. После добави: – Искат да ни съобщят нещо чрез теб. Но какво? Какво всъщност целят?

– Война с републиките.

– И с Кошала. Но не могат да се справят. Федерацията и Кошала са вече твърде много за тях. Затова, ако успеят да предизвикат междуособици в Кошала, ако скарат бащата и сина...

Нямаше нужда да се доизказва.

– Добре замислено – прекъснах го аз.

– Само че, ако не съобщим това на никого... – Принц Джета ме гледаше тъй, сякаш виждаше изражението ми в тъмнината. – Тогава няма да има междуособици, нали?

Съгласихме се да не споменаваме пред никого за предупреждението към цар Пасенади. Но, естествено, и двамата поотделно възнамерявахме да използваме тази информация за собствени цели, защото така са устроени всички дворове, така е устроен светът. Все пак бях озадачен от недоумението на принц Джета. Излъгал ли ме бе Аджаташатру? И

ако ме бе излъгал, защо?

10.

На другата сутрин, когато ме обличаха в персийски дрехи, за да се явя пред царя, по покривите на Шравастии затрополиха първите дъждовни капки, носени от мусона. Няколко минути по-късно при мен влезе Карака, мокър и разрошен.

– Става нещо нередно – съобщи той, без да обръща внимание на наострилия слух бръснар. – Царят заседава цяла сутрин. Принцът е при градските стени. С него са стрелците...

Карака замълча. Най-последно бе забелязал бръснаря.

– Възможно ли е... – не бе нужно да довършвам изречението, тъй като Карака ме разбра.

– Не знам – отвърна той. – Не вярвам.

Докато мажеше устните ми с лак, бръснарят се подсмивваше. Беше висш служител на Кошалската тайна служба и знаеше онова, което ние не знаехме.

По пладне ме отведоха до претъпканата приемна зала. Даровете от Великия цар бяха положени пред сребърния трон, но самият трон бе празен. Кошалските благородници, които обикновено са ведри и спокойни, сега изглеждаха разтревожени, а гласовете им се смесваха с трополенето на дъжда по покрива. Застанах на прага, но независимо от великолепието на костюма ми никой не ми обърна внимание.

Накрая дворцовият управител ме забеляза. Тръгна забързано към мен и изпусна жезъла си. Вдигна го, само че го хвана наопаки, после ме поздрави, като явно обърка протокола, и започна да ми се извинява със заекване:

– Съжалявам, многоуважаеми посланико. Сигурно ни мислиш за диваци. Но това, което се случи... Ако обичаш, последвай ме. Със свитата си.

Въведоха ни в малка стая встрани от преддверието. Вратата зад нас силно се затръшна. Спогледахме се с Карака. Дъждът по покрива толкова се усили, че едва чухме вика, изтръгнал се от най-малко хиляда гърла: „Да живее царят!“

– Кой цар? – прошепна Карака.

Разперих ръце. За мен бе все едно дали ще преговарям с Вирудхака или с Пасенади. Опасявах се само, че войната между Магадха и Кошала

ще избухне, преди Дарий да може да се възползува от това обстоятелство.

Внезапно изсвири рог – три пъти. Това бе традиционният боен зов. Тогава вече се разтревожих. Дали царската фамилия бе свалена? Или дворецът бе завзет от неприятелски войски? Появи се дворцовият управител. Изглежда, бе тичал, защото се задъхваше.

– Царят е на трона – съобщи той. – Оттук, многуо-важаеми посланико.

Въведоха ни набързо в залата за аудиенции. Сребърният трон бе зает от фигура с ослепително бляскави одежди. В едната си ръка държеше меч, а в другата жезъл от слонова кост.

Дворцовият управител извести влизането на мисията, изпратена от Великия цар на Персия. След това, заобиколен от няколко придворни, се отправих към трона. Седящият на него човек имаше такава величествена, направо сияйна осанка, че с нищо не напомняше мършавия монах, с когото се бях срещнал в деня на пристигането си в Шраваста. Чак след като поздравих суверена, осъзнах, че този внушителен, обсипан със скъпоценности монах, е самият Пасенади. Лицето му бе така старателно гримирано и толкова безизразно, че не отстъпваше на никой ведически бог. Нямахме и следа от хилещия се монах, когото бях видял със Сарипутра.

– Надявам се, че ще установим добри отношения с нашия брат в Персия – каза царят хладно, с официален тон. – Ще се стремим към тази цел. Изпращаме му братската си благословия. Ние...

Пасенади замълча. Сякаш бе изгубил нишката на мисълта си. Последва напрегната, неловка пауза, докато всички погледи бяха приковани в царя, а той гледаше през нас, към вратата. Чувах стъпки зад гърба си, но не смеех да се обърна... После Вирудхака мина покрай мен. Бе мокър до кости от дъжда. Пред трона направи синовния поклон и каза нещо толкова тихо, че само баща му и аз можахме да го чуем.

– Вярно е.

Пасенади остави жезъла си. Изправи се на крака. Хвана дръжката на меча си с две ръце, сякаш бе факел, с който осветяваше кървав път.

– Току-що узнахме, че нашият обичан брат цар Бимбисара е свален от сина си, принц Аджаташатру, който иска благословията ни. Няма да му я дадем. Проклет е синът, който вдига ръка срещу създателя си. Проклет е земята, чийто суверен е заграбил престола от баща си. Проклет е Аджаташатру.

С учудваща енергичност старецът слезе по стъпалата на трона и

заедно с принца и държавните съветници бързо излезе от залата. После дворцовият управител ни подкани да напуснем. Очевидно официалните церемонии в двора на Шраваста бяха отменени и даровете на Великия цар така и не бяха приети. Карака изглеждаше мрачен. В края на краищата бяхме пренесли този сандък с килими и скъпоценности през половината свят.

– Много неприятно – каза той. – Даровете на Великия цар да останат непочетени.

– Войната има предимство – отвърнах аз с държавническа мъдрост. – Боевете не могат да започнат преди настъпването на сухия сезон, затова вероятно ще видим царя съвсем скоро.

Само че не видяхме нито царя, нито принца цели два месеца. Всеки ден, въпреки дъждовния сезон, в двора пристигаха делегации от всички краища на царството. Тайният съвет заседаваше непрекъснато. През това време улицата на ковачите бе затворена за всички освен за шпионите и тъкмо като шпионин Карака успя да проникне в този квартал.

– Мечове, остриета на копия, доспехи – докладва той. – Работят денонощно.

Войната наистина бе получила предимство пред всяка друга дейност.

Принц Джета ми разказа какво се е случило в Раджагриха. На едно заседание Аджаташатру поиска разрешение от съвета да прекоси Ганг и да нападне Федерацията на републиките. Макар да се съгласил, че Федерацията не може да устои на магадханските войски, Бимбисара посочил, че след победата щяло да се наложи и да управляват тези свадливи държави, за което не си струвало да се води война. А нали той и без това вече бил световен монарх? Явно много сериозно бе приел жертвоприношението на коня. Твърде сериозно, както се оказа впоследствие. Няколко дни по-късно, без да иска съгласие от баща си, Аджа-ташатру предявил права върху Варанаси от името на майка си. Бимбисара се разгневил. Заявил, че Варанаси е неделима част от Кошала. С тези думи разпуснал съвета. Следващата вечер, малко след залез-слънце, личната стража на Аджаташатру влязла в царския дворец и арестувала царя. Тази стъпка била колкото бърза, толкова и неочаквана, затова никой не оказал съпротива.

– Сега държат Бимбисара затворен в Кулата на лешоядите в стария град. – Лицето на принц Джета не издаваше нито учудване, нито скръб. Той добре познаваше законите на този свят. – Твърдят, че никой не е успял да избяга от Кулата на лешоядите.

– Какво ще стане сега?

– Моят зет и твойт тъст е свиреп и решителен човек, който, изглежда, иска война. Каквото иска, това и ще получи.

Седяхме на вътрешната веранда в къщата на принц Джета. Точно срещу нас ред бананови дръвчета потрепваха на вятъра, в който се усещаше приближаващият дъжд.

– Не би ми минало през ум такова нещо – казах аз. – Аджаташатру винаги... толкова лесно се разплакваше.

– Такава роля си е бил избрал. Сега ще го видим в истинския му вид.

– Не. Той просто ще играе нова роля, може би пак сълзлива, но това е без значение. Животът на повечето хора в един двор преминава в слугане и сваляне на маски – добавих аз.

Принц Джета се развесели.

– Говориш, сякаш си един от нас. Само че, вместо да сменяме маски, ние преминаваме от едно към друго съществуване.

– Но за разлика от придворните не запазвате спомен за предишния си живот.

– С изключение на Буда. Той може да си спомни всяко предишно превъплъщение.

– Като Питагор.

Принц Джета не обърна внимание на тази моя случайна забележка.

– Но Буда веднъж каза, че ако наистина се наложи да си спомни всяко отделно предишно съществуване, няма да му остане време да изживее настоящето, което е най-важното, защото е последно.

Изведнъж задуха силен вятър. Изтръгна цели гроздове незрели банани от клоните пред нас. Завалях.

– Бимбисара ми каза, че се надява до една година да стане монах.

Известно време съзерцавахме дъжда.

– Чудно защо – промълвих аз накрая – Аджаташатру поиска да предупреди Пасенади да се пази от своя син?

– Много прозорлива стъпка! Докато ние умуваме и търсим заговор в Шравастии, той пуска в действие своя заговор в Раджагриха.

– Но защо си е направил труда да заблуждава мен?

– За да отвлече вниманието ти. В края на краищата рано или късно той ще си има работа с Персия – отговори принц Джета, като ме изгледа някак особено. – Един ден всички ние ще си имаме работа с Персия. Това ни стана ясно още щом вашият цар превзе една от най-богатите ни земи.

– Не я превзе, принце. Владетелите в долината на Инд помолиха Великия цар да ги включи в империята си – отвърнах аз, сякаш бях осемнадесетгодишен при-дворен евнух от времето на Кир.

– Прости ми, бях нетактичен – усмихна се принц Джета. – Както и да е, Аджаташатру желае да причини на Кошала колкото е възможно повече неприятности -Онова, което не може да бъде завладяно отвън, трябва да се добие чрез разединение отвътре. Затова се старее да настрои сина против баща си.

– А дали е успял?

– Няма да е нужно. Пасенади иска да бъде едновременно и цар, и архат, а това е невъзможно. Ето защо Вирудхака е... недоволен. И кой може да го обвини?

Няколко дни по-късно Карака ми донесе лично посла-ние от Аджаташатру. Написано бе върху волска кожа с червено мастило – подходящ за случая цвят. С труд разчетохме писмото. То гласеше: „Ти винаги си близо до сърцето ни. Обичаме те като роден син. Знаем, че ще скърбиш, както скърбя и аз за смъртта на баща ми, световния монарх Бимбисара. Той бе в седемдесет и осмата година на живота си и в петдесет и първата година на славното си царуване. Дворът ще бъде в траур до края на дъждовния сезон, когато ще очакваме любимия си син Кир Спитама Да присъствува на коронацията ни.“

Излишно е да казвам, че в писмото не се споменава как е умрял Бимбисара. Няколко дни по-късно узнахме, че Аджаташатру собствено-ръчно е душил баща си с копринения шнур, който според индийския етикет носи сваленият монарх.

Прекарах няколко неспокойни седмици във влажните, избуяли градини на двореца на Пасенади. Не ме повика нито царят, нито принцът. Нямахме никакво съобщение от Суза. Дори Керванът в Таксила мълчеше. Накрая самотата ми бе нарушена от идването на принц Джета и монаха Сарипутра. Появиха се на верандата без предизвестие. Помогнах им да изстискат дрехите си.

– Случайно видях Сарипутра в градината и му казах колко много искаш да говориш с него – обясни принц Джета.

Простих му лъжата. Отчаяно се нуждаех от компания, ако ще и компанията на будистки архат с черни венци.

Карака нареди да донесат вино. Сарипутра седна на пода, а принц Джета – върху една възглавница. Аз се настаних на стол.

Старецът ме удостои с гримаса, която възприех като усмивка.

– Скъпи мой... – започна той. И замълча.

– Може би ще искаш да му зададеш някои въпроси – каза принц Джета и ме погледна в очакване.

– А може би той ще иска да ми зададе някои въпроси – отвърнах аз, като си спомних собствената си духовна мисия.

– Известно е, че Буда също е задавал въпроси. Както и Сарипутра – отбеляза тактично принц Джета.

– Така е. Обичаш ли игрите, дете мое?

В невъзмутимата благост на стареца имаше нещо, което ми напомняше добре охранено бебе. Но острият му поглед бе студен и пронизващ като на змия.

– Не – отвърнах аз. – А ти?

– Ако става дума за игрите на вечността, да! – Сарипутра се засмя, макар че само на него му беше смешно.

– А никакъв интерес ли не изпитваш към Премъдрия господ и неговия пророк Зороастър? – попитах аз.

– Всички неща са интересни, дете мое. И тъй като е ясно, че за теб е интересно да ми разкажеш за своя Премъдър господ, трябва да го сториш. И то веднага. Карат, че истината не може да чака. Нямам представа защо. Всичко друго може да чака. Хайде, разкажи ми.

Разказах му.

Когато свърших, Сарипутра се обърна към принц

Джета:

– Този Премъдър господ много ми прилича на Брахма само дето се прави на персиец. Ах, тези богове! Сменят имената си от страна в страна и си мислят, че няма да ги забележим. Но ние винаги забелязваме! Не могат да ни измамат, нали? Нито да ни се изплъзнат. Ах, този Брахма! Той, изглежда, е най-амбициозният! Мисли, че е творецът! Представяш ли си? Да знаеш само какво говореше първия път, когато потърси Буда! Не, не първия, втория. Първият път беше, когато помолил Буда да задвижи колелото на доктрината[1]. Брахма бил много настоятелен, много убедителен. Защото знаел, че ще трябва да се прероди като човек, преди да постигне нирвана. А когато се прероди, ще може да постигне нирвана единствено чрез Буда. Та той всъщност не е никак глупав. Само така изглежда. Както и да е, Буда се оставил да го убеди, защото Брахма е най-добрият от боговете, което само по себе си не значи кой знае какво, нали? Буда се съгласил след първата им среща да задвижи колелото, което е голяма жертва от негова страна, защото сам той вече постигнал нирвана и сега не е нито тук, нито там, нито никъде, за разлика от бедния Брахма. После Брахма отишъл при него втори път. Трябва да питаме

Ананда точно кога и къде. Ананда помни всичко. Това е било преди моето време. И така Брахма рекъл на Буда: „Аз съм Брахма, Великият Брахма, царят на боговете. Аз не съм сътворен. Аз съм сътворил света. Мога да създавам, да променям, да вдъхвам живот. Аз съм бащата на всички неща.“ Да де, ами всички знаем, че това са пълни глупости. Но Буда е винаги любезен. И е винаги извисен. „Щом съществуващ, Брахма – отговорил той, – значи си сътворен. Ако си сътворен, непременно ще се развиваш. Ако се развиваш, целта ти ще бъде да се освободиш от огъня и водовъртежа на сътворението. Следователно трябва да станеш това, което аз вече съм. Трябва да направиш последната стъпка по осмократния път. Трябва да престанеш да се развиваш и да съществуващ.“

[1] Драхма чакра (санскр.). – съвкупност от задълженията, които се изискват от човека и се тълкуват като „закон“, „истина“; елемент от будистката метафизика. Свързва се с проповедта на Буда пред петимата аскети в Еленовия парк в Бенарес (Варанаси). Според легендата, когато принц Гаутама (родовото име на Буда Шакиямука) получил просветлението, индуистките богове Индра и Брахма слезли при него от небесата и го помолили да разкрие на всички учението си за освобождаването. – Б. пр.

– И какво отговорил на това Брахма? – попитах аз. Никога, нито преди, нито след това, не съм чувал такова богохулство.

– Естествено, бил разстроен. Та кой на негово място не би се разстроил? Представяш ли си, стои той, точно като вашия Премъдър господар – безкрайно погълнат от себе си и безкрайно могъщ, или поне така си мисли. Само че ако беше толкова могъщ, щеше лесно да успее да не съществува – състояние, което страстно желае, но не е способен да постигне. Та именно затова помолил Буда да задвижи колелото на доктрината.

– Ти съвсем сигурен ли си, че това е бил Премъдрият... искам да кажа Брахма, който е говорил с Буда?

– Разбира се, че не съм сигурен! Всичко е сън, скъпи мой, а в сънищата смисълът на някои неща е по-неясен, отколкото на други. Всичко зависи от това, къде се намиращ, когато сънуваш.

Признавам, че аз самият имах чувство, че или сънувам, или полудявам.

– Но Зороастър чу думите на Премъдрият господар... – подех аз.

– Точно както и Брахма чу отговорите на Буда – продължи Сарипутра и ми кимна окуражително, сякаш насреща му стоеше тъй ученик, който е уснял да събере едно и едно.

– Със смирение трябва да кажа, че Зороастър чу отговорите на Премъдрият господ, а не обратното.

– Аз пък казвам обратното със смирение пред Буда. Има само един Буда във всеки определен момент.

– Има само един Премъдър господ.

– Който се промъква в Индия и се опитва да се представи като Брахма. Както и да е, той не е единственият бог. Просто е най-самодоволният.

Доколкото можах, запазих безизразната си маска на царедворец.

– Отричаш ли, че Премъдрият господ е единственият творец на всички неща?

– Разбира се, скъпи мой. И ти самият го отричаш. И тогава този нечестив старец ми повтори откъса от нашия най-свещен текст, който му бях рецитирал:

– „Преди сътворението Ахура Мазда не бе Премъдрият господ. След сътворението той стана Премъдрият господ, растяща благодат, мъдър, свободен от злото, сияен...“ Забравил съм другите му качества, които ти току-що така любезно изреди. Паметта ми вече не е така добра, както беше.

Упорито продължих:

– „... неизбежно повеляващ правото, щедър, всевиждащ...“

– Да, да. „И с ясния си поглед Ахура Мазда разбра, че разрушителният дух не ще спре своето настъпление...“ Та затова се заема да хване натясно този разрушителен дух, като от безкрайното време създава времето на дългото царство. Ах, скъпи мой, всичко това е толкова объркано! Ако той е всемогъщият творец, защо поначало е създал разрушителния дух? Какъв е смисълът? Но щом веднъж го е създал, защо пък си прави труд да води битки със собственото си творение? Това не е толкова премъдро от негова страна, не си ли съгласен? След това пък твърди, че човешкият род, друго негово творение, трябва да води непрестанни битки с първоначалната му творба. Е, това наистина не е благородно.

– Съществуването на злото не е благородно, Сарипутра. Но както съществува доброто, така съществува и зло то и битката между двете трябва да продължи, докато възтържествува доброто в края на времето на дългото царство.

– Щом доброто и без това ще победи, защо да си правим труда да водим битки?

– Защото такава е волята на Премъдрият господ. От самия себе си той сътвори всички човешки души наведнъж. И тези вечни духове

съществуват у него, докато дойде време да приемат човешка форма. Тогава трябва да изберат. Да следват или Истината, или Лъжата. Ако следват Истината, постигат достойнство. Ако следват Лъжата...

– Да, скъпо дете. Колкото и бавно да възприемам, схванах идеята. Но защо му е да кара всички толкова да страдат?

– Как иначе ще бъде победено злото?

– Като първо отхвърлиш света, а после своя Аз.

– Светът съществува. Аз-ът съществува. Злото съществува. Доброто съществува. Борбата е... неизбежна и предопределена.

– Тогава по-добре ще е изобщо да не съществуващ, нали? А това можеш да постигнеш, като следваш осмо-кратния път.

Старецът бе по-вбесяващ дори и от най-неприятните тукашни софисти.

– Всички неща се борят... – подех аз.

– ... освен онези, които не се борят – довърши той. – Но вашият Премъдър господ, също както и нашият горд, макар и доста притворен Брахма, тъне в не по-малък мрак, отколкото останалата част от творението му. Няма никаква представа къде отива, също както не знае откъде е дошъл.

– Премъдрият господ знае, че ще залови и унищожи злия Ариман във времето на дългото царство. Щом стори това, всички души ще бъдат спасени.

– Така твърди! Но той също се развива. Било е време, когато не е съществувал. След това е съществувал. Сега съществува. Но ще съществува ли?

– Преди Премъдрият господ беше Премъдрият господ.

– А преди това? Самият той твърди, ако го цитираш правилно: „Преди сътворението не бях Премъдър господ.“ Ако той не е бил, тогава кой е бил? И откъде е дошъл неговият творец?

– Времето...

– А, времето! Но откъде идва времето?

– Времето е било. То е. И ще бъде.

– Може да е така. А може и да не е. Говоря, скъпо дете, за първичните неща, защото това те интересува. Нас те не ни интересуват. Ние не се вълнуваме от произхода на нещата, от тяхното сътворение. Няма как да знаем какво е било първо и дали изобщо може да се говори за първо нещо във времето и пространството или пък извън него. Няма значение. Боговете, хората, духовете, животните, рибите, дърветата... те всички са проявления на сътворението, в което само болката е постоянна, защото

всичко тече и нищо не е останало същото. Не е ли вярно?

– Има един-единствен източник... – подхванах аз. Но Сарипутра вече не чуваше думите ми.

– Първото нещо, което правя с нашите послушници, е да ги заведа на гробищата, където им показвам разлагащи се трупове. Изучаваме новия живот, който се ражда от мъртвите. Гледаме как червеите снасят яйца в гниещата плът. После яйцата се излюпват и новото поколение червен яде до насита, докато дойде времето на... много, много късото царство, скъпи мой, когато не е останало нищо освен кости и горките червеи нямат какво да ядат умират. Но от техния прах се раждат растения, насекоми, поклънват невидимите зародиши на живота и веригата продължава нататък и все по-нататък. Кой не би поискал да разчупи, ако може, тази мъчителна верига?

– Веригата ще се разчупи, когато възтържествува

Премъдрият господ и всичко се превърне в светлина.

– Струва ми се, че и това много напомня на Брахма. Но самият Брахма признава, когато не лъже, че съвсем не знае как ще свърши всичко това, нито пък как се е появил самият той. Той е по средата на реката, като всички нас. Естествено, неговата река е по-голяма от нашите, но принципът на всички реки е един и същ. Както самият ти чудесно... да, да, наистина чудесно изпя: „Времето е по-могъщо и от двете сътворения... и на Премъдрият господ, и на разрушителния дух.“ За нас, дете, времето е само част от съня, от който трябва да се пробудиш, ако искаш да получиш просветление.

– И да угаснеш?

– Научил си си урока, Кир Спитама! Изчадие то ми изръкопляска.

Знаех, че Сарипутра не би могъл разумно да защити доводите си, но си спомних Дариевата заповед. Трябваше да се уча, а не само да проповядвам. С други думи, човек не бива да проповядва, без първо да е научил каква, според чуждата вяра, е истината. По онова време нито за миг не поставях под съмнение мисията си, според която трябваше да поведе всички хора към Истината. Но заедно с това дълбоко се вълнувах от произхода – ако има такъв – на всемира. Сарипутра ме бе поставил в малко неудобно положение, защото обърна внимание на една необяснима празнина в Зороастровата представа за божеството. Да, Демокрите, и ти си забелязал същия пропуск. Но това е, защото ти се интересуваш само от материалното. Ние се интересуваме от божественото.

Съгласен съм, че никога не е било ясно как, кога и защо Премъдрият господ се е родил от безкрайното време, което само по себе си не

може никога да бъде истински разбрано, защото безкрайното, според определението си, няма нито начало, нито край. Все пак, преди да срещна будистите, не допусках, че може да съществува религия, философия или мироглед, колкото и прости да са те, без някаква, макар и съвсем неточна теория за сътворението. Но ето че съществува тази секта, орден или религия, завладяла ума на двама могъщи царе и на много мъдри хора и е успяла да направи това, без изобщо да се отнася сериозно към единствения важен въпрос: как е произлязла вселената?

Още по-лошо, будистите гледат на боговете със същото добродушно презрение, с което се отнасят към тях образованите атиняни. Но атиняните се страхуват, че ще бъдат преследвани от общественото мнение, докато будистите са безразлични към суеверията на брахманите. Те дори не се интересуват достатъчно от боговете, за да им дойде наум да ги превръщат в дяволи, както направи Зороастър. Будистите приемат света такъв, какъвто е и се стараят да го отхвърлят.

В същото време смятат, че тук в настоящето за обикновения будистки мирянин може би е по-добре да е весел, отзивчив, благ и състрадателен. Ала членовете на ордена са длъжни да изоставят не само мъките, но и радостите на този свят.

– След като разгледаме гниещите трупове, напомням на послушниците колко противно е живото тяло. Тъй като мнозина от тях са млади хора, жените все още ги привличат, което, разбира се, ги свързва с веригата на съществуването. Затова им показвам как тялото и на най-красивата жена е като рана с девет отвора, които гадно сълзят, а цялата ѝ плът е покрита с лепкава кожа, която...

– Колкото и бавно да възприемам, схванах идеята – прекъснах го аз грубо, с което съответно му върнах обидата.

– Скъпи мой, ако това наистина е така, то ти си завъртял за себе си колелото на доктрината! Какво умно дете!

Сарипутра се обърна към принц Джета. На лицето му имаше усмивка, но очите му бяха блестящи и неподвижни като на папагал. Имаше нещо отблъскващо в цялата му личност.

– Мисля, че е дошло време нашият приятел да посети Буда – каза принц Джета.

– Защо не?

Демокрит иска да знае кой точно е Буда и откъде произхожда? Първият въпрос, изглежда, няма отговор. Знаем, че докато бях в Индия, самият аз много често го задавах и получавях най-разнообразни отговори. Индийците не споделят нашия интерес към фактите. Представата им за

времето е различна от нашата, а възприятието им за действителността се гради на дълбоко залегалото у тях чувство, че светът е без значение, защото е само движеща се материя. Те мислят, че сънуват.

11.

Като се замисля, ето какво всъщност знам за Буда. Когато го видях за пръв път – преди повече от половин век, – беше седемдесет и две-три годишен. Роден е в република Шакия, която се намира в подножието на Хималаите. Произхожда от семейство на воини, наречено Гаутама. Когато се родил, дали му името Сидхарта. Отграснал в столицата Капилавастру. По едно време бащата на Гау-тама заемал висок пост в републиката, но съвсем не бил цар. както твърдят и досега някои сноби в Шравастии и Раджагрихи.

Сидхарта се оженил. Имал един син на име Рахула, което означава „брънка“ или „връзка“. Подозирам, че момчето трябва да е започнало живота си под друго име, но никога не открих какво е било то. Рахула несъмнено се оказал връзката с този свят, който Буда щял да унищожи – за себе си.

Когато навършил двадесет и девет години, Сидхарта предприел онова, което сам нарекъл „благородното търсене“. Тъй като ясно съзнавал, че е „обречен на прераждане поради Аз-а, и тъй като знаел на какви опасности е изложен всеки, който е обречен на прераждане, той потърсил най-сигурното средство срещу връзката си с този свят – нирваната“.

Сидхарта прекарал в търсене седем години. Живял в гората. Умъртвявал плътта си. Медитирал. С течение на времето със собствени сили – или може би поради развитието си през всички предишни прераждания? – не само открил причината за болката, но и намерил лек за нея. Видял всичко, което е било, и всичко, което някога ще бъде. Накрая във вълшебно състезание той победил бога Мара, господаря на този свят.

Сидхарта станал Просветленият, или Буда. И понеже могъл да различи не само своя Аз, но и материалния свят, той е по-висш от всички богове: те все още се развиват, а той не. Те продължават да съществуват в един свят, който Буда напълно е отстранил. Тъй като просветлението само по себе си е цел – голямата цел, – отстраненият вече свят не би трябвало да занимава Буда. Но станало така, че светът, от който се бил събудил, се върнал при него, защото върховният бог Брахма слязъл от

небето и го помолил да покаже пътя на другите. Буда не искал да се занимава с това. Защо, попитал той, да говорим за онова, което е невъзможно да се опише? Но Брахма бил толкова настоятелен, че Буда се съгласил да отиде във Варанаси и да задвижи колелото на доктрината. Изложил четирите истини и разкрил осмократния път. Но в същото време, колкото и да е парадоксално, цялото това начинание било – и си остава – безсмислено, защото Буда бил премахнал този свят, както и всички други светове.

„Всичко, подчинено на причинност, е като мираж“, казал Буда. За него човешката личност е нещо като лош сън, от който трябва да се освободиш, за предпочитане чрез събуждане... в нищото? От един момент нататък вече не разбирам Буда. От друга страна, той е просветлен, а аз не.

Учението на Буда е напълно противоположно на учението на Премъдрият господ. За будистите и джайнистите светът става все по-лош. Ето защо целта на мъдрите е да престанат да съществуват. За Зороастър всеки човек трябва сам да поеме пътя към Истината или Лъжата и ще бъде съден във вечността за онова, което е извършил или не е извършил в продължение на един-единствен живот. Накрая, след престой на небето или в ада, всички човешки души ще споделят победата на Премъдрият господ над Ариман и ще стигнат до съвършеното състояние, което не е много различно от будистката шунията или „сияйна празнота“, ако това е правилният превод на думата, която така точно обяснява необяснимото.

За индийците всички същества са обект на непрекъснато превъплъщаване. Наказанията и наградите във всеки живот са резултат от минали дела в предишни прераждания. Човек е изцяло подчинен на своята карма – съдба. За нас съществуват страдание или радост във времето на дългото царство и накрая – обединяване с Ахура Мазда във вечното време. За тях съществува безкрайна поредица от смърт и прераждане, различена само от малцина чрез нирвана, която е нищото, и шунията, която е онова необяснимо нещо, ако то изобщо съществува.

Демокрит намира, че двата начина на мислене не са много различни. Аз съм убеден, че са напълно различни. Трябва да си призная, че в представата на Буда за шунията нещо лъчезарно, макар то непрекъснато да ти се изплъзва. Всъщност колкото повече мисля за неговите идеи толкова по-натрапчиво става чувството ми, че съм човек който с двете си несръчни ръце се мъчи да сграбчи един от онези неуловими змиорки, които се вият нощем в топлите южни морета, облени от студена

светлина. В сърцевината на будисткото мислене има едно празно пространство, което не е само търсената нирвана. То е съвършеният атеизъм.

Доколкото знам, ако Буда изобщо се е занимавал с боговете, то е било съвсем между другото. Никога не ги е отричал, просто не им е обръщал внимание. Но въпреки невероятната си самонадеяност не се е поставил на мястото на боговете, защото, когато задвижил колелото на учението си, самият той вече бил престанал да съществува, което е най-висшият стадий в развитието. Все пак, докато още обитавал плътта на Гаутама, позволил на други да създадат еангхата с цел да облекчат житейската болка на малцина избраници,

В началото орденът приемал само мъже. Но после Анан-да убедил Буда да приемат и жени, които да живеят в отделни комуни и да следват осмократния път. Буда се отнесъл добродушно към тази идея, но все пак се пошегувал: „Трябва да знаеш, Ананда, че ако орденът се състоеше единствено от мъже, щеше да просъществува хиляда години. Сега, щом участвуват жени, ще просъществува само петстотин.“ Подозирам, че и в двата случая е проявил неоснователен оптимизъм.

В края на дъждовния сезон отидох с принц Джета в онзи парк, за който така и не стана ясно дали принцът го е продал на търговеца Анапиндика за нуждите на Буда, или не. Там живеят хиляди монаси, ученици, поклонници Повечето аскети спят на открито. Дошлите на поклонение отсядат в къщата за гости, а членовете на ордена обитават голяма сторада с дървен покрив.

Недалеч от този манастир видях дървена постройка, издигната на ниска площадка. В центъра ѝ върху черга бе седнал Буда. Постройката нямаше стени и той живееше пред погледа на всички.

В манастира ни посрещна Сарипутра. Вървеше с бодра крачка, сякаш бе момче. Не носеше чадър. Топлият Дъжд, изглежда, никак не го безпокоеше.

– Имате късмет. Татхагата е в настроение да говори Толкова се радвам за вас. Откакто настъпи пълнолунието все мълчеше. Но днес... – Сарипутра ме потупа по рамото. – Съобщих му кой си.

Ако е очаквал да го попитам какво мисли Буда за персийския посланик, разочаровал съм го. Отговорих съдържано:

– Ще се радвам на тази среща.

Употребих думата „упанишад“, която означава не само „среща“, но и сериозен разговор по духовни въпроси.

Сарипутра ни поведе към дървената постройка, до която водеха осем ниски стъпала. Може би по едно за всяка част на осмократния път?

На първото стъпало го поздрави висок, набит жълтокож човек.

– Това е Фан Чъ – представи го Сарипутра. – Дошъл е от Китай, за да се учи от Буда.

– Нима е възможно човек да не се учи от Буда? Фан Чъ говореше кошалския диалект може би по-добре от мен, макар с доста по-лошо произношение.

Тъй като по-нататък щяхме да станем близки приятели с Фан Чъ, ще отбележа само, че не беше дошъл в Индия, за да се учи от Буда. Изпратен бе с търговска мисия от една малка държава в Югоизточен Китай. По-късно ми каза, че този ден отишъл в парка, за да се запознае с персийския посланик. Персия го привличаше също тъй, както мен ме привличаше Китай.

Последвахме Сарипутра нагоре по стъпалата. Всички се изправиха да ни поздравят, с изключение на Буда, който продължаваше да седи на чергата си. Разбрах защо ю наричат Златния. Беше жълт като китаец. Не само че не бе ариец, но не бе и дравид. Очевидно някое китайско племе бе прекосило Хималаите, за да посее семето на рода Гаутама.

Буда бе дребен, слаб, подвижен. Седеше много изправен, с кръстосани крака. Дръпнатите му очи бяха толкова тесни, че не можеше да се разбере дали са отворени или затворени. Според едно описание очите на Буда били сияйни като небето в лятна нощ. Не знам. Така и не ги видях. Светлите му извити вежди се събираха в кичурче на челото. В Индия това се смята за признак на божественост.

Кожата на стареца бе набръчкана, но плътта му излъчваше здраве, а голата му глава блестеше като жълт алабастр. Около него ухаеше на санталово дърво, което ми се стори недотам аскетично. Докато траеше срещата ни, той почти не движеше главата и тялото си. Само от време на време размахваше дясната си ръка. Гласът му бе тих и приятен и сякаш нямаше връзка с дишането. Всъщност по някакъв тайнствен начин той като че изобщо не дишаше.

Поклоних се ниско. Буда ми направи знак да седна.

Това бе всичко. Не си даде труд да отговори на поздрава ми. Последва неловко мълчание.

После един младеж внезапно го попита:

– О, Татхагата, нали ти казваш, че светът е вечен и че всички други възгледи са погрешни?

– Не, дете, не поддържам възгледа, че светът е вечен и всички други възгледи са погрешни.

– Тогава твой ли е възгледът, че светът не е вечен и всички други

възгледи са погрешни?

– Не, дете, не поддържам възгледа, че светът не е вечен и всички други възгледи са погрешни.

После младежът попита дали космосът е краен или безкраен, дали тялото е подобно на душата, или не, дали след смъртта светецът продължава да съществува и така нататък. И всеки път Буда повтаряше същия отговор, или антиотговор, който даде на въпроса вечен ли е светът.

– Тогава какви възражения има Татхагата по всяка от тези теории, че не приема нито една от тях? – попита го накрая младежът.

– Защото, дете, възгледът, че светът е вечен, че е джунгла, пустиня, куклено представление, страдание и верига, завинаги свързана с нещастията, болката, отчаянието и агонията, този възглед не допринася за безразличието, отсъствието на желание, бездействието, покоя, познанието, върховната мъдрост и нирваната.

– Това ли е отговорът на Татхагата на всеки от въпросите?

Буда кимна.

– Това е възражението, което имам по тези привидно противоречиви теории, и причината, поради която не съм възприел нито една от тях.

– А има ли Татхагата своя теория?

Настъпи мълчание. Трябва да призная, че страните ми внезапно пламнаха и имах чувството, че ме изгаря треска. Неудържимо желях да узная отговора или антиотговора.

– Буда не е обвързан с никакви теории. – Очите му сякаш гледаха не нас, а някакъв свят, или антисвят, който не можехме да възприемем. – Има, разбира се, неща, които знам. Знам каква е природата на материята. Знам как се раждат нещата и как загиват. Каква е природата на Усещането. Как се появява то и как изчезва. Как започва осъзнаването и колко скоро спира. И понеже знам тези неща, успях да се освободя от всякакво пристрастие. Аз-а го няма, той е отхвърлен, изоставен.

– Но, Татхагата, ти... един светец, какъвто си ти, преражда ли се?

– В случая е неуместно да се каже, че се преражда.

– Значи ли това, че не се преражда?

– Това също е неуместно в случая.

– Тогава той едновременно и се преражда, и не се преражда.

– Не. Едновременността също е неуместна.

– Обърках се, Татхагата. Трябва или едното, или другото да е вярно, или дори и двете едновременно, но...

– Достатъчно, дете. Объркал си се, тъй като много често е невъзможно да видиш това, което е пред очите ти, понеже гледаш в обратна

посока. Ако пред теб гореше огън, щеше ли да го забележиш?

– Да, Татхагата.

– Е, добре, когато огънят угасне, къде отива той? На изток? На запад? На север? На юг?

– Но въпросът е неуместен, Татхагата. Когато огънят угасне, защото няма повече какво да гори, той... е изчезнал, угаснал.

– Ти сам си отговори на въпроса дали светецът се преражда, или не. Въпросът е неуместен. Също като огъня, и светецът изчезва, угасва, защото няма повече какво да гори.

– Да – отговори младежът, – разбирам.

– Може би започваш да разбираш.

Буда насочи поглед към мястото, където седях аз, Струва ми се, че нито веднъж не погледна мен самия,

– Често водим този разговор – каза той. – И аз винаги използвам сравнението с огъня, защото изглежда лесно за разбиране.

Последва дълго мълчание.

– Всичко, подчинено на причинността, е мираж – изрече внезапно Сарипутра.

Последва ново мълчание. Вече не си спомнях нито един от въпросите, които се канех да задам. Като прословутия огън умът ми бе изгаснал.

Принц Джета заговори вместо мен:

– Татхагата, посланикът на Великия персийски цар иска да узнае как е бил сътворен светът?

Буда извърна към мен своите странни, неவிждащи очи. После се усмихна.

– Може би самият ти би искал да ми кажеш – рече той и оголи зъби. Бяха пожълтели и обезпокояващо приличаха на дългите зъби на някакво хищно животно.

Нямам представа какво съм му отговорил. Сигурно съм му описал едновременното създаване на доброто и злото. Повторил съм му учението на дядо си. Гледал съм тези негови тесни очи, прицелили се – мисля, че това е най-точната дума – някъде в мен.

Когато свърших, Буда ми отвърна любезно:

– Тъй като никой никога няма да разбере със сигурност дали неговата представа за сътворението е правилна, напълно невъзможно е той да знае дали чуждата представа е неправилна.

И с това приключи единствената важна тема на този свят.

Последва ново мълчание, този път много дълго. Слушах

ромоленето на дъжда по сламения покрив, свистенето на вятъра в дърветата, напевните крясъци на маймуните в близкия манастир.

Накрая се сетих за един от многото въпроси, които имах намерение да му задам.

– Каж ми, Буда, ако животът на този свят е зло, защо тогава съществува светът?

Буда погледна към мен. Мисля, че този път може и да ме е видял, макар че сега всичко наоколо беше обвито в някаква полупризрачна зеленикава светлина, сякаш се бяхме гмурнали в езеро и гледахме под водата.

– Светът е пълен с болка, страдание и зло. Това е първата истина – отвърна Буда. – Разбереш ли тази истина, другите ще станат очевидни. Следваш ли осмо-кратния път...

– ... нирваната или ще угаси твоя Аз, или няма да го угаси.

Присъстващите тихичко ахнаха. Бях прекъснал Буда. Не съжалях, че съм проявил грубост, а продължих в същия дух:

– Моят въпрос е: кой или какво е сътворило света, чийто единствен смисъл според теб е безцелно да причинява болка?

Буда отговори благо:

– Дете мое, нека си представим, че участвувах в битка. Улучила те е отровна стрела. Боли те. Имаш треска. Страхуваш се от смъртта и... от следващото превъплъщение. Аз съм наблизил и съм отличен хирург. Какво ще поискаш да направя?

– Да извадиш стрелата.

– Веднага?

– Веднага.

– Няма ли да поискаш да узнаеш кой лък я е изстрелял?

– Ще ме интересува и това, разбира се. – Вече усетих накъде отива.

– Но преди да съм извадил стрелата, няма да те вълнува дали стрелецът е бил нисък или висок, воин или роб, красив или грозен?

– Не, но...

– Тогава ето всичко, което ти предлага осмократният път. Да те освободи от болката, която ти причинява стрелата, и да ти даде противоотрова за отровата ѝ, която е този свят.

– Но щом бъде извадена стрелата и се излекувам, може би пак ще поискам да узная чия стрела ме е улучила.

– Ако вярно си следвал пътя, това ще ти се струва несъществуващо. Ще си разбрал, че този живот е сън, мираж, създаден от Аз-а. И изчезва, щом изчезне Аз-ът.

– Ти си Татхагата, този, който е дошъл и си е отишъл, и е дошъл отново. Когато си тук, си тук, но къде отиваш, когато си отидеш?

– Където отива огънят, когато угасне. Дете мое, нирваната не може да бъде описана с думи. Не се опитвай да хванеш в мрежа от познати изрази онова, което и е, и не е. Накрая самият размисъл върху идеята за нирвана показва, че човекът все още е на близкия бряг на реката. Онези, които са постигнали това състояние, не се опитват да назоват неназовимото. Междувременно нека извадим стрелата. Нека излекуваме плътта. Нека се качим, ако можем, на сала, който тръгва към далечния бряг. Нека следваме средния път[1]. Това ли е правият път?

[1] Осмократния път. В първата от трите проповеди, приписвани на принц Гаумата, в които се излага същността на будисткото учение, Буда разяснява пред петимата аскети, че средният път се постига, като човек се откаже от крайностите: робуваме на чувствени наслади, безполезни стремежи, както и прекомерен аскетизъм, – Б, пр.

В здрача усмивката на Буда едва-едва се виждаше.

– Тъй както пространството на вселената е изпълнено с безброй въртящи се колела на огнени звезди – добави той, – така и мъдростта, която надхвърля този живот, е безмерно дълбока.

– И трудна за възприемане, Татхагата – каза Сарипутра, – дори и за пробудените.

– И тъкмо поради това, Сарипутра, никой не може да я възприеме чрез пробуждане.

Двамата старци избухнаха в смях при тази очевидно позната за тях шега.

Не си спомням нищо друго от срещата с Буда. Мисля, че преди да излезем от парка, посетихме манастира. Тогава, струва ми се, за пръв път видях Ананда. Беше дребен човек, посветил живота си на задачата да научи наизуст всичко, което Буда някога е казал или направил.

Спомням си, че попитах принц Джета дали Буда е казал пред мен нещо, което не е казвал хиляди пъти преди това.

– Не. Винаги използва едни и същи метафори. Единственото ново, поне за мен, бе парадоксът с пробуждането.

– Но за Сарипутра това явно не беше ново.

– Е, Сарипутра го вижда най-често от всички и двамата си разменят неразбираеми за другите шегички. Много се смеят. Не знам на какво. Макар да съм достигнал до състояние, в което мога да се усмихвам на този свят, все още не мога да му се смея.

– Но защо не го вълнува мисълта за сътворението?

– Защото за него тя е без всякакво значение. Върховната задача на човек е да дематериализира Аз-а. За себе си той е успял да стори това. Сега е задвижил колелото на учението си за другите, за да постигнат и те каквото могат. Самият той е дошъл... и си е отишъл.

Демокрит, за разлика от мен, намира тази идея за не толкова неразбираема. Аз мога да възприема представата, че светът се намира в постоянно движение и че това, което ни се струва действителност, е нещо като постоянно променящ се сън и всеки го възприема различно от останалите, както и самият обект се различава от възприятията ни за него. Но липсата на бог, на начало и край, на добро в борба със злото... Накрая липсата на цел прави истините на Буда твърде странни, за да мога да ги възприема.

12.

През последната седмица на дъждовния сезон реката придойде. Жълтите води се надигнаха, заляха пристаните, нахлуха през дървените огради и градът почти потъна под тях.

Притежателите на високи домове, като принц Джета, просто се преместиха на горните етажи. Но хората с едноетажни къщи бяха принудени да се изнесат на покривите. За щастие дворецът бе построен в по-високата част на града и водата в моите покои стигаше само до глезените.

На втория ден от наводнението вечерях с Карака и Фан Чъ. Ненадейно изсвири рог, после отново и отново. Последваха зловещи звуци от ударите на метал в метал. Тъй като в Индия липсата на храна и гражданските вълнения вървят ръка за ръка, единодушно заключихме, че пострадалите от наводнението внезапно са нападнали двореца.

Веднага се запътихме натам, охранявани от персийската стража. Спомням си как дъждът, носен от горещия вятър, биеше право в очите ни. Спомням си колко хлъзгава бе калта под краката ни. И какво бе учудването ни, когато се озовахме пред градината на двореца и установихме, че входът е неохраняван.

С извадени мечове влязохме в преддверието, където водата стигаше до кръста. Наоколо не се виждаше никой, но от други части на сградата долитаха викове. Промъкнахме се навътре и на прага на приемната зала пред очите ни се откри стъписваща гледка. Царската стража се сражаваше помежду си... но много бавно, защото водата затрудняваше движението им. Докато наблюдавахме тази необикновена, подобна на

съновидение битка, вратите на залата се разтвориха и се показаха строе-ни копиеносци, вдигнали оръжие за атака. Стражата в същия миг прибра мечовете си. Боят мълчаливо се прекрати. Цар Пасенади застана безмълвен на прага. Около врата му бе омотана дълга верига, която офицер от собствената му стража държеше с една ръка. В тишината на неподвижната вода ритмичното потракване на царската верига напомняше онази натрапчива музика, на която се наслаждават ведическите богове.

Когато царят мина край нас, аз му се поклоних. Но той не ме видя. Всъщност никой не обърна ни най-малко внимание на персийските пратеници. Щом царят изчезна от погледа ни, прегазих през водата до входа на приемната зала и видях десетина мъртви войници, които плуваха в обогрената с червени струи жълтеникава вода. Сребърният трон в далечния край на залата бе съборен и няколко души се мъчеха да го изправят на пиедестала му. Единият от тях бе Вирудхака.

Вирудхака ме видя и остави другите да се справят с трона. Докато бавно газеше във водата към мен, триеше лицето си с края на мокрото наметало. Спомням си, че ми мина през ум колко нелепо е това негово желание да изтрие лицето си с мокър плат, когато плува в кръв и речна вода.

– Както виждаш, уважаеми посланико, не сме подготвени за церемонии.

Паднах на едно коляно. Бях добил достатъчно добра представа за нещата, тъй че знаех какво се очаква от мен.

– Нека боговете дарят с дълъг живот цар Вирудхака! Карака и Фан Чъ повториха тази благочестива надежда.

Тронът отново се наклони и падна с трясък от пиедестала. Това, общо взето, не бе особено обнадеждаващо като начало на едно царуване.

– Баща ми от години желае да абдикира – каза спокойно Вирудхака. – Тази сутрин изпрати да ме повикат и помоли да му позволя да отхвърли бремето на този свят. Тъй че днес, по негово настояване, като добър син изпълних желанието му и заех мястото му на трона.

Очевидно твърдението на Буда, че този свят е сън, бе повлияло не само на Вирудхака, но и на целия двор. По-късно никой не каза нито дума за кървавото сваляне на Пасенади, поне в мое присъствие. В малкото случаи, когато се споменаваше името му, се подчертаваше, че е осъществил отдавнашната си мечта да се оттегли в гората и е безкрайно доволен. Носеха се слухове, че е постигнал нирвана.

В действителност по-късно същия ден Пасенади бил насечен на парчета, които пренесли в жертва на речния бог. И понеже реката

веднага се прибра в коритото си, жертвоприношението явно е било прието добре.

Скоро след това се срещнахме с принц Джета на една многолюдна улица, където поради изсъхналата речна тиня въздухът бе толкова прашен, че бяхме принудени да държим мокри кърпи пред лицата си и да дишаме предпазливо.

Докато вървахме към керванския площад, принц Джета ми каза:

– Пасенади все обещавахе да се оттегли, но в последния момент променяше решението си. „Още един месец“, казваше. Изглежда, е останал един месец повече, отколкото е трябвало.

– Така изглежда. Все пак беше много стар. Защо... той не изчака?

В Индия често се прибегва до една разумна дискретност – да се заменят имената на високопоставените личности с местоимения.

– От страх. Той е благочестив човек. Макар и да знаеше, че баща му съсипва Кошала, бе готов да чака. Но когато Аджаташатру заграби властта в Магадха, стана ясно, че войната е неизбежна. Затова направи онова, което бе убеден, че е длъжен да направи, за да спаси поне остатъците от царството.

Спряхме пред една сергия която предлагаше чудновати керамични съдове. Фан Чъ неотдавна ги бе внесъл от Китай.

– Одобряваш ли постъпката му?

– Как бих могъл да я одобря? Аз съм будист. Вярвам, че не трябва да се причинява зло на нито едно живо същество. Освен това... покойният беше мой приятел. Знаеш ли? – Принц Джета разсеяно посочи едно гърне с драконова глава. – Казват, че в Китай имало много такива животни.

– Така казва Фан Чъ. Най-доброто лекарство се приготвя от драконови кости.

Чаках отговора на въпроса си. Принц Джета купи гърнето.

– Ако има човек, който може да спаси тази страна от Аджаташатру, това е новият цар – каза той.

– А какво мисли Буда?

– Буда се смя... с лъвски смях.

– Не е състрадателен.

– Как би могъл да е състрадателен. Той е дошъл и си е отишъл. Царете са просто част от налудничавия куклен театър, който Съвършеният вече не гледа.

През горещия сезон Амбалика пристигна в Раджагриха със сина ни. Принц Джета предложи на внучката и правнука си едно крило в къщата

край реката. Междувременно получих съобщение от Суза през Таксила. Великият цар ме упрекуваше, че съм платил за пратката желязо повече, отколкото е необходимо. Но понеже бях възстановил стария търговски път между Персия и Магадха, той бе по-скоро доволен от своя слуга и в двора ме бяха провъзгласили за герой – поне така намекваше в писмото си съветникът по източните въпроси. Наредядаха ми незабавно да се върна вкъщи.

Внимателно обмислих плановете си. Заповядах на Карака да замине за Раджагриха, където да действа като търговски агент на Великия цар. Трябваше също да подготви втори керван с желязо от Магадха, на по-умерени цени от тези, за които се бях договорил аз. Амбалика и синът ми щяха да останат в Шраваста, докато изпратя да ги вземат или самият аз се върна.

За всеобща приятна изненада войната между Магадха и Кошала не избухна. Въпреки че изпрати войски към Варанаси, Аджаташатру не се опита да превземе града. В същото време Вирудхака поведе кошалската армия не на юг към собствения си обсаден Варанаси, а на изток към република Шака. Републиката падна за няколко дни и бе присъединена към територията на Кошала. Сега Републиканската федерация бе на бойна нога.

Общо взето, бях щастлив, че се връщам в Персия, където битките се водят на значително разстояние от Суза, а върховното престъпление – отцеубийството – е почти непознато сред арийците по нашите земи. Струваше ми се чудовишно, че двамата най-могъщи царе на Индия бяха убити от собствените си синове. Но принц Джета приемаше този факт съвсем спокойно.

– Имаме една стара поговорка – каза той. – „Принцовете, подобно на раците, изяждат собствените си родители“.

В последна сметка моята мисия в индийските царства съвпадна с жестоко кръвопролитие и премина под астрологичния знак на рака.

От практична гледна точка за мен бе по-лесно да работя с Вирудхака, отколкото с баща му. Преди всичко Вирудхака бе отличен администратор и за кратко време Кошала отново стана такава, каквато трябва да е била в онези славни дни, за които всички толкова разказваха. Но от друга страна, не ми се е случвало да посетя нито един град в света, където да не ме уверяват, че златният век току-що е свършил. Изглежда, никога не пристигам навреме.

Бях почетен гост при коронацията на Вирудхака – древен ритуал, който бе извършен на мястото за увеселения извън града. Не си

спомням подробности от сложните церемонии, освен че май ги изпълниха малко набързо.

Ала си спомням онзи забележителен миг, когато новият цар направи вълшебните три стъпки върху тигрова кожа, по образец на трите крачки, които направил бог Вишну, за да прекоси света и да изпълни вселената със светлина. Ананда твърди, че скоро след просветлението си Буда сторил същото. Все пак, доколкото знам, Буда не е споменавал за тази своя забележителна обиколка на света пред никой друг освен пред Ананда. Останах с впечатлението – може би погрешно, – че Буда не е склонен към такива показни жестове.

Вирудхака помоли Буда да присъствува на церемонията по встъпването му във власт, но Съвършеният намери за нужно да напусне Шраваста в навечерието на тържеството. За последен път го видели по пътя към земите на шаките. Впоследствие се говореше, че Буда знаел за намерението на царя да нападне родината му и искал да бъде с народа си, когато войната започне. Години по-късно попитах принц Джета дали тази история отговаря на истината, а той поклати глава.

– На Буда щеше да му е все едно какво ще се случи – каза ми той. – Всички опити да го въвлекат в политиката се оказаха безуспешни. Той до края не престана да се смее на кукленото представление. Наистина шаките се надяваха, че ще им помогне да се спасят, защото той, изглежда, одобряваше тяхната сангха. Може и да е било така. Но ако изобщо нещо го е интересувало, то е било будист-ката, а не шакската сангха.

Този разговор се проведе по време на последното ми посещение в Индия. Дано имаш късмет, Демокрите, да живееш достатъчно дълго, та да можеш да кажеш за нещо, че е последно, и да знаеш със сигурност, че си казал самата истина. Никога повече няма да видя алените папагали, жълтооките тигри и лудите в „небесни одежди“. Никога повече няма да пътувам из тази гореща, равна земя, където бързите безцветни реки приждат и се прибират, и винаги предстои прекосяване на някоя от тях.

– Защо Вирудхака нападна Шакия? – попитах аз. Принц Джета реши да започне с официалната версия.

– Искаше да отмъсти за нанесената на баща му обида.

Като архат Пасенади бе длъжен да прости на шаките, задето са му изпратили проститутка за жена. Но Вирудхака бе воин и не можеше да прости тази обида.

– Все пак трябва да има и друга причина.

По правило не приемам официалната версия за събитията. Във

втората стая на канцеларията лично аз неведнъж съм измислял претексти за грозни, но наложителни деяния.

– Вирудхака се страхуваше от републиките не по-малко от Аджаташатру. Сигурно е мислил, че ако пръв ги срази, ще стане по-могъщ от братовчед си. Кой знае? Вирудхака нямаше късмет.

Но в деня на коронацията си Вирудхака като че ли бе получил небесната благословия. Веднага след третата крачка по тигровата кожа всички богове слязоха от небето или се възкачиха от ада, за да го поздравят, а тълпите възторжено приветстваха тази очарователна гледка.

– Ето Вишну – каза принц Джета. – Той винаги е пръв.

Бог Вишну се извисяваше над възбудената тълпа, два пъти по-висок от обикновен човешки ръст. Красивото му лице бе синьо-черно. Косите му бяха вплетени във висока, сложна прическа. В едната си ръка държеше лотос, като Великия цар. В другата носеше рог. С облекчение установих, че този ден бе решил да не носи другите си две ръце. Докато Вишну бавно пристъпваше към тигровата кожа, на която стоеше Вирудхака, хората се проснаха на земята. Мнозина пропъзляха към него, за да докоснат крайчеца на робата му. Внезапно пазарището се изпълни със змии с човешки глави.

Точно зад Вишну вървеше жена му Лакшми. Кожата на богинята лъщеше, намазана с гхи, също като статуята ѝ пред градските порти, а зърната на гърдите ѝ бяха боядисани в яркочервено. Докато двете висши божества кичеха Вирудхака с венци, екзалтираните тълпи започнаха да вият и да танцуват като опиянени от хаома маги.

– Какво са те, за бога? – попитах принц Джета.

– За бога, както и за хората, те са боговете на арий-ците.

Принц Джета се забавляваше от смущението ми. Карака също се засмя.

– Вашият Вишну е прекарал в Индия доста дълго време – каза той на принц Джета. – Цветът му е станал същият като на някой от нашите стари богове.

– Сигурен съм, че имат някакво родство. – Принц Джета реши, че вежливостта изисква да смени темата. – Естествено, това е много рядко събитие. Само веднъж или два пъти през живота на едно поколение се случва царят да събере всички богове.

Докато принц Джета говореше, в далечината се появи коварният червенолик Индра. В едната си ръка държеше мълния, а в другата стискахе голяма бутилка със сома, от която непрестанно отпиваше. Наблизо в колесница, теглена от огненочервени коне, стоеше бог Агни, целият в

черно, с пламтящи очи.

Ведическите богове, омайващи с неземния си блясък, заприиждаха от всички страни, докато накрая обкръжиха цар Вирудхака.

Принц Джета се чудеше как възприемам всичко това. И аз самият не знаех, а и до ден-дневен не съм съвсем сигурен. Дали за миг съм повярвал, че боговете наистина присъствуват. Възможно е. Представлението бе наистина величествено. И все пак бе само представление, както ме увери принц Джета.

– Боговете – каза той – са представени от актьори.

– Но тези актьори са великани!

– Всъщност за всеки бог са необходими двама души. Единият е седнал на раменете на другия, а мантията покрива и двамата. Ефектът е убедителен, нали?

– И страшен. – Имах чувството, че съм пил хаома и сънувам. – Наистина ли хората вярват, че това са боговете им?

Принц Джета вдигна рамене.

– Едни вярват, други не.

– Повечето вярват – намеси се Карака, а след това се обърна към принц Джета: – Вие, арийците, сте взели тази идея от нас. На Нова година, когато нашите хора отиват в храмовете да извършат жертвоприношение, там се явяват всички богове. Заплашват народа с чума и глад. Жреците на храмовете молят хората да дарят храма им, за да предотвратят бедствията. Ако боговете-ар-тисти изнесат наистина добро представление, приходите на храма може да се удвоят.

– В такъв случай онзи, който е отишъл да види Буда Еленовия парк, Брахма ли е бил или двойка актьори? – подразних аз принц Джета.

– Не знам. Не съм бил там – отвърна ми той ведро. – Но от друга страна, и самият Буда не е бил там, защото вече е бил угаснал. Така че дали е бил Брахма или изпълнител на ролята, той все едно си е губил времето. Трябва да призная, че тези огромни богове, които се разхождаха из многолюдното пазарище, ми подеиствуваха потискащо. В известен смисъл там присъствуваха всички главни дяволи на дядо ми и си представих как ще изглежда зороастрийският ад.

За това пък Амбалика страшно се забавляваше.

– Изглеждат толкова истински! Все едно, че са истински, нали?

Амбалика бе присъствувала на коронацията в свитата на старата царица. Бе понапълняла след раждането на сина ми.

– Не съм много дебела и все още ти харесвам, нали? Това бяха първите й думи, когато я посрещнах пред градските врати. Веднъж бях

проявил нетактичност и се бях оплакал, че всички в двора на Магадха са много дебели, включително и самият аз. В онези години почти бях удвоил теглото си.

– Не си дебела. Точно така те харесвам – отвърнах.

– Когато не съм ти съвсем по вкуса, кажи ми. Намирахме се в голямата градина в къщата на принц Джета.

– Ще ти кажа.

Бях очарован от Амбалика. Казах ѝ го.

– Тогава ще ми позволиш ли да дойда в Суза?

– Ако това е възможно.

– Сигурна съм, че никога няма да се върнеш тук. Амбалика изглеждаше тъжна, но говореше весело. Уверих я, че сигурно ще се върна, ако не за друго, то поради прозаичната причина, че „Персия непременно ще продължи да търгува с Магадха. С Кошала също“. Това се оказа вярно. Всъщност, преди да напусна Шра-васти, ме потърсиха всички важни търговци в града. Те до един искаха специални търговски отстъпки. Макар и да отхвърлих няколко подкупа, всеки от които възлизаше на цяло състояние, все пак приех едно предварително възнаграждение от грънчарската гилда под формата на безлихвен заем. Самият заем щеше да бъде изплатен от гилдата, ако направя необходимото вносът на грънчарски изделия в Персия да не се облага с данъци. Сключих това споразумение, за да могат Амбалика и децата ми – тя отново бе бременна – да са осигурени в случай, че принц Джета умре или изпадне в немилост. Естествено, предполагам, че когато отново видя жена си и децата си, ще бъда с господаря на цяла Индия, с Дарий, Великия цар.

През лятото на същата година се присъединих към един пътуващ на запад керван. Освен личната ми стража ме придружаваше и Фан Чъ. Всички останала членове на първоначалната експедиция бяха убити или умрели от треска, или пък си бяха заминали.

– Китайците не обичат да пътуват – каза Фан Чъ със своята неизменна, но съвсем недразнеща усмивка. – Щом Китай е светът, защо да ходят на друго място?

– Персите са същите.

Яздехме коне, защото дните бяха сухи и прохладни. Всъщност времето бе чудесно и бяхме много щастливи за това, че сме млади и живеем – общо взето, рядко усещане.

По време на пътуването ни на запад научих много неща за Китай, но за това ще говоря, когато му дойде Бремето. Мислех, че ще очаровам Фан Чъ с великолепието на Персийската империя. Вместо това той ме

очарова с блясъка – по неговите думи, разбива се – на китайския свят, където едно време имало само една-единствена империя, известна като Средното царство. Но както се случва с империите, тя се разпаднала и днес Китай, подобно на Индия, се състои от множество враждуващи държави. Освен това, също като Индия, тези държави не само били постоянно във война помежду си, но нямало херцог, маркиз или граф, който зад своите крепостни стени да не мечтае един ден да стане единственият господар на възроден Китай.

– Но за да осъществи това, владетелят, който и да е той, трябва да получи пълномощие от небето.

Спомням си, че за първи път чух тази фраза в мига, когато в мъглявата теменужена далечина съзрях приказните кули на Таксила. Обикновено пътникът подушва града, преди да го е видял. В този случай най-напред вижда кулите, а после усеща дима от готварските огньове.

– Пълномощието на небето ние наричаме Страшната царска слава – казах аз. – Нейният повелител бил един от нашите стари дяволи-богове. Той и само той можел да дари владетеля със слава, и пак само той можел да, му я отнеме. Сега знаем, че не дяволът-бог, а Премъдрият господ дарява и отнема Страшната царска слава.

– Учителят Кун би казал, че този повелител е небето, което е едно и също, нали?

Няколко години по-късно щях да се запозная с Учителя Кун. Мога да кажа, че от всички хора, които съм срещал, той е най-мъдрият. Появявай ми, Демокрите! Макар че ти, естествено, нямаш възможност да чуеш друго мнение, тъй като аз сигурно съм единственият човек в западния свят, който познава този забележителен учител.

Учителят Кун, или Конфуций, както още го наричат, не бе като Питагор. Конфуций не бе остроумен. Беше мъдър. По-нататък ще се опитам да обясня разликата между двете. Но и най-големите ми усилия могат да се окажат недостатъчни. В края на краищата гръцкият е език на словесни жонглиори и победители в спорове. Не е езикът Господен, а език на много богове.

КНИГА ПЕТА

Така преминава страшната царска слава

1.

Завърнах се в Суза три дни преди да са се навършили четири години, откакто бях отпътувал с мисията си за шестнадесетте царства на Индия – цифрата е погрешна, дори за онова време. В Гангската равнина царствата са по-малко от шестнадесет, а никой никога не се е заемал да преброи колко са народите на юг. Канцеларията се съгласи с мен, че бъдещите посланици трябва да бъдат акредитирани само към царете на Магадха и Кошала.

Дворът все още се намираще в Суза, но Дарий вече се бе преместил в зимните си покои във Вавилон. Канцеларията се готвеше за заминаване, а харемът вече бе започнал бавното си пътуване с фургони на запад. От царското семейство само Ксеркс все още бе в резиденцията си.

По време на отсъствието ми войната в харема бе завършила с пълна победа за Атоса – нещо, в което никой никога не се е съмнявал. Като се изключи неуспехът ѝ да ме направи Върховен зороастриец, Атоса почти винаги постигаше целите, които си поставяше. Беше принудила Дарий да признае Ксеркс за свой наследник и толкова.

Престолонаследникът ме прие в частните си покои. Тъкмо се канех да се просна на земята пред него, когато той ме хвана с лявата си ръка и се прегърнахме като братя.

Сега, като си спомням, разбирам колко щастливи сме били. И двамата бяхме в разцвета на силите си. За нещастие и двамата не съзнавахме това. На мен ми бе дошло до гуша от продължителното пътуване. На Ксеркс му бе дошло до гуша от Мардоний. Човек не съзнава кога е щастлив. Съзнава само кога е бил нещастен.

Докато пиехме хелбонското вино, разказах на Ксеркс приключението си в Индия. Той бе очарован.

– Трябва да поведе армията! – Бледосивите му очи блестяха като котка. – Великият цар много остаря. ще трябва да изпрати мен. Само че... – Между веждите му, които обикновено се събираха в права линия, сега имаше бръчка. – Може и да не изпрати мен, а Мардоний.

– А защо не и двамата? Мардоний ще бъде под твое командване.

– Ако изобщо ми разреши да тръгна! – Светлината в сивите очи угасна. – Той получава всичко, аз нищо. Той извоюва сто победи. Аз нищо една.

– Ти покори Вавилон – отвърнах аз. – По-точно, бе на път да го покориш, когато заминавах.

– Потуших едно въстание, нищо повече. Но когато поисках да бъда провъзгласен за цар на Вавилон, Великият цар отказа. Според него било достатъчно да управлявам Вавилония, което и правя. Построих нов дворец, в който е позволено да отсядам само когато него го няма.

Така и не можах да разбера със сигурност дали Ксеркс обичаше баща си. Подозирам, че не го е обичал. Бъркотията около определянето на престолонаследника несъмнено го изпълваше с негодувание, а факта, че никога не му бе възложена по-значителна военна мисия, възприемаше като умишлена обида. Но бе във всяко отношение предан на Дарий. И се страхуваше от него, точно както Дарий се страхуваше от Атоса.

– Защо си тук по това време на годината? – попитах аз.

Насаме винаги си говорехме открито и се гледахме в очите.

– Студено е, нали?

Стаята бе леденостудена. Няма град в света с такива резки промени в температурата като Суза. Предния ден беше много задушно. А на сутринта, когато вървах от моите стаи в северната част на двореца към покоите на Ксеркс, забелязах, че декоративните езерца са покрити с тънък проблясващ лед, а дъхът ми се разнасяше като дим из свежия въздух. Не ми бе трудно да разбера защо застаряващият Дарий ненавиждаше зимата и при първите признаци на настъпващия студ се оттегляше в топлия Вавилон.

– Аз съм главният зидар на Великия цар. – Ксеркс показва ръцете си. Под дълбоко изрязаните му нокти имаше хоросан. – Толкова бе доволен от двореца, който построих във Вавилон за себе си, не за него, че ми възложи да завърша и този тук. Дал ми е пълна свобода да строя и в Персеполис. Така че постоянно строя. Постоянно харча пари. Замених повечето египетски строители с йонийски гърци. Те са най-добрите майстори на каменни зидове. Дори наех няколко от твоите индийци като дърворезбари. Имам всякакви помощници, натрупах опит, но не и пари. Дарий от време на време отпуска по малко, колкото да купиш една овца. Не съм виждал стрелец, откакто свършиха Гръцките войни.

Тогава за пръв път чух жаргонната дума „стрелец“ – така гърците наричат златната монета, на която е изобразен Дарий с корона на главата и лък в ръка. А персийската шега гласеше: „Никой грък не може да

устои на стрелеца.“

Ксеркс ме запозна със своята версия за събитията, които се бяха случили, докато бях в Индия. Казвам „своята версия“, защото според мен не може да има напълно правдив разказ за нищо. Всеки вижда света от гледна точка на собствения си интерес. Излишно е да споменавам, че тронът е място, откъдето добре виждаш само гърбовете на просналите се по очи хора.

– Милет падна след дълга обсада. Убихме мъжете. Докарахме жените и децата тук, в Суза. Великият цар възнамерява да ги засели някъде наблизко, а междуременно в старите казарми живеят няколко хиляди милезийки. Избери си. Плачовете и риданията вече почти привършиха. Аз самият взех в харема си една млада вдовица. Учи ме на гръцки или поне се опитва. Умна е като всички милезийки.

Тази умна жена беше лелята на Аспазия.

Трябва да запазим това в тайна, Демокрите. Ако атиняните научат, че майката на незаконния син на Перикъл е племенница на една от конкубините на Великия цар, ще остракизират Перикъл. Демокрит не вярва, че събранието ще прояви достатъчно съобразителност, та да направи подобна връзка. Прав е. Но Тукидид непременно ще се досети.

Студеният вятър разлюля навеса, който още не бе прибран за зимния сезон. През открития портик виждах как вятърът отвява пожълтелите листа. Спомних си за ученическите си години, прекарани на това място, и потръпнах – когато бях дете, в Суза винаги беше зима.

– След като превзехме Милет, както можеше да се очаква, група мидийци подпалиха храма на Аполон в Дидима и изгориха всичко заедно с оракула. След това този идиот Артаферн изпрати вест до всички гръцки градове, че това било отмъщение за опожаряването на храма на Кибела в Сарди. – А така ли беше?

– Братко на моята младост, жреците на Аполон в Дидима, както и жреците на Аполон в Делос, и жреците на Аполон в Делфи получават помощ от Великия цар. Всяка година той им изпраща своите стрелци.

Демокрит иска да знае дали и сега плащаме да гръцкия оракул в Делфи. Не, не плащаме. Войните свършиха. Освен това жреците си взеха поука. В днешно време оракулите рядко се изказват по политически въпроси.

– Все едно, оттогава насам Великият цар не е престанал да се извинява – продължи Ксеркс. – Също така плати за възстановяването на храма. Което означава, че отпуска по-малко пари за Персеполи.

В онези дни Ксеркс изпиваше по пет-шест гарафи неразредено

хелбонско вино на вечер, без да му се отрази. А аз дори и на младини винаги смесвах виното с вода, като грък.

Ксеркс поръча на виночерпеца да донесе още вино. После разказа за края на въстанието в Кария:

– Падането на Милет сложи на място тези селяндури. Друго не можеше и да се очаква. Хистией бе пленен и убит от онзи идиот в Сарди. Великият цар много се ядо-са, защото обичаше Хистией и изобщо не го винеше за историята с Милет. Старият заговорник не бе обвинен в държавна измяна, а в пиратство, пък и той през последните години от живота си наистина беше пират. Майка ти много се разстрои, когато го екзекутираха.

Интригите на Лаида винаги забавляваха Ксеркс.

– След въстанието в Милет те развалили приятелството си. Поне така разбрах. Не знам точно. – По принцип внимавах да се разгранича от гръцката групировка.

– Само в смисъл, че повече изобщо не се виждаха. Но останаха верни един на друг. – Ксеркс се засмя. – В това съм сигурен.

Не се съмнявах в достоверността на сведенията му. Ксеркс имаше десетина шпиони в двореца за разлика от Дарий, който не обръщаше много внимание на интригите в харема, стига да не са свързани с Атоса. Излишно е да споменавам, че Дарий постоянно шпионираше Атоса, както и тя него. Бяха като двама монарси на съседни страни.

– След Милет изпратихме флотата нагоре по йоний-ския бряг. Гръцките градове се предадоха. После нашата флота (сега тя се състои главно от финикийци) прекоси протоците и местният тиран така се изплаши, че избяга в Атина. Чудя се защо. Той бе един от най-верните васали на Великият цар и не го заплашваше нищо. А сега е изменник.

Така, между другото, Демокрите, Ксеркс спомена Милтиад, дребен персийски васал, който три години по-късно щеше да бъде избран за главнокомандуващ на гръцките съюзнически войски. На него се приписва заслугата за така наречената гръцка победа при Платея.

Демокрит ми казва, че Милтиад не се е сражавал при Платея, а при Маратон. За гръцката история такива незначителни подробности несъмнено са от значение. Но сега говорим за персийската история.

– После миналата пролет на Мардоний бе поверено командването както на флотата, така и на армията – продължи Ксеркс. Той обичаше Мардоний като брат и затова още по-болезнено преживяваше успехите му. – За по-малко от шест месеца завладя Тракия и Македония. След покоряването на Египет от Камбиз никой не е прибавял толкова земи към

империята. Имам късмет, че Камбиз е племенник, а не син на Великия цар.

– Защо и на теб не дадоха същите шансове?

Ксеркс вдигна високо дясната си ръка с дланта нагоре – традиционен жест за отдаване на почит към Великия цар при официални церемонии.

– Моят живот бил особено ценен. Но как самият аз ще бъда Велик цар, щом не съм се сражавал на бойното поле? Трябват ми победи! – Трябва ми да бъда като Мардоний! Само че... – Ксеркс отпусна ръката си и я сви в юмрук.

– Царица Атоса ли пречи?

– Да. Благодарение на нея съм престолонаследник. И благодарение на нея и братовчед ми, и братята ми, и ти сте повече от мен.

– Ти несъмнено си много повече от мен.

– Е, да, разбира се. Но ти си видял Индия, а аз не. И благодарение на теб сега сме в състояние да присъединим към империята цял един свят. Е, дано поне това бъде мое дело! И дано Дарий остави Мардоний да си воюва там с гърците, нали това му харесва? Чудя се за-що? На запад няма много неща, които човек би могъл да пожелае.

– А Великият цар не иска ли да отмъсти за опожаряването на Сарди?

– Това може да свърши всеки от стотте генерали. Достатъчно е да опожари Атина. Това е лесно. И безсмислено. Но Индия! – Ксеркс сега бе в по-добро настроение поради голямото количество вино, което бе изпил. Сграбчи ме за лакътя. Ръката му бе загрубяла от военни тренировки. – Когато докладваш на Великия цар, кажи му, че аз трябва да... Не, не може да се казва на Великия цар какво да прави, но...

– Мога да му намегна. Освен това ще говоря с царица Атоса.

– Недей! Ще ти обясни, че иска да съм във Вавилон, за да съм в безопасност.

– Ще те пусне, ако повярва, че завладяването на индийските царства е лесна работа. Тя съвсем не е глупава.

Ксеркс почисти хоросана от ноктите си с върха на кинжала.

– Може и да помогне. Трудно е да се предвиди. Ще помислим – рече той с усмивка. – Ако тръгна, ще дойдеш с мен.

И като всички млади хора радостно се захем да кроим планове за слава. Прелестно удоволствие, недостъпно за старостта, когато на всички планове е сложен край – паяжината е оплетена, а паякът е мъртъв.

– Ако имаме късмет, ще задвижим нещата, преди Мардоний да се е

вдигнал на крака.

Ксеркс, без да иска, убоде палеца си. Появиха се две капчици алена кръв. Той облиза кръвта.

– Мардоний болен ли е?

– Ранен е. – Ксеркс се помъчи да прикрие задоволството си. – Попаднал в засада на връщане от Македония. Ранили го тракийците. Има скъсано сухожилие. Затова сега по цял ден се разхожда, куцайки, и се оплаква, макар че редовно седи на масата на Великия цар. Когато не съм там, сяда от дясната му страна и Дарий го храни от собствената си чиния.

– Но щом е ранен, това ще е краят на историята с гърците.

Правех всичко възможно да отвлека вниманието на Ксеркс, когато започнеш да се оплаква, че баща му го пренебрегва. Но „пренебрегва“ не е точната дума. Дарий виждаше в Ксеркс продължение на Атоса, дъщерята на Кир, тъй че не само благоговееше пред жена си и сина си, но се и боеше от тях. Скоро ще стигна до причината за това.

– Би трябвало да е краят. Безспорно за нас на запад вече няма нищо, като се изключи Мардониевата амбиция да стане сатрап на всички гърци. За щастие няма да може да тръгне на поход през пролетта. А аз ще мога. Затова, ако имам късмет – Ксеркс употреби гръцкия израз, – тази пролет ще поведе персийската армия. И ще тръгнем на изток, а не на запад.

После Ксеркс заговори за жени. Намираше тази тема за безкрайно интересна. Искаше да научи всичко за Амбалика. Задоволих любопитството му. Съгласихме се, че синът ми трябва да израсне в персийския двор. После Ксеркс ми разказа за първата сред жените си – Амстрида.

– Знаеш, че я избра Атоса. В началото не ми беше ясно защо.

– Предполагам, че е било заради парите на Отан.

– Това е една от причините. Но Атоса е по-хитра. Атоса избра Амстрида, защото Амстрида е като Атоса. – Ксеркс се усмихна безрадостно. – Амстрида преглежда всички сметки. Ръководи домакинството. Прекарва часове с евнусите, а ти знаеш какво значи това.

– Интересува се от политика?

– Интересува се от политика. Атоса иска да е сигурна, че след смъртта ѝ ще има друга Атоса, която да се грижи за мен. Естествено, аз обожавам майка си. Благодарение на нея съм престолонаследник.

– Най-големият внук на Кир не може да не бъде престолонаследник.

– Имам двама по-малки братя.

Излишно бе да говори повече. Винаги се бе страхувал, че ще бъде изместен не от Аргобазан, а от собствените си благородни братя. В края на краищата, когато Дарий стана Велик цар, бяха живи трима от по-големите му братя, баща му и дядо му. Откровено казано, подобна аномалия едва ли ще се повтори в персийската история. Все пак не са малко случаите, когато най-големият син е бил пренебрегван в полза на някой от по-младите си братя – ето например случаят със сегашния ми господар Артаксеркс.

– Трябва да ти намерим персийска жена – смени Ксеркс опасната тема. – Трябва да се ожениш за някоя от сестрите ми.

– Не може. Не съм от Шестте.

– Мисля, че това правило не се отнася за царските дъщери. Ще попитаме блюстителя на закона. – Ксеркс допи последната гарафа вино. Прозя се доволно. – блюстителят на закона ще трябва да намери жена и за онзи индиец... как му беше името?

– Аджаташатру. Ксеркс се засмя.

– Лично ще присъствувам на сватбата му.

– Това ще бъде голяма чест за Магадха.

– Ще присъствувам и на погребението му, още по-голяма чест.

На другия ден отпътувахме от Суза в буря, придружена с градушка. След Индия бях така привикнал към лошо време, че не ми правеше никакво впечатление, но Ксеркс винаги възприемаше лошото време като знак, че небето е разгневено, и все се мъчеше да намери начин да отмъсти на дъжда или на вятъра.

– Какъв смисъл има да си господар на вселената, ако не можеш да отидеш на лов заради една буря?

Мъчех се да му внуша спокойствие, но без особен успех. Един път дори стигнах дотам, че му описах Буда. Четирите благородни истини го разсмяха.

Това ме подразни. Не знам защо. За мен Буда бе смразяваща, дори опасна фигура. Но едва ли може да се открие някакъв недостатък в тези четири благородни истини, които са очевидни.

– Толкова ли са смешни?

– Твоят Буда е смешен. Не знае ли, че желанието да не желаяш нищо също е желание. Истините му не са благородни. Не са дори и истини. Няма друг начин да избягаш от човешката си природа освен чрез смъртта.

Ксеркс принадлежеше изцяло на този свят.

Щом прекосихме веригата от ронливи червеникави пясъчници на

югозапад, които са естествената граница на земите около Суза, времето омекна и стана топло; настроението на Ксеркс рязко се подобри. Когато приближихме Вавилон, дори и той не можеше да се оплаче от благосклонността на небето.

Малко преди полунощ бяхме пред градските врати. Стражата тактично поздрави Ксеркс като цар на Вавилон, което всъщност беше неправилно. После големите кедрови врати се разтвориха и влязохме в спящия град. От двете страни на широкия булевард, който води към новия дворец, блещукаха оскъдните огньове на бедняците. Такива огньове има навсякъде, където и да отиде човек на тази земя.

2.

Бях пътешествувал из един свят, който никой в двора не бе виждал и за който дори не бяха чували, затова пред-чувствувах, че завръщането ми ще предизвика доста шум, и да си призная, блазнах се от мисълта, че ще стана център на внимание. Наивно от моя страна. Единственото нещо, което вълнува двора, е самият двор. Отсъствието ми бе останало незабелязано, а завръщането ми не направи никакво впечатление.

Затова пък появяването на Фан Чъ предизвика смях. За щастие това не го смущаваше.

– И те ми изглеждат много особени – заяви той невъзмутимо. – Освен това миришат много лошо, на гра-нясало гхи. Сигурно защото имат толкова много косми по тялото си. Приличат на маймуни.

По телата на жълтите хора от Китай почти няма косми, затова потта им има специфична миризма, която напомня миризмата на варени портокали.

Явих се в първата стая на канцеларията. Там нищо не се бе променило. Изпратиха ме във втората стая, където около същите дълги маси седяха същите евнуси – водеха счетоводството, пишеха писма от името на Великия цар, ръководеха отегчителните дела на империята. Фактът, че се връщам от Индия, ни най-малко не ги интересуваше. Един заместник дворцов управител ми съобщи, че Великият цар вероятно скоро ще ме приеме. Но от друга страна, можело и да не бъде толкова скоро... Мисля си, че тайната на дълговечността на персийския двор е в неговата неизменност.

Лаида също не се бе променила.

– Много си остарял – каза ми тя.

После се прегърнахме. Както обикновено не ми зададе нито един въпрос за самия мен. Не прояви интерес и към Индия.

– Трябва да посетиш стария си приятел Мардоний.

И то веднага. Той безспорно е най-влиятелният човек в двора.

Лаида имаше необикновен усет за властта и се ориентираше към нея почти тъй безпогрешно, както пръчицата на търсачите на вода към най-малката влага в почвата.

– Дарий го боготвори. Атоса е побесняла. Но какво може да направи?

– Може да го отрови – подметнах аз.

– Би го направила, ако беше сигурна, че няма да я хванат. Но както все й повтарям, Мардоний не представлява никаква заплаха. Каква заплаха? Той не е син на Великия цар. „Племенници са наследявали трона неведнъж“ – отговаря тя. Тази година изгуби четири зъба. Просто паднаха. Но ако не разбираш какво ти говори, не питай. Преструвай се, че разбираш всяка дума. Много е чувствителна и мрази да повтаря. Хареса ли ти дворецът, който Ксеркс построи?

Седяхме на покрива на Лаидиния апартамент в новия дворец. На север, малко зад зикурата, постройката на Ксеркс блестеше с цялата си покрита със злато пищност.

– Да. Поне тази част, която видях. Бях само в канцеларията.

– Вътре е много красиво. И удобно. Дарий толкова го хареса, че горкият Ксеркс е принуден да се мести обратно тук, когато дворът е във Вавилон, а това става все по-често и по-често. – Лаида понижи глас. – Остарял е. – Отправи ми един от своите магьоснически погледи. В нейния свят нищо не се дължи на естествени причини. Ако Дарий е остарял, причината за това не е обикновеното въздействие на времето, а някакво вълшебно заклинание или питие.

Чу се шумолене и се появи Лаидиният престарял евнух. Погледна я. Погледна и мен. После пак погледна нея и се оттегли. Те се познаваха толкова добре, че можеха да общуват без думи и знаци.

– Имам нов приятел – каза нервно Лаида. – Надявам се, че и ти ще го харесаш.

– Твоите гърци винаги са ми харесвали. Този откъде е? От Спарта?

На Лаида открай време й бе неприятно, че мога да чета мислите й точно както тя твърди, че може да чете мислите на другите. Но нали съм внук на най-святия човек, живял на земята? А и син на магьосница? Притежавам способности, които не са дадени на обикновените хора.

Демокрит иска да му демонстрирам тези способности. Ето

например паметта ми.

Гъркът не беше много по-възрастен от мен. Беше висок. Имаше бледо лице и дорийско сини очи. Като се изключи това, че носеше сандали вместо обувки, той беше облечен с персийски дрехи и се чувствуваше много неудобно в тях. Отгатнал бях. Наистина беше спартанец. По какво бях познал ли? Не беше мил никога тъмночервената си, дълга до раменете коса – освен може би на дъжда.

– Демарат, син на Аристон. – Гласът на Лаида звучеше почтително.
– Цар на Спарта.

– Цар... вече не съм. Син на Аристон вече също не съм. Благодарение на Делфи.

– Пророчицата е изгонена – заяви Лаида с тон, като че тя лично е извършила тази промяна.

– Много късно за мен.

По онова време няхах ни най-малка представа за какво говорят. По-късно научих повече, отколкото е нужно да се знае за така наречения „Спартански скандал“ – силни думи, като се има предвид колко много скандали стават ежегодно в Спарта, обикновено заради подкупни чиновници. От всички гърци спартанците са най-склонни да се сбият при най-малкото предизвикателство.

Спартанската конституция изисква страната да има не един, а двама царе – глупава разпоредба. Демарат изгубил двубоя с другия цар, Клеомен, който подкупил пророчицата в Делфи и тя обявила, че Демарат не е син на Аристон. А щом приели за истина, че Демарат не е син на Аристон, вече не бил и цар. Онзи ден в Дариевата хижа Хипий ни бе предупредил, че това ще се случи. Но не повярвах на Хипий. Великият цар мислеше, че дори и делфийският оракул не е в състояние да докаже кой от кого е бил заченат преди толкова много години. Но оракулът постигна своето и като всеки друг дискредитиран гръцки цар, тиран или генерал, Демарат пристигна направо в Суза и Дарий го прие. Даде му земя в Мизия и генералски чин.

Разменихме обичайните любезности. После, като съзнавах, че вече съм изживял всичко това с Хистией, попитах:

– Сега ти се мъчиш да убедиш Великия цар през пролетта да тръгне срещу Атина. Когато Атина падне, ще искаш ли Великият цар да завладее и Спарта?

– Само Атина – отвърна Демарат. Забелязах, че студените му сини очи имат цвета на покритите с глазура сини плочки, с които бе облицована вратата на Ищар срещу нас. – Спартанската армия е по-силна от

персийската.

– Няма по-силна армия от армията на Великия цар – нервно извика Лаида.

– Освен спартанската – отвърна Демарат. – Това е факт.

Хладнокръвието на бившия цар ме възхищаваше. Не ме възхищаваша обаче краката му. Носеше отворени сандали, от които се подаваха черни като на вавилонски селянин пръсти. Опитвах се да не гледам нито пръстите, нито косата на Демарат, затова бях принуден да съзерцавам брадата му. По нея се бе наслоил толкова много прах, че имаше вид на изпечена от глина.

– Без съюзници Спарта е уязвима – отбелязах аз. – Спарта е зависима от атинската флота. Ако Атина падне... – не изрекох очевидното.

Демарат ми хвърли убийствен поглед, а после от раздражение започна да подръпна нагоре дългите си персийски ръкави.

– Еретрия, Евбея, Атина. Това са целите на Великия цар за идващата година. Въпросът със Спарта е нещо отделно и ще бъде решен от спартанците. Междувременно Мардоний отново ще поведе армията.

Лаида ме погледна така, сякаш трябваше да съм доволен. Аз пък с погледа си й напомних, че ние не сме от фракцията на Мардоний и гърците, а от фракцията на Ксеркс и Атоса.

– Сигурен ли си?

Задах въпроса на Демарат, но отговори Лаида.

– Не. Лекарите твърдят, че вече никога няма да може да ходи нормално.

– Мардоний е най-добрият генерал на Великия цар. – Гласът на Демарат звучеше унило. – Ако се наложи, може да ръководи похода от носилката. Но няма да се наложи. Видях крака му. Ще оздравее.

– Ако не оздравее... – Внезапно Лаида доби тържествен и пророчески вид. – Няма причина един спартански цар да не поведе армията.

Черните пръсти на Демаратовите крака се свиха като в юмрук. Отместих погледа си.

– Има много сериозна причина, поради която не мога да предвождам армията. – Сега гласът му бе необикновено мек. – Не съм персиец... все още не съм...

По-късно същия ден с Лаида се скарахме жестоко. Казах й, че „последното нещо, от което се нуждаем двамата с нея, е още един поход към Гърция“.

– Нашето бъдеще е на запад – отговори Лаида. – Нека Мардоний засенчва Ксеркс още една-две години. Какво от това? Един ден Ксеркс ще

стане Велик цар и тогава, благодарение на Мардоний или Демарат, ще бъде господар на всички гърци от Сигейон до Сицилия, като и господар на морето.

Сега двамата с Лаида бяхме в различни лагери. Всъщност след този ден не си проговорихме няколко години. Аз бях на страната на Ксеркс, затова правех всичко възможно да насоча персийската политика на изток, докато Лаида продължаваше да приема всички гърци от двора и да подкрепя техните всевъзможни каузи. Но заедно с това продължаваше да е близка приятелка с Атоса. След години, когато отношенията ни се подобриха, тя ми обясни как е успяла да се задържи и в двете групировки.

– Накарах Атоса да повярва, че троя Мардоний. Много бавно, естествено, така че когато умре, всички да решат, че причина за смъртта е кракът, който не зараства.

– Но какво помисли Атоса, когато Мардоний не умря?

– След като му отнеха командването, аз ѝ казах: „Какъв смисъл има да го убиваме?“, и тя се съгласи, че няма смисъл. Прекратих така нареченото отравяне.

Скоро след срещата ми с Демарат бях приет от царица Атоса, която осъди скарването ми с Лаида.

– В края на краищата, тя спаси живота ти.

– Ти спаси живота ми, Велика царице.

– Вярно. Но го направих заради Лаида. Колко мразя този град!

Макар третата къща от харема в Ксерксовия дворец да бе по-разкошна от третата къща на харема в Суза, Атоса постоянно се оплакваше от горещините, от шума, от вавилонците – въпреки че не виждаше други вавилонци освен онези, които винаги са били в двора.

– Естествено, доволна съм от теб.

Говорът на Атоса наистина бе засегнат поради сполетялата я неотдавна загуба на няколко предни зъба. За да компенсира този недостатък, тя свиваше и облизваше намазаните си с емайл устни, от което събеседникът ѝ се чувствуваше много неловко.

– Знам какво искаш да направиш за Ксеркс. Знам, че си се скарал с майка си заради гърците и Мардоний. Но Мардоний...

Реши да замълчи. Сега подозирам, че се е изкушавала да ми разкаже как нейният ослепителен племенник Мардоний скоро ще умре благодарение на Лаида. Но не се поддаде на това моментно изкушение. Само подритна ста-рия прокъсан килим с блестящата си сребърна обувка. Старият килим пътуваше навсякъде с нея. Мисля, че се дължеше на

суеверие. Всъщност самият аз бях суеверен. Атоса заговори, без да вдига очи от килима.

– Казват, че Мардоний няма да може да излезе на бойното поле тази пролет – рече тя и впери поглед право в мен. – Разкажи ми за Индия.

Разказах ѝ за Индия.

Старческите очи заблестяха от алчност.

– Богата, богата... – повтаряше тя.

– И лесно ще я завоюваме – добавих аз. – Ще го направи Ксеркс.

– Не може да го излагаме на риск – заяви твърдо Атоса.

– Той трябва да докаже, че може да застане начело на армията, преди да е умрял Великият цар.

– Твърде опасно е. Особено сега. В днешно време. Всички ние сме толкова стари. О, гробницата!

Внезапните скокове на мисълта ѝ още повече ме затрудняваха да разбера и без това неясно произнесените Думи.

Погледнах я глупаво.

– Гробницата. Гробницата на Дарий. – Тя внимателно нагласяваше устните си, за да изговаря всяка сричка. – Колко ужасно!

– Лунният знак ли?

Дяволският знак украсяваше фасадата на Дариевата гробница, за да уравновесява слънцето на Премъдрия господ – Хистасп бе паднал мъртъв пред гробницата, вбесен от това богохулство. Сега Хистасп е вътре, а лунният знак пак стои на фасадата.

– В това няма нищо лошо – отвърна Атоса, като извади едно цвете от гирляндата около врата си и го хвърли към статуята на Анахита в ъгъла. – Луната е нейният знак и не бих искал да лежа под знака на никой друг. Не, случи се нещо друго. В гробницата има място само за дванадесет от нас. Старият Хистасп и двама от братята на Дарий вече са положени в една ниша. После Дарий, аз и сестра ми Аристана ще заемем другата, а за шестима от племенниците ми ще са нужни останалите две. Днес сутринта Дарий наредил да дадат мястото, което трябваше да заеме младият Артаферн, на Пармида. Представи си, не на друг, а на Пармида! Тя впрочем умря миналата седмица. Казват, било много мъчително.

Атоса постави тънката си жълта китка на мястото на изрязаната гърда.

– Да, същата болест. Но мен ме лекуваше Демокед. И не умрях. А тя се бе оградил само с египтяни. И умря много мъчително. Казват, че накрая тъй се била смалила че приличала на едногодишно дете. –

Приятното видение, на което се бе отдала, скоро бе прекъснато от мисълта за гробницата. – Да лежи с нас в тази каменна сграда завинаги! О, казвам ти, това е непоносимо! Тук има някаква тайна! Разбира се, носят се слухове... Но защо той направи такова възмутително нещо? Ако е, за да ме ядоса, успя. Не мога да се помиря с мисълта, че в тази вечност ще лежа до дъщерята на убиец, предател и узурпатор.

Да си призная, съвсем бях забравил за Пармида, дъщерята на мага узурпатор Гаумата. Лаида ми бе разказала колко изненадани били всички в двора, когато Дарий обявил, че има намерение да се ожени за нея. Още повече се изненадали от обяснението му: „Узурпатор или не, магът бе Велик цар цяла година. Ето защо дъщеря му Пармида е дъщеря на Велик персийски цар. Ето защо подхожда да бъде моя жена.“

– Трябва да ми обещаеш, в името на Анахита... добре, в името на Премъдрия господ, че когато и двамата с Дарий умрем, ще убедиш Ксеркс да изхвърли тази отвратителна жена от гробницата. Закълни се!

Докато се заклевах, Атоса ме гледаше с подозрение.

– Ако нарушиш клетвата, аз самата нищо няма да мога да ти сторя. Но богинята е всемогъща. Богинята е навсякъде.

Червените очи на Атоса ме изгаряха.

– Ще направя каквото мога. Но съм сигурен, че само една дума да кажеш на Ксеркс...

– Казана му е тази дума. Но той забравя. Освен това е склонен да се влияе от други съображения. – Атоса не точни какви. – Затова разчитам на теб. Само на теб. Атоса имаше и други оплаквания. Рядко виждала Ксеркс Когато дворът бил в Суза или в Екбатана, Ксеркс бил във Вавилон или в Персепол.

– Има мания да строи. – Атоса направи гримаса. – Разбира се, и баща ми беше същият. Но това е много скъпо увлечение, както сам той установи. И няма край. С течение на годините наблюдавах как Ксеркс създава в Персепол най-красивия комплекс от недовършени сгради. Когато Калий пристигна в Персия за мирните преговори, заведох го в Персепол. Елпиника ми каза, че построеното от Ксеркс до такава степен го поразило, че зяповядал на един от робите си да скицира главните сгради. В момента атиняните усилено строят имитации на Ксерксовите творения. Аз за щастие съм видял оригиналите. И за щастие никога няма да видя грубите копия на Фидий.

Атоса призна, че се чувства малко самотна и изолирана.

– Край мен е Лаида, разбира се. Но тя е обезумяла от гръцката политика. По принцип евнусите са ми съвсем достатъчни. В края на

краищата те са били моите очи, уши и ръце още от детинство. Но това ново поколение изобщо не е като старото. Подчертано приличат или на жени, или на мъже. Нещо не е наред. По времето на баща ми те бяха съвсем уравновесени и изцяло предани. Знаеха какво искаш, без да им го казваш. Сега са нахални, тъпи и небрежни и двете стаи на канцеларијата са в разруха. Нищо не се изпълнява както трябва. Мисля, че са виновни всички тези гърци от Самос. Много са красиви, разбира се. Дори са интелигентни. Но от тях не стават добри евнуси. От тях не става нищо друго освен размирници. Нали знаеш, че Лаида пак заговорничи?

– Да, видях царя на Спарта.

– В харема наричат Лаида царицата на Гърция. Е, нямам нищо против. Ако не беше тя, никога нямаше да знам какво замислят тези противни хора.

– Сега какво замислят? – Когато се отнасяше до нещо сериозно, задавах на Атоса пряк въпрос и понякога получавах пряк отговор.

– Искат война през пролетта. Атина трябва да бъде разрушена и така нататък. Всичко това е напълно безполезно, но Хипий...

– Пак Хипий.

– Не ме прекъсвай.

– Просто повторих, Велика царице.

– Не повтаряй. Хипий отново е убедил Дарий, че атиняните искат той да се върне там като тиран. Дарий остарява.

За разлика от Лаида Атоса не шептеше изменническите думи. Тя крещеше, тъй като знаеше, че тайната служба ще повтори всяка дума на Дарий. По този начин общуваха помежду си. Едва след Дариевата смърт разбрах защо тя не се страхуваше от него. И защо той се страхуваше от нея.

– Дарий е объркан. Той действително мисли, че Атина иска да възвърне тиранията сега, когато всички останали гръцки градове установиха демокрация.

Изненадах се.

– Но нали йонийските градове са...

– Всичките сега са демокрации. Тираните бяха изгонени, до един. Благодарение на Мардоний. Отначало Дарий се вбеси. Но после осъзна колко хитър е Мардоний. – Очите на Атоса приличаха на помътнял емайл, осветен от факли. – Мардоний е хитър. Понякога ми се струва, че е прекалено хитър. Все едно, докато влизаше победоносно от град в град, той разбра, че тираните са непопулярни, защото са верни на Персия.

– Отлична причина да бъдат запазени.

– Така бих помислила и аз. Но Мардоний е по-проницателен от нас. Настоял да се срещне с видните гръцки търговци – същите тези, които ръководят тълпата, когато се събира да гласува. После ненадейно Мардоний изгонил тираните от името на Великия цар. Ей така. Сега той е героят на йонийските демокрации. Вълнувашо, наистина.

– Тираните може да са си отишли, но съм сигурен, че за Мардоний е останала една царица в Халикарнас.

Забележки от този род забавляваха Атоса.

– О, да, Артемизия е царица. А освен това е вдовица и е красива!

– Истина е, че е вдовица, но е доста грозна.

– Всички царици трябва да бъдат смятани за красиви – отговори твърдо Атоса. – Освен от страна на мъжете им. Както и да е, сега благодарение на Мардоний Персия се намира в смешно положение. Покровителка е на демокрацията в йонийските градове, а същевременно се мъчи да свали атинската демокрация, за да възстанови тиранията.

– Мардоний е много смел.

– По времето на баща ми щеше да бъде одран жив пред вратите на двореца, задето си е присвоил правата на Великия цар. Но постоянно си напомням, че времената са други. – Атоса реши да провери дали се клати един от оцелелите й зъби и лицето й се сви от болка. – Мардоний има късмет, че успя да завладее Тракия и Македония, иначе Дарий сигурно щеше да се ядоса. Но сега положението е такова, че Дарий слуша Мардоний, само Мардоний. А това означава, че ще има нов поход към Гърция, със или без Мардоний. Освен ако... Разкажи ми за Индия.

Като политик Атоса беше изключително практична и реалистична. Знаеше, че рано или късно Ксеркс трябва да се изяви във война, а имайки предвид победите на Мардоний, тя бе наясно, че колкото по-рано стане това, толкова по-добре. Не се боеше, че Ксеркс може да загуби битка. Та нали бе внук на Кир? Страхуваше се обаче, че може да стане жертва на фракцията на Гобрый. Знаеше също, че е далеч по-лесно да убиеш командувачия на бойното поле, отколкото добре охраняван принц в двореца.

Щом свърших, Атоса изрече страховитата фраза:

– Ще говоря с Дарий.

Мисля, че за всичките години, през които я познавах, не съм чувал от нея тази фраза повече от три пъти. Звучеше като обявяване на война. С благодарност целунах ръката й. Отново бяхме съзаклятници.

Няколко пъти се опитах да посетя Мардоний, но той бе толкова

болен, че не можеше да ме приеме. Кракът му бе гангренисал и се говореше, че ще го ампутират. Всички изказваха съжаление, че Демокед не е жив.

Фан Чъ бе възхитен от Вавилон.

– Тук живеят най-малко шестима китайци, а единият е съдружник на Егиби.

Цял свят, с изключение на Демокрит, знае, че „Егиби и синове“ са най-богатите банкери на земята. От три поколения насам финансират кервани, флоти, войни. Не познавах отблизо нито един от тях, но затова пък Ксеркс отлично ги познаваше. Поради страстта му към строителството винаги не му достигаха пари и Егиби неизменно му услужаха, понякога при доста приемливи условия.

Обикновено даваха заеми с двадесет процента лихва, но за Ксеркс намалиха лихвата на десет процента, с което му дадоха възможност, ако не да завърши, то поне да започне десетина дворци, а също и да води Гръцките войни Ксерксовата жена Рексана бе внучка на един от тези Егиби. Тя много се срамуваше от това родство – факт който забавляваше Ксеркс.

– Не могат да откажат пари на един роднина – обичаше да повтаря той. Чудно защо Дарий ненавиждаше банкерите, след като самият той по душа бе търговец. Предполагам, че е искал да отстрани посредниците. Във всеки случай финансираше царството си чрез данъци и грабежи. Ксеркс твърдеше, че Дарий нито веднъж не с взел заем.

– Знаеш ли, струва ми се, че баща ми изобщо не разбираше от тези неща – каза ми той години по-късно.

Никога не споменах пред Великия цар Ксеркс, че едва ли има нещо, свързано с финансите, което предшественикът му да не е знаел. Например онова прословуто обезценяване на постъпилите в хазната пари. Макар да твърдят, че Дарий научил този трик за мамене на гражданите от Хипий, аз мисля, че е точно обратното. От друга страна, златните монети по Дариево време винаги пазеха стойността си.

– Аз съм стрелецът! – обичаше да казва той, като удряше монетата по масата така, че да звънти. – Това е моето лице, моята корона, моят лък. Хората трябва да знаят колко струвам.

А те знаеха. И още знаят. Стойността на златните монети спадна едва през последните години.

Успях да уредя няколко срещи на Фан Чъ с Ксеркс. Като преводач се погрижих да се харесат взаимно. Успях не само да събудя интерес у Ксеркс към Индия, но разказите на Фан Чъ за Китай развълнуваха и

двама ни.

– Колко е голям светът! – възкликна Ксеркс по едно време.

Бяхме разгледали до една всички карти, а Фан Чъ не бе много обстойтелен, що се отнася до пътищата за влизане в Китай. Наистина, каза ни, че по суша има два пътя. Единият минава през високите планини на изток от старата република Шака, другият пресича обширната северна пустиня отвъд река Оке. Самият Фан Чъ бе пътувал по море до магадханското пристанище Чампа.

– Плаването ми отне повече от година – каза той – е искам да се връщам по този път. Искам да открия подходящ сухоземен път – „копринен път“, който ще ни свързва с вас.

По-късно, в Китай, Фан Чъ призна, че умишлено говорил неясно за пътищата към Средното царство, както го наричат те, защото бил поразен от необятността на Да-риевата империя.

– Мислех, че Персия е колкото Магадха. Вместо това видях един световен монарх, който, за наше щастие, нямаше представа точно колко е голям светът. Затова реших, че не ще е хубаво той да дойде в Китай. Персийската армия на Жълтата река би била извънредно тревожно събитие.

Забележи разликата между човека от Китай и гърка. Гъркът винаги е готов да предаде родината си заради накърнено самолюбие. Макар Средното царство да бе разпокъсано на десетки воюващи държави, на никой китаец – освен може би на така наречения син на небето – не би хрумнало да повика на помощ войски на чужда раса. Дългите хора са не само изключително интелигентни, но са и убедени, че сред всички народи на света те са неповторими. В техните очи варвари сме ние! Ето защо само малцина авантюристи по душа пътуват извън Китай. Останалите не се интересуват от земите отвъд Средното царство.

Фан Чъ побърза да склучи някои сделки с „Егиби и синове“. Умело използва страстта им към китайския плат – коприната. Продаде им каквото имаше, купи каквото можеше да си позволи, взе заем срещу бъдещи печалби.

Докато все още чаках лична аудиенция с Великия цар, Фан Чъ уреди финансирането на един конвой товарни кораби, който да го отведе до Индия, а оттам щеше да прехвърли стоките си на керван. След това се канеше да прекоси Индия и да влезе в Китай през високите планини – дълго и криещо опасно пътуване, каквото младите хора предприемат, без да се замислят.

След краткия траур за Пармида Дарий даде прием и аз използвах

този случай, за да представя Фан Чъ в двора. В началото втората стая на канцеларията имаше най-различни възражения. Наистина ли е посланик жълтият човек? Ако е така, на кой цар? Ако е само търговец, не може да бъде приет. В никакъв случай. Накрая се намеси Ксеркс и посланикът Фан Чъ бе призван да се яви пред Великия цар и да му поднесе уверенията на херцог Лу, че го признава за свой господар.

По обед влязохме в колонната зала. Ксеркс току-що бе завършил тази красива сграда. Намираше се на северозапад от двореца. Дворцовият управител ме прие любезно. Персийските благородници, които открай време не знаеха какъв точно е санът ми, ме посрещнаха почтително. По принцип те не обичат жреците. Само че аз съм толкова жрец, колкото и благородник. Но макар да бях ни риба, ни рак, бях близък на царското семейство, затова всички те ми се усмихваха любезно, предлагаха бузи, прошепваха комплименти – всички с изключение на Гобрий, Той никога не ме удостои с повече от кимване. Като част от фракцията на Атоса и Ксеркс, аз представлявах врага. Забелязах, че брадата на стареца е претърпяла още една промяна. Подобно на есенно листо, от крещящо червена тя бе станала мръсножълта.

Присъствуваха повече от стотина синове и племенници на Великия цар, но Мардоний го нямаше. За пръв път видях Артаферн, сина на стария лидийски сатрап. Приличаше на баща си. Само изражението му беше друго – направо каменно и излъчващо амбиция. Придружаваше го лидийският генерал Датис, когото бях срещнал преди години в ловната хижа на пътя за Пасаргада.

Гръцката колония се бе събрала вляво от трона. Хи-пий изглеждаше много стар. И непоколебим. Крепеше се на ръката на Милон, който бе станал красив мъж. Поклоних се на Хипий. Прегърнах Милон.

– Станал си направо черен – каза ми той учудено.

– От много гълтане на огън – отвърнах аз и се отдалечих. Не ми се говореше с царя на Спарта.

Фан Чъ не се отделяше от мен. Благородниците го гледаха втренчено, сякаш бе някакво чудновато животно. Той им отвърщаше със същия поглед. Персийската архитектура не бе по вкуса му, затова пък много му допадна великолепието на дрехите.

– А къде е семейство Егиби? – попита той внезапно.

– Намираме се в двора. – Сметнах този отговор за достатъчен.

– Знам. Знам още, че дават заеми на престолонаследника.

– Намираме се в двора – повторих аз. – Семейство Егиби са банкери, търговци. Великият цар не може да ги приеме.

– Но семейството му има делови връзки с тях. – Да, но само насаме. В двора Великият цар приема единствено благородници. Не е ли така и в Китай? – Казват, че може би е било така едно време.

Фан Чъ бе майстор на лишените от точна информация забележки, които обикновено приписваше на своя учител Кун.

Във всяка от столиците на Великия цар дворцовият церемониал следва местните ритуали, заварени от Персийската империя. В Мемфис Великият цар е фараон и бог. В свещената Пасаргада е племенен вожд. Във Вавилон е халдейски цар и властта му е дадена от жреците, които поддържат възгледа, че макар сега градът да принадлежи на един смъртен цар, дворцовият церемониал трябва да си остане земното отражение на безсмъртната слава на Бел-Мардук. По тази причина музикантите свирят музика, много по-подходяща за забава с проститутки, отколкото за прием на Великия цар, а танцьорките от храма правят смущаващо неприлични движения, за да изразят преклонението си пред Ишар, която е Кибела, която е Анахита, която е Диана, която е... вездесъща.

Във Вавилон върховният жрец на Бел-Мардук изпълнява и длъжността церемониалмайстор. Този ден гласът му бе в отлична форма. Бе застанал пред входа на колонната зала и виеше срещу нас на старохалдейски. После началникът на стражата изрева:

– Великият цар Дарий, господар на всички земи, цар на Вавилон, цар на царете!

Дарий се появи на прага, а слънцето светеше зад гърба му. Щом стъпи на дългия сардийски килим, разстлан до трона, всички се пронахмем по очи на земята.

Великият цар бе облечен с пурпурната мидийска мантия, която се полага само на монарха. На главата си носеше високия кидар на Кир, украсен със синьо-бяла лента. В дясната си ръка държеше златния жезъл, а в лявата – златния лотос. Дворцовият управител носеше церемониалното снопоче пера за пропъждане на мухи и сгъната салфетка. Началникът на стражата носеше столчето за крака. Член на вавилонското царско семейство му пазеше – сянка със златен чадър. Този чадър бе принадлежал на древните асирийски царе. Няколко крачки зад Великия цар вървеше престолонаследникът.

Докато Дарий крачеше бавно и величествено към центъра на зала-та, жреците припяваха тържествена песен.

Макар че от нас се изискваше да не вдигаме очи от червения под, всички тайно наблюдавахме Великия цар.

Сега Дарий бе рус като скит. Потърсих признаци на остаряване и ги

намерих – това винаги е лесно, освен когато гледаш собственото си лице в огледалото. Преди ня-колко месеца Дарий бе получил парализа и сега едва забележимо влачеше левия си крак, а лявата ръка, в която държеше лотоса, изглеждаше схваната. По-късно ми обясниха, че цялата му лява страна е безчувствена, а лотоса завързват за ръката му.

Но лицето на Дарий въпреки всичко бе красиво и не ми се стори да е гримирал повече от обикновено. Сините му очи гледаха открито. И все пак контрастът между него и Ксеркс бе твърде ярък. Ксеркс бе с половин глава по-висок от баща си. И беше млад. В дясната ръка на Ксеркс имаше златен лотос. В лявата все още нямаше нищо.

Подозирам, че Дарий отлично е съзнавал, че няма човек в залата, който да не се пита колко още му остава, кога лъвският трон ще смени своя собственик – макар че лъвският трон не се използваше във Вавилон. По настояване на жреците Великият цар бе принуден да седи на един не особено внушителен позлатен стол, който акад-ските царе бяха използвали в продължение на хиляди години или поне така твърдеше върховният жрец. При последното вавилонско въстание Ксеркс нареди този стол да бъде насечен и изгорен. Като гледаше как гори, той каза:

– Виждаш ли, бях прав! Дървото е ново. Тук всичко е подправено!

Култът към древността във Вавилон от край време граничи с лудост. Заслугата за това принадлежи на На-бонид, последния вавилонски цар. Той прекарал живота си в разкопки на забравени градове. Когато Кир завзел Вавилон, Набонид бил записан в разчитането на текста върху крайъгълния камък на някакъв храм и изобщо не разбрал, че вече не е цар, докато не се върнал в двореца, където живеел Кир. Поне такава е историята, която обичат да разказват чернокосите. Всъщност Набонид бил пленен, затворен, освободен. Тогава се върнал към разкопките си.

Набонид и неговият приятел, египетският фараон Амазис, започнаха това непрекъснато ровене и имитиране на миналото, което все още продължава. Нищо не е достатъчно старо, нито достатъчно грозно за истинския любител на старини. Още по-лошо е, че се възстановяват всевъзможни, отдавна забравени религиозни обреди, особено в Египет. За свой вечен срам Кир насърчаваше антикварните страсти на вавилонските и египетските си поданици. Отгоре на всичко политиката му бе да отъждествява Ахеменидите с по-известните отмерили династии.

Тази лудост продължиха всички негови приемници, с изключение на Ксеркс. Повече от двадесет години десетина маги усилено работеха в една задна стая на двореца в Суза, за да измислят правдоподобни родословия за Дарий. С течение на времето той се оказа роднина на всички –

от Зевс до Амон Ра, – и то по права линия!

Дарий седна на мястото си. Ксеркс застана зад него. Ние се изправихме, скрили ръце в ръкавите си, с почително наведени глави. Вавилонският върховен жрец напевно изреждаше титлите на Великия цар. Последва еротичен танц, изпълнен от жени от храма на Ищар. В цялата церемония нямаше нищо персийско.

Дворцовият управител, въоръжен със списъци, зашепна на ухото на Дарий нещата, които трябва да знае за случая. Понеже Дарий сега бе почти глух, често се получаваше объркване. Например някой съвсем неочаквано биваше удостоен с командването на несъществуващ граничен пост. И все пак Дарий настояваше лично да извърши назначенията за разлика от Ксеркс, който прехвърли тези текущи дела на канцеларията. Ето защо Дарий докрай държеше под контрол държавната машина – нещото, което Ксеркс така и не постигна.

Дарий говореше общи неща. От време на време произнасяше неправилно най-обикновени думи, което е характерно за хора с частична или пълна парализа на лявата страна. Навремето Демокед ми бе казал, че стане ли това, вече нищо не е в състояние да помогне на болния. Но ако той е силен или упорит човек, може да му се предприше една билкова лапа, тъй като това „нямало да му причини вреда“. Демокед бе необикновен лекар.

Всичко било наред на северната граница – така заяви Дарий. Племената не се бунтували. Размирици имало в Армения. Великият цар ги прекратил. Тревожни съобщения от Египет както обикновено. Но Египет бил също като Вавилон – пълен бил с религиозни фанатици, луди и авантюристи. Великият цар възстановил реда.

Докато Дарий говореше, аз наблюдавах гърците. Де-марат и Хипий заедно оглавяваха група от десетина изгнаници. Като се изключи Хипий, в двора вече нямаше тирани. Тяхната ера бе отминала. Сегашните гърци бяха разжалвани генерали, адмирални, магистрати, които вярваха, често с основание, че съответната демокрация се е отнесла зле към тях. Особено засегнати се чувствуваха атиняните. Но и атинското народно събрание е доста своенравно. Всеки гражданин може да бъде изгонен, ако мнозинството в това до голяма степен покварено и винаги лекомислено събрание на града гласува за остракизъм. Рано или късно почти всеки изтъкнат гражданин бива изпратен в изгнание. Демокрит мисли, че преувеличавам. Не преувеличавам. Един ден ще се отърват и от генерал Перикъл просто защото ги отегчава.

– По въпроса за Запада... – Дарий кръстоса ръце. Жезълът и

лотосът размениха местата си точно както разменят местата си скиптърът и камшикът на египетския фараон, когато реши да изрази със символи властта си над Двойното царство. – Доволни сме от племенника си Мардоний. Той сломи мощта на западните гърци, доколкото те я имаха. Тракийците ни изпратиха пръст и вода в знак, че приемат нашето господство. Цар Александър от Македония също ни изпрати пръст и вода. Той ни е вечен слуга. Въпросът със западните гърци е решен. Няма да има пролетен поход.

По лицето на Ксеркс пробягна лека усмивка, въпреки че бе длъжен да остане безизразен като статуя зад баща си.

Нямаше усмивки от гръцка страна. Великият цар бе изрекъл тези думи от трона. Гърците можеха да настояват за война само при частна аудиенция и те, разбира се, щяха да го направят. Неспойна зима очакваше Дарий.

Великият цар огледа залата. Очите му се спряха върху мен и той кимна.

– Сега приемаме посланика си в Шестнадесетте царства отвъд река Инд. Изказваме похвала на Кир Спитама, заедно откри търговския път между нашата сатрапия Индия и страните... и страните...

Последва дълго мърморене между Дарий и дворцовия управител. Дворцовият управител с труд изговори думите Кошала и Магадха, които Дарий и без това не чу. С раздражение смушка дворцовия управител със скиптъра си, за да го накара да млъкне.

– ...и шестнадесетте страни – твърдо изрече Дарий. – Първият керван с голяма партида претопено желязо пристигна в Бактра малко преди пълнолуние. През Идващата година ще получим други метали, платове и скъпоценни камъни от тези... от тези далечни земи. Ела тук, Кир Спитама!

Двама церемониалмайстори излязоха напред и ме придружиха до трона.

Проснах се на земята пред златното столче в краката му.

– Сега ти си моите очи – каза Дарий.

Дворцовият управител вече ме бе предупредил, че ще е направят царски съгледвач. Това означаваше, че хазната ще ми плаща една доста добра заплата, полагаща се като на висш държавен чиновник. Означаваше още и че ще мога да отсядам във всички царски дворци и да пътувам на държавни разноски винаги когато пожелае, придружен от официална стража и глашатай, чийто вик „Път за царския съгледвач“ е достатъчен, за да накара половината от населението на империята да се свлече от

ужас на земята. На определени интервали всяка сатрапия се проверява от царски съгледвач. Сатрапът и чиновниците му докладват оплакванията на гражданите и той има право да възстанови справедливостта на място.

Докато изпълнява тази длъжност, царският съгледвач е заместник на монарха. Поради голямото богатство и сложното устройство на много от сатрапиите – имам предвид най-вече Египет, Лидия и Индия – подкупният съгледвач забогатява. Аз не бях подкупен. Разбира се, не ме и изпратиха в богата провинция. Направих една обиколка на йонийските градове, където няма голямо богатство, и още една в Бактрия, която е бедна.

Благодарих на Премъдрия господ и на Великия цар, който го бе вдъхновил. Накрая Дарий ме побутна дружелюбно с крак по рамото. Не му се слушаха повече благодарности. Изправих се и тогава видях колко изтощено е гримираното му лице. Но очите му все още бяха будни, дори дяволити.

– Има една земя на изток от изток, наречена Китай – обяви Великият цар

Дарий явно се забавляваше за сметка на гърците, които ни най-малко не се интересуваха от моята мисия. Колкото и да е чудно, повечето персийски благородници бяха също тъй безразлични към съблазните, които очакват завоевателя на нови светове. Според тях Персия и така бе достатъчно голяма. Винаги са страдали от липса на любознателност.

– Тази далечна земя е пълна с градове и реки, със злато и крави. – Дарий сега говореше за собствено забавление, а може би и за мое. – Хората са потомци на един жълт бог и живеят на двата бряга на жълта река, която никога не пресъхва. Навремето са имали владетел, изпратен от небето. Но от смъртта му досега благородниците не се занимават с нищо друго, освен да се карат помежду си, както сме правили и ние навремето. Това някога единно, богато царство днес е нещастна земя, разпокъсана на малки, размирни държави, които имат нужда от Велик цар, за да ги закриля и да ям даде стабилна парична система и съвършена справедливост. Господарят на една от тези земи на изток от изток сега е готов да ни предложи пръст и вода. Изпратил ни е посланик.

Тези думи бяха – в най-добрия случай – малко пресилени. Мисията на Фан Чъ бе търговска, а не държавническа. Но Дарий добре знаеше какво прави. Искаше да изостри апетитите на родовете. Искаше да ги убеди в онова, в което сам той открай време вярваше: бъдещето на Персия е на изток и на изток от изток.

За щастие Фан Чъ не разбираше нито дума персийски, а аз му превеждах само онова, което исках да чуе. После превеждах на Великия цар онова, което той би искал да чуе. И тъй като никой от присъстващите не познаваше индийския диалект, на който говорехме с Фан Чъ, нищо не ми пречеше да импровизирам свободно.

Фан Чъ падна по очи пред Великия цар. Ако не друго, то външността му успя да привлече вниманието на нашия самовглъбен двор. Всички бяха втренчили погледи в него. Жълтокожи има в почти всички персийски градове, но съм сигурен, че нито един благородник не може да види такъв човек отблизо, ако не се занимава с търговия – това обаче е слабо вероятно, защото на персийския благородник не е позволено да търгува, нито да взима пари на заем, поне на теория. За двора жълтокожите китайци са просто мълва, като онези двуглави африканци, които Скилак твърди, че е срещал.

Фан Чъ бе облечен от глава до пети в яркочервена китайска коприна. Беше хубав мъж, на моя възраст. Принадлежеше към съсловието на воините и бе служил в армията на едно от първите семейства в херцогство Лу. За разлика от повечето младежи от неговата раса и потекло той искал да види големия свят. Използувал търговията като предлог, за да осъществи пътуването си до Индия и Персия.

– Поднасям почитания на Великия цар – каза Фан Чъ.

Преведох „Великия цар“ като „Световен монарх“.

– Тук съм, за да открия отново търговски път по суша между Персия и Китай – каза Фан Чъ.

Това преведох точно. Към него прибавих: „Идвам като посланик на херцога на Лу – една страна, голяма и богата колкото Лидия. Моят господар заявява, че ако един ден отидеш при него с армиите си, ще те посрещне с пръст и вода и ще ти се подчинява като роб“.

В колонната зала настъпи известно раздвижване, но не и сред гърците. За тях онова, което не е гръцко, не съществува.

Дарий изглеждаше много доволен.

– Кажи на господаря си, че ще отида при него с цялото си войнство. Кажи му, че със собствените си ръце ще приема пръстта и водата, които ми предлага. Кажи му, че след това ще го направя мой сатрап на... на цял Китай.

Дарий се държеше великолепно. Знаеше за Китай толкова, колкото и аз. Със същия успех можехме да си говорим за луната. Но за двора той изглеждаше осведомен, невъзмутим, всемогъщ.

Фан Чъ явно се озадачи от тези речи, които бяха значително по-

дълги от неговата скромна молба за откриване на търговски път.

Казах на Фан Чъ:

– Великият цар ще закриля всеки керван, който пътува от Персия за Китай. Заповядва ти да му направиш списък на всички стоки, които твоята страна ще разменя ва персийското злато или за други стоки.

На Великия цар отговорих:

– Ако дойдеш в Лу, ще изпълниш съкровено желание на владетеля му, който обещава да ти служи вярно като сатрап на цял Китай.

Изнесеното от Дарий и мен представление предизвика сензация, за която целият двор говореше до края на зимата. Дори и най-тъпите персийски благородница сега изглеждаха възбудени от мисълта за евентуален поход на изток и на изток от изток.

Още на другия ден излезе мода да се носи китайски плат. Вследствие на това на пазара бе продадено и последното парче коприна, за голяма радост на bankerите Егиби, които тогава – както и днес – владееха търговията с коприна. Персийско злато щеше да бъде изпратено за китайски плат, а освен двадесетте процента върху отпуснатия на Фан Чъ заем, „Егиби и синове“ щяха да получат и допълнителна печалба от продадената на пазара коприна.

На другия ден след приема Великият цар нареди да ме повикат. Дарий предпочиташе малките стаи пред големите. По това приличаше на планински лъв, който прави леговището си в някоя цепнатина на скалата. Като всички владетели на този свят, които съм срещал, и той винаги сядаше с гръб до стената.

Заварих го да се взира в един куп сметки. С напредването на възрастта можеше да чете само ако написаното е съвсем под носа му. В първите няколко минути не ми обърна никакво внимание. Заслушах се в дишането му и долових хриптене, дълбоко в гърдите му, което не предвещаваше нищо добро.

– Стани, царски съгледвачо! – рече Дарий накрая. – Да се надяваме, че твоите очи не са така слаби като истинските очи на царя.

Напрегнато го разглеждах изпод почтително сведените си клепачи. Неравномерно боядисаната му коса и брада бяха както обикновено невчесани. Без грим лицето му бе бледо. Носеше изцапана туника, с която би могъл да мине за гръцки коняр. Бе поставил парализираната си лява ръка на масата така, че физическият му недъг не личеше.

– Много пари даде за желязото.

– Да, Велики царю. – С Дарий не може да се спори.

– Но искам втора партия. Този път няма да плащаме в злато, а в

натура. Знаеш ли от какво се нуждаят тези хора?

– Знам, Господарю. Направих списък и го предадох във втората стая на канцеларията.

– Там ще изчезне завинаги. Кажу ми на съветника по източните въпроси, че искам списъка още днес.

Дарий остави документите, които дотогава държеше в здравата си дясна ръка. Облегна се на стола. Широко се усмихна. Зъбите му бяха здрави, жълти, точно като зъби на лъв. Така съм запомнил Великия цар.

– Мечтая за крави – каза лъвът, верен на себе си.

– Те съществуват, Господарю. Милиони крави, които чакат своя пастир.

– Колко време ще ми трябва, за да ги вкарам в оборите си?

– Ако армиите тръгнат към долината на Инд през пролетта, могат да прекарат лятото – тогава е дъждовният период в Индия – в Таксила. После, щом започне хубавото време – нашата есен, – ще имаш четири месеца, през които трябва да завладееш Кошала и Магадха.

– Значи ми трябва общо една година.

Дарий отмести настрана документите и откри медната карта, която бях направил за него. Чукна я със златния пръстен на показалеца си и металът звънна.

– Обясни ми какви са разстоянията? Какъв е теренът? Ами тези реки? Не съм виждал страна с толкова много реки. Много ли са бързи? Ще ни трябва ли флота? Има ли там достатъчно дърво, за да я построим. Ако няма, ще трябва ли да носим материал за корабите? И какъв вид кораби ще са ни нужни?

Никога не са ми задавали толкова въпроси за един-единствен час. За щастие знаех отговорите на повечето от тях. И за щастие Великият цар имаше чудесна памет, тъй че нито веднъж не повтори един и същи въпрос.

Дарий прояви особен интерес към Аджаташатру. Смя се, когато му съобщих, че съм зет на бъдещия му васал.

– Чудесно! – каза той. – Ще те направим сатрап на Магадха. Ами ти си член на тяхното царско семейство, а нашата политика е да правим колкото е възможно по-малко промени. Предполагам, че ще трябва да те почерним малко. Те всички са черни, нали?

– Простолюдието – да. Но управляващата класа са светлокожи хора, почти като нас. Те също са арийци.

– Няма значение какви са. А теб ще те потопим в кърва. Макар че – я да видим – ти май и без това си доста черен. А как стоят нещата с

всички тези хора в Китай? Всички ли са толкова жълти като онзи, когото доведе в двора?

– Така казват, Господарю.

– Не бях виждал жълтокож толкова отблизо. Имат много особени очи, нали? А как ще стигна до Китай? – Дарий вече мечтаеше за китайските крави. Посочих най-северния ъгъл на картата.

– Има проход през тези планини. Но е отворен само през горещия сезон. Казват, че пътуването отнема шест месеца.

– А по море?

– Ще ни трябват най-малко три години, ако тръгнем от Персия.

– Значи една година от Индия. Сигурно ще минем през много острови. Богати острови.

– Острови, полуострови, суша. Фан Чъ твърди, че отвъд Китай няма нищо друго освен джунгли. Но казва също, че има няколко отлични пристанища и много бисери.

Най-сигурният начин да задържиш вниманието на Дарий бе да му говориш за такива неща като бисери.

– Добре, щом се сдобия с индийските крави, ще започна да събирам китайски бисери.

Дарий се намръщи, вдигна лявата си ръка с дясната и я свали от масата. Испитах особено чувство. Стотици пъти бях виждал баща му да прави същото движение. Дарий изведнъж осъзна какво бе привлякло погледа ми.

– Все още мога да яздя – каза скромно той.

– И да предвождаш армия, Господарю – добавих аз, като се поклоних ниско.

– И да предвождам армия. Ксеркс иска да отиде в Индия. – Понякога, като се усмихваше, Дарий заприличваше на момче, въпреки голямата си сплъстена брада, която почти закриваше плътните му, напукани устни. – Известно ми е, че ти се оплаква.

Почувствувах как кръвта нахлу е лицето ми. Така започваше обвинението в измяна.

– Господарю, той никога не се е оплаквал... Но Дарий бе в добро настроение.

– Глупости! Аз имам верни очи. – Той ме посочи. – Както имам и верни уши. Не обвинявам момчето. Всъщност бих го обвинявал, ако не се оплакваше. Връстници са, а виж какво сполетя Мардоний. За живота, който води синът ми, е виновна царицата. Най-важното за нея е да е в безопасност. Съобразявам се с това й желание. – Дарий се закашля. – Не

съм чак толкова стар и мога сам да поведе армията.

Фактът, че Дарий изпитваше нужда да повтаря това твърдение пред мен, бе признак, че започва да губи сили.

– Стоях настрана от тези гръцки войни, защото не си струваше да хабя време и усилия. Освен това не мога понасям гръците. На последния прием в колонната зала преброих повече гръци, отколкото перси.

Дарий несъмнено се затрудняваше с четенето, но ако трябваше да брои – броеше без грешка.

– Обсаден съм от гръци, жадни за стрелци. (Винаги малко се смущавах, когато Дарий употребяваше тази жаргонна дума.) И от двата вида. Но вече мисля, че се справих с цялата тази пасмина. Няма да има пролетен поход. Мардоний е разстроен. Казах му: „Ти нямаше да можеш да поведеш армията дори и походът да се бе състоял.“ А той ми изнесе една реч за всички битки, спечелени от генерали на носилки. Глупости. Самият аз все още мога да яздя, без да слизам от коня от изгрев до залез.

С тази несвързана забележка Дарий ме убеди, че по-вече няма да излезе на бойното поле. Бях във възторг. Скоро Ксеркс щеше да получи мечтаната възможност.

– Ти се справи добре. – Дарий отмести картата настрана. – Кажи в канцеларията какво според теб трябва да изпратим в Китай. Пиши на онези двама царе... нали се сещаш, на онези, индийските, че Великият цар е благосклонен към своите роби. Обичайните приказки. Съобщи им, че ще изпратим керван преди края на идната година. Не споменавай, че лично аз ще поведе кервана – добави Дарий с усмивка. – И че всичката ни стока ще бъде метална: мечове, щитовете, копия! Преди да умра, ще бъда... Как каза, че ме нарекъл онзи човечец?

– Световен монарх.

– Аз ще бъда първият Световен монарх. Мечтая за бисери и коприна... за острови и Китай!

Ако Дарий бе десет години по-млад, а аз десет години по-стар, убеден съм, че днес всички земи от познатия свят, които имат някакво значение, щяха да бъдат персийски. Но както и предвиждах, Дарий вече никога не поведе родовете в бой. Пет години след този разговор Дарий легеше до баща си в каменната гробница край Персепол.

3.

Мардоний ме прие на борда на своя плаващ дом – една лодка, завързана за кея на новия дворец. Главнокомандуващият армиите и флотите на Великия цар беше съвсем блед, болезнено слаб и изглеждаше сякаш по-млад. Лежеше в хамак, вързан между две греди под палубата. Лодката се поклащаше от течението на реката и хамакът се люлееше.

– Когато се люлея, болката е по-слаба – обясни ми Мардоний, докато аз пълзях надолу по стълбата към па-лубата. Гноясалият му крак бе открит, подут, почернял. Двама роби пропъждаха мухите с ветрило. Горещото сан-талово дърво в мангала не можеше да прогони миризмата на гниеща плът, която изпълваше кабината.

– Отвратително, нали?

– Да – отговорих му аз без колебание. – Отрежи го.

– Не. Трябва да имам два крака.

– Можеш да умреш от тази гной.

– Най-лошото мина. Поне така казват. Ако не е...

Мардоний вдигна рамене и това движение му причини болка.

От всички страни долиташе обичайният за оживено пристанище шум. Крещяха хора, скърцаха въжета, а плоските вавилонски лодки се движеха с плясък по течението на реката.

– Не те ли дразни шумът? Мардоний поклати глава.

– Обичам го. Като затворя очи, си представям, че все още съм с флотата. Искаш ли да отплаваш с мен през пролетта?

– За Тракия ли?

Не знам как съм могъл да проявя такава нетактичност. Всъщност споменах мястото, където не само го бяха ранили, но и бе изгубил част от корабите си по време на някаква буря.

Мардоний се намръщи.

– Да. И за Тракия. Където твоите роднини сега са вдигнали въстание.

– Абдера може да е вдигнала въстание, но семейството на Лаида подкрепя Персия.

– Запознах се с дядо ти. Нямах представа, че е толкова богат.

– За съжаление никога не съм го виждал. Знам само, че винаги е подкрепял Великия цар.

– Той е грък. – Мардоний дръпна въжето на хамака, за да го залюлее по-силно. – Защо разпалваш въображението на Ксеркс с тези

приказни истории за Индия? – Гласът му звучеше обвинително.

– Той ме попита. И аз му разказах. Ако искаш, и на тебе ще разкажа същите истории. Нашето бъдеще е на изток.

– Това е, защото си израснал на източната граница. – Мардоний се ядоса. – Не знаеш какво представлява Европа. Колко е богата... откъм сребро, зърно, хора.

– Нали си спомняш, че Дарий се опита да завладее Европа и претърпя тежко поражение.

– Да се говори така, е измяна – отвърна Мардоний. В тона му нямаше нищо шеговито. – Великият цар никога не е търпял поражение.

– И неговите главнокомандуващи никога не са били ранявани.

Открай време говорех с Мардоний като с равен. Мисля, че това не му бе много приятно, но тъй като тримата с Ксеркс години наред бяхме неразделни приятели, не можеше да ми възрази. Пък и Мардоний ме обичаше повече, отколкото аз го обичах. В такива случаи човек има известно превъзходство. От друга страна, нямаше вероятност аз да стана главнокомандуващ и в този смисъл не представлявах опасност за него. Освен това се надяваше, че може да повлияе на съветите, които давам на Ксеркс.

– Всичко беше една глупава грешка. – Мардоний се намести в хамака. Мъчех се да не гледам крака му и, разбира се, не можех да откъсна очи от него.

– Няма причина да не поведеш армиите към Индия.

Бях изцяло посветен на така наречената източна политика и не съм й изменил до ден-днешен. А Мардоний бе главното действащо лице на западната политика. Това не бе лесна задача. След поражението си на Дунава Великият цар бе изгубил интерес към Европа. Сега прекарваше дните си в тревоги около северните племена и търсеше нови начини да натрупа пари. Общо взето, преди да разпаля въображението му с разказите за Индия и Китай, Дарий нямаше истинско желание за нови завоевания.

Няколко часа спорихме с Мардоний в онази воняща каюта, от чието постоянно клатушкане малко ми прилоша. Мардоний бе чул за личната ми аудиенция при Дарий, но беше достатъчно хитър, за да не ме разпитва какво сме говорили. Може би вече знаеше. В персийския двор няма много тайни. На всички вече бе известно, че съм пристигнал във Вавилон с Ксеркс.

– Искам Ксеркс да предвожда следващия гръцки поход. Ще бъда втори главнокомандуващ. – Мардоний явно се опитваше да прояви

деликатност.

– Атоса няма да го пусне. – Аз не бях деликатен.

– Но Амстрида ще го пусне. – Мардоний се усмихна. – Тя има голямо влияние върху нашия приятел.

– И аз чух нещо такова. А тя държи той да замине, така ли?

– Разбира се. Много и е неприятно, като гледа как аз обирам слава-та. И има право. Ето защо искам да по-деля с него заслугата за завладяването на Европа.

– Каква точно част от Европа се каниш да покориш? Въпросът ми бе искрен. По онова време знаехме по-малко и от сега за мащабите и многообразието на западни-те земи. Финикийските търговци ни бяха осведомили за съществуващите и предполагаеми пристанища по северния бряг на Средиземно море. Но вътрешността на този покрит с гъсти гори и почти пуст континент беше и си остава загадка, която не си струва да се разгадава – според мен, разбира се.

– По принцип, смятам да разрушим Атина и Спарта и да докараме жителите им тук, както постъпихме в Милет. След това аз бих завзел Сицилия. Това е огромен остров, където можем да отглеждаме достатъчно жито, за да храним цяла Персия, и няма да сме толкова зависими от проклетия ечемик. – Мардоний сви лице от болка. – Ако искаш да разбереш вавилонците, помисли си за ечемика и палмовото вино. Това е храната им. И виж на как-во приличат.

– Доста добре изглеждат, ако се има предвид расата им.

– Не говоря за красотата. Не искам проститутки. Искам войници, а такива тук няма.

Много скоро дойдоха и войниците. Почти цялата гръцка фракция в двора нахлу в лодката. Прегърнахме се със стария Хипий.

– Това ще е последният ми поход – прошепна той на ухото ми.

Беше остарял и зъбите му се клатеха, но все още яздеше отлично, сякаш се бе сраснал със седлото.

– Тази нощ сънувах, че майка ми ме държи на ръце. Това е добро предзнаменование. Сега съм сигурен, че скоро ще бъда в Атина и ще направя жертвоприношение на богинята.

– Така се надяваме, тиране – отвърнах учтиво аз.

Демарат обаче не желаше да бъде учтив.

– Така се надяваме, но лично аз не вярвам, че ще има поход.

Спартанецът ме изгледа с неприязън и останалите последваха примера му. Дори розовото лице на Милон се натъжи при мисълта, че аз може да съм враг.

Когато дойде време да си тръгвам, Мардоний настоя да го посетя отново.

– Следващия път ще ти покажа картата на Европа. Такава карта би зарадвала всяко царско око – засмя се той. Гръцките заговорници не се засмяха.

Под лъчите на палещото слънце изкачих стълбата от кея до ниската порта, с която завършва булевардът на Бел-Мардук. Там чакаха стражата и глашатаят ми. Почти бях забравил за тях. Още не бях свикнал с удоволствията и досадните страни па високия ранг. Едно е да ти отдават почести в чужда страна като Магадха, където човек не познава хората, пък и те не го интересуват, а съвсем друго е да се разхождаш или да яздиш по главния булевард на Вавилон, придружаван от стража с извадени мечове и глашатай, който вика с ясен глас: „Път за царския съгледвач!“ И ти правят път. Хората се отдръпват, сякаш от огън, който може да ги изгори. И точно, това е царският съгледвач.

Когато дворът е във Вавилон, градът гъмжи от хора. В храмовете усилено се занимават не само с богослужение и ритуална проституция, но преди всичко със сарафство и лихварство. Смята се, че bankerството е измислено от вавилонците. Може и да е вярно. Но вярно е още и че по други земи, съвсем независимо от тях, индийци и китайци са развили свои собствени банкови системи. Винаги ме е учудвал фактът, че лихвеният процент в различните краища на света обикновено е един и същ. А тези народи изобщо не са общували помежду си или пък са общували съвсем малко. За мен това наистина е загадка.

Пробивах си път пеш из тесните, криволичещи странични улички. Благодарение на глашатая и стражата и успях да стигна до главната: кантора на „Егиби и синове“, без много-много да ме блъскат и оплюват... Чернокожите си отмъщават на своите персийски господари, като плюят по тях, стига тълпата да е достатъчно голяма, за да им осигури добро прикритие.

Фасадата на най-важното банково заведение в света невзрачна стена от кал с обикновена кедрова врата и малък прозорец. Щом приближих, вратата се отвори. Чернокожи роби с ритуални белези по лицето ме въведоха с поклон в малък вътрешен двор, където ме посрещна главата на семейството – усмихнат дребен човек на име Ширик. Щом глашатаят обяви, че съм царски съгледвач, той падна на колене. Почтително му помогнах да стане. Ширик бе приветлив, наблюдателен човек, на когото моята личност изобщо не направи впечатление. Въведе ме в стая с висок таван, чиито стени бяха покрити с лавици, претърпкани с глинени

плочки.

– Част от тази архива е отпреди повече от век. От времето, когато нашето семейство се е заселило във Вавилон – каза Ширик, после се усмихна. – Не, не сме роби. Съществува предание, че сме били еврейски пленници, докарани тук след падането на Йерусалим. Но никога не сме били роби. Установили сме се във Вавилон много преди тяхното появяване.

Дойдоха Фан Чъ и онзи китаец, който работеше при Ширик. Седнахме на кръгла маса, заобиколени от глинени плочки, на които бяха записани милиони овце, тонове ечемик, купища желязо и почти всички стрелци, изсечени до този момент.

Мислех си, че ако не бях така грижливо обучен да бъда нещо средно между жрец и воин, можех да стана добър banker. Макар и да имам присъщите на жреца задълбочени познания по религия, не съм сигурен какво е истина. Макар и някога да съм чул гласа на Премъдрия господ, сега, на стари години, признавам, че да чуваш и да слушаш са две различни неща. Светът си остава загадка за мен.

Ширик пристъпи направо към въпроса.

– Готов съм да финансирам керван до Китай. Фан Чъ направи силно впечатление както на мен, така и на моя колега от съседното херцогство Вей.

Ширик посочи жълтокожия си помощник – човек с доста непривлекателен вид, сляп с едното око и блед като лунен камък. Ширик си служеше само с точни данни. Беше осведомен, че Вей е херцогство, а не царство. Жадно събираше информацията, от която се интересуваше, и успеше ли да се добере до нея, помнеше дори най-малките подробности. Като изключим Дарий, не познавам друг човек, който да изпитва такъв силен интерес към дребните неща на този свят.

– Естествено, има и трудности – каза Ширик, което явно искаше да постави длъжника си в отбранителна позиция.

– Многобройни, но преодолими, Господарю Ширик. Фан Чъ вече се учеше да говори персийски и неговата реч бе в съзвучие със странния акцент на иначе отличния персийски, който говореше самият Ширик. Ширик бе вавилонец, а вавилонците и до днес избягват да учат персийски, като се ръководят от многократно опровергаваното съображение, че рано или късно персите ще си отидат или ще бъдат асимилирани от по-старата и по-висша вавилонска култура.

Известно време обсъждахме пътищата към Китай. Най-безопасен изглеждаше пътят по суша през Шраваста до планинските проходи.

Всички се съгласиха, че морският път е безкрайно дълъг, а пътеката от Бактрия е непроходима поради скитските племена. Докато говорехме, Ширик с такава скорост местеше направените от слонова кост топки на сметалото, че те губеха очертанията си и напомняха крилата на птицата колибри.

– Естествено, еднократен керван не би имал стойност. Ширик ни предложи вино в чаши от чисто злато, чието блестящо великолепие бе в пълен контраст с прашните плочки по стените, напомнящи срутените тухли на някой мъртъв град. Но златните чаши бяха плод именно на тези неугледни и безкрайно полезни плочки.

– Да допуснем, че керванът се добере до Лу или Вей. Да допуснем, че следващият керван пристигне благополучно във Вавилон със стоки, чиято стойност надвишава стойността на изпратените оттук. Да допуснем, че всичко това стане, макар че шансовете първият керван да не пристигне са седем към едно, а за втория, който ще очакваме във Вавилон, са още по-лоши – единадесет към едно.

Предположих, че по някакъв начин е пресметнал тези вероятности на сметалото.

– Но аз съм готов да рискувам. От пет поколения нашето семейство мечтае да открие път между Вавилон и... извинете, между Персия и Китай. С индийските царства поддържахме непрестанна връзка. – Ширик се обърна към мен. – Търговецът banker, чиито услуги си ползувал във Варанаси, е наш уважаван колега. Разбира се, ние двамата с него няма да се срещнем на този свят, но един-два пъти годишно успяваме да разменим съобщения и търгуваме, доколкото можем.

За по-малко от половин час Ширик успя да изложи подробно идеята си.

– Вярваме, че това начинание ще има голям успех, ако ти тръгнеш с кервана като посланик на Великия цар в Средното царство. Както знаеш, китайците все още твърдят, че империята им съществува.

– Тя и съществува, и не съществува – каза Фан Чъ.

– Тази мисъл е достойна за Буда – отбеляза Ширик. Бях поразен от факта, че чувам името на Буда от един вавилонски banker на две хиляди мили от бреговете на Ганг. Почти не съществуваше нещо, което Ширик да не знаеше за света, с който бе принуден да търгува.

– Освен това, прости ми за дързостта, но те съветвам да заминеш преди началото на пролетния поход.

– Няма да има пролетен поход – отговорих аз.

На лицето на Ширик се появи вече познатата ми, едва забележима

загадъчна усмивка.

– Не мога да противореча на царския съгледвач. Аз съм един обикновен, нищожен човек, Господарю. Затова си позволявам само да спомена, че ако по някакво чудо Еретрия и Атина бъдат нападнати едновременно по суша и по море, разноските за това нашествие ще са огромни. Ако започне такъв поход, „Егиби и синове“ с радост, с голяма радост ще дадат своя принос. Искам да подчертая това. Но от гледна точка на големите военни разходи бях посъветвал царския съгледвач, който ни е удостоил с присъствието си днес, да подшушне на славния суверен, че мисията за Китай трябва да бъде изпратена преди персийската флота да отплава за Самос.

– Тази година няма да има Гръцка война – настоях аз, непоколебим в невежеството си. – Говорих с... – Едва не допуснах непростимата за един царедворец грешка: да повтори на всеослушание поверителен разговор с Великия цар.

– Да, да. С Господаря адмирал Мардоний. – Ширик побърза да ме спаси от неразумната постъпка. – Твоят най-скъп приятел след най-скъпия ти приятел Господаря Ксеркс, престолонаследника, вицецаря на Вавилон... Да, да.

Държеше се с мен така, както някой гръцки философ, който по случайност е роб, би се държал със сина на господаря си. Едновременно раболепно и достойно, учтиво и презрително.

– Да – отвърнах аз. – Току-що бях при Мардоний. Няма да има война. Здравословното му състояние не му позволява да предвожда похода.

– Последното е съвсем вярно. Господарят Мардоний няма да оглави войските на Великия цар. Но война ще има. Командуването ще бъде разделено. Не издавам държавни тайни, защото, ако това е толкова секретно, как би могъл да го знае бедният Ширик от „Егиби и синове“? Единият командуващ ще бъде Артаферн, синът на лидийския сатрап. Другият – мидиецът Датис. Шестстотин триери ще се срещнат при Самос. После ще отплават за Родос, Наксос, Еретрия, Атина. Но ти знаеш всичко това, Господарю. Просто се забавляваш с наивността на един стар човек, решил да ти разказва неща, известни за всеки, който присъства на съветите на Великия цар.

Положих всички усилия да си дам вид, че главата ми е хранилище на държавни тайни. В действителност бях зашеметен. Не се учудих, че банкерът е осведомен за неща, които за мен са неизвестни. Смущаваше ме друго: бях почти сигурен, че Мардоний не знае нищо за пролетния поход, и съвсем сигурен, че Ксеркс не подозира за плановете на баща

си. Ако Ширик бе прав, това означаваше, че по неизвестни причини гръцката фракция още веднъж е успяла да убеди Великия цар да води война на запад.

В онези дни Ксеркс обичаше да скита из Вавилон преоблечен. Носеше халдейско наметало с качулка, под която криеше издайническата ахеменидска брада и от лицето му почти нищо не се виждаше. Приличаше на не особено преуспяващ млад търговец от някое село по горното течение на реката. На протестите на Атоса срещу тези авантюри отговаряше: „Ако е съдено да ме убият, ще ме убият. Каквото е писано, ще се случи.“ И то един ден се случи.

Когато беше млад, Ксеркс никога не оставаше съвсем сам. Царица Атоса се грижеше за това. Където и да отидеше, стражите винаги бяха наблизо. И все пак тези експедиции ме тревожеха.

– Защо се излагаш на такъв риск?

– Приятно ми е. Освен това, тъй като никой не знае кога точно ще ми хрумне да изчезна, аз самият не знам, изключено е да ми устроят засада, нали така?

Двамата с Ксеркс изчезнахме на следващия ден след разговора ми с Ширик. Освободих глашатаяте и стражата си, а придружителите на Ксеркс от личната му охрана се преоблякоха така, че да приличат на селяни, дошли на пазар. Щастлив и доволен, Ксеркс ме разведе из частните публични домове, които са много по-хубави от заведенията на храмовете. В добър частен дом е възможно да хапнеш отлично, да послушаш музика и да се наслаждаваш на момичета от всички краища на света. Някои от тези момичета са много красиви и всички са здрави.

Любимото заведение на Ксеркс се намираще на една уличка между задната стена на храма на Ишар и пазара за камили. Съдържателка и управителка на заведението беше мустаката жена, която не подозираше кои сме. Но винаги посрещаше с подчертана любезност сивоокия млад персиец, който плащаше добре и не й създаваше неприятности. Всеки път отваряше вратата с думите: „Красиви млади принцове, вие сте слънце в мрака! Заповядайте, заповядайте!“

Колкото и да бе неуместно в тази обстановка, съдържателката говореше езика на стария вавилонски двор. Твърдеше, че там е прекарала детството си като конкубина на Набонид. Но конкурентките ѝ в квартала ни уверяваха, че навремето е била готвачка, а не конкубина. Вавилонската злост е изтънчена и забавна, стига да не е насочена към теб.

– Старата глупачка си въобразява, че е била вавилонската царица – ни каза възвратната управителка на съседно заведение. – А беше по-

нисша от нисшите. Чудя се как такива мили момчета като вас могат дори да се приближават до къщата й. Там има какви ли не болести. А отгоре на всичко, тя е евнух. Не знаехте ли? Не забелязахте ли брадата й?

Както винаги платихме предварително, което забавляваше Ксеркс. Правеше му удоволствие да се преструва, че е простосмъртен като другите. Както винаги аз платих и за двамата. Престолонаследникът не може да носи кесия с пари. След това ни въведоха в голяма стая на последния етаж, където се излегнахме един до друг на нисък диван.

Домакинята не бе забравила, че Ксеркс обича хел-бонско вино и ни изпрати една по една десетина гарафи. Поднасяха ги различни момичета – хубав начин да се покаже стоката на заведението. В съседната стая свиреха фригийска музика. Когато последното момиче остави гарафата и излезе, разказах на Ксеркс за посещениято си при Ширик.

Ксеркс се бе излегнал на една възглавница с чаша в ръка Затвори очи и промърмори:

– Не.

– Великият цар не ти ли е казал? – попитах аз.

В стаята бе топло и всичко край нас, дори виното, бе просмукано от миризмата на ливан. Не мога да разбера защо хората така харесват този тежък аромат. Сигурно защото се среща рядко. Сатрапът на Арабия доставя на Великия цар тридесет хиляди килограма годишно като данък.

– Баща ми не ми казва нищо. Говорим за строителство. Говорим за... – Ксеркс направи широко движение с ръка, жест, от който трябваше да се разбира цялата Вавилонска сатрапия – за всичко това и как трябва да се управлява то, пък аз неправилно го управлявам... Все нещо не е както трябва. – Ксеркс въздъхна. – Датис не представлява заплаха. Но братовчед ми Артаферн...

– Да се надяваме, че е наследил военните способности на баща си. Бях там, когато Сарди изгоря поради нехайството на стария.

– И Гобрый не го бива като войник, а виж сина му. – За моя изненада Ксеркс се усмихна за първи път, откакто му бях съобщил новината. – Е, поне командувачият няма да е Мардоний – каза той и плесна с ръце. На прага се появи едно момиче. – Искам лидийска музика и лидийски ястия.

След по-малко от минута поръчката му бе изпълнена. Носеха блюдо след блюдо, а дванадесетструнната арфа свиреше мелодия след мелодия. Успяхме да разменим по някоя дума в паузите между отделните блюда.

– Направих всичко възможно – започна Ксеркс. – Казах на Дарий,

че напролет трябва да тръгнем на изток.

Ксеркс пхна ръката си в глиненото гърне с подсладен мед и боро-ви ядки.

– А той какво отговори?

– Съгласи се. Каза: „Да, трябва да тръгнем на изток.“ Той си е такъв, разбира се. Каза „трябва да тръгнем“ и ме накара да повярвам, че е казал „ще тръгнем“. Все пак... има нещо, което не мога да си обясня. Той наистина бе развълнуван от твоя разказ.

– Тогава защо?...

– Не знам защо. Никога не знам защо. Очевидно гърците в двора са го убедили. Най-вече Хипий. Той по някакъв начин влияе на баща ми. Не мога да разбера как. Но всеки път, когато старецът каже: „В името на Атина и Посейдон се кълна, че още веднъж ще извърша жертвоприношение на Акропола“ – Ксеркс чудесно имитираше звънливия глас на Хипий, в който едва напоследък бе започнало да се прокрадва старческо потреперване. – очите на Дарий се пълнят със сълзи и той се заклева, че ще му помогне.

– Какво ще кажеш за спартанския цар?

– Питай майка си – отвърна Ксеркс и направи кисела гримаса. – Нямам вземанедаване с него. Предполагам, че иска да го върнем на власт. Какво друго? Говори се, че е добър войник. Да се надяваме, че Лаида го е научила да се къпе поне от време на време.

– Скарани сме с Лаида.

– Заради гърците ли?

Кимнах.

– И заради тебе. И заради Мардоний.

Ксеркс се повдигна на лакът. Привлече ме към себе си така, че бузата ми се допря до меката му къдрава брада. Докато ми шепнеше, вдъхвах аромата на санталово дърво от дрехите му и усещах топлината на устните му: „Дава ли тя отрова на Мардоний?“

Отдръпнах се.

– Не – отговорих аз високо и съвсем спокойно. – Мисля, че момичето изобщо не го обича.

– Но на мен ми казаха, че го обича, че чезне по него, ден след ден, капка по капка. – Ксеркс се забавляваше от нашата игра.

– Аз пък съм убеден, че момичето иска някои хора да си мислят, че е влюбена в него, но тя всъщност не е.

Ксеркс кимна.

– Разбирам. Въпреки това...

За моя приятна изненада пред нас затанцуваха две индийски танцьорки. Бяха близначки от Таксила и много се учудиха, когато ги заговорих на родния им език. Помолих ги да изпълнят един прочут индийски танц. Ксеркс бе във възторг от начина, по който движат коремите си. В паузата между танците сподели с мен, че все още не е съвсем сигурен дали ще наследи трона.

– Невъзможно е да не го наследиш.

Признавам, че бях започнал да се отегчавам от тези негови, както си мислех, безпричинни страхове. Ксеркс бе престолонаследник от няколко години. Нямахме съперник.

– Гобрий не се е отказал от претенциите си, че внукът му трябва да наследи трона. – Ксеркс бе развил мания по този въпрос. – А Артобазан не е забравил, че навремето и той бе престолонаследник.

– Аз пък съвсем бях забравил за този случай. Случаят беше такъв: дворот бе в Екбатана, когато

Дарий неочаквано обяви, че заминава за северната граница и тъй като персийският (по-точно мидийският) обичай го задължава да посочи наследник, преди да напусне страната, той избра най-големия си син Артобазан. Ние с Ксеркс бяхме тогава тринадесет-, най-много четиринадесетгодишни. Не обърнах внимание на тази новина, докато Лаида не ме попита как е реагирал Ксеркс. Отговорих й, че изобщо не е реагирал, но тя недоверчиво поклати глава. Години по-късно Ксеркс ми разказа какво усилие му е струвало да прикрие ужаса си.

– Но ако Дарий не се бе върнал от границата, Артобазан щеше да стане Велик цар и всички синове на Атоса щяха да бъдат убити.

Докато пиехме последната гарафа вино, Ксеркс заговори за брат си Ариамен, у когото също виждаше потенциален съперник. Ариамен бе сатрап на Бактрия, а бе известно, че там по всяко време може да се очаква въстание.

– Шпиони ми съобщиха, че има намерение да заеме мястото ми.

– Как?

– Отрова. Въстание. Не знам.

– А какво мисли Атоса за този... свой син?

– Тъкмо тя ме предупреди – поклати глава Ксеркс. Фактът очевидно го озадачаваше. – Знаеш ли, от всичките си братя и половин братя съм обичал само Ариамен, а ето че той възнамерява да ме убие.

– Ти би могъл да го изпревариш. Ксеркс кимна.

– Но Бактрия е далеч. Затова се надявах... – той постави ръка на рамото ми – че ще тръгнеш за Китай по северния път през Бактрия.

Ксеркс примижа с котешките си очи. Замръзнах от ужас.

– Това е много... страшно

Как, чудех се, ще убия сатрапа на Бактрия в собствената му столица?

– Е, още не си го получил. Но имай предвид, че един ден ще ти се наложи да засвидетелствуваш обичта си към брата на жена си.

Гледах го смаяно през същата винена мъгла, през която ме гледаше и той. После Ксеркс ме прегърна. Сияеше от радост.

– Уговорил съм всичко с блюстителите на закона. Успях да ги убяда. На Нова година ще се ожениш за сестра ми.

– Не съм достоен.

Такъв е общоприетият отговор. Но в този случай той ми се стори съвсем уместен. Кой бях аз, та да се женя за дъщерята на Великия цар? Така и казах. Изгъкнах и други доводи. Но Ксеркс не слушаше моите възражения.

– Искаме да си от нашето семейство. Поне аз държа на това. Атоса много се радва.

– А какво казва Великият цар?

– Отначало бе недоволен. Но после заговори за Зороастър и колко е разочаровал последователите на дядо ти, които ценя по-високо от всички маги. Нали знаеш, всички онези приказки, дето ги говори, когато иска да получи нещо, без да даде нищо. Както и да е, накрая си повярва, че сам е дал идеята да те ожени за дъщеря си, за да смеси кръвта на Кир Велики с кръвта на святия Зороастър. Да смеси моята кръв по-точно, защото той е толкова роднина на Кир Велики, колкото и ти.

Не си спомням ясно остатъка от деня, който прекарахме в публичния дом. Спомням си смътно, че с Ксеркс си поделихме близначките индийки. По едно време съдържателката ми даде някакво силно питие, което за момент проясни галавата ми, но после пак ме заболя.

Здрачаваше се, когато двамата неуверено си проправяхме път през блъскащата се тълпа към новия дворец. В подножието на зикурата го попитах:

– За коя от сестрите ти ще се ожени?

– Ще се ожениш за... – Ксеркс замълча. Замисли се напрегнато. После поклати глава. – Не си спомням. Познавам само две от петте. Няма значение. Атоса каза, че е най-добрата. Защо не попиташ Лаида? Тя познава харема.

– Не си говорим.

– Е, попитай Атоса. Или просто изчакай и ще видиш.

Ксеркс стоеше засмян и силуетът му се открояваше на фона на бронзовия залез.

– В края на краищата, има ли някакво значение? Жениш се за Ахеменидка, а това е най-важното нещо на този свят.

4.

По неизвестни причини Великият цар още веднъж обърна поглед на запад. Вече знаех, че докато Дарий е на престола, няма да има поход на изток. С тъга се разделих с Фан Чъ. С радост се ожених за дъщерята на Великия цар. През следващите няколко години получих различни високи постове в двора на Дарий, както и завидното звание „царски приятел“ – титла, която все още притежавам, но не бих се осмелил да я използвам в новия двор. Винаги съм бил на мнение, че между титлите на човека и действителното му положение трябва да има приемливо съответствие.

Като царски съгледвач бях изпратен на инспекция в йонийските градове. Тази служебна обиколка ми достави удоволствие. Първо, оказаха ми големи почести не само заради ранга ми, но и защото съм половин грък. Освен това имах възможност да посетя Абдера, където се запознах с дядо си, а той ме посрещна така сърдечно, сякаш бях единственият му син. Беше богат. Беше остроумен. Беше софист още преди цялото това племе да се бе появило на бял свят. Разбира се, младият Протагор е работил като секач в имението му и е възможно дядо ми да се е повлиял от него. Запознах се и с чичо си – твоя дядо, Демокрите. Тогава беше осемнадесетгодишен младеж. Интересувах го само парите. Няма да се разпостирам по този въпрос – вярвам, че ти е известен по-добре, отколкото на мен.

Върнах се от Абдера по море. Пътуването мина без особени събития и завърши в Халикарнас. Пристигнахме със зората, а на запад все още се виждаха звезди. Когато слизах на брега, почти очаквах да срещна самия себе си – да се погледна с очите на онзи младеж, развълнуван от първата среща с морето, който сега ще зяпне възхитен при вида на внушителния царски съгледвач, какъвто навремето не е и подозирал, че ще стане. Но вместо това видение от младостта ме посрещна Мардоний от настоящето. Седеше на вълнолома, заобиколен от изпразващи мрежите си рибари.

– Път на царския съгледвач! – изрева глашатаят

– Пътят е чист. – Мардоний се изправи и дълбоко се поклони. – Добре дошъл в Халикарнас.

– Господарю адмирал!

Прегърнахме се. Усетих колко е мършаво тялото му под дебелия мантия. Бяха изминали две години, а още не се бе съвзел от раната. Лицето му беше бледо, но в живите му очи имаше детски блясък, който отразяваше ярката светлина на морското утро.

– Напълно съм се откъснал от света – каза той, докато пресичахме пристанището, за да излезем на улицата, която води нагоре по височината към двореца на Артемизия. – Тук съм невидим.. Забравен.

Мардоний спря в подножието на хълма. Дишаше тежко, а по челото му бе избила пот.

– Когато ми отнеха командуването, казах на Великия цар, че бих желал да се оттегля от двора.

– Завинаги?

– Кой знае? Всъщност единственото истинско „завинаги“ е смъртта. Не е ли така, скъпи ми братовчедо? – Мардоний ме изгледа особено. – Кой би помислил, че ще се ожениш за жена от нашето семейство?

– Искаш да кажеш, от тяхното семейство – отвърнах аз и добавих насмешливо, като подражавах на тона му, – скъпи ми братовчедо.

– То е и мое. Имаме кръвна връзка. И твое поради тази женитба. Както и поради безрезервната любов, която Ксеркс изпитва към теб.

Заизкачвахме се към Морския дворец и Мардоний ме хвана под ръка. Не куцаше, по-скоро залиташе. Клатушкеше се, като се мъчеше да не натоварва много осакатения си крак. По средата на пътя пусна ръката ми.

– Изкачването е най-трудно – каза той задъхано й седна на един камък.

Настаних се до него. Долу под нас къщите приличаха на множество зарове, пръснати по неравния бряг на пурпурния канал, който отделя континента от тъмнозелените планини на остров Кос. Това е царството на бога Пан, помислих си, но не дадох воля на въображението си. Сетих се за пиратите, които обитават тези приказни планини, за немарливите управници на острова, за неизплатените данъци. Бях образец на строг инспектор, на неподкупен царски съгледвач.

– Щом младият Артаферн и Датис тръгнаха към Гърция, дойдох в Халикарнас – наруши мълчанието Мардоний – И оттогава съм тук.

– Вече по-добре ли се чувствуваш?

– Да – отвърна той и ме погледна малко предизвикателно. –

Очаквам догодина да ми поверят командуването.

– А ще има ли поход догодина? Щом Атина падне, ще има ли смисъл да воюваме нататък?

Вдигнах от земята къс варовик, в който имаше вкаменена рибка – вероятно останка от времето на вавилонския потоп.

– Целта е да завладеем цяла Гърция. Сицилия. Италия. – Мардоний се засмя. – Така и не успях да ти покажа картата си, нали?

– Не. Но и аз не съм ти показвал моята карта на индийските царства.

– Ние с теб никога няма да постигнем съгласие.

– Така е. Но нима това те тревожи? – отвърнах аз с известно негодуване. – Ти винаги печелиш. Имаш някаква магическа власт над Великия цар. Казваш му: „Нападни гърците!“, и той ги напада.

– Хикий притежава магическата сила. Той е магьосникът – мрачно отвърна Мардоний. – Моля се само тези негови магии да продължат да действуват. Замина с флотата, макар че е толкова стар. Заминаха и всички от двора, с изключение на Демарат, който предпочете да остане в Суза и никой да не му пречи да е сам с Великия цар.

– Какво според теб иска Демарат?

– Иска света! Какво друго си струва да имаш? – Мардоний направо изкрещя в ухото ми, а бледото му лице само за миг порозовя като корал. Тъкмо тогава ми стана ясно, че той не само ще оздравее, но и още веднъж ще получи, ако не света, то командуването на войските на Великия цар.

Пред нас се появи козар със стадото си. Поклони се ниско. Каза нещо на диалект и отмина. Очевидно нямаше представа кои сме. За него бяхме просто чужденци, запътили се към Морския дворец.

Двамата с Мардоний едновременно си помислихме едно и също.

– Управляваме милиони – каза той с известно учудване, – а те дори не знаят имената ни.

– Може да не знаят нашите имена, но знаят, че Великият цар е Дарий.

Мардоний поклати глава.

– Този козар не знае кой е Дарий.

Не се съгласих. Решихме да се обзаложим. Докато Мардоний си почиваше, седнал на скалата, аз се проврях между животните и настигнах козаря, който ме гледеше уплашено. Заговорих го. Той отвърна нещо. Оказа се че не разбирам нито дума от неговия първобитен дорийски диалект, а и той точно толкова разбира от моя йонийски. След известно

време намерихме някакъв общ език, тъй че успяхме да проведем елементарен разговор.

– Кой е твоят суверен? – попитах аз.

– Деметрий, млади господарю. Негова е цялата планина ей там отсреща. Негово е и това стадо.

– Но кой е господарят на Деметрий?

Човекът се намръщи и се замисли. Докато се бореше с тази нова мисъл, една въшка използва затишието, за да пропътува бързо от отметнатата назад коса до рошавата му брада, която започваше почти от скулите. Въшката намери сигурно убежище в гъсталака на брадата и аз се успокоих. Онези, които не са ловци по природа, взимат страната на преследваните.

– Не знам – отвърна той накрая. Посочих сивия дворец на хълма.

– Ами тази царица?

– Царица? – повтори той думата, сякаш я чуваше за пръв път.

– Жената, която живее там горе?

– А, жената! Виждал съм я. Язди кон като мъж. Много е богата.

– Тя е царицата на Халикарнас.

Човекът кимна. Очевидно думата му бе непозната.

– Да, да. Козите се отдалечават, млади господарю.

– Но кой е нейният господар?

– Сигурно мъжът й.

– Тя е вдовица. Все пак има един човек над нея и той е нейният суверен.

Още веднъж бях използвал непозната дума.

– Суверен? – повтори той. – Е, аз не идвам много често от тази страна на планината. Не познавам много хора тук.

– Но не може да не знаеш името на Великия цар. Той твоят суверен, и моят суверен, и всички хора по света знаят името му.

– И какво е то, млади господарю?

На Мардоний му бе приятно, че спечели облога.

– Трябва да има някакъв начин да повлияем на тези хора – упорствувах аз.

– Струва ли си труда? Той отглежда козите си и плаща някакъв наем на земевладелеца, който пък плаща да-нъци на царицата, а тя плаща налог на Великия цар. Какво повече можем да искаме от един прост селянин? Защо да си блъска главата над това кои сме ние и кой е Дарий?

Когато стигнахме върха на скалата, лицето на Мардоний бе обляно в пот, сякаш го бе къпал топлият индийски дъжд.

– Дворът не е целият свят – заяви доста неочаквано той.

– Така е. Но е нашият свят. И техният, няма значение знаят ли за това, или не – отговорих аз, както подобава на истински царски съгледвач.

– Ти никога не си бил в морето. Думите на Мардоний ме озадачиха.

Когато му припомних, че съм преплавал Южното море, той поклати глава.

– Друго исках да кажа. Никога не си командувал собствен кораб. Това е нещо несравнимо.

– Да, Господарю на морето – подразних го аз добродушно.

Но той не можа да ми отговори. Отново се бе задъхал. Седнахме на една повалена колона точно срещу двореца. Известно време наблюдавахме как идват и си отиват просителите.

– Какви са новините от Ксеркс? – Мардоний изтри лицето си с ръкав. Утринната прохлада бе изчезнала под лъчите на слънцето и сега от самата земя се надигаше зной.

– В Персеполис е – отговорих аз.

– Строи ли? – Мардоний вдигна една шишарка. – Що за живот е това? – Взе да чупи твърдите люспи на шишарката, като търсеше под тях семена. Но семена нямаше и той запрата шишарката по дървото, което я беше родило. – Казах на Великия цар, че Ксеркс трябва да поведе армията към Атина. – Знаех, че е лъжа, но си замълчах. – Дарий се съгласи.

– И все пак не позволиха на Ксеркс да замине.

Мардоний потърка ръка в грубата повърхност на каменната колона.

– Ксеркс трябва да завоюва победи. – Той потупа камъка, сякаш беше кон. – Миналата година, когато разбрах, че няма да съм достатъчно здрав, за да изляза на бойното поле, посъветвах Великия цар да отмени похода на запад и да изпрати армия в онази твоя маймунска страна.

– Това истина ли е? – Въпросът ми беше груб, защото не знаех отговора.

– Един персийски благородник винаги казва истината – отговори без усмивка Мардоний. – Дори когато лъже – добави той. Личеше, че кракът пак го боли. – Да. Това е истина. Искам едно-единствено нещо, да бъда завоевателят на гърците. Не желая даделя тази заслуга с Артаферн или Датис. Ето защо тогава се надяхах Ксеркс да поведе армията на изток.

– А догодина ти ще я поведеш на запад.

– Това исках. Но не го получих.

Повярвах на Мардоний. В края на краищата не беше тайна, че иска

да стане сатрап на всички гърци в Европа. И понеже при сегашната обстановка най-вероятно младият Артаферн щеше да се сдобие с този пост, заговорих за друго.

– Царица Артемизия доволна ли е от положението си? Мардоний се засмя.

– Какво по-точно имаш предвид? Положението ѝ може да се разглежда от няколко страни.

– Говоря като царски съгледвач. Тя пренебрегва сатрапа. Обръща се направо към Великия цар. Сатрапът е недоволен.

– Но Артемизия е доволна, народът ѝ също. Това е дорийски град, а дорийците са свикнали да боготворят своите царски семейства. Хората я обичат, в което сам имах възможност да се убедя. Когато изгоних йонийските тирани, изгоних и нея. А тя ми изпрати съобщение, че ако искам да сваля една династия, съществувала, откакто съществуват арийските богове, двамата ще трябва да се срещнем на бойното поле.

– В двубой?

– Така се подразбираше – усмихна се Мардоний. – Както и да е, изпратих ѝ съобщение с няколко успокоителни думи, след което ѝ представих собствената си прекрасна особа с напълно здрав крак.

– А тя къде те посрещна? На пода ли?

– На трона. После в леглото. Подът е за много млади хора. Трябва да ти кажа, че тя е очарователна жена. Бих дал... болния си крак, за да се ожена за нея. Но това е невъзможно. Така че живеем съвсем открито, като мъж и жена. Невероятно! Тези дорийци са различни от останалите гърци, а и от всички други народи. Жените им правят каквото си искат. Наследяват имоти. Дори си уреждат състезания, също като мъжете.

Не съм посещавал друг дорийски град освен Халикарнас. Подозирам, че Халикарнас е най-прекрасният сред тях, точно както Спарта е най-отвратителният. Ксеркс се дразнеше от независимия дух на дорийците. Ако се оженеше за някоя, много скоро се развеждаше. Конкубините отпращаше все под претекст, че не може да понася меланхолията им. А те наистина страдат, защото не могат да живеят затворени в харем! Какви ли не чудатости се срещат сред хората – установил съм, че тръгне ли човек по широкия свят, рано или късно ще се сблъска с най-невероятни неща.

Артемизия ни прие в продълговатата зала с нисък таван и тесни прозорци, от които се откриваше изглед към морето и покрития с гъста зеленина остров Кос. Беше малко по-пълна, отколкото си я спомнях, но косата ѝ блестеше все тъй златиста, а лицето ѝ бе хубаво, независимо че

междувременно се бе сдобила с двойна брадичка.

Както се полага, глашатаят обяви влизането ми и както се полага, царицата се поклони не на мен, а на поста ми. Поздрави ме с добре дошъл в Халикарнас, а аз ѝ предадох топлите чувства на Великия цар към неговия васал. Тя на висок глас изрази верността си към персийската корона. После придружителите ни се оттеглиха.

– Кир Спитама е безмилостен инспектор. – Сега Мардоний бе в добро настроение. – Зарекъл се е да удвои налога.

Мардоний се изтегна на тясното легло срещу прозореца, откъдето се виждаше пристанището. Сподели, че прекарва по-голямата част от времето си, като гледа идващите и заминаващите кораби. Тази сутрин, щом разпознал платната на моя кораб, закуцал надолу към пристанището да ме посрещне.

Артемизия седеше изправена на висок дървен стол.

– Моята хазна принадлежи на Великия цар – каза с равен глас. – Както и армията ми. Както и самата аз.

– Ще предам това на Господаря на всички земи.

– Можеш също да му предадеш, че щом Артемизия е заявила, че му принадлежи, това наистина е така. Не говоря за харема. А за бойното поле.

Едва ли съм успял да прикрия учудването си. Но Артемизия бе съвсем невъзмутима в своята войнственост.

– Да, готова съм всеки миг да поведе своята армия в битката, която Великият цар е решил да води. Надявах се, че ще мога да се присъединя към пролетното настъпление срещу Атина, но Артаферн не ме прие.

– Сега се утешаваме един друг – каза Мардоний. – Двама генерали, които няма къде да воюват.

Артемизия бе доста мъжествена за моя вкус. Физически бе пищна жена, но обърнесе ли към мен суровото си светло лице, имах чувството, че ме гледа скитски воин. Липсваха ѝ само мустаци, И все пак Мардоний сподели с мен, че от стотиците жени, с които е имал интимни връзки, тя е най-добра в любовта. Колко малко знае човек за другите!

Говорихме за войната, която продължаваше да се води в Гърция. Нямахме никакви новини, откакто Артаферн опожари Еретрия и взе в робство жителите му. Предполагаше се, че е завладял и Атина. Благодарение на Мардоний, който бе прогонил йонийските тирани, демократическата групировка в Атина бе настроена в полза на Персия и не се очакваше градът да окаже голяма съпротива. Повечето видни атиняни или подкрепяха Персия, или бяха персийски агенти, или пък и двете.

Докато говорех за победата при Еретрия, Мардоний не промълви нито дума, а Артемизия изглеждаше разтревожена. Но аз съзнателно бях подхванал тази тема, като добре знаех, че не ще направи удоволствие на нашия ранен лъв. Скоро Артемизия прекъсна моя задълбочен анализ на военното положение в Гърция.

– Чухме, че неотдавна си се оженил за една от дъщерите на Великия цар.

Мардоний се оживи.

– Ами да, той сега ми е братовчед. Вчера бе нещо като маг и се наливаше с хаома, а днес е член на императорското семейство.

– Никога не съм бил маг – възпротивих се аз. Много се дразнех, а и до ден-днешен се дразня, когато ме наричат маг, и Мардоний отлично го знаеше. Така е с приятелите от детинство – когато не са открити врагове.

– Не го слушай какво говори. Види ли огнения олтар, грабва свещените съчки и започва да припява...

– Коя от благородните дами е майката на жена ти? – попита ме Артемизия, с което накара Мардоний да млъкне..

– Царица Атоса, дъщерята на Кир Велики. И аз се казвам Кир, нарекли са ме в негова чест.

Доста се учудих, че Артемизия не знае името на жена ми. А може би само се преструваше, че не го знае.

– Тук, на това далечно място край морето, сме откъснати от света – продължи тя. – Знаеш ли, че никога не съм ходила в Суза?

– Ще дойдеш с мен, когато се върна в двора – обади се Мардоний. В това време упражняваше мускулите на болния си крак, като бавно го повдигаше и го сваляше.

– Струва ми се, че няма да е тактично – заяви Артемизия и ни дари с една от редките си усмивки, която изведнъж я направи женствена, дори красива. – Как се казва благородната ти жена?

– Пармида – отвърнах аз.

Демокрит иска да му разкажа повече за брака си. Чуди се защо са дали на жена ми точно това име. Навремето и аз се чудех. След като бях чул как Атоса негодува срещу съпругата на Дарий – Пармида, не можах да повярвам на ушите си, когато дворцовият управител ми съобщи, че ще се ожения за Пармида – дъщеря на Атоса! Спомням си, че помолих внуха да повтори името, а той го изрече отново и добави:

– Тя е най-красивата от дъщерите на царица Атоса. Това е общоприетият дворец израз в подобни случаи и ако не означава обратното, не

означава нищо. Попитах дали е наречена на името на дъщерята на узурпатора, но дворецовият управител или не знаеше, или не желаше да ми отговори.

Не успях да разбера много и от обяснението на Атоса.

– Пармида е име, което значи много за Ахеменидите – отсече тя. – Както сам ще се увериш, тя е ужасно сприхава, при това е умна. Две качества, които лично аз, ако бях мъж, но за съжаление не съм, не бих искала жена ми да притежава. Но това не е важно. Важното е не каква е, а коя е. Вземи я. Ако се държи безобразно, бий я.

Взех я. Бих я веднъж. Не помогна. Пармида бе жена с неприятен нрав и силна воля. Възпроизвела бе характера на Атоса, но в най-лош вариант. Външно приличаше на Дарий. Но чертите, които правеха лицето на Великия цар красиво, у нея изглеждаха съвсем не на място. Когато се оженихме, бе на осемнадесет години и не можеше да се помири с мисълта, че са я отредили на човек като мен. Бе живяла с надеждата, че в най-лошия случай ще стане жена на един от Шестте, а ако има късмет, ще се сдобие с короната на някое съседно царство. Вместо това я омъжиха за нищо и никакъв царски съгледвач. Отгоре на всичко беше страстна дяволопоклонничка и щом чуеше името на Зороастър, си запущваше ушите. Веднъж толкова ме обиди, че я ударих с всичка сила по лицето с опакото на ръката си. Тя падна върху една ниска масичка и си счупи китката. Казват, че жените обичали мъже, които упражняват над тях физическо насилие. Що се отнася до Пармида, това не излезе вярно. След онзи случай още повече ме намрази.

Няколко години поддържах собствена къща в Суза и Пармида делеше женските покои с Лаида, която, естествено, много я харесваше. Лаидината опърничавост няма граници. Не си взех други жени. Така че двете прекарваха дълго време заедно. Никога не съм изпитвал желание да узная какви разговори водят. Достатъчно добре си ги представях!

След като ни се роди мъртва дъщеря, вече изобщо не ходех при Пармида. Когато Ксеркс стана Велик цар, помолих го да си я прибере и той я прибра. Пармида умря, докато бях в Китай. Това е нещастна история, Демокрите, и не виждам смисъл да говорим за нея.

Разпитах Артемизия за отношенията ѝ със сатрапа. Като царски съгледвач имах твърдото намерение да поправа нередностите, както и да причиня определен брой неизбежни неприятности. На въпросите ми Артемизия отговаряше с невъзмутимо спокойствие.

– В отлични отношения сме. Той не ме посещава и аз не го посещавам. Данъка си плаща направо в хазната в Суза и ковчежникът изглежда

доволен. Затова пък той ме посети няколко пъти.

– Кой е ковчезникът? – попита Мардоний. Обичаше да се прави, че не знае името на нито един служител от канцеларията, за да подчертае височайшето си пренебрежение към някакви си там чиновници. Но и той, като всич-ки останали, отлично знаеше, че империята се управлява от чиновниците в канцеларията и евнусите в харема.

– Барадкама – отговорих аз. – Доколкото ми е известно, съвестно си гледа работата. Знам, че изисква пълна отчетност за всички похарчени в Персепол суми и ако липсва дори една партида кедрово дърво, хвърчат глави.

– Бих искала аз да имам такъв съвестен служител – каза Артемизия, – макар владенията ми да са скромни.

Внезапно от съседната стая се чува звуци на лира. Мардоний изпъшка, а Артемизия още повече се изправи на стола.

На входа застана висок рус мъж, облечен като просяк. В едната си ръка стискаше лира, в другата тояга. Мъчеше се да свири – доста неуспешно – с ръката, в която държеше тоягата. Вървеше към нас и потропваше с тоягата по пода, както правят мнозина слепци за разлика от мен. Повечето хора не знаят, че слепците притежават способността да усещат препятствието, преди да са стигнали до него. По тази причина рядко се спъвам, а още по-рядко се блъскам в стени. Но тъй като някои слепци – най-често просяците – обичат да излагат на показ нещастие си, те обикновено тропат с тоягата пред себе си, когато ходят.

– Слава на теб, о царице! – Слепецът имаше висок, много неприятен глас. – Слава и на вас, о благородни господари! Позволете на един смирен певец да ви достави радост с песните на предшественика си, слепия Омир, който се е родил ей там, на благословения от боговете с гори и бързи реки остров Кос. Да, в жилите ми тече кръвта на онзи, който възпя ахейците, отплавали към високите порти на Троя. Да, и аз пея песните, които е пял Омир, разказващи за красивата Елена и неверния Парис, за обречения Патрокъл и неговия сприхав любовник, катамита Ахил, за благородния Приам и злочестата му съдба! Чуйте ме!

С тези думи певецът подхвана своята мъчително дълга песен, като си акомпанираше на разстроената лира. Гласът му, освен че беше неприятен, можеше и да те проглуши. Но най-странно от всичко беше онова, което пееше.

Като всеки човек, чийто матерен език е гръцкият, и аз знам наизуст почти целия Омир, затова разпознах много от стиховете, които се изливаха – не, по-скоро се изстрелваха от устата на младия човек, като

запратени с прашка камъни. Първо ни изпълни един пасаж от Омирова-та „Илиада“, като грубо наблягаше на шестте ударени срички във всеки стих. След това поде съвсем други стихове, със седем ударени срички в стих, някои от които напълно противоречаха по смисъл на изпятото порано. Имах чувството, че сънувам един от онези кошмари, които те нападат, след като си престоял на някоя богата лидийска трапеза.

Когато най-сетне певецът млъкна, Мардоний лежеше неподвижно като мъртъв, а Артемизия седеше като закована на стола. Царският съгледвач бе опулил очи или по-точно гледаше с неவிждащ поглед.

– Високоуважаеми Кир Спитама – каза Артемизия, – позволи ми да ти представя брат си, принц Пигрий.

Пигрий се поклони ниско.

– Смиреният певец с радост пее за ахейския си господар.

– Персиец съм – заявих доста глупава аз. – Вещност съм половин грък, разбира се...

– Познах, без да ми казваш! Очите! Челото! Властната Ахилова осанка!

– Значи не си спял?

– Не. Но съм истински певец, потомък на Омир, който е живял отвъд онзи проток. – Пигрий посочи към прозореца.

Макар да знаех, че Омир е роден на остров Хиос, а не на остров Кос, не го поправих.

– Неговата музика тече в жилите ми – продължи Пигрий.

– Чухме това – отвърнах учтиво аз. После, като ся спомних какво изпя за Ахил, добавих: – Нима не ти е известно, че Ахил е бил по-възрастен от Патроклъ и никой от двамата не е бил катамит? Те по-скоро са били любовници, по гръцки маниер.

– Трябва да предоставиш някаква свобода на вдъхновението ми, благородни господарю. Освен това не е тайна, че Ахил е бил по-младият, но не е смеел да го каже, както твърди и предшественикът ми.

– Пигрий е прероденият Омир – заяви Артемизия. Не можах да разбера дали говори сериозно. Сега Мардоний лежеше с гръб към нас. Хъркаше.

– Персийският Одисей спи. Трябва да говорим по-тихо – прошепна Пигрий. После отново извиси глас: О, колко далеч е той от своя дом в Итака, където жена му Пенелопа крои планове да го убие, защото ѝ харесва да е царица на Итака, а харемът ѝ да е пълен с мъже.

– Но известно е, че Пенелопа с радост е посрещнала Одисей а... – Млъкнах. Макар и късно, схванах как стоят нещата. Пигрий бе луд.

По-късно чух и друга версия – че само се преструвал на луд, защото се страхувал от сестра си Артемизия, която при смъртта на баща им заграбила законно полагащата мусе корона. Ако тези слухове са верни, може да се смя-та, че онова, което е започнало като фарс, се е превърнало в действителност. Ако носиш една маска достатъчно дълго неизбежно заприличваш на нея. Откакто царуваше Артемизия, Пигрий се занимаваше с преработването на цялата „Илиада“. След всеки Омиров стих бе прибавил по един свой. Резултатът от този труд можеше да влуди всекиго, особено ако го слуша в изпълнение на автора. Пигрий бе автор и на друго едно необикновено остроумно съчинение за битката между някакви жаби и мишки, което скромно приписваше на Омир. Веднъж в летен следобед ми изпя тази своя творба с неочаквано приятен глас и аз много се забавлявах, изумен от наблюдателността и умението му да се подиграва на всичко онова, с което се перчи арийската военна класа – класата, към която самият аз едновременно принадлежа и не принадлежа. Аплодирах го от сърце.

– Прекрасна творба!

– Нищо чудно – отвърна той, отметнал глава назад. Продължаваше да се прави на сляп. – Омир я е съчинил. Аз само я изпълнявам. Аз съм гласът му.

– Ти си прероденият Омир, така ли?

Пигрий се усмихна. Постави пръст на устните си и тихичко се измъкна от стаята. Често съм се чудил какво ли е станало с него в онзи влажен крайморски дворец на Артемизия.

Докато бях в Халикарнас, получихме и лошите новини от Гърция. Не помня кой ни ги донесе. Вероятно някой търговски кораб. Забравил съм и какво точно ни съобщиха. Спомням си само, че на следващата сутрин двамата с Мардоний напуснахме Халикарнас и отпътувахме за Суза.

5.

Атиняните до днес смятат битката при Маратон за най-голямата бойна победа в историята на войните. Както винаги преувеличават. Всъщност ето какво се случи.

– Предпочитам Индия – отвърнах аз.

В последна сметка мечтите и на двама ни не се сбъднаха. Дарий бе побеснял от неуспеха на Датис. На младия Артаферн не се сърдеше

поради предаността си към баща му. Просто го сложиха в списъка на за-
пасните офицери за голямо удоволствие на Ксеркс. Но когато престоло-
наследникът поиска да оглави следващия поход към Атина, Великият
цар отговори, че няма средства. Трябвало му време, за да попълни хаз-
ната, да построи нова флота да обучи още войници.

През последните години от живота си Дарий неочаквано се успо-
кои. Беше се примирил с факта, че вече никога няма да поведе армията.
Освен това беше решил, макар и това да не отговаряше на истината, че
няма достатъчно способни генерали, на които може да се довери. Мар-
доний си оставаше негов любимец, но Великият цар се отнасяше към
амбициозния си племенник като към връстник, немощен като самия
него.

– Каква двойка сме ние с теб – обичаше да казва Дарий, докато се
разхождаше бавно из градините на Екбатана, хванал Мардоний под ръ-
ка. – Двама стари войници, които са изпели песента си. Я си погледни
крака! Ако беше мой, щях да го отрежа. Какво му е лошото на един дър-
вен крак, щом оттук нататък не те чакат битки. А ние вече приключихме
с битките. Ех, тъжна работа!

Сякаш му доставяше удоволствие да измъчва Мардоний. Не знам
защо. Обичаше племенника си повече от всеки друг от нашето поколе-
ние. Може би когато му е станало ясно, че сам той никога повече няма
да отиде на бойното поле, е пожелал Мардоний да сподели неговата
съдба. И скръб. Да, точно скръб се четеше в очите на Дарий, когато наб-
людаваше обучението на младите офицери.

А на Мардоний не му беше никак приятно, че са го зачеркнали от
списъка на действащите генерали. Веднъж видях как в градината на
Екбатана изпълни един извънредно труден скок само за да покаже на
Дарий, че кракът му е добре зараснал. В действителност Мардоний си
остана завинаги куц. Затова пък доста добре яздеше. И се справяше чу-
десно в бойната си колесница, където го връзваха така, че на недъгавия
му крак да не пада никаква тежест.

През последните години на Дарий животът в двора не бе лишен от
вълнения и опасности, заговори и контра-заговори. Спомените ми от то-
зи период, общо взето, не са много приятни. Първо, защото бездействи-
вах. След като бях похвален за работата си като царски съгледвач, бях
освободен от задължения и не получих нов пост. Но не изпаднах в не-
милост. Продължавах да съм Дариев зет. Продължавах да нося титлата
„царски приятел“. Беше станало нещо, което често се случва във всеки
двор. Вече бях безполезен за суверена. Подозирам също, че щом ме

видеше сред придворните, Дарий си представяше онези крави, за които бе мечтал навремето и чиито пастир никога нямаше да стане. Хората не обичат да им се напомня за нещата, които не са успели да постигнат в живота си.

За целия двор бе ясно, че времето на Дарий е към своя край. Наистина всички разбрахме, че той няма да живее дълго, но никой не можеше да си представи света без него. Откакто се помнехме, Дарий беше Великият цар. Дори и на Ксеркс бе трудно да види себе си на неговото място, колкото и уверен да бе в собствената си царственост.

Атоса продължи да управлява харема. Направи всичко възможно да даде тласък на източната политика. Но не успя. И нищо чудно. През последните години от живота си Дарий не бе склонен да се поддава на каквото и да е авантюристичен план. Прекарваше повечето време с приближените си съветници. Всеки ден приемаше началника на стражата Аспатин и ковчезника Барадкама. Дарий се подготвяше за края.

Внезапната смърт на Гобрий разведри атмосферата. Всъщност няколко седмици преди смъртта му бившият престолонаследник Артобазан напусна двора и се засели в Сидон. Повече не се върна в Суза. И така Атоса доживя да види пълното поражение на Гобриевата фракция.

Макар присъствието на гърците в двора да не се усещаше толкова силно, Демарат бе станал близък приятел на Дарий. Този път Лаидиното магьосничество бе дало несъмнено по-добри резултати. Друго нейно постижение бе, че сега Демарат изглеждаше много по-чист и вече не миришеше на затворена в клетка лисица. Останалите гърци бяха или измрели, или в немилост.

Ксеркс продължи да строи дворци. Нямаше какво Друго да прави, освен тайно да подбира мъжете и евну-сите, от чиито услуги щеше да се нуждае след смъртта на Дарий. Точно по това време се сближи с Артабан, един млад персийски офицер, който имаше далечна връзка с рода Отан. Артабан бе беден. И амбициозен. След време Ксеркс щеше да го направи началник на личната си стража, а за личен дворецов управител щеше да избере Аспамитър, един евнух с необикновен чар от втората стая на канцеларията.

Ксеркс и Мардоний отново бяха близки като... щях да кажа като братя, но в царските семейства това родство най-често поражда не вяроност, а кръвопролитие. Във всеки случай те отново станаха приятели и беше ясно, че войските на Ксеркс ще се командуват от Мардоний. И така, много внимателно и грижливо Ксеркс подбираше хората, които щяха да го доведат до гибелта му. Дори и сега, когато знам как се развиха

събитията, не бих казал, че изборът на някой от тези приближени сам по себе си е бил грешка. Убеден съм, че много неща не зависят от нас – човек или има късмет, или няма. Моят приятел нямаше късмет – и той още тогава е знаел това, но аз не го знаех. През последните години от живота на Дарий няколко пъти се срещах с Егиби. Искахме да изпратим частен керван за Индия, но все нещо не вървеше. Приблизително по същото време получих съобщение от Карака, че е изпратил втора партида желязо от Магадха за Персия. За нещастие някъде между Таксила и Бактра керванът изчезна. Допускам, че скитите са го пленили. Преди да отпътувам от Индия, с Карака бяхме разработили таен код. Така, от едно привидно съвсем търговско съобщение успях да науча, че Кошала вече не съществува, че Вирудха-ка е мъртъв, а Аджаташатру – господар на Гангската равнина. Тъй като принц Джета се ползувал с благоволенieto на Аджаташатру, жена ми и двамата ми синове – второто дете също бе момче – били в безопасност. Това бе всичко, което узнах. Амбалика ми липсваше, особено в редките случаи, когато бях с Пармида.

Пет години след заминаването на Фан Чъ получих писмо от него. Все още не се е прибрал в Китай. Но съобщаваше, че керванът напредва. Беше открил нов маршрут за Китай и хранеше големи надежди, че ще успее да установи „копринения път“ между Китай и Персия. Прочетох писмото на Ксеркс, който се интересува от въпроса я изпрати копие на Великия цар. Месец по-късно получих официален отговор, че писмото е стигнало до съветника по източните въпроси. И нищо повече.

В известен смисъл Мардоний стана причина за смъртта на Дарий. Щом възстанови здравето си, той отново застана начело на останките от гръцката фракция в двора.

Най-много го ухажваше Демарат. Между другото, забраних на Лаида да приема гърци в къщата ми. Докато бях там, ми се подчиняваше. Но знаех, че замина ли някъде извън Суза, всички гръцки безделници се струпват в къщата ми и единственият изход беше да изгоня Лаида, а човек не може да постъпи така с една тракийска магьосница.

Желанието на Мардоний беше една последна гръцка война, а на Ксеркс – победа, каквато и да е победа. Мардоний изкушаваше Ксеркс, предлагайки му слава. Двамата заедно да завоюват Гърция! За Индия вече не се споменаваше, затова и не ме канеха на съветите си. Не страдах. От самото начало не одобрявах Гръцките войни, защото познавах гърците, а Ксеркс не ги познаваше.

Според мен Дарий искаше мир. Макар навремето да се бе ядосал на Датис, задето не успя да разруши Атина, този въпрос вече не го

вълнуваше. Всъщност Дарий никога не бе гледал сериозно на Атина, нито пък на който и да било друг гръцки град. И то бе съвсем естествено, след като най-знатните гърци непрекъснато пристигаха в Суза и искаха помощ от него, за да предадат родните си градове. Макар да се възхищаваше от гърците като войници, от свадите им му бе дошло до гуша. Накрая заяви:

– Два похода ни стигат!

Според него първият бил напълно успешен, а вторият – не само незавършен, но и скъп. Нямаło нужда от трети поход.

Това обаче не възпря Мардоний. Той упражняваше натиск върху всички, включително царица Атоса, която накрая се съгласи, че е дошло време Ксеркс да излезе на бойното поле. Оттеглянето на Артобазан бе допринесло много да се уталожат страховете ѝ. Явно беше, че сега Ксеркс няма съперници. Този натиск върху Дарий от няколко страни се оказа успешен, но с пагубни последици.

Великият цар ни събра в залата на седемдесет и двете колони в Суза. Макар да не предчувствах, че това ще е последното публично явяване на Дарий, спомням си, че все пак си помислих колко се е променил в сравнение с могъщия млад завоевател, когото навремето видях за пръв път в същата зала. Тогава срещу нас стоеше лъв, а сега към трона се влачеше немощен старец. Великият цар бе шестдесет и четири годишен.

Демокрит иска да знае на колко години е бил Ксеркс тогава. Ксеркс, Мардоний и аз бяхме на по тридесет и четири. Според Херодот Ксеркс е бил на осемнадесет. Какъв друг коментар е нужен за неговата така наречена „история“! Младостта ни бе отминала, но от старостта ни делеше толкова, колкото и от детството.

Докато Ксеркс помагаше на баща си да се качи на високия златен трон, всички погледи бяха вперени в стареещия суверен и наследника му. Дарий носеше корона с шипове, което означаваше война. В дясната си ръка стискаше златния скиптър. Ксеркс внимателно хвана безжизнената ръка на баща си и я положи на облегалката. После отстъпи назад.

– Царят на царете! – провикна се той и гласът му изпълни цялата зала. – Ахеменидът!

Стояхме прави, с ръце в ръкавите. Като гледах подредените млади принцове и благородници, припомних си Ксеркс и Мардоний, и себе си, и Милон преди толкова много години. Сега местата ни бяха заети от други млади хора, точно както Ксеркс щеше да заеме мястото на смляващата се фигура, седнала на трона. Неизменните закони на персийския двор по-силно от всичко напомнят за безстрастния ход на времето.

Дарий заговори. Гласът му, макар и отпаднал, звучеше все така внушително.

– Премъдрият господ ни призова да накажем атиняните, задето опожариха свещените ни храмове в Сарди – каза той.

Това бе формулата, използвана от канцеларията, с която оправдаваше всеки поход срещу западните гърци. Неведнъж протестирах пред дворцовия управител. Говорих и с Ксеркс. Направих всичко възможно да ги накарам да сменят тази формула. Но канцеларията бе като прословутата планина, която никой не може да помръдне. Когато казах, че Премъдрият господ иска тези храмове да бъдат разрушени, все едно дали от гърците или от някой друг, в канцеларията не ми обърнаха ни най-малко внимание. Не ме подкрепи и зороастрийското общество. За да си останат най-почитаните жреци в двора, те нямаха – а нямат и сега – нищо против винаги да стоят настрана. Отдавна са престанали да изпълняват завета на дядо ми, а именно че трябва да спечелят за вярата всеки, който следва Лъжата. Честно казано, и аз престанах да го изпълнявам. Само вярващите в Бактра са все още непокаварени и борбени.

– Заповядахме да бъдат построени шестстотин триери.

Свикваме войски от всички части на империята. Увеличаваме данъците за всички сатрапии.

Дарий посочи със скиптъра си към Барадкама, който прочете списъка с данъците. Щом някой от благородниците чуеше засягащото него или имението му увеличение на данъка, в залата отекваше лека въздишка. Макар персийските благородници да са освободени от данъци, от тях се изисква да осигуряват онези войски, които са сърцевината на персийската армия. В известен смисъл, когато Великият цар отива на война, именно персите плащат най-скъпо.

Ковчежникът свърши и Дарий продължи:

– Похода ще оглави нашият син и наследник, Ксеркс. Ксеркс бе чакал тази заповед цял живот и въпреки това изражението на лицето му не се промени.

– Командуването на флотата ще поеме племенникът ни Мардоний.

Това бе изненада. Всички очакваха Мардоний да е вторият главнокомандуващ. Може би постът адмирал означаваше същото, може би – не. Великият цар не благоволеше да обясни. Погледнах застаналия отдясно на трона Мардоний. Красиво оформената брада не можеше да скрие усмивката му. Беше щастлив. За разлика от мен. Щях да тръгна за Гърция с Ксеркс. Ако останех жив след похода, един ден може би щях да се върна в Индия и да видя Амбалика и синовете си. Признавам, че бях

много отчаян. Не виждах бъдеще за Персия на запад. И по-точно, не виждах друго бъдеще за себе си освен на изток. След нещастния ми брак с Пармида мислех с още по-голям копнеж за Амбалика. Демокрит иска да знае защо повече не съм се женил. Отговорът е прост – нямах достатъчно пари. Освен това подсъзнателно се надявах, че един ден или ще отида да живея в Шраваста с Амбалика, или ще доведе нея и най-важното, синовете си, в Персия.

В края на аудиенцията, като си помагаше с дясната ръка, Дарий се изправи и остана така за миг. Леко се олюляваше. Тежестта на тялото му падаше изцяло върху десния крак. Ксеркс тръгна към него, но Дарий направи знак да не се приближава. После бавно, несигурно и мъчително заслиза от трона.

На последното стъпало от подиума Дарий пристъпи с немощния си крак, като мислеше, че ще го плъзне по пода. Не бе пресметнал добре. Имаше още едно стъпало. Сякаш някаква висока, позлатена врата се завъртя и се затвори – Великият цар се олюля и пред очите на зашеметения двор бавно, много бавно се свлече по лице на пода. Макар все още да стискаше скиптъра с дясната си ръка, короната падна от главата му и с ужас видях, че този обръч от смъртоносно злато се търкаля право към мен.

Проснах се по корем. Такова нещо никога не се бе случвало, затова всички лежахме като мъртви на пода и не смеехме да помръднем, докато Ксеркс и дворцовият управител помагаша на Дарий да се изправи на крака.

Понесоха, по-скоро повлякоха Великия цар и когато минаха покрай мен, чух тежкото му дишане и видях на тъмночервения под прясна следа от алена кръв. Беше разцепил устните си. Счупил бе здравата си ръка. Великият цар вече умираще.

Нямаше гръцка война тази година, нито следващата. Войната бе отложена не заради немощта на Великия цар, а защото Египет предпочете да вдигне въстание, вместо да плаща наложените нови данъци. И така, армията, която Великият цар бе събрал, за да завладее Гърция, сега трябваше да умиротвори и накаже Египет. От единия до другия край на света глашатаяи съобщаваха, че напролет Дарий ще поведе войските и ще унищожи Египет.

Но три месеца по-късно, когато дворът бе в знойния Вавилет, а Суза бе затрупана от незапомнена снежна буря, Великият цар умря на шестдесет и четири години. Царувал бе тридесет и шест.

Смъртта завари Дарий – какво ли не се случва на този свят?! – в

спалнята на царица Атоса. Карали се. Атоса твърдеше, че той просто искал да се скара с нея.

– Аз както винаги се мъчех да го успокоя – каза тя. Бяхме в покоите й във Вавилон. Това бе в деня, преди всички да заминем за Пасаргада, където щеше да се извърши погребението на Дарий и коронацията на Ксеркс.

– Знаех колко е болен – обясняваше Атоса. – И той го знаеше. Въпреки това бе ужасно разгневен, уж на мен, а всъщност на себе си. Не можеше да понася собствената си немощ. Разбирам го. И аз не мога. Както и да е, дойде при мен тайно, в женска носилка със спуснати пердета. Вече не можеше да ходи. Беше невъздържан. Имаше болки. Лежеше ей там! – Атоса посочи мястото между стола и мен. – Знаех, че умира, Но мисля, че той не го знаеше. Човек не знае, нали разбираш? Настъпва момент, след който човек губи представа за времето и си мисли, че никога няма да умре, защото все още е тук и не е мъртъв. Все още е жив, а оттам нататък нищо друго не е важно. Нищо няма да се промени. Опитах се да го поразсея. Като млади играехме на гатанки. Колкото и да е чудно, обичаше игрите с думи. Колкото по-сложни, толкова по-добре. Затова се опитах да го развлека, като предложих няколко игри. Но той не пожела... държеше на своето. Укоряваше Ксеркс. Аз не казах нищо. Укоряваше мен. Пак не казах нищо. Знам си мястото.

Атоса бе склонна да преувеличава, за да постигне по-драматичен ефект.

– После Дарий започна да хвали сина си Ариамен. „Той е най-добрият ми сатрап. Благодарение на него северните племена бяха прогонени от Бактра.“ Нали знаеш, че Дарий непрестанно говореше за тези диваци? „Искам Ариамен да поведе армията към Египет. Изпратих да го повикат.“ Признавам, че тук спокойствието ме напусна. „На Ксеркс му е обещано командването в пролетния поход – казах. – И Ксеркс е твоят наследник.“ После Дарий започна да кашля. Още чувам този ужасен звук.

За мое учудване по лицето на Атоса се стичаха сълзи. Но гласът й си оставаше твърд.

– Колко бих искала да мога да кажа, че последната ни среща е била спокойна. Но не беше така. Дарий не забрави, че на този свят единственото законно право, което притежава, го е получил чрез мен, и до края не се помири с тази зависимост. Не знам защо. Може да бе взел короната с хитрост, но е тази корона бе взел и мен, а чрез мен бе баща на внуците на Кир. Какво повече искаше този човек? Наистина не знам.

Винаги ми е било трудно да го разбера. Но от друга страна, през последните години много рядко го виждах. Разбира се, знаех, че умът му е помрачен от болестта. И все пак не можех да си представя, че ще стигне дотам да повика Ариамен. „Ще предизвикаш гражданска война – казах му аз. – Ариамен ще поиска да те наследи. Но ние няма да му позволим. Така да знаеш.“ О, бях непоколебима. Дарий се вбеси. Искаше да ме заплаши, но нямаше сили. От кашлицата бе останал без дъх. Гледаше ме гневно и показа как ще ми пререже гърлото с нож. Сега аз се вбесих от този жест и взех, че го заплаших: „Ако подучиш Ариамен, заклевам ти се, че лично ще отида в Пасаргада. Със собствените си ръце ще издигна знамето на Ахеменидите. Ще събера родовете и ще направим най-големия внук на Кир наш Велик цар. После...“ Атоса се облегна в стола си.

– Дарий вдигна дясната си ръка и я сви в юмрук. После ръката се отпусна отстрани на носилката. Разтвори широко очи. Погледна ме така, както обикновено гледаше непознати. Нали си спомняш? Любезно, а в същото време сякаш не ги забелязва. След това спря да диша, но продължаваше да се взира в мен любезно.

Атоса примигна и сега очите ѝ бяха сухи като пясък. После изведнъж заговори много делово:

– Ариамен е на път за Суза. Ще има гражданска война.

Но гражданската война бе предотвратена благодарение на Ксеркс. На следващия ден след смъртта на Дарий той напусна Вавилон начело на десет хиляди „безсмъртни“. Завзе двореца в Суза и хазната. От Суза изпрати тъст си Отан да преговаря с Ариамен. Никога не узнах всички подробности около тази среща, но знам, че Ариамен се отказа от намеренията си без кръвопролитие. Допускам, че е получил солиден подкуп. Във всеки случай, като доказателство за добра воля, той се съгласи да присъствува на коронацията на Ксеркс в Пасаргада. Трябва да отбележа, че Ксеркс постъпи достойно, като не уби самонадеяния си брат. В такива случаи милосърдието обикновено е грешка, защото човек, способен да прости на онзи, който му е простил, се среща изключително рядко. Но Ариамен се оказа изключение. Остана верен на брат си. По-късно загина геройски в Гръцките войни.

В началото Ксеркс се отнасяше с разбиране към хората. И не пре небрегваше тяхната суета.

6.

В един студен ясен ден тялото на Дарий бе положено в каменната гробница до стария Хистасп и злочестата Пармида, чиито останки скоро щяха да бъдат извадени оттам по настояване на възмутената Атоса.

Облечен като обикновен воин, Ксеркс влезе в малкия храм на огъня срещу гроба на Кир. Всички останали чакахме отвън. Никога не ми е било толкова студено. Беше от онези мразовито дни, когато космите в ноздрите ти замръзват, а слънцето блести с особена ярка светлина, но не те сгрыва. Спомням си, че небето бе съвсем чисто, като се изключи виещият се бял дим от огньовете, където скоро хиляда бика щяха да бъдат принесени в жертва на Премъдрия господ.

В храма магите поднесоха на Ксеркс традиционните блюда: кисело мляко, подправки, фурми. След като вкуси от тях, той облече бродираната със злато мантия на Кир. После Ариамен поднесе на Ксеркс бойната корона на Кир, която държеше в ръце и чакаше архимагът да му даде знак кога точно настъпва зимното слънцестоене. В този благоприятен миг Ксеркс постави короната на главата си и стана Велик цар. Всъщност зимното слънцестоене бе дошло по-рано същия ден, но за зла участ магите рядко са точни в своите изчисления.

Ксеркс се появи на вратата на храма, а ние завикахме „ура“, докато останахме без глас. Никога не съм бил толкова развълнуван, колкото през онзи зимен ден, когато приятелят ми от детинство застана пред нас, облечен в мантията на Кир, и вдигна високо лотоса и скиптъра. Спомням си как си помислих, че златовърхата корона на главата му е земното олицетворение на слънцето или дори божествен къс от самото слънце.

Дворът остана в Персепол един месец. През това време съчиних текста на първото възвание на Ксеркс. Той е издълбан в скалата, недалеч от гробницата на Дарий. Ксеркс искаше да започне с хвалебствие за себе си, подобно на онези еламитски царе, чиято неизменна цел е всеки, който прочете или чуе думите им, да затрепери от страх пред огромната им мощ. Но аз убедих Ксеркс да последва примера на баща си, който бе започнал първото си възвание с възхвала на Премъдрия господ. Излишно е да споменавам, че бях подложен на голям натиск от страна на цялото зороастрийско общество.

Когато накрая Ксеркс се съгласи да отстъпи пред Премъдрия господ, за пръв и единствен път в живота си спечелих уважението на многобройните си чичовци, братовчеди и племенници. Няколко години по-

късно още повече ги ощастливи, като убедих Ксеркс да престане да дава вид, че уж царува във Вавилон и Египет по благословията на местните богове.

„Велик бог е Премъдрият господ, който създаде тази земя, който създаде човека, който създаде мира за човека...“ Последната фраза бе на Ксеркс, не моя. За разлика от повечето владетели той не обичаше войната заради самата война и кръвопролитие. „... и който направи Ксеркс цар, единствен цар сред много, единствен господар сред много...“ И така нататък. После изреждахме всички земи, над които царуваше. За неотдашните вълнения в Бактрия се споменаваха мимоходом, а за въстанието в Египет изобщо не ставаше дума. То бе твърде деликатен въпрос. Успях също да убедя Ксеркс да заклеи девите и поклонниците към далеч по-силни думи от онези, които употребяваше Дарий. Но Ксеркс помрачи донякъде ефекта, като издигна във възхвала едно от божествените качества на Премъдрият господ, наречено „арта“, което ще рече „праведност“. Ако човек разглежда артата просто като проява на Единия бог, не е извършено никакво богохулство. Но през последните години простолодието, насърчавано от някои маги, бе склонно да приема различните прояви на Премъдрият господ като самостоятелни божества. Страхувам се, че и самият Ксеркс не бе чужд на тази ерес. Молеше се на Арта почти толкова често, колкото и на Премъдрият господ. Дори нарече сина си – сегашния ни Велик, цар – Арта-Ксеркс.

Учудих се, когато Ксеркс обяви, че дворът ще остане в Персеполис цял месец – не можех да си представя, че е готов да се раздели с харема за толкова дълго време. Намекнах му за това, а той се засмя.

– Нямаш представа какво облекчение е да си далеч от напътствията, на Атоса и Амстрида.

Но Ксеркс също така вярваше, че е добро предзнаменование да започне царуването си заобиколен от родовете вождове, в сърцето на персийската си родина.

Коронацията бе отпразнувана с пиршество в огромния двор на Дариевия зимен дворец. Присъствуваха петдесет хиляди избраници измежду най-знатните в империята. Веднъж видях списъка на животните, заклани за пиршеството. Сигурно из тези планински земи не бе останала жива овца, гъска или бик. Независимо от огромните разходи успехът на празника бе много добро предзнаменование или поне така си мислехме тогава. Велможите ядоха, и пиха цели девет часа. На мнозина им прилоша. Всички ликуваха. Страшната царска слава бе преминала по най-подобаващ начин в ръцете на един истински Ахеменид. Такова

нещо не се случва често.

Самият Ксеркс обядваше заедно с братята си в дъното на залата, където бяха настанени стотината царски приятели. Дебела завеса в зелено и бяло отделяше нишата на Ксеркс от помещението, в което пирувахме ние. По-късно завесата бе вдигната и той пи с нас. А още по-късно излезе на двора и дълго време радостните възгласи на родовете отекваха ритмично, подобно на океански вълни, които се разбиват в брега под въздействието на луната. Да, Демокрите, под повърхността на далечните морета възникват могъщи приливи и отливи, каквито не съществуват в Средиземно море, където вълните се пораждат от капризите на ветровете. Не, не знам причината за това. По някакъв начин океанските приливи и отливи следват редуващото се уголемяване и смаляване не на луна, почти както месечните периоди у жените.

Седях между Мардоний и Арбатан. Бяхме пияни като всички останали. Само Ксеркс беше трезв. Разреждаше виното с вода, нещо, което рядко правеше. Беше нащрек. Все пак в подножието на позлатената му кушетка седеше Ариамен. Този неуспял узурпатор беше набит млад човек с ръце на ковач. Все още бях изпълнен със силно подозрение към него. Както и всички останали, без Ксеркс. Арбатан ми се стори много симпатичен. Не бих казал, че ми вдъхваше респект, макар да знаех, че Ксеркс се кани да го направи началник на дворцовата стража – пост, който носи огромна власт, тъй като началникът на стражата не само пази Великия цар, но и следи за всекидневните дела в двора. Дарий държеше изкъсо всички началници на стражата, затова допусках, че и Ксеркс ще постъпва по същия начин.

Арбатан бе рус, синеок хирканец[1], година-две по-млад от Ксеркс. Говореше се, че обичал да пие ечемичена ракия, като за чаша използвал човешки череп. Но каквито и да бяха навиците му в личния живот, на обществено място се държеше много изискано, а към мен винаги се отнасяше с почителност. Да си призная, стори ми се малко тъп, но както по-късно се оказа, той тъкмо това е искал да внуши на всички ни. Тъпаци излязохме ние, а не той.

[1] Хиркания – област между Мидия, Персия и Каспийско море. – Б. пр.

В персийския двор обикновено дворцовият управител контролира началника на стражата. Мъдрият монарх прави всичко възможно да поддържа лоши отношения между тези двама служители, което не се постига трудно. Дворцовият управител е винаги евнух, защото трябва да има достъп до харема. И понеже мъжествените войници са изпълнени с

презрение към всички евнуси, напълно естествено е между началника на стражата и дворцовия управител да съществува силна неприязън. По препоръка на Аместрида Ксеркс вече бе назначил Аспамитър за дворецов управител. Дворът бе, общо взето, доволен. Всички знаеха, че когато Аспамитър вземе подкуп, срещу него дава и добри услуги. Освен това бе отличен администратор, както сам можах да се убедя в деня на коронацията. По време на третото блюдо двамата с Мардоний вече бяхме почти пияни. Спомням си, че ни поднесоха месо от елен, приготвено точно както го обичам: докато се пече, го поливат с оцет, а после ти го сервират с гребени от петел. Изядох едно парче и с пълна уста се обърнах към Мардоний, който беше по-пиян от мен. Както винаги говореше за война.

– По-добре Египет, отколкото нищо – рече той. – Не съм против това. Повярвай ми. Искам да служа на Великия цар. – Все още не бяхме свикнали с факта, че тази вдъхваща страх титла сега завинаги принадлежи на нашия приятел от детинство. – И все пак да пропилееш цяла година, когато в това време... – Мардоний се оригна и забрави за какво говори.

– Имаш предвид Гърция. Знам. Но Египет е по-важен от Гърция. Египет е богат. И е наш... поне беше.

В този момент посегнах за второто парче еленско месо и открих, че чинията е там, но месото е изчезнало. Изругах на висок глас.

Мардоний ме изгледа тъпо. После се размя.

– Не бива да ти се свида да дадеш на слугите нещо от чинията си.

– Свида ми се! – И така беше.

Изведнъж до мен застана Аспамитър. Беше млад, блед, с пронизателен поглед. Нямахше брада, което означаваше, че е бил кастриран преди пубертета – тогава се кастрират най-добрите евнуси. Наблюдавал бе всичко от мястото си пред позлатената кушетка на Ксеркс.

– Не беше ли свършил с блюдото, Господарю?

– Не, не бях. И Господарят адмирал не беше свършил.

– Ще накажем провинилите се.

Ако не друго, Аспамитър бе делови човек. След миг месото отново се появи на мястото си. По-късно същата вечер шестима слуги бяха екзекутирани. Вследствие на това оживената търговия с храна от царската трапеза, макар и да не бе напълно прекратена, рязко намаля. Старите обичаи трудно се изкореняват. Но поне през първите години от царуването на Ксеркс човек можеше сравнително спокойно да изяде по-голяма част от вечерята си. За тази придобивка трябваше да благодарим на

Аспамитър.

По онова време се носеха слухове, че от седемнадесет-годишна възраст Аспамитър бил любовник на царица Аместрида. Не знам. Само повтарям онова, което си шепнеха хората. Макар дамите от харема – дори и цариците – обикновено да имаха сложни отношения с евнусите, съмнявам се, че нашата високопочитана царица-майка Аместрида е използвала Аспамитър по този начин независимо от мълвата, че половият му член бил необикновено голям за мъж, кастриран на десет-единадесетгодишна възраст.

Сега Демокрит ми съобщава последните клюки от Аго-рата. Според гърците царицата-майка в момента имала любовна връзка със сегашния дворецов управител, двадесет и три годишен евнух, който носи изкуствени мустаци и брада. Очевидно им е приятно да съчиняват подобни истории. Нека да уверя атиняните, които обожават скандалното, че тези дни царицата навърши седемдесет години и е безразлична към плътските удоволствия. И което е по-съществено, също като предшественицата си, царица Атоса, винаги е предпочитала властта пред забавленията. Напълно възможно е на младини Аместрида да е флиртувала с евнусите. Но това е било в друг, отдавна отминал свят.

За нас този отминал свят беше прекрасен. Особено през онази зима в Персепоп, когато всичко изглеждаше възможно – като се изключи това някога да живеем с удобства. Дворците бяха незавършени. Градът дори не можеше да се нарече град – имаше само колиби за работниците и множество съвсем нови сгради, построени около съкровищницата на Дарий. В тези складове, изложбени зали, портици и канцеларии временно щяха да бъдат настанени чиновниците от втората стая на канцеларията.

Двамата с Мардоний делеяхме тясна, непроветрива, ледена стая в харема на зимния дворец. Женските покои, предназначени да приютят Дариевата сравнително скромна колекция от жени и конкубини, не можеха да поберат Ксерксовия „женски град“, както го наричаха. Затова първата заповед, която Ксеркс издаде като Велик цар, се отнасяше до архитектите. Те трябваше да разширят женските покои по посока на съкровищницата. Накрая се наложи част от първоначалната съкровищница да бъде разрушена, за да се настани новият харем. Един следобед Ксеркс изпрати да ме повикат.

– Ела да видиш гроба на своя съименник. Яхнахме конете и доста дълго яздихме, докато стигнем до гробницата на Кир Велики. Пред малкия параклис, издигнат върху висок пиедестал, има портик с изящни

колони. Каменната врата е гравирана така, че прилича на дървена. Зад нея лежи Кир на златно ложе.

Макар да бе съвсем ясно, че магът, комуто бе поверена гробницата, е дяволпоклонник, в наша чест той веднага запя химн за Премъдрия господ. Между другото, той живееше наблизко и всеки месец принасяше в жертва на духа на Кир един кон – дъвен арийски обичай, който Зороастър винаги яростно бе осъждал.

Ксеркс заповяда на мага да отвори гробницата и двамата влязохме в помещението, пропито с дъх на плесен. Там, на златното ложе, се намираще балсамираното тяло на Кир. До него имаше златна маса, отрупана със скъпоценности, оръжия и мантии, които проблясваха на мъждукащата светлина от факела в ръката на Ксеркс.

Трябва да кажа, че когато се изправиш край тялото на прославен човек, умрял преди повече от половин век, те обзема някакво особено чувство. Кир беше обут в яркочервен панталон, а отгоре имаше мантия от застъпващи се златни плочки. Мантията бе плътно загърната под брадата, тъй че да скрива следите от варварската секира. Ксеркс отметна дрехата небрежно – на мястото на врата зееше зловеща дупка.

– Прерязала му е гръбнака – рече Ксеркс. – Според, мен Кир не е бил кой знае колко красив, какво ще кажеш? – Той се взря критично в покритото с въсьчен пласт лице.

– Бил е стар – прошепнах. Като се изключи сивкавият цвят на кожата му, човек наистина би могъл да си помисли, че Кир спи и поне аз не желяех да го събуждам. Бях изпълнен със страхопочитание.

Не бих казал същото за Ксеркс.

– Аз ще искам да ме балсамира египтянин. – Ксеркс явно не одобряваше работата на онези, които бяха балсамирали Кир. – Цветът на кожата е лош. А и миризмата е отвратителна. – Той подуши тежкия въздух и направи са. Но аз усещах само аромата на различните масла, използвани при балсамирането.

– Спи спокойно, Кир Ахеменид! – обърна се самодоволно Ксеркс към основателя на империята. – Заслужаваш покой. Завиждам ти.

Невинаги бях сигурен дали Ксеркс говори сериозно, или се шегува.

Ксеркс си направи работна стая в сградата, известна като Дариевото крило, макар че го бе построил самият той още когато беше престолонаследник. По думите на Калий сегашните проекти на Фидий са копие на това красиво здание. Желяя му сполука. Дариевото крило е първата постройка в света, която има портици от четирите си страни. Демокрит се съмнява, че това е вярно. И аз бих се съмнявал, ако прекарвах

дните си в компанията на софисти.

Скоро след посещението в гробницата на Кир Ксеркс официално изпрати да ме повикат. В предверието ме посрещна Аспамитър. Както винаги полагаше големи усилия да се хареса. Всъщност благодарение на Аспамитър мързелът и арогантността на чиновниците от Дариевата канцелария изчезнаха изведнъж. Сега чиновниците бяха услужливи и енергични и това продължи почти цяла година, докато накрая пак станаха мързеливи и арогантни. Но такава е природата на канцеларските чиновници, да не говорим за евнусите.

Поведоха ме покрай работни маси, наредени между ярко оцветени колони от покрито с гипс дърво – това безспорно е най-евтиният начин за строеж на колони, а и гипсът се оцветява по-лесно от всеки камък. Доколкото разбирам, Фидий възнамерявал да изсече всички колони от чист мрамор. Ако му угодят, тази негова безумна идея ще изпразни хазната на атиняните. Гранитните колони на главната сграда в Персепоп например до ден-дневен не са напълно изплатени.

В мангалите горяха въглени и стаята на Ксеркс беше приятно топла, но същевременно неприятно задимена от тлеещите в двата триножника благовония. На мен благовонията винаги ми причиняват главоболие, несъмнено защото ги свързвам с дяволопоклонничеството. Зороастър негодуваше срещу употребата на санталово дърво и ливан поради това че тези аромати са свещени за дяволите.

Макар и да твърдят, че вярват в единосъщиятостта на Премъдрият господ, Великите царе разрешават на поданиците си да се отнасят към тях самите като към слезли на земята богове. Лично аз се дразня от този парадокс. По-лесно е обаче да промениш пътя на слънцето, отколкото протокола на персийския двор.

Ксеркс седеше зад малка маса. Стаята нямаше прозорци и за миг на светлината на лампата ми се стори че пред мен е Дарий. Сигурно съм гледал доста уплашено. Паднах по очи. Аспамитър високо съобщи името и титлите ми. После бързо изпълзя заднишком навън.

– Стани, Кир Спитама! – Беше гласът на стария ми приятел Ксеркс. Станах и се втрених в пода, както е обичаят.

– Царският приятел може да погледне приятеля си. Поне насаме. – Погледнах го и той ме погледна. Усмихна се и аз се усмихнах. Но вече всичко бе съвсем различно отпреди. Така щеше да бъде и занаят. Сега той беше Царят на царете.

Ксеркс пристъпи направо към въпроса.

– Трябва да съставя животописа си, преди да замина за Египет,

което означава, че нямам много време. Искам да ми помогнеш да напиша текста.

– Какво иска Царят на царете да стане известно на света?

Ксеркс бутна към мен някакъв изпокъсан папирус, покрит с еламско писмо.

– Това е единственото копие от животописа на Кир, което успяхме да намерим в книгохранилището. Виждаш, че е почти изтрито. Сигурно не е намерил време да го преработи. Към текста не е прибавяно нищо от годината на раждането ми насам. Между другото споменава се за мен. Както и да е, ще гледаме от него и ще направим каквото можем.

Погледнах еламския текст.

– Езикът е много остарял – казах аз.

– Още по-добре – отговори Ксеркс. – Искам да говоря с езика на Дарий, който говореше като Камбиз, който говореше като Кир, който имитираше индийските царе, и така нататък до самото начало, което кой знае кога и къде е било.

Тогавя си помислих, че Дарий, изреждайки предшествениците си, никога не пропускаше и мнимия Мардос, а Ксеркс нито веднъж не го спомена.

Великият цар и аз работихме три дни и три ноци, за да съчиним официалния му животопис. Когато свършихме, във всички градове на империята бяха разпратени копия, като веществен израз на волята и славата на суверена. Повествованието се водеше в първо лице и Ксеркс започваше с родословието си, изреждаше постиженията и намеренията си. Втората част бе особено важна, защото съдът може да използва повелите на Великия цар като допълнение към официалните закони.

Ето как работехме. Ксеркс ми обясняваше какво иска да каже. Аз си взимах бележки. Когато бях готов да диктувам, викахме секретарите. Докато диктувах на персийски, те правеха превод едновременно на еламски, акадски и арамейски – трите писмени езика на канцеларията. В онези времена рядко се пишеше на персийски. Винаги ме е учудвала скоростта, с която секретарите от канцеларията превеждат персийските изречения на други езици. По-късно се правеха преводи и за гърците, египтяните, индийците и тъй нататък.

Когато цялата творба бе записана, прочетоха я отново на Ксеркс на всеки от трите езика на канцеларията. Той слушаше внимателно. Правеше промени и пояснения. Защото най-важната задача на един велик цар е да слуша всяка дума от документите на канцеларията. В началото на Ксерксовото царуване от негово име не излезе нито една дума, която да

не бе разгледал внимателно, за да се убеди, че наистина отразява вярно онова, което иска да каже. Към края той вече не слушаше нищо друго освен музика и клюки от харема.

На третата вечер Ксеркс за последен път изслуша окончателните текстове и лично постави печата си върху всеки от тях. Струва ми се, че, общо взето, нашето произведение бе далеч по-добро от Дариевия славолубив и неточен разказ за узурпирането на трона.

Щом Аспамитър и секретарите се оттеглиха, Ксеркс плесна с ръце. В миг пред нас се появи виночерпецът – като материализирал се дух или мираж. Наля виното, отпи от чашата на Ксеркс и изчезна така бързо, както се бе появил. Ритуалът с виночерпеца винаги забавляваше Ксеркс.

– Всички мислят, че ако във виното има отрова, този, който отпива от него, в миг ще падне мъртъв на земята. Ами ако отровата действа бавно? Възможно е да минат месеци, преди ние двамата да умрем.

– А може би този ритуал е предназначен да възпре самия виночерпец, ако пожелае да отрови суверена?

– Да, ако допуснем, че той няма противоотрова. Но някой хитър убиец спокойно би могъл да отрови и двама ни, и то толкова бавно, че да не усетим. – Ксеркс се усмихна. – Виж например как Лаида убива хората с онези свои тракийски отвари.

Винаги се смущавам, когато споменават Лаидината слава на магьосница и убийца. Всъщност не си спомням нито един случай, в който тя самата да е убила някого. Но знам със сигурност, че приготвяше най-различни питиета тю молба на Атоса, а едва ли е тайна, че онези дами от харема, които предизвикваха недоволството на старата царица, рано или късно се разболяваха от някаква загадъчна и напълно неизлечима болест.

– Чувствавам се особено на това място. – Ксеркс изведнъж се натъжи. – Никога не съм вярвал, че ще бъда Велик цар.

– Но нали беше съвсем ясно, че Дарий умира!

– Разбира се. Но никога не съм вярвал, че той ще... – Ксеркс, подобно на самоски грънчар, въртеше в ръце изрисуваната с червено и черно чаша – Много стар съм.

Гледах го изумен и безмълвен.

Ксеркс свали тежката златна огърлица от врата си и я пусна върху кедровата маса. Почеса се разсеяно по главата.

– Да, на тези години... – Пак замълча. Сякаш разговаряше не с мен, а със себе си. – Не съм завоювал нито една истинска победа. – Потропа с пръст по преписа на нашата творба. – Потушавал съм въстания. Но не

съм прибавил нито педя земя., нито капка море към бащиното си царство. Само съм строил и нищо друго.

– Ти си най-великият строител на света!

Не преувеличавах. Убеден съм, че Ксеркс е... беше... не, Ксеркс си остава най-блестящият създател на градове и сгради, живял някога на земята, като включвам и онези провинциални диваци, които преди много столетия са построили безкрайно скучните пирамиди и пилони в Египет.

– Има ли това някаква истинска стойност? – Ксеркс бе мрачен. Никога не съм го виждал така сломен. Сякаш властта над тези земи не му бе донесла радост, а мъка и мрачни предчувствия. – Мисля, че животът ми е напълно пропилян. Не съм правил нищо друго, освен да чакам, и да чакам, и вече съм на тридесет и пет... – Едва ли може да се каже, че си стар! Погледни Мардоний!

– Гледам го – усмихна се Ксеркс. – Залита насам-натам като старец. – Не, това... – Ксеркс с бързо движение нарисова във въздуха корона – трябваше да стане преди десет години, когато бях на възрастта, на която Дарий уби Великия цар.

– Великия цар? – погледнах го с недоумение аз. – Искаш да кажеш узурпатора Гаумата?

– Искам да кажа Великия цар. – Ксеркс изпи виното в чашата си и изтри уста с опакото на бродира-ния си ръкав. – Не знаеш ли?

Поклатих глава.

– Мислех, че знаеш. Атоса е разказала на Лаида.

Очевидно твоята майка, е по-дискретна от моята. Е, крайно време е да научиш страшната кървава тайна на нашето семейство.

Когато един принц доверява някому тайна, най-често заедно с тайната той произнася и смъртна присъда над него. Изведнъж ми стана много студено. Нямах желание да чуя разказа, който последва. Но не можех да го спра. Ксеркс държеше да узнае онова, което тогава знаеха малцина.

– Дарий никога не е бил Ахеменидът. Той е само далечен роднина на семейството. Но такъв е всеки персийски родов вожд. Когато заминавал за Египет, Камбиз направил брат си Мардос регент. Било решено, че ако се случи нещо с Камбиз, Мардос ще стане Велик цар. В Египет Камбиз бил отровен. Не знам от кого. Самият той сметнал това за работа на местните жреци. Както и да е, отровата действувала бавно. Било много мъчително. Получавал пристъпи на умопомрачение, от които рядко излизал. Но когато идвал на себе си, умът му бил съвсем бистър. – Ксеркс

замълча и разсеяно прокара пръст по ръба на златната огърлица. – Противно на онова, което са ни учили, Камбиз е бил не по-малко велик цар от баща си Кир.

Слушах със затаен дъх.

– Когато мълвата, че Камбиз е болен, стигнала до Суза, Мардос се провъзгласил за Велик цар. Щом узнал това, Камбиз незабавно се отрекъл от брат си и потеглил за Суза. По пътя пак го отровили, този път отровителят бил някой от приближените му. Ако си спомняш, твърдяха, че се порязал със собствената си сабя. Мисля, че тази част от официалната версия е истина. Но сабята била намазана със смъртоносна отрова и Камбиз умрял. Сега Мардос бил законният Велик цар. Нямам съперник. Радвал се на популярност...

После обаче плъзнали слухове. Говорело се, че Мардос не бил истинският Мардос. Че бил убит от двамата си братя маги и че единият от тях, Гаумата, се представял за убития. Както е известно на цял свят, Дарий и Шестте убили мнимия Мардос и Дарий се провъзгласил за Велик цар. После Дарий се оженил за Атоса, дъщеря на Кир, сестра и жена на Камбиз, сестра и жена на така наречения мним Мардос. Така Дарий напразно сина си, мен, законен Ахеменид.

Ксеркс плесна с ръце. Появи се виночерпецът. Ако бе подслушвал, с нищо не се издаде. А и не би се осмелил.

Щом виночерпецът излезе, зададох логичния въпрос:

– А Дарий кого е убил тогава?

– Баща ми уби Великия цар Мардос, брат на Камбиз, син на Кир.

– Несъмнено Дарий си е мислел, че убива мага Гаумата, мнимия Мардос...

Ксеркс поклати глава.

– Не е имало никакъв маг. Имало е само Велик цар и Дарий го е убил.

Мълчаливо отпихахме от виното.

– Кой – попитах аз, макар че знаех отговора, – кой е намазал с отрова сабята на Камбиз?

– Копиеносецът на Великия цар – отвърна Ксеркс с равен глас, – Дарий, син на Хистасп. – Той се отдръпна от масата. – Сега знаеш.

– Не съм искал да го знам, Господарю.

– Но го знаеш. – Отново ме поразих тази печал, която излъчваше Ксеркс. – Сега знаеш, че това, което съм, се дължи на факта, че баща ми убил двамата ми чичовци.

– Нима съществува друг начин да се превземат тронове,

Господарю? – промълвих аз. – Нали и Кир уби тъста си и...

– Онова е било по време на война. Това е... нечестиво. Коварно и с единствената цел да се издигне един персиец е убил вождовете на собствения си род. – Ксеркс се усмихна със стиснати устни. – Когато ти ми разказваше как онези двама индийски царе били убити от синовете си, помислих за баща си. Казах си: ние не сме по-различни, и ние сме арийци. Но знаем, както и онези индийци сигурно знаят, че всеки, който наруши най-святия ни закон, е прокълнат. И той, и потомците му.

Ксеркс твърдо вярваше, че съдбата ще го накаже за делата на баща му. Не бях съгласен с него. Казах му, че ако следва Истината, за Премъдрия господ ще е без значение, че баща му е следвал Лъжата. Но Ксеркс се измъчваше от всички онези дяволи и нечестиви сили, които дядо ми се бе опитал да прогони от този свят. Вярваше, че онова, което бащата не е платил с кръвта си, трябва да заплати синът. Рано или късно, вярваше Ксеркс, старите богове ще отмъстят за убийството на двамата царе. И само свята кръв може да измие петната от свята кръв.

– Хистасп знаеше ли? – попитах аз.

– Разбира се, че знаеше. И ужасно се страхуваше. Надяваше се, че като се посвети на Зороастър, ще изкупи престъплението на Дарий. Но това е невъзможно, нали?

– Не – отвърнах, – само Дарий би могъл да стори това с помощта на Премъдрия господ.

Толкова бях поразен, че не можех да намеря думи, с които да го успокоя.

– Така си и мислех.

Ксеркс обърна чашата си върху масата. Това бе знак, че не иска повече вино. Беше съвсем трезвен.

– Да, тронът ми е изцапан с кръв – продължи той. – Според Атоса това е нещо обикновено. Но тя е половин мидийка, а мидийците възприемат различно нещата.

– Кога го научи?

– Още като дете. В харема. Старите евнуси си шепнеха. Накрая попитах Атоса. Тя се опита да ме излъже. Но аз настоявах. „Ако не знам истината – така й казах, – как ще знам, че е дошло време да превзема Страхната царска слава?“ Тогава ми разказа всичко. Атоса е жестока жена. Но защо да ти говоря нещо, което ти е добре известно? Тя спаси живота ти. Спаси и моя живот и ме постави на това място.

– Как е успяла да спаси твоя живот? – попитах аз.

– С хитрост – отвърна Ксеркс. – Когато Дарий убил Мардос,

изпратил да повикат Атоса. Възнамерявал да я убие, защото единствено тя знаела и можела да докаже, че човекът, когото е убил, е нейният мъж и брат, истинският Мардос.

– А другите жени в харема не са ли знаели?

– Откъде да знаят? Докато бил жив Камбиз, брат му Мардос бил регент, а регентът няма право да разполага с харема на брат си. Но когато станало известно, че Камбиз най-после е умрял, Мардос бързо се оженил за Атоса, от което тя останала много доволна. Бил любимият ѝ брат. Година по-късно, като пристигнал в Суза, Дарий разпространил слуха, че Мардос не е Мардос, а маг, който се представя за него. Сега имало само един човек на света, който знаел истината. Атоса.

Чул съм три версии за последвалите събития – от самата Атоса, от Лаида и от Ксеркс. Всяка история се различава малко от останалите две, но общото в трите е следното.

Когато отишъл в харема при Атоса, Дарий я заварил седнала пред една статуя на Кир Велики в естествена големина. Носела царска диадема. Била съвсем спокойна или поне така изглеждало. С изискан жест дал знак на придворните да се оттеглят.

Тогава, като индийска кобра, Атоса нападнала първа:

– Ти уби моя мъж и брат, Великия цар Камбиз. Дарий бил съвсем неподготвен за това. Очаквал, че Атоса ще се хвърли в краката му и ще го моли да я пощади.

– Камбиз умря от раните си – отговорил той, като по този начин заел отбранителна позиция, грешка, която не би допуснал на бойното поле. – Това е нещастен случай, той сам се нарани.

– Ти беше царски приятел. Беше негов копиеносец. Ти намаза с отрова върха на сабята му.

– Така казваш ти, което съвсем не значи, че е истина. – Дарий започнал да се окопитва. – Камбиз е мъртъв. Това е истината. А как е умрял, не е твоя работа.

– Всичко, което се отнася до Ахеменидите, е моя работа, и то само моя работа. Защото аз съм последната от тях. Имам доказателство, че ти си убил моя мъж и брат, Великия цар Камбиз.

– Какво е това доказателство?

– Не ме прекъсвай! – изсъскала Атоса. Когато искаше, заприличваше на истински питон. – Аз съм Ахеменидската царица. И двамата знаем, че ти уби моя мъж и брат, Великия цар Мардос.

Дарий започнал да отстъпва пред тази ужасна жена.

– Той беше твой мъж, но не и брат. Беше Гаумата, някакъв маг.

– Беше толкова маг, колкото си ти. Беше Ахеменидът, каквото ти не си и никога няма да бъдеш.

– Аз съм Великият цар! Аз съм Ахеменидът! – извикал Дарий и поставил един стол от слонова кост между себе си и Атоса. – Убих мага, измамника, узурпатора...

– Узурпаторът си ти, Дарий, син на Хистасп. Достатъчна е една моя дума пред родовете, за да въстане срещу теб цяла Персия.

Като чул това, Дарий дошъл на себе си. Бутнал стола настрана и пристъпил към седящата царица.

– От устата ти няма да излезе и звук – заявил той, като доближил лице до нейното. – Ясно ли ти е? Нито звук. Защото всеки, който дръзне да повярва, че магът наистина е бил Мардос, ще бъде убит.

– Жалък авантюрист! Хайде, убий ме! После ще видиш какво ще стане.

Атоса се усмихнала и в онези дни усмивката ѝ сигурно е била прекрасна – в устата ѝ са лъщели бели, а не черни бисери. Между другото точно в този миг Атоса усетила, че синеокият, кестеняв узурпатор силно я привлича, поне така признала на Лаида. Обстоятелството, че двамата с Дарий били връстници, по-скоро разпалвало, отколкото намалявало неочакваната ѝ страст.

Атоса направила най-смелия ход в живота си.

– Вече съм изпратила пълномощници във Вавилон, Сарди, Екбатана. Наредено им е, ако бъде убита, да уведомят военното командване във верните нам градове, че Дарий е два пъти цареубиец. Не забравяй, че всички се прекланяха пред Камбиз. И че обичаха Мардос. Нима не помниш, че Камбиз и Мардос бяха последните синове на Кир Велики? Градовете ще въстанат. Уверявам те. Ти си само един самонадеян младеж... поне засега.

Това „засега“ поставило началото на един сложен мирен договор, чието главно условие било продиктувано от Атоса. Ако Дарий се ожени за нея и направи първородния им син свой наследник, тя ще обяви на света, че той е убил мага, за когото са я принудили да се омъжи. Макар да си правели взаимно различни отстъпки, двете страни спазили основната точка на договора.

Демокрит иска да знае дали Атоса наистина била изпратила пълномощници във Вавилон и тъй нататък. Разбира се, че не. Атоса бе най-изобретателна, когато импровизираше, вдъхновена от голяма цел. Дали Дарий ѝ е повярвал ли? Никой никога няма да разбере. Знаем само, че след този ход Дарий винаги се страхуваше и възхищаваше от нея. През

следващите тридесет и шест години той положи всички усилия да я отсрани от управлението и трябва да кажа, че понякога успяваше. По онова време самата Атоса била очарована от младия цареубиец и виждала в него превъзходен администратор за бащината си империя. Резултатът от опетнения с кръв договор бил Ксеркс. За зла участ Ксеркс бе от онези хора, които търсят равновесие във всичко. Ако единият край на дъската натежи и слезе надолу, другият непременно трябва да се качи нагоре. Дарий не бе изкупил престъплението си, следователно щеше да го изкупи синът му. Изваждам на бял свят тези неща, Демокрите, далеч не за да заклеймя писанията на самозванеца от Халикарнас. Точно обратното! Неговата версия е чудесна приказка за деца и Дарий е нейният бляскав герой. Самата история е по-мрачна и не прави чест на царската ни династия. Но мисля, че се налагаше да я разкажа, за да обясня причините за поведението на любимия ми Ксеркс. От мига, в който научи истината за бащиното си възкачване, той съвършено ясно виждаше собствения си кървав край. Това предчувствие обяснява защо той беше точно такъв и защо постъпваше точно така.

За щастие още през онзи месец Ксеркс се отърси от тъгата си. Накара и двете стаи на канцеларията да работят денонощно. Лично броеше златото и среброто в хазната. Заедно преглеждахме съдържанието на книгохранилището. Четях му най-различни древни архиви, особено онези, в които се говореше за Индия и Китай.

– Искаш пак да заминеш, нали?

Бяхме потънали в прах, заровени сред стари тухлени плочки, плесенясали папируси, бамбукови листа.

– Да, Господарю, искам пак да замина.

– По догодина. – Ксеркс отърси прахта от брадата си. – Обещавам, че ще тръгнем веднага щом вкараме Египет обратно в кошарата. Не съм забравил какво ми разказа. Не съм забравил, че рано или късно, колкото и да съм стар, ще трябва да прибавя нещо към бащиното си наследство.

И двамата се усмигнахме. От мен вече не се очакваше да приемам сериозно оплакванията на Ксеркс за това колко е остарял. И все пак той сякаш наистина бе убедил сам себе си, че времето му на войник е отминало. Поне така ми се струва – сега, когато си припомням онези дни. Войната е младежка работа.

Преди дворот да отпътува за Персеполис, Ксеркс отново ме назначи за царски съгледвач. След това получих нареждане да придружа Ариармен до Бактрия. От мен се очакваше да използвам не само очите, но и ушите си. Въпреки че бе проявил снизхождение към брат си, Ксеркс

нямаше доверие в него. След онова, което бях научил за семейната история, не можех да кажа, че съмненията му са неоснователни.

Ариамен прие компанията ми, бих казал, охотно. Пътувахме с доста голяма свита, но въпреки то а бяхме принудени да плащаме данък на разбойниците, които държат в ръцете си пътя през Персийските планини.

Не можах да позная Бактрия. След големия пожар градът бе построен отново, така че сега напомня по-скоро Шраваста или Таксила, отколкото Суза. Предишното недодялано гранично селище се бе превърнало в източен град, в който нямаше нищо персийско.

В началото Ариамен бе изпълнен с подозрение към мен. Но накрая станахме приятели. Станахме още подобри приятели, когато не открих никакви нередности в начина, по който бе управлявал Бактрия. И до днес не знам защо той изобщо въстана. Сигурно е свързано с това, че Бактрия е толкова различна от другите земи и толкова отдалечена. Отвъд планините, на юг, се намира Индия. Зад пустинята, на изток, се простира Китай. На север са студените гори и неплодните равнини на племената. За да стигне до цивилизацията, човек трябва да пропътува триста мили на запад. Разположена там, където свършват всички земи, Бактрия сякаш не съществува.

Бактрия е място, което притежава особен дух – Див, буен, пламенен. Бактрийските маги – последователи на Лъжата, са сред най-чудатите хора на земята. Непрекъснато пият хаома. И са невероятно жестоки. Въпреки проповедите на Зороастър и строгата забрана на трима Велики царе те продължават да връзват болните и умиращите до мъртвите. Обгорени от слънцето, премръзнали от студа, умиращите викат за помощ, която никой не се осмелява да даде. Храна за лешоядите и кучетата стават не само трупове, но и телата на живите. Оплаках се на Ариамен, а той отвърна: – Нищо не мога да направя. Бактрийците се страхуват от магите повече, отколкото от мен. Защо не им попречиш ти? Ти си наследникът на пророка. Теб ще послушат.

Ариамен се забавляваше за моя сметка. Знаеше, че там, където самият Зороастър бе претърпял поражение, внукът му няма никакви изгледи да успее. Все пак аз наистина поставих въпроса пред водачите на зороастрий-ското общество. Повечето от тях ми бяха роднини и неколцина ме подкрепиха. Почти всички бяха... светски хора – това е може би най-подходящата дума. Преструваха се, че следват Истината, а преследваха пари и почести. Увериха ме, че обичаят редом с умрелите да се излагат на природните стихии и живи хора ще бъде прекратен. Но това

продължава и до ден-днешен.

Там, където бе убит Зороастър, сега се издигаше голямо светилище. Изпитах много странно усещане, когато се изправих пред обгорения от огъня олтар, в чието подножие някога се стичаше златната хаома и кръвта. Изрекох една молитва. Братовчед ми, главата на Зороастрийския орден, припяваше в отговор. После, застанал пред огнения олтар, разказах на десетина мои роднини – дребни, мургави хора с вид на халдейци – за смъртта на пророка и словата, които Премъдрият господ бе благоволил да изрече чрез тези умиращи... а може би вече мъртви устни.

Те бяха дълбоко развълнувани. И аз се развълнувах. Но докато изричах познатите думи, всъщност не си спомнях как са звучали, когато съм ги чул за пръв път. Повторението отдавна бе заличило истинския спомен. И все пак, изправен пред призрачния олтар, за миг се видях като дете, заслепено от гледката на смъртта и божествеността.

След това ме разведоха из залата на волските кожи. Тук седяха десетина писари и слушаха зороастрийските текстове, декламирани от най-старите членове на обществото. Старците припяваха, а писарите записваха стиховете, или гатите. Някои от тези гати бях слушал от устата на дядо си, затова забелязах, че са малко изменени. Дали умишлено? Струва ми се, че в някои случаи промените се правеха заради новото поколение. Но по-често декламиращият забравяше оригинала. Тъкмо по тази причина и аз, колкото и да ми е неприятно, накрая стигнах до убеждението, че е важно всичко това да бъде записано сега, когато грешките са сравнително малко.

Благодарение на днешната всеобща страст да се записва всичко (чудя се кога, къде, защо започна това?) думите на Зороастър, Буда, Махавира и Учителя Кун ще бъдат запазени за бъдните поколения, макар че, колкото и да е парадоксално, писменият текст може да се опорочи много по-лесно, отколкото паметта на жреца, който е научил наизуст един милион думи и не смее да промени нито една от тях просто защото се страхува, че ще забрави останалите. А да се напише чисто нов текст на волска кожа и после да се твърди, че е съвсем точен и много стар, е лесна работа.

Още по мое време започнаха да изопачават Зороастро-вите правила за употребата на хаома и да ги нагаждат към традицията на магите. Напоследък в бог се е превърнало качеството „арта“ или „праведност“, а дев Митра никога не е бил напълно изхвърлен от зороастрийската вяра, защото както най-благочестиво заявява последният ми жив братовчед: „Не е ли Митра слънцето? А слънцето не е ли знакът на Премъдрия

господ?“ И така, лукаво, един по един, дяволите се завръщат. Когато човек желае да боготвори нещо, никой не може да го спре. Дядо ми само показа кое е най-важното. Нищо повече.

Когато им съобщих, че Ксеркс е обещал да не признава друг бог освен Премъдрия господ, зороастрийците бяха много доволни. „Въпреки това – отбеляза Върховният зороастриец – едва ли магите, последователи на Лъжата, ще постъпят като Великия цар.“

После доста подробно ми разказаха за ежедневните битки между нашите и техните маги. И за безкрайните спорове между зороастрийците от двора и зороастрийците, които бяха останали да живеят в Бактра.

Направих всичко възможно, за да им покажа своята преданост, но въпреки това останах с впечатлението, че Донякъде съм разочаровал тези дребни, мургави хора от граничните земи. Очаквали бяха да видят себеподобен, а вместо това пред тях бе застанал висок, синеек мъж и им бе говорил на дворцовия език. Като царски съгледвач изпълнявах главно светски функции и съм сигурен, че са се чудели не по-малко от самия мен защо сред всички хора на света тъкмо аз съм бил избран да чуя гласа на Премъдрия господ. Заради онзи кратък миг в детството ми и до ден-днешен се славя като най-святия човек в Персия. Но от друга страна, това, което сме, рядко отговаря на онова, което искаме да бъдем, а онова, което искаме да бъдем, обикновено не ни е дадено или се променя с времето.

Мъдър съм, нали, Демокрите? Сега, когато моята зима вече е дошла и ледът е почернял, знам точно кой съм и какво съм – просто един придворен труп.

КНИГА ШЕСТА

Китай

1.

Две години след възцаряването на Ксеркс бях акредитиран като посланик във всички царства, херцогства и държави на далечната страна, наречена Китай – свят, който никой персиец не бе виждал. Пътуването, което се бях надявал да осъществя с Фан Чъ, сега щях да направя с керван, финансиран от „Егиби и синове“. Двама китайци бяха назначени за мои преводачи, а за военен ескорт получих бактрийски конници и пехотинци.

Излишно е да споменавам, че втората стая на канцеларията беше против мисията ми, но думата на Великия цар е закон, а за да се оправдае „прахосването на средства“, както смяташе ковчежникът, ми бе възложено официалното откриване на търговски път между Персия и Китай – задача, която можеше да се сравни с построяването на стълба до луната. Но аз горях от желание да опитам. Предпочитах да пътувам по-дълго и сравнително по-безопасно през Индия – щях да видя и Амбалика, и синовете си, – но в писмото на Фан Чъ ясно се посочваше, че северният път е най-краткият, макар и най-опасен подстъп към Китай. И така, тръгнах на север. Това се оказа глупаво. Но нали глупостта е качество, присъщо на младостта? Демокрит ми казва, че той също би тръгнал за Китай по най-краткия път. Ето още едно доказателство, че съм прав.

Фан Чъ ми бе съобщил, че тъй като претопеното желязо е почти непознато в Китай, за висококачествения персийски метал и опитните майстори от Персия ще има отличен пазар. „Егиби и синове“ бяха на същото мнение. Съгласиха се да финансират кервана – независимо от мрачната вероятност никога да не се върнем, която Ширик изчисли на сметалато си. Все пак той се съгласи да поеме риска.

– Ако успееш да откриеш северния път, най-после ще имаме истински „копринен път“.

По традиция всички пътища за Китай по суша се наричат „копринени пътища“. За претопеното желязо „Егиби и синове“ искаха хиляда и една стоки, като се почне от коприната и се свърши с драконови кости

за лечебна цел. За мой късмет нищо друго не облекчаваше стомашните болки на горкия Ширик освен отвара от стрити драконови кости от Китай. По тази причина освен търговски той имаше и личен интерес от успеха на мисията ми.

Тръгнах от Бактра по посока на изгряващото слънце през първите дни на пролетта. Описанието ми на това дълго пътуване на изток е заключено в железен сандък в книгохранилището в Персепол и само Великият цар има ключ от този сандък, стига да не го е изгубил. За по-малко от година открих път за Китай, неизвестен никому на Запад. Но тъй като съм персиец и царски приятел, нямам никакво намерение да запознавам гърците с подробности около тази експедиция. И без това, ако човек не ползува картите и чертежите за разположението на звездите, които съставихме, ще получи само бегла представа за едно пътуване, състояло се преди... Колко време е минало оттогава? По моя сметка преди тридесет и осем години.

Прекосихме река Окс и после дълго се движихме през обширни пасища. Там живеят северните племена. Нападнаха ни неведнъж, но не ни причиниха зло, защото ескортът ми се състоеше от хиляда бактрийски войници. А самите бактрийци са близки роднини на онези свирепи номади, които населяват степите. И пустинята. Пустинята! Имам основание да мисля, че Източната пустиня е най-голямата в света. И несъмнено крие най-големи, смъртни опасности. Всичките ни коне измряха – за щастие повечето камили издържах. Но не и хората. От две хиляди камили, войници, служители, потеглили от Бактра в онова ясно пролетно утро, след прекосяването на пустинята оцеляха само двеста. Самото пътуване ни се стори безкрайно – то бе прекъсвано единствено от появяването на краткотрайни, мъчителни и най-невероятни миражи. Неочаквано съзирахме в далечината бърз планински поток или водопад, или гъсти гори, върху които се сипе бял сняг. Неизменно някои от мъжете се хвърляха в несъществуващо животворно езеро или поток. Някои от тях умираха, защото се нагълтваха с горещ пясък и се задушаваша.

Макар Източната пустиня да е пълна с оазиси, за да ги откриеш, трябва да имаш сигурен водач. Нямахме подходящ водач. Пустинните племена се погрижиха да ни създадат това затруднение. И ако не знаехме, че Китай се намира в посока на изгряващото слънце, бяхме направо загубени. Пътуването продължи един месец повече, отколкото е – необходимо, и ни струваше много човешки жертви. Към края, за да избегнем не само жегата, но и миражите, пътувахме само нощем. Щом слънцето изплуваше зад равния сив хоризонт, си изкопахме дупки в пясъка. И

покрили главите си с кърпи, заспивахме като пребити.

Въпреки дългите ми разговори с Фан Чъ, географията на Китай ми бе почти непозната. Знаех наистина, че повечето китайски държави се намират между реката Яндзъ и Жълтата река, но нямах представа на какво разстояние една от друга са тези реки, нито в кое море се вливат. Фан Чъ ми бе казал, че неговата родина Лу се намира по долината на Жълтата река. Това бяха всички сведения, с които разполагах за Китай и пределите му. Накрая пустинята премина в пасбища. Жълти пастири ни разглеждаха от безопасно разстояние. Имаше множество потоци и изобилие от дивеч, затова преживявахме доста добре. Точно когато се застуди, стигнахме, както после се оказа, до най-западната точка на Жълтата река, чиито дълбоки, черни води си проправят път през ниски, вечнозелени хълмове – пейзаж, напомнящ арийската родина на дедите ни.

Разположихме се на стан в една бамбукова горичка до самата река. Докато хората ми се къпеха и ловяха риба, проверих състоянието на кервана. Загубили бяхме хора и коне, но благодарение на издръжливостта на камилите разполагахме с по-голямата част от желязото и с достатъчно оръжие, за да се браним, стига насреща ни да не излезе цяла армия. През седмицата, в която станувахме край реката, пуснах напред десетина пратеници. Върна се само един, и то като пленник на цяла армия, която ни обсади.

Около хиляда конници на понита се взираха в нас със същото учудване, с което се взирахме ние в тях. Бях свикнал с жълтата кожа на Фан Чъ, но кожата на тези хора имаше цвят на тъмна мед. Лицата им бяха кръгли, носовете сплескани, очите полегати и дръпнати. Носеха дебели памучни дрехи и причудливи ездачески шап-ки. Всеки ездач сякаш се бе сраснал с късокракото си пони. И така, през онзи навъсен ден, когато падна първият сняг, видях новосъздадената конница на херцогство Цин – най-западната китайска държава.

Близко шест месеца моите китайски придружители ми бяха преподавали основите на сложния си език. Благодарение на това можех да разговарям с водача на конницата. Нямахме кой знае какво да си кажем. Бяхме негови пленници, тъй че ни отведоха под стража до Ян, столицата на Цин.

Не си спомням много от това пътуване освен изненадата, че водачът не бе чувал за Персия. А когато му казах, че желязото е предназначено за Лу, той се изсмя и се изплю – по този начин демонстрира презрението на Цин към Лу.

Дотогава си бях представял, че градовете на жълтите хора ще

приличат на градовете в Гангската равнина. Вместо това с изненада открих, че хората в Ян са тихи, дори мрачни и са облечени еднакво, с дълги сиви куртки. Улиците на града напомнят военен лагер. Във всичко гражданите следват точно установени правила. Мъжете са длъжни да ходят от едната страна на улицата, а жените, принадлежащи към нисшите съсловия – от другата. Жените от висшите класи са отделени. Дори на централния пазар цари зловеща тишина, благодарение на шайка инспектори, които постоянно проверяват кантарите на продавачите и монетите на купувачите. Нарушителите на някой от многобройните закони биват или умъртвявани, или осакатявани. Може би на половината население липсваше я ухо, я нос или пък ръка. Никой не се усмихваше на публично място, дори и войниците, които бяха навсякъде.

През първите дни в Цин се чудех дали Фан Чъ не ме е заблуждавал нарочно. Това не беше онзи Китай, за който ми бе разказвал. По-късно разбрах, че Цин не само не прилича на останалите земи от Средното царство, но и няма нищо общо с която и да било друга страна в света, като изключим може би Спарта.

Спътниците ми от кервана бяха затворени в един празен склад зад градските стени, а мен отведоха – горе-долу почтително – в ниска дървена постройка в центъра на града и ме затвориха – твърде непочтително – в тясна килия.

Никога не съм изпадал в такова отчаяние. Можех да се изразявам на китайски, но никой не искаше да ме слуша. Безмълвни хора ми носеха храна. Стараеха се да не ме поглеждат, защото видът ми явно ги плашеше. Сините очи смущават китайците. Светлата кожа ги отвращава. За щастие косата ми не е червена, иначе веднага щяха да ме принесат в жертва на някой от така наречените звездни богове.

Не се отнасяха зле с мен. Просто не ме забелязваха. Хранеха ме веднъж на ден или с ориз, или с нещо като месна супа. Но ако заговорех на прислужниците, те сякаш не ме чуваха. Отначало си мислех, че са глухоними.

След време ме повика не херцогът на Цин, към когото бях акредитиран, а главата на съвета на министрите – любезно старче, което ми приличаше на китаец от кантората на Ширик във Вавилон. Министър-председателят се казваше Хуан еди-кой си. Забравил съм второто му име. Тъй и не можах да се оправя с китайските имена. Благородниците имат едно име за официални случаи, друго – в личния си живот, а още и тайно име, и прякор – плюс различните им титли. Освен това всеки се облича според ранга си. Някои носят лисича кожа, други агнешка, трети

червена коприна. Високопоставените китайци слагат пояс или колан, на който висят различни украшения със скъпоценни камъни, сочещи сана им, семейството, родното място. Това е доста практично. От пръв поглед разбираш какъв е непознатият и знаеш как да се държиш с него.

Приемната на Хуан напомняше вътрешността на изящно изработена кутия от полирано дърво. Повечето държавни сгради в Китай са целите от дърво, а къщите на бедните са от непечени тухли и с тръстикови покриви. Само крепостите са от камък, и то съвсем грубо издялан. Всички сгради са съобразени с четирите посоки на света: север, юг, изток, запад. Всяка посока е свързана с нещо: например, ако спиш с глава на север, ще умреш и тъй нататък.

Тогава не знаех, че съм затворен в дома на министър-председателя. Като главен държавен чиновник на херцог Пин, Хуан ръководеше съвет от шестима министри, представляващи шестте благородни фамилии, които управляват Цин. Знаеше се, че херцог Пин е пристрастен към една силна напитка, приготвяна от ферментирало просо, и поради това прекарва по-голямата част от своето царуване затворен в двореца си, в компанията на конкубини и приятели. Веднъж в годината се появяваше в семейния храм на дедите си, където поднасяше жертвоприношение на небето. Като се изключи това събитие, влиянието му върху държавните дела бе нищожно и той още приживе можеше да мине за един от отдавна умрелите си предшественици.

Излишно е да споменавам, че при първата ми среща с министър-председателя всичко това все още ми беше неизвестно. Той ме поздрави – както тогава ми се стори – извънредно любезно. Всъщност, както покъсно разбрах, се държеше с мен като с роб, за когото е платил голяма сума.

Хуан ми даде знак да приклекна до него. Въпреки че с времето научих добре китайски, този език не престана да ми създава затруднения. Преди всичко няма глаголни времена. Никога не знаеш дали нещо вече сее случило, случва се сега или ще се случи. Освен това, тъй като съществителните не са нито в единствено, нито в множествено число, не можеш да бъдеш сигурен точно колко фургона с коприна ще получиш за претопеното желязо. В интерес на истината, независимо от объркания си език, китайците са отлични търговци и в повечето случаи – честни.

След като изредих всички титли на Великия цар, се заех да опиша с малко, но изразителни думи неговото могъщество. Хуан ме слушаше учтиво.

– Сигурно си дошъл, за да търгуваш с нас – рече той накрая.

Всеки път, когато казваше нещо, кимаше с глава, сякаш за да потвърди съгласието помежду ни.

– Да, искам да търгувам с всички страни на Китай. Той отново поклати глава, този път в несъгласие.

Това ме обезпокои.

– Да. Да. Но от друга страна, не. Има само един Китай. Има само едно Средно царство. Каквито и разногласия да съществуват в Средното царство, те са временни и злощастни и... – Той ме погледна победоносно и завърши: – И несъществуващи.

– Да. Да – отговорих аз, като се стараех да подражавам на всяко негово кимване. – Но знам, че тук в Цин има херцог, херцог има и в Лу, и друг във Вей...

– Вярно. Вярно. Но всеки херцог царува само по волята на сина на небето, който единствен има пълномощие, защото той единствен е потомък на Жълтия император.

Нищо не разбрах от думите му, но въпреки това продължих.

– Да, Господарю Хуан. Знаем за този могъщ монарх. И Великият цар му изпраща поздрави чрез моята скромна персона. Но къде, ако разрешиш да попитам, се намира той?

– Където е. Къде на друго място? – Главата на Хуан подскачаше нагоре-надолу. Изглеждаше безпричинно весел.

– Тогава ще отида при него. Ще отида, където е той.

– Да. Да – рече Хуан с въздишка. Погледнахме се втрещено. През следващите няколко години сякаш да чуя най-различни вариации на тема император, който е и не е там, където е и не е. В действителност през последните триста години не е имало истински император от небето. Херцогът на Чжоу си приписваше тази титла, но всички се отнасяха с презрение към него.

Когато става дума за миналото, китайците говорят почти толкова неясно, колкото и индийците. Но всички са единомислещи, че много отдавна е имало императорска династия, известна под името Шан. Няколко поколения императори притежавали пълномощието на небето или, както бихме казали ние, Страшната царска слава. Но преди седем или осемстотин години пълномощието им било отнето, както става винаги – рано или късно. Едно варварско племе от запад завладяло Средното царство и установило нова династия, наречена Чжоу.

Първият император от династията Чжоу се казвал Вън. Наследил го синът му У. Две години след като получил пълномощието – тоест, след като заклал и последния си съперник от династията Шан, – У заболял

тежко и нищо, дори и бульон от драконови кости, не могло да спре болестта. Накрая по-младият му брат Тан, херцогът на Чжоу, се кандидатираше пред небето за заместник на У. Между другото китайското небе се различава от арийското, а и от всяко друго небе, за което съм чувал. То е мрачно място, управлявано не от бог или богове, а от мъртвите предци, като се почне от първия човек, наречен Жълтият прародител или император. По тази причина добродетелният Тан не отправил молбите си към някакъв китайски бог, съответстващ на Премъдрия господ, а се обърнал към трима императорски предшественици. Тук трябва да отбележа, че религията на тези хора е много чудна, ако не заради друго, то защото всъщност не е никаква религия. Макар че така наречените звездни богове доста приличат на нашите дяволи, култът към тези второстепенни божества играе много малка роля в благополучието на държавата, което зависи главно от поддържането на хармония между небето и земята. Това става, като строго се спазват ритуалите в чест на предците.

Тримата мъртви императори били толкова очаровани от предложението на Тан да заеме мястото на брат си, че позволили на У да оздравее. Най-хубавото било, че в замяна на добрината си не поискали живота на Тан. За много китайци Таи е герой, какъвто е и баща му Вън. Като образец на войнолюбие и жестокост У невиняги буди възхищение. Излишно е да споменавам, че херцозите на Цин смятат себе си за преки потомци на У и не признават претендента от Чжоу, който е потомък на Вън. Гражданите на Цин винаги говорят за хегемония с убеждението, че тя законно им принадлежи. В този случай под хегемония се разбира върховната власт върху всички враждуващи държави, от които е съставено Средното царство. Засега небето дотолкова е възлюбило китайците, че отказва да даде пълномощието на херцозите Цин. Както открих по-късно, владетелите на Цин са омразни на всички китайци, включително и на потисканите граждани на самия Цин. Като казвам владетелите, нямам предвид херцозите. Имам предвид съвета на шестте, който управлява страната. А от шестте имам предвид най-вече Хуан, безспорно един от най-забележителните, както и най-зли хора, които съм срещал.

Останах в плен шест месеца. Спътниците ми бяха продадени в робство, а желязото конфискувано. Успях да спася живота си, като убедих Хуан, че само аз знам как се топи желязната руда. Знаех доста за производството на желязо, защото бях гледал как работят леярите, които водех със себе си в Магадха. По онова време Персия бе най-напредналата страна в това отношение, а Китай най-изостаналата. Сега, благодарение на мен, жителите на Цин са добри леяри.

Не се отнасяха зле с мен. Често вечерях насаме с Хуан. Понякога го придружавах, когато посещаваше други благородници. Но тъй и не ме представиха на херцога.

Щом прецених, че животът ми не е в опасност, започнах да задавам на Хуан почти толкова въпроси, колкото ми задаваше и той. Той възприемаше това като варварска прямота, която му се струваше забавна. Но самите въпроси невинаги го забавляваха.

– Защо не смените херцога? Той и без това не управлява.

– Колко ужасно! – Хуан сякаш бе потресен от тази идея. Той бързо начерта с пръст на пода до килимчето, на което седеше, някаква магическа фигура. Може би против уроки?

Намирахме се в ниска стая с изглед към градината, където една релица сливови дръвчета цъфтяха с бледи, ароматни цветове.

– О, ужасно варварско! Наистина ужасно варварско! Дори за човек, който идва отвъд пустинята! – взе да повтаря той.

– Моля за извинение, Господарю Хуан. – Гледах смирено в лъскавото дърво на пода между нас.

– Толкова ужасно е да чуеш подобна мисъл. Ето че треперя и, о, как ме заболя умът. – Хвана се за сто маха, където според китайците се намира умът. – Нашият херцог е свещен, защото произхожда от император У. Той и само той притежава пълномощието на небето. Това трябва да е известно дори и на един варварин.

– Знам, Господарю Хуан. Но както и самият ти си казвал, Средното царство все още не е негово. Равновесието между земята и небето, това огромно духало, както го наричат вашите мъдреци, все още не е пълно.

– Вярно. Вярно. Но равновесието, разбира се, е пълно.

Да, точно така се изрази. До края на можах да свикна с този навик на китайците да смесват бъдеще, минало и настояще, произтичащ от липсата на глаголни времена.

На пръв поглед Хуан твърдеше, че пълномощието на небето вече принадлежи на херцог Цин. Всъщност искаше да каже, че един ден то ще бъде негово, защото вече е негово и е било негово, защото е този, който е. Има много тънкости в китайския език. И безкрайна бъркотия.

– Но междувременно съществува император и в Лоян.

– Той не е император. Той е херцогът на Чжоу.

– Все пак е потомък на бащата на У, Вън. А Лоян е свещената столица на Средното царство.

– Въпреки това той е само един от петнадесетте херцози на Средното царство. А от тези петнадесет херцози само единадесет са потомци на

някой от двадесет и петте синове на Жълтия император, който измисли огъня, а потомците му спасиха света от потоп и после получиха от небето великия план в девет части, който по-късно стана притежание на император У, също негов потомък, и се предаваше от поколение на поколение, за да стигне до Него, който гледа на юг. – Хуан почтително се поклони по посока на херцогския дворец.

„Този, който гледа на юг“ е описателен израз за получилия пълномощия от небето император. Не знам защо. Сигурно някой астролог ще може да обясни. Често съм си мислил, че трябва да има нещо общо с арийската, или северната звезда. Във всеки случай при тържествени поводи императорът винаги застава на север от хората.

Щом получи пълномощието, императорът се превръща в живо отражение на небето – това мрачно седалище на дълга редица от императори, стигаща до Жълтия прародител, който създал всички неща, като счупил някакво гигантско яйце, чиято горна част станала небе, а долната – земя. А хората могат да поддържат хармония между двете части на разделеното цяло само като омилостивяват небето. Излишно е да споменавам, че религиозните обреди имат огромно значение за китайците. Като много изостанали народи, и те вярват, че няма да получат есенна реколта, ако например пролетното ритуално представление на открито е преминало не както трябва – а това е необикновено сложна церемония, в която участвуват много актьори, танцьори, певци и музиканти, както и владетелят, защото единствено той може да говори с царствените си предшественици, докато те съзерцават отгоре него и делата му и се усмихват... или се мръщят.

– В такъв случай херцог Пин вече е получил небесната повеля.

Сведох ниско глава, когато произнасях името на херцога, и още пониско, когато споменах небето.

– Да. Да.

Хуан се усмихна. Но херцог Пин, разбира се, не бе получил небесната повеля, а същото се отнасяше и за претендента от Лоян. Това кризисно положение непрекъснато съществува в Китай. Ето защо няма китайски владетел, който да не мечтае за хегемонията и небесната ловели – винаги в този ред. Все пак много се съмнявам, че някой от тези владетели ще успее един ден да подчини съседите си, както направи това Кир, пък дори и Аджаташатру.

Доколкото знам, Средното царство е по-голямо от Гангската равнина, но по-малко от Персийската империя. Преди сто години северната държава Цзин почти взела надмощие. После южната държава Цю се

изравнила по мощ с Цзин и поради това небето продължавало да им отказва пълномощието. Така стояха нещата, когато бях в Китай, и не ми се вярва да са се променили. Колкото и да се твърди обратното, никой китайски владетел не би желал Средното царство да се обедини, освен ако това не стори самият той. Такова е там равновесието – или по-скоро липсата на равновесие.

Още в началото на пленничеството си успях да изпратя вест на Фан Чъ в Лу. В него бе единствената ми надежда да се завърна някога в Персия, но нямах представа дали ще има власт да ме освободи, защото никой не ми бе обяснил в какво точно положение се намирам. Ако бях роб, можеше да ме откупи. Но винаги когато споменавах из Хуан, че мога да бъда освободен срещу откуп, той отговаряше:

– Как така! Ти си почетен гост.

После плясваше с ръце и ме отвеждаха в килията. Вратата не заключваха, защото беше невъзможно да избягам. С външността си в Цин се откроявах така, както би изглеждал някой негър в Суза. Дори повече. В Суза има стотици чернокожи, а доколкото знам, аз бях един-ственият бял човек в Китай.

Когато започнах да говоря по-добре китайски, Хуан ме разпита за управлението на Персия. Не проявяваше никакъв интерес към Великия цар, особено когато ставаше дума за неща като определянето на пазарните цени и лихвения процент върху заемите или контролирането на населението от тайната служба, но разказите ми за Персия и индийските царства слушаше с желание.

Спомням си една вечеря, на която Хуан ме представи като почетен гост – той винаги с удоволствие ме показваше на другите благородници. На тази вечеря присъстваха почти всички министри от съвета. Коленичихме върху килимчетата, а прислужниците сновяха насам-натам и поставяха столче до всеки гост. Винаги се изкушавах да седна на столчето, но точно това не е позволено на официална китайска вечеря. Столчето е само за да се облягаш на него. Тъй като дори и на китайците им е неудобно да седят коленичили с часове, то се използва, за да прехвърляш част от тежестта си върху него.

Пред всеки гост имаше внушителен брой чинии и чаши. На един министър се полагат осем чинии. На мен се полагаха шест. В чинията отляво има месо с кокал, а до нея купичка с ориз; отдясно е чинията с нарязано месо и купичката със супа. Това подреждане е закон. Около тези чинии се поставят други. В тях има кълцано и печено месо, парен лук, туршия и така нататък. През зимата варената риба се сервира

отдясно, и то тъй, че коремът ѝ да е обърнат към домакина. През лялото коремът ѝ е обърнат наляво. Гърлото на каната трябва да сочи към домакина. И още куп подобни правила.

Ритуалът на една китайска вечеря е не по-малко сложен от религиозна церемония. Например, ако човек е с по-нисък ранг от домакина – за каквото минавах аз, – той е длъжен да вземе чиния с ориз, просо или някаква друга зърнена храна, а после да се поклони на въпросния домакин и да откаже да яде, като се преструва, че си тръгва. Тогава домакинът се изправя на крака, моли госта да остане и той остава. Не съм чувал някой гост наистина да си е отишъл. Но понеже съм убеден, че всичко, което може да се случи на този свят, вече се е случвало, то сигурно и това е ставало. Нямах да ми е приятно, ако се бе случило с мен.

Трябваше да се спазват и други тънкости, но вече съм ги забравил. Затова пък едва ли ще забравя чудесните ястия, които се поднасят в къщите на китайските благородници. Дори готовата храна, която се продава на пазара, е първокласна, а да вечеряш на река Вей в лунна лятна нощ на лодка, завързана за някоя върба, е удоволствие, което не бих сравнил с нищо на света. Но щом приключат всички тези церемонии, китайската вечеря може да предложи не по-малко софистика, отколкото подобни угощения тук, в Атина. Разбира се, китайските правила за поведение са по-строги от атинските. Навсякъде са по-строги от атинските. Въпреки това понякога и на Хуановата трапеза се разменяха доста остри и прями реплики. Към края на вечерята дори възникваха спорове, може би под влияние на голямото количество просено вино, което се изпиваше.

Спомням си с какво удоволствие вкусих за пръв път от прословутото печено прасенце – едно донякъде недостойно име за такова блюдо. Прасенцето се пълни с фурми и се пече, овалено в кал и слама; щом се изпече, калта се разчупва, месото се нарязва и се пържи в стопена мазнина; после нарязаното месо се вари с подправки три дни и три нощи и се сервира с мариновано говеждо и оцет. В цяла Лидия няма такова вкусно нещо. Боя се, че тогава преядох на Хуановата трапеза – нещо, което не е прието в Китай, макар всички да го правят.

Хуан обясни как се приготвя прасенцето, а аз най-искрено изразих възторга си от това произведение.

– Сигурно и във вашата страна вечерята така – каза той, като кимаше одобрително.

– Не, никога – отвърнах аз, като кимах по същия начин. – Вие сте постигнали съвършенството, към което ние само се стремим.

– О, не, не! – възкликна Хуан и се обърна към другите гости: –

Независимо от странното си име и присъщата си бледност Кир Спитама е много остро оръжие. – На китайски „остро оръжие“ означава умен човек.

Останалите ме погледнаха с искрен интерес. Нищо чудно, защото едва ли някой от тях бе виждал бял човек. Винаги се учудваха, когато заговоря на техния език. Може би очакваха, че щом съм варварин, ще грухтя като прасе.

Един благородник любезно ме разпита за Персия. Къде се намира? Колко е далеч? Когато обясних, че е на хиляда мили от Чампа – пристанище, за което всички бяха чували, – десетина глави закимаха с изумление.

– Той твърди – продължи Хуан с почти беззъбата си усмивка, – че в неговата страна всички хора са подчинени на държавата и единствено държавата е мерило за доброто и злото.

Благородниците кимаха и се усмихваха. Кимах и се усмихвах и аз. Излишно е да споменавам, че нищо подобно не бях казвал на Хуан.

– Но несъмнено дори и в една варварска държава законите на небето имат предимство пред законите на държавата – възрази един стар благородник.

Хуан погледна гредата на тавана, сякаш тя бе небето.

– Щом е получил пълномощието, владетелят е всевластен – рече той и ми се усмихна. – Нали такъв е редът в твоята щастлива страна?

– Да, Господарю Хуан. – Нямах намерение да противореча на човека, чийто пленник бях.

Старецът отново се обади, като този път се обърна към мен. Беше доволен, че му се удава възможност да ме използва, за да изрази несъгласие с министър-председателя.

– Все пак сигурно има небесни закони, на които и вашият владетел се подчинява? – рече той.

– Не – отвърна Хуан вместо мен. – Няма такива закони, докато пълномощието е негово. Тези западни варвари вярват, както вярваме и ние, че държавата е верига, започваща от отделния човек, който е свързан със семейството, което е свързано със селото, което е свързано с държавата. Всяка брънка от тази верига трябва да бъде здрава. Всяка брънка допринася за цялото, което е държавата. В щастливата страна на нашия почетен гост – Хуан кимна към мен – хората вече не са такива, каквито са били в началото, когато всеки е живеел само за себе си и се е получавало така, че събереш ли двама души, вече имаш две различни представи за доброто и злото. Много лошо нещо. Защото никой не може да

отрече, че цялото страдание на този свят идва от разногласието между хората по въпроса какво е добро и какво зло. Оказва се, че варварите в Персия са по-мъдри от нас. Да. Да. Те вярват, че ако бъде позволено всекиму да прави каквото си ще, не може да има никакъв ред, никаква хармония, никаква държава. И затова, щом получи пълномощието на небето, мъдрият владетел трябва да заяви на народа си, че това, което той мисли за добро, е добро за всички, а онова, което мисли за зло, е зло за всички. Но, разбира се, винаги се намират хора, които не се подчиняват на владетеля. Ето защо персийският цар е казал: „Надигне ли се глас срещу официалното добро, всеки, който чуе този глас, трябва да съобщи на висшестоящия.“ Колко мъдро е това правило! Колко мъдро наистина! Всеки е длъжен да докладва на владетеля или на неговите служители за всяко провинение и дори за всеки намек или подозрение, че може да бъде извършено зло. И какъв е резултатът? Абсолютно щастие. Защото западните варвари са премахнали безре-дието и разногласията. Всеки служи на държавата, която се крепи на... как беше този прекрасен израз, Кир Спитама? О, да! Крепи се на принципа на съгласие с висшестоящия!

Хуан ми се поклонил така, сякаш аз бях въображаемият персийски монарх, измислил тази порочна система на управление. Няколко години по-късно узнах, че вечерята у Хуан е влязла в историята. Поколения наред благородниците на Цин спорели за това как трябва да се управлява държавата. Хуан не виждаше друг начин освен чрез пълно поробване на населението на Цин, към каквото никой преди него не се е стремил – нито в Китай, нито където и да било другаде, дори в Спарта. Както разбрах впоследствие, насърчавали всеки да следи всички останали. Разтрогнали семейства, за да могат да прехвърлят работоспособните мъже от армията в селското стопанство, от селското стопанство в пътните строежи и къде ли не. Тъй като търговците и занаятчиите имат навика да се местят свободно от място на място, Хуан предложил тези дейности да бъдат обявени за незаконни. Накрая, за да установи пълното господство на държавата, започнал тайно да действа за унищожаване на собствената си класа – аристокрацията. Излишно е да споменавам че благородниците от Хуановото съсловие не бяха особено очаровани от теориите му. На вечерята неведнъж изразиха несъгласието си. Години по-късно несъгласието им станало не толкова учтиво и Хуан бил убит от една враждебна групировка. Но той вече бил постигнал своето. Наистина търговците и занаятчиите продължили да преуспяват, а аристокрацията запазила властта си, но обикновените мъже и жени били принудени да

живеят в казарми, а животът им бил изцяло в ръцете на държавата. Ако някой се противопоставел на Хуановото небесно управление, разсичали тялото му на две и излагали останките му от двете страни на градските врати.

Докато ядохме печеното прасенце, старецът се обърна към Хуан, пак чрез мен:

– По времето на прадедите ни всеки човек е живял така, както е диктувала вътрешната му природа, а в света е имало много добро и почти не е съществувала вражда. Несъмнено вашият персийски цар би искал поданиците му да живеят както са живели дедите им, в хармония е небето и със себе си.

Хуан плесна радостно с ръце.

– Зададох на този мъдър варварин същия въпрос, а той ето какво ми отвърна, надявам се, че ще го цитирам точно...

– О, несъмнено! Несъмнено, Господарю Хуан! – Приличах на една от онези индийски птици, които са научени да говорят.

– Каза ми, че в далечното минало хората са били добри един към друг, защото са били малко, а е имало много неща. Сега хората са много, а нещата са малко. Дори в отдавна отминалото време на император Юй животът е бил толкова суров, че самият Юй работел на полето, докато му опадали космите на краката. А днес има десет пъти повече хора, отколкото по времето на Юй. И затова, в името на общото благо, трябва да ги управляваме така, че да не си пречат един на друг. Как да стане това ли? Признавам, че самият аз не съм достатъчно съобразителен, за да измисля решение. Но вашият мъдър персийски цар ми даде отговора. – Хуан направи поклон към мен, с което ме принуди да се поклоня толкова ниско, че червата ми изкуркаха. Китайците гледат много сериозно на стомашните звуци. Молах се на бога шумовете от претъпкания ми корем да не бъдат изтълкувани като бунтарство.

– „Възползвайте се от човешката природа – казал персийският цар. – Хората се привличат и отблъскват от различни неща, затова можете да ги управлявате чрез награди и наказания. Това са лостовете, с които владетелят поддържа властта си.“

– Но ако с тези... лостове владетелят не постигне онова, което желае, тогава какво би препоръчал персийският цар?

Старецът ме гледаше втренчено. Очите му бяха кръвясали. Вените на слепоочията му пулсираха. Той мразеше Хуан. В това нямаше съмнение.

– „Сила“ е думата, която използва мъдрият пер-сиец – започна

Хуан. – Силата е онова, което държи масите в подчинение.

Въпреки чудесните ястия не си спомням по-ужасна вечеря от онази. Хуан използваше мен, за да отпрати предизвикателство към останалите благородници. За щастие благородниците в Цин не възприеха всички сурови правила на Хуан, а самият той никога не стана нещо повече от онова, което дълги години е бил – пръв сред равни. Но в резултат от усилията му животът на обикновените хора толкова се бе променил, че нищо друго освен падането на държавата не можеше да ги спаси от робството, на което ги бе обрекъл. Спартанците поне са възпитавани да обичат държавата си и да приемат скотския живот, който водят, като нещо необходимо. Хората от Цин, меко казано, не обичат господарите си.

Вечерята свърши с това, че всички призоваха небето да дари херцога с дълъг живот. Страстните им молби малко ме учудиха. В края на краищата херцогът нямаше никаква власт. Въпреки това благородниците плачеха с истински сълзи при мисълта, че той може да умре. Отдадох емоциите им на просеното вино. Но три месеца по-късно, когато херцог Пин наистина умря, разбрах, че сълзите им са били истински.

В този съдбовен ден се събудих призори от камбанен звън. Последва неравномерно думкане на барабани. От единия до другия край на града се носеха ридания.

Бързо се облякох и излязох на двора тъкмо когато Хуан се качваше в колесницата си. Беше облечен в стари дрехи и приличаше на просяк. Колесничарят извика и стовари камшика си върху четирите коня и колесницата се понесе.

Според един от икономите херцогът издъхнал малко преди изгревслънце. Изпил много вино, а сетне повикал евнуха, за да му помогне да повърне. Евнухът това и сторил. Само че херцогът не повърнал вино, а кръв.

– О, това е ужасен ден за Цин! Черен ден, наистина черен! – повтаряше икономът.

– Толкова много ли го обичаха?

– Да, небето го обичаше. Та нали иначе нямаше да бъде този, който гледа на юг? Сега е мъртъв!

Икономът зариди. Изглежда, всички в Цин плачеха. Това ме озадачи. Знаех, че херцог Пин не се радва на особена популярност. Дори нещо повече, беше само една марионетка в церемониите, а конците дърпаха шестте семейства. На какво тогава се дължеше тази дълбока скръб?

Успях да открия причината на погребалната церемония. Стоях сред Хуановите слуги на площада, в чийто център се издига херцогският

дворец. Като се изключат стърчащите отпред пилони, сградата не можеше да се мери с двореца на министър-председателя. Окачените знамена означаваха, че обитателят на двореца притежава пълномощието на небото. В онзи ден те бяха черни и червени и в това имаше нещо особено зловещо. Не подухваше никакъв ветрец и дебелият плат висеше унило под палещото слънце. Денят бе необикновено задушен. По-стоянно отварях широко уста, като се прикривах зад ръкава си, но все не ми достигаше въздух. Отдадох го не само на жегата, а и на тежкото дишане на десетте хиляди мрачни мъже и жени, които стояха безмълвни, вперили поглед във вратата на двореца. Жителите на Цин може би са най-кротките и най-покорните хора в света, но тогава тази неподвижна тълпа ме безпокоеше – сякаш предвещавахе земетресение.

Вратите на двореца се разтвориха. Появиха се Хуан и членовете на Държавния съвет, следвани от дванадесет войници, които носеха на раменете си блестящ лакиран паланкин. На паланкина бе положен херцогът. Трупът му бе облечен в алена коприна и обсипан с хиляди скъпоценности. На гърдите му имаше прекрасен диск от тъмнозелен нефрит, символ на небесната благословия.

От двореца потегли дълга процесия слуги, които носеха ковчезета, облечени с коприна, златни триножници, кожени барабани, статуетки от слонова кост, паравани от пера, сребърно легло. С тези разкошни предмети трябваше да се обзаведе гробницата на херцога, а разноските за това бяха главозамайващи. Знаем точно колко. Хуан ми бе наредил да направя пълен опис на всичко, което ще се внесе в гробницата, тъй че сумата да бъде предвидена в бюджета и представена на Държавния съвет, когато съветът бъде свикан от новия херцог.

В далечния край на площада Хуан и другите министри застанаха начело на погребалния кортеж, който се оказа дълъг цяла миля. Зад колесниците на благородниците се движеше фургон, теглен от осем бели коня. Тялото на херцога бе привързано за една дъска, като по този начин се създаваше впечатление, че той сам държи юздите. Ефектът беше доста отблъскващ. Предназначените за гробницата предмети бяха натоварени в други колесници заедно с неколкостотин жени от харема, които плачеха и стенеха зад воалите си.

Докато процесията прекоси града и стигне до южната градска врата, измина повече от час. Там Хуан извърши жертвоприношение за няколко местни дяволи. След това поведе колесниците по криволичещ път към долината, където в могили, подобни на тези в Сарди, погребват царете.

Неочаквано някакъв висок, слаб човек ме покани да се кача в лакиран червен фургон.

– Имам слабост към белите хора – каза той. – По едно време притежавах трима, но двамата умряха, а третият е болен. Можеш да ми целунеш ръка. Аз съм херцог Шъ, братовчед на покойния херцог Цин, както и на херцозите на Лу и Вей. Но нали всички ние, херцозите, сме сродени помежду си чрез общия си прародител, император Вън. Ти откъде си?

Помъчих се да му обясня. Херцогът не знаеше нищо за Персия, но бе пътувал на запад повече от всички, които познавах в Цин.

– Прекарах цяла година в Чампа – рече той. – Не бих казал, че ми хареса. Времето не е нито много горещо, нито много дъждовно. А жителите са с доста тъмна кожа, което не е по вкуса ми. Надявах се, че ще са бели като тебе. Там научих, че ако искам да намеря бели хора, ще трябва да пътувам още поне половин година, а не можех да си представя как ще преживея толкова дълго време извън света. – Той хвана с два пръста бузата ми и се вгледа: – Ето, кожата ти почервениява! – възкликна той. – Точно като на другите ми роби. Много ми е интересно да гледам как червенината се появява и изчезва. Мислиш ли, че Хуан ще се съгласи да те продаде на мен?

– Не съм сигурен, че съм роб – отвърнах аз много внимателно.

– О, роб си, сигурен съм в това. Ти си варварин, макар и да не замяташ дрехата си наляво. Всъщност трябва да го правиш. Така е по-забавно за нас. И косата ти трябва да е разпусната. Не се мъчи да си придаваш много благороден вид, защото няма да си интересен. Все едно, ти несъмнено си роб. Живееш в къщата на министъра. И правиш каквото ти нареди. Според мен това означава, че си роб. Нямам представа защо Хуан не ти го е казал. Много лошо от негова страна. Толкова е плах. Може би си мисли, че е невъзпитано да ти каже в очите, че си роб.

– Според мен аз съм военнопленник.

– Война? Каква война? – Херцог Шъ се изпрани във фургона и се огледа наоколо. – Не виждам никакви армии.

Сивозелените поля наистина бяха спокойни, а погребалната процесия се виеше като безкрайна змия, пълзяща безшумно между назъбените варовикови хълмове, ограждащи гробниците.

– Дойдох като посланик на Великия цар. Херцогът прояви умерен интерес към моята история.

Макар да не знаеше нищо за Персия, той бе много добре осведомен за Магадха. Смая се, когато му казах, че съм женен за дъщерята на Аджаташатру.

– Познавам няколко души от това семейство, сред които е и чичото на Аджаташатру. Беше царски наместник в Чампа. – Херцогът се оживи, дори се развесели. – Сигурен съм, че за тебе бих могъл да получа чудесен откуп от царя, затова трябва да те отвлека от Хуан. После ще те продам на тъста ти. Разбираш ли, все не ми стигат парите.

– Мислех си, че владетелят на Шъ би трябвало да бъде щедро подпомаган от... небето! – отвърнах аз.

Малко по малко възприемах сложните обноски на китайците. Нито една дума не означава точно това, което изглежда на пръв поглед, а жестовете на ръцете и тялото са невероятно заплетени. Така и не успях да ги усвоя.

– Шъ, на което съм херцог, вече не е някогашното Шъ, затова кракът ми не стъпва там. Предпочитам да пътувам с двора си, да посещавам безбройните си братовчеди и да събирам драконови кости. Сигурно си чул, че притежавам най-богатата колекция от драконови кости в света. Е, да знаеш, че това, което си чул, е истина. Така е. Но понеже костите винаги пътуват с мен, трябва да поддържам десет хиляди фургона, а това струва скъпо. Виж, ако успея да те продам на царя на Магадха, наистина ще стана много богат.

Херцог Шъ бе ексцентрична личност, която много забавляваше китайците. Беше се родил като Шъ Чу-лян, незаконен син на херцога на Лу. Но понеже бил недоволен от неясното си положение, започнал да се нарича херцог Шъ. Шъ обаче не е страна. Думата означава „свещена земя“ – могила, която се издига в покрайнините на всяка китайска държава. На херцога му харесваше да се преструва, че някога някъде е имало държава с име Шъ и той е нейният потомствен херцог. Според собствената му версия Шъ била погълната от хищни съседи и престанала да съществува. Сега от нея бил останал само той – странстващият ѝ херцог. Дали наистина имаше херцогски ранг – по линия на Лу, – е неизяснена тънкость, чието обсъждане доставяше голямо удоволствие на китайските благородници. От друга страна, фактът, че по произход бе потомък на император Вън, задължаваше всички китайски суверени да го приемат като свой почитан братовчед. И понеже постоянно пътуваше от двор в двор, херцогът успяваше да преживява с много малко средства. Поддържаше двадесетина стари слуги, четиринадесет коня, също в толкова напреднала възраст, шест, а не десет хиляди фургона – между другото „десет хиляди“ е китайска хипербола, означаваща „безброй“ – и една колесница със счупена ос.

Имаше хора, които твърдяха, че херцогът е страхотно богат, но

много стиснат. Други вярваха, че е беден и живее от търговия с драконови кости. Той събираше тези огромни, подобни на скални отломъци трофеи в западните земи, където те се срещат в доста големи количества. После ги продаваше на лекарите на изток, където драконите са рядкост. За щастие никога не срещнах това страшно чудовище. Но херцогът твърдеше, че е убил над тридесет.

– Когато бях млад, разбира се – добави той. – Боя се, че вече не съм онова, което бях.

Херцогът рисуваше портрети на тези зверове и при случай ги продаваше.

Докато погребалната процесия се приближаваше към високата могила, издигната според жителите на Цин в чест на император У, херцогът предложи да измислим как да ме отвлече от Хуан.

– Сигурно имаш някакво влияние върху него. Ина-че досега да те е убил. Хуан, като повечето плахи хора, се отегчава бързо.

– Струва ми се, че нямам никакво влияние върху министъра. Използува ме да върша някои дребни работи. В момента вода сметките му.

– Значи си добър математик, така ли? – Херцогът ме погледна и примигна. Залезващото слънце светеше право в очите ни. То сякаш бе изгорило въздуха. Никога не ми е било толкова трудно да дишам, колкото по време на онези горещини в Цин.

– Да, Господарю. – Горях от желание да ме купи, затова бях готов на всякаква лъжа. – Та нали моят народ построи пирамидите, с което показа познанията си в небесната математика?

– Чувал съм за тях, – Това подействува на херцога.- Добре, ще измисля нещо. И ти мисли. Жалко, че не си престъпник, защото за престъпниците винаги има амнистия, когато на трона се възкачва нов херцог. Но и така можем да убедим новия херцог да те освободи, стига Хуан да се съгласи, в което се съмнявам. От друга страна, ако си свободен човек, как тогава ще те продаде? Това прилича на гатанка, нали?

Съгласих се. Бях готов да се съглася с всичко, което казва този очарователен луд. Той бе единствената ми надежда да напусна Цин, откъдето имах непреодолимо желание да се измъкна. А по време на погребалната церемония при могилата на император У това мое желание стана още по-непреодолимо – ако такова нещо изобщо бе възможно.

Процесията образува полукръг пред оформената като конус могила, в която вероятно почиваше легендарният У или поне някой несъмнено древен монарх, защото бе покрита с нискостеблен бор, символ на царското величие, а е добре известно, че за да се развие това дърво и да

достигне онази изящна форма, предизвикваща възхищение у китайците, са необходими хиляда години.

Колесниците се подредиха според сана на собствениците си, затова ние с херцог Шъ се озовахме доста близо до министър-председателя, откъдето чудесно се виждаше всичко. Зад нас в мълчаливи редици се нижеха няколко хиляди души от простолюдието и после се скриваха от погледа зад ниските сребристосиви хълмове.

Не знам точно какви церемонии съм очаквал да видя. Мислех си, че ще има жертвоприношения, и наистина имаше. Запалиха огньовете на югозапад от могилата и заклаха много коне, овце, свине и гълъби.

В разпределението на жертвоприношенията, както и във всичко останало, правителството бе проявило изобретателност. На всеки се дава работно, който му осигурява определено количество печено месо от принесените в жертва животни и птици. По този начин има достатъчно за всички и същевременно липсва онази безсрамна невъздържаност, която помрачава вавилонските, пък и персийските тържества. Казват, че това нововъведение, което по-късно бе възприето от всички китайски градове, е заслуга на Хуан. Опитах се да накарам и магите да възприемат този принцип, но те не се съгласиха. Предпочитат необуздания хаос, който съпътствува всичките им просмукани от хаома обреди.

Новият херцог застана на север от нас. Изглеждаше на възрастта на прешественика си, ако не и по-стар.

Но според херцог Шъ той не бе син, а братовчед на покойника. Министрите бяха отхвърлили всички синове на херцог Пин в полза на един невзрачен пръв братовчед – известен с глупостта си и много подходящ от тяхна гледна точка, както забеляза херцог Шъ.

– Винаги ли министрите избират суверена?

– Този, който е получил небесната повеля, избира за министри само свои верни слуги.

Гласът на херцога изведнъж стана пронизителен. По-късно, когато го опознах, разбрах, че това наистина са двама души, обитаващи едно и също тяло, а ако не е така, то той явно е в състояние да се държи по два съвсем различни начина. Когато говореше тихо, той се проявяваше като находчив и откровен човек. Друг път поведението му бе съвсем загадъчно, а гласът му ставаше монотонен, тънък и писклив. При първата ни среща ясно ми показа, че нито времето, нито мястото са подходящи да се обсъжда ненормалното положение на неговите братовчеди херцози. Скоро след това узнах, че с малки изключения всички те нямат никаква власт, а владенията им се управляват от наследствени министри,

понякога с помощта на други наследствени чиновници. Пълномощието на небето е само един прекрасен сън за нещо, което би могло да бъде, но не е и може би никога не е било.

Новият херцог на Цин извиси глас и се обърна към предците си. Не разбрах нито дума от онова, което каза. Докато говореше на небето, слугите мъкнеха сандъци, триножници, мебели и ги вкарваха в нещо като естествена пещера, разположена под висока варовикова скала. През цялото време свиреше музика. Изпълняваше се от около триста музиканти едновременно и въздействието ѝ върху слуха на чужденеца бе непоносимо. По-късно китайската музика започна да ми харесва. Най-много обичах да слушам едни камъни с различна големина, които при удар с чук издават прекрасни звуци.

Щом херцогът свърши обръщението към предците си, дванадесет мъже хванаха паланкина с тялото на предшественика му и го понесоха високо на раменете си. Музиката спря. В пълна тишина паланкинът премина покрай новия херцог и бе внесен в пещерата. Щом трупът се скри от погледите, всички въздъхнаха. Ефектът бе зловещ – като първия полъх, предвещаващ лятна буря. Погледнах херцог Шъ. Свил се бе в единия край на Фургона като посърнала птица. Мъжете, които внесоха тялото в пещерата, не излязоха оттам. Вместо това към входа ѝ потегли бавно шествие от сто забулени жени. Едни бяха съпруги на покойния херцог, други – конку-бини, танцьорки, робини. Жените бяха последвани от дълга редица мъже и евнуси – водеше ги старият благородник от вечерята с печеното прасенце. Част от мъжете бяха офицери от стражата. След тях вървяха музиканти с инструментите си, следвани от готвачи и прислуга, носещи бамбукови масички, върху които бяха подредени най-разнообразни ястия. Пещерата поглъщаше един по един всички тези хора – тя очевидно бе огромна, издълбана във варовика зала.

Щом и последният от редицата – окача се, че това са петстотин мъже и жени – потъна в пещерата, новият херцог пак заговори на предците си в небето. Този път горе-долу разбрах какво казва. Възхваляваше ги, всеки поименно, което отне доста време. После ги помоли да приемат предшественика му на небето. Наричаше херцог Пин „Най-състрадателния“. В Китай никога не се споменава истинското име на покойния поради разумното съображение, че ако чуе името си, духът му може да пожелае да се върне на земята и да обладае човека. Херцогът обеща, че ако приемат „Най-състрадателния“, няма да пропусне нито един от ритуалите, които поддържат хармонията между небето и земята. Помоли всички предци да благословят сирака. Нямах представа за кого говори. По-

късно научих, че владетелят често нарича себе си Сирака, или Самотника, тъй като, естествено, баща му или предшественикът му е покойник. Главната си жена нарича „онази особа“, а за народа тя е „онази особа на херцога“. Самата тя говори за себе си като за „момченцето“. Не знам защо. Особени хора са тези китайци.

От вътрешността на пещерата прозвуча музика. Очевидно имаше пир. Стояхме така един час – ние обърнати на север, а новият херцог на юг. Цял час слушахме музиката, идеща от пещерата. После един след друг инструментите замлъкнаха. Последният звук бе звън на бронзова камбана. Сега всички очи бяха приковани към входа на пещерата. Херцог Шъ целият трепереше до мен. Отначало помислих, че е болен. Но той просто бе възбуден.

Щом стихна камбаненият звън, херцог Шъ дълбоко въздъхна. Въздъхнаха и всички останали, сякаш по предварителна уговорка. Изведнъж от пещерата излязоха хората, които бяха внесли паланкина. В дясната си ръка всеки държеше меч; от всеки меч капеше кръв.

Мъжете тържествено поздравиха новия си господар, който вдигна глава към небето и нададе вълчи вой. От юг всичките му поданици отговориха със същия вой. Никога не съм изпитвал такъв ужас. Тези, които бях взел за хора, всъщност са били преоблечени вълци. И сега пред очите ми те се връщаха към истинската си природа. Дори херцог Шъ се присъедини към виенето. Оголи неестествено дългите си зъби с обърната муцуна към небето.

Понякога в сънищата си Есе още чувам онова ужасно виене и преживявам страшния миг, в който дванадесетте опръскани с кръв мъже излязоха от пещерата, след като бяха изпълнили дълга си. Петстотин мъже и жени бяха убити, за да служат трупите им на господаря във вечността.

Макар жертвоприношението на хора ла се среща и по нашите земи, никога не съм виждал то да се извършва в такива мащаби, както в Китай. Казаха ми, че когато умре истински син на небето, биват умъртвявани около хиляда придворни. Това обясняваше защо в края на онази вечеря с печеното прасенце министрите толкова ожесточено се молеха за здравето на херцога. В действителност според обичая в Цин в жертва се принася само един член на Министерския съвет и той се избира с жребий. По прищявка на съдбата и на ловкия измамник Хуан, старият министър, който му се бе противопоставил по време на вечерята, бе изтеглил злосъщното клонче от бял равнец.

Затвориха пещерата. Последваха музика, танци, пиршество. По-

късно щяха да построят могила, за да покрият входа на гробницата. Излишно е да споменавам, че хер-цогската гробница е много силно изкушение за крадците и доста скоро след погребението красивите скъпи предмети, положени до ковчега, отново влизат в обращение.

Хуан отказа да ме продаде на херцог Шъ.

– Как бих могъл да продам един посланик, който е свободен да отиде където пожелае? – каза той.

– В такъв случай, Господарю Хуан, може би е дошло време да отида с херцог Шъ?

Това мое нахалство накара господаря ми да се усмихне.

– Нима искаш да рискуваш живота си в компанията на човек, който търси дракони из пустошта, влиза в разпри с разбойници, общува с вещици? О, опасно е да се движиш с херцог Шъ. Как бих могъл да изложа на такива опасности, и то в чужда страна, един човек, когото съм обикнал? Не, не, не!

И толкова. Но аз вече бях решил да замина. Съобщих на херцога решението си и той неочаквано прояви изобретателност.

– Ще те предреша! – прошепна той.

Намирахме се на седмичната аудиенция с министър-председателя. На просителите, дошли от всички краища на Цин, позволяваха да се доближат до Хуан, който седеше в дъното на ниска стая. Златните триножници от лявата и от дясната му страна символизираха властта.

Министър-председателят приемаше всеки просител със спокойна учтивост; която не издаваше свирепите му възгледи. Беше достатъчно прозорлив, за да знае, че не можеш да поробиш един враждебен народ, ако най-напред не го очароваш. Непременно трябва да го убедиш, че твоята кауза е негова кауза и че оковите, които си му изковал, са необходимо украшение. Великите царе в известен смисъл винаги са разбирали това. От Кир до сегашния ни просветлен господар Артаксеркс най-различните народи в империята са оставени да живеят така, както винаги са живели и Великият цар не иска от тях нищо друго освен годишни данъци, срещу които им осигурява ред и законност. Хуан бе успял да убеди всепризнатия за див и варварски народ на Цин, че макар някога да е имало златен век, когато хората си били свободни да живеят както желаят, този век е завършил с това – и как обичаше да употребява този израз, – „че вече имало твърде много хора и твърде малко неща“.

В действителност Китай е сравнително рядко населен и много кътчета от тази богата земя са пусти. Като изключим пет-шест града с население около сто хиляди жители, Китай е страна на оградени с каменни

стени села, пръснати из хълмистата равнина между двете реки. Голяма част от Китай е покрита с гъсти гори, особено на запад, а на юг има джунгли, подобни на индийските. По тази причина китайците, с изключение на добре дисциплинираните и строго наблюдавани хора от Цин, често се местят от едно място на друго. Ако стопанството бъде унищожено от наводнение, собственикът и семейството му нарамват ралото и камъка за огнището, който са наследили от дедите си, и се преселват на друго място, където започват нов живот и плащат данъци на друг господар. Най-видните пътници се наричат ши. Тази дума, както и хората, за които се отнася, няма съответствие на гръцки и персийски. За да разбере какво представляват ши, човек трябва да разбере цялата китайска система.

На върха е императорът, или синът на небето. В момента той е бил и може би ще бъде, но със сигурност не е! Като казвам това, изведнъж разбирам колко умни са китайците, като не използват в езика си сегашно, минало и бъдеще време. След императора има пет благороднически степени. Най-високата е херцог. С малки изключения, като лудия херцог Шъ, херцозите са титулярни и понякога действителни управници на държави, с други думи, съответствуват на нашите царе и тирани. И както нашите царе и тирани признават Великия цар за върховен господар, от когото произтича властта им, така и всеки от тези херцози е получил на теория своята власт от сина на небето, който не съществува. Ако съществуваше, тоест ако някой имаше хегемония над Средното царство, това вероятно щеше да е херцог Чжоу, прекият потомък на император Вън, установил господството на Чжоу над Средното царство. Със сигурност нямаше да е херцогът на Цин, който произхожда от жестокия син на Вън, У. Най-големият син на херцога е маркиз и когато баща му умре, той наследява титлата, ако не го сполети нещастен случай, което е много често явление. Останалите синове на херцога също са маркизи и докато най-големият син на маркиза запазва тази титла, по-малките синове преминават в следващата по-ниска благородническа степен, техните синове в следващата, а синовете на синовете им стават барони. Синове на бароните – най-нишият аристократически сан – се наричат ши. Днес, близо седем века след установяването на хегемонията на Чжоу, потомците му наброяват десетки хиляди и онези от тях, които нямат сан, са ши, или да ги наречем рицари, запазили само една наследствена привилегия – рицарят отива на война с колесница, стига, разбира се, да може да си я купи. През последните години броят на рицарите значително нарасна. Тези полублагородници са навсякъде. Мнозина от тях се

занимават с администрация. Други са офицери в армията. Голям брой стават учители. Една малка част се посвещават, също като зороастрийците, на мисията да запазят непроменени религиозните обичаи, чрез които се поддържа хармонията между небето и земята. В крайна сметка рицарите управляват повечето китайски народи, като служат на потомствените чиновници, които са успели да заграбят ако не божествения произход, то поне властта на херцозите.

По пътищата на Китай е пълно с амбициозни рицари. Ако някой от тях не сполучи да се добере до пост, да речем, в полицията на Лу, той заминава за Вей, където има вероятност услугите му да бъдат по-високо оценени от местните управници, отколкото в родината му. И тъй като човешкото поведение е нелогично, изгледите на рицаря за добър пост са толкова по-големи, колкото по-далеч е той от родното си място.

Ето защо във всеки миг хиляди рицари са в движение. И тъй като обикновено поддържат тесни връзки помежду си, те образуват нещо като свое собствено Средно царство. Вместо от сина на небето сега Китай се управлява от десет хиляди рицари и въпреки че държавите постоянно воюват помежду си, рицарите често успяват да смекчат свирепостта на господарите си – освен в Цин, където почти нямат влияние върху Хуан и неговите управници. Накрая в класовата система се е появил нов елемент. Сега съществува нова категория – не може да се нарече класа, – известна като кавалери. Кавалер може да стане всеки, стига да спазва небесните правила, но това е сложна работа и за нея ще говоря по-късно, когато разказвам за Учителя Кун, или както още го наричат Конфуций. На него се приписва идеята за кавалера – представа, която много допада на рицарите и почти на никой друг. Докато Хуан приемаше молбите и изслушваше оплакванията на хората, херцог Шъ и аз крояхме планове за моето бягство.

– Трябва да си обръснеш главата – каза херцогът, като си даваше вид, че се възхищава на изработения от пера параван. – Ще ти дадем женски дрехи. Ще пътуваш като моя конкубина.

– Бяла конкубина?

– Точно такава конкубина би се поновила на херцог Шъ и това го знае целият свят. – Херцогът се развесели. – Но няма да рискуваме. По-добре ще е да си почерниш лицето. Ще ти изпратя едно багрило, което самият аз употребявам. И, разбира се, ще се забулиш.

– Няма ли да обискират свитата ти? – Знаех колко строги проверки се правят не само при градските врати на Ян, но и по постове из целия Цин. Хората непрестанно търсеха начини да се измъкнат от свършено

рационалното управление на Хуан.

– Няма да посмеят! За тях съм равноправен суверен! Но ако посмеят... – Херцогът направи общоприетия жест, който означава подкуп.

Изведнъж установихме, че до нас е застанал Хуан. Притежаваше дарбата безшумно да се появява, сякаш за да покаже, че е вездесъщ. Често ми напомняше сянката, която бързо движещият се облак хвърля върху земята.

– Господарю херцог... Уважаеми посланико! Виждам, че ви харесва моят параван от пера.

– Да – отвърна му съвсем спокойно херцог Шъ, – и тъкмо се канех да обясня на госта какво е значението му.

Погледнах паравана и едва сега наистина го видях. Осем черни птици на фона на буреносни облаци.

– Несъмнено знаеш значението му, Годподарю херцог. – Хуан се обърна към мен. – Всичко свързано с нашето херцогско семейство, а то е и негово семейство, е известно на Господаря Шъ.

– Съвсем вярно. Прадядото на покойния Най-състрадателен беше мой прачичо. Веднъж приел група музиканти от север. Те му казали, че знаят цялата музика, изпълнявана в двора на император У. Херцог Пин не можел да повярва. А и кой не би се усъмнил? Всеки знае, че по-голямата част от свещената музика на най стария двор на Чжоу е или безнадеждно изопачена, или напълно забравена. Но маестрото, който не бил сляп – подозри-телна подробност, тъй като всеки истински маестро трябва да бъде сляп, – рекъл: „Ще докажем, че можем да доближим небето до земята.“ Започнали да свирят. Музиката звучала странно и сякаш идела от друг свят. Друг свят, но не небесен. От юг прелетели осем черни птици и затан-цували по терасата на двореца. После над града се развихрила буря. Плочите от покрива на двореца те разхвърчали. Ритуалните съдове се изпочупили. Херцог Пин се разболял и цели три години нищо не поникнало в Цин, дори и стръкче трева.

Хуан ми се усмихна и каза:

– Господарят херцог добре знае тази тъжна, тази поу-чителна история. Самият аз гледам много сериозно на нея. Всъщност затова винаги държа този параван близо до себе си, така че никога да не се изкушавам от неподходяща музика. Никога повече не искаме да видим как осем черни птици се спускат към нас от юг.

Същата вечер икономът на херцога подкупи един от слугите на Хуан да влезе при мен в килията в полунощ.

Получих бръснач, боя за лице и женски дрехи. Преобразих се бързо

в необикновено висока китайка. Последвах слугата и докато се промъквахме през слабо осветените коридори на двореца, изтръпвах от ужас при всяко про-скърцване на дъските по пода. Минахме покрай двамата спящи – всъщност упоени – войници от стражата и излязохме през една странична врата, която водеше към оградена със стени градина. Там ме чакаше икономът на херцог Шъ. За щастие нощта бе безлунна и беззвездна, защото небето бе забулено от черни дъждовни облаци. Движихме се като призраци през криволичещите тесни улички. Видехме ли към нас да приближава нощен патрул, бързо се скривахме в някой вход – бронзовите фенери хвърляха на пътя снопове светлина, като огнени копия. Тъй като на гражданите е забранено да напускат дома си от залез до-изгрев-слънце, Ян приличаше на град, обитаван от мъртъвци. Икономът имаше разрешение да излиза, но аз нямах. Не знам какво обяснение бе подготвил, в случай че ни спрат. За щастие скоро над града се разрази буря с такъв тътен, сякаш задумкаха десет хиляди барабана.

Добрахме се под поройния дъжд до градската врата, където ни чакаха фургоните на херцог Шъ, готови за път. Икономът вдигна дъските от пода на единия от фургоните и ми даде знак да се скрия в дупката, която бе с по-малки размери от моите. Щом се вмъкнах вътре, заковах дъските отгоре. Грохотът от бурята бе толкова силен, че не можах да чуя заповедта за потегляне на херцогската свита, но почувствах как фургонът се разтресе под мен, когато кочияшът подкара мулетата и с тропот излязохме през вратата.

Както очаквах, след два дни полицията ни настигна при прохода Ханку. Фургоните бяха щателно претърсени и скривалището ми бе открито. Но аз не бях вътре. Херцогът бе взел предпазни мерки и бе поставил съгледвачи по пътя от града. Знаеше, че щом разбере за бягството ми, Хуан ще се досети кой го е организирал. Съгледвачите изпращаха сигнали от поет на пост с помощта на полирани бронзови щитове, които отразяваха слънчевата светлина.

Щом научихме, че полицията приближава, аз се скрих – качих се на едно дърво, а фургоните продължиха пътя си. Когато полицията ги настигнала, херцогът се държал превъзходно. Напомнил им, че е братовчед на новия им херцог, както и пряк потомък на Жълтия император, на император Вън и на всички останали. Казал, че независимо от всичко ще им разреши да претърсят фургоните, като се надява, че предците му на небето ще се смият и няма да ги накажат много строго за това светотатство. Полицията претърсила фургоните. Внимателно обискирала всички от свитата на херцога – както мъжете, така и жените – и явно се

изненадала, че ме няма. В страна като Цин, където всички са под надзор, никой не може да изчезне без съдействието на властите. Накрая конвойт получил разрешение да продължи пътя си, но за мой ужас през следващите пет дни полицията придружаваше фургоните и остана с херцога чак до издълания от камък паметник, който бележи границата между Цин и Чжоу.

Трябваше да се пазя не само от полицията, но и от глутница вълци, която ме дебнеше настойчиво – очите им светеха като жълто-зелени огньовете в нощта. Сях по дърветата, с дебела тояга в ръка, и проклинах женския си костюм, заради който не се предвиждаше да нося оръжие. Видях черна мечка. Видях кафява мечка. Може и те да са ме видели, но не проявиха никакъв интерес. Знаеше се, че тези тъмни гори са свърталище на разбойници, но аз не срещнах жива душа. И ако от време на време не чу-вах шума от херцогския конвой, сях да изгубя всякаква връзка с човешкия свят.

Стигнеш ли до езеро или поток, пропълзвавах до брега и пиех вода, както пиат животните – на четири крака. Хранех се с неизвестни за мен ядки, корени, плодове. Често ми прилошаваше. Веднъж ми се стори, че виждам дракон, чието туловище проблясва в горския полумрак. Но драконът се оказа причудлива скала от блестящ зелено-бял нефрит – най-красивия от всички камъни.

Стоях в един шубрак от клонести дървета на мястото, където се събират реките Вей и Тай, и гледах как полицията поздравява херцог Шъ и поема обратния път към гората. На отсрещния бряг на Тай се простираха обработваемите поля на Чжоу. Преминаването от Цин в Чжоу беше като преминаване от нощ в ден.

На другия бряг херцогът бе посрещнат с почести от началника на граничния пункт, който прегледа небрежно документите му и благосклонно посочи към Лоян, столицата на Средното царство. Моето собствено влизане в Чжоу не бе така официално. Преплавах река Тай на грубо стъкмен сал от върбови клони.

Херцогът много се учуди, когато ме видя.

– Каква приятна изненада! – плесна той с ръце. – Сега ще получа откупа от Магадха. О, колко се радвам! А и колко съм учуден! Бях сигурен, че ако не те разкъсат вълците, хората-вълци ще го сторят.

Тогава за пръв път чух – разбира се, вече в Чжоу – какво мислят цивилизованите китайци за варварите от Цин.

Херцогът ми даде да ям от собствените си запаси и ми подари една от своите широкополи дрехи, направена от рехава фина тъкан, както и

връхно наметало от черна агнешка кожа. Свалихме всички херцогски емблеми и заприличах на истински рицар – ни повече, ни по-малко. Все пак чувствавах се неловко. За пръв път от детските си години насам нямах брада. Съвсем приличах на евнух. За щастие много китайци не носят брада, тъй че не биех на очи.

2.

За пръв път, откакто бях пристигнал в Китай, се радвах на живота. Все още бях пленник, но не бях роб, а херцогът бе очарователен спътник и гореше от желание да ми покаже истинския Китай.

– Не трябва да съдиш за Средното царство по Цин, който почти не е част от него, въпреки че херцозите му произхождат – донякъде незаконно – от император У. Отгоре на всичко тези недосялани провинциалисти жадуват за хегемония! Но небето е великодушно и пълномощието още не е дадено никому. Когато това стане, сигурен съм, че избраникът ще бъде моят любим братовчед, херцогът на Чжоу. Ще видиш колко е обаятелен. Но има един недостатък. Държи се сякаш вече е синът на небето, което е върховна дързост. Разбира се, всички херцози Чжоу страдат от тази илюзия, понеже последната небесна повеля наистина е била отредена на техния прародител. Но това се е случило преди триста години и пълномощието било изгубено, когато една нечестива групировка от варвари и благородници го убила. Синът на императора избягал тук в Чжоу и се провъзгласил за император. Но, разбира се, не успял да установи хегемония. Останал си само херцогът Чжоу и по тази причина и до днес това, което имаме, е само сянката на сина на небето в Лоян – столица-сянка на съвсем действителното Средно царство. Херцогът на Чжоу е почти император. Но това не е достатъчно, нали? Особено като се има предвид, че Чжоу е най-слабото херцогство и рано или късно някои съседи – вероятно хората-вълци – ще го превземат. А дотогава ние ще гледаме към Лоян със сълзи в очите, с надежда в стомасите.

После херцогът ми разказа за прабаба си, която била прабаба и на сегашния херцог на Чжоу. Тази безкрайно горда жена винаги говорела за себе си като за „момченцето“. Един ден в онази част от двореца, където живеела, избухнал пожар и всички дами избягали с изключение на „момченцето“. Херцогинята си седяла в приемната и невъзмутимо гадала с пръчици от бял равнец. Когато слугинята помолила господарката си да напусне горящия дворец, старата дама отговорила: „Момченцето

не може да напусне двореца, ако момченцето не е придружено от сина на небето или роднина от мъжки пол с ранг, не по-нисък от маркиз, а освен това момченцето не може да се покаже извън двореца без придворна дама, по-възрастна от момченцето.“ После продължила да гадае бъдещето – любимо занимание в Китай.

Слугинята се втурнала да търси някой с достатъчно висок ранг, който да спаси херцогинята. Но в двореца нямало мъж с по-висок ранг от граф. И нямало по-стара дама от херцогинята. Тогава графът и слугинята покрили лицата си с мокри кърпи и влезли в горящия дворец, където старата дама продължавала да си седи на копринения килим и да нарежда пръчиците от бял равнец.

„Моля произхождащата от сина на небето да дойде с мен“ – казал графът, който бил неин племенник. Херцогинята много се ядосала.

„Това е нечувано. Не мога да напусна покоите си, ако не ме придружава по-възрастна жена и мъж от семейството ми, чийто ранг не е по-нисък от маркиз. Каквото и друго да сторя, ще е неблагоприлично.“

И така херцогинята изгоряла в името на благоприличието – изключително важно качество за китайците.

Смъртта на тази дама е източник на безкрайни спорове в Китай. Някои я разглеждат като фигура, достойна за възхищение и подражание. Други я намират за смешна. „Всъщност тя не беше нито девица, нито млада невеста – каза ми веднъж Фан Чъ. – Беше стара жена, която нямаше защо да се тревожи кой я придружава. Липсваше и скромност. Беше суетна като всички от династията Чжоу. А суетата никога не е благопристойна в очите на небето.“

Когато наближихме покрайнините на Лоян, човешкият поток се увеличи. Всички бързаха към столицата. Богатите пътуваха в колесници или на носилки. Бедните селяни носеха стоката си на гръб. Богатите селяни и търговците седяха до кочияша в теглени от волове фургони. Хората от простолюдието бяха добре облечени и усмихнати за разлика от мрачните жители на Цин, чиито черти всъщност много се различават от чертите на източните китайци. Хората от Цин обикновено имат бронзов цвят на лицето и сплескани носове. Хората от Чжоу и държавите от вътрешността са по-бледи, а чертите им по-изящни. Но всички са чернокоси, с тъмни очи и кръгли лица и по телата им почти няма косми. Колкото и да е чудно, военната класа в Чжоу, която завладяла Средното царство горе-долу по същото време, по което арийците нахлули в Персия, Индия и Гърция, ги нарича „чернокосите хора“. Откъде са дошли Чжоу? Когато зададеш този въпрос на китайците, те сочат на север.

Интересно дали нямаме общ произход?

Влязохме в Лоян през висока каменна порта, вградена в дебела стена от груби тухли. Веднага се почувствувах като у дома си. Хората се смееха, крещяха, пееха, кашляха, плюеха. Купуваха и продаваха, пазаряха се и спираха да похапнат пред сергиите, отрупани с най-разнообразни ястия, а сергии имаше на всяка улица.

Херцогът купи варен шаран от един търговец близо до централния площад.

– Тук се продава най-хубавият шаран в цял Китай – рече той, като откъсна парче и ми го подаде.

– Никога не съм ял по-вкусна риба – казах аз съвсем чистосърдечно.

Херцогът се усмихна на търговеца.

– Когато пристигна в Лоян, винаги идвам първо при теб. Не е ли така? – Херцогът говореше изискано, макар устата му да беше пълна.

Човекът се поклонил ниско и пожела на херцога дълъг живот. После херцогът купи голям, навит на руло лист, в който имаше изпържени в собствения им мед пчели. Изказа се с възхищение за това лакомство, но на мен то не ми хареса. След онези дни в Лидия не обичам мед.

Херцог Шъ винаги наемаше стаи в голяма къща срещу двореца.

– Тази къща беше собственост на един близък на семейството ми – каза херцогът, без да доуточнява – нали в известен смисъл всеки му беше близък. – Впоследствие я купи един търговец и сега дава стаите под наем на много високи цени. Но това не важи за мен. За мен има специални цени, защото съм член на императорското семейство.

Макар херцогът да не се държеше с мен като с пленник, аз бях пленник и добре го знаех. Когато пътувахме, настаняваше ме или в своята стая, или в стаята на иконома си. Непрекъснато ме държах под око – или той, или някой от свитата му.

След Цин Лоян ми се стори очарователно място и дълго време не разбирах, че както градът, така и страната са пред икономическа разруха. Съседните държави бяха заграбили по-голямата част от Чжоу. Само съмнително божествената фигура на херцога възпираше владетелите на Чъи и Вей да не превземат самия Лоян. Всички малко или много подхранваха илюзията на херцога, че той е синът на небето, а в същото време крадяха от земята му и тайно му се присмиваха.

Лоян изглеждаше така, както изглежда всяка голяма столица, открила с изненада, че току-що е изгубила империята, която я е хранила. Вавилон имаше същия овехтял и малко тъжен вид. Независимо от това в

Лоян непрестанно звучеше музика, имаше игри, фокусници и, разбира се, церемонии.

Присъствувахме на новогодишните обреди, които се изпълняват в родовия храм на херцозите Чжоу. Тази сграда, построена преди три века – скоро след идването на сина на последния император, – сигурно е била необикновено красива като нова.

Храмът има висок, стръмен покрив, направен от изящни плочки, чиято глазура е оцветена с вълнообразни зелени и златни линии. Дървените колони са украсени с плетеница от цветове на водни растения – единствено синът на небето има право да използва този мотив. Основите на храма са каменни, а стените са от потъмняло дърво и по тях висят всякакви оръжия – старинни и нови. На теория целият арсенал на страната се държи в родовия храм на владетеля. На практика оръжието в тези храмове е само символично. Когато бил просто родов вожд, владетелят си осигурявал надмощие чрез пряка собственост върху цялото оръжие. Но това било много отдавна, когато обществото представлявало едно семейство, подчиняващо се на бащата, който пък бил син не само на собствения си баща-вожд, а и на небето.

В единия край на огромната зала има чудновата статуя от теракота, изобразяваща мъж, малко по-едър от естествен ръст, облечен като воин от династията преди Чжоу. В подножието на статуята има надпис: „Колкото по-малко казваш, толкова по-лесно е да се поправиш.“ Защо в родовия храм на Чжоу е трябвало да се постави такова предупреждение, е пълна загадка – освен, разбира се, ако това е съвсем недвусмислено изявление и трябва да се разбира буквално.

Сегашният син на небето се оказа пъргав четиридесетгодишен мъж с дълга заострена брада. На гърба на пищната му церемониална роба със златен конец бе изброди-ран дракон. В ръката си държеше голям диск от зелен нефрит с дръжка от слонова кост – веществен израз на капризното небесно пълномощие.

Херцог Чжоу стоеше сам в северния край на залата, с гръб към олтара. От двора го отделяха левият и десният церемониалмайстор. Това са двамата най-висши служители в страната. След тях идват потомствените жреци; следват музикалните и церемониалните наставници, придворните, гостите на Чжоу. Поради високия ранг на херцог Шъ – който по своята достоверност не отстъпваше на ранга на така наречения син на небето – имаме възможност да наблюдаваме една почти безкрайна церемония, а моят господар непрестанно мърмореше под носа си: „Цялата работа е скалъпена! Скандално!“

Когато засвириха музиката на приемствеността, херцогът особено много се възмути:

– Тази музика може да се изпълнява само в присъствието на онзи, който притежава и пълномощието, и хегемонията! О, това е истинско светотатство!

Музиката на приемствеността е композирана преди повече от хиляда години. Докато се изпълнява, танцьори в необикновени костюми разиграват мирното наследяване на трона от някакъв легендарен император, наречен Шун. Ако се изпълни правилно и внимателно, тази музика би трябвало да свърже небето и земята в пълна хармония. Демокрит иска да знае как е възможно музиката да се помни хиляда години. Същото искат да знаят и много китайци, които твърдят, че през вековете истинската музика е била опорочена или пък напълно забравена, а онова, което днес се изпълнява в Лоян, е пародия на оригинала и по тази причина небето е оттеглило пълномощието си. Не знам. Мога да кажа само, че за ушите, а и за очите на човек от запада това музикално представление е твърде необичайно.

Когато музиката и пантомимата свършиха, херцог Чжоу се обърна към Жълтия император с молба да благослови Средното царство. След това синът на небето възобнови властта на всички велможи в Китай. Тази част от церемонията бе колкото внушителна, толкова и безсмислена.

Херцог Чжоу тържествено даде знак на велможите да се приближат. Петнадесет разкошно облечени мъже се понесоха към него. Тук трябва да отбележа, че в Китай, когато човек с по-нисък ранг се представя на някой по-висшестоящ, той навежда глава, повдига рамене и накланя тялото си така, че да изглежда колкото е възможно по-дребен в присъствието на великия човек.

Петнадесетте фигури в бляскави одежди спряха на няколко крачки от херцога. След това левият и десният церемониалмайстор му поднесоха петнадесет бронзови плочки, покрити с красивото и както се оказа, до края недостъпно за мен китайско писмо.

Херцогът взе първата плочка. После се обърна към възрастен мъж в сребърна дреха:

– Приближи се, любими братовчедо. С рачешки движения старецът пристъпи към него. – Волята на небето е да продължиш да ни служиш като верен слуга. Вземи това. – Херцогът му връчи плочката. – То е символ на небесната воля да служиш и на нас, и на небето, като херцог Вей.

Гледах изумен. В прашната зала, чиито потъмнели греди бяха проядени от термити, се бяха събрали всички херцози на Китай в очакване

синът на небето да поднови властта им. Има единадесет херцози на вътрешните държави и четирима на така наречените външни държави. Докато всеки херцог приемаше емблемата на властта и подновяването ѝ, свиреше музика, а жреците припяваха. Херцог Шъ се подсмиваше. Не посмях да го попитам защо. Отначало помислих, че просто е ядосан, защото ако неговото владение Шъ изобщо е съществувало, то вече не му принадлежи. Но когато херцог Цин прие с раболепна благодарност знака на властта, с изумление забелязах, че това не е същият човек, когото бях видял да надава вълчи вой пред могилата на император У.

– Та това не е херцогът – прошепнах аз.

– Разбира се, че не е – изсмя се моят ексцентричен господар.

– Тогава кой е?

– Актьор. Всяка година петнадесетте херцози се представят от актьори. Всяка година синът на небето се преструва, че възобновява властта на истински херцози. О, това е скандално! Но какво да прави бедният ми приятел? Истинските херцози не искат да дойдат в Лоян.

– Но нали твърдиш, че всички те го смятат за син на небето?

– Така е.

– Тогава защо да не му окажат тази чест?

– Защото не е син на небето.

– Не разбирам.

– И той не разбира. Наистина не може да разбере. А всичко е просто. Докато се преструват, че той е син на небето, никой от тях не може да претендира за пълномощието. Ето защо това представление е толкова необходимо. Тъй като всеки херцог мечтае да заграби един ден пълномощието, те всички са съгласни, че засега е най-добре да се държат така, сякаш херцог Чжоу наистина е онзи, за когото се представя. Но рано или късно някой херцог ще вземе надмощие и тогава Лоян ще изчезне като сън, а Жълтата река ще почервенеет от кръв.

Докато херцозите-актьори се оттегляха, синът на небето обяви:

– Тук на север стои Самотният! Пълномощието на небето е тук!

После музикантите вдигнаха страхотен шум и стотина мъже с разноцветни пера на главите и животински опашки започнаха да танцуват – толкова особени бяха техните танци, че можех да ги сравня само с онава, което съм виждал във Вавилон, а там има какво ли не. Насред този вихър от ярки цветове и странни звуци синът на небето се оттегли.

– Това е музиката на четирите посоки на света – каза херцогът. – Привържениците на старите обичай я ненавиждат. Но те ненавиждат всичко ново. Лично аз предпочитам новата музика пред старата. В

някои среди тя се смята за ерес, но така или иначе, живеем в еретични времена. Ето ти и доказателство. Няма херцог в Шъ.

Не си спомням колко време останахме в Лоян. Но помня, че за пръв път, откакто бях попаднал в плен, се чувствавах почти свободен. Херцогът често ме канеше да вечерям с него, тъй като му бе приятно да ме показва. Не се радвах на особен успех. Китайците, а към тях, естествено, принадлежат и лоянските придворни, почти не се интересуват от света отвъд това, което наричат четирите морета. А още по-малко ги вълнува някакъв човек с особен вид, който говори езика им с неприятен акцент – два явни недостатъка, които не допринасят за доброто впечатление. За мое учудване и за разочарование на херцога почти никой не прояви любопитство към западния свят. Щом нещо не е в Средното царство, то не съществува. В китайските очи ние сме варварите, а те цивилизованите хора. Установил съм, че ако човек пътува дълго из широкия свят, лявото става дясно, горе става долу, север става юг.

На мен обаче разпуснатостта, царяща в западния лоянски двор, много ми допадна. Единственото желание на придворните бе да се забавляват. Безсрамно злословеха един за друг. Хранеха се обилно от напукани чинии, пиеха от нащърбени чаши и се разхождаха с изискана походка в овехтелите си дрехи.

Скитайки из града, човек усещаше, че едно време Лоян е бил величествена, макар и малко примитивна столица и че славата на града е отминала безвъзвратно. Приближените на сина на небето изпълняваха своите церемонии подобно на призраци – според херцог Шъ те дори не знаеха как да ги изпълняват. Същите тези призраци, превърнали се в похотлива плът, се отдаваха на удоволствия, сякаш подозираха, че е дошъл краят им и дворът, в който служат, е само избледняващата сянка на един завинаги изчезнал свят.

Посетихме Залата на светлината – строена преди столетия сграда, посветена на Премъдрия господ, искам да кажа, на небето. Интересно, че тези две понятия ми се струват взаимозаменяеми, макар че заговорех ли на китайските жреци за Премъдрия господ, те ставаха неспокойни, сменяха темата, започваха да разказват за Жълтия император, за царските потомци, за пълномощието... все за това пълномощие! Те сякаш не искат или не могат да възприемат представата, че във вселената има първично и водещо начало. Не подозират, че се води война между Истината и Лъжата. Вместо това се стремят да поддържат хармонично равновесие между мъглявата небесна воля и безметежната земна глупост. Вярват, че това може да се постигне, като старателно съблюдают

сложните церемонии за омилюствиване на предците.

Херцогът бе възмутен, защото Залата на светлината се оказа пълна с музиканти, жонглиори и продавачи на храна. Атмосферата бе жизнерадостна, но едва ли можеше да се нарече религиозна.

– Не ми е ясно защо той допуска това!

– А какво трябва да се върши тук? – попитах аз. Гледах запленил как група джуджета изпълняват сложни акробатически номера и възхищените зрители хвърлят дребни монети на дребните артисти.

– Нищо – отвърна той. – Това би трябвало да е убежище, където човек може да размишлява върху идеята за светлината. И, разбира се, тук се извършват религиозни церемонии. Подозирам, че херцогът събира наем от продавачите. И все пак, не намираш ли, че е възмутително?

Херцогът получи отговор не от мен, а от един мелодичен глас зад гърба ни.

– Много възмутително, Господарю херцог! Много печално! Но нали такава е природата на човека?

Собственикът на този пленителен глас се оказа белобрад мъж с необикновено големи за китаец очи, излъчващи едновременно доброта и тъга. Двете неща често са едно и също, както обичаше да казва този забележителен човек.

– Ли Дзъ! – възкликна херцогът, като в тона, с който поздрави мъдреца, успя със завидно чувство за мярка да вложи едновременно и уважение, и снизхождение.

Може би още не съм споменал, че „дзъ“ на китайски значи учител или мъдрец, тъй че занаят ще наричам Ли Дзъ Учителя Ли.

– Това е зетят на царя на богатата Магадха – каза херцогът на Учителя Ли. Той рядко забравяше моето родство с царя, като се надяваше, че един ден това ще го направи богат. – Дошъл е при нас да се облагороди. А сега, запознай се с най-мъдрият човек в цялото Средно царство – обърна се херцогът към мен. – Той съхранява архивите на династията Чжоу, Учител е по всичките три хиляди изкуства...

Херцогът обсипа Учителя Ли с щедри похвали. Като повечето обеднели благородници, изпитваше нужда да компенсира външната липса на блясък и великолепие с разточителни комплименти и изтънчени обноски.

Учителят Ли прояви към мен интерес, излизаш от границите на любезността към един чужденец. Той бе първият китаец, който се досети, че не бих могъл да произхождам от Магадха. Макар да не бе чувал за Персия, знаеше, че отвъд река Инд има земя, населена със синеоки хора.

И тъй като искаше да научи онова, което знаем ние, покани херцога и мен на обед в покрайнините на града – на мястото за жертвоприношения в чест на земята.

– Самотният с радост ми позволи да използвам стария павилион – рече той. – Обедът ни ще е скромен и ще говорим за дао.

Думата „дао“ означава „пътят“, но има и много други тънки нюанси, които открих по-късно.

Нашият по-прозаичен път към изхода минаваше покрай група полуголи танцьорки. Според мен те изобщо не танцуваха, а по-скоро се излягаха из Залата на светлината и чакаха някой да купи услугите им. Херцогът бе възмутен от това светотатство.

– Никога не съм допускал, че един син на небето, колкото и да е... – Той мъдро не довърши мисълта си.

Учителят Ли спокойно допълни изречението:

– ...състрадателен. Да, Сиракът е дълбоко състрадателен. Единственото му желание е да направи хората щастливи. Не се стреми към невъзможното. Не е посветен в тайните на у-вей.

Китайският израз „у-вей“ означава да не правиш нищо. А за Учителя Ли да не се прави нищо е тайната не само на управлението, но и на човешкото щастие. Дали Учителят Ли наистина има предвид съвсем нищо? Не, Демокрите. Учителят Ли има предвид нещо още по-необикновено. Сега ще се опитам да ти обясня.

Вървахме по многолюдните улички на Лоян. Не знам защо, но се чувствавах съвсем като у дома си. Може би защото бях прекарал дълго време сам, в гората на дивия Цин. Жителите на Чжоу сигурно са най-жизнерадостните хора на земята и ако съзнават тъжния факт, че държавата им е в упадък, то прикриват това доста умело. Също така като повечето активни хора те несъзнателно упражняваха у-вей. Да, Демокрите. Това е един парадокс, на който скоро ще се спра.

Местността за жертвоприношения в чест на земята е парк, разположен на север от града, недалеч от могила от пръст, каквито има в покрайнините на всеки китайски град. Тези могили са известни под името „шъ“, или свещена земя, и са символ на държавата. Намират се винаги близо до горичка, а дърветата в тази горичка освен че са характерни за областта, са и свещени. В Чжоу свещеното дърво е кестенът.

През третия месец от годината в парка се изнася така нареченото пролетно терасно представление. Всъщност това не е обикновено представление, а редуващи се песни, танци и церемонии. Ако пролетното представление е неуспешно – което ще рече неточно в ритуалите, –

реколтата ще бъде лоша или пък изобщо няма да има реколта. Терасата представлява насип от пръст, където поклонниците сядат, за да наблюдават церемониите. Единствено на този празник е позволено на мъжете и жените да са заедно. Тъй като за всички китайци пролетното представление е най-важното събитие в годината, големите богаташи угодничат пред небето – и пред народа – и финансират празненствата, както се прави и в някои гръцки градове. Отначало тези обреди, посветени на плодородието, приличали на ритуалите, които и досега се изпълняват във Вавилон, където мъже и жени проституират, за да има добра реколта. С времето китайското пролетно представление е добило съвсем благоприличен характер, но затова пък – както твърдят херцогът и Учителят Ли – е станало много неточно. Лично аз не мога да изкажа някакво мнение. Кой знае защо, през годините, които прекарах в Китай, нито веднъж не присъствах на тази церемония, но и да бях присъствувал, нямаше да разбера дали представлението е минало добре или зле.

Докато вървахме покрай могилата, херцог Шъ с облекчение отбеляза, че по нея няма нито стръкче трева.

– Ако свещената земя не се поддържа съвсем чиста... – Херцогът направи знак за прогонване на злото. После се поклони пред земния олтар, който е квадратен, защото китайците вярват, че самата земя е квадратна, както вярват и че небето е кръгло. На юг от всеки град има кръгъл небесен олтар.

Учителят Ли ни преведе по тесен каменен мост до красив павилион, построен върху варовикова скала, край която извиваше бързо, пенливо поточе. Трябва да кажа, че не съм виждал нищо по-необикновено и по-красиво от китайската природа. Възвишенията имат всевъзможни причудливи форми, а китайските дървета са нещо, което не можеш да срещнеш никъде на запад. Освен това, където и да пътува човек, пред очите му изневиделица изникват водопади и дефилета, приказни пейзажи, чийто прохладен синьо-зелен безкрай е колкото примамливо вълшебен, толкова и пагубен, защото Китай е страна, обитавана от дракони, духове и разбойници. Макар и да не видях духове, нито дракони, видях доста разбойници. Красивият и привидно безлюден китайски пейзаж крие много опасности за пътника. Но когато човек тръгне да обикаля по тази земя, вижда, че докоснат ли се хората до нещо, те непременно го развалят.

Павилионът беше построен от жълти тухли и имаше стръмен керемиден покрив. Във всяка цепнатина растеше мъх, а от увитите с паяжини греди висяха прилепи. Старият слуга, който приготви обедата ни, се

държеше с Учителя Ли като с равен. На нас не обръщаше внимание, но това не ни обиди. Лакомо гълтахме прясната риба, а наоколо се носеше шумът от падащата върху скалите вода.

Бяхме коленичили на груби рогозки, а Учителят Ли говореше за значението – за едно от значенията – на дао.

– Дао буквално значи път – каза той. – Широк прав път. Или криволичеща пътечка.

Забелязах, че ръцете на Учителя Ли са сякаш изваяни от крехък алабастр, и тогава разбрах, че е много по-стар, отколкото бях помислил отначало. По-късно научих, че е прехвърлил стоте.

– Къде започва пътят, твоят път? – попитах го аз.

– Моят път би трябвало да започва с мен. Но аз нямам път. Аз съм част от Пътя.

– А той какво е?

Херцог Шъ затананика доволно и взе да си чисти зъбите. Подобни разговори му доставяха удоволствие.

– Той е, каквото е. Първичното единство на целия свят. Първата стъпка, която прави човек по пътя, е да бъде в хармония със законите на вселената, с Неизменното, както го наричаме.

– Как се постига това?

– Представи си, че Пътят е вода. Водата винаги залива ниските места и прониква във всичко.

Изпитах смущаващото усещане, че отново се намирам в Гангската равнина, където сложните неща се предават така просто, че стават съвсем неразгадаеми.

За мое учудване Учителят Ли прочете мислите ми.

– Скъпи мой варварино, мислиш, че нарочно говоря неясно. Но не мога иначе. В края на краищата учението за Пътя се нарича безсловесно учение. Ето защо, каквото и да кажа, е безсмислено. Ти можеш да знаеш това, което аз знам за Пътя точно толкова, колкото и аз мога да почувствавам болката в лявото ти коляно, което непрекъснато местиш по рогзката, защото още не си свикнал с нашия начин на седене.

– Но ти долавяш болката ми и без да я чувствуваш. Така че може би и аз ще мога да съзря Пътя, без наистина да го следвам, както го следваш ти.

– Много добре – обади се херцогът и се оригна, за да покаже задоволството си не само от обедата, но и от нас. Китайците смятат оригването за най-искрената проява на стомаха-ум.

– Тогава представи си, че Пътят е състояние, в което няма

противоположности или различия. Нищо не е горещо. Нито студено. Нито дълго. Нито късо. Такива понятия са безсмислени, ако не се сравняват с други неща. За Пътя всички те са едно цяло.

– Но за нас са много неща.

– Така изглеждат. Всъщност между нещата няма истински различия. Не съществува нищо друго освен прах, който приема временни форми, но винаги си остава прах. Важно е да се знае това. Също толкова важно е да се знае, че е невъзможно да въстанеш срещу природата. Животът и смъртта са едно и също нещо. Първото не може да съществува без второто. Но и второто не може да съществува без първото. Така че никое от тях не съществува отделно, а само във взаимоотношение с другото. Не съществува нищо друго освен неизменното.

Макар представата за първичното единство да ми се струваше приемлива, не можех да пренебрегна различията, които Учителят Ли така безгрижно удави в морето на неизменното.

– Но несъмнено човек трябва да бъде съден за постъпките си – казах аз. – Има добри и лоши постъпки. Истината и Лъжата...

Говорех като внук на Зороастър. Когато свърших, Учителят Ли ми отвърна с една непонятна притча.

– Мъдри думи – рече старецът и направи любезен поклон. – Естествено, в относителното поведение на един живот има пристойни и непристойни постъпки, и съм убеден, че ще сме на едно мнение, що се отнася до това кое е правилно и кое не. Но Пътят стои над тези неща. Ще ти дам един пример. Представи си, че си леяр на бронз...

– Всъщност той е леяр на желязо, Учителю Ли, едно полезно изкуство, което варварите са усъвършенствували. – Херцогът ме погледна така, сякаш той собственоръчно ме бе създал от единната първична прах.

Учителят Ли пренебрегна забележката на херцога.

– Ти си леяр на бронз. Искаш да излееш камбана и си приготвил матрицата за разтопения метал. Но когато се мъчиш да излееш огнения метал, бронзът отказва да потече. Казва: „Не, не искам да бъда камбана. Искам да бъда меч, като превъзходния меч на император У.“ Като леяр ти би се ядосал на непослушния метал, нали?

– Да. Но металът не избира калъпа си. Изборът е на леяря.

– Не. – Това „не“, произнесено тихичко, имаше същото съкрушително въздействие като подхвърленото кълбо на Госала. – Не можеш да въстанеш срещу Пътя, тъй както и ръката ти не може да въстане срещу рамото ти, нито пък металът срещу калъпа си. Всички неща са част от вселената, която е неизменното.

– Какви са основните ѝ закони? И кой е създателят им?

– Вселената е единството на всички неща. А да приемеш Пътя, означава да приемеш съществуването на това единство. Жив или мъртъв, ти си винаги част от неизменното, чиито закони са просто законите на битието. Когато животът идва, той идва, защото му е време. Когато си отива, това е също естествено. Да приемеш спокойно всичко, което се случва, значи да застанеш над скръбта и радостта. Ето така трябва да следваш Пътя – като постигнеш у-вей.

Огново бях озадачен от този израз, който буквално означава да не правиш нищо.

– Но как би могъл нашият свят да съществува, ако всички бездействуват? Все някой трябва да излива бронза, за да имаме камбани, мечове.

– Като казваме да не се прави нищо, имаме предвид нищо, което не е естествено и спонтанно. Ти стрелец ли си?

– Да. Обучавах ме за воин.

– И мен ме обучавах. – Учителят Ли по нищо не приличаше на воин. – Забелязал ли си колко лесно улучваш целта, когато си сам и разсеяно се упражняваш? -Да.

– Но ако се състезаваш с други, за да спечелиш някаква златна награда, не ти ли е по-трудно да улучиш мишената, отколкото ако си сам и не се състезаваш? -Да.

– Когато много настойчиво искаш да постигнеш нещо, ти си напрегнат. Когато си напрегнат, не показваш най-доброто, на което си способен. Трябва да избегнеш такъв вид напрежение, ето какво имаме предвид с у-вей. Или, казано с други думи, да престанеш да се самонаблюдаваш. Да бъдеш естествен. Случвало ли ти се е някога да режеш животно за месо? -Да.

– Трудно ли ти е било да отделиш частите на тялото?

– Да. Но аз не съм месар или маг, искам да кажа, жрец.

– И аз не съм. Но съм гледал как работят месарите. Те са винаги бързи, винаги точни. Това, което е трудно за нас, за тях е съвсем просто. Защо? Веднъж попитах главния готвач на Самотния на какво се дължи това, че той нарязва на парчета цял вол за същото време, за което аз изчиствам само една рибка. „Наистина не знам, отвърна той, струва ми се, че сетивата ми замират, а духът ми – или каквото е там – поема работата.“ Ето какво разбираме под у-вей. Не бива да се прави онова, което е неестествено, което не е в хармония със законите на природата. Четирите годишни времена идват и си отиват, без да предизвикват тревоги, защото те следват Пътя. Мъдрият човек размишлява върху този ред и

започва да разбира присъщата на вселената хармония.

– Съгласен съм, че е разумно да приемеш естествения свят. Но и най-мъдрият човек трябва да прави всичко, което е по силите му, за да подкрепя доброто и да се противопоставя на злото...

– О, скъпи мой варварино, тази идея „да се прави“ е причината за всички злини. Не прави! Това е най-доброто, което можеш да сториш. Хвърли се в океана на битието. Забрави представите си за доброто и злото. Нито едно от двете не съществува освен във взаимоотношение с другото, затова не обръщай внимание на това взаимоотношение. Остави нещата да се оправят сами. Освободи духа си. Стани спокоен като цвете, като дърво. Защото всички неща се връщат към корена си, макар и да не разбират това. Тези неща, тази пеперуда, това дърво никога не излизат от състоянието на първичната простота. А ако станат съзнателни като нас, ще загубят своята естественост. Ще изгубят Пътя. За човека съвършенството е постижимо само в утробата. Тогава той е като необработен камък. преди скулпторът да се заеме да му придава форма и с това да го развали. В този живот човек, който има нужда от други хора, е винаги окован. А онзи, от когото другите имат нужда, е обречен на тъга.

Но аз не можех да възприема пасивността в учението на Учителя Ли, както и не можех да разбера притегателната сила в нирваната на Буда.

Попитах Учителя Ли за действителния свят – или за света на нещата, тъй като думата „действителен“ обикновено вдъхновява даоисткият мъдрец да зададе множество съдържащи в себе си и отговор въпроси за природата на действителното.

– Ясно ми е за какво говориш. Или поне започва да ми става ясно – добавих бързо аз. – Все още не следвам Пътя, но ти ми даде възможност да надзърна в него. Задължен съм ти. Сега нека да поговорим за практическата страна на нещата. Държавите трябва да се управляват. Как ще стане това, ако владетелят практикува у-вей?

– Има ли такъв съвършен владетел? – Учителят Ли въздъхна. – Ако си погълнат от света на нещата, обикновено не можеш да се отдадеш на Пътя.

– Ние, херцозите, едва успяваме да надникнем в пътя, който следвате вие, мъдрите хора. – Херцог Шъ имаше много самодоволен и малко сънлив вид. – Но ние почитаме вашето пътуване. Съжаляваме, че заемаме толкова високо положение, което ни принуждава да сме активни. Очакваме от вас да ни кажете как да управляваме народа си.

– В идеалния случай, Господарю, управляващият владетел-мъдрец

трябва да изпразни умовете на хората и да напълни стомасите им. Да отслаби волята им и да заздравя костите им. Ако на хората им липсва познание, ще им липсва и желание. Ако им липсва желание, няма да правят нищо, което е неестествено за хората. Тогава доброто ще се възцари навсякъде.

Като държавнически подход това не се различаваше кой знае колко от законите на жестокия Хуан.

– Но ако човек придобие познание и стане така, че пожелае да промени съдбата си или дори самата държава, как би трябвало владетелят-мъдрец да постъпи с този човек? – попитах аз много почитателно.

– О, владетелят би трябвало да го убие. – Учителят Ли се усмихна. Двата му дълги предни зъби бяха раздалечени, а в междината се виждаше черният венец. Изведнъж ми заприлича на спящите прилепи, надвиснали над главата му.

– Значи следващите Пътя нямат нищо против да се отнема човешки живот, така ли?

– Защо да имат нещо против? Смъртта е толкова естествена, колкото и животът. Освен това умрелият не е изгубен. Не. Напротив. На умрелия вече нищо лошо не може да му се случи.

– Ще се прероди ли духът му?

– Прахът без съмнение ще се съедини отново. Но може би не това имаш предвид под „прераждане“.

– Когато духовете на умрелите отидат при Жълтия извор, какво става? – попитах го аз.

В Китай, когато някой умре, хората от народа казват, че е отишъл при Жълтия извор. Но ако ги попиташ къде се намира и какво представлява това място, получаваш объркан отговор. Доколкото можах да разбера, представата за Жълтия извор е много древна, той, изглежда, е нещо като вечно преддверие на ада, подобно на гръцкия Хадес. Няма страшен съд. Добрите и лошите споделят една и съща съдба.

– Струва ми се, че Жълтият извор е навсякъде. – Учителят Ли погали дясната си ръка с лявата. Може би беше някакъв магически жест. – Ако е така, никой не може да отиде при него, защото всъщност вече е там. Но, разбира се, човек се ражда, живее, умира. Макар и да е част от цялото, действителността на краткото му съществуване го кара да се съпротивлява на целостта. Ние следваме Пътя, за да не се съпротивляваме на цялото. На всички ни е ясно, или почти на всички – каза той, като ми се поклонил, – че когато тялото се разложи, умът – той потупа стомаха си – изчезва заедно с тялото. Онези, които не познават Пътя, намират

това за тъжно, дори за страшно. Ние не се плашим. Тъй като се отъждествяваме с космическия процес, не се съпротивляваме на неизменното. Изправен пред живота, или пред смъртта, съвършеният човек не прави нищо, така както и истинският мъдрец не създава нищо. Той просто размишлява за вселената, докато се слее с нея. Това наричаме „тайнствено-то поглъщане“.

– Да не се прави нищо... – започнах аз.

– ...е огромен духовен труд – довърши Учителят Ли. – Мъдрият човек няма амбиции. Затова няма и неуспехи. Който няма неуспехи, винаги успява. А който винаги успява, е всемоушен.

– Това наистина не би могло да се оспорва, Учителю Ли – казах аз.

Вече бях свикнал с този затворен кръг от аргументи, който при атиняните е нещо като колелото на доктрината при будистите.

За мое учудване херцогът възрази на Учителя Ли по въпроса как е най-добре да се управлява.

– Без съмнение, последователите на Пътя винаги са били против смъртното наказание – започна той, – защото никой няма право да произнася такава страшна присъда над друг човек. Нима налагането на смъртно наказание не е точно обратното на у-вей?

– Много последователи на Пътя са съгласни с теб, Господарю. Лично аз смятам този въпрос за несъществен. В края на краищата природата е безмилостна. Давят ни наводнения. Умираме от глад. Отнасят ни епидемии. Природата приема това равнодушно. Трябва ли човекът да е различен от природата? Разбира се, че не трябва. Все пак споделям възгледа, че може би е по-добре да оставим света да следва своя път и изобщо да не го управляваме, защото истински доброто управление е невъзможно. Всеки знае, че колкото повече добри закони въвежда владетелят, толкова повече крадци и разбойници създава. И всеки знае, че когато владетелят взема от хората големи данъци, те гладуват. А той винаги го прави и те винаги гладуват. Затова нека да живеем в пълна хармония с вселената. Да не създаваме никакви закони и да бъдем щастливи.

– Без закони няма щастие – заявих твърдо аз.

– Може и да е така – отвърна весело Учителят Ли.

– Сигурен съм, че съществува правилен начин да се управлява. А неправилните са известни на всички.

– Няма съмнение. Макар че кой знае? – Учителят Ли се огъваше като тръстика във всеки спор.

Започнах да губя търпение.

– Какво – попитах – все пак може да знае един човек?

Получих отговора незабавно:

– Може да знае, че да си тъждествен с Пътя, е да си като небето, което значи – недосегаем. Може да знае, че ако овладее Пътя, няма да бъде унищожен, въпреки че тялото му ще престане да съществува. Пътят е като чаша, която никога не е празна и никога няма нужда да се пълни. Всички сложности се свеждат до простота. Всички противоположности се сливат, всички контрасти преминават в хармония. Пътят е спокоен като самата вечност. Трябва само да се придържаш към единството. Учителят Ли замълча. Това бе всичко.

– Каж ми, Учителю Ли. кой е създал Пътя? Старецът сведе очи към скръстените си ръце.

– Не знам чия рожба е.

3.

Така и не ме представиха на сина на небето. Явно етикетът не предвиждаше церемония за приемане на варварски посланик, който отгоре на всичко е и роб. Все пак присъствувах на няколко церемонии, ръководени от херцога на Чжоу. Понеже непрекъснато си придаваше божествен вид, символичната роля много му прилягаше. Това е благоприятно обстоятелство, казваше моят господар, защото е по-глулав от повечето хора.

Често ходехме на разходка с Учителя Ли и учениците му. Очевидно задълженията му като архивар на Чжоу не бяха тежки. Винаги намираше време да разговаря с нас и надълго и нашироко ни разясняваше учението си. С лекота отхвърли догмата на дядо ми за доброто и злото, тъй като според него първичното единство изключва такова дребнаво разграничаване. Предпочетох да не споря с него. Но му разказах за Госала, Махавира, Буда, Питагор. Видя му се интересен само Буда. Четирите благородни истини го възхитиха, а победата на Буда над сетивата му се стори нещо съвсем близко до у-вей.

– Не разбирам само как е толкова сигурен, че след смъртта си ще бъде угасен? – попита Учителят Ли.

– Това е, защото той е постигнал пълното просветление.

Намирахме се близо до земния олтар. Силен вятър брулеше листата на дърветата. Наближаваше зима. Десетина младежи рицари стояха на почитателно разстояние от нас.

– Ако мисли, че го е постигнал, значи не е. Защото все още мисли.

Тази елементарна игра на думи достави голямо удоволствие на младежите и те се изсмяха одобрително.

– Мъдрост! Мъдрост! – възкликна херцогът.

Не защитих Буда. В края на краищата нито китайският Път, нито Благородните истини на Буда са ми допадали някога. И двете изискват отричане от света, който познаваме. Разбирам, че това може да бъде силно желано, но не разбирам как може да се постигне. Все пак съм благодарен на Учителя Ли, защото с представлението, което изнесе онзи следобед пред земния олтар, той несъзнателно даде такава посока на понататъшните събития, че направи възможно завръщането ми в Персия.

Учителят Ли седеше на един камък. Учениците го бяха наобиколили. Един от тях се обади:

– Учителю, когато Облакът-дух видял Хаоса, попитал го какъв е най-добрият начин да се постигне хармония между небето и земята, а Хаосът отвърнал, че не знае,

– Мъдър е Хаосът – каза Учителят Ли и одобрително поклати глава.

– Много мъдър – съгласи се младежът. – Но Облакът-дух казал: „Хората взимат пример от мен. Трябва да направя нещо, за да възстановя равновесието в техните дела.“

– Самонадеяна мисъл – рече Учителят Ли.

– Много самонадеяна – потвърди младежът и продължи: – Облакът-дух попитал: „Какво да правя? Нещата на земята вървят много зле.“ И Хаосът се съгласил, че основните закони на света постоянно се нарушават, а истинската природа на нещата постоянно се покварява. Но казал, че причината за това е...

– ...грешка на управляващите – довърши Учителят Ли този очевиден древен диалог. – Да. Това е било... и си остава мъдра забележка.

– Но Облакът-дух не бил доволен... – продължи младежът.

– ...и никога не е. – Пронизващият вятър издуваше наметалото на Учителя Ли и развяваше кичурите бяла коса на главата му. – Трябвало е да повярва на Хаоса, че идеята да се прави нещо е причината за всички злини на този свят. Спри! – Внезапно гласът на Учителя Ли прозвуча като звън на бронзова камбана, ударена с чук във ветровито време.

– Но кого да следваме, Учителю Ли, Хаоса или Облака-дух? – Младежът си даваше вид, че задава истински въпрос, а не участва в литанично пригласяне.

– В този случай трябва да следваме Хаоса. Особено когато казва: „Храни ума си! Спри, не прави нищо и нещата сами ще се уредят! Не питай за имената на нещата! Не се мъчи да разбереш неведомите

пътища на природата! Всички неща се развиват от само себе си!“

– Прекрасно! – обади се херцог Шъ.

– Вашата дума „Хаос“... – започнах аз.

– ...означава още и „небе“ – продължи Учителят Ли.

– Разбирам – отвърнах аз, макар че нищо не разбирах.

Тъй като нещата не могат да се развиват безредно, небето би трябвало да бъде пълната противоположност на Хаоса. Но не възнамерявах да влизам в спор със стария учител. Той имаше предимството, че е наясно със значението на всички думи в своя език, а в това, Демокрите, се крие тайната на силата. Не, после ще ти обясня какво искам да кажа.

Един младеж „изглежда“ не се възхити толкова, колкото останалите от възхвалата на бездействието и излезе напред с наведена глава. Беше слабо момче и цялото му тяло трепереше – не можех да кажа дали от студ или от страхопочитание.

– Но все пак, Учителю Ли, не трябва да се пренебрегва стремежът на Облака-дух към хармония между небето и земята. В края на краищата за какво друго се молим на земята, тук, пред този олтар?

– О, трябва да спазваме благоприличието. – Учителят Ли се загърна в наметалото си и подуши мразовития, предвещаващ сняг въздух.

– Нима Хаосът се отнася неodobрително към тези обреди?

– Не, не. Хаосът ще ги приеме като толкова естествени, колкото... годишните времена. Не бива да се прави онова, което е неестествено, а ритуалът е естествен, тъй че всичко ще бъде за добро.

– Тогава, Учителю, съгласен ли си, че ако владетелят само за един ден се подчини на ритуала, всички хора под небето биха отвърнали на неговата доброта?

Учителят Ли се взря в младежа и се намръщи. Другите ученици гледаха с широко отворени очи. Дори херцогът неочаквано се заслуша. Казаното бе ерес. Младежът трепереше неудържимо, сякаш го изгаряше треска.

– Каква е тази доброта, за която говориш? – Гласът на Учителя Ли, доскоро ласкав, сега звучеше остро.

– Не знам. Знам само, че чрез правилен ритуал може да се постигне доброта. А за да процъфтява държавата, източникът на доброта трябва да е владетелят. Тя не може да се вземе от другите.

– Синът на небето отразява небето, което, както знаем, е всички неща. Но тази доброта, какво е тя, ако не у-вей?

– Тя е нещо извършено, както и неизвършено. Тя е да не постъпваш с друг човек така, както не би желал да постъпват с теб. А ако си

способен да се държиш по този начин, няма да възбуждаш към себе си съпротива, нито...

Учителят Ли доста безцеремонно и гръмко се изсмя.

– Цитираш Учителя Кун! Макар сигурно да знаеш, че ние двамата с него сме толкова различни един от друг, колкото светлата страна на хълма от тъмната.

– И все пак, светлата страна на хълма или тъмната, това е все същият хълм – рече благо херцогът.

– Но този факт съвсем не се дължи на Учителя Кун, или Конфуций, както го нарича простолюдието. Трябва да отидеш във Вей, моето момче. – Учителят Ли се изправи, подпомогнат от двама ученици. Треперещият младеж млчеше и гледаше в земята. – Или там, където се намира Конфуций. Той не се задържа дълго време на едно място. Винаги го посрещат с уважение. Но после започва да произнася речи и да досажда на чиновниците, дори и на владетелите. Веднъж се опита да наставлява самия син на небето! О, това бе ужасно! Но не е чудно, защото той е суетен и глупав човек, който не мисли за нищо друго, освен как да се добере до висок пост. Жадува за светски отличия и власт. Преди много години заемаше някаква дребна служба в Министерството на полицията в Лу. Но понеже беше само рицар, не можеше да стане това, което желаше – министър. Затова се премести в Гей. Но там министър-председателят го прецени като, цитирам точно думите му, „непрактичен, самодоволен, с много чудатости, сред които и манията да се занимава с подробностите около древните церемонии“. – Учителят Ли се обърна към херцог Шъ: – После, струва ми се, братовчед ти... – Учителят Ли се усмихна по посока на леденостудения вятър – покойният херцог на Вей, му даде някаква службица. Херцогът кимна.

– Братовчед ми. Несравнимият, наистина го назначи на някакъв пост. Но после Несравнимият умря. Поточно... – той се обърна към мен – сполетя го същата участ, която неотдавна сполетя и Най-състрадателния в Цин. И двамата нямаха сили да се откажат от просеното вино. Само че колкото Несравнимият беше очарователен, точно толкова Най-състрадателният бе недосяган. Всъщност Конфуций напусна Вей преди смъртта на Несравнимия – добави херцогът, като се обърна към Учителя Ли.

– Чухме, че имало кавга между Конфуций и министрите на Несравнимия. – Учителят Ли вдигна наметалото на главата си. На всички ни беше студено.

– Дори и да е имало кавга, нещата са се загладили. Вчера синът на

небето ми каза, че Конфуций е отново във Вей и че нашият млад братовчед, херцог Чу, изключително високо го цени.

– Неведоми са пътищата небесни – отвърна Учителят Ли.

Премръзнах. И се отегчих от толкова много приказки за човек, когото съвсем не познавах. Фан Чъ обичаше да цитира Конфуций, но си спомнях много малко от онова, което ми бе говорил. Трудно е да се отнесеш сериозно към мъдреца на друг свят, особено чрез посредник.

– Херцог Ай е поканил Конфуций да се завърне в Лу – каза треперещият младеж. Лицето му бе сиво като облак в зимно небе.

– Сигурен ли си? – Херцогът благоволи да погледне младежа.

– Да, Господарю. Току-що идвам от Лу. Исках да остана и да видя Конфуций, но трябваше да се върна вкъщи.

– Съжалявам – прошепна Учителят Ли. Злобата правеше старческото му лице почти младежко.

– И аз, Учителю – отвърна откровено младежът. – Възхищавам се на Конфуций заради всички онези неща, които не прави.

– Да, забележителен е с онова, което не прави. – Херцогът говореше съвсем сериозно и аз внимавах да не се разсмея.

Учителят Ли улови погледа ми и се усмихна съучастнически.

– Кажни ни, кои от нещата, които не прави, най-много възхищават? – попита го той.

– Има четири неща, които той не прави и които най-много ме възхищават. Не приема нищо за дадено. Никога не самонадеян. Нито твърдоглав. Нито себичен.

Учителят Ли прие предизвикателството на младежа.

– Макар да е вярно, че Конфуций приема малко неща за дадени, той със сигурност е най-самонадеяният, най-твърдоглавият и най-себичният човек между четирите морета. Срещал съм се с него само веднъж. Отначало ми се видя почителен, докато не почна да ни чете лекции за правилното изпълнение на тази или онази церемония. Слушах го и си мислех: при тази самонадеяност, при това важничене, кой би могъл да живее под един покрив с него? В негово присъствие и най-снежкобялото помътнява, и най-забележителните дарби изглеждат незадоволителни.

Последните думи бяха в стихове, изречени красиво. Учениците изръкопляскаха. Не ръкопляскаше само треперещият младеж. Притъмня и небето стана съвсем черно. Настъпи нощ. И истинска зима.

През целия път до вкъщи херцогът говореше ласкаво за Конфуций:

– Никога не съм бил негов ученик, разбира се. Санът не ми позволява. Но често го слушах, когато бях в Лу. Виждах го и във Вей. Сега си

мисля, не се ли видях с него и във...

Докато херцогът бърбеше несвързано, в ума ми аз въртеше само едно: да го накарам да отидем в Лу, където ще намеря Фан Чъ, ако още е жив, и той ще ме освободи.

През следващите няколко дни проявявах такъв интерес към Конфуций, че херцогът се зарази.

– Той наистина е най-мъдрият човек между четирите морета. Всъщност той е истински божествен мъдрец, както и кой много близък приятел. Учителят Ли е превъзходен, разбира се. Но както сигурно си забелязал, не е от този свят, защото вече се е слял с Пътя, докато Конфуций е водач на нас, останалите, към Пътя. – Херцогът беше толкова доволен от последното си изявление, че го повтори.

– О, какво ли не бих дал да се дя в краката на божествен мъдрец! – казах аз възторжено и въздъгнах. – Но Лу е толкова далеч.

– Съвсем не е далеч. Пътува се десетина дни на изток, по реката. Всъщност пътуването е съвсем леко. Но ние с теб отиваме на юг през голямата равнина на Янцзъ до пристанището Куайчъ и оттам... в земята на златото!

Все пак вече бях посял семето и продължих ежедневно да се грижа то да покълне. Херцогът се изкушаваше.

– В края на краищата – разсъждаваше той – в Лу има няколко пристанища, по-лоши от Куайчъ, но все пак могат да свършат работа.

Очевидно там можеше да се намери кораб, който отива в Чампа. Тръгването от Лу щеше да удължи пътя по море, но щеше да го съкрати по суша. Херцогът призна, че с този конвой от драконови кости не му се пресича голямата, гъмжаша от крадци равнина. Трябваше да признае също, че в Лу има добър пазар за тази стока.

С всеки следващ ден херцогът все повече се изкушаваше от мисълта да отиде в Лу.

– Чичо съм на херцог Ай по кръвна линия. Той е очарователен младеж и е на трона вече единадесет години. Завареният ми брат, баща му, беше изключително музикален. Но за другия ми заварен брат, чичо му, не можеше да се каже такова нещо. Чичото беше херцог, докато един ден, както знаеш, бароните го изгониха. Е, ти не знаеш, разбира се. Откъде да знаеш?

Вървахме из черничева горичка недалеч от хълма, където захвърлят нежеланите новородени бебета. Докато се разхождахме, скимтенето на умиращите бебета се смесваше с кръсците на прелетните птици. Китайците убиват уродливите момчета и много момичета още щом се

родят. По този начин контролират броя на населението, което и без това не дава признаци за голямо нарастване. Тъй и не разбрах защо в една голяма, богата и рядко населена страна толкова строго се спазва обичаят да изоставят новородените.

Естествено, това е необходимо и се практикува навсякъде – никое общество не се нуждае от такова изобилие от плодовити жени, особено гръцките държави, където земята е извънредно бедна и не може да изхранва многобройно население. И все пак рано или късно всеки гръцки град се пренаселва. Стане ли това, стотици хора биват изпращани да основат нова колония – в Сицилия, Италия или Африка, докъдето стигнат корабите им. Затова днес гръцките колонии се простират от Черно море до Херкулесовите стълбове – само защото земите в Атика и в по-голямата част от Егейските острови са толкова не-плодородни. Гърците обичат да се хвалят, че успехите им във военното дело и спорта се дължат на избирателния начин, по който убиват не само нежеланите момичета, но и несъвършените момчета. Оставят живи единствено силните и, разбира се, красивите – поне така се твърди. Но Демокрит мисли, че през последните години атиняните като че ли са станали по-нехайни. Според него повечето мъже в града са изключително грозни и податливи към какви ли не обезобразяващи болести, особено кожни. Самият аз не знам. Сляп съм.

Когато попитах Фан Чъ защо китайците винаги настояват, че в техния прекрасен, ненаселен свят има прекалено много хора, той ми отговори с израза, който вече бях чул от диктатора Хуан: „Когато бяхме малцина, а имаше много неща, цареше всеобщо щастие. Сега нещата са малко, а хората – много...“ Предполагам, че зад всичко това се крие някаква религиозна причина. Но така и не успях да я открия. Ако решат да не ти кажат нещо, китайците са майстори на изтънчените и отегчителни безсъдържателни отговори.

Херцогът се впусна в спомени за заварения си брат херцог Чжао, прогонен от Лу преди тридесетина години.

– Беше човек с неприятен нрав. И много по-стар от мен. Не беше любимец на баща ни, но всички знаеха, че е престолонаследникът. Признавах го дори и потомствените министри. Чжао винаги се отнасяше към мен с уважение. Всъщност, а това е важно да се запомни, когато бяхме насаме, винаги ми казваше, че стоя по-високо от него, защото моята титла, която наследих по линия на майка си, херцогиня Шъ, е най-старата титла в Средното царство.

Още тогава знаех, че господарят ми си е измислил не само

династия, но и страна. В действителност той бе син или на третата жена, или на първата конкубина на стария херцог на Лу. Никои не можеше да каже със сигурност коя точно е била майка му. Но всички бяха съгласни, че най-вероятно са щели да го направят маркиз, ако не е предпочел да се самопровъзгласи за херцог на несъществуваща свещена земя.

Чудатият ми господар се загледа в хълма, където сред десет хиляди дребни бели скелета лежаха няколко синкавосиви бебета. Из ясният зимен въздух кръжаха лениви лешояди. Казах си наум една молитва за умиращите.

– Понякога незначителни неща предизвикват големи катастрофи – заяви херцогът и замълча.

Гледах го в очакване. В Средното царство човек никога не знае дали казаното е поговорка или глупост. За слуха на чужденеца двете неща звучат еднакво и има опасност да ги сбъркаш.

– Да – продължи херцогът, като оправи окачените на колана си украшения от нефрит, злато и слонова кост. – Боят с петли промени историята на Лу. Бой с петли! Небето никога не престава да ни се подиграва. Един барон от семейство Чъ имаше чудесна бойка птица. Сродник на херцогската фамилия имаше друга такава птица. И ето че решиха да направят петлите си един срещу друг. Боят се състоя отвъд Високата южна врата на Лу. О, какъв трагичен ден! Самият аз съм свидетел. Бях там. Бях много млад, разбира се. Момче.

По-късно научих, че херцогът не е присъствувал на прочутия бой с петли. Но понеже толкова често бе повтарял, че е очевидец на това прославлено събитие, сигурен съм, че е повярвал в собствената си история. Трябваше да минат много години, за да свикна с това, че хората могат да лъжат и без цел. На персите не е позволено да лъжат, затова те, общо взето, не лъжат. Ние се ужасяваме, ако не се казва истината, която е свързана с Премъдрият господ. Гърците не познават такова чувство и лъжат с въображение. Китайците лъжат за удобство. Повечето евнуси и херцог Шъ лъжат за удоволствие. Но аз съм несправедлив към херцога. За него истината и фантазията бяха така преплетени една в друга, че той, убеден съм, изобщо не правеше разлика между тях. Живееше в свой измислен свят, обърнат под остър или прав ъгъл, както би казал Питагор, спрямо неизменното.

– Барон Чъ покрил ноктите на своя петел е невидима, но бързодействаща отрова. След кратка схватка херцогската птица падна мъртва. Няма нужда да та казвам, че имаше много изблици на негодувание през онзи слънчев ден край Високата южна врата. Беше се събрал

половината град, присъствуваше и самият херцог Чжао. Семейство Чъ изпадна във възторг. Но за хер-цогското семейство не можеше да се каже същото. Докато баронът събираше спечелените пари, станаха най-различни сбивания. После злосторникът се прибра да спи в двореца Чъ. През нощта се разкри, че е използвал отрова. Разярен, херцогът се яви лично, заедно със стражата си. Заповяда Да арестуват барона. Но злосторникът вече се бе измъкнал от къщи, преоблечен като слуга, и бе избягал на север в Гей. Херцог Чжао тръгна да го преследва. После...

Херцогът внезапно млъкна и седна на един пън. Изглеждаше мрачен, обзет от предчувствия.

– Лоши времена настанаха за Средното царство – понижи глас, сякаш някой можеше да ни чуе, макар че бяхме съвсем сами. – Семейство Чъ се притече на помощ на сродника си. Семейство Мън направи същото. Както и семейство Шу. Това са трите баронски семейства, които незаконно държат властта в Лу. Войските им нападнаха армията на брат ми при Жълтата река. Да, избраният от небето херцог на Лу, потомъкът на херцог Тан от Чжоу, бе нападат от собствените си слуги и бе принуден да преплува Жълтата река и да поиска убежище в херцогство Гей. И въпреки че се отнесе добре с него, херцогът на Гей не му помогна да възвърне законните си владения. Чъ са всемогъщи, армията им е най-силната в Средното царство. Те се разпореждат в Лу! Всъщност... О, настръхвам само като го спомена! Представи си, главата на това семейство неведнъж е носил херцогските емблеми! Какво светотатство! Какво светотатство! Още в същия миг небето би трябвало да изрази ясно волята си! Но небето остана безмълвно. И моят беден брат издъхна в изгнание.

Херцогът тъкмо се канеше да закрие очите си е ръкав, когато вниманието му бе привлечено от ято черни птици. Загледа се в тях, сякаш търсеше предназначение. И да го е открил, нищо не каза. Все пак се усмихна и аз изтълкувах това като добро предназначение... за себе си.

– Кой наследи брат ти, Господарю?

– Нашият по-млад брат, Милостивият. После и той умря и го наследи синът му, моят прелестен племенник, херцог Ай.

– А семейство Чъ?

– Сега те във всичко му се подчиняват. Какво друго биха могли да сторят? Обратното би означавало да се противопоставят на небесната воля. Ще видиш как се гърчат в присъствие на наследника на славния Тан!

Ликувах! Значи все пак отивахме в Лу!

Напуснахме Лоян през пролетта. Бадемите бяха разтворили първите си пъпки, а ръждивокафявите поля неусетно ставаха жълто-зелени. Цъфтящият навред дрян образуваше розови облачета, сякаш спуснали се от небето. Когато дърветата се разлистват, всичко изглежда възможно. За мен пролетта е най-хубавият сезон в годината.

Пътувахме по суша. Един-два пъти херцогът направи опит да продължи с речна баржа, но течението бе много бързо. Между другото тези баржи могат да се движат както надолу, така и нагоре по реката. За да пътува срещу течението, баржата се завързва с въжета за впряг волове, които я теглят нагоре. Воловете вървят по специален път, издълбан в мекия крайречен камък. По такъв начин дори в тесните дефилета речното плаване продължава през цялата година, с изключение на ранната пролет, когато поради внезапните наводнения пътуването е опасно.

Бях очарован от красивата природа. Почвата там е богата. Горите са като вълшебни. А най-хубаво от всичко бе, че докато пътувахме, сребрилата река бе винаги наблизо. Нощем тихият ѝ ромон се сливаше с приятни, успокояващи сънища.

Понякога пътят ни извеждаше до самия бряг на реката. Тя бе осяяна с островчета с причудливи форми, сякаш спуснати от някой бог или дявол. Много от тях приличаха на миниатюрни варовикови планини, покрити с кипариси и борове. На всеки остров имаше най-малко едно светилище на местното божество. Някои от тези светилища са изящни постройки от лъскави плочки, други са по-грубовати, останали още от времето на Жълтия император – поне така ни казваха хората.

Почивахме си в една бамбукова горичка сред бледо-зелени листа и жълти цветове, когато икономът на херцога внезапно нададе страшен вик:

– Господарю! Дракон!

Херцогът скочи със сабя в ръка и зае позиция до задното колело на фургона си. Всички се изпокриха в горичката, с изключение на десетината рицари, които бяха пожелали да пътуват с нас от Лоян. Те също извадиха сабите си. Бях уплашен, но същевременно и любопитен.

Херцогът подуши въздуха.

– Да – прошепна той. – Наблизо е. Много е стар. И свиреп. Последвайте ме!

Докато си преправяше път през храсталака, младите бамбукови клонки се навеждаха пред него, сякаш огънати от някакъв небесен вятър. После го изгубихме от погледа си. Но чухме пронизителния му вик:

„Смърт!“ Последва шум от чупещи се клони – някакъв голям звяр препускаше през горичката в обратна посока.

Миг след това се появи херцогът. Бледото му лице блестеше от пот.

– Избяга, нямах късмет! Да бях на кон, сега щях да държа главата му. – Херцогът изтри лицето си с ръкав. – Разбира се, всички тези зверове ме познават и това още повече ме затруднява.

– Но те са само животни – отвърнах аз. – Как може животните да са чували за някого?

– Как те познава кучето ти например? То също е животно, нали? Все едно, драконите са съвсем различни. Не са нито хора, нито зверове, а нещо напълно различно. Освен това живеят почти вечно. Говори се, че някои от тях са връстници на Жълтия император. И познават врага си, както току-що видя. Щом ме зърна, се уплаши и избяга.

По-късно един от рицарите ми каза, че видял така наречения дракон, който всъщност се оказал воден бизон.

– Бях на първия фургон, до иконома. Той или е сляп, или нарочно излъга, че е видял дракон.

После младият рицар ми разказа една смешна история за херцога. Историята беше наистина много забавна и докато напуснах Китай, чух още поне десет нейни версии.

– Както знаеш, херцог Шъ е пристрастен не само към драконовите кости, но и към самите дракони.

– Да – отвърнах. – Убил е много.

Младият рицар се усмихна.

– Така твърди. Но в Средното царство са останали много малко дракони, ако изобщо ги има някъде другаде освен в главата на херцог Шъ.

Това ме озадачи. В края на краищата почти във всяка страна има дракони и много благонадеждни очевидци са описали срещите си с тях. Когато бях дете, в Бактрия имаше един прочут дракон. Ядеше деца и кози. Накрая или умря, или си отиде.

– Но ако драконите са толкова малко – попитах аз, – как си обясняваш голямото количество драконови кости, събрани от херцога, особено на запад?

– Това са стари, много стари кости. Едно време между четирите морета трябва да е имало милиони дракони, но това е било по времето на Жълтия император. Малкото кости, които могат да се намерят днес, са престояли толкова години, че са се превърнали в камък. Но както знаеш, твоят херцог е луд на тема живи дракони.

– Не е толкова луд. Доста добре живее от продажбата на драконови кости.

– Разбира се. Но манията на херцога за живи дракони е нещо друго. Преди години посетил Чу, една дива земя на Якцзъ, където все още се срещали тези зверове. Естествено, разчуло се, че прочутият ловец на дракони е отседнал в столицата и се е настанил в стая на втория етаж в малка странноприемница. Една сутрин на разсъмване херцогът се събудил с усещането, че някой го наблюдава. Стреснал се, станал, отишъл до прозореца, а там стоял дракон с оголени в приятелска усмивка зъби и го гледал втренчено. Ужасен, херцогът хукнал надолу по стълбите. В преддверието се спънал в нещо, което приличало на навит килим. Но не било килим. Било опашката на дракона, която го поздравявала, като потупвала по пода. Херцогът се строполил като по косен на земята. Това, доколкото ми е известно, е най-близкият контакт на херцог Шъ с жив дракон.

Не се осмелих да попитам херцога дали тази история отговаря на истината, но той сам спомена за нея през първия ни ден в Чу-фу.

Столицата на Лу много прилича на Лоян, но е значително по-стара. Построена е по плана, наподобяващ правоъгълна решетка, характерен за основаните от династията Чжоу градове. Но между четирите широки, прави булеварда има безброй странични улички – толкова тесни, че двама души не могат да се разминат, без да се долепят до някоя стена, като в същото време рискуват върху тях да се излее съдържанието на нощните гърнета. Въпреки това миризмата в китайските градове е по-скоро приятна, защото на всеки ъгъл има мангал, на който врят пикантни ястия, а както в частните, така и в обществените къщи гори благовоно дърво.

Самите жители излъчват особена миризма, но както споменах и преди, не бих я нарекъл неприятна. Китайската тълпа лъха по-скоро на портокали, отколкото на пот. Не знам защо. Може би този аромат е свързан с жълтата им кожа. Забелязал съм, че не ядат много портокали и се къпят доста по-рядко от персите, чиято пот мирише много по-силно. Разбира се, нищо не може да се сравни с уханието на вълнените гащи, които атинските младежи обуват всяка есен, за да ги свалят през следващата. Демокрит ми казва, че младежите от висшето общество се мият всеки ден, когато ходят в гимназиона. Казва, че освен зехтина, с който се мажат, за да лъщи кожата им, използват и вода. Но защо, след като веднъж са се измили, навличат отново тези мръсни вълнени гащи? По такива въпроси, Демокрите, не оспорвай здравите сетива на слепеца

Херцогският дворец не е много по-различен от двореца на сина на

небето, което ще рече, че е стар и занемарен, а знамената пред главния вход са изпокъсани и прашни.

– Херцогът не е в двореца. – Господарят ми четеше езика на знамената с такава лекота, с каквата аз чета, по-точно четях академичното писмо. – Все пак трябва да известим дворцовия управител за пристигането си.

С учудване забелязах, че преддверието на двореца е неохранявано, като се изключи стражата от двама дремещи войници пред входа на вътрешния двор. Въпреки уверенията на господаря ми в обратното, херцогът на Лу е точно толкова лишен от власт, колкото и синът на небето. Но херцог Чжао поне изпълнява символична роля, а дворецът му в Лоян винаги е пълен с поклонници от всички краища на Средното царство. Макар твърдението на херцога, че притежава пълномощието на небето, да е лъжа, това не възпира простолудието. Те пак идват, за да видят Самотния, да получат благословията му, да му принесат в дар пари или стока в натура. Говори се, че херцог Чжао се издържа изцяло от подаянията на верноподаниците си. Макар да е по-заможен от братовчед си в Лоян, херцогът на Лу не може да мери богатството си с никое от трите управляващи семейства в Лу.

Докато чакахме дворцовия управител, херцогът ми разказа своята версия на историята с дракона. Беше много сходна с разказа на младия рицар, само че главният герой не беше самият херцог, а някакъв надут придворен и поуката бе следната: „Не се поддавайте на лъжлив ентузиазъм. Като се преструвал, че обича нещо, което не познава, един много глупав човек се изплашил до смърт. Във всички неща следвайте единствено истината!“ Херцогът понякога изказваше забележителни афоризми, но от друга страна, все още не съм срещал вдъхновен лъжец, у когото истината като добродетел да не предизвиква подчертано лирично настроение.

Дворцовият управител поздрави херцога, като по всякакъв начин засвидетелствува уважението си, а мен изгледа с любезно учудване. После съобщи, че херцог Ай е на юг.

– Но го очакваме всеки момент – каза той. – Пратениците го откриха вчера. Можеш да си представиш колко сме разстроени, Господарю.

– Само защото знатният ми племенник е отишъл на лов? – Херцогът повдигна вежда, което е знак, че иска да получи още информация.

– Мислех, че знаеш. От три дни сме във война. И ако херцогът не извести за това предците си, ще я изгубим. О, положението е критично, Господарю! Както виждаш, в цялата страна цари хаос.

Помислих си за спокойната делнична тълпа, която току-що бях

видял по улиците на столицата. Очевидно хаосът е относително нещо в Средното царство, а както вече споменах, китайската дума за хаос означава още и небе – и сътворение.

– Нищо не сме чули, Дворцови управителю. Война с кого?

– С Гей.

Стане ли дума за хегемонията – а това рано или късно се случва, – непременно се отбелязва, че пълномощието на небето най-вероятно ще получи народът на север от Жълтата река. Първоначално богатството на Гей дошло от солта. Спокойно може да се каже, че днес тя е най-богатата и най-напреднала китайска държава. Между другото първите китайски монети са сечени там, което значи, че Гей е нещо като Източна Лидия.

– Армията на Гей е пред Каменните врати. (Това е границата между Гей и Лу.) Естествено, нашите войски са в бойна готовност. Но не можем да извоюваме победа, преди херцогът да отиде в храма на предците и да извести Жълтия император, а после и нашия основател, херцог Тан. Едва след като ги е уведолил, можем да получим благословията им.

– Съветвахте ли се с черупката на костенурката-пророчица?

– Черупката е подготвена. Но само херцогът може да разтълкува знамението от небето.

Навсякъде в Китай в критични моменти покриват с кръв черупката на костенурка. После главният авгур допира нагорещена бронзова пръчка до вътрешната страна на черупката, докато по кървавата повърхност се появят пукнатини или шарки. На теория само владетелят може да тълкува тези знаци от небето. В действителност единствено главният авгур знае как да разчита фигурите по черупката, а това занимание е още по-сложно от обичайния вид гадателство в Средното царство, което се състои в хвърляне на пръчици от бял равнец. Пръчиците се хвърлят произволно, а получените по този начин многогълници се сверяват с един древен текст, наречен „Книга на промените“. Полученото разяснение доста напомня на това, което предлага Пития в Делфи, с тази разлика, че книгата не иска злато срещу предсказанията си.

Дворцовият управител ни увери, че щом изпълни церемониалните си задължения, херцог Ай ще приеме своя чичо и херцог. Херцогът чичо направи недвусмислени намеци, че не би отхърлил поканата да отседне в двореца, но дворцовият управител предпочете да не разбере това. Херцогът си тръгна в лошо настроение.

По-късно отидохме на централния пазар, където икономът на херцога вече преговаряше с продавача на драконови кости. Не знам защо

толкова ми харесваха китайските пазари. Сигурно е имало значение и това, че бяха част от една толкова далечна земя. Вярно е, че пазарът си е пазар навсякъде по света. Но китайците имат по-голямо въображение от другите народи. Изложените за продан храни приличат на изящни рисунки или скулптури, а толкова изобилие на стоки никъде не може да се види: кошници от Цин, знамена от Чън, копринени конци от Гей – десет хиляди неща.

Херцогът беше достатъчно високопоставен, за да не разговаря направо с търговците за своята стока, но все пак отвръщаше на поклоните им с низ от загадъчни жестове. В същото време мърмореше под носа си:

– Знаех си, че трябва да идем на юг. Ако има истинска война, няма да ни е много лесно. И което е по-лошо, племенникът ми ще е толкова зает, че не ще има възможност да се погрижи за мен както подобава. Няма да ме приеме официално, няма да ми окаже почести, няма да има къде да отседнем.

Последното най-много го вълнуваше. Мразеше да плаща за квартира, пък и за каквото и да е друго.

Забелязах, че войната изобщо не занимава хората на пазара.

– Защо не се вълнуват? – попитах аз херцога, докато си пробивахме път през многолюдния пазар, където всички неща под ниското небе изглеждаха ярки като в оживяла приказка.

По някаква причина китайското небе сякаш е по-близо до земята – може би постоянно се взира в херцозите и се мъчи да реши кому да даде пълномощието.

– А защо да се вълнуват? Гей и Лу са почти винаги във война. Много е досадно за херцога и двора, разбира се, но всъщност не засяга простолюдието.

– Но нали е възможно някои от тях да загинат? Или градът да бъде опожарен?

– Не, войните тук не са такива. Това не е Цин, който е населен с хората-вълци и войната означава кръвопролитие. Не. Ние сме цивилизовани. Двете армии ще се срещнат при Каменните врати. Ще има една-две схватки. Неколкостотин души ще бъдат убити или ранени. Други ще попаднат в плен и ще ги държат за размяна или откуп. После ще се сключи договор. Ние, китайците, много обичаме да сключваме договори. В момента между държавите в Средното царство има десет хиляди договора и тъй като всеки от тях непременно ще бъде нарушен, на негово място ще трябва да се подпише нов договор.

Всъщност нещата в Средното царство не са нито толкова добре,

нито толкова зле, колкото ми ги представяше херцогът. Шестдесет години по-рано министър-председателят на слабата държава Сун свикал мирна конференция. Десет години Средното царство живяло в мир. Макар напоследък често да избухват незначителни войни, на думи всички продължават да зачитат условията на примирието от Сун, което обяснява защо все още нито един владетел не е решил, че е дошло време да заграби хегемонията.

Херцогът предложи да отидем в големия храм.

– Сигурен съм, че там ще заварим семейство Чъ, което извършва своите обичайни светотатства. С небето може да разговаря само законният наследник на херцог Тан. Но семейство Чъ прави каквото си иска, а барон Кан, главата на семейството, си въобразява, че е херцогът.

Големият храм на херцог Тан е много по-стар и не по-малко внушителен от храма в Лоян. Херцог Тан основал Лу преди шест века. Храмът бил издигнат в негова памет скоро след смъртта му. Разбира се, точната възраст на всяка стара сграда в цял свят е предмет на спорове. Понеже повечето китайски храмове са изградени от дърво, почти съм сигурен, че подобно на птицата феникс и най-древният храм е само поредното прераждане на отдавна изчезналия оригинал. Но китайците, също като вавилонците, твърдят, че тъй като винаги много внимателно и точно възпроизвеждат първоизточника, всъщност нищо не се променя.

Пред храма видяхме хиляда пехотинци, строени в бойна готовност. Носеха кожени куртки. Бяха преметнали през рамо брястови лъкове. На коланите им висяха дълги мечове. Край войниците се трупаха деца, уличници, продавачи на цветя. В далечния край на площада, на огъня в олтара, се печеха принесените в жертва животни. Настроението бе по-скоро празнично, отколкото войнствено.

Херцогът попита един от стражата пред вратата на храма какво става. Войникът отговори, че барон Кан е вътре и говори на небето. Когато зае мястото си до мен сред тълпата, херцогът вече беше в много лошо настроение.

– Това е наистина ужасно. И е светотатство. Той не е херцогът.

Бях любопитен да узная какво точно става в храма. Господарят ми се постара да ми обясни.

– Мнимият херцог разказва на предците, които съвсем не са негови предци, че страната е нападната. Заявява, че ако небето и всички предци му се усмихнат, ще спре неприятеля пред Каменните врати. Междувременно им предлага всички обичайни жертвоприношения, молитви, музика. После главнокомандуваният ще си изреже ноктите...

– Какво ще направи?

Херцогът ме погледна с известно учудване.

– Вашите генерали не си ли режат ноктите преди битка?

– Не. Защо да правят такова нещо?

– Защото когато умре някой познат, преди погребението винаги си режем ноктите, в знак на почит. И по-неже на война хората умират, нашият командващ генерал, така да се каже, предварително се подготвя за погребение, като облича траурна одежда и си изрязва ноктите. После повежда армията си през вратата, която е свързана с лоши предзнаменования – тук това е Ниската северна врата, – и се отправя към бойното поле.

– Мислех, че един генерал търси само добри предзнаменования.

– Точно така – отговори херцогът малко раздражено. Като повечето хора, които обичат да обясняват, и той мразеше да му задават въпроси. – Залагаме на противоположностите, както прави и небето. Тръгни през вратата, която носи нещастие, за да се върнеш през вратата, която носи щастие.

По време на странствованията си бях разбрал, че повечето религиозни обреди изглеждат безсмислени, ако човек не е посветен в тайнствата на култа.

– Той ще отправи и тринадесет молитви към числото тринадесет.

– Защо тринадесет?

Херцогът купи от един търговец малко пържено гущерче. Не ми предложи да опитам, което възприех като лошо предзнаменование. Самият той несъмнено го е възприел като добро.

– Тринадесет – започна херцогът, като същевременно дъвчеше гущерчето – е важно число, защото човешкото тяло има девет отверстия (тогава си припомних ужасния разказ на Сарипутра за тези отвори) и четири крайника. Девет и четири прави тринадесет, което е равно на един човек. Щом окаже почит на числото тринадесет, генералът ще отправи молитва за освобождаване на хората му от петната на смъртта. Петното на смъртта – добави бързо той, преди да съм успял да задам въпрос – е онази част на тялото, най-малко защитена от небето и поради това най-уязвима за смъртта. Преди много години ми казаха къде е моето петно и оттогава най-внимателно го пазя. Всъщност...

Но не ми беше съдено да чуя подробностите около неговото петно на смъртта. В този миг бронзовата врата широко се отвори. Палки от нефрит заиграха по барабаните. Екнаха камбани. Войниците развяха пъстри копринени знамена. Всички очи се отпавиха към входа на

храма, където стоеше потомственият диктатор на Лу.

Барон Кан бе нисък дебел мъж. Лицето му бе гладко като черупка на яйце. Бе загърнат с траурно наметало.

Той се обърна тържествено с гръб към нае и три пъти се поклони на предците в храма. После отвърте излезе висок красив мъж. Той също бе в траурна одежда.

– Това е Чжан Цю – каза херцогът, – управителят на семейство Чъ. Той ще поведе армията на Чъ през Каменните врати.

– Лу няма ли армия?

– Има. Армията на Чъ.

Както на повечето китайци, на херцога му бе чужда представата за национална армия. Почти във всяка страна родовете имат собствени войски. И тъй като най-могъщият род има съответно най-много войска, той притежава и най-голяма власт в страната. Единственото изключение от това правило е Цин, където барон Хуан бе успял да обедини в една армия не само войските на останалите благородници, но и всички годни да воюват мъже в страната. Резултатът е военна държава, подобна на спартанската – аномалия в Средното царство.

За да си осигурят победа, диктаторът и неговият генерал изпълниха пред погледите на тълпата низ от тайнствени обреди.

– Кой ще спечели войната? – попитах аз.

– Гей е по-богата и по-силна държава от Лу. Но Лу е особено свята и древна страна. Всичко, което за хората от Средното царство е мъдро и добро, се свързва с основателя на този град, херцог Тан.

– Но за да спечелиш една война, едва ли е достатъчно да си мъдър, добър и да имаш древни традиции.

– Разбира се, че не е достатъчно. Тези неща се решават от небето, не от хората. Ако останеше на хората, вълците от Цин щяха да поробят всички ни. Но небето държи вълците настрана. Подозирам, че тази война ще е кратка. Гей, дори и да може, което е съмнително, не ще се осмели да наруши равновесието в света, като завладее Лу. Чжан Цю е чудесен генерал. Освен това е предан ученик на Конфуций. Дори отиде в изгнание с него. Но преди седем години Конфуций му каза, че дългът му е тук, и оттогава той е управител на Чъ. Според мен има много добри качества, въпреки че не е благородник. Ето защо винаги съм бил учтив с него. – За херцога учтивостта бе израз на най-висока почит.

Диктаторът прегърна генерала си. После на всеки войник поднесоха от жертвеното месо. Когато печените мръвки изчезнаха, Чжан Цю с висок глас даде заповед, която не можах да разбера. От другия край на

площада към нас се понесе колесница с двама души.

Излишно е да споменавам, че херцогът се познаваше с офицера в колесницата. Той винаги повтаряше, че в Средното царство нямало особа, на която да са били представени толкова много хора.

– Това е вторият главнокомандуващ. Също ученик на Конфуций. Всъщност делата на семейство Чъ се водят от протежещата на Конфуций, затова след толкова години барон Кан изпрати да го повикат. – Херцогът се загледа във втория главнокомандуващ, който поздравяваше диктатора. – Не си спомням името му. Но е опасен човек. Веднъж го чух да казва, че никой не трябва да живее от чужд труд. Бях поразен. За щастие Конфуций също бе поразен. Спомням си отговора му, който често цитирам: „Трябва да правиш онова, което положението ти в обществото ти е предопределило, също както простолудието трябва да прави онова, което му е предопределено. Ако си мъдър и справедлив, онези, които изправят снага с вързани на гърба си бебета, ще се уповават на теб. Затова не си губи времето, не се мъчи сам да си отглеждаш ориза. Остави това на селяните.“ Конфуций отбеляза и друго важно нещо...

Вече не го слушах. Бях разпознал втория главнокомандуващ. Беше Фан Чъ. Трескаво мислех. Дали веднага да отида при него, или да чакам завръщането му след войната? Ами ако го убият? Съзнавах, че в такъв случай ще прекарам остатъка от живота си като роб на лудия херцог на „свещената земя“. Още в Лоян ми бе станало ясно, че херцогът е толкова вятърничав, че не бих могъл да го убедя да предприеме дългото и опасно пътуване до Магадха.

Щях да остана роб до края на живота си и да пътувам от място на място, да ме показват като опитомена маймуна и да ми шипят бузата, за да видят китайците как почервениява или избледнява. Между такъв живот и смъртта избрах смъртта – или бягството. Направих избора си там, на многолюдния площад пред големия храм на Лу.

Пробих си път през тълпата, пропълъзах между войниците и се хвърлих към Фан Чъ. Но преди да успея да го заговоря, двама души от стражата на Чъ ме сграбчиха под мишниците. Бях само на няколко крачки от барон Кан, който ме гледаше с безизразно лице. Чжан Цю се намръщи. Фан Чъ примигна.

– Фан Чъ! – извиках аз.

Моят стар приятел ми обърна гръб. Обзе ме ужас. Според китайския закон сега бях избягал роб. Очакваше ме смърт.

Стражата вече ме влачеше, когато се сетих да извикам на персийски:

– Така ли постъпваш с посланика на Великия цар?

Фан Чъ рязко се извърна. За миг впери поглед в мен. После се обърна към Чжан Цю и му каза нещо, което не успях да чуя. Чжан Цю даде знак на стражата и ме пуснаха. Приближих се до Фан Чъ, като се превирах по китайския маниер. Не бях изпитвал такъв страх от времето, когато бях дете и се гърчех по килима на царица Атоса.

Фан Чъ слезе от колесницата и сърцето ми, което бе замряло, заби отново. Той ме прегърна и прошепна на персийски:

– Как? Какво? Говори бързо!

– Плениха ме в Цин. Сега съм роб на херцог Шъ. Получи ли съобщението ми?

– Не.

Фан Чъ ме освободи от прегръдката си. Отиде до херцог Кан и му се поклони ниско. Размениха няколко думи. Макар яйцевидното лице на барона да не издаваше никакви чувства, яйцевидната му глава едва забележимо кимна. После Фан Чъ се качи на колесницата си. Чжан Цю яхна черен жребец. Последва команда. Почти тичешком войските на семейство Чъ прекосиха площада и поеа пътя си към носещата нещастие Ниска врата.

Барон Кан бе вперил поглед в армията си. Не знаех какво да правя. Страхувах се, че са ме забравили. Когато и последният войник се изтегли от площада, до мен застана херцог Шъ.

– Каква сцена! Чувствувам се унизен! Ти се държа като дивак! Ела! Веднага! – Сграбчи ме за ръката. Но аз не помръднах, сякаш краката ми бяха заковани с гвоздеи в утъпканата червеникава земя.

Внезапно диктаторът погледна към нас и херцог Шъ възвърна дворцовите си обноски.

– Скъпи барон Кан! Какво удоволствие за мен е да те видя в този неповторим ден! Когато всичко предвещава победата на моя любим племенник, херцога на Лу!

Китайският етикет е изключително строг. Макар моят господар да не бе нищо повече от един обеднял мошеник, всеки китайски, двор го приемаше като херцог. И макар че едва ли има херцог в Средното царство, на когото потомствените министри да не гледат с презрение, няма херцог, към когото да не се отнасят както на публично място, така и насаме като към божествена личност и истински потомък на Жълтия император.

Барон Кан изпълни задължителния минимум от движения на тялото, които един нискостоящ барон, пък бил той и господар на държавата,

трябва да направи в присъствието на херцог.

– Твоят племенник, моят господар, ще бъде тук с настъпването на нощта. Предполагам, че ще отседнеш при него.

– Всъщност не съм сигурен. Преди малко разговарях с дворцовия управител. Изглеждаше много развълнуван, което е естествено. Днес, така или иначе, е денят на костенурката, а това не е обикновено събитие. Но и чичото на херцога не го посещава всеки ден, тъй че и този случай е необикновено събитие, нали, бароне?

– Изглежда, небето е решило да ни глези, херцоже. Ще бъдеш добър дошъл, ако отседнеш в моята безрадостна колиба.

– Много любезно от твоя страна, бароне, наистина много любезно. Сам ще намеря твоя управител. Оттук нататък нямай грижа за мен. Ще се оправя. Да вървим – подкани ме херцогът.

В този миг вдигнах очи към барон Кан, но той сякаш не ме забелязваше и гледаше херцога.

– Твоят роб ще остане с мен – каза той.

– Колко любезно! Естествено, надявах се, че ще му разрешиш да спи в двореца, но нямаше да го правя на въпрос.

– Ще остане в двореца, херцоже. Като мой гост. Така получих свободата си. Херцог Шъ щеше да се пръсне от яд, но не можеше да направи нищо. Барон Кан беше диктатор и думата му бе закон.

Един почтителен помощник-управител ме заведе до стаята ми в двореца Чъ.

– Господарят ще те приеме довечера след сеанса с костенурката – каза той.

– Роб ли съм? – попитах. Искях да съм наясно от самото начало.

– Не. Ти си почетен гост на барон Кан. Можеш да ходиш където пожелаеш, но тъй като херцог Шъ вероятно ще се помъчи да те отвлече...

– Разбирам. Никъде няма да мърдам. Ако нямаш нищо против, ще стоя тук.

Диктаторът изпрати да ме повикат едва след полунощ. Прие ме любезно – доколкото можех да преценя. Нито лицето, нито тялото му издаваха никакви чувства. След като изпълних необходимия брой поклони, гърчове и ръкомахания, той ми даде знак да седна на килимче от дясната му страна. Зад параван от пера две жени свиреха тъжна музика. Сигурно бяха конкубини. Стаята се осветяваше от една-единствена бронзова лампа, в която гореше ароматично масло или както го наричат китайците „парфюм от орхидеи“. Макар и маслото да не е получено от орхидеи, тъй като те не миришат на нищо, то наистина излъчва нежния

аромат на някакво цвете и е много скъпо.

– Както виждаш, поставих те на почетното място от дясната си страна – каза баронът.

Сведох глава. Но бях малко озадачен. В Средното царство почетното място е отляво на домакина. Баронът се досети какво ме е смутило.

– В мирно време почетното място е отляво. По време на война то е отдясно. Ние сме във война, Кир Спитама. – Произнесе чуждото име с лекота. Славеше се с това, че имал най-добрата памет в цял Китай. – Вече не си роб – добави той.

– Благодаря, Господарю барон...

Баронът ме прекъсна с изискано движение на ръката.

– Фан Чъ ми каза, че си роднина на Великия цар отвъд западната пустиня. Каза още, че си му станал приятел. Така че трябва да ти отвърнем със същото, което си направил за нашия приятел и роднина.

Очите ми се насълзиха. Малко е да се каже, че бях трогнат.

– Ще съм вечно благодарен...

– Да, да. Като твой домакин не съм направил нищо повече от това да следвам мъдростта на Конфуций.

– Където и да отида, чувам хвалебствия за този божествен мъдрец – отговорих аз. – Възхищават му се почти колкото и на теб...

Сега баронът ми разреши да го лаская толкова дълго, че осъзнах до каква степен безизразното му лице е произведение на изкуството, без да споменавам с колко труд се постига. Като повечето властелини, и барон Кан бе ненаситен за хвалебствия и в мое лице намери такъв изкусен панегирист, какъвто не бе срещал между четирите китайски морета. Всъщност доставих му такова удоволствие, че веднага изпрати да донесат вино – тяхното вино се прави от ферментирали сливи. Докато пиехме, за даде ми множество въпроси за Персия, Магадха, Вавилон. Бе запленил от разказа ми за дворцовия живот в Суза. Искаше да знае подробно как се управляват сатрапиите. Възхитен бе, че владее изкуството за топене на желязо. Надяваше се, че ще обуча неговите леяри. Поиска да му опиша персийските бойни колесници, доспехи и оръжия.

Баронът внезапно замълча и после започна да се извинява.

– Недопустимо е двама образовани мъже да говорят толкова дълго за война. Войната е дейност, която трябва да се остави на глупаците. На тях тя и без това им се удава.

– Но при сегашните обстоятелства е естествено да водим такъв разговор, Господарю барон. Твоята страна е във война.

– Ето още една причина да насоча мислите си към нещата, които

имат истинска стойност. Като например как един ден да осигурим на страната пълен мир. Случи ли се това, сладка роса с вкус на мед ще поръси земята.

– А случвало ли се е някога такова нещо, Господарю барон?

– Всички неща са се случвали. Всички неща ще се случат. – Така каза, поне доколкото разбрах. Човек никога не е сигурен какво точно означават думите в език, който няма времена. – Докога ще имаме честта да се радваме на присъствието ти? – попита той.

– Бих искал да се върна в Персия колкото е възможно по-скоро. Естествено...

Не довърших изречението, тъй като никой освен него не можеше да го довърши.

– Естествено – повтори той, но не продължи, а смени темата: – Видях херцог Шъ в двора тази вечер. – Нещо наподобяващо усмивка започна да разчупва долната част на яйцето. – Херцогът беше много разстроен. Каза, че освен роб си му и приятел. Спасил те бил от хората-вълци. Надявал се да пътува с теб до Магадха, където тъстът ти е цар. И още, че вие двамата заедно, като партньори, ще успеете да отворите постоянен търговски път до Чампа и Раджагриха.

– Имаше намерение да иска откуп за мен. Не е ставало дума за търговски път.

Барон Кан кимна дружелюбно.

– Да – потвърди той неофициално. Между другото има два вида „да“ в китайския език. Едното е официално, а другото неофициално. Възприех като добър знак това, че бе избрал да се държи неофициално с мен. – Бих искал да науча повече за цар Аджаташатру. В началото на царуването си той писа на сина на небето в Лоян. Копия от писмото бяха изпратени до всички херцози. Твоят страшен тъст съобщаваше, че желае да търгува с нас. Предполагам, че все още не се е отказал.

– Не, разбира се. Всъщност той се надява, че аз ще осъществя връзката.

Сам не повярвах на ушите си, че съм могъл да изрека такова нещо. Очевидно продължителното близко общуване с херцог Шъ ме бе направило фантазър като него. Освен това сливовото вино се оказа изненадващо силно и опияняващо. Говорих надълго и нашироко за мисията си да сплотя в един свят Персия, Китай и Индия. Обрисувах с подробности околоръстен кервански път от Суза през Бактра, Цин, Лу, Чампа, Шраваста и Таксила до Суза. Дрънках глупости. Но баронът бе любезен. За разлика от повечето владетели слушаше внимателно. С присъщата си

сдържаност правеше бързи преценки по време на бавни речи. Също така бързо откриваше неизказаната важна дума и фалшивата нотка. Започнах да му се възхищавам дори да го харесвам. Но не престанах да се страхувам от него.

Когато най-после, за голямо свое облекчение, млъкнах баронът отговори, че търговският път, който съм начертал, е и негова мечта. Това бе любезно от негова страна. Впрочем за същото мечтаят и много пътешественици от няколко века насам. Баронът заяви, че знаел много малко за Персия и Запада, но имал някаква представа за царствата в Гангската равнина. После ги описа доста подробно, като завърши с думите:

– Сега Аджаташатру е световен монарх. Покорил е Кошала. Като се изключат няколко малки планински републики, той има хегемония... – Замълча и после добави: – Над Индия.

– Аджаташатру е наистина прекрасен воин, справедлив владетел.

Сливовото вино ме вдъхнови да употребявам епитети които повече биха подходжали да се изсекат в камък за поука на селяните, отколкото да красят, ако мога така да се изразя, разговора ми с човека, който, както личеше по всичко дотук, бе моят освободител.

– И все пак вижда ми се чудно, че монархът на Персия, а напоследък и монархът на Индия са получили небесната повеля – каза баронът, когато най-накрая престанах да дрънкам.

– Мислех, че такава повеля може да получи само синът на небето, господарят на Средното царство – казах аз.

– И ние винаги сме мислили така. Но сега започва да ни става ясно колко много свят има отвъд четирите морета. И вече подозирам, че сме само едно зърно в големия хамбар. Все пак според мен е добро предзнаменование, че пълномощието на небето е дадено отново, пък било то и на варвари в далечни земи.

– Може би то ще дойде и при херцога на Лу – дръзнах да отговоря аз.

– Може би – рече баронът. – Или ще бъде дадено на някой друг.

Един слуга ни поднесе яйца, престояли под земята няколко години. Ядохме ги с малки лъжички. Това е истински деликатес. По-късно, и в Суза, и в Халикарнас, много пъти заравях яйца, но те просто изгниваха. Или китайската почва е различна от нашата, или китайците обработват яйцата по начин, който пазят в тайна.

Баронът направи така, че повече да отговарям, отколкото да задавам въпроси. Любопитството му към запада бе ненаситно. Но той поначало беше любопитен човек. Приличаше на грък.

Когато се осмелих да го попитам какво е показало гадаенето с костенурката, той поклати глава.

– Трябва да ме извиниш, но не мога да говоря за това. – Все пак по тона му личеше, че сеансът е минал отлично. – Отношенията ни с Гей обикновено са добри. Но когато те дадоха убежище на херцог Чжао, на този... трябва да призная, лош човек, между двете страни се породило известно напрежение. Според нас бе много нелюбезно от тяхна страна да приютят врага ни толкова близо до Каменните врати, където той може да служи като повод за конфликти и всякакъв вид недоволство. Протестирахме. Но старият херцог на Гей бе упорит човек. А и обичаше да причинява неприятности. Затова продължи да насърчава бившия херцог. – Баронът леко въздъхна и шумно се оригна. – За щастие, когато му дойде редът, херцогът умря. След смъртта му всичко тръгна към добре между нашите две страни. Или поне така си мислехме. Но после... О, живеем в много интересни времена! – Китайците придават на думата „интересен“ почти същия смисъл, в който гърците използват думата „катастрофален“. – Херцог Тин наследи брат си Чжао, а моят недостоен баща получи поста министър-председател, една работа, която нито му подходеше, нито пък самият той желаше, тъй както не я желая и аз. – Така се изразяват китайските велможи. Също като евнуси, които се готвят да претършуват килера на харема. – Когато умря дядо ми, един от секретарите му, едно нищожество на име Ян Хо, се провъзгласи за министър-председател. Но той беше само рицар и това бе много нередно. О, бяхме дълбоко разочаровани.

Баронът остави лъжицата. Заслушахме се в хода на лукавата му стомашна мисъл. След това ни поднесоха сладко от кайсии. В Китай от всички плодове най-високо се ценят кайсиите. Никога не съм ги обичал. Но се правех, че поглъщам с наслада всичко, което диктаторът ми предлага.

Както става обикновено, истинските причини за дълбокото разочарование узнах не от барон Кан, а от други. Ян Хо завзел властта. В продължение на три години бил истински диктатор. Подобно на много други незаконни владетели бил приет много възторжено от простолюдието. Дори се опитал да склучи съюз с херцога против трите баронски семейства. Често повтарял: „Служа на херцог Тин като негов пръв министър, за да може династията Чжоу да възвърне законната си власт над Лу. Когато това стане, небето ще благослови с пълномощието си нашия херцог, наследника на богоподобния Тан.“

Херцог Тин бил достатъчно благоразумен, за да се държи на

колкото е възможно по-голямо разстояние от узурпатора. На разстояние, в истинския смисъл на думата. През цялото време бил на лов. Връщал се в столицата само когато трябвало да говори на предците си. Да признае, ако бях на негово място, щях да сключа съюз с Ян Хо. Мисля, че двамата заедно са могли да унищожат баронските семейства. Но херцогът бил плах човек. Освен това липсвали му въображение и опит за да си представи, че е истинският владетел. Пет поколения наред семейството му било управлявано от трите семейства. Затова ходел на лов.

Накрая Ян Хо прекрочил границата на допустимото. Опитал се да убие бащата на барон Кан. Тогава Чъ се сплотили около водача си, а Ян Хо избягал в Гей с по-голямата част от държавната хазна. Правителството на Лу поискало бунтовникът да бъде върнат заедно с откраднатата хазна. Искането не било удовлетворено и отношенията между Гей и Лу се влошили.

Барон Кан ме увери, че дори и в този час Ян Хо крои планове за връщането си, за да създаде, както той се изрази, „Чжоу на изток“, тоест да реставрира първия небесен император. Ян Хо трябва да е притежавал дарбата да внушава своите идеи на хората. Без съмнение имаше много почитатели в Лу, особено сред привържениците на „стария ред“. Но доколкото знам, Ян Хо тъй и не се завърнал. Семейство Чъ е много могъщо, а барон Кан е много хитър и опасен враг – или по-точно беше. Когато се запознах с него, вече осем години заемаше поста министър-председател. И макар да бе абсолютен диктатор, продължаваше да се страхува от Ян Хо. Безпокоеше го още и неотдавнашният бунт на един от най-способните му офицери, началника на замъка Пи.

Благородниците започнали да си строят собствени крепости много отдавна, още когато се разпаднала империята на Чжоу. В началото тези замъци имали за цел да ги запазят от крадци и вражески армии. Постепенно обаче се превърнали в материална изява на могъществото на благородническото семейство. И така всяко семейство, чрез женитби, коварство и открито неподчинение, се мъчи да се сдобие с колкото може повече укрепени места. По онова време Чъ разполагала с най-много крепости в Лу, поради което управлявала около един милион хора в несигурен съюз със съперниците си, семействата Мън и Шу. Излишно е да споменавам, че херцогът няма замъци. Всъщност не притежава нищо друго освен двореца си, за чиято поддръжка все няма достатъчно пари. Ян Хо обещал да промени всичко това; дори се канел да разруши замъците Чъ. Подозирам, че именно тази заплаха, а не покушението срещу

стария барон, предизвикала падането на Ян Хо.

Десетина години преди моето пристигане в Лу началникът на замъка Пи въстанал срещу господарите си Чъ.

Пет години устоявал крепостта. Не бе тайна, че барон Кан го смятал за главния подбудител на войната между Гей и Лу, макар други да вярваха, че това е заслуга на Ян Хо. Във всеки случай началникът на замъка също се бе представил за привърженик на херцогската фамилия.

И той желал да създаде „Чжоу на изток“.

Баронът намекна за това въстание. Както винаги не бе особено откровен.

– Очевидно по волята на небето не ни е отредено да водим напълно спокоен живот. А ние умилостивяваме небето и изпълняваме всички традиционни обреди. За нещастие имаме зложелатели на север...

Баронът замълча, за да разбере дали съм схванал двусмислието. Схванал го бях. Гей е на север от Лу, а изразът „на север“ означава също и „небесен император“.

– Виждам, че познаваш обичаите ни – каза той. – Имам предвид, разбира се, Гей, който дава убежище на враговете ни. Чудно защо. Ние не сме приели нито един противник на тяхното правителство. Хората са голяма загадка, не си ли съгласен?

Съгласих се, макар че всъщност за мен хората винаги са били проста загадка. Не ги вълнува нищо друго освен собственият им интерес. Затова пък начините, по които тълкуват или обясняват някой факт, да рече сътворението, често ми се струват неразгадаеми.

Докато седяхме в слабо осветената стая, а наоколо се разнасяше нежна музика – толкова нежна, че до нас стигаха не самите звуци, а ехото от тях, – осъзнах, че баронът възнамерява да ме използва. Неяснотата в думите му имаше за цел да ме изпита. Като че пъкеше нагорещената пръчка в черупката на костенурката с надеждата, че ще разчете тайнственото съобщение, което неминуемо се появява от другата страна на покрития ѝ с кръв гръб. Не помръдвах – също като черупка на костенурка.

– Мечтаем да възстановим династията Чжоу – каза малко ненадейно той.

– А това скоро ли ще стане?

– Кой би могъл да каже? Във всеки случай на първо място е хегемонията, а после идва пълномощието. – Внезапно яйцето се разчупи от две успоредни бръчици в горната си част. – Има хора, които вярват, че процесът е обратим. Аз самият не мисля така, но много мъдри, а и недотам

мъдри хора са убедени в това. Според тях, ако законният херцог получи светското надмощие, което някога е имал, ще последва и повелята на небето. Неотдавна някои авантюристи насърчиха тази погрешна идея. Затова армията ни е сега при Каменните врати. Не е трудно да се справиш с авантюристи. – Горната част на яйцето възвърна гладкостта си. – Ние не се страхуваме от изменниците. Изпитваме страх... и уважение към нашите божествени мъдрци. Познаваш ли учението на Конфуций?

– Да, Господарю барон. Фан Чъ ми разказа доста за него, когато бяхме на запад. И, разбира се, всички образовани мъже говорят за това. Дори Учителят Ли.

Започвах да усещам накъде духа вятърът.

– Дори Учителят Ли – повтори той. Сега на долната част на яйцето се появиха две трапчинки. Диктаторът се усмихваше. – Тези двама мъдрци не се обичат – започна тихо той. – Конфуций се връща в Лу по моя молба. Отсъства близо четиринадесет години. През това време пропътува почти всички земи между четирите морета. Не знам защо продължава да твърди, че в изгнание го е изпратил моят уважаван баща, министър-председателят. Но уверявам те, това не е истина. Конфуций сам отиде в изгнание. Той е човек, който не търпи нередностите. Когато херцог Гей подари на баща ми няколко религиозни танцьорки (употребеният от барона израз „религиозни танцьорки“ е доста сходен с онова, което вавилонците наричат „обредни проститутки“), Конфуций реши, че баща ми не трябва да приема такъв подарък, защото е непристоен. Изтъкна традиционната причина: предназначението на тези танцьорки е да отслабят волята на онзи, който ги притежава. Баща ми най-любезно му обясни, че възприема подаръка като знак, че правителството на Гей желае да се извини, задето е дало убежище на изменника Ян Хо. Тогава Конфуций напусна всичките си постове. Беше главен магистрат в град Чун-фу, очарователно място, което трябва да посетиш, докато си тук. Освен това беше заместник на интенданта по строежите... не, не греша, заемаше този пост, но после го повишиха. Беше заместник-министър на полицията, една важна длъжност, която изпълняваше много компетентно.

Наблюдавах барона, докато той сякаш говореше на стената зад мен. Вече бе съвсем ясно накъде духа вятърът. Знаеше, че съм приятел на Фан Чъ. Фан Чъ бе ученик на Конфуций, какъвто бе и управителят на Чъ, Чжан Цю. Започнах да свързвам всички тези-неща. – А Конфуций в Гей ли отиде?

– Да.

Пиехме сливово вино. Слушахме музика. Подавахме си един на друг парче гладък нефрит, за да изстудяваме ръцете си.

Не вярвам някога да е имало на света човек, който да е заемал сред хората място, подобно на това, което заемаше Конфуций в Средното царство. По рождение той бе първият рицар на Лу. Това го поставяше веднага след държавните министри. Но казваха, че семейството му било бедно. Баща му бил нисш офицер в армията на Мън. Както всички баронски семейства, семейство Мън държеше училище за синовете на служителите си. За Конфуций се говореше, че бил най-блестящият ученик в историята на училището. Изучавал „Оди“, „Историите“, „Книга на промените“. Станал специалист по миналото, за да бъде полезен в настоящето. Като син на първия рицар получил и военно образование. Бил отличен стрелец, но с напредването на възрастта зрението му отслабнало.

Конфуций издържал себе си и семейството си, като работел на държавна служба – между другото оженил се на деветнадесетгодишна възраст. Мисля, че отначало бил чиновник към държавните хамбари. Сигурно е водил точно сметките, защото постепенно се издигнал до най-високия държавен пост за един рицар – поста, който заемал в Министерството на полицията.

Малко е да се каже, че Конфуций не се радвал на всеобщи симпатии Той възбуждал омраза и ненавист не само сред колегите си – чиновници, но и сред висшите държавни служители. Причината за това била проста. Конфуций бил досадник. Знаел точно как и точно защо трябва да се прави нещо и никога не се притеснявал да изкаже мнението си пред висшестоящите. Все пак, колкото и да бил досаден, бил твърде полезен, за да го пренебрегнат. На петдесет и шест години станал заместник-министър на полицията и това би трябвало да се смята за връх в една завидна кариера. Не го обичали, но го уважавали. Бил всепризнат авторитет по небесната империя на династията Чжоу. Твърдяха, че бил прочел „Книга на промените“ толкова пъти, та се наложило неколкократно да сменят ремъка, който държи страниците от бамбукови ленти. Късал кожения ремък, също както късал и нервите на колегите си в администрацията на Лу.

По-късно Конфуций станал учител. Никой не можа да ми обясни кога и как е започнало това. Сигурно е станало постепенно. С годините помъдрял и натрупал знания и младите хора започнали да го посещават и да го питат за различни неща. На петдесетгодишна възраст той вече имал близо четиридесет ученици, млади рицари като Фан Чъ, които се дели при него с часове и го слушали.

Макар в доста отношения да бих могъл да го оприлича на днешните атински философи, които виждаме на всяка крачка – е, аз само ги слушам, – Конфуций всъщност не взимаше пари от младежите и за разлика от твоя очарователен приятел Сократ не задаваше въпроси, за да води младите към мъдростта. Конфуций отговаряше на въпроси. И повечето негови отговори черпеха от една несъмнено бездънна памет. Знаеше цялата устна и писмена история на династията Чжоу. Знаеше и историята на техните предшественици, Шан. Много китайци вярват, че Конфуций е божествен мъдрец – един от онези редки, изпратени от небето учители, които нанасят толкова много вреда, – но самият той твърдо отричаше не само божествеността си, но и мъдростта си. Независимо от това славата му се бе разпространила и извън границите на Лу. При него идваха хора от всички краища на Средното царство. Приемаше ги любезно. Разказваше им за онова, което е, и за онова, което трябва да бъде. Именно описанията му на онова, което трябва да бъде, по-късно му причиниха неприятности.

В началото Конфуций бил подчинен на семейство Мън. После постъпил на работа при Чъ. Но въпреки покровителството на баронските семейства той постоянно им напомнял, че са си присвоили правата на херцозите. Искал това да се поправи, като най-напред се възстановят ритуалите на Чжоу в първоначалния им вид, а след това бъдат върнати на законния херцог незаконно завзетите от бароните права. Едва тогава небето щяло да бъде удовлетворено и щяло да дари пълномощието си.

Тези приказки не били много приятни на бароните. Все пак Чъ продължавали да угаждат на мъдреца. Освен това при раздаването на служби учениците му се ползували с предпочитание. Но бароните също нямали кой знае какъв избор – възпитаниците на Конфуций до един били прекрасно обучени във военното и административното дело. И накрая, Конфуций се стараел да поддържа мира между държавите и бароните не можели да го обвинят за това – поне открито.

Конфуций често бил изпращан на мирни конференции, където неизбежно поразявал участниците с ерудицията си по небесните въпроси. Но въпреки дългогодишната си работа като администратор и дипломат той така и не се научил да проявява такт. Барон Кан ми даде един известен пример за грубостта му.

– Малко преди за първи път да напусне Лу, Конфуций присъства на едно тържество в семейния храм на предците. Като видя, че баща ми е наел шестдесет танцьорки, изпадна в ярост. Заяви, че щом херцогът не може да си позволи повече от осем танцьорки, то и баща ми няма право

да наема повече от шест. О, как се възмушаваше Конфуций, как се караше, а на баща ми му беше много забавно.

В действителност случката изобщо не била забавна. Конфуций съвсем ясно заявил на стария министър, че понеже безцеремонно е заграбил правата на суверена, неизбежно ще изпита гнева на небето. Баронът му отговорил да си гледа работата и мъдрецът си отишъл. На излизане го чули да казва: „Който може да търпи този човек, значи може да търпи всекиго!“ Трябва да се каже, че дори и дядо ми нито веднъж не посмя да стигне толкова надалеч.

Конфуций се помъчил да убеди херцог Тин да разруши крепостите на трите баронски семейства. Ако можел, херцогът несъмнено щял да го стори. Но бил безсилен.

Във всеки случай, макар и за кратко време, двамата наистина заговорничели против трите семейства. А почти сигурно е, че именно те предизвикали бунта в крепостта Пи. Скоро след като началникът на замъка Пи избягал в Гей, Конфуций се отказал от всичките си постове и напуснал Лу.

Разказват се най-различни истории за последвалите събития в Гей. Но всички са единодушни, че както Ян Хо, така и началникът на Пи се помъчили да привлекат Конфуций на своя страна. И двамата обещавали да свалят бароните и да върнат на херцога законното му място.

Всеки молел Конфуций да стане министър-председател. Говори се, че предложението изкушило Конфуций. Но от цялата работа не излязло нищо, защото Ян Хо и началникът на замъка не обединили силите си. Фан Чъ беше сигурен, че ако тогава двамата не действували поотделно, щели да изгонят бароните и да възстановят властта на херцога. Но те се страхували един от друг не по-малко, отколкото от бароните.

Конфуций не останал дълго в Гей. Макар разговорите му с бунтовниците да завършили с неуспех, херцогът на Гей бил възхитен от него и го поканил да влезе в правителството. Конфуций се изкушавал. Министър-председателят на Гей обаче нямал желание да назначи в администрацията си такъв педантичен и съвършен човек и предложението било оттеглено.

През следващите няколко години Конфуций скитал от страна в страна и търсел работа. Нямал никакво желание да бъде учител по професия. Но тъй като в живота винаги получаваме онова, което не желаем, където и да отидел Конфуций, не можел да се отърве от кандидати за ученици. Много млади рицари и дори благородници изгаряли от желание да учат при него.

Макар на пръв поглед да проповядваше възстановяването на стария ред, Конфуций всъщност беше водач на едно съвсем радикално движение, целящо ни повече, ни по-малко да свали умножаващото се, всемогъщо и покварено дворянство, за да може отново да се възцари син на небето, който да застава на юг от покорните си слуги. При това мнозинството от тези слуги трябваше да бъдат рицари, отлично обучени в новия конфуциански ред.

Такава беше атмосферата около завръщането на седемдесетгодишния Конфуций в Лу. Макар да се смяташе, че лично той не представлява опасност за режима, идеите му толкова безпокояха благородниците, че барон Кан реши да прекрати скитанията на мъдреца. Изпрати послание от името на херцога. Помоли мъдреца да се завърне в родината си, като му намекваше, че ще получи висок пост. Конфуций се хвана на въдицата. И вече бе на път от Вей за Лу.

– Да се надяваме, че нашата малка война с Гей ще свърши преди пристигането му – каза моят домакин.

– Дано е такава волята на небето – благочестиво отвърнах аз.

– От Конфуций ще чуеш много за волята на небето. – Последва дълго мълчание. Притаих дъх. – Ще живееш тук, близо до мен.

– Честта...

Не ме оставиха да довърша.

– А ние ще се погрижим по някакъв начин да се върнеш в родината си. Междувременно... – Баронът погледна нежните си, малки ръце.

– Ще ти служа във всичко, Господарю барон.

– Да.

Така, без да разменим и дума повече по въпроса, се споразумяхме, че докато съм в Лу, ще следя Конфуций и тайно ще докладвам на барона, който се страхуваше от Ян Хо и от началника на замъка, хранеше дълбоки подозрения към началника на собствената си стража Чжан Цю и изпитваше ужас от моралната сила на Конфуций и учениците му. Понякога е разумно да застанеш лице с лице пред онова, от което се страхуваш, а не да го избягваш. Ето защо баронът бе изпратил да извикат Конфуций. Искаше да научи най-лошото.

4.

Столицата на Лу ми напомни за Лоян. Разбира се, всички китайски градове донякъде си приличат. Имат невероятно тесни криволичещи

улички, шумни пазари, тихи паркове, където се издигат олтари на небето, дъжда и земята. Град Чу-фу е по-древен от Лоян и мирише на изгоряло дърво от огнищата, които не са угасвали повече от половин хилядолетие насам. Тогава още не знаех, че Лу се смята за доста изостанала страна в сравнение с такива преуспяващи държави като Гей, на чиято столица се гледаше с почти същото страхопочитание, с което ние навремето гледахме на Сарди. И все пак херцогът на Лу бе наследникът на легендарния Тан, чието име не слиза от устата на китайците, точно както гърците непрестанно говорят за своя Одисей. Но докато Одисей е прочут с хитростта си, Тан е необикновено благороден и пожертвователен, образец не само на идеалния китайски владетел, но и на идеалния кавалер – понятие, което Конфуций бе измислил или заимствувал отнякъде. Макар повечето кавалери да са рицари, не всички рицари са кавалери. Когато искаше да каже нещо важно, Конфуций неизменно го приписваше на Тан. Но той и без това обичаше да казва: „Не правя нищо друго, освен да повтарям онова, на което са ме учили. Нищо не съм измислил сам.“ Предполагам, че вярваше в това, и допускам, че в известен смисъл е било истина. Всичко, което може да се каже, вече е било казано и ако човек познава записаната история, винаги ще намери благородно оправдание за действията си или афоризъм, към който да ги отнесе.

Две седмици след като се настаних в двореца Чъ, войната между Лу и Гей свърши. Чжан Цю и Фан Чъ спечелиха забележителна, което ще рече, неочаквана победа. Дори успяха да превземат град Лан от другата страна на границата. Съобщено бе, че Ян Хо и началникът на Пи са били забелязани да се сражават в армията на Гей срещу сънародниците си. В това отношение китайците са като гърците. Верността към себе си е по-силна от патриотизма им.

Демокрит ми се присмива. Току-що ме попита за онези персийски авантюристи, които са се клеели във вярност към Великите си царе, а после са ги сваляли. Има известна разлика. Истина е, че и ние сме имали не един узурпатор. Но не съм чувал за случай, в който недоволен персийски благородник да е постъпил в чужда армия, за да нахлуе в родната си.

Бях приет като гост на семейство Чъ. Дадена ми бе титлата „Почетен гост“. Посещавах херцогския двор. Макар херцог Ай да нямаше никаква власт, барон Кан не само се стараше да му засвидетелствува подчинението, което изисква церемониалът, но дори се допитваше до него по държавни въпроси. И въпреки че не е известен случай, в който баронът да е последвал съвета на херцога, на пръв поглед отношенията им

бяха отлични.

Когато победоносната армия на Чъ се завърна в столицата, присъствах на прием в Дългата съкровищница – една сграда точно срещу херцогския дворец. Числях се към свитата на министър-председателя и тогава за пръв път облякох дворцовата мантия – чудновата копринена дреха, спускаща се в полукръг и захваната с широк кожен колан, на който са прикачени различните знаци на ранга, изработени от злато, сребро, слонова кост и нефрит. Излишно е да споменавам, че на моя колан нямаше нищо друго освен една малка сребърна топка, по която можех да бъда разпознат като почетен гост.

Свитата от петдесетина души последва барон Кан в главната зала на Дългата съкровищница. В миналото тази сграда е била не само крепост на съкровищницата, но и на самите херцоци. Там потърсил убежище херцог Чжао, когато се опитал да възвърне властта си. Но войските на трите семейства надвили стражата и подпалили съкровищницата. Чжао преживял пожара, но сградата изгоряла. Дълго спорили дали да построят отново този символ на херцогската власт. Накрая барон Кан дал разрешение и една година преди пристигането ми в Лу Дългата съкровищница възкръснала от пепелта.

Херцог Ай стоеше в северния край на сградата. Беше слаб, добре сложен мъж с типична стойка на ловец – краката му услужливо се бяха закривили, тъй че да следват точно извивката на коня. Носеше изумителна синя мантия със златни украшения – одежда, която някога е принадлежала на легендарния Тан.

Семействата Мън и Шу вече бяха дошли. Там бе и херцогското семейство със свитата си. Забелязах херцог Шъ, който гледеше кръвнишки. Поне така погледна, като ме видя.

Барон Кан се поклони на херцога. Пожела му дълъг живот. Поздрави го за победата му над Гей! После му представи Чжан Цю. В отговор херцогът произнесе едно слово с толкова небесни и архаични думи, че почти нищо не разбрах.

Докато херцог Ай говореше, аз разглеждах дългата, просторна зала, за която казваха, че е точно копие на изгорялата. Срещу Ай се намираше висока, доста грубо изработена статуя на херцог Тан; това беше единствената украса, ако не се смятат придворните. С ослепителните си облекла те бяха наистина прелестна гледка и залата приличаше по-скоро на майска градина, отколкото на сборище от коварни и амбициозни хора.

Словото от север бе последвано от музика и ритуални танци. И

много просено вино, от което всички пиха прекомерно. По едно време херцогът се измъкна незабелязано – това бе жалък остатък от властта, която му бе отнета. Навсякъде етикетът изисква никой да не напуска залата преди владетеля, но владетелят на Лу всъщност не бе херцог Ай, а барон Кан.

Щом херцогът си отиде, гостите се раздвижиха. Кла-няха се, кривяха се, суетяха се. Винаги съм намирал китайския етикет за мъчителен и нелеп. Но пък и Фан Чъ не остана много очарован от нашите порядки във Вавилон.

Накрая, както и очаквах, херцог Шъ ме намери. Беше пиан.

– И хиляда години да живея...

– Моля се да е така – побързах да го прекъсна аз с поклони и гърчове, достойни за истински херцог.

– Дано никога не ми се случи отново да срещна такава неблагодарност!

– Бях беззащитен, Господарю херцог. Бях пленник.

– Пленник! – Той посочи сребърната топка на колана ми. – Почетен гост! Ти... когото спасих от сигурна смърт... си роб. Мой роб! Платил съм за теб. Хранил съм те. Отнасял съм се с теб като с човек. А ти измени на своя благодетел, на своя спасител!

– За нищо на света не бих постъпил така! Дължа ти вечна благодарност! Но барон Кан...

– Той е жертва на някаква магия. Долавам признаците. Обаче вече съм предупредил моя племенник, херцога Под наблюдение си. Една погрешна стъпка, и...

Така и няма да узная къде би ме отвела тази погрешна стъпка, защото Фан Чъ застана между нас.

– Скъпи приятелю – обърна се той към мен. – Господарю херцог – каза на бившия ми господар.

– Днес е честит ден – измърмори в отговор херцогът и се отдалечи. Повече не го видях. Все пак бях искрен, когато казах, че му дължа вечна благодарност, задето ме спаси от хората-вълци в Цин.

Фан Чъ поиска да му разкажа подробно всичко, което ме бе споляляло. Обясних му надълго и нашироко. През цялото време той клатеше глава и мърмореше: „Това не е пристойно! Не е пристойно!“ Описах му многобройните превратности, на които бях станал жертва в Средното царство. Когато останах без дъх, Фан Чъ рече:

– Както ти се погрижи за моето връщане, така и аз ще се погрижа да се завърнеш в Персия. Обещавам ти.

– Барон Кан също обеща да ми помогне, благодарение на теб.

Фан Чъ погледна мрачно – изражение, което човек рядко можеше да види на това весело лице.

– Няма да е лесно, разбира се. Поне засега.

– Мислех си, че не е изключено да намеря кораб, който отива до Чампа и оттам...

– Малко кораби пътуват до Чампа. А и тези, които тръгват рядко пристигат там. В случай че пристигнат, пристигат без пасажери.

– Говориш за пиратски кораби, нали?

Фан Чъ кимна.

– Още през първата нощ в открито море ще те ограбят и ще те хвърлят през борда. Не. Трябва да отплаваш на свой собствен кораб или на правителствен кораб, който превозва стоки. За нещастие държавата няма пари. – Фан Чъ обърна длани нагоре и разпери ръце, после направи китайския жест за празнота, нищета, бедност. – Първо, Ян Хо отнесе по-голямата част от хазната. После, разноските за всичко това. – Фан Чъ посочи дългата зала, пълна с придворни, които приличаха на оклюмали цветя. – А като се прибавят и неприятностите, и накрая тази война с Гей, която едва не загубихме...

Китайците много обичат сдържаните изрази. Обожават загадъчните реплики.

– Вие спечелихте прекрасна победа, прибавихте нови територии към Лу.

– Но спечеленото не е равно на похарченото. Барон Кан ще бъде принуден да наложи нови данъци. Това означава, че ще трябва доста да почакаш, докато съберем пари да те върнем у дома. Може би догодина.

Положих всички усилия да изглеждам доволен. Всъщност бях напълно отчаян. Бяха изминали пет години, откакто бях напуснал Персия и бях тръгнал на път.

– По егоистични причини много се радвам, че си тук. – Фан Чъ се усмихна. Лицето му приличаше на есенна луна. – Сега мога да ти се отплатя за всичко, което направи за мен във Вавилон.

Естествено, отвърнах му, че не съм направил нищо и така нататък. После го попитах:

– Има ли в Лу банка, подобна на „Егиби и синове“?

– Не. Има обаче най-различни търговци, вносители, износители, морски капитани, алчни хора.

По един или друг повод в този разговор стана дума за Конфуций. Забравил съм във връзка с какво. Но добре си спомням, че щом

споменах името му, очите на Фан Чъ заблестяха от удоволствие.

– Помниш ли онези истории, които ти разказвах за Учителя Кун? – попита той.

– О, да! Да! Как бих могъл да забравя? – Ентусиазмът ми не бе пре-силен. Имах да изпълнявам задача. Фан Чъ ме хвана за ръка и ме поведе сред тълпата от придворни. Макар обноските им да бяха все така изис-кани, гласовете им звучаха малко по-високо, отколкото е редно. Всичко напомняше за персийския двор, с едно-единствено изключение: китайс-кият владетел – в този случай владетели – се оттегля при първия при-знак, че виното го е хванало, а Великият цар стои до края. Сега Херодот се опитва да ни внуши, като се позовава на този древен персийски оби-чай, че Великият цар решавал политическите си проблеми в пияно със-тояние. Всъщност вярно е тъкмо обратното. Всяка дума, изречена по време на царския гуляй, се записва от писари и всяка заповед, издадена от суверена в нетрезво състояние, бива внимателно разгледана на безпр-истрастната светлина на утрото. Ако решението не е съвсем последова-телно, то бива дискретно забравено.

Вървах след Фан Чъ из претъпканата зала. Забелязах как барон Кан се измъкна през една странична врата. Посрещаше победата на войските си със същото спокойствие, с което приемаше и всичко останало. В много отношения той бе пример за отличен владетел. Остави у мен трайно възхищение, колкото и чудновати да ми изглеждаха и той, и не-говият свят.

Чжан Цю, заобиколен от почитатели, стоеше под доста зловещата статуя на херцог Тан. Стигаше ми един поглед, за да се уверя, че всички са от рицарската класа, включително и самият генерал. Фан Чъ ме пред-стави на своя командир. Разменихме обичайните любезности. След това Фан Чъ много почтително ми посочи висок, слаб, блеоделик старец, с го-леми уши, изпъкнало чело, рядка брада и с доста особена захапка – по-подходяща за хранителните потребности на тревопасния заек, отколко-то на месоядни човек. Двата му предни зъба бяха толкова дълги, че до-ри когато устата му бе затворена, жълтите им върхове оставаха навън, оперени върху долната устна.

– Учителю Кун, позволи ми да ти представя моя приятел от Персия, зет на двама царе...

– И почетен гост – уточни Конфуций. Видял бе колана ми и бе раз-познал оскъдния белег на несигурния ми ранг.

– Първи рицарю! – отвърнах аз. Вече отлично се справях с разчита-нето на коланите.

Разменихме си обичайните любезности. Макар да говореше с педантична точност, Конфуций създаваше впечатление че е напълно откровен. Човек трябва да знае китайски, за да разбере колко трудно е това.

После ме представиха на някои ученици на Учителя.

Всички те бяха споделили изгнанието му. Сега отново бяха у дома. Изглеждаха доволни от себе си, особено един прегърбен старец, който се оказа син на Конфуций, макар да не изглеждаше по-млад от баща си. От разговора не си спомням почти нищо, освен че се въртеше изключително около победата на Чжан Цю, която той скромно приписа на конфуцианското учение. Мисля, че сериозно вярваше в това.

Няколко дни по-късно Фан Чъ ме заведе в къщата на Учителя – безлична постройка близо до олтарите на дъжда. Жената на Конфуций отдавна бе умряла, затова за него се грижеше овдовялата му дъщеря.

Сутрин Конфуций говореше с всеки, който отиде да го види. По тази причина още от ранни зори вътрешният двор на къщата се изпълваше с млади и недотам млади хора и Учителят често се принуждаваше да отведе цялата група в черничевата горичка близо до олтарите на дъжда.

Следобед Конфуций приемаше приятелите и учениците си. Двете неща бяха едно и също, защото той никога не преставаше да бъде учител, а приятелите му – ученици. Непрекъснато му задаваха въпроси за политиката и религията, за доброто и злото, за живота и смъртта, за музиката и ритуалите. На всеки зададен въпрос той обикновено отговаряше с цитат от херцог Тан. После, ако събеседниците му бяха по-настойтелни, нагаждаше цитата към зададения въпрос.

Помня ясно първото си посещение в къщата му. Стоях в дъното на вътрешния двор. Между мъдреца и мен имаше стотина ученици. Както вече споменах, Конфуций взимаше много малко или пък изобщо не взимаше пари от тези млади хора. Подаръци приемаше, при условие че са скромни. Обичаше да казва: „Не съм отказал на никой, който е поискал наставление от мен, независимо колко а беден, дори когато не може да донесе нищо друго освен късче сушено месо.“ Като естествена последица от това Конфуций никога не си губеше времето с глупаци. „Уча само онези, които изгарят от желание, от възторг, които искат да научат онава, което знам.“ Наричаше и учениците си, и последователите си „деца мои“, сякаш наистина бяха деца.

Имах съвсем бегла представа за текстовете, които цитираше, тъй че не бях идеалният, горящ от възторг ученик. И въпреки това открих, че чуя ли бавния, малко писклив глас на Учителя, се заслушвам внимателно, макар да разбирам само половината от неговите цитати. Но когато

решеше да тълкува някой древен текст, той беше ясен като водите на река Хоасп.

Спомням си въпроса, който му зададе един ентузиизиран и превъзбуден младеж:

– Ако нашият господар херцогът помоли Учителя Кун да служи в правителството, какво ще направи Учителят Кун?

Фан Чъ прошепна на ухото ми:

– Това може би не е случайно.

Конфуций погледна за миг младежа. После цитира някаква древна максима:

– Искат ли те, иди. Отхвърлят ли те, скрий се. Фан Чъ бе възхитен от елегантния отговор. Но аз не бях в особен възторг. На всички бе известно, че Конфуций цял живот се мъчи да намери владетел, който в най-добрия случай ще го остави да управлява държавата, а в най-лошия – ще следва точно съветите му. Макар че старецът бе вече седемдесетгодишен, амбицията му да управлява си оставаше все така силна.

– Би ли разтълкувал цитата, Учителю? – попита нервно младежът. Чудех се дали барон Кан не го е накарал да зададе този въпрос. – Мнозина вярват, че са те повикали да ръководиш държавата.

Конфуций се усмихна. Повечето от зъбите му си бяха на мястото.

– Дете мое, знам какво си мислиш. Мислиш си, че крия нещо от теб, някаква тайна. Вярвай ми, нямам тайни. Ако имах, нямаше да съм аз.

– Отлично – прошепна Фан Чъ.

От онази сутрин си спомням още един разговор. Намръщен младеж с глуповато изражение на лицето заяви.

– В моето село хората говорят, че си много учен, но се чудят защо всъщност не си постигнал нищо на този свят, нито пък си спечелил истинска слава.

Учениците поеха дълбоко въздух. Фан Чъ настръхна, Конфуций се разсмя. Искрено се забавляваше.

– Приятелите ти са съвсем прави. Наистина досега не съм блеснал с нищо. Затова пък никога не е късно, нали? Ще започна да се упражнявам. Още днес. Но в какво? Стрелба с лък? Надбягване с колесници? Да, ще участвувам в надбягването, щом се подготвя. Всички си отдъхнаха и се засмяха.

Същия ден следобед пак отидох при Конфуций. Този път там бяха само неколцина от най-близките му приятели. Стори ми се, че моето присъствие не го безпокои.

Може би казва истината, помислих си аз, като твърди, че няма тайни. Но ако имаше тайни, моята задача бе да ги разкрия и да докладвам на барон Кан.

Конфуций седеше на килимче в гостната. От двете му страни бяха най-старият му ученик Дзъ-лу и най-любимият му ученик, младият, но болнав Йен Хуей. Зад тях се мяркаше синът му, който наистина преждевременно се бе състарил, а отпред седеше Цзъ-лу – синът на сина му. Конфуций се отнасяше към внука си като към син, а към сина като към познат, защото синът бе глупак.

Това, изглежда, е закономерност в семействата. Качествата на бащата – добри или лоши – обикновено липсват у сина му.

Учениците открито обсъждаха намеренията на барон Кан по отношение на Конфуций. Това правеше и Учителят.

– Върнах се у дома, защото ме увериха, че съм необходим – каза той, – а да си необходим, означава да служиш на държавата, независимо като какъв, Йен Хуей поклати глава.

– Защо трябва Учителят да губи ценното си време в чиновнически дела? – Йен Хуей говореше толкова тихо, че всички трябваше да се наведем напред, с ръка на ухото. – Не е ли по-добре да приказваш с нас или с младите рицари, които идват да те видят, или пък с държавните чиновници, които идват да се съветват с теб? Защо ще се нагърбваш с Министерството на полицията, когато ти единствен можеш да обясниш на хората обичаите на предците и да ги поведеш към добротата?

Дзъ-лу побърза да възрази.

– Десет хиляди пъти си чувал Учителя да казва: „Онзи, който не заема никаква длъжност в държавата, не може да обсъжда политиката й.“ Е, барон Кан повика Конфуций. Това означава, че има нужда от него. Означава, че хармоничното състояние на нещата, за което мечтаем още от времето на Чжоу, приближава.

Последва дълъг спор. Конфуций слушаше всеки участник в спора така, сякаш очакваше, че думите му ще съдържат поразителна мъдрост. А обстоятелството, че никое изказване не бе особено мъдро, изобщо не го учудваше. Дзъ-лу бе злобно старче и нямаше вид на човек, който ще си избере да стане спътник на мъдрец – за разлика от благия, съзвездателен и съдържан Йен Хуей.

Фан Чъ се изказа за дълбоката почит на барон Кан към Конфуций; дори неотдавна министър-председателят споменал, че има възможност Конфуций да бъде назначен за главен съдия. Повечето от присъстващите приеха това като заслужена почест. Всички предпочетоха да

пренебрегнат факта, че тъй като бе само рицар, Конфуций не можеше да заема такъв висок пост.

Когато най-после отвори уста, Учителят започна отдалече.

– Знаете, че на петнадесетгодишна възраст се посветих на учението. На тридесет бях здраво стъпил на земята. На четиридесет вече не страдах от... объркване. На петдесет знаех какви са заповедите на небето. На шестдесет им се подчиних. Сега съм на седемдесет. – Учителят се загледа в ръба на килимчето, върху което бе седнал. Внимателно загледа невидима за нас гънка. – Сега съм на седемдесет – повтори той. – Мога да следвам повелите на собственото си сърце, защото желанията ми вече не прекрачват границите на доброто.

Никой не знаеше как точно да тълкува думите му. Оказа се, че не е било и необходимо, защото точно тогава влезе Чжан Цю.

– Нашият господар желае Учителят да се яви при него в двореца – съобщи той новината.

Привържениците на Цзъ-лу изпаднаха във възторг. Бяха убедени, че Конфуций ще получи пост. Йен Хуей гледаше тъжно. Скоро и всички останали взеха да гледат тъжно, тъй като Чжан Цю добави:

– Имах предвид нашия господар, херцог Ай. Конфуций се усмихна на учениците си. Съзнаваше, че ги е разочаровал.

– Деца мои – каза нежно той, – ако от цялата „Книга на песните“ трябва да посоча едно изречение, за да обобща учението си, бих избрал: „Нека няма зло в помислите ви!“

Рядко виждах барон Кан насаме. Победата над Гей бе изпразнила държавната хазна и министър-председателят прекарваше дните си в търсене на хитроумни начини да налага нови данъци, чието плащане не помалко хитроумните жители на Лу обикновено успяваха да избегнат. Спомних си за разорителните разходи по Гръцките войни, които принудиха Дарий да наложи толкова високи данъци, че Египет вдигна въстание.

Накрая, след няколко срещи с Конфуций, докладвах лично на барон Кан в Дългата съкровищница. Заварих го да седи пред голяма маса, отрупана с бамбукови ленти, върху които бяха изписани държавните сметки. На друга маса чиновниците подреждаха още ленти. Зад барона статуята на херцог Тан се вираше в тавана.

– Извини ме – рече баронът, без да става. – Днес правим опис на държавните сметки. Боя се, че настъпват тревожни времена.

В Китай, както и в Индия, всяка държава поддържа резерв от зърно. Когато зърното на пазара не достига, резервът се продава с малка

печалба. Когато реколтата е богата, зърното се задържа. Държавата съхранява още и оръжие, селскостопански сечива, платове, волове, коне и фургони не само като стоки, които да продава при нужда, но и като резерв за лоши или, както казват китайците, „интересни“ времена. Не бе тайна, че в Лу имаше недостиг от всичко, включително и от не особено умело изсечените монети.

Пристъпвах на пръсти, като свивах рамене и клатех глава с престорено смирение и учудване – такъв е обичаят, когато човек се явява пред висш сановник. Баронът ми даде знак да седна на ниското столче до него.

– Почетни гостенино, надявам се, че дните ти в този недостоеен град не са много безрадостни.

Китайците са способни да говорят такива неща с часове. За щастие барон Кан никога не отделяше повече от минута за общоприетите излияния; обикновено не си губеше времето в празни приказки. Напомняше ми Дарий – там предвид пресметливостта на Дарий. Не Дарий Великия цар.

– Бил си при Конфуций четири пъти. Кимнах. Никак не се учудих, че са ме следили.

– Херцог Ай го прие няколко пъти, което е много уместно.

– Но ти не си го приемал, Господарю барон. Поставих въпроса си в изявително наклонение – полезно персийско изкуство, непознато дотогава в Средното царство.

– Войната. – Баронът посочи чиновниците около дългата маса. Това означаваше, че още не е говорил насаме с Конфуций.

– Според мен той мисли, че си го повикал, за да го използваш.

– И според мен е така.

Баронът изглеждаше много сериозен – сигурен признак, че се забавлява. За тригодишния си престой в Лу се усъвършенствувах дотам, че можех да разгадавам израза на лицето му с голяма лекота. Към края вече рядко си говорехме. Нямаше нужда. Разбирахме се чудесно. Още в самото начало ми показаха, че ще трябва наистина много усилено да работя, за да извоювам свободата си и да се измъкна от прелестната клетка, в която бях затворен.

Докладвах му. Повторих всички думи на Конфуций, които представяваха някакъв интерес, както и почти всичко, казано от Ван Чъ за Учителя. Когато свърших, баронът заяви:

– Трябва да му станеш интересен.

– Не знам дали това е възможно.

Позволих си да се усмихна, което е забранено. В присъствието на висшестоящ придворният трябва винаги да изглежда смирен и уплашен, а това не е особено трудно, тъй като няма китайски двор, в който да не царя несигурност.

Най-съществената черта на династията Чжоу бе стремежът ѝ да смекчава разрушителната човешка природа чрез сложни ритуали, обреди, правила за поведение, музика. Всеки царедворец трябва да знае и да прилага всичките триста предписания на основния ритуал. Килимчето, върху което седи, трябва да е изпънато. Завивките, трябва да са точно един път и половина по-дълги от ръста на спящия. Истинските имена на мъртвите не трябва да се споменават и така нататък. В допълнение към тези триста основни предписания истинският кавалер трябва да знае и да прилага три хиляди второстепенни обреда. Времето, прекарано с педантичен китайски благородник, е много смущаващо изживяване за чужденеца. Спътникът ти непрестанно прави тайнствени знаци с ръце, ту гледа нагоре към небето, ту свежда поглед към земята, да не говорим, че върти очи и шепне молитви и се втурва да ти помага, когато не се нуждаеш от никаква помощ, а те оставя на произвола на съдбата, когато малко помощ няма да ти бъде излишна. Дори мълчанията на барон Кан загадъчните му фрази и това кои точно лицеви мускули използваше или не използваше в момента, бяха част от правилата за поведение на благородника, малко опростени за улеснение на чужденеца. Но помежду си властниците – навсякъде по света – обикновено пренебрегват голяма част от формалностите, които спазват на публично място. Насаме Дарий обичаше да плюе. И се смееше като войник.

– Трябва да му станеш интересен.

Така баронът ми заповяда да шпионирам Конфуций.

– Какви въпроси трябва да засегна, за да... за да му стана интересен?

Така приех поръчението.

– Ти си внук на божествен мъдрец. Това ще му е интересно.

Последва дълъг и отегчителен списък на тъй наречените интересни въпроси, след което баронът пристъпи към същността:

– Въпросът за Гей е особено важен за него, както и за мен. Вярвам, че много скоро ще получим необикновени новини от Гей. Когато това стане, нямам представа как ще реагира той. Все пак е близък на херцог Цян. Често се е срещал и с началника на Пи...

– Този изменник! – извиках аз възмутено.

– Ако трябва да го назовем с истинското му име, да. Знам също, че

началникът е предложил на Конфуций поста министър-председател на Лу, ако му помогне да предаде родината си.

За пръв път слушах с истински интерес.

– А Конфуций съгласил ли се е?

– Това ти трябва да разбереш. Несъмнено началникът е изложил силни доводи в полза на „възвръщането“, както би се изразил той, на цялата власт в ръцете на херцога на Лу, който, както знаем, никога не е изгубвал и пращинка от властта, поверена му от небесните предци.

Вярата, че наследственият владетел е всемогъщ, заема централно място в благородническите три хиляди и триста ритуални обряда. Всичко, което диктаторът вършеше, беше от името на херцог Ай.

– Това ли бе причината за войната? „Възвръщането“, както неправилно го наричат те, на херцога?

– Да. Началникът убеди херцог Дзиен, че е дошъл моментът за нападение. Естествено, Гей желае да отслаби мощта ни, дори да ни присъедини към своите владения.

Но тогава, преди около година, Конфуций прекоси Жълтата река и се засели във Вей. Не знам защо. Бих искал да науча. Дали се е скарал с началника, както обикновено постъпва с всички? Или е било хитрост, за да ни накара да повярваме, че няма връзка с враговете ни в Гей и войната, която водихме неотдавна?

За пръв път чувах барона да говори толкова откровено.

– Нима мислиш, че Конфуций е таен агент на началника?

– Не е изключено и да е агент на херцог Дзиен. Но дори да е така, този факт сам по себе си не би ме вълнувал, ако към него не се прибавяше и обстоятелството-то... – Баронът ме погледна право в очите, нещо, което един китайски благородник никога не бива да прави. – ... че неговите ученици заемат постове във всички министерства на правителството ни. Най-добрият ми генерал е ревностен конфуцианец. Твоят добър приятел и мой заместник-управител Фан Чъ би дал живота си за своя учител. А аз бих предпочел да не се правят такива жертви. Надявам се, че ме разбираш.

– Да, Господарю барон.

Барон Кан се страхуваше, че в съюз със силите на херцог Дзиен конфуцианците в собственото му правителство могат да го свалят, особено сега, когато нямаше средства да води нова война. Той бе повикал Конфуций в Лу не само за да го държи под око, но и за да го обезвреди в случай, че се наложи пак да воюва. В известен смисъл аз бях най-подходящ за агент на барона. Бях варварин. Не дължах вяроност никому освен

на него, защото единствено той можеше да ме върне в родината ми. Макар че ми имаше точно толкова доверие, колкото и аз на него, и двамата няхмахме голям избор в тази работа. Приех поръчението добросъвестно. Щях да се помъча да предизвикам интерес у Конфуций, макар че това не бе особено лесно – светът извън четирите морета не интересува китайците. За щастие Конфуций се оказа единственото изключение. Светът на варварите от четирите посоки, тоест хората, които живеят на север, юг, изток и запад от Средното царство, неудържимо го привличаше. Когато се чувствувахте угнетен, казваше: „Мисля, че просто ще се кача на един сал и ще отплавам.“ Това е китайски израз, който означава „ще се заселя в някоя дива, необитавана част на света“.

– Как бих могъл да остана насаме с него? – попитах барон Кан.

– Заведи го на риба – отвърна баронът и отново се зае с тъжната задача да спасява една държава, изправена пред финансов крах.

Както обикновено баронът излезе прав. Конфуций бе страстен рибар. Не си спомням точно как успях да го накарам да отидем на потока, който течеше през върбовата горичка на север от олтарите на дъжда, но се озовахме там в едно ясно утро в началото на пролетта – само двамата, всеки въоръжен с бамбукова пръчка, копринен конец, бронзова кукичка и ракетинено кошче. Конфуций никога не ловеше риба с мрежа.

– Та това не е никакво удоволствие! – казваше той. – Мрежата има смисъл само ако си изкарваш прехраната с риболов.

Облечен в стара ватена дреха, Конфуций седеше с кръстосани крака на влажния тревист бряг. Аз седях на един камък до него. Все още си спомням как сребърната повърхност на тихата рекичка отразяваше слънчевата светлина, а на бялото пролетно небе освен забуленото слънце като призрачен череп се очертаваше и лунният сърп.

Край реката бе съвсем безлюдно. Между другото за пръв път имах възможност да наблюдавам Учителя, без наоколо му да има ученици. Беше много приятен човек. Съвсем не приличаше на проповедник. Въсщност той ставаше неприятен само когато някоя високопоставена особа се държеше по непристоен начин.

Конфуций се оказа отличен въдичар. Щом рибата захапеше въдицата, той съвсем лекичко подръпваше конца насам-натам, сякаш не човешка ръка, а самото течение го поклащаше. После рязко дърпаше въдицата – точно когато трябваше.

– Да можеше човек да прекара живота си така, ден след ден – каза той след дълго мълчание.

– В риболов, това ли имаш предвид, Учителю? Старецът се

усмихна.

– Да, и това, почетни гостенино. Но имах предвид реката, която никога не спира, която винаги съществува.

– Учителят Ли повтаряше, че всичко е част от неизменното.

Най-добрият начин да предизвикаш някого към непредпазливи изказвания е да споменеш съперника му. Но Конфуций нямаше намерение да се занимава с Учителя Ли. Вместо това ме попита за Премъдрия господ. Отговорих му както винаги в подобни случаи изчерпателно. Останах с впечатление, че повече се интересува от ежедневието на добрия зороастреец, отколкото от битката между Истината и Лъжата. Прояви любопитство и към различните системи на управление, с които се бях запознал по време на пътешествията си. Описах му ги доколкото можах.

Бях поразен от личността на Конфуций, въпреки че не се и опитвах да оценявам огромните му познания, за които бе почитан в цялото Средно царство. Нямах представа от ритуалите, одите и историите, които той знаеше наизуст, затова не можех да се наслаждавам на лекотата, с която цитира тези древни творби. Всъщност невинаги разбирах кога цитира и кога прави умозаклучения, основани върху някой стар текст. Обикновено говореше просто, за разлика от толкова много гърци, които със заплетени изречения така усложняват простите неща, че после да могат с още по-заплетени изречения победоносно да ти обяснят онова, което сами са успели да представят неясно.

С удивление открих колко често мнението на този мъдрец традиционалист противоречи на общоприетото. Например попитах го какво е предсказало последното гадаене по черупката на костенурката, а той отвърна:

– Черупката поиска да я съберат с костенурката.

– Това поговорка ли е, Учителю?

– Не, почетни гостенино, това е шега. – И показа в усмивка двата си дълги предни зъба. Като повечето хора с лоши зъби, той имаше неприятности със стомаха, с което, предизвикваше дълбоко възхищение. В Китай шумните смущения в тази област на тялото са признак за блестящ, вечно буден ум.

Конфуций обсъди обединяването на държавата.

– Вчера херцог Ай ме попита какво да прави. Аз пък го попитах дали държавата е събрала всички десятъци за тази година, а той отвърна, че ги е събрала, но не е останало нищо, защото войната струвала много скъпо.

– Всички десятъци трябва да се увеличат – казах аз, като си

представях мрачната фигура на барона на работното му място в Дългата съкровищница.

– Но това е много неразумно – противопостави се Конфуций, – а и несправедливо. В края на краищата, щомв добри времена владетелят се ползува от изобилието, то в лоши времена ще трябва да се примири с факта, че не може да харчи колкото си иска.

Докладвах този коментар на барона, защото допусках, че Конфуций се стареа да отслаби държавата, за да бъде нападната от Гей. Баронът каза, че това е възможно, но малко вероятно.

– Той открай време разсъждава така. Мисли, че хората дължат на държавата определена част от дохода си и нищо повече. И винаги се ядосва, когато правителството променя този според него свещен договор.

Конфуций ми разказа за един мъдрец, когото познавал на младини. Оказа се, че той бил министър-председател на едно от най-слабите херцогства. Този човек събрал и съгласувал всички закони в Средното царство и наредил да ги запишат върху бронзова плоча. Нещо подобно направи и Дарий, когато ни даде нашия кодекс със закони. Мъдрецът – казал се Дзь Чан – извършил и редица икономически промени за ужас на консерваторите. Но реформите му излезли толкова сполучливи, че днес той е един от най-уважаваните хора в Китай. Конфуций не пестеше похвалите си, когато говореше за своя ментор.

– Дзь Чан притежаваше и четирите добродетели на идеалния кавалер. – Една риба дръпна конеца и Учителят първо лекичко разклати пръчката си по посока на течението, а после, по-рязко, срещу него. – Хвана се! – възкликна той.

– Какви са четирите добродетели? – попитах аз. Между другото на изток от река Инд всичко се номерира.

Докато внимателно изтегляше конеца, Конфуций изреди тези ценни качества:

– Идеалният кавалер е винаги учтив в личния си живот. Прецизен е в отношенията си с владетеля. Дава на простолудието не само това, което му се полага, но и повече. Най-после, той е справедлив както към онези, които му служат, така и към държавата.

– Изглежда, че Дзь Чан е божествен мъдрец – забелязах аз учтиво.

В действителност бях по-склонен да причисля мъдреца към онези образци на посредствеността, които глупаците винаги най-подробно цитират.

Конфуций поддържа рибата на плиткото, за да се изтощи.

– Съмнявам се, че в наше време ще видим истински божествен мъдрец – каза той. – Затова пък можем да се надяваме, че ще срещнем идеален кавалер.

– Ти си известен като такъв мъдрец, Учителю. Ако не и като нещо повече. – Говорех му, както се говори на владетел.

Но за разлика от повечето видни личности Конфуций не възприемаше себе си безрезервно.

– Онова, за което ме смятат, и онова, което съм, са две различни неща. Подобно на рибата, която е едно нещо във водата и друго нещо в чинията. Учител съм, защото никой не иска да ми възложи делата на държавата. Аз съм като кратуната – окачват ме на стената за украшение, но не ме използват.

В думите му не долових горчивина. Измъкна рибата на суша. Беше костур, доста голям. Ловко го откачи от куката, пусна го в кошничката, приготви нова стръв и отново хвърли въдицата. Всичко това му отне точно толкова време, колкото е нужно на един обикновен човек, за да отговори на въпрос, чийто отговор знае.

Изразих пред Конфуций възхищението си от вещината му като рибар, а той се засмя и рече:

– Не заемам висок пост. Затова пък притежавам много умения.

– Говори се, че херцогът на Гей ти е предложил висок пост.

– Да, но старият херцог. И то преди много години. Неотдавна говорих със сина му. Херцог Дзиен е сериозен човек. Но аз нямам влияние в Гей.

– Това е ясно, Учителю. – Започнах да изпълнявам поръчението на барон Кан. В същото време и рибата започна да кълве.

– Защо да е толкова ясно, почетни гостенино? Конфуций беше един от малцината мъдречи, които задават въпроси, защото наистина искат да научат онова, което не знаят. Мъдреците на този свят обикновено мамат слушателя с внимателно построени въпроси, чиято цел е да изтръгнат отговори, отразяващи собствените им непоколебими възгледи. Това се прави много лесно, както отбеляза и ти, Демокрите, онзи ден, когато накарах Сократ да отговаря на моите въпроси! Сред вечния мрак, в който живея, те чувам как се усмихваш. Е, един ден ще разбереш, че съм прав. Мъдростта не се е родила в Атика, но не е много сигурно дали няма да загине тъкмо тук. – Имах предвид неотдашната война, Учителю, на която ти щеше да се противопоставиш – отвърнах аз.

– Когато войната започна, не бях в Гей. – Конфуций погледна изопнатата ми въдица. – Дърпай по течението, но съвсем лекичко –

посъветва ме той.

Разклатих пръчката, но не толкова лекичко и, естествено, изпуснах рибата.

– Лошо – рече той. – Необходимо е само едно леко движение. Но аз цял живот съм ловил риба в тази река. Познавам течението. Чудя се как някой би могъл да си помисли, че съм подстрекавал хората към война.

Конфуций знаеше точно какви въдици му пускам. Не можеше да бъде измамен. Беше в свои води. Не се и опитах.

– Някои мислят, че си искал началникът на Пи да възвърне херцога на власт – казах му аз направо.

Конфуций кимна и отпусна въдицата.

– Съвсем вярно е, че говорих с началника. Вярно е, че той ми предложи пост. Вярно е, че отказах. Той е авантюрист, не е сериозен човек. – Старецът ме погледна ненадейно. Очите му бяха по-светли, отколкото на повечето китайци. – Вярно е също, че никога няма да има истинско равновесие между небето и земята, докато не възстановим старите церемонии, музиката, обноските, династията. Живеем в лоши времена, защото самите ние не сме добри. Предай това на барон Кан.

Знаеше, че бях изпратен да го шпионирам, но никак не се тревожеше. Всъщност използваше ме като средство за общуване с министър-председателя.

– Какво нещо е добротата, Учителю? – Всеки, който се подчини на ритуалите, е добър.

Над главите ни закръжи рояк мушици.

– Не мърдай – нареди ми той. – Ще отлетят.

Седяхме неподвижни. Мушиците не отлетяха. Започнаха да влизат в устата ми. Но Учителят не ги забелязваше.

– Един кавалер или един владетел, а тези две понятия може и да се покриват – Конфуций отново се Усмихна, като откри предните си зъби, – не трябва да върши нищо в противоречие с ритуала. Трябва да се отнася към всички по един и същ любезен начин. Никога не бива да постъпва с друг човек така, както не би желал да постъпват с него.

– Само че, когато владетелят наказва някого със смърт за извършено престъпление, той несъмнено не би искал да му отвърнат със същото.

– Вероятно човекът, който е наказан със смърт, е нарушил ритуала. Извършил е зло в очите на небето.

– Ами онзи, който служи на родината си по време на война?

Сега и двамата се борехме с мушиците. Той използваше ветрилото си, а аз широкополата си сламена шапка. Най-последно мушиците

започнаха да се оттеглят на групи, като войскови части.

– Войната изисква друг вид ритуали. Но в мирно време владетелят трябва да бъде нащрек и да не допуска четирите грозни неща.

Пак цифри! От мен се очакваше да попитам какви са тези четири грозни неща. Това и сторих. Междувременно отлетя и последната от наистина грозните мушици.

– Те са следните: първо, да прашаш човек на смърт, преди да си го научил кое е добро. Това се нарича зверство. Второ, да изискваш някаква работа да се изпълни в определен срок, без да си предупредил този, който трябва да я изпълни. Това е потисничество. Трето, да даваш неясни заповеди, а да изискваш съвсем точно изпълнение. Това значи да си мъчител. И накрая, да даваш някому неохотно онова, което му принадлежи по право. Това е да си жалък и дребнав.

Едва ли можеше да се отрече грозотата на тези неща, затова замълчах. Той и не очакваше отговор.

– Какво точно разбираш под ритуал, Учителю? Думата „ритуал“ непрекъснато се използва в Китай и означава много повече от обикновен религиозен обред.

– Древните обреди на Чжоу ни пречистват, а жертвоприношенията към предците свързват земята и небето в пълна хармония, стига владетелят да е добър, а обредите да се изпълняват точно.

– Наблюдавах церемониите в чест на предците в Лоян, но да си призная, видяха ми се много объркани.

Още една риба се хвана на въдицата на Конфуций. Бамбуковата пръчка се изви като дъга. Рибата бе тежка, но рибарят имаше лека ръка.

– Човек, който разбира жертвоприношенията към предците, може да се справи с всичко под слънцето със същата лекота, с която аз... ще улова... – Конфуций силно дръпна въдицата нагоре и една тлъста платика прелетя над главите ни. И двамата се засмяхме. Винаги приятно да видиш едно прекрасно изпълнение – ... тази риба! – Конфуций завърши изречението си в мига, в който рибата падна в люляковия храст. Станах и му я донесох.

– Всички церемонии, посветени на предците, са нещо като ловене на риба – ако дръпнеш много силно, ще скъсаш края или ще счупиш пръчката. Дръпнеш ли много леко, ще изпуснеш рибата, а и въдицата.

– Значи, за да си добър, трябва да постъпваш съобразно волята на небето?

– Разбира се – отвърна старецът и прибра последния си рибарски трофей.

– Какво представлява небето? – попитах го аз. Конфуций постави нова стръв. Този път движенията му бяха по-бавни. Не отговори веднага. Първо хвърли въдицата. Забелязах, че дневната луна вече я няма, а слънцето се бе издигнало високо в бялото небе.

– Небето раздава живота и смъртта, добрата и лошата съдба.

Знаеше, че не е отговорил на въпроса ми. Не казах нищо. Той продължи:

– Небето е там, където живее Първият прародител. Когато принася жертва на небето, принасяме жертва нему.

Хванах змиорка. Помислих си, че това същество, което се мъчеше да се изплъзне от ръцете ми, възплащава поведението на Конфуций по въпроса за небето. Учителят говореше неопределено – по простата причина, че сам не вярваше в небето, точно както не вярваше и в така наречения Върховен прародител.

Конфуций беше атеист. Сигурен съм в това. Но вярваше в силата на ритуала и церемонията, създадени от отдавна погребаната династия Чжоу, защото бе привърженик на реда, равновесието и хармонията в човешките дела. И понеже народът вярваше във всевъзможни звездни богове, а управляващата класа – в прекия си произход от поколения божествени прародители, които следят всяка тяхна стъпка от небето, Конфуций се стремеше да използва древните поверия, за да създаде хармонично общество. Въздигаше в култ династията Чжоу, защото – независимо от обаятелните думи, които приписваше на херцог Тан – все пак последният син на небето принадлежеше към Чжоу. Ето защо за създаването на обединено Средно царство бе необходимо да се намери нов син на небето, за предпочитане от същата династия. Но тъй като Конфуций с основание се страхуваше, че може да се появи неподходящ владетел, непрестанно говореше за добродетелите на старата династия. Почти съм убеден, че Конфуций сам бе измислил голяма част от онова, което проповядваше, макар Фан Чъ да се кълнеше, че просто тълкува древните текстове.

– В такъв случай ги тълкува с единствената цел да му послужат при днешните обстоятелства – казах аз на Фан Чъ.

Фан Чъ не виждаше нищо лошо в това. Когато чу шегата на Конфуций за черупката на костенурката, той се намръщи.

– Това е непристойно.

– Защо?

– Изкуството да се предсказва бъдещето произлиза от предците. Те са ни оставили и „Книга на промените“, която Учителят дълбоко

почита.

– И все пак това с костенурката му беше смешно, Фан Чъ се натъжи.

– Не е тайна, че Учителят не се интересува много от предсказанията, поне не толкова, колкото подобава. Дори заявил, че човек сам твори бъдещето си, като следва законите на небето.

– Макар че не вярва в него. Фан Чъ се възмути.

– Ако мислиш така, значи не си го разбрал. Естествено, ти си варварин – добави той с усмивка. – Служиш на този много особен бог, който сътворил злото, за да има оправдание да измъчва останалите си творения.

Не удостоих това богохулство с отговор.

Изглежда, Конфуций бе единственият китаец, който никак не се интересуваше от света на призраците, демоните и духовете. Човек оставаше с впечатлението, че не вярва в тях. Няколко пъти го попитах за това, но не получих задоволителен отговор.

Спомням си, че точно когато се мъчех да откача змиорката от въдицата, рекох:

– Какво ще кажеш за умрелите? Къде живеят те? Има ли съд за тях? Възкръсват ли? Или пък се раждат отново? – Змиорката така се извиваше, че беше невъзможно да извадя кукичката от устата ѝ. – Все пак би трябвало да има някакво достойнство, което ще бъде възнаградено на небето. Ако няма, тогава защо...

– Я ми дай аз да откача рибата – прекъсна ме Учителят и със сръчно движение подхвърли змиорката от въдицата в кошчето. После изтри ръцете си в тревата и отново се обърна към мен: – Добре ли познаваш живота?

– Не съм сигурен дали разбирам какво точно ме питаш. Познавам собствения си живот. Пътувал съм из чужди земи, срещал съм най-различни хора...

– Но не си видял всички племена, всички хора, нали?

– Разбира се, че не съм.

– Тогава, почетни гостенино, щом като още не разбираш живота, как можеш да разбереш смъртта?

– Ти разбираш ли живота, Учителю?

– Естествено, не. Знам някои неща. Обичам да уча. Мъчех се да проумея този свят. Изслушах всички. Отделих настрана онова, което изглежда съмнително, а към останалото подхождах предпазливо.

– Вярваш ли в божественото откровение?

– А какво разбираш под божествено откровение? Разказах му за онова време – когато чух гласа на Премъдрия господ. Описах му прозрението на Питагор, просветлението на Буда, мистичните преживявания на нашите маги – породени от хаомата, разбира се, но все пак истински видения. Старецът слушаше и се усмихваше. Поне така ми се струваше: връхчетата на двата му предни зъба винаги стърчаха навън, поради което лицето му обикновено изразяваше лека насмешка.

Когато свърших, Конфуций изтегли въдицата от водата и старателно я прибра. И аз направих същото, само че не толкова старателно. За миг си помислих, че е забравил за какво говорим. Но когато се изправи – с малко помощ от моя страна, тъй като го боляха ставите, – Учителят съвсем ненадейно каза:

– Слушал съм много истории, подобни на тези, които току-що ми разправи, и те силно ме вълнуваха. До такава степен, че накрая не ми оставаше нищо друго, освен да се заема с медитация. Един ден не ядох, после цяла нощ не спях. Съсредоточих се напълно. И какво мислиш стана?

За пръв път се обърна към мен без официалното „почетни гостенино“. Беше ме приел.

– Не знам, Учителю.

– Нищо. Абсолютно нищо. Умът ми бе свършено празен. Не видях нищо. Не разбрах нищо. Ето защо мисля, че е по-добре човек да изучава осезаемите неща в осезаемия свят.

Вървахме бавно през горичката край олтарите. Всички минавачи познаваха Конфуций и го поздравяваха. Той им отговаряше благо, любезно, съдържано.

При олтарите изневиделица се появи простоват рицар.

– Учителю! – извика той възторжено.

– Дзь-Кун – каза Конфуций. В тона му не долових нищо повече от обикновена вежливост.

– Имам голяма новина!

– Каква е тя?

– Спомняш ли си, когато те попитах съществува ли едно-единствено правило, което може и трябва да се следва от сутрин до вечер, всеки ден?

Конфуций кимна.

– Спомням си, да. Отговорих ти: „Никога не постъпвай с другите така, както не би желал да постъпят с теб!“

– Това беше преди повече от месец и сега, благодарение на теб,

Учителю, нямам желание, повярвай ми, нямам никакво желание да постъпвам с другите така, както не бих искал те да постъпват с мен!

– Скъпи мой – отвърна Конфуций, като потупа Дзъ-Кун по рамото, – още не си го постигнал!

5.

Докладвах на барон Кан. Не знам с какво впечатление остана от моя разказ за първия ми разговор с Конфуций. Слушаше мрачно. После поиска да си спомня всичко казано за бившия началник на Пи, който, изглежда, го интересуваше повече от херцога на Гей.

Когато дръзнах да отбележа, че изобщо не мога да ся представя как човек като Конфуций ще се опита някога да свали властта, барон Кан поклати глава.

– Ти не познаваш този велик човек така, както го познавам аз. Той не одобрява съществуващия ред. Нали чу как се изрази за моя многоуважаван баща, потомствения министър-председател: „Който може да търпи този човек, значи може да търпи всекиго!“ Каза го на всеослушание преди първото си заминаване отук. – Защо баща ти не го е осъдил на смърт?

Баронът описа кръг с ръце.

– Защото е Конфуций. Налага се да търпим лошия му нрав. Освен това знае законите на небето и сме принудени да го почитаме. Но сме принудени и внимателно да го следим.

– Нима този седемдесетгодишен старец може да е опасен, Господарю барон?

– О, да. Анализите на Средното царство са пълни със злонамерени старци, които са се опитвали да направят държавата на пух и прах.

После баронът ми нареди да науча неговите леяри как се претопява желязото. Нареди ми още да се виждам с Конфуций колкото може често и редовно да му докладвам. Получих ежедневен достъп до барона, което означаваше, че мога да посещавам двора му, когато пожелаая. По неизвестна причина така и не ме поканиха на приемите, давани от семейства Мън и Шу. Но в херцогския двор бях винаги добре дошъл.

Получавах скромна заплата, живеех в хубава, макар и студена къща близо до леярната и имах двама слуги и две конкубини. Спокойно може да се каже, че китайките са най-прекрасните жени в света, а и най-изтънчените, когато трябва да доставят удоволствие на мъжете. Силно се

привързах към моите две момичета. Когато Фан Чъ разказа на Конфуций за плътските ми изживявания, Учителят се засмя.

– Цял живот търся човек, чието желание да се извиси нравствено е толкова силно, колкото и половият му нагон – рече той. – Тъкмо си мислех, че в лицето на нашия варварин най-после съм намерил този човек, но доколкото разбирам, трябва да продължа да търся.

Общо взето, по онова време Конфуций не се смееше много. Скоро след завръщането му нещата тръгнаха зле. Бях в двора, когато херцог Ай съобщи официално:

– Моят скъп, любим братовчед, херцогът на Гей, е бил убит.

В разрез с етикета в залата се чу въздишка. Макар да не въздъхна и да не направи нищо непристойно, първият рицар изведнъж преbledня.

Стана ясно, че някакво баронско семейство в Гей бе решило да завземе властта, тъй както семейство Чъ я бе отнело от херцозите на Лу. Приятелят и покровител на Конфуций бил убит пред собствения си семеен храм. Когато херцог Ай свърши словото си, Конфуций в качество то си на първи рицар поиска разрешение да се обърне към владетеля. Разрешиха му.

– Моля да ми бъде простено, че преди да дойда тук, не съм си измил главата и крайниците, както подобава на просител – рече той, – но не знаех, че ще се окажа в такова положение в този страшен ден.

Макар гласът му да потрепваше от напрежение, старецът произнесе убедителна реч, в която посочи, че убийството на законен монарх е предизвикателство към небето и трябва да бъде наказано.

– Всъщност, ако незабавно не се отмъсти за убийството, много вероятно е всички народи да изгубят небесното благоразположение – заключи той.

Отговорът на херцога звучеше тържествено:

– Споделям ужаса на първия рицар от убийството на братовчед ми. Ще направя всичко, каквото мога, за да отмъстя за него. – Херцогът наистина влагаше в думите си ярост, както подобава на човек без власт. – Сега предлагам да поставиш този въпрос пред съвета на Тримата.

Конфуций отиде направо при барон Кан, който му отговори рязко, че никой в Лу не може да направи нищо за убийство, станало в Гей. Конфуций едва сдържаше гнева си. И съзнаваше, че е безсилен.

Същата вечер Фан Чъ дойде на гости в моя дом при леярната. Дока то двете момичета ми поднасяха питки от пържен ориз – в онова следващо време живеехме скромно, – Фан Чъ сподели с мен тревогата си.

– През цялото време от войната насам очаквахме това да се случи –

каза той.

– Убийството на херцога ли имаш предвид?

Фан Чъ кимна.

– Той искаше да възвърне цялата власт на херцог Ай. Но като изгуби войната, изгуби и подкрепата на собствените си барони. И ето, с малко помощ отвън, те го убиха.

– Помощ отвън, така ли?

Изведнъж си спомних думите на барона, че ще последват нови събития.

Фан Чъ вдигна пръст към устните си. Дадох знак на момичетата да се оттеглят. Когато останахме сами, Фан Чъ ми разказа, че барон Кан влязъл в заговор с бароните в Гей. Целта им била да убият херцога. Вече ми беше ясно защо той толкова настояваше да науча какво би направил или би се опитал да направи Конфуций и, още по-важно, до каква степен Чжан Цю и Фан Чъ ще се повлияят от справедливия гняв на Учителя си в случай, че бъде убит владетел, при това негов личен приятел. Барон Кан не без основание живееше в постоянен страх от държавна измяна. По време на властвването му един чиновник се бе провъзгласил за диктатор, началникът на собствения му замък бе въстанал, а и херцог Гей бе нахлул в страната. Баронът наистина бе дълбоко подозрителен човек, но при това положение кой би могъл да го упрекне?

– Помъчих се да го успокоя – казах аз. – Но баронът едва ли гледа на мен много сериозно.

– Не се знае. Ти идеш отвън.

– А кога мислиш, че ще мога да се прибера... там вътре?

Въпреки че дните ми в тази очарователна, макар и малко опасна страна бяха изпълнени с приятни преживявания, често ме измъчваше самота. И днес ясно си спомням какво особено усещане ме обзе една есенна сутрин. Първото момиче ме бе помолило да отида на пазара рано сутринта, за да огледам два скъпи фазана. Спомням си, че утрото бе много студено. Въздухът все още бе напоен с нощната мъгла. Спомням си, че самият пазар беше – и сигурно си остава – приказен. Нощем фургони и каруци с продукти се стичат в града. После изящно подреждат зеленчуците и ядивните корени не според цената, а според цвета, размера и красотата им. В кръгли бъчви държат жива риба – сладководна и морска – както и октоподи, скариди и раци. Продават се екзотични и скъпи деликатеси: мечи лапи, желирани птичи гнезда, хриле от акула, паунов черен дроб, заровени яйца от времето на Жълтия император.

Щом слънцето се покаже над пазара и мъглата започне да се вдига,

търговията навлиза в разгара си. Гледката е наистина прелестна. Когато отивах там, изпитвах радост, бях щастлив, сякаш съм част от нея. Но тази сутрин, докато стоях пред ракитечните кафези, пълни със златисточервени фазани, изведнъж ме обзе самота. Никога не се бях чувствувал толкова далеч от истинския свят. Стоях там, сред хора от чужда раса, чийто език едва разбирах, чиято култура бе съвсем различна от всичко, което познавам. Ако наистина съществуват арийският Дом на дедите или царството на Хадес, убеден съм, че в това пред. дверие на ада човек ще изпита същото вълнение, което изпитвах тогава, докато гледах фазаните с премрежени от сълзи очи. Спомних си онзи пасаж от Омир, в който духът на Ахил тъгува по предишния си живот под слънцето, което никога вече няма да види. В този миг бих предпочел да бъда овчар в планините зад Суза вместо син на небето. Рядко изпадах в подобни състояния на слабост, но болката, която изпитвах в такива мигове, бе много мъчителна. Все още ми се случва да сънувам, че съм на пазара, заобиколен от жълти хора. Опитвам се да избягам, но пътят ми е препречен от кафези с фазани. Фан Чъ ме успокои:

– Ще тръгнем заедно. Скоро. Тази идея допада на барона, в което няма нищо чудно. Та аз открих път до Индия, най-вероятно стария „копирен път“, за който сме чували. Можем да тръгнем още утре, само че...

– Няма пари, така ли? Фан Чъ кимна.

– Положението е по-сериозно, отколкото мислиш. Хазната на Чъ е празна. А херцогската хазна е винаги празна.

– А Мън и Шу?

– И те са зле. Миналогодишната реколта беше лоша. Войната бе катастрофално скъпа, а не спечелихме нищо освен Лан, най-бедния град в Гей.

– Казваш, че тук няма банкери. Но сигурно има богати търговци, които може би ще пожелаят да дадат заем на държавата.

– Не. Нашите богаташи се правят на бедни. Така че никой не дава пари на заем, защото... защото животът тук е толкова несигурен.

Толкова несигурен, колкото където и да било другаде, помислих си аз. Все пак вярно е, че във Вавилон и дори в Магадха имаше дълги периоди на относителен мир и стабилност, благодарение на което бяха станали възможни и сложните банкови операции. Средното царство е много разпокъсано, за да може да се развие някаква по-сложна система за отпускане и получаване на заеми.

– Утре... – Фан Чъ произнесе тази дума мрачно, макар пред него да бяха сервирани „Четиригодишните времена“, блюдо, чието приготвяне

бе отнело на момичетата четири дни и което събужда у човека желание да го съзерцава още четири. – Утре барон Кан ще обяви новите данъци. Ще важат за всички. Никой няма да бъде освободен. Това е единственият начин да измъкнем пари от богатите.

– И да разорите всички останали. Това ми се видя тревожно. Военен данък бе наложен няколко месеца по-рано, за ужас на всички граждани. Тогава Конфуций предупреди правителството, че данъкът е прекалено висок. „Най-лошото е – каза той, – че като взимате толкова много за държавата, намалявате възможностите на хората да създават богатство. Дори разбойниците в горите не взимат от търговеца повече от две трети. Защото и разбойникът има интерес търговецът да преуспява, за да има какво да се краде от него.“ Попитах Фан Чъ дали са се съветвали с Конфуций.

– Не. Барон Кан не желае да изслуша още едно нра-воучение. Чжан Цю ще разлепи съобщението по стените на Дългата съкровищница.

– Надявам се, че баронът знае какво прави.

– Знае какво трябва да направи – отвърна Фан Чъ. Фан Чъ съвсем не бе доволен от случилото се. Освен от негодуванието, което новият данък ще възбуди сред народа, правителството се безпокоеше и от реакцията на Конфуций. Страхопочитанието, което вдъхваше този немощен старец, не преставаше да ме удивлява. Макар никой владетел да не желаше да му даде поста, който иска, нито пък да следва съветите му, било то политически или религиозни, всички държавни служители търсеха благословията му. Все още не мога да проумея как един учен, без политическа власт или богатство, бе успял да си създаде такъв авторитет. Несъмнено небето му бе дало пълномощие, без никой да знае.

В деня, когато новите данъци влязоха в сила, отидох в къщата на Конфуций. Десетина ученици се бяха подредили около Учителя в полукръг, а той седеше облегнат на дървената колона пред входа към вътрешната стая. Старецът, изглежда, имаше болки в гърба, защото притискахе ту едната, ту другата си плешка към твърдата дървена повърхност. Никой не спомена последното данъчно облагане. Възгледите на Конфуций по този въпрос бяха добре известни. Но имахме повод да подхванем разговор за погребения и траур, за умрелите и за онова, което им дължим. Дзь-лу седеше отляво на Учителя. Йен Хуей бе отдясно. В другата част на къщата умираше синът на Конфуций. Смъртта витаеше във въздуха.

– Ясно е, че строгото спазване на траура никога не е излишно – рече Конфуций. – Поне това дължим на паметта на умрелите. Дори бих се

придържал и към древното правило, че човек, който сутринта е ридал на погребение, не бива още същата вечер да извиси глас и да запее.

Макар всички да се съгласиха, че и най-педантичното спазване на погребалните ритуали не е излишно – например, че ако някой е ял чесън или пил вино, не може да извършва жертвоприношение за мъртвите, – имаше известно разногласие по въпроса колко трябва да продължи траурът за родител в сравнение с траура за дете, приятел или съпруга.

– Убеден съм, че една година е напълно достатъчна, когато жалиш за баща – заяви един млад ученик. – Но Учителят настоява, че трябва да се спазва пълният тригодишен траур.

– Не настоявам за нищо, дете мое. Просто се придържам към обичая.

Макар Конфуций да беше благ както винаги, не можех да не забележа, че отправя доста неспокойни погледи към болнавия Йен Хуей.

– А според обичая не трябва ли да преустановиш цялата си всекидневна работа, когато си в траур за баща си?

– Такъв е обичаят – отговори Конфуций.

– И все пак, Учителю, нали ако човек не изпълнява всички религиозни обреди в продължение на три години, обредите ще започнат да отмират. Но ако не изпълнява музика, ще изгуби умението си. Ако не засее нивите си, няма да получи реколта. Ако не сече гората, няма да има дърва за огъня, когато старите изгорят. Не мислиш ли, че да не прави тези полезни неща една година, е повече от достатъчно?

Конфуций отмести погледа си от Йен Хуей към младия ученик.

– След една година траур – попита го той – ще ти бъде ли удобно да ядеш най-хубавия ориз и да носиш дрехи от красив брокат?

– Да, Учителю.

– В такъв случай прави го. Непременно. Помни само – тихият му глас леко се повиши, – че ако истинският кавалер чуе музика по време на траур, та ще дразни слуха му. Хубавото ястие ще му е безвкусно. Удобното легло ще мусе стори каменна постеля. Ето защо за него е лесно е естествено да се въздържа от такива луксове. Но ако ти наистина се чувствуваш добре, като си угаждаш, прави го!

– Знаех, че ще ме разбереш, Учителю. С голямо облекчение ученикът се извини и си отиде. Щом излезе, Конфуций поклати глава.

– Какво безсърдечие! Баштата на този човек умря преди година и той вече иска да прекрати траура. А като дете прекара първите си три години в скута на родителите си. Човек би помислил, че най-малкото, което ще направи, е също толкова време да жали за баща си.

Макар Конфуций да ме насърчаваше, рядко му задавах въпроси в присъствието на други хора. Предпочитах да го разпитвам насаме. Освен това бях установил, че е най-общителен, когато е с въдица в ръка. Тогава дори ми задаваше въпроси и внимателно изслушваше отговорите. Ето защо и за самия мен бе изненада, когато от устата ми се отрони въпрос пред другите ученици. Сигурно ми е подействувало напрежението в обстановката. Синът на Конфуций умираше. Йен Хуей бе болен. Учителят бе толкова разярен от новите данъци, че вероятно предстоеше и разцепление сред учениците му. За да изместя темата на разговора, както и за да науча нещо, попитах:

– Забелязах, че в някои части на Средното царство при смъртта на владетеля биват убивани мъже и жени. Пристойно ли е това в очите на небето, Учителю?

Изведнъж всички впериха погледи в мен. Въпросът ми беше явно непристоен, защото не съществува общество на земята, което да не спазва някой древен обичай, предизвикващ дълбоко смущение у здравомислещия съвременен човек.

Конфуций поклати глава, сякаш да осъди с физическо движение една постъпка, която е принуден най-малкото да обясни, ако не и да оправдае.

– От времето на Жълтия император обичаят изисква, когато умират велики хора, да взимат със себе си верните си слуги. На запад обичаят продължава да се спазва, както сам си видял в Цин. Ние на изток не се придържаме строго към тази традиция. Но то е заради херцог Чжоу, чиито думи по този повод поставят целия въпрос в малко по-друга светлина.

Винаги когато Конфуций споменаваше херцог Чжоу, човек можеше да е почти сигурен, че самият той се готви да разклати някой обичай от името на легендарния основател на Лу, чиито слова, изглежда, никога не противоречаха на собствените му възгледи.

– Тъй като нашите владетели желаят да бъдат обслужвани и в гроба си така, както са били обслужвани в двореца, което само по себе си е благопристойно желание, в пълно съответствие с традицията, обичаят изисква да бъдат умъртвени много мъже и жени, коне и кучета. Това е правилно в известни граници. Граници, които херцог Чжоу така прекрасно осветли, както осветли и всичко останало. Той отбеляза факта, че човешкото тяло бързо се разлага и плътта скоро се превръща в пръст. Не след дълго и най-красивата конкубина, живяла някога на земята, ще изгуби формите си и ще се превърне в обикновена глина. „Когато тези

принесени в жертва мъже и жени се превърнат в глина – казал херцог Чжоу, – те изгубват първоначалния си вид и функция. Затова нека да заменим нетрайната плът с истински глинени статуи, изпечени така, че да траят вечно. И в двата случая великият господар е обграден с глина. Но ако статуите около него са направени от глина, която запазва формите си, неговият дух навеки ще съзерцава верните си слуги.“ Учениците останали доволни. Дали херцог Чжоу е казал някога такова нещо, нямаше значение. Конфуций твърдеше, че го е казал, и това бе достатъчно. Нещомнено нито един интелигентен китаец не би отрекъл, че масовото жертвоприношение на хора е разточително и безсмислено – при това осъдено според Конфуций от династията Чжоу.

– Разбира се – отбеляза Дзъ-лу, – хората от Цин не ценят достатъчно човешкия живот.

– Така е – съгласих се аз. – Всъщност, когато попитах диктатора на Цин защо се чувства задължен да убива толкова много хора за дребни престъпления, той отвърна: „Ако си измиеш хубаво косата, непременно ще изгубиш няколко косъма. Ако изобщо не си миеш главата, ще изгубиш цялата си коса.“

С учудване установих, че повечето присъстващи бяха съгласни с Хуан. Но от друга страна, хората в Средното царство са склонни да одобряват смъртната присъда за престъпления, които у нас се наказват с осакатяване или дори само с бой.

Погребенията, траурът, дължимото към покойниците е тема, от която китайците се вълнуват повече и от нас. Изясних си причината за това едва когато Дзъ-лу ненадейно попита Учителя:

– Знаят ли мъртвите, че се молим за тях? И аз като всички други бях забелязал, че Конфуций ненавижда въпросите, които нямат отговор.

– А не е ли достатъчно, че ние знаем какво правим, когато ги почитаме? – отвърна той.

– Не. – Цзъ-лу бе най-старият и най-ревностен ученик на Конфуций, затова ни най-малко не се притесняваше да противоречи на мъдреца. – Ако призраците и духовете не съществуват, не виждам защо да си правим труда да ги умилостивяваме и да им служим.

– Но ако съществуват – Конфуций се усмихна, – тогава какво?

– Ще трябва да ги почитаме, разбира се, но...

– И тъй като не знаем със сигурност, не е ли по-добре да постъпваме така, както са постъпвали дедите ни?

– Дори и да си прав, разноските по погребението могат да разорят едно семейство – упорствуваше Дзъ-лу. – Трябва да има някакъв друг,

по-разумен начин да се служи и на мъртвите, и на живите.

– Мой стари приятелю, преди да си се научил да служиш правилно на живите, как би могъл да се надяваш, че ще им служиш, когато умрат?

Може би неволно Конфуций извърна очи към Йен Хуей, който го гледаше и се усмихваше. Внезапно под отпуснатата кожа и най-малката подробност по черепа на младежа стана видима.

– Освен това – продължи Конфуций – светът, който има значение, е този свят, светът на живите. Но понеже обичаме и уважаваме хората, които са били преди нас, съблюдаваме обредите, посветени на единството ни о предците. Истинското значение на тези ритуали е трудно-разбираемо, дори и за мъдреца. За народа всичко това е неразбираемо. Той гледа на тези церемонии като на задължение и смята, че чрез тях ще умилостиви някакви страшни призраци, а не е така. Небето е далеч. Човекът е близо. Почитаме мъртвите за благо на живите.

Конфуциевата уклончивост по въпроса за небето винаги ме поразяваше. Канех се да му задам още въпроси, но ни прекъсна влизането на Чжан Цю и Фан Чъ. Те клекнаха в дъното на стаята като закъснели ученици.

Известно време Конфуций гледа втренчено Чжан Цю. После попита:

– Защо закъсняхте?

– Държавни дела, Учителю – отвърна тихо Чжан Цю.

– Макар и да не заемам никакъв пост, ако тази вечер имаше държавни дела, щях да знам.

Последва неловко мълчание.

– Одобряваш ли новите данъци? – попита след малко Конфуций.

– Тази сутрин поставих съобщението за новите данъци на стената на Дългата съкровищница по заповед на барон Кан.

– Това е добре известно.

За пръв път връхчетата на дългите му зъби не се показваха. Старецът така бе стиснал заешката си уста, че лицето му придоби несвойствено суров израз – сякаш бе някой дявол-бог на светлината.

Чжан Цю имаше изнервен и отчаян вид.

– Като управител на семейство Чъ съм длъжен да се подчинявам на министър-председателя.

Конфуций почти изпадна в гняв, доколкото това чувство изобщо му бе познато.

– Във всичко ли?

– Имам задължения, Учителю. А и ти винаги си се придържал към

правилото, че човек трябва да служи на законния си господар.

– Дори и когато той иска от него да извърши светотатство?

Чжан Цю се озадачи.

– Нима това е светотатство, Учителю?

– Да, светотатство. Миналата пролет барон Кан отиде на връх Тай. Принесе нефрит в дар на планинския дух. И тъй като това може да прави само суверенът, извърши светотатство. Ти помагаше ли му при церемониите на връх Тай?

– Да, Учителю.

– Тогава си извършил светотатство. – Конфуций рязко затвори вентилото, което използваше за официални случаи. – Започна ли да събиращ новите данъци?

Чжан Цю кимна, като гледаше в пода.

– Това, което вършиш, е несправедливо. Данъците са прекомерно високи. Хората ще страдат. Трябваше да се опиташ да възпреш барон Кан. Трябваше да го преду-предиш за последиците от действията му. – Предупредих го, че данъците са... че ще предизвикат недоволство.

– Когато владетелят отказва да постъпи справедливо спрямо народа си, неговият служител е длъжен да подаде оставка. Твоят дълг е бил ясен. Трябвало е да напуснеш поста управител на фамилия Чъ.

В стаята всички ахнаха от изненада. Бях свидетел на нещо, което никога не се беше случвало. Конфуций се отрече от свой ученик. При това този ученик бе един от най-влиятелните хора в държавата. Чжан Цю се надигна. Поклони се ниско на Учителя и си отиде. Фан Чъ остана. Конфуций се усмихна мило и смени темата.

Известно време Лу като че ли бе на прага на революцията. Спомних си как реагира Египет на Дариевите военни налози. Винаги има граница, отвъд която не можеш да насилиш хората, и когато владетелят прехвърли тази граница, или трябва да пороби всички, или да намери някакъв хитър начин да отстъпи.

Конфуций стана център на настроените срещу Чъ рицари, които служеха при херцога или при семейства Мън и Шу. Макар да бяха недоволни от данъците, бароните не се осмелиха да се противопоставят на барон Кан. И те като херцог Ай подхвърляха загадъчни забележки. И също като херцог Ай не направиха нищо. Армията на Чъ бе не само силна, но и вярна на диктатора. При това в деня на обявяването на новите данъци барон Кан повиши заплатите на всички свои войници. В трудни времена верността струва скъпо.

През този напрегнат период прекарвах дните си в леярната. Барон

Кан не ме викаше и аз не се появявах в двора. Излишно е да споменавам, че не посещавах Конфуций. Избягвах и херцогския двор, който от край време бе център на недоволство. Всъщност не виждах никой друг освен Фан Чъ, който от време на време ми гостуваше. Той бе единствената ми връзка с опасния дворцов свят.

Фан Чъ обичаше да идва в леярната и да гледа как леят желязото. Гледаше и се възхищаваше. А аз се възхищавах на китайските работници. Никога не съм виждал хора, които толкова бързо усвояват нещо ново. Официално аз ръководех държавното производство на желязо, но след първите няколко месеца имах много малко работа. Леярите вече знаеха всичко, което знаят персийските им събратя. Бях излишен.

Фан Чъ ме посети седмица след въвеждането на данъците. Предадох работата на главния си помощник и излязох от горещата леярна, уморен от ослепителния блясък на разтопен метал. Навън ме обгърна хладината на теменужената привечер и очите ми се премрежиха от едрите, бавно падащи снежинки. Докато вървахме към дома ни, научих последните новини. Оказа се, че барон Кан е овладял положението. Данъците се плащаха и държавата почти не бе застрашена от вътрешни размирици.

– Но Учителят отказва да приеме Чжан Цю. И барон Кан.

Излязохме на улицата на грънчарите Шан. Шан се наричат заварените от Чжоу чернокоси жители, които били завладени от северните племена. Преди нашествието на Чжоу в Средното царство Шан били жреци и администратори, учители по четене и писане. Днес нямат никаква власт. Правят грънци. Но напоследък доста конфуциански рицари произхождат от това племе. Така чернокосите хора постепенно си възвръщат властта и това, както изглежда, става не само тук, а навсякъде по света. Зороастър, Буда, Махавира, дори Питагор съживяват старите религии на доарийския свят и божественият кон на арийците навсякъде малко по малко умира.

– Не е ли опасно за Конфуций да предизвиква барон Кан? – попитах аз.

Стояхме пред грънчарска сергия. Магазините на Шан се осветяват от един-единствен фенер и на неговата светлина жълтите, червените и сините гледжосани грънци припламват като въглени в пещ. Погледнах Фан Чъ – отблясъците играеха по лицето му като пъстроцветна дъга.

Той ми се усмихна.

– Тук е „Чжоу на изток“. Или поне така твърдим. Нищо не заплашва божествения ни мъдрец. Нищо, каквото и да каже.

– Той казва, че не е божествен мъдрец.

– Скромнен е. Най-сигурният признак за божественост. Но е жесток.

Чжан Цю страда.

– Може да сложи край на страданията си, като напусне поста си.

– Няма да го напусне.

– Значи предпочита да страда.

– Предпочита властта пред добротата. Това не е рядко явление. Но освен че иска да има власт, иска да бъде и добър което е вече рядкост. Мисли, че това е възможно. Учителят не е съгласен.

Фан Чъ купи печени кестени. Кестените пареха – първо, докато ги обеля, си изгорих пръстите, а после и езика, През цялото това време меки, лепкави снежинки падаха като ледени перца от унилото сребристо небе върху унилата сребриста земя.

– Трябва да говориш с него – каза Фан Чъ, Устата мубеше пълна с кестени.

– С кого? С Чжан Цю ли?

– С Конфуций. Ти си неутрална фигура, чужденец. Ще те послуша.

– Съмнявам се. Освен това какво да му кажа?

– Ще му кажеш истината. Страната страда, защото няма хармония между владетеля и божествения мъдрец. Е, ако Конфуций приеме Чжан Цю...

Отговорих, че ще направя каквото мога. А между другото попитах още веднъж за заминаването си.

Фан Чъ не ми даде големи надежди.

– Нищо не може да се направи тази година. В хазната все още има недостиг. Но знам, че барон Кан се интересува от пътя за Индия по суша.

– Твоя „копринен път“ ли има предвид?

– Моя „копринен път“. Само че едно такова пътуване е сериозно начинание.

– Остарявам, Фан Чъ.

И до днес свързвам безкрайната самота със сипещ се сняг, с парещи кестени.

– Опитай се да сдобриш барон Кан с Конфуций. Ако успееш да направиш това, ще получиш каквото искаш.

Макар и да не му вярвах, отговорих, че ще направя каквото мога.

Следващият ден бе последен от старата година, затова отидох в семейното светилище на Конфуций. Оказа се, че съм избрал най-неподходящия момент. Първо, обредът на Прогонването бе в разгара си. Мога

да кажа със сигурност, че това е най-шумната церемония в света. Всички тичат насам-натам, свирят с рог, удрят барабани, дрънкат звънци. Поверието гласи, че само чрез вдигане на възможно най-голям шум ще бъдат прогонени злите духове от старата година и така ще се отвори път за добрите духове от новата година. По време на този обред Конфуций обикновено обличаше царедворски дрехи и заставаше на върха на източните стълби към семейното светилище. Чак когато врявата станеше наистина непоносима, той започваше да говори утешително на семейните духове. Предупреждаваше ги да не се плашат и да не се учудват на непоносимия шум. Молеше ги да останат по местата си.

Но за мое учудване Конфуций не бе заел обичайното си място на стълбите пред светилището. Реших, че може да е болен. Забързах към дома му. По-точно, опитвах се да бързам – на всяка крачка ме спираха кълчещи се заклинатели и техните помощници – „лудите“.

Заклинателят ходи от къща на къща и срещу определена сума прогонва злите духове. Придружават го четирима изключително шумни мъже, които се наричат „луди“. Дали тези същества наистина са луди, е без значение. Сигурно е, че се държат колкото е възможно по-комично и поуродливо. На главата и раменете си носят мечка кожа, а в ръце държат шиш и щит. Щом влязат в къщата, „лудите“ с проглушителните си виковете докарват и слугите до лудост, а заклинателят се втурва да обикаля стаите и крещи, наричайки с обидни имена злите духове, обитаващи зимника, стрехите и килерите.

Белосаната фасада на дома на Конфуций бе изпоцапана с минзухаре ножълта боя. Така и не можах да разбера какво е значението на тези петна. Входната врата бе открехната. Влязох. Очаквах да видя някаква религиозна церемония. Но във вестибюла, където бе студено като в гроб, нямаше нито жреци, нито дори ученици.

Докато прекосях предверието, чух, че из къщата се носи ридание. Помислих, че това е заклинателят, и спрях, за да си припомня какво гласи етикетът за такива случаи. Позволено ли бе да се влиза в чужда къща, докато трае обредът на Прогонването?

Помогна ми един ученик, който се бе вмъкнал във вестибюла след мен.

– Синът е умрял – прошепна той. – Трябва да поднесем съболезнованията си на бащата. – И ме поведе навътре.

Конфуций седеше в траурно облекло на просто килимче, облегнат на дървената колона. В стаята имаше доста ученици. Всички изглеждаха по-скоро стъписани, отколкото печални.

Поздравих Учителя, който отговори с обичайната си любезност. И двамата направихме жестовете, предвидени за този най-скръбен случай. Когато коленичих до Дзъ-лу, той прошепна:

– Няма утеха за него!

– Какво би могло да го утеши, когато загубата на първородния син е най-голямата скръб? – отвърнах аз с общоприетия израз.

– Той понесе по-голяма загуба – промълви Дзъ-лу.

Отначало не разбрах какво иска да каже. Според установената представа най-лошото нещо, което може да сполети човек, е да изгуби първородния си син. Присъединих се към припяването. Повтарях молитвите. Произ-насях успокоителните слова. Но Конфуций вече не само изпълняваше ритуалните вопли, а истински плачеше.

Накрая Дзъ-лу се намеси почтително, но твърдо:

– Учителю, ти не проявяваш никаква сдържаност. Не намираш ли, че това е непристойно?

Конфуций спря да плаче. По страните му блестяха сълзи – като следи от охлюви.

– Непристойно? – повтори той.

И преди Дзъ-лу да успее да отговори, зарони нови сълзи. Едновременно с това заговори с изненадващо равен глас:

– Ако нечия смърт заслужава безутешни ридания, това е неговата.

В този миг осъзнах, че Конфуций не вярва в задгробния живот. Когато, следвайки ритуала, говореше за небето като дом на предците, самият той не вярваше, че съществува такова място. И все пак се учудих, че е така сломен от смъртта на един син, който не означаваше много за него. Всъщност синът често бе източник на неудобство за бащата. Неведнъж бе разобличаван, че взема пари от учениците на Конфуций и ги задържа за себе си. Отгоре на всичко беше глупав.

В този миг заговори някакъв старец, когото не бях виждал по-рано:

– Учителю, нека да взема каляската ти, за да направя от нея достоен ковчег на сина си.

Все повече и повече се озадачавах. Кой беше този старец? Кой беше покойният му син? Изведнъж Конфуций спря да плаче.

– Не, приятелю, не мога да ти я дам. Ти си съкрушен, което е естествено. Аз съм не по-малко съкрушен, защото загубих сина си, какъвто и да бе той, а сега загубих и твоя син, най-добрия и най-мъдрия сред всички млади хора.

Чак тогава разбрах, че и Йен Хуей е умрял. Учителят бе получил два удара от... по волята на небето.

Бащата на Йен Хуей започна да вие и досадно да нарежда:

– Тогава не е ли най-важно този блестящ младеж да получи всички възможни почести? Не беше ли той най-мъдрият ученик на най-мъдрия човек?

Конфуций примигна и раздразнението измести скръбта. Противно на общоприетото мнение старите хора менят настроенятия си по-бързо от младите.

– Твоят син бе фиданка, която успях да отгледам, докато разцъфти. Но дървото не живя достатъчно дълго, за да даде плодове.

Конфуций замълча. Въздъхна дълбоко. После заговори с безизразен глас:

– Не мога да разреша каляската ми да се използва за ковчег, понеже, когато погребвах собствения си син – не че искам да сравнявам двамата, – не направих това. Първо, защото щеше да е непристойно, и второ, защото съм първият рицар и като такъв не мога да ходя пеш до гроба. Обичаят ми налага да се возя в колесница. Такъв е законът, значи нямаме избор.

Недоволството му бе очевидно и бащата на Йен Хуей не се осмели да настоява повече. Но Дзъ-лу се осмели:

– Учителю, нали все пак трябва да погребем Йен Хуей с всички възможни церемонии. Можем да намерим подходящо дърво за ковчег, без да те лишаваме от каляката ти. Непременно трябва да отдадем всички почести на Йен Хуей. Дължим това на небето. Дължим го на предците. Дължим го на теб, който си го учил.

Настъпи дълго мълчание. После Конфуций наведе глава и прошепна на себе си:

– Небето открадна от мен онова, което бе мое. Едва бе изречено това богохулство, и небето отговори.

Един заклинател се втурна в стаята, последван от четиримата „луди“. Докато танцуваха наоколо, дрънкаха със звънци, удряха барабаните си и крещяха обиди към всички зли духове от старата година, Конфуций се измъкна от стаята. А аз забързано се отправих през града към двореца Чъ.

Открих Фан Чъ в онази част на двореца, която отговаря на втората стая на канцеларията у нас. Тук държавните дела ежедневно се извършват от светлокожите ри-цари Чжоу и чернокосите кавалери Шан. Така и не разбрах колко от тези чиновници са конфуцианци. Подозирам, че бяха мнозинство.

Фан Чъ вече бе чул за случилото се.

– Това е много печално, разбира се. Йен Хуей беше забележителен човек. Ще ни липсва на всички.

– А синът?

Фан Чъ направи неопределен жест.

– Ако не друго, тази скръб ще ни даде време да отидем.

Чжан Цю се присъедини към нас. Изглеждаше изтощен, но въпреки това ме поздрави точно както се полага на почетен гост. И той бе чул новините.

– Да можем да отида при него. Знам, че страда. Какво каза той?

Повторих думите на Конфуций за небето. Чжан Цю поклати глава.

– Това е непристойно, както сам той ще признае, когато болката премине.

– Преди години – каза Фан Чъ – в никакъв случай не би изрекъл такова нещо, колкото и съкрушен да е от волята на небето.

Чжан Цю, както и Фан Чъ явно повече се разстроиха от думите, изплъзнали се неочаквано от устата на Конфуций, отколкото от смъртта на съвършения Йен Хуей.

– Ще присъствуваш ли на погребението? – попитах Чжан Цю.

– Разбира се. Ще бъде нещо грандиозно. Бащата се е погрижил за това.

Учудих се.

– Но Учителят каза, че церемониите за Йен Хуей трябва да бъдат също толкова скромни, колкото са били за сина му.

– Очаква го разочарование – отвърна Чжан Цю с безизразен глас. – Вече видях скиците. Бащата ми ги показа тази сутрин. Почетни гостенино. – Той ме докосна леко по ръката с показалеца си, което бе жест на доверие. – Както знаеш, не съм желан в къщата на Учителя. Независимо от това наложително е да го видя колкото може по-скоро.

– Той ще бъде в траур най-малко три месеца – каза Фан Чъ. – И никой няма да може да разговаря с него по... други въпроси.

– Ще трябва да намерим начин. – Показалецът му отново докосна ръката ми, леко като пеперуда. – Ти си варварин. Ти си жрец. Ти си му интересен. Но преди всичко никога не си го ядосал или подразнил с нещо. Ако искаш да ни направиш добро, имам предвид на страната, а не само на семейството, на което служи, помъчи се да уредиш среща между него и барон Кан.

– Но нали баронът може да го повика? Като първи рицар той е длъжен да отиде.

– Но като божествен мъдрец не може да бъде повикан.

– Той отрича... – започнах аз.

– В Средното царство – прекъсна ме Чжан Цю – той е божествен мъдрец. Настойчивостта, с която отрича своята божественост, само доказва, че наистина е това, което сме убедени, че е. Барон Кан има нужда от Конфуций.

Чжан Цю ме погледна в очите, което често е признак, че човек лъже. Но управителят нямаше причина да ме лъже.

– Имаме много, много неприятности.

– С данъците ли?

Чжан Цю кимна.

– Те са прекомерни. Но без тях не можем да плащаме на армията. Без армията...

Чжан Цю се обърна към Фан Чъ, който ме осведоми каква е най-новата заплаха за държавата:

– До замъка Пи има една свещена местност, наречена Чуан-юй. Самият херцог Тан ѝ е дал автономия. Макар да се намира в границите на Лу, това място винаги е било независимо. Крепостта Чуан-юй е почти толкова величествена, колкото и замъкът Пи.

Започнах да разбирам.

– Значи бившият управител на Пи...

– Той... подстрекава Чуан-юй. – Жизнерадостната усмивка, озарила лицето на Фан Чъ, противоречеше на напрежението в гласа му. – Много скоро ще се наложи да се справяме с още едно въстание.

– Барон Кан иска да разруши крепостта. – Чжан Цю опипваше отличителните знаци на колана си. – „Ако ние не го направим сега, ще трябва да го направи синът ми или внукът ми – казва той. – Не можем да позволим такава силна крепост да остане в ръцете на врага ни. Естествено, Конфуций ще се противопостави на нападение срещу това свещено място, както би се противопоставил на нападение срещу всяко свещено място.“

Чжан Цю ме погледна за втори път. Испитах силно безпокойство. Ако не за друго, то защото подобно на много рицари Цжоу и той имаше жълти очи – очи на тигър.

– Като министри на барона ние сме съгласни с него. Като ученици на Конфуций не сме съгласни – добави той.

– Наистина ли мислите, че някой може да убеди Конфуций да извърши нещо толкова... непристойно?

Разбирах дилемата им и не виждах изход.

– Трябва да опитаме. – Фан Чъ се усмихна. – Ти трябва да опиташ.

Кажи му, че ще му бъде предложен висок пост. В противен случай...

– В противен случай баронът и без това ще срине замъка – казах аз.

– Да – потвърди Чжан Цю. – Но аз не се тревожа толкова за замъка, колкото за последните дни на Конфуций. Години наред се стремяхме към една цел: да дадем власт на божествения мъдрец, за да може той да оправи нещата.

– А сега казваш, че може да дойде на власт само ако позволи на барона да извърши нещо нередно – отвърнал рязко аз.

Чжан Цю бързо премина в нападение:

– Основателно или не, баронът мисли, че когато се е свързал с коварния началник на Пи, Конфуций е действувал за свалянето на Чъ. Основателно или не, тон мисли, че неотдавнашната война е била подбудена от Конфуций. Основателно или не, мисли, че един ден Конфуций може да използва престижа си в Средното царство, за да се провъзгласи за син на небето.

– Ако само едно от тези неща е вярно – казах аз, като не пропуснах да подкрепя думите си с приетата дворцова усмивка, – вашият божествен мъдрец се е провинил в държавна измяна.

– Да – отговори Чжан Цю без усмивка. – За щастие спечелихме войната и нашият стар враг, херцогът на Гей, е мъртъв.

Чак тогава разбрах каква е била крайната цел на заговора.

– Барон Кан... – Щях да кажа „е убил херцога“, но реших да проявя известно благородумие. – Барон Кан е успял да спаси държавата – довърших вяло. Фан Чъ кимна.

– Сега остава да се направи само едно: да се изкоренят бунтовниците в Чуан-юй. След това можем да спим спокойно. И тъй като бунтовниците в Чуан-юй са последната надежда за враговете на барона, тяхната крепост е единствената пречка между нас и пълния мир.

– Но първо Учителят трябва да се съгласи да бъде разрушена.

– И да се съгласи, и да не се съгласи, стените на Чуан-юй ще паднат. Но ако той искрено даде съгласието си, мечтата на десет хиляди мъдри мъже ще се сбъдне. Конфуций ще бъде поканен да ръководи държавата. Винаги е повтарял: „Дайте ми три години и ще оправи нещата.“ Тъй че, преди да е станало късно, искам той да разполага с тези три години. Всички го искаме.

До края не успях да разбера Чжан Цю. Бях убеден, че е предан на Учителя. Та нали бе доказал верността си, когато няколко години по-рано бе отишъл на изгнание с Конфуций? От друга страна, Чжан Цю бе не по-малко верен и на барон Кан. Надяваше се да изгради мост между...

да, между небето и земята, а при положение че аз помогна за изграждането на този мост, щеше да уреди и заминаването ми. До това споразумение стигнахме в двореца Чъ онази вечер в края на мрачния ден, в който Конфуций упрекна небето за смъртта на Йен Хуей.

Докато Фан Чъ ме изпращаше до преддверието на двореца Чъ, аз разсъждавах върху безсърдечния начин, по който се бе отнесъл Конфуций към бащата на Йен Хуей. Защо Йен Хуей да не бъде изпратен с подобавашо погребение? И защо Конфуций да не наруши обичая и да не отиде пеш вместо с колесница?

– Струва ми се, че не си схванал същността на най-мъдрия човек, живял някога на земята – отговори Фан Чъ.

– И как бих могъл, след като самият аз съвсем не съм мъдър?

Направих всички обичайни жестове на смирение.

– За Конфуций само нравствеността има значение в живота. Това означава, че щом личното желание или интерес противоречи на правилната постъпка, то това желание или интерес трябва да отстъпи. Като човек той иска да почете Йен Хуей. Но като привърженик на правилното не може да извърши постъпка, противоречаща на поведението, което смята за правилно.

– И затова на бедния Йен Хуей е отредено бедно погребение.

– Да. Всеки има определени задължения към суверена, родителите, приятелите, човешкия род. Но тези задължения понякога си противоречат. Очевидно дългът към суверена стои над дълга към приятеля. Разбира се, има най-различни двусмислени положения. За Конфуций нашият законен суверен е херцог Ай. За нас това е барон Кан. В известен смисъл Конфуций е прав. В известен смисъл ние. Нито той ще отстъпи, нито пък ние можем да отстъпим. Оттам идва бедата.

– А кой в последна сметка определя кое е правилно?

Стигнахме до парадния вход на двореца.

– Небето, почетни гостенино.

– Какво е небето, заместник-управителю Фан Чъ?

Приятелят ми се усмихна.

– Небето е това, което е правилно.

И двамата се разсмяхме.

Мисля, че на практика конфуцианците са атеисти. Те не вярват нито в задгробния живот, нито в Страшния съд. Не се интересуват нито как е бил сътворен този свят, нито с каква цел. Вместо това се държат, като че ли този живот е всичко, което съществува, и да се изживее правилно, е единственото нещо, което има значение. За тях „небето“ е

просто дума, с която описват правилното поведение. И понеже простолюдието отнася всичко непостижимо за разума към небето – понятие толкова старо, колкото и самите китайци, – Конфуций умело го бе използвал, за да придаде божествен авторитет на предписанията си за поведението на хората един към друг. А пък за да въздейства на образованите както от Чжоу, така и от Шан, той се бе потрудил да стане най-образованият човек в Средното царство. Затова нямаше текст от книгите на Чжоу, който той да не може да цитира в своя полза, Но независимо от силната ми неприязън към атеизма и раздражението ми към много от строгите конфуциански норми, никога не съм срещал друг човек с такава ясна представа как трябва да се вършат личните и обществените дела. Дори Демокрит намира за интересен моя несъмнено неточен спомен за неговите думи. Ако човек е решил да изхвърли от съзнанието си създателя на всички неща, то-гава е добре да го замени с много точна представа за това какво се разбира под доброта в човешките отношения.

6.

Положих всички усилия да помира мъдрец, комуто бе крив светът, и диктатора, изпълнен с подозрение към него. Отначало няха голям успех. Първо, защото Конфуций бе все още в траур за сина си и за Йен Хуей. Второ, неговото собствено здраве се влошаваше. Независимо от всичко той продължаваше учителската си дейност. Освен това му се искаше да напише историята на Лу.

– Мисля си дали няма да е полезно да покажа как и защо десет поколения херцози са лишени от власт – сподели той с мен.

Попитах го каква според него е главната причина за упадък на херцогската власт и възхода на потомствените министри.

– Това започнало, когато първите херцози предоставили на аристокрацията събирането на данъци. – В анализите си Конфуций бе винаги обективен. – С течение на времето благородниците започнали да задържат данъците за себе си, а всеки знае, че който владее хазната, владее и държавата. Известно е също, че никоя династия не трае повече от десет поколения. Известно е и че когато властта премине в ръцете на бароните – на лицето на стареца се появи заешката усмивка, – те рядко я задържат за повече от пет поколения. Струва ми се, че днес, след като са били на власт пет поколения наред, Чъ, Мън и Шу вече далеч не са онава, което са били.

Не се осмелявах да уговарям Конфуций направо. Опитвах се да действам чрез Дзъ-лу, защото единствено той говореше пред Конфуций онова, което мисли.

– Всъщност ако не го бях спрял тогава – каза ми Дзъ-лу, – щеше да се съюзи с началника на Пи. Повярва на този негодник и на обещанието му, че ще създаде „Чжоу на изток“. Предупредих Конфуций, че ще е глупак, ако поддържа каквито и да било връзки с началника. Ако един ден се установи „Чжоу на изток“, това ще стане естествено и ще се дължи на Учителя, тъй като той обясни на всички, че такова нещо е не само желателно, но и възможно.

Бях успял да убедя Дзъ-лу, че е дошло време Конфуций да се помири с барон Кан.

– Недей да се тревожиш – каза Дзъ-лу. – Аз ще се справя с него.

След дълги преговори Конфуций прие поканата да посети барона в неговата така наречена горска колиба. В един слънчев летен ден, придружени от рота войници, напуснахме града във фургон, теглен от четири коня.

– Надявам се, че няма да има нищо против, ако го приема в старата ловна хижа на баща ми – ми бе казал баронът, когато уточнявахме последните подробности. – Дано скромната обстановка да попадне на чувството му за мярка. А ти, Кир Спитама, почетни гостенино – добави той. – ни направи услуга, която няма да забравим скоро. – Както обикновено яйцевидното му лице не издаваше никакви чувства.

Пътуването през гората бе приятно. Над главите ни кръжаха всевъзможни птици, току-що прелетели от далечния юг. Дърветата скоро се бяха разлистили, а дивите цветя изпълваха въздуха с онези нежни ухания, които винаги ме карат неудържимо да кихам.

Вечерта ядохме превъзходни ястия от дивеч и току-що уловена риба. Спахме в палатки. Не видях нито дракони, нито демони, нито разбойници. Затова пък на другата сутрин срещнахме самотен отшелник-мъдрец – като повечето самотни отшелници-мъдрецци, той не спираше да говори. Изглежда, нищо не развързва езика повече от обета за мълчание. Косата и брадата на този човек не бяха мити от години. Живееше в една хралупа недалеч от горската пътека, поради което бе добре познат на пътниците в този край. Скачаше насам-натам като индийска маймуна и се присмиваше на непознатите. Приятно му бе да сравнява простото съвършенство на живота си със светската суета на всички останали. Китайските отшелници-мъдрецци са не по-малко отегчителни от своите събратя в Гангската равнина. За щастие все още не са толкова

многобройни.

– А, Учителю Кун! – поздрави той Конфуций, който бе слязъл от колесницата, за да се облекчи благовъзпитано в черничевата горичка.

Конфуций отвърна учтиво на поздрава.

– Каж ми, Учителю Кун, съществува ли по-голямо престъпление от това да имаш твърде много желания?

– Да имаш само едно лошо желание, е престъпление.

Конфуций говореше благо. Свикнал бе с обидите на отшелниците. И те като Буда искаха да отхвърлят света, който той желаше само да подобри. Те се бяха оттеглили от този свят, а той – не.

– Има ли по-голяма беда от непостоянството?

– Да си недоволен от ролята, която ти се полага в живота, може да се нарече беда.

Отшелникът-мъдрец никак не остана доволен от буквалните отговори на реторичните си въпроси.

– Има ли по-голямо нещастие от алчността?

– Не зависи ли това от предмета ѝ? Да си алчен за онова, което е добро, едва ли е нещастие в очите на небето.

– Знаеш ли що е небе?

– За теб, който следваш Учителя Ли – Конфуций явно познаваше неприятеля си, – то е Пътят, който не може да бъде описан с думи. И от уважение към Учителя Ли, няма да го описвам с думи.

Отшелникът-мъдрец не остана възхитен и от този отговор.

– Учителю Кун, нали ти вярваш в първостепенната важност на жертвоприношението за предците, тъй както го изпълнява синът на небето?

– Съвсем вярно.

– Но вече няма син на небето!

– Имало е. И ще има. Междувременно жертвоприношението за предците продължава да се извършва, макар и несвършено в отсъствието на Самотния.

– Какъв е смисълът на жертвоприношението за предците?

За мое учудване Конфуций се стъписа. Вероятно това, което чу, бе за него най-рядкото нещо на тази стара земя – нов въпрос.

– Какъв е смисълът на жертвоприношението за предците ли? – повтори той.

– Да. Как е започнало? Какво означава? Обясни ми, Учителю Кун.

– Не мога. – Конфуций изглежда дивака така, сякаш онзи бе отсечено дърво, случайно препречило пътя му. – Човек, който наистина разбира жертвоприношението, може да се справи с всички неща под небето ей

така. – И Конфуций опря показалеца на дясната си ръка върху разтворената длан на лявата.

– Щом като не разбираш най-важното от нашите жертвоприношения, как знаеш каква е волята на небето?

– Аз просто предавам мъдростта на предците. Нищо повече.

Конфуций се опита да заобиколи изпречилото се на пътя му дърво. Но отшелникът-мъдрец явно нямаше намерение да го пусне. Той понечи да хване Учителя за лакътя.

– Това е непристойно – каза Фан Чъ, като отмести протегнатата му ръка.

Докато Конфуций се настаняваше в колесницата, лицето на дивака изразяваше по-скоро омраза, отколкото хладнокръвната пасивност, която поклонниците на неизменното проповядват.

Не издържах на изкушението и го подразних.

– Как се е появило всичко това? – попитах. – Кой е създал вселената?

За миг реших, че дивакът не ме е чул. Изобщо не ме погледна. Погледът му бе вперен в изкривения гръб на Конфуций. Но тъкмо се канех да си тръгна, и той каза или, не знам, може би цитира:

– Духът на долината никога не умира. Нарича се тайнствена жена. Вратата към тайнствената жена се нарича корен на небето и земята. Той се намира в нас през цялото време. Колкото и да черпиш от него, той не пресъхва.

– Означава ли това, че сме произлезли от водите на някаква първоначална утроба?

Въпросът ми остана без отговор. Вместо това отшелникът изкрещя към Конфуций:

– Учителю Кун, ти вярваш ли, че на злото трябва да се отплаща с добро?

Конфуций не го погледна, но все пак отговори:

– Ако отвръщаш на злото с добро, тогава кажи ми, как ще отвърнеш на доброто? Със зло ли?

Бях вече в колесницата. Чух как Конфуций измърмори под носа си: „Човекът е слабоумен.“

– Като Учителя Ли – каза Дзъ-лу.

– Не – намръщи се Конфуций. – Учителят Ли е хитър. Той е лош. Твърди, че щом обредите в чест на предците са изгубили смисъла си, верността и добросъвестността са на изчезване и започва безредието. Според мен той проповядва едно наистина безредно учение!

Струва ми се, че през живота си не съм виждал по-красиво жилище от горската колиба на бащата на барон Кан. Учудих се, че спътниците ми също за пръв път посещават това имение, което старият диктатор си бе построил на петдесетина мили от столицата.

В средата на широка горска поляна бяха изградени тераси, така че, като се изкачва човек към най-високия павилион, изпитва чувството, че плува над някакво зелено море, оградено на юг с верига от виолетови острови планини, покрити с вечен сняг.

В подножието на най-ниската тераса ни посрещна дворцовият управител, който ни съпроводи до върха. „Горската колиба“ се състои от зали, помещения, галерии и павилиони, построени на четири изкуствени тераси, и е заобиколена с прекрасни градини. Където и да застанеш – вътре или вън, – виждаш все небе, цветя, дървета. И градините, и дворецът са дело на архитекти от Чу – южна страна на река Янцзъ, прочута из цялото Средно царство с красивите си сгради, градини, жени и... дракони, както за свой ужас бе установил херцог Шъ.

Декоративни езерца отразяваха прозрачното сияние на ясното обедно небе. Светлозелени водорасли на повърхността на езерцата приличаха на изящна мрежа, в която са хванати цветовете на лотосите. На брега цъфтяха жълти орхидеи, които напомняха разтворили криле пеперуди. Градинската прислуга бе облечена в леопардови кожи. Не знам защо. Знаем само, че гледката бе не само необикновена, но и загадъчно красива – както ми обясниха, много характерна за градините на Чу.

На най-горната тераса имаше двуетажна постройка, изградена от полиран до блясък червен камък. С учтиви гърчове дворцовият управител ни въведе в зала, заемаща от край до край постройката. Всички бяхме поразени от красотата на тази зала, подредена с изтънчен вкус – всички с изключение на Конфуций. Той изглеждаше по-мрачен от всякога.

Полираният до блясък сиво-зелен камък на вътрешната облицовка ярко контрастираше с червената фасада. В центъра на сградата се издигаше огромна колона от черен мрамор, обработен така, че да наподобява дърво. Колоната поддържаше тавана, чиито радиални греди от тиково дърво приличаха на отрупани с всевъзможни позлатени плодове клони.

Точно срещу главната врата бе спусната завеса, която скриваше същинския вход към двореца. Докато се оглеждахме омаяни, невидими ръце или въжета дръпнаха завесата и откриха барон Кан. Домакинът ни бе облечен просто, но според правилата. Той поздрави Конфуций пак според правилата, но не дотам просто – киманията с глава, кършенето

на рамене и въздишките нямаха край. Явно беше, че предстои изключително тържествен, много официален и важен случай.

Щом Конфуций даде всички полагащи се по правилата отговори, баронът ни въведе в дълга галерия с изглед към няколко стъпаловидни градини. Тук десетина изумително красиви момичета от Чу ни поднесоха разкошен обед. Тези момичета са неделима част ако не от архитектурата, то от обзавеждането и всички ние бяхме заслепени, с изключение на Конфуций. Той седеше на почетното мя-сто и педантично правеше изискващите се по правилата забележки. Но погледът му избягваше прислугата. Никой от нас не бе предполагал, че някъде в Лу може да съществува такъв разкош. Макар дворецът на Чъ в столицата да бе голям, той се отличаваше със строга сдържаност, подходяща за един административен център на обедняла държава. По известни само нему причини диктаторът се решил да ни покаже една страна от своя живот, която малцина са имали честта да видят. Бяхме поразени, точно както бе очаквал от нас. Конфуций бе ужасен. Дали баронът не бе очаквал и това? Не мога да кажа със сигурност.

Обедът беше много вкусен и доста прекалихме с виното, което имаше цвят на малахит и вкус на мед. Междувременно ни поднасяха блюдо след блюдо по южняшки обичай. Това означава, че горчиви ястия се редуват със солени, след това кисели, след това люти и накрая сладки. Помня, че имаше варена костенурка, гъска с кисел сос, задушена патица, печено яре със сос от сладки картофи, сушено месо от жерав с кисели репички ... и прочутата горчиво-кисела супа от У.

С изключение на барон Кан и Конфуций всички се натъкпахме по най-отвратителен начин. Мъдрецът и диктаторът ядоха умерено и не пиеха, а отпиваха виното на малки глътки.

В паузите между отделните блюда млади момичета от Шън изпълняваха прелъстителни танци под звуците на цитра, тръби, камбани и барабани. После една прелестна красавица от У изпя няколко любовни песни, прекрасни старинни песни, които дори Конфуций бе принуден да похвали. Общо взето, той ненавиждаше всяка музика, композирана след времето на Чжоу. Спомням си откъслечно разговора, останал в паметта ми заедно с блясъка и аромата на чудесния ден, ястията музиката, жените. По време на вечерята баронът се обърна към Конфуций:

– Кажи ми, Учителю, кой от твоите ученици най-много обича знанието?

– Този, който умря, Министър-председателю. За нещастие Йен Хуей живя малко – отвърна Конфуций, изгледа строго присъстващите

свои ученици и добави: – Сега няма кой да заеме мястото му.

Баронът се усмихна.

– Естествено, ти най-добре преценяваш, Учителю. Все пак бих казал, че Дзъ-лу е мъдър.

– Така ли? – Конфуций оголи предните си зъби.

– Мисля също, че е подходящ за държавен пост. Съгласен ли си с това, Учителю?

По този начин – не кой знае колко деликатно – баронът започна да подкупва Конфуций.

– Дзъ-лу работи добре – отвърна Учителят. – Ето защо би трябвало да заема някакъв пост.

Дзъ-лу прояви благоприличие, като си даде вид, че е смутен.

– Какво ще кажеш за Чжан Цю?

– Той е гъвкав – каза Конфуций без колебание. – И това ти е известно, защото той вече заема пост.

– А Фан Чъ?

– Умее да върши работа, както също ти е известно. Пиршеството вече не доставяше удоволствие на Чжан

Цю и Фан Чъ, а баронът се забавляваше за тяхна сметка. Освен това по някакъв неразбираем за останалите начин баронът намираще общ език с Конфуций.

– Твоите ученици ми служат добре, Учителю.

– Да можеше и на доброто да се служи така добре, Министър-председателю!

Баронът предпочете да остави хапливата забележка без отговор.

– Каж ми, Учителю, кой е най-добрият начин да направиш един народ почителен и верен?

– Имаш предвид друг начин, не като му даваш пример, така ли?

Изведнъж разбрах, че Конфуций не само е обладан от надигащ се гняв, но и че няколкото хапки, които бе погълнал, започват да дразнят стомаха му. Баронът слушаше внимателно, сякаш Конфуций още не бе отговорил нищо.

– Уважавай достойнството на хората. – Конфуций се намръщи и се оригна. – Тогава и те ще те уважават.

Повишавай онези държавни служители, които са достойни, а недостойните обучавай!

– Колко вярно и колко прекрасно казано! – възкликна баронът с престорено възхищение, сякаш за пръв път чува такова нещо.

– Радвам се, че мислиш така. – Конфуций бе по-раздразнен от

всякога. – Без съмнение, никога не трябва да се прави обратното. – А какво имаш предвид под „обратното“?

– Не се опитвай да учиш достойните. Не повишавай недостойните.

За щастие разговорът бе прекъснат, за да чуем една скръбна балада от Цай. Но когато тя свърши, баронът възобнови своите почтителни и същевременно предизвикателни въпроси.

– Както знаеш, Учителю, от времето, когато ти така отлично служеше като заместник-министър на полицията, престъпността страшно нарасна. Какво би направил, за да спреш тази епидемия от беззаконие?

– Ако хората не бяха алчни, Министър-председателю, нямаше да се намери човек, когото би могъл да накараш да ограби някого. По проста причина, че нямаше да има какво да се краде.

Баронът не обърна внимание на тази... необузданост. Няма друга дума, с която да се опише реакцията на Учителя. Конфуций явно бе дълбоко възмутен от цялата пищност, с която баронът намираще за уместно да парадира, докато в същото време държавата тънеше в нищета.

– И все пак лошо е да се краде, Учителю. А тези от нас, които управляват... как да постъпваме, за да принудим народа да се подчинява на закона?

– Ако сам ти вървиш по честния път, кой би тръгнал по нечестния?

По това време всички бяхме много притеснени, а и доста пияни. Но баронът не показва признаци на огорчение.

– Аз вярвам, Учителю, че всеки от нас е поел този път, който на него му се струва честен. Що се отнася до онези, които предпочитат нечестния... кажи, какво да прави владетелят с тях? Да ги убива ли?

– Предполага се, че ти си владетел, Министър-председателю, а не касапин. Ако искрено желаеш доброто, и хората ще го желаят... Благородникът е като вятъра, а народът – като тревата. Щом вятърът задуха над поляната, тревата се превива.

Конфуций бе успял да възвърне обичайната си ведрост.

Баронът кимна. Останах с впечатление, че следи думите на Учителя много внимателно. И все пак с каква цел? За да го обвини в държавна измяна? Чувствувах се много неловко. Всички се чувствуваха така с изключение на Конфуций, чийто ум, за разлика от стомаха му, в момента не изпитваше затруднения.

– Но народът разбира ли поведението на благородника?

– Не. Но чрез добрия пример може да бъде накаран да го следва.

– Разбирам.

Баронът започна да хълца, което китайците разглеждат като

външна проява на вътрешна мъдрост. Дори Конфуций вече нямаше толкова строг вид, тъй като бе установил, че противникът му го слуша внимателно.

– Кажете ми, Учителю, възможно ли е владетел, който не следва този път, да донесе мир и благоденствие на народа си?

– Не, Министър-председателю. Не е възможно.

– А какво ще кажеш тогава за покойния херцог на Вей? Такъв порочен човек! Той се бе оставил да бъде манипулиран от своята конкубина, жена, която, струва ми се, ти веднъж си посетил.

При тази особено неприятна саркастична забележка Конфуций свъси вежди.

– Ако някога съм постъпил лошо, моля се на небето да ми прости.

– Сигурен съм, че ти е простило. Но обясни ми, защо небето не наказва този порочен човек? Той доживя до дълбока старост и умря богат и доволен преди десет години.

– Покойният херцог сметна за уместно да се възползува от услугите на най-добрия външен министър, най-благочестивия жрец и най-способния пълководец в Средното царство. Това бе тайната на успеха му. В избора на служителите си той следваше законите на небето. Това е качество, което се среща рядко – добави Конфуций и изглежда втрещено диктатора.

– Смя да отбележа, че малко владетели са имали щастието да разполагат с такива способни и добродетелни служители, с каквито разполагаше покойният порочен херцог – отвърна иронично баронът.

– Смя да отбележа, че малко владетели са притежавали дарбата да разпознават добрите и добродетелните – заяви Конфуций с възхитително и убийствено спокойствие.

Всички бяхме доста изнервени с изключение на Учителя и диктатора. На тях този двубой, изглежда, им доставяше удоволствие.

– Кога е добро едно управление, Учителю? – Когато тези, които са наблизо, го одобряват, а онези, които са далеч, се приближават.

– Тогава ни прави чест, че ти, който беше далеч, сега си се приближил. – Това бе наистина ловък ход. – Молим се на небето твоео участие сред нас да означава одобрение на политиката ни.

Конфуций отправи към министър-председателя твърде нелюбезен поглед, а после прибегна към един от своите банални и доста лукави отговори:

– Който не заема пост в държавата, не обсъжда политиката ѝ.

– Твоите... „деца“ заемат високо положение. – Баронът посочи

Чжан Цю и Фан Чъ. – Те ни помагат да издаваме добри закони, разумни заповеди...

В този миг Конфуций си позволи да прекъсне диктатора:

– Министър-председателю, ако настояваш да управляваш хората със закони, разпоредби, декрети и наказания, те просто ще ти се изплъзват и ще правят каквото си знаят. Но ако управляваш с морална сила и личен пример, те сами ще дойдат при теб. Ще бъдат добри.

– Какво, Учителю, е доброта?

– Тя е онова поведение, което небето ни е повелило да следваме и което следват божествените мъдреци.

– И понеже ти самият си божествен мъдрец...

– Не! Аз не съм божествен мъдрец. Аз съм несъвършен. В най-добрия случай съм само кавалер. В най-добрия случай съм само с един крак на правия път. Господарю барон, добротата е признание на сходството във всички неща и дори този, който само се е насочил към добротата, ще осъзнае това сходство и ще открие, че не е в състояние да мрази никого.

– И лошия ли?

– Особено лошия. Да се стремиш към справедливост, е мисия за цял живот. Всъщност основната черта на истинския кавалер е праведността, която той постига чрез ритуала, като смирено си я постави за цел и добросъвестно я довежда докрай. Ясно е, че придобиването на богатство и власт чрез несправедни средства е толкова далеч от идеала на кавалера, колкото плаващите в небето облаци.

По несправедност баронът не отстъпваше на повечето владетели. Той обаче сведе глава, сякаш се прекланя.

– И все пак в какво се състои праведността за смирения слуга на държавата? – попита той, свел очи към коприненото килимче, върху което седеше.

– Ако още не си го разбрал, не мога да ти го обясня. – Конфуций седеше с изпънати назад рамене. – Но тъй като съм сигурен, че дълбоко в корема си и ти като всеки кавалер знаеш кое е правилно, ще ти припомня, че праведността включва две неща: уважение и вяност към другите.

– Какво да правя, Учителю, за да уважавам другите?

– Да не постъпваш с тях така, както не би искал да постъпват с теб. Това е просто. Що се отнася до верността, нея дължиш на суверена си, ако е праведен. Ако не е, трябва да отдадеш верността си другиму, въпреки че сигурно ще страдаш от това.

– Кажи ми, Учителю, срещал ли си някога човек, който да се е отдал изцяло на добротата, който истински да ненавижда злото?

Конфуций разглеждаше ръцете си. Винаги ме поразяваха необикновено дългите му показалци. Отговори с тих глас:

– Не се сещам за нито един човек, който да е успял, макар и единствен ден, да посвети всичките си сили за добро.

– Несъмнено самият ти притежаваш съвършена доброта.

Конфуций поклати глава.

– Ако притежавах съвършена доброта, сега нямаше да съм тук с теб, Министър-председателю. Храним се изобилно сред разкош, докато народът ни гладува. Това не е добро. Не е праведно. То е непристойно.

На всяко друго място по света главата на Конфуций щеше веднага да се раздели с тялото му. Всички изпаднахме в ужас. Но колкото и да е чудно, оказа се, че Конфуций е постъпил по възможно най-мъдрия начин.

Като атакува диктатора открито от морални позиции, той ясно му показа, че политически не представлява никаква опасност за семейство Чъ. В най-лошия случай можеше да мине за стар досадник. В най-добрия – за украшение на режима. Опърничавият мъдрец, който намира недостатъци на всички, често е най-безопасният човек в едно царство – нещо като дворцовия шут, на когото, общо взето, никой не обръща внимание. Барон Кан се опасяваше, че Конфуций и учениците му са се съюзили с Гей и че тайно действуват за свалянето на баронските семейства и за възвръщането на херцогската власт. Но с поведението си в горската хижа Конфуций убеди диктатора, че той няма защо да се бои от него.

Баронът подробно обясни на Конфуций защо държавата се нуждае от нови приходи. Освен това се извини за разточителството в дома си, като изтъкна, че бил построен не от самия него, а от баща му и повечето неща били подарък от правителството на Чу.

Конфуций не отговори. Бурята бе преминала. Постепенно всички се включихме в разговора, а движенията на танцьорките ставаха все по-еротични. Не си спомням как съм си легнал тази нощ. Спомням си само, че на другата сутрин се събудих в спалня с червени стени, украсени с още по-яркочервена дърворезба и инкрустации от черен кехлибар. Щом седнах в леглото, едно красиво момиче дръпна дългите сини завеси от коприна. Поднесе ми леген, на дъното на който бе изобразен издигащ се от пламъците златен феникс – чудесно предзнаменование, помислих си аз, докато повръщах. Не съм имал друг случай, в който да ми е било толкова зле – и не съм попадал в по-красива обстановка.

Следващите няколко дни бяха като в идилия. Дори Конфуций изглеждаше спокоен. Първо, защото барон Кан с много почести го бе назначил за държавен министър и сега можеше да се очаква, че най-после „кратуната“ ще бъде свалена от стената и ще влезе в работа.

Или поне така си мислеха всички с изключение на Дзъ-лу.

– Това е краят – каза ми той. – Дългият път беше дотук. Учителят никога няма да получи възможност да управлява.

– Но нали е държавен министър?

– Барон Кан е любезен и хитър. Конфуций доби пу-блично признание. Но никога няма да го използват. Това е краят.

Последния ден в горската хижа ме повикаха в кабинета на барон Кан. Баронът бе много благоразположен.

– Ти ни служи добре – каза той. За миг по гладката повърхност на яйцето пробягна нещо като усмивка. – Нашият божествен мъдрец вече не е в противоречие с нас и това до известна степен се дължи на твоите услуги. Сега има мир в една земя, чиито граници са спокойни като вечния сън на връх Тай.

Както обикновено елиптичният стил на диктатора се нуждаеше от разтълкуване. По-късно Фан Чъ ми обясни, че същата тази сутрин пристигнала вест: войските на Чъ превзели свещения град Чуан-юй и разрушили крепостта. А най-приятната вест от гледна точка на диктатора бе, че отвъд границата не последва никаква реакция. Непокорният началник на Пи бе стар човек. Бунтовникът Ян Хо, изглежда, бе умрял. Новият херцог на Гей бе зает с вътрешните си работи. За момента Лу – и диктаторът му – бяха спокойни. И макар тогава да не го знаехме, с приема за нас в горската хижа барон Кан бе отпразнувал и успеха на една дълго и мъчително провеждана вътрешна и външна политика. Назначаването на Конфуций за държавен министър бе символичен жест, лишен от съдържание и целящ да зарадва Конфуциевите поклонници и да пресече недоволството на рицарите и кавалерите, които осъществяват управлението на държавата.

– Задължени сме ти също и за това, че ни показва западния начин за производство на метал. Твоето име – нищо, че е варварско – вече е записано със златни букви в анализите на Лу.

Погледна ме така, сякаш току-що бях получил от ръцете му златно сърковище.

Благодарих му със сълзи на очи за оказаната ми висока чест. Известно време ме слушаше, докато една след друга завъртах елегантните китайски фрази, като грънчар, който изписва орнамент върху чиния.

Когато най-последно спрях, да си поема дъх, баронът каза:

– Искам отново да установя „копринения път“ за Индия.

– Отново, Господарю барон? Баронът кимна.

– Да. Малко хора знаят, че по времето на Чжоу, когато синът на небето е гледал на юг от Шънсъ, се е водела редовна търговия по суша между нас и варварите от Гангската равнина. След това настъпил този дълъг... застои. Без истински син на небето много неща не били вече същите. Макар „коприненият път“ да не бил напълно изоставен, редовната търговия спряла преди почти триста години. А аз, също както и моят безукорен баща, винаги съм поддържал добри отношения с Чу, тази красива страна на юг от нас. Може би са ти харесали градините Чу, които сме направили тук. Но те са нищо в сравнение с цялата земя Чу, която е една огромна градина, напоявана от реката Янцзъ.

Баронът се впусна в подробности около историята на Чу. Престру-вах се, че слушам, а сърцето ми се мяташе като птичка в кафез.

Накрая диктаторът стигна до същността на въпроса. – Сега, когато в страната цари вътрешен и външен мир, донякъде благодарение и на теб, скъпи приятелю, нашият херцог ще сключи договор с херцога на Чу и заедно ще финансираме сухопътна експедиция до Индия, а ти ще носиш дарове от нашия владетел до царя на Магадха.

В същия миг, като с магическа пръчка, стаята се изпълни с търговци. Двама от тях бяха индийци – единият от Раджагриха, а другият от Варанаси. Разказаха ми, че са дошли в Китай по море. Малко на юг от Куайчъ претърпели корабкрушение. Щели да се удавят, ако не ги спасили две от множеството русалки, с които е пълно Южното море. Тези същества живеят както на морското дъно, така и на сушата – или поне по безлюдните скали, където тъкат красиви платна от водорасли. Русалките са известни с благоразположението си към мъжете, а когато плачат – обикновено след като някой моряк ги е изоста-вил, – сълзите им се превръщат в прекрасни перли.

Подобно обсъдихме експедицията. Въпреки създаденото от барон Кан впечатление, че пътуването се урежда единствено като награда за оказаните от мен услуги на семейство Чъ, скоро открих, че това е само една най-обикновена китайска хипербола. Същност поне веднъж годишно от Гей тръгваше керван към Лу. После продължаваше на юг за Чу. При всяко спиране керванът поемаше нова стока. Скоро осъзнах, че без горчивина, че съм можел да напусна Лу години по-рано. Но за да бъда справедлив към диктатора, трябва да отбележа, че той искаше да заслужа пътуването си. Смятам, че като владетел имаше качества,

достойни за възхищение. Несъмнено беше така.

Не си спомням много за остатъка от времето, което прекарахме в горската хижа. Спомням си, че за разлика от Чжан Цю и Фан Чъ – те направо сияеха – Конфуций изобщо не се радваше на високия пост, който бе получил. Дзъ-лу изглеждаше не по-малко мрачен. Нямах представа защо. Разбрах причината едва когато стигнахме до градските врати. Докато колесницата преминаваше през вътрешната порта, войникът попита един от нашата охрана:

– Кой е знатният старец вътре?

– Държавен министър – услужливо отговори човекът от охраната. –

Първият рицар Конфуций.

Войникът се засмя.

– Аха, значи този, дето винаги повтаря, че макар и да нямало смисъл, непрестанно трябва да опитваме.

Лицето на Конфуций не промени изражението си, но цялото му тяло се разтрепери, сякаш имаше треска. Глухият Дзъ-лу не бе чул думите на войника, но забеляза реакцията на Учителя.

– Трябва да се грижиш за здравето си, Учителю. Сега е лош сезон.

– Кой ли сезон не е лош? – Както се оказа, Конфуций наистина бе болен. – А и какво значение има здравето ми?

Конфуций се бе предал не толкова пред министър-председателя, колкото пред неумолимия закон на времето. В горската хижа се бе примирил с факта, че никога няма да ръководи държавата. Продължаваше да се надява, че по някакъв начин ще го използват. Но мечтата да сложи ред в родната си страна бе умряла.

7.

Останалата част от лятото мина в подготовка за заминаването. Търговците от Лу, които желяха да търгуват с Индия, получиха нареждане да съберат стоките си в главния склад. Срегнах се с всеки от тях и се постарях доколкото мога да им бъда полезен. Обещах, че в Магадха ще направя всичко възможно да им издействувам привилегии за пазара на различни суровини и продукти. Макар търговията а Индия все още да не бе разпространена, китайските търговци имаха много ясна представа какви стоки ценят индийците. Винаги съм смятал, че всеки народ има своя памет, съвсем независимо от устните и писмените хроники. Определен вид сведения се предават от поколение на поколение. Въпреки че

не бяха изминали три столетия от прекратяването на редовната търговия между изтока и запада, повечето китайски търговци сякаш по рождение знаеха, че коприната, перлите и кожите, параваните от пера, нефритът и драконовите кости се ценят на запад, където изобилствуват така желаните от източните хора злато, рубини и подправки.

Началник на експедицията бе един маркиз от Ген. През онези летни дни дойде да ме види. Погрижих се да му направя зашеметяващо впечатление, като не пропуснах да спомена за роднинските си връзки с Аджаташатру, който според последните сведения сега бе господар на цялата Гангска равнина с изключение на република Личхави. По молба на маркиза се съгласих да посреднича между експедицията и правителството на Магадха. Не бях наясно дали още се ползвам а благоволение то на вилнеещия си тъст, но това бе въпрос, който, естествено, сметнах за благоразумно да не повдигам. Можех ли да знам дали Амбалика и синовете ми са все още между живите? И дали Аджаташатру не се е побъркал? Несъмнено, стига да иска, той можеше да ме накаже със смърт за дезертъорство или просто за собствено удоволствие. Осведомените китайци споменаваха името му с тревожен глас.

– Не е имало по-кръвожаден цар – каза Фан Чъ. – През последните няколко години е опожарил най-малко десет града, заклал е десетки хиляди мъже, жени и деца.

Тъй като знаех, че Аджаташатру е далеч по-опасен, отколкото подозират китайците, опитвах се да ги убедя, че не е толкова лош и напразно се страхуват. Все едно, трябваше да поемем риска. А и бях почти сигурен, че Аджаташатру ще е доволен, ако „коприненият път“ осигури редовни доставки. Ето защо той едва ли би попречил на търговията, като ограбва и убива почтените търговци.

Поне така повтарях – на себе си и на разтревожения маркиз от Гей.

Скоро след завръщането ни от горската колиба Конфуций легна болен. Седмица по-късно из Средното царство се разнесе мълвата, че божественият мъдрец умира.

Щом чухме тази новина, забързахме с Фан Чъ към дома на Учителя. На улицата пред къщата се бе събрала тъпна от мълчаливи, напрегнати и тъжни млади хора. Дзъ-лу бе издал заповед, че само най-старите ученици могат да бдят над смъртното ложе. Пуснаха ме, защото бях с Фан Чъ.

В преддверието чакаха тридесетина ученици. Носеха траурни одежди. Усетих дима от ароматните листа, които горяха в спалнята. Макар миризмата им да е приятна за хората, злите духове не могат да я понесат

– или поне така вярват китайците. В спалнята звучеше над-гробна песен.

Щом чу песента, Фан Чъ се разплака.

– Това значи, че наистина умира. Тази песен се пее, когато духът напуска тялото.

В Китай се молят на небето и на земята да се погрижат за умиращия, защото иначе той се връщал и обладал онези, които не са пожелали да умилостивят от негово име двете половини на първоначалното яйце. Китайците вярват, че всеки човек носи два духа в себе си. Единият е духът на живота, който изчезва след смъртта на тялото. Другият е духът на личността, който продължава да съществува, докато го помнят и почитат с жертвоприношения. Ако духът, останал в паметта, не е почитан както трябва, може да последва ужасно отмъщение. Дори и в този печален час не можех да не си помисля колко объркана е всяка религия. Самият Конфуций не вярваше в духове и призраци. Вероятно и учениците му не вярваха в тях. Въпреки това в часа на смъртта му Дзь-лу настоя да бъдат изпълнени всички церемонии, дори и най-старите и отдавна излезли от употреба. Все едно в часа на своята смърт дядо ми да помоли богиня Анахита да се застъпи за него пред пазителите на Арийския дом на бащите!

Учениците във вътрешния двор подеха надгробната песен. Почувствах се неловко. Всичко това ми беше – чуждо и все пак изпитвах истинска печал, защото бях започнал да се възхищавам от този мъдър и непоколебим старец.

После песента затихна. Дзь-лу излезе в предната стая. Имаше ужасен вид, сякаш сам той умираше. Зад него застана Чжан Цю.

– Учителят изпадна в безсъзнание. Краят е близо. – Гласът му секна. – Но ако дойде в съзнание, трябва да му окажем почит. – Дзь-лу посочи един от учениците, който държеше в ръце голям вързоп. – Това са одеждите, които е редно да носят приближените на велик министър. Трябва да ги облечем! Бързо! Дзь-лу, Чжан Цю, Фан Чъ и още четирима ученици навлякоха дрехите, които не им бяха съвсем по мярка. После един по един влязоха в спалнята, пеейки възхвала за великия държавен министър. Никой не ме спря, затова ги последвах.

Конфуций лежеше върху обикновен килим, с глава на север – където е жилището на мъртвите. Беше много блед. Дишаше неравномерно. В мангала горяха благовония.

Щом Дзь-лу и останалите приближени започнаха да поклащат глави и да пъшкат, Конфуций отвори очи. Стресна се като човек, когото са събудили от сън.

– Дзъ-лу!

Гласът му бе изненадващо силен. Учениците прекъснаха оплакването.

– Велики министре, тук сме да ти служим в смъртта, както ти служихме в живота – каза Дзъ-лу. – Изпълнихме обредите на изкуплението. Повикахме небесните духове там горе и земните духове тук долу...

– Моето изкупление започна много отдавна. – Сякаш силите му се възвърнаха и бледостта започна да изчезва от лицето му. – Нямам нужда от обреди. Каквото съм направил през живота си, е или добро в очите на небето, или не. Всичко това е... излишно. – Старецът примижа и видя одеждите на учениците си. – Откъде ви дойде наум да се облечете така?

– Облякохме се като приближени на велик министър – проплака Дзъ-лу.

– Но аз не съм велик министър! – Ти си държавен министър...

– Това не означава нищо, както всички добре знаем. Самовеликият министър може да има приближени, облечени в такива дрехи. – Конфуций затвори очи. – Това е пародия, Дзъ-лу. – Очите му отново се отвориха. Сега бяха светли и живи. И гласът му стана по-силен. – Като се преструвате, че съм нещо, което не съм, кого лъжете? Двора ли? Там отлично знаят всичко. Или небето? Не! Предпочитам да умра – по устните му пробягна усмивка, – както изисква скромното ми положение.

Дзъ-лу мълчеше. Чжан Цю наруши неловкото мълчание.

– Учителю, донесъл съм ти специално лекарство. – Подаде му малко запушено шишенце. – Подарък от барон Кан, който се моли да оздравееш.

– Благодаря му за молитвите. И за лекарството.

Конфуций с усилие повдигна ръка, сякаш за да вземе шишенцето. Но когато Чжан Цю се опита да го сложи в ръката му, той я сви в юмрук и каза:

– Не съм сигурен какво има в шишенцето, затова не смея да го взема. Освен това – добави той и предните му зъби се показаха в познатата заешка усмивка – министър-председателят би трябвало да знае, че един кавалер не може да приеме лекарство от лекар, чийто баща и дядо не са служили на семейството му.

Конфуций не умря. Към края на лятото изпрати на барон Кан молба за подходящо министерство. Когато получи отговор, че в момента няма свободно място, разбра, че кратуната ще си остане завинаги украсение на стената.

Поне външно Конфуций не показваше с нищо, че е сломен, и

продължаваше да разделя времето си между изучаването на текстовете на Чжоу и учениците си. Твърди се, че училището му е първото в Средното царство, което не е свързано с никое от благородните семейства. Самият Конфуций бе получил образованието си в частното училище на семейство Мън. Сега той бе просветителят на цялата рицарска класа, както и на някои благородници. И което е по-важно, той бе създателят на кавалерите. Преди Конфуций никой от по-нисшите на рицарите съсловия не е могъл да се надява, че ще придобие ранга – не, не ранга, – качеството кавалер. Конфуций бе постановил, че всеки, който следва правилния път, може да стане кавалер. Лишените от права учени от племената Шан бяха доволни от това. Но за аристокрацията от Чжоу не можеше да се каже същото.

Конфуций също така отделяше доста време, за да сложи в ред хрониките на Лу. Мислеше, че е важно да се знае какво точно е станало през онези години, когато херцозите загубили властта си. Прекара много щастливи часове, докато се ровеше из потъналите в прах хроники, предоставени му от херцог Ай. В Китай по-значителен брой книги имат само великите семейства. Според Конфуций повечето от тези книги се намират в пълен безпорядък, защото писането – те пишат от горе на долу, а не от една страна на друга – се извършва върху бамбукови ленти, завързани с кожен ремък, който е промушен през върха на всяка лента. С времето ремъкът се протрива и тогава лентите се разбъркват. Конфуций мечтаеше да подреди колкото може по-голяма част от литературата на Чжоу. Това означаваше, че трябва да отдели химните на предците от дворцовите песни. С други думи, грандиозно начинание. Нямам представа дали е живял достатъчно дълго, за да изпълни тази задача. Съмнявам се.

Срещнах го за последен път пред олтарите на дъжда, Разхождаше се с неколцина млади ученици. Когато ме видя, се усмихна. Присъединих се към групата и се заслушах в думите му. Макар и да не каза нищо, което да не съм чувал вече, беше ми интересно – обичах да го наблюдавам как приспособява мъдростта си към различни хора и ситуации. Най-много мразеше онези, които механично повтарят наученото, сякаш са индийски птици.

– Напълно безполезно е да учиш и да не се замисляш върху наученото. Да мислиш, без да учиш, е опасно.

От друга страна, не обичаше и словесните жонгльори. Спомням си как веднъж един младеж така изопачаваше думите му, че ги обръщаше против него. Учителят слушаше спокойно. Но когато си тръгнахме,

изпъшка:

– Как мразя празнословието! – Нямахте да му хареса в Атина.

Мисля, Демокрите, че дори твоят учител Протагор би се съгласил с правилото на Конфуций, че е абсолютно необходимо да се мисли върху наученото. Конфуций вярваше още, че един учител трябва винаги да преосмисля старото от позицията на новото. Това е очевидно. За съжаление също толкова очевидно е, че много малко учители са способни да правят нещо друго, освен безкритично да повтарят старите максими. Според Конфуций истинската мъдрост се състои в това да знаеш колко не знаеш, както и да си наясно до каква степен не знаеш онова, което знаеш. Предай това на приятеля си Сократ – или на онзи Демон, с когото той обича да си говори. Демокрит мисли, че съм несправедлив към Сократ. Ако е така, то е, защото съм познавал велики и мъдри хора, каквито не се срещат в този град – нито пък в тази епоха.

– Учителю, заминавам – казах аз, когато Конфуций и учениците му стигнаха до брега на реката. – Искам да се спогуваме.

Конфуций се обърна към учениците:

– Вървете си вкъщи, деца мои.

После ме хвана под ръка – интимен жест, с който рядко удостояваше дори и Дзь-лу. Вървахме така, докато стигнахме до мястото, където преди три години за пръв път отидохме сами на риба.

– Надявам се, че понякога ще мислиш за нас тук, когато си... там.

Каза „там“, за да избегне китайския израз „земята на варварите“. Това бе проява на особена учтивост.

– Ще мисля. Често. Научих много неща от теб, Учителю.

– Наистина ли? Ще се радвам, разбира се, ако това е вярно. Но ние сме толкова различни.

– Небето над Персия и Китай е едно и също. Искрено го обичах.

– Но повелите не са едни и същи! – Старецът показва заешките си зъби. – Ето защо ти още вярваш в Премъдрия господ и в Страшния съд, и в онзи огнен... край на нещата.

– Да. Но все пак пътят на праведността за нас... за всички на земята... е и твой път.

– Пътят на небето – поправи ме той.

Бяхме стигнали до водата. Този път той седна на камъка, на който тогава бях седял аз. Коленичих до него.

– Вече не ходя за риба. Изгубих това умение.

– Губи ли се някога умението?

– Какво ли не се губи? Освен идеята за доброто. И ритуалът. Знам,

че тайно се присмиваш на нашите три хиляди и триста обичая. Не, не отричай. Разбирам те. Затова бих искал и ти да ни разбереш. Помисли, без ритуали любезността става досадна. Предпазливостта се превръща в страхливост. Дързостта става опасна. Непреклонността се превръща в безсърдение.

– Учителю, никога не съм ти се присмивал. Но понякога се озадачавах. И все пак ти ме научи какъв е истинският кавалер – или поне какъв трябва да бъде. Такъв, какъвто си ти.

Старецът поклати глава.

– Не. – Гласът му беше тъжен. – Истинският кавалер е добър. Затова никога не е нещастен. Той е мъдър. Затова никога не е объркан. Смел е. Затова никога не се страхува. Голяма част от живота ми премина в страх, объркване, нещастие.

– Учителю, ти си прославен...

– Всеки среден колесничар е по-прославен от мен. Не съм известен. Но не вина небето, нито дори хората. – Конфуций отмахна един бял кичур от изпъкналото си чело. – Бих искал да вярвам, че на небето хората биват възнаградени за това как са живели и към какво са се стремили. Ако е така, доволен съм.

От близките овощни градини се чуваха птичи крясъци. И крясъци на жени, които пропъждаха изгладнелите птици.

– Учителю, вярваш ли в небето?

– Земята е факт. – Старецът почука с пръст покритата с мъх земя.

– Небето факт ли е?

– Така са ни учили Чжоу, а преди тях и Шан.

– Но ако оставим настрана техните учения, техните ритуали, ти вярваш ли?

– Преди години, когато бях в Гей, видях и чух Танца на приемствеността.

Бях поразен. За пръв път осъзнах какво значи съвършена красота, съвършена доброта. Цели три месеца след това бях зашеметен. Най-после имах представа за небето, защото се бях докоснал до съвършенството, до добротата – и то тук, на земята.

– Но откъде е дошла тази музика? Кой я е създал?

Конфуций стисна ръце и дългите му палци се кръстосаха.

– Ако ти кажа, че е дошла от небето, ще ме питаш кой е създал небето. А на този въпрос няма да отговоря, защото не е необходимо да знаем онова, което не можем да знаем. С толкова много неща трябва да се справяме тук. А в името на небето сме създали определени ритуали,

които ни позволяват да надминем себе си. В името на небето сме длъжни да спазваме определени обичаи, поведение, начин на мислене, които допринасят за хармонията, за праведността, за добротата. Думи, които е трудно дори да се обяснят. – Старецът свъси вежди. – Единственото най-голямо препятствие по моя път, по пътя на всеки човек, е езикът. Важни думи се замъгляват от прекалено много значения и от недостатъчно значения. Ако зависеше от мен, щях отново да определя значението на всяка дума.

Конфуций замълча, после се усмихна закачливо.

– Щях да се постарая всяка дума да съответствува на първоначалното си значение, което са й дали Чжоу.

– Но има някои церемонии, Учителю... Например, какво ще кажеш за онова, което направи Дзъ-лу, когато ти беше тежко болен?

Конфуций се намръщи.

– Тези дрехи бяха истинско светотатство.

– Аз говоря за молитвите към небето и към земята, когато самият ти не вярваш в духове.

– Отлична забележка! – отвърна Учителят. – Аз съм привърженик на ритуала, защото успокоява живите, изразява уважение към мъртвите, напомня ни единството ни с онези, които са били преди нас. В края на краищата те ни превишават по численост с милиони. Ето защо не вярвам в призраци. Ако духовете витаеха наоколо, нямаше да има място за живите. Щяхме да виждаме дух на всяка крачка.

– Но какво ще кажеш за всички онези, които твърдят, че са срещали духове на умрели?

За миг Конфуций ме погледна изкосо, сякаш за да прецени дали заслужавам доверието му.

– Говорил съм с много хора, които мислят, че са виждали духове на умрели, и винаги им задавам един и същ въпрос: „Духът гол ли беше?“ Отговорът неизменно гласи, че духът е носел дрехите, с които е бил погребан. Е, добре, знаем, че и коприната, и ленът, и агнешката кожа са неживи, неодушевени. Знаем също, че когато човек умре, дрехите му изгниват, също както изгнива и самият той. Как е възможно тогава духът отново да ги облече?

Не знаех как точно да приема тези думи.

– Може би духът само ни се струва облечен – отговорих неубедително.

– Може би само ни се струва, че виждаме дух. Може би той изобщо не съществува освен в съзнанието на изплашения човек. Преди да се

родиш, ти си бил част от първичната сила.

– Нещо подобно ни учи и Зороастър.

– Да. Спомням си – отвърна пренебрежително Конфуций. Тъй и не успях да събудя у него интерес към Истината. – Когато умреш, ти отново се присъединяваш към първичната сила. А щом нямаш спомен или усещане за първичната сила отпреди раждането си, възможно ли е тогава да помниш дори и част от това кратко човешко съществуване, когато умреш и се върнеш към първичната сила?

– В Индия вярват, че отново се превъплъщаваш на земята в някой друг или в нещо друго.

– Безкрайно?

– Не. Продължаваш да се превъплъщаваш, докато свърши този цикъл на сътворението. Изключение прави единствено онзи, който е получил просветление. Само той угасява себе си, преди да е свършил цикълът.

– А щом веднъж... угасне, къде отива?

– Трудно е да се обясни.

Конфуций се усмихна.

– Така и предполагам. Аз винаги съм бил убеден, че духът, който дава живот на човешкото тяло, след смъртта неминуемо се връща към първичното единство, от което е дошъл.

– Може би за да се роди отново? Или за да бъде съден?

Конфуций сви рамене.

– За каквото и да е. Но едно е сигурно, угасналият огън не може да се запали отново. Докато животът гори в теб, семето ти може да породи ново човешко същество, но когато огънят угасне, никой не може да те съживи. Мъртвите, скъпи приятелю, са студена пепел. Те нямат съзнание. Но това не е причина да не почитаме паметта им, себе си, потомците си.

Говорихме за предсказанията. Макар и да не вярваше в тях, Конфуций намираще, че тези обреди и ритуали са полезни за хората. По въпросите, свързани с усъвършенствването на човека във взаимоотношенията му с другите, той ми приличаше на някой градинар, който непрестанно оформя и подкастрия дърветата си, за да дадат по-добър плод.

Говорихме за държавата.

– Примирих се – каза Конфуций. – Сега приличам на вазата на херцог Тан в храма на предците. Виждал ли си я?

Отговорих, че не съм я виждал, и той ми разказа, че самият херцог поставил вазата в храма по време на основаването на Лу.

– Когато е празна, стои исправена и е много красива. Но щом я напълнят, вазата се накланя на една страна и цялото ѝ съдържание се излива на земята, което не е красиво. Та аз съм като тази празна ваза. Може да не съм пълен с власт и слава, но съм исправен.

Накрая, в сянката на древните олтари на дъжда, Конфуций ме удостои с ритуалната – не би могла да бъде друга – прегръдка, с която бащата притиска до се-бе си сина, когото никога вече няма да види. Когато се разделих със стареца, очите ми бяха премрежени от сълзи. Не знам защо така се натъжих. Не вярвах в това, в което вярваше и той. И все пак ми се струваше, че у него виждам съвършенната доброта. Сега мога да кажа, че през всичките си странствувания не съм срещал никой, който да може да се сравнява с него.

КНИГА СЕДМА

Защо река Ганг почервеня от кръв

1.

Пътуването по „копринения път“ от Лу до Магадха продължи една година. През по-голямата част от времето бях болен. Същата участ сполетя и останалите – всички заболяха от треската, която върлува в онези отвратителни южни джунгли. Въпреки че една трета от участниците в експедицията умряха по пътя, маркизът от Гей смяташе загубите ни за сравнително малки.

Вече не си спомням с подробности маршрута, по който минахме. А и да си го спомням, не бих го казал на никой грък. Впоследствие написах доклад за пътуването си и предполагам, че бележките ми са заключени в книгохранилището в Персепол.

Понякога през тази ужасна година дни наред живеех с чувството, че вече не ще видя Суза. Имаше и часове, в които нищо не ме интересуваше. Това е типично за треската. На човек му се иска да умре, за да се освободи от демоните, които денонощно го преследват. Конфуций е убеден, че светът на духовете не съществува. Ако е така, то кои са тези кошмарни същества, които се вселяват в болния? В такива мигове те са истински, което е доказателство, че съществуват. Демокрит оспорва логиката ми. Но ти никога не си боледувал, Демокрите, затова не знаеш какво е да те преследват духове.

Моята роля в експедицията така и не се изясни. Макар да бях почетен гост на Лу и зет на магадханския цар, същото време си оставах и нещо като роб. Не можех да оплача от отношението на маркиза от Гей към мен и пак чувствавах, че за него съм нещо като удобна вещ – вещ от която, ако е необходимо, лесно може да се откаже.

Щом стигнахме до гангското пристанище Чампа, поисках разрешение от маркиза да продължа сам към столицата. Отначало той ми отказа. Но неочаквано ми провървя. Царският наместник на Чампа ме бе виждал веднъж в двореца и ми оказа такива почести, че за маркиза стана невъзможно да ме държи като пленник, така да се каже, на моя територия. Уговорихме се да се срещнем в Раджагриха. После напуснах Чампа с една магадханска войскова част. Излишно е да споменавам, че няха

никакво намерение да ходя в Раджагриха. Едно, че не горях от желание да се срещна с тъста си. И исках да видя жена си и синовете си в Шраваста.

На десет мили източно от Чампа се разделих с военния си ескорт. Те продължиха за Раджагриха, а аз се присъединих към друг отряд от магадханската войска. Тези войници отиваха на републиканската граница и командуваният офицер бе повече от щастлив, че има честта да придружава царския зет. Всъщност той изпитваше ужас от мен. Скоро разбрах причината.

Макар слуховете за жестокостта на Аджаташатру да бяха стигнали дори и до Китай, аз бях склонен да не им вярвам. Знаех, разбира се, че е безмилостен човек. Бе погълнал – като раците – собствения си баща. Но в Гангската равнина това е по-скоро правило, отколкото изключение. Все пак мислех, че поне не е безпричинно жесток. Грешах.

От самото начало се ужасих, като видях до каква степен бе опустошена някогашната горда и процъфтяваща Федерация на републиките. Докато пътувах на север през тези покорени страни, имах усещането, че самата земя е била умъртвена. Там, където навремето се простираха засети с просо ниви, овощни градини и пасбища, сега не вирееше нищо.

Стигнахме до покрито с обгорели тухли поле.

– Тук бе град Вайшали – каза командирът.

Вайшали бе сринат до основи. Кучета и котки, грабливи птици, скорпиони и гущери обитаваха сега развалините на един град, който само преди десетилетие процъфтяваше. Спомних си конгресната зала и светилището на Махавира.

– Естествено, царят възнамерява отново да построи града – добави командирът и ритна купчина кости.

– Убеден съм, че когато това стане, градът ще съперничи на Раджагриха – отбелязах аз верноподанически. Колкото и да внимавах да не предизвикам подозрения и да се представям за покорен зет на човека, когото индийците смятаха за най-великия монарх на всички времена, понякога любопитството ми надделяваше: – Оказаха ли голяма съпротива? Наистина ли се налагаше да се разруши целият град?

– О, да, Господарю-принц! Бях тук. Участвах в битката, която продължи осем дни. Най-ожесточените боеве бяха ей там. – Той посочи на запад, където ред палми очертаваха пътя на почти пресъхнала река. – Подгонихме ги от брега на реката. Когато се опитаха да се скрият в града, посрещнахме ги пред стените му. Царят лично поведе атаката през главната врата. Лично подпали първата сграда. Лично преряза гърлото

на републиканския генерал. Лично обагри с кръв водите на Ганг.

Сега капитанът не разказваше, а скандираше. Победите на Аджаташатру вече се възпяваха в стихове, за да се наслаждават бъдните поколения на славата и кръвожадността му.

Дванадесет хиляди републикански войници стърчаха на колове от двете страни на пътя от Вайшали до Шраваста. Тъй като последната битка се бе водила през сухия сезон, трупите се бяха мумифицирали под изгаряващите лъчи на слънцето. Убитите войници приличаха на жици – с широко отворени уста, сякаш се мъчеха да си поемат въздух или да изкрещят. Смъртта сигурно е дошла много бавно на тези високи колове. С изненада открих, че мъртвите бяха до един кастрирани. Индийците презират този обичай. По-късно в Шраваста видях да продават торбички, направени от фино обработени тестикули, и цял сезон бе много модерно да държиш парите си в тях. Дамите пък ги носеха завързани за коланите си в знак на патриотизъм.

Движихме се по границата на някогашната република Личава. Въпреки че столицата бе унищожена, останалата част от страната продължаваше да се съпротивлява.

– Те са много твърдоглави хора – заяви моят придружител. – Царят е страшно ядосан, че не се предават. И има пълно право. Да се надяваме, че ще ги накаже, и то скоро.

В гласа на младия човек нямаше омраза. И той бе жертва на кръвожадния Аджаташатру, също като безкрайните редици почернели, сгърчени трупове от двете ни страни.

Продължихме пътя си на север. На рамото на един мумифициран войник кацна лешояд. С почти човешко любопитство, дори деликатност, птицата надзърна в очната кухня и клъвна, за да провери какво има вътре. Като не намери нищо, отлетя. Закъсняла бе за пиршеството.

В един приятно прохладен, безоблачен есенен ден влязох в Шраваста. За щастие Аджаташатру бе пощадил столицата на Кошала. Бях напуснал Шраваста на двадесет и седем годишна възраст. Сега бях четиридестгодишен, а лицето ми бе толкова обгоряло от слънцето и вятъра, че приличаше на маска от тиково дърво. Освен това косата, която обграждаше маската, бе съвсем бяла. Но най-лошото бе, че собственикът на тази маска вече не беше млад.

Къщата на принц Джета край реката изглеждаше непроменена. Застанах на главния вход и почуках на вратата. От другата страна един слуга впери подозрителен поглед в мен през малкото прозорче. Казах му кой съм, а той се изсмя. Заплаших го с Аджаташатру и той изчезна.

След малко вратата се отвори и се появи домоуправителят, който любезно ме покани да вляза. Обясни ми, че макар да не ме познава, знае всичко за онзи мъж от запад, който бил баща на двамата синове на Амбалика. Така научих, че жена ми и синовете ми са живи. Що се отнася до принц Джета...

Моя стар приятел заварих във вътрешната градина. Стар приятел бе най-точният израз! С труд разпознах в това съсухрено същество някогашния жизнен мъж, от когото се възхищавах.

– Приближи се – рече той.

Не стана да ме посрещне, затова прекосих градината до кушетката, на която лежеше. Чак когато го прегърнах, разбрах, че от главата надолу е парализиран.

– Случи се миналата година – каза той, сякаш се опитваше да се оправдае. – Бих предпочел да си замина внезапно, но ми е писано да умра бавно и на части. Очевидно последното ми прераждане е било щастливо. Но не бива да се оплаквам. Ето, доживях да те видя.

Преди да успея да отговоря, пред нас застана пълна жена на средна възраст, придружена от две смутени синеоки момчета. Не познах Амбалика, докато не заговори.

– Погледни се! – веднага ме нападна тя. – Остарял си! Бедничкият ми съпруг и господар!

Прегърнахме се. Е, не беше съвсем като срещата между Одисей и Пенелопа. Най-малкото нямаше женихи, които трябва да убивам, пък и да имаше, не знаех за съществуването им.

По-големият ми син бе вече мъж. По-малкият беше на прага на зрелостта. Под знойното слънце на Гангската равнина всичко бързо съзрява, сякаш се бои, че няма да има време да се възпроизведе.

Момчетата бяха вперили в мен учудени погледи. Комбинацията от северните сини очи и тъмната южна кожа е поразително нещо! И двамата бяха много красиви.

– И аз съм на мнение, че са чудесни – каза Амбалика, след като отпрати момчетата. – Но, разбира се, тук всички ги мислят за демони заради тези сини очи. Непрекъснато имат проблеми. Веднъж да пораснат... Амбалика замълча. Гледахме се, застанали един срещу друг край крехкото тяло на принц Джета. Отново бях пленен от чара ѝ. Не познавам друга жена, с която общуването да е такова удоволствие. Да разговарям с нея, бе все едно да разговарям с мъж, при това не държавник като царица Атоса. Колкото до външността ѝ... индийското слънце бе свършило своето. Приличаше на презрял плод. Тялото ѝ се бе обезформило, а

под брадичката ѝ се разливаше изобилие от надиплена плът. Само очите ѝ не се бяха променили. Те блестяха точно както през онази нощ, когато двамата гледахме северната звезда.

– Разказвай от самото начало – рече принц Джета. Така и направих. Разказах им всичко, което мислех, че ще ги интересува. Учудих се, че и двамата не желаят да слушат за Персия. Когато се оженихме, Амбалика само за това говореше. Но тогава тя очакваше, че ще дойде с мен в Суза. Сега бе изгубила всякакъв интерес към запада... и към мен.

Затова пък Китай събуди силен интерес и у двамата. Оказа се, че принц Джета членува във финансовото съдружие, което се бе заело с възстановяването на „копринения път“.

– Сега пък вие ми разкажете какво се е случило тук – рекох аз.

Амбалика направи познатото, едва доловимо движение, с което ме предупреждаваше, че ни подслушват. После заговори с възторжен глас:

– Сега баща ми е световен монарх. Възхищаваме се от победите му. От мъдростта му. От милосърдието му.

Последваха още много такива вести. Попитах за Буда.

– Преди четири години постигна нирвана – отвърна принц Джета.

– След като доста добре си хапна свинско с боб на вечеря – допълни Амбалика, възвърнала обичайната си спонтанност.

– Това са само слухове. – Лекомислието ѝ не хареса на принц Джета. – Едно знаем със сигурност – напусна ни спокойно. Последните му думи бяха: „Всичко е преходно. Подгответе се усърдно за избавлението.“

– Сарипутра още ли възглавява ордена?

Принц Джета поклати глава.

– Умря преди Буда. Сега начело е Ананда. Между другото всички те живеят тук.

– И постоянно спорят какво е казал и какво не е казал Буда. – Амбалика явно бе запазила пренебрежението си към другия свят и поклонниците му.

– Ананда е добър наставник – каза принц Джета, но не изглеждаше много убеден в думите си. – Грижи се монасите все така да наизустяват думите на Буда, както правеха, когато беше жив.

– Само че Буда вече го няма, за да ги поправи – допълних аз, като изхождах от собствения си тъжен опит с нашите жреци.

– Вярно. И не е нужно да ти казвам, че вече има сериозни спорове по това какво е казал и какво не е казал.

– И ще стават все по-сериозни и по-сериозни.

Вече толкова години не преставам да се учудвам и възмущавам на новите доктрини, които зороастрийците приписват на дядо ми както им е угодно. Малко преди последното си заминаване от Суза посетих Върховния зороастриец. Когато чух несвързаните стихоплетства, за които той твърдеше, че били на дядо ми, остро се възпротивих и посочих, че Зороастър никога не е казал подобно нещо. Шарлатанинът ме изгледа безсрамно и отвърна:

– Прав си. Пророкът не го е казал приживе. Но неотдавна ми се яви насън и ми нареди да запиша тези стихове веднага щом се събудя.

Така Лъжата побеждава Истината – поне във времето на дългото царство. Нищо, тези безсрамни жреци ще бъдат погълнати от разтопения метал. Това е факт.

Следващите няколко седмици бяха щастливи за мен.

Макар дебелият Амбалика вече да не ме привличаше като жена, тя беше не само приятна, но и умна събеседница.

Първата вечер ме заведе на покрива, откъдето се виждаше реката. Спомням си лунната светлина и дима от готварските огньове, все така парлив като преди, и чувството, че в Индия нищо никога не се променя.

– Тук не могат да ни подслушват.

Седяхме един до друг, а луната светеше право в очите ни. Далеч на изток на небосклона се очертаваше тъмната снага на Хималаите.

– Къде е баща ти?

Предпочитам, ако е възможно, да избегна срещата с тази непредсказуема личност.

– През сухия сезон той е винаги с армията. Така че сигурно е някъде на личхавската граница. Там не се предават. Не разбирам защо. Ако бяха сложили оръжие, можеше да пощади някои от тях. Сега ще ги убие до един.

– Станал е световен монарх, така ли?

Не знаех до каква степен жена ми ще държи страната на баща си, затова говорех предпазливо.

– Ами не е имало жертвоприношение на коня, но... Да, той е пръв сред всички царе в нашата история.

Гледах падащите звезди. Отдолу долитаха тъжните звуци на цитра.

– Предполагам, че си се оженил още веднъж? – попита тя, без да придава особена важност на въпроса си.

– Да. Женен съм, по-точно бях женен за сестрата на Великия цар. Тя умря.

– Имахте ли деца?

– Не. Ти си майка на единствените ми деца.

– Това е чест за мен.

Амбалика говореше сериозно, но от тона ѝ личеше, че ми се надсмива.

Не обърнах внимание на насмешката ѝ.

– Не знам друг такъв случай. Човек да има синове от царска дъщеря и те да живеят далеч от него.

– Далечната земя е Персия – отвърна рязко Амбалика. – Ние сме си в родината.

– Мислех, че искаш да дойдеш с мен в Персия.

Амбалика се разсмя.

– По-вярно ще е, ако кажем, че аз толкова искам да дойда с теб в Персия, колкото и ти искаш да ме вземеш със себе си.

– Аз бих искал...

– Не говори глупости! – Изведнъж Амбалика заприлича на младото момиче, за което се бях оженил. – Ще се чудиш какво да правиш с мен, а и аз със сигурност ще се чудя какво да правя в една страна, покрита със сняг и лед и пълна със синеоки хора. – Амбалика потръпна при мисълта за това.

– Но нашите синове...

– Те трябва да останат тук.

– Как така трябва?

Изведнъж ме обзе гняв. В края на краищата те бяха мои синове и аз много исках да ги взема с мен в Суза, независимо дали майка им иска да дойде, или не.

– Така, трябва. И без това нямаш избор. Нито пък аз – добави тя. – Такава е волята на баща ми. Харесва му идеята да има персийски внуци. Мисли, че един ден могат да му бъдат полезни.

– За да ги изпрати с някаква мисия, така ли? Но ако никога не са били в родината си, каква полза ще има от тях?

– Той ще намери полза. Не се тревожи. Между другото изпратил е да повикат стария Карака. Да ги учи на персийски.

Зарадвах се, че Карака е още жив. Амбалика каза, че бил управител на железните мини в Магадха.

– А какво стана в Китай? – попита тя, като се загърна в обсипания си с пайети шал, за да се предпази от топлия нощен вятър. – Там ожени ли се?

– Имах две очарователни конкурбини. Но не съм се женил.

– А деца?

– Не. Китайците владеят изкуството да нямат деца.

Амбалика кимна.

– Чувала съм за това. Разбира се, и ние имаме някои заклинания. Действуват безотказно, освен когато не действуват.

– Китайките пият някаква отвара. Но като ги попиташ каква е, започват да се кикотят. Те са много потаен народ. А моите две момичета бяха чудесни. Щяха да ти допаднат.

– Почти всяка компания би ми допаднала тук. Като единствена жена на невидим мъж в къщата на дядо, чиято най-млада конкубина е минала шестдесетте, трябва да разчитам главно на себе си. Какво направи с момичетата, когато напусна Китай?

– Едната се върна на село с достатъчно пари, за да си намери съпруг, а другата приеха в дома на един приятел.

Фан Чъ бе толкова очарован от втората ми конкубина, че за мен бе голямо удоволствие да му направя подарък, който той истински оцени.

– Няма да имам възможност да се радвам на компанията им – каза Амбалика с малко тъжен глас. – А скоро няма да имам възможност да се радвам и на твоята компания, нали?

– Трябва да докладвам на Великия цар.

– А после ще бъдеш много стар и никога няма да се върнеш тук.

Прямотата на Амбалика винаги ме изненадваше и винаги ме очароваше. Докато слушах в мрака ясни и присмехулен глас, забравих пласетовите тлъстина, обгърнали така плътно онова стройно момиче, за което се бях оженил някога, както още тогава ми се струваше, в един друг живот.

– Не би ли искала да остана тук?

– Струва ми се, че не – отвърна тя. – Много дълго време бяхме разделени.

– Какво ще каже царят?

Амбалика млъкеше. Прегърнах я през раменете. Това беше грешка. Тъмнината подхранваше илюзията ми, че Амбалика пак е млада, но щом я докоснах, илюзията се разпръсна. Все пак останахме прегърнати и тя ми разказа за кървавите времена, които бяха преживели страните от Гангската равнина.

– Най-много се изплашихме при разгрома на кошалската армия. Всъщност тъкмо се канехме да напуснем града, когато царят ни изпрати тайна вест, че ни заповядва да останем и че Шраваста ще бъде пощаден, защото там живее Буда! – Тя тихичко се изсмя в прегръдките ми. – Баща ми се вълнува от Буда точно толкова, колкото и аз. Но знаеше, че Буда

има много поклонници. Знаеше също, че будисткият орден ненавижда цар Вирудхака, задето унищожи републиката на шаките. Разбира се, никой не допускаше тогава, че баща ми се кани да унищожи всички останали републики веднага щом го коронясат в Шраваста. Така или иначе, хората тук го посрещнаха като освободител. И до този момент се държи прилично.

– Ти виждаш ли го?

– О, да. Поддържа много приятелски отношения. Разбира се, той е очарован от внуците си. Винаги ме пита за теб, надява се, че ще те види, плаче...

– Все още ли плаче?

– Все още. Само че сега има много повече поводи, отколкото тогава.

Освен това единствено изречение Амбалика не направи никакви друга критична забележка за баща си. Властта привлича жените. Едва ли някога ще се роди завоевател, толкова кръвожаден, че повечето жени да не пожелаят да легнат с него и да се надяват, че ще родят син, не по-малко свиреп от баща си.

2.

Малко преди годишния карнавал, който връхлита Шраваста като буря и всички се отдават на денонощни веселия, с принц Джета посетихме Ананда в будисткия манастир. Вървах пеш до носилката на принца.

– Рядко излизам от къщи – промърмори той, докато си проправяхме път през шумните тълпи. – Но искам да присъствувам на разговора ти с Ананда. Китайските ти истории много ще му харесат.

Тъй като самият той бе очарован от разказите ми за Конфуций и Учителя Ли, принц Джета мислеше, че новият водач на будисткият орден ще ме изслуша със същия интерес. Това бе единственият случай, в който старият ми приятел прояви наивност. Ако има нещо, което професионалният жрец ненавижда, то е да му се говори за съперническа религия или философска система.

Бамбуковият парк сега бе изцяло на разположение на будисткият орден. Колибата, в която бе живял Буда, бе оградена с ниска стена, а надлизано се строеше голяма нова сграда.

– Това е женски манастир – поясни принц Джета. – Строи го

Амбапали. Тя ще бъде и първата монахиня.

– Имаш предвид куртизанката от Вайшали ли?

– Да. Когато Буда умря, тя дойде тук с всичките си пари. Имала е късмет.

– Да. Видях развалините на Вайшали.

– Тя реши да посвети остатъка от живота си на ордена. Истински ѝ се възхищавам. Свята жена.

– Бих добавил, и вече доста стара – позволих си да отбележа аз.

Често преуспелите на младини куртизанки се отдават на религия или философия, когато загубят красотата си. Интересно какво ще стане с Аспазия?

На вид Ананда приличаше на Буда – прилика, която ни най-малко не се опитваше да прикрие. С много покло-ни водачът на сангхата придружи носилката на принц Джета до главната зала на манастира. Последвах ги. Там неколкостотин млади монаси рецитираха словото на Буда. Забелязах, че мнозина бяха облечени в наскоро ушити жълти роби. Това бе нововъведение. В миналото им бе позволено да носят само дрипите, които са изпросили.

Ананда ни покани с стая с нисък таван в дъното на третия вътрешен двор на манастира.

– Тук се съсредоточавам и напрегам паметта си – каза той.

Щом носачите на принц Джета се оттеглиха, Ананда се обърна към мен.

– Спомням си за теб с най-приятни чувства. Сарипутра високо те ценеше.

Принц Джета му разказа моите китайски приключения, а светецът слушаше с престорен интерес. Всъщност не Ананда, а принцът ме помоли да говоря за китайската мъдрост. Обобщих я накратко. Ананда се държеше учтиво, но се отегчаваше. Накрая каза:

– Доколкото разбирам, Учителят Конфуций принадлежи изцяло на този свят, така че разсъжденията му не могат да се приемат сериозно.

– Той вярва, че светът на хората е единственият свят, който съществува. Ето защо смята нашето поведение в единствения съществуващ свят за изключително сериозно нещо.

– С последното несъмнено сме съгласни. А и неговата представа за качествата на истинския кавалер е много близка до известната нам истина. Затова ми е чудно, че все още не е забелязал очевидното – съществуването на нирваната. Тъкмо ти се струва, че ей сега ще стигне до четирите благородни истини – тук Ананда изду буза и издаде силен и

неприличен звук с език, – а той изведнъж спира.

– Мисля, че няма желание да отива по-далеч от този свят.

– Това заслужава съжаление.

– Мисля, че Конфуций няма нужда от съжаление.

Казах това по-рязко, отколкото възнамерявах, и принц Джета обърна глава и ме погледна.

Ананда се усмихна.

– Нашето съжаление е общо, скъпи мой. Нашето съжаление е насочено към всички живи същества. Да си жив. означава да си затворен в кръга на раждането и прераждането. Само за този, който бе тук и си отиде, може да се каже, че е постигнал онова, което трябва да бъде съзнателната цел на всички хора.

– Учителят Кун не би се съгласил с това.

С изненада открих, че говоря като Конфуциев ученик. А бях се ужасявал от пълното му безразличие към Премъдрия господ. Той не само не се вълнуваше от идеята за сътворението, но и отказваше да възприеме двойствеността, заложенa във всички неща. Конфуций принадлежеше изцяло на този свят и все пак го защитих пред Ананда. Човек е склонен към какви ли не чудатости. Може би защото винаги изпитваме нужда да се противопоставим на онези, които мислят, че единствено те знаят истината или пътя, или ключа към загадката.

– Как си представя Конфуций смъртта? – Ананда се преструваше, че му е интересно, за да не обиди принц Джета.

– Не знам. Подозирам, че според него това няма значение. Той се интересува от живота...

– Хванат е в капана на живота! Горкият човек!

– И кой ли не е... хванат в този капан? Конфуций е честен. И често е тъжен. Признава несъвършенството си, а това качество се среща много рядко сред светците, както имах възможност да се убедя.

Ананда прие обидата с любезна усмивка.

– Той искаше да управлява някоя държава в името на общото благо – продължих аз. – И тъй като не можа да постигне това, започна да се измъчва. Посочваше страданието си на всички, за да покаже, че не трябва да го смятат за съвършен мъдрец.

– Не трябва да го смятат за съвършен мъдрец – повтори Ананда. – Убеден съм, че не е имал никакво желание да разчупи цикъла на раждането, смъртта и прераждането.

– Мисля, че според него такъв цикъл не съществува.

– Боя се, че това е невежество.

– Не, не е невежество. Просто друг вид познание. Той си представя едно първично единство, от което произлизаме и към което се връщаме.

– Това е проникателно, много проникателно. – Ананда се обърна към принц Джета: – Доказателство за безусловната мъдрост на Буда е, че дори и във варварска страна като Китай един учител е успял да съзре истината – не да я разбере, естествено, но все пак да се докосне до нея. – Ананда ми се усмихна. – Този факт сам по себе си ни радва.

Ужасно ме дразнеше това човече със самодоволството си.

– Убеден съм, че и Конфуций би се зарадвал, ако разбере, че в една далечна страна също долавят неговите истини, макар и смътно.

Ананда не отговори нито на думите, нито на предизвикателството ми. Вместо това се обърна към принц Джета.

– Искам да ти кажа приятната новина, че най-после завършихме канализационната система, която е единствена по рода си, поне в Шравастии. Отклонихме един подземен поток, така че сега тече точно под клозетите. Освен това...

Дълго говори за хигиената – постоянен проблем в индийските градове.

Накрая Ананда любезно ми каза:

– Доколкото си спомням, първия път, когато беше тук, имаше различни убеждения от тези, които току-що изложи. Тогава вярваше в някакъв върховен бог, единствен създател на вселената. Сега, благодарение на ученията на този китаец, се интересуваш само от... поведението в делничния свят.

Не очаквах, че след толкова години ще си спомня какво съм казал за Премъдрия господ. Глупаво от моя страна. Когато става дума за памет, професионалният жрец е по-досаден (други биха казали по-блестящ) и от поета.

– Не съм променил убежденията си. Все още вярвам в Премъдрия господ. Споменах учението на Конфуций само за да посоча...

Замълчах, защото не можех да се сетя какво точно имах намерение да изтъкна, цитирайки твърде земния Конфуций.

– Да посочиш сходните черти между неговото учение и учението на Буда. Е, разбирам какво имаш предвид. – Усмивката му ме въбесяваше. – Няма съмнение, че като отхвърля идеята за бога-творец като Брахма или Премъдрия господ, твоят китаец показва наченки на истинска интелигентност.

Надявам се, че успех да отмина това светотатство със същата невъзможност, с която преди това той пренебрегна моето

предизвикателство.

– Признак за истинска интелигентност е да осъзнаеш, че нищо не може да започне от нищото – възразих аз. – Ето защо светът е трябвало да започне с нещо. Светът е трябвало да бъде сътворен и той е бил сътворен от Премъдрия господ.

– А него кой го е сътворил?

– Сам той.

– От какво?

– От нищо.

– Но ти току-що каза, че нищо не може да започне от нищо.

Да, Демокрите, попаднах в най-старата от всички клонки. Побързах да се изплъзна.

– Всъщност „нищо“ не е подходящата дума. Искях да кажа следното: онова, което е било тогава, което е и ще бъде, е неизменното. – Установих, че несъзнателно съм заимствувал идеята от Учителя Ли. – Именно от неизменното Премъдрият господ създаде земята, небето, хората. Създаде Истината и Лъжата.

– Жалко – въздъхна Ананда, – това е много примитивно. Прости ми. Не искам да обиждам чувствата ти. Уважавам дълбоката ти вяра в нещо, което дядо ти е мислил за истина. Но дори и твоят китайски приятел е прозрял отвъд представата за всемогъщ небесен бог като Премъдрия господ или Брахма, или Небето – както щеш, го наречи. Знаеш ли, навремето имаше един брахман, който много се гневеше на Буда. Накрая му рече: „Как можеш да отричаш Брахма Създателя? Не знаеш ли, че всяко щастие и скръб, всяко усещане у човека идва от върховно божество?“

– И какво отговори Буда? – Очевидно принц Джета за пръв път чуваше тази част от учението. Дали защото беше нещо ново?

– Ще цитирам отговора на Буда. – Ананда затвори очи и започна да припява: – „И така, ако бъде сътворено само едно висше божество, хората ще станат убийци, крадци, неблагочестиви, лъжци, клеветници, грубияни, празнословци, алчни, зловни и извратени в разбиранията си. И така, за онези, които предпочитат да се опрат на един-единствен бог като първопричина, не съществуват нито желание и воля да правят нещо, нито нужда да извършват или да не извършват каквото и да е дело.“

– Добре казано – прошепна принц Джета.

– Глупости! – избухнах аз гневно. – Това е само част от идеята. След като сътворил себе си и своята зла сянка, Премъдрият господ създаде човека и му предложил избор: да служи на Истината или на Лъжата.

Тези, които служат на Лъжата, ще се мъчат, когато дойде Страшният съд, а тези...

– Много, много сложно – прекъсна ме Ананда. – И много типично за всяко от тези върховни божества. Толкова злонамереност! Толкова глупост! Щом като това божество е всемогъщо, защо позволява на злото да съществува?

– За да може всеки човек да направи своя избор.

– Ако бях върховен бог, изобщо не бих се потрудил да създавам нито злото, нито човека, а и нищо друго, което дори най-малко не ми харесва. Страхувам се, че щом искаш да ни представиш своя върховен бог, налага се да погледнеш нещата от обратната страна. Злото съществува. Не можеш да обясниш защо. Затова превръщаш този твой създател в някакъв изверг, който си играе с живота на хората. Ще се подчинят ли те, или няма да се подчинят? Да ги измъчвам ли, или да не ги измъчвам? Скъпо дете, това е много примитивно. Ето защо ние отдавна сме изоставили идеята за върховно божество. Както разбирам, същото е направил и твоят приятел Конфуций. И той като нас съзнава, че да се приеме такава чудовище, значи да се утвърждава злото, понеже и злото е негово творение. За щастие ние гледаме отвъд Брахма, отвъд Премъдрият господ. Ние се вираме в същността на вселената и виждаме, че тя е окръжност без начало и без край и че за този, който следва средния път, е възможно да прозре през кръга и да разбере, че цялото нещо е илюзия – като вечността. И накрая, от практически съображения смятаме, че хората се държат по-добре в свят, където няма върховно божество, което да одобрява злото и да обърква простодушните. Както мъдро е отбелязал твоят Конфуций: „Небето е далеч. Човекът е близо!“

Нямах желание да разговарям повече на тази тема. Атеистите винаги взимат надмощие над вярващите в Премъдрият господ. Ние знаем кое е вярно, а те не знаят. Конфуций бе по-близък до мен, защото се опитваше да отхвърли небето, което е над земята. Приемаше онова, което не може да разбере. А Буда с безразличието си отправяше предизвикателство към небето. Едва ли някога се е раждал по-високомерен човек от него. На практика той казваше: „Аз съществувам. Но престана ли да съществувам аз, няма да съществува нищо никъде. Това, което другите възприемат като съществуване, е илюзия.“ Поразително!

Демокрит твърди, че не е поразен. Мисли, че Буда иска да каже нещо друго. Вселената си съществува, твърди Демокрит, и единствената аномалия е несъвършеното човешко „аз“, което я наблюдава. Ако се отстрани това „аз“, материята си остава непроменена. Като неизменното?

Нищо не разбирам. За мен онова, което съществува, съществува.

3.

През следващите седмици преговарях с различни търговци и съдружия, които се интересуваха от Персия, Самият аз бях станал вече нещо като търговец. Знаех какво може да се продаде в Персия и на каква цена. Прекарах приятни часове в пазарлъци на централния пазар, където бяха опънати шатрите. Излишно е да споменавам, че щом попаднеш сред важни търговци или ковчежници на съдружия, непременно ставаше дума за Егиби. В известен смисъл тази фирма бе нещо като световен монарх. Оказа се, че където и да отиде човек по широкия свят, нейните агенти вече са били там и дори са успели да установят делови връзки.

Трудно ми бе да разговарям със синовете си. В началото те бяха предпазливи с мен. Имах чувството, че в известен смисъл са недоволни, задето се отличават от другите, и ме обвиняваха за това. Все пак успях да спечеля доверието на по-големия. Момчето твърде много се гордеше с дядо си, царя.

– Той ще бъде първият господар на целия свят.

Вървахме по централния площад, където в присъствието на сина си току-що бях подписал документите за няколко заема от едно търговско обединение. Трябва да кажа, че той положи всички усилия да прикрие естественото си презрение на воин към търговците, с които преговарях.

– Какво имаш предвид под господар на целия свят?

– Царят гледа на запад. Царят гледа на изток.

Момчето очевидно цитираше някакъв дворцов текст.

– Мислиш ли, че крои някакви планове за бащината ти родина? – попитах го аз.

Момчето кимна.

– Един ден целият свят ще бъде негов, защото не се е раждал друг такъв цар. А и никога по-рано не е имало господар на цяла Индия.

– Цяла Индия? Какво ще кажеш за личхавите? За царство Аванти? Ами индийската провинция на Персия? А юга?

Момчето сви рамене.

– Това са подробности. Когато Аджаташатру, яхнал кон, се появи на същия този площад – бях малък тогава, но никога няма да го забравя, – той беше като слънцето. И хората го приветстваха, както приветствуват слънцето след продължителен дъжд.

Не изказах предположението, че сигурно са тръпнели от страх пред новия си владетел, защото Аджаташатру наистина бе като безмилостно лятно слънце, което изгаря полетата и ги превръща в пустош.

– А той обича ли те?

– О, да. Ползувам се с благоволенieto му. Момчето вече бе достигнало ръста на воин, каквото скоро щеше да стане. Макар да бе наследял моите очи – или очите на тракийската вещица Лаида, – чувствавах го съвсем чужд. Но виждах, че е амбициозен и енергичен. Бях уверен, че ще си пробие път в двора на Магадха.

– Искаш ли да видиш Персия? – попитах.

Белите му зъби блестяха. Имаше очарователна усмивка.

– О, да. Майка ми ми е говорила толкова много за Суза и Вавилон, и за Великия цар. А и старият Карака Винаги ми разказва истории, когато идва да ни види.

– Искаш ли да дойдеш с мен?

Не смеех да го погледна. Смущаващо е, когато в страната на тъмнокожите се срещнат два чифта сини очи – имаш усещането, че си се погледнал в огледало... само че моето огледало бе в тъмна рамка.

– Трябва да завърша учението си, татко. – Не очаквах друг отговор. – След това ще отида в университета в Таксила. Не ми се ходи, но дядо ми заповяда да уча езици. Трябва да му се подчиня.

– Може би ще те направи посланик като мен.

– Това би било двойна чест.

Момчето вече бе царедворец.

По-малкият ми син изглеждаше замечтан и стеснителен. Когато най-накрая успях да го накарам да проговори, поиска да му разказвам приказки за дракони и русалки. Постарах се да му доставя удоволствие с разни фантастични истории. Интересуваше се от Буда. Подозирам, че е наследил от праядо си онзи тип ум, който възприема отвъдния свят като нещо естествено. Във всеки случай никой от синовете ми не желаеше да напусне Индия. Това не ме учуди, но дълбоко ме огорчи.

В деня преди керванът ми да отпътува за Таксила, седях до носилката на принц Джета на покрива на къщата край реката.

– Много скоро ще умра – каза той и обърна глава към мен. – Затова съм толкова щастлив, че още веднъж можах да те видя.

– Защо? Нали, щом умреш, ще ме забравиш?

Принц Джета обичаше да се шегува със смъртта, затова се постарях да говоря на тази тема с колкото е възможно повече чувство за хумор – една недотам лесна задача. Дори и сега, когато съм толкова стар, не

мога да свикна напълно с мисълта, че ще трябва да изоставя това разнебитено тяло, за да поема дългия път към далечния край и... поне така се моля на Премъдрия господ – към моста на Спасителя.

– Да, но това, че съм говорил с теб през последните си дни, може да предизвика важни промени в съдбата ми. Може да се окаже, че благодарение на теб, когато се родя отново, ще съм по-близо до изхода.

– Според мен си само на една крачка от нирваната.

– Боя се, че е много повече от крачка. Свързан съм с мъката. Има опасност следващото ми прераждане да е по-лошо и от сегашното. – Принц Джета посочи с поглед парализираното си тяло.

– Раждаме се само веднъж – казах аз. – Или поне така вярваме ние – добавих учтиво.

Принц Джета се усмихна.

– Позволи ми да ти кажа, че това, в което вярваш, е безсмислено. Невъзможно е да си представим бог, който взима една безсмъртна душа, позволява ѝ да се роди само веднъж, играе си с нея, а после я съди и ѝ отрежда вечно страдание или вечно удоволствие.

– Не, не вечно. Когато настъпи онзи час във вечността, всичко се съединява в едно.

– Не съм съвсем сигурен, че добре разбирам представата ти за вечността.

– И кой ли може да я разбере?

После смених темата. Заговорих за синовете си.

– Надявах се, че ще пожелаят да дойдат с мен. Също и Амбалика.

Принц Джета поклати глава.

– Би било неразумно. Там ще се чувствуват толкова чужди, колкото ти тук. Освен това...

Принц Джета замълча. Нещо отвъд реката бе привлякло погледа му. В долината, която се простираше до планините, сякаш се бе надигнала пясъчна буря. А денят бе безветрен.

– Какво ли може да е това? – попитах аз. – Мираж?

– Не – намръщи се принц Джета. – Това е царят. Побиха ме тръпки, макар че беше доста топло.

– Мислех, че е на личхавската граница.

– Там беше. А сега е тук.

– Струва ми се, че трябва да отпътувам, преди да е дошъл.

– Късно е – отвърна принц Джета. – Той ще поиска да те види.

– Но понеже не знае, че съм тук, бих могъл...

– Знае, че си тук. Той всичко знае.

Призори на следващия ден ме повикаха при царя отвъд реката. Сбогувах се с Амбалика, сякаш се прощавахме завинаги. Тя се опитваше да ме успокоява.

– Ти си негов зет. Баща си на любимите му внуци. Няма от какво да се страхуваш.

Но докато изричаше тези думи, имах чувството, че и тя се прощава с мен завинаги.

Нищо на този свят не може да се сравни с индийската армия. Гледката е поразителна. Всъщност това не е армия, а цял град. Представи си, Демокрите, един подвижен град от шатри с двеста-триста хиляди мъже, жени, деца, огромен брой слонове, камили, коне и биволи, които бавно напредват сред облаци от прах. Ето така индийският цар тръгва на война. Гърците се чудят, че Великият цар заминава за бойното поле с жените и покъщнината си, че му носят съдовете, пълни с хоапска вода, и че дори на Безсмъртните е позволено да водят жените и прислугата си. Но когато дойде време за бой, персийските спътници остават дълбоко в тила. В Индия не е така. Там царският град просто поглъща противника. Първи връхлитат слонове. Ако се случи врагът да няма слонове, това е и краят на битката. Но ако неприятелската армия окаже съпротива, в битката се включват копиеносците и стрелците. Междувременно територията на врага се завзема от пазари, кръчми, работилници и снаряжение до такава степен, че той е смазан от самия обем на връхлетелите го хора и предмети.

При стълкновение на две еднакви по големина армии побеждава армията, която е успяла да убие противниковия водач. Ако това не стане, получава се едно огромно стълпотворение от два безнадеждно вплетени един в друг града. Разказват се истории за това как между воюващите царски армии настъпвала такава бъркотия, че и двете страни, били принудени да искат примирие, защото иначе било невъзможно да се оправят.

Колесницата пътува цял час, докато стигнем от първия пост отвъд реката до центъра на военния лагер, където се издигаше златната шатра на Аджаташатру. Всичко наоколо напомняше повече на огромно пазарище, отколкото на военен лагер. Движехме се много бавно. Минавахме покрай базарите, складовете за оръжие и кланиците и най-сетне стигнахме до вътрешния град, където бяха опънати царските и дворцовите шатри.

Кочияшът ме свали пред входа на царската шатра. Дворцовият управител ме въведе в странично отделение, където един роб ми поднесе

сребърен съд с розова вода. Измих лицето и ръцете си според ритуала. Друг роб ме избърса с ленена кърпа. Обслужваха ме почтително, но мълчаливо. Щом свършиха работата си, оставиха ме сам. В такива случаи минутите текат бавно, но въображението работи бързо. Предполагах, че ще ме убият. Представях си един по един всички видове екзекуции, и то съвсем ясно, с най-ужасяващи подробности. Бях стигнал до бавното задушаване (от което изпитвам неопишуем ужас), когато на прага на шатрата застана Варшакара. Изведнъж се почувствувах като плувец, който току-що е разбрал, че плаващото тяло до него не е къс дърво, а крокодил.

Но дворецовият управител ме успокои.

– Не си се променил... почти – рече той, докато се прегръщаме.

– Ти си си същият!

Варшакара наистина изглеждаше точно така, както го помнех от първата ни среща във Варанаси преди тол-това много години. Тъй като бе ненадминат майстор на подлите машинации, той без никакво затруднение бе преминал от службата при убития баща на служба при убиенца син. Сега брадата му бе яркочервена като компенсация за изпадалите червени зъби.

Говорихме за Китай. Варшакара алчно поглъщаше и най-незначителните подробности, а аз за щастие можех да поднеса много хапки, с които да нахраня този хищник.

– Трябва да направиш доклад – заяви той накрая. – Имаме голямо желание отново да установим „копринения път“. Така казахме и на твоя спътник – той между другото още е в Чампа.

Не се учудих, че дворецовият управител вече е влязъл в преговори с маркиза от Гей. Мъчех се да отгатна какво ли е говорил за мен китайският ми колега. Нали го бях изоставил? Но Варшакара не каза нищо повече по въпроса.

После се разнесоха гръмотевични звуци – барабани известяха приближаването на Аджаташатру. Излязохме навън. Със страхопочитание вперих поглед в туловището на едно животно, което сигурно бе най-големият слон в света... бял слон, който пристъпваше към нас като бавно движеща се, обсипана със скъпоценни камъни планина. Върху гърба на слона имаше беседка от сребро, инкрустирано с диаманти. Под сияйния ѝ купол седеше огромна, проблясваща златна фигура.

– Аджаташатру! – разнесе се всеобщият вик във възхвала на царя. Благославяха го с пълно гърло. Гръмна проглушителна музика. Верноподаниците се проснаха в прахта.

Слонът спря. Поставиха стълбата. Мигновено двама професионални акробати се изкачиха на гърба на животното. Повдигнаха царя и му помогнаха да слезе.

Аджаташатру бе станал най-дебелият човек в света. Възшност краката му не можеха да издържат страхотната тежест на огромното му туловище. Затова той или ходеше, както в момента, облегнат на раменете на двама акробати, или се подпираше на два дебели жезъла от слонова кост. Главата, вратът и раменете му се бяха слели в безформена маса и тъй както бавно тътреше крака напред приличаше на някакъв гигантски златен паяк.

Щом Аджаташатру приближи, сведох очи към земята. Надявах се, че може би ще спре и ще отбележи присъствието ми, но той мина покрай мен безмълвно, Втречено гледах аления килим. Също като Великия цар Аджаташатру никога не стъпваше на гола земя.

Няколко часа по-късно Варшакара дойде при мен и ме дари с очарователната си усмивка. Кой знае защо, ми липсваха кървавочервените му зъби. Чудех се дали е трябвало да се откаже от това помрачаващо разсъдъка дъвчене на бетел. Неотдавна един човек, който разбира от тези работи, ми обясни, че можеш да държиш късчето между бузата и беззъбия си венец – и пак да се наслаждаваш на умопомрачение.

Варшакара ме въведе при даря. Аджаташатру се бе проснал на огромен диван, заобиколен от хиляди копринени възглавнички. Около него имаше десетина масички, отрупани с ястия и гарафи с вино, наредени така, че да са му подръка, а също и десетина красиви момиченца и момченца в предпубертетна възраст. Сексуалните вкусове на тъста ми не се бяха променили. Убедил съм се, че стига да не се променят към по-лошо, хората си остават такива, каквито са били на младини.

Едно осем-деветгодишно момченце нежно бършеше лицето на царя с ленена кърпа. Тялото на Аджаташатру блестеше от пот. Достатъчно бе да прекоси стаята, за да се изтощи. Макар да имаше вид на човек, който няма да живее още дълго, лицето му бе непроменено. Ако не за друго, то поради тлъстината си тъстът ми изглеждаше много по-млад от мен. Забелязал съм, че в страни с много горещ климат, където тялото бързо узрява и бързо се състарява, мъжете и жените умишлено надобеляват с цел да се подмладят и като не могат да запазят юношеската си красота, се стараят да възвърнат част от детския си чар.

Аджаташатру сияеше.

– Най-скъпи мой!

Огромното бебешко лице ме гледаше нетърпеливо, сякаш бях

нещо, което се кани да лапне. После разпери ръце и обвитите му в коприна тлъстини увиснаха като кръгли сардийски възглавнички.

– Приближи се!

Приближих се. Като понечих да целуна по-близката му ръка, се спънах и паднах на дивана. Обзе ме ужас. В Суза. пък и във всеки двор, за такъв поклон пред суверена убиват човека на място. Но на мен дори не ми се разсърдиха.

Царят ме сграбчи под мишниците, почти ме повдигна и ме повлече върху дивана, сякаш бях кукла. Очевидно тлъстите ръце не бяха изгубили силата си. Паднах в огромната гръд, лъхаша на непоносимо съчетание от сто различни парфюма, а карминовите устни ме целунаха по лицето точно така, както детето обсипва с целувки куклата, която миг след това ще счупи.

– Мили! Без теб животът бе безрадостно бреме! Колко нощи сме плакали, докато заспим, чудейки се защо стана така, че най-скъпият ни, най-обичният ни зет ни изостави. Ах ти, непослушничко, непослушничко!

С тези думи Аджаташатру ме повдигна и ме пусна до себе си. Паднах върху куп възглавници. Чувствувах се като чуплива ваза до слон. Не знаех какво предвижда етикетът в такива случаи. Стараех се да изглеждам колкото е възможно по-почтителен и благовъзпитан – проснат там на дивана до най-дебелия цар в света.

– Мили Дарий!

Трябва да кажа, че при всичките ни срещи той упорито ме наричаше Дарий. Излишно е да добавям, че не го поправях. Като много други абсолютни монарси, и той нямаше добра памет за имена. В Персия Великият цар не се появява на публично място без дворцовия управител, който шепне на ухото му имената на приближаващите се.

– А как жадуваше за теб бедната ми дъщеричка! Как гладно чакаше вест от теб. Колко жадна бе да знае къде си!

Глаголите, които употреби Аджаташатру, подсказваха насоката на мислите му. Децата веднага започнаха да му поднасят ядене и пиене. Аджаташатру е единственият човек сред хората, които познавам, способен да говори ясно с пълна уста. И нищо чудно, защото той не спираше нито да приказва, нито да яде.

Когато най-после ми позволи да продумам, аз му разказах за многобройните си неуспешни опити да се върна в Магадха. През това време той шумно прочистваше гърлото си с вино. Прояви внимание, когато стигнах до пленничеството си в Китай. Сред торбичките от тлъстини черните му очи все така блестяха. Щом свърших разказа си – прекъсван

на равни интервали от възклицания на удоволствие, удивление, обич, – Аджаташатру допи чашата си и рече:

– Ще опишеш „копринения път“ на Варшакара.

– Да, Господарю.

– И то подробно.

– Да, Господарю.

– Ще направиш карта.

– С радост, Господарю.

– Ти си моят любимец, нали? – каза той и ме прегърна. – Ще ми покажеш пътя за Китай, нали?

– Ще тръгнеш към Китай, Царю?

– Защо не? Догодина ще ми бъде доста скучно. Непокорните личхави ще бъдат вече победени, а Пардиота... спомняш ли си го? Царя на Аванти? Държи се много лошо. Но едва ли ще са ми нужни повече от месец-два, за да покоря Аванти. Ще останеш да видиш какъв урок ще ми дам. Ще ти достави удоволствие. Обещавам ти. Защото аз съм много, много добър учител!

– Знам, Господарю. Видях развалините на Вайшали.

– О, радвам се! – Очите му заблестяха. – Видя ли побитите на кол край пътя?

– Да! Бяха превъзходни, Господарю. Впрочем никога не съм виждал толкова много пленници, убити наведнъж.

– И аз не съм. Естествено, всички ми казват, че съм поставил нещо като рекорд, но нали знаеш колко са неискрени хората. Все пак съм убеден, че друг цар не е набивал на кол толкова много непокорници, както сторих аз в онзи ден. Беше вълнуващо. Не си чувал толкова много писъци. Особено когато ги кастрирахме, вече по коловете. Струваше ми се, че ще оглушея. Имам много чувствителен слух. За какво говорехме?

– За Китай, Господарю.

– Да. Да. Ще искам да отида там лично, с основната армия. Можеш да дойдеш като водач.

Опитах се да му обясня, че в най-добрия случай армията му ще пътува около три години, докато стигне до границите на Средното царство, и той започна да губи интерес. Потръпваше, когато му описвах просмуканите с влага джунгли, високите планински проходи, негодите и болестите, свързани с дългото пътуване.

– Ако това, което казваш, е истина, няма да ходя лично. Естествено. Но ще изпратя армия. В края на краищата аз съм световен монарх, нали?

– Да. Да, Господарю.

– И тъй като Китай е част от света, на тях веднага ще им стане ясно, че сега аз притежавам... как го наричаха те?

– Пълномощието на небето.

– Да. Ще разберат, че го имам от много време насам. Пък и ще е по-разумно да тръгна на запад, не мислиш ли? Разстоянията не са толкова големи. И няма да ме безпокоят никакви си джунгли. Затова пък има много очарователни градове, където ще отседна. И Персия, разбира се, е много по-близо до нашия свят. Нали, мили?

– О, да, Господарю.

Безпокойството ми растеше. Макар армията на Аджаташатру да не представляваше заплаха за сатрапията Бактрия, а още по-малко за Персийската империя, започнах да си представям как ме водят като маймуна на каишка, докато царят бавно напредва към Персия – и към сигурното си поражение.

Положих всички усилия да отклоня Аджаташатру от една персийска авантюра, но той бе опиянен от мисълта за онова, което наричаше „мой свят“. Ядосваше се на републиканците, че са му попречили да тръгне към „изгряващото слънце, към залязващото слънце, към северната звезда“.

– О, аз знам колко голям е мойт свят – каза той – и колко малко време имам, за да посетя всичките си народи. Но трябва да се постарая. Дължа това на... небето!

Доста бързо схвана китайската религиозно-политическа система. Бе напълно очарован от идеята, че хегемонията всъщност осигурява пълномощието. И тъй като бе убеден, че вече притежава първото, сега бе готов да получи второто.

– Това ще стане веднага щом направя няколко пътешествия, за да видя жълтокожите си народи, както и синеоките си народи. Представи си само, че притежавам милиони хора с очи като на внуците ми! Очарователни момчета, между другото! Дори само заради тях сме ти длъжници, Дарий!

По-късно, по време на преизобилния и очевидно безкраен обед, дойдоха лоши вести. Армията на Аванти бе влязла в Магадха. Варшакара беше много мрачен. Аджаташатру изглеждаше отегчен.

– Ах, този зъл, зъл човек! Какъв лош цар! Сега ще трябва да го убиваме. Много скоро. Мили мой!

Царят ме целуна по лицето, сякаш облизваше чиния. После ме бутна толкова силно, че паднах от дивана.

– Отиди при очарователната си жена. Чакай ни в Шраваста. Ще се

върнем в двореца, преди да са започнали дъждовете. Дотогава ще сме превърнали царство Аванти в пустиня. Кълна ти се. Аз съм богът на земята. Равен на Брахма. Аз съм световният монарх. Сърдечни поздрави на... на... въ... дъщеря ми. – Беше забравил името на Амбалика. – Целуни вместо мен двете очарователни синеоки момчета. Виждаш ли какъв любещ дядо съм аз! Отивай си.

Последната ми среща с Амбалика бе неочаквано ведра. Седяхме един до друг на люлката в центъра на вътрешния двор – едно от малкото места в къщата на принц Джета, където не можеха да ни подслушват. Казах й, че съм видял царя.

– Тръгва на война с Аванти!

– Победата няма да е лесна – отговори Амбалика.

– Мислиш ли, че войната може да продължи повече от един сезон?

– Може да продължи години, като тази досадна история с упоритите личхавци.

– Значи вероятно не се кани да нападне Персия тази година.

– Така ли каза, че иска да нападне Персия? Кимнах. Предпочитях да не изразявам мнението си на глас.

– Аха... – Амбалика се замисли. Люлката се движеше ритмично над разцъфналите храсти. – Ако беше по-млад, можеше и да успее. Как мислиш?

– Персия е най-могъщата империя в света. – Сметнах това за сравнително неутрална забележка.

– Но баща ми е най-великият пълководец в света. По-точно беше. Е, кой знае какво би станало. Няма да узнаем, защото войната с Аванти ще се проточи и междуременно татко ще умре от системно преяждане, а ти... ти какво мислиш да правиш?

– Ще се върна в Суза.

– С кербана си ли?

Кимнах. Не й казах, че същата вечер възнамерявам да се измъкна от града, без кербана. Но мисля, че тя сигурно е подозирала нещо подобно, защото ненадейно каза:

– Искам да се омъжа повторно.

– За кого?

– За заварения си брат. Той ме харесва. Много е мил със синовете ми. Ще ме направи своя първа жена и ще живеем тук, в Шравати. Между другото той е царски наместник. Мисля, че не се познавате. Както и да е, ще трябва да се омъжа за него доста скоро, защото принц Джета всеки миг може да умре, а след смъртта му тази къща ще наследи

племенникът му, който е едно отвратително същество, и ние ще останем без дом.

– Но ти сече си омъжена – припомних й аз.

– Знам. Но мога да овдовея, нали?

– Да се самоубия ли? Или царят ще ми спести този труд?

– Нито едното, нито другото. – Амбалика ме дари с очарователна усмивка. – Ела вътре. Искам да ти покажа нещо.

Влязохме в спалнята ѝ. Амбалика отвори сандък от слонова кост и извади някакъв документ, написан на папирус. Затруднявах се с индийското писмо, затова тя ми прочете вестта за „печалната кончина на Кир Спитама в Суза в еди-коя си година от царуването на Великия цар Ксеркс“.

– А сега, моля те, изчисли датата – каза тя. – Трябва да е шест месеца напред, считано от днес. После попълни началото и края с нещо на персийски. Пиши, че съобщението е издадено от канцеларията. Нали разбираш, трябва да изглежда съвсем официално.

Но аз познавах индийската религия.

– Не можеш да се омъжиш повторно. Законът не позволява.

Амбалика бе помислила и за това.

– Говорих с върховния жрец. Той ще обяви, че бракът ни никога не е бил валиден. Стига да искат, брахманите веднага ще открият някаква грешка в церемонията. А те искат. Така че след това, без много шум, ще се омъжа за брат си.

– И никога вече няма да се видим?

– Надявам се, че не! – С жизнерадостната си безмилостност Амбалика смразяващо ми напомни баща си. – Ти и без това няма да поискаш да се върнеш тук. Ако не за друго, то защото ще си твърде стар.

– А синовете ми...

– Те са там, където им е мястото – каза тя с равен глас.

И стана така, че описах собствената си смърт и фалшифицирах подписа на главния чиновник на канцеларията в Суза. Един час по-късно напуснах къщата. Не видях нито синовете си, нито принц Джета. Увих монетите, които имах, в един пояс и го препасах през кръста. На големия пазар си купих старо наметало, сандали и тояга. Същата вечер, няколко минути преди да затворят западната врата, напуснах града.

Нямам представа какво е станало със синовете ми. Ако знаеше, че съм жив, Карака щеше да ми изпрати вест. Но сигурно е повярвал на Амбалика, когато е обявила смъртта ми.

Получавах новини за Аджаташатру от Егиби. Войната с Аванти се

оказа не по-малко продължителна и ожесточена от войната с републиката на личхавите. Накрая, в деветата година от Ксерксовото царуване, Аджаташатру умря, както гласеше съобщението, от естествена смърт. И тъй като бе спорно кой трябва да наследя трона, създадената от него нестабилна империя в Гангската равнина много скоро се разпадна.

Когато си спомням за Индия, в мрака под клепачите на тези слепи очи заблестява злато. Когато си спомням за Китай – засиява сребро и отново виждам, сякаш зрението ми се е възвърнало, сребърен сняг, който се сипе над сребърни върби. Злато и сребро. После мрак.

КНИГА ОСМА

Златният век на Великия цар Ксеркс

1.

Завърнах се в Суза през пролетта на осмата година от Ксерксовото царуване, след шестгодишно пътешествие на изток и на изток от изток. Вече не бях онзи възторжен млад човек, който бе тръгнал от Бактрия. През вратите на Суза премина един призрак на средна възраст. Всъщност дори ле се учудих, че хората не ме забелязват, сякаш бях невидим. Съвсем не се изненадах, че никой не ме позна. В двора отдавна ме бяха обявили за мъртъв, така че за тях аз наистина бях призрак. Но по-лошото беше, че бях призрак и за самия себе си.

Чувството ми за нереалност скоро се разсея или по-скоро бе заменено от самата нереалност на света, в който се озовах. Всичко се бе променило. Не, това не е съвсем вярно. Канцеларията не се бе променила – установих го, когато във втората стая ме прие един помощник-управител, когото познавах от едно време. Тогава беше виночерпец на харема. Този човек бе сириец, известен със своята любознателност. Често го дразнеха, защото задаваше много въпроси. И се страхуваха от него, защото никога не забравяше какво са му отговорили.

– Това ще причини объркване, Царски приятелю. – Евнухът употреби единствената титла, която ми бе останала. – Естествено, радваме се да те видим, но...

Не посмя да довърши изречението.

– Искаш да кажеш, че официално съм обявен за мъртъв и имуществото ми е конфискувано от хазната, така ли?

– Не, не от хазната. Всъщност взета е само една малка част. Повечето от твоите имоти са собственост на благородната ти майка.

– Нима тя е жива?

– Жива е и е в цветущо здраве. В момента е с двора в Сарди.

– В Сарди ли? – попитах учудено. – Откога е въведен такъв ред Великият цар да се установява с двора в Сарди?

– Нищо ли не знаеш?

Втората стая на канцеларията гледа към градината. Забелязах, че тази година пролетта бе закъсняла.

– Много малко. Разбрах, че Гръцките войни са продължили и че Великият цар е опожарил Атина до основи. – Бях го научил в Шраваста от един агент на Егиби. – Това е всичко, което знам.

– Случиха се много неща – рече заместник-управителят.

Оказа се, че думите му са били твърде съдържани. Скоро след замиранането ми за Китай Ксеркс поискал от жреците на Бел-Мардук да му подарят някои златни предмети от съкровищницата си.

– Не поисках нищо, което може да се сметне за священо – обясни ми по-късно той. – Постъпих много снизходително с тях. Не наказах никого със смърт. Е, наистина конфискувах някои златни дреболии и ги претопих за дарници. Трябваше да покрия разносните по Гръцките войни. После се върнах в Суза.

Няколко седмици след отпътуването на Ксеркс от Вавилон един от безбройните претенденти за този древен престол, подстрекаван от жреците на Бел-Мардук, се провъзгласил за вавилонски цар. Заповядал да убият нашия стар приятел, ужасяващия с вида си Зофир. После и претендентът бил убит от свой съперник, който пък успял да отблъсне персийската войска и бранил града повече от година. Накрая Вавилон бил превзет от първия генерал и зет на Ксеркс Мегабиз, син на убития сатрап Зофир.

– Разплатата на Великия цар беше страшна – каза помощник-управителят, като клатеше глава със страхопочитание. – Той претопи статуята на Бел-Мардук, за да не може никой повече да хваща ръката му. После разруши всички негови храмове, а онези от жреците, които не уби, изгони. След това срути градските стени. Срина зикурата до основи. Конфискува земите и имотите на големите търговци...

– И с Егиби ли се разправи така?

– Не – усмихна се евнухът. – „Егиби и синове“ се преместиха тук, в Суза. После Великият цар раздели страната на две сатрапии и премахна титлата цар на Вавилон. Сега се нарича просто Ксеркс, Великият цар.

Днес Вавилон е провинциален град. Така свърши хилядолетната му история.

– И сега къде отсяда дворът през зимата?

– В Персепол.

– Където всичко замръзва!

Евнухът въздъхна.

– Ние сме верни слуги – издекламира той задължителната фраза, която аз повторих.

Попитах какво е станало с тоновете вавилонско злато и той ми

обясни, че било използвано за нашествието в Гърция.

– Боя се, че от това злато вече нищо не е останало – заключи той. – Тези войни бяха разорителни.

– Но успешни. Атина е унищожена.

– О, да! Да!

Само че възторгът му бе явно фалшив. Разпитах го внимателно и така научих част от историята, която е толкова добре известна тук, в Атина, че я повтарям, Демокрите, само за да получиш представа как изглеждат нещата за другата страна.

Ксеркс лично командувал нашествието. Тръгнал от Сарди. Повел със себе си три от шестте армейски корпуса, което ще рече шестдесет хиляди души, а не шест милиона или каквато там цифра е измислил Херодот, за да поласкае атиняните. С армията тръгнала и цялата флота.

Гърците изпаднали в паника. Оракулите в Делфи и Атина единодушно твърдели, че Великият цар е непобедим. Дори намеквали, че атиняните ще постъпят доста разумно, ако предадат града си и се изтеглят в Италия. После на Делфийския оракул му хрумнало да спомене, че дървените укрепления, опасващи града, могат да се окажат полезни. Именно тогава съмнително почтеният и без съмнение ненавиждан Темистокъл решил малко да извърти нещата и да изтълкува фразата „дървени укрепления“ в смисъл на „дървени кораби“.

Но евнухът от канцеларията знаеше само дворцовата версия за войната, която ми разказа.

– Преди две години, точно по същото време, Великият цар бе в Троя, където принесе в жертва на троянската богиня хиляда глави добитък.

Това ме огорчи. Тъкмо се бях зарадвал на новината, че Ксеркс се е отрекъл от титлите фараон на Египет и цар на Вавилон, с което, естествено, е отхвърлил и боговете им. А ето че веднага след това, и то не с политическа цел, а за театрален ефект, не се поколебал да извърши най-важното жертвоприношение не на Премъдрия господ, а на някаква троянска богиня, чието име евнухът дори не можеше да си спомни.

– Но смисълът на жертвоприношението бе ясно разбран, Царски приятелю. Както ти е известно, Великият цар знае наизуст почти всичко от гръцкия Омир. Тъй че след жертвоприношението той застана пред древните развалини и заяви: „Ще отмъстя за Троя, разрушена от нашествениците гърци. Ще отмъстя за моя предшественик цар Приам. Ще отмъстя за необузданата жестокост на гърците от името на цяла Азия. Както гърците нападнаха Троя, за да си вземат спартанската курва, така

ще ги нападна и аз, за да измия петното на безчестието, което лежи върху нас от поколения. Атина ще изгори, както изгоря Троя, както изгоря Сарди. Атина ще изгори и аз лично ще запаля първата искра. Аз съм възмездието. Аз съм справедливостта. Аз съм Азия.“ После персийските армии преминаха Хелеспонта и влязоха в Европа.

Ксеркс бе намерил хитро обяснение за нашествието си в Гърция. Всеки грък смята едва ли не за своя лична заслуга извършеното от дедите му нападение над азиатския град Троя, поради което Великият цар потърси отговорност от всички гърци за греховете на дедите им. В това Ксеркс бе съвсем искрен. Той наистина вярваше, че рано или късно боговете – които, разбира се, не съществуват – искат строга сметка за всяко извършено спрямо тях провинение.

Отначало войната тръгнала успешно. При пълно единодействие армията и флотата стигнали до бреговете на Тесалия. По пътя убили спартанския цар с всичките му войници. Четири месеца след речта си в Троя Ксеркс бил в Атика. Атинският водач Темистокъл заповядал да евакуират града. По-голяма част от мъжете се качили на корабите, които, обяснил той, били атинските дървени укрепления. Темистокъл много внимателно се придържал към буквалния смисъл на предсказаното от Делфийския оракул и повечето атиняни предпочели да се съгласят с него. Нямали избор. Персийската войска била непобедима и се налагало или да избягат в морето, или да умрат на сушата.

В присъствието на Ксеркс град Атина бил опожарен. Така Великият цар отмъстил не само за Сарди, но и за Троя. Междувременно Темистокъл тайно влязъл във връзка с Ксеркс. Атинският водач постъпил по обичайния гръцки начин и поискал земя и пари, а Ксеркс с готовност приел да задоволи исканията на своя коварен противник. За да го увери в искреността си, Темистокъл му съобщил, че атинската флота се кани да отплава за Сицилия и Ксеркс трябва незабавно да я нападне, ако желае да извоюва пълна победа. Колкото и да е чудно, само царица Артемизия заподозряла, че това е клопка. Тя между другото осъществила желанието си и лично командувала халикарнаските войски. При все че не била добър пълководец, тя отлично познавала гръцкия начин на мислене. Пак между другото, когато влизала в бой, Артемизия носела изкуствена брада, направена по подобие на Мардониевата. А Мардоний никога не се оплаквал, колкото и да го дразнела тази извратеност.

Въпреки предупреждението на Артемизия Ксеркс дал заповед за нападение. Една трета от персийската флота била унищожена поради предателството или некадърността на няколко финикийски капитани.

Когато Ксеркс справедливо наказал тези офицери, останалите финикийски и египетски командири дезертирали и Персия се оказала с половин флота. Но по суша надмощието ни било пълно и Атика била завладяна. Въпреки това двуличният Темистокъл получил признание от всички гърци за извоюването на една голяма морска победа. Делото, което започнало като предателство, завършило като така нареченото „спасение“ на Гърция.

Ксеркс не обвинил Темистокъл за разгрома. И защо да го обвинява? Не гърците победили, а персите изгубили поради предателството на своите капитани. Тогава Темистокъл предупредил Ксеркс, че член отряд на атинската флота е отплавал за Хелеспонт със заповед да разруши моста между Европа и Азия. Ксеркс незабавно се отправил по суша към Византион, за да защити моста. По пътя пренощувал при дядо ми в Абдера – голяма чест, както и източник на безкрайни политически неприятности за семейството на Лаида. И до днес ги наричат „мидопоклонници“.

Ксеркс оставил в Гърция един армейски корпус под командването на Мардоний. Втори армейски корпус пазел дългия сухоземен път от Атика до Хелеспонт. Трети корпус поддържал реда в йонийските градове.

Тъй като Мардоний все още владеел вътрешността на Гърция, всички гръцки водачи, които били против атинското управление, отишли в щаба му в Тива. Антиперсийски настроените гърци съвсем се отчаяли. Независимо от това Мардоний повторно опожарил Атина, за да даде урок на консервативната партия. От всички атиняни само те отказали да признаят Ксеркс за свой господар. Деморализираните консерватори продължили да молят Спарта за помощ, но помощ не идвала. Спартанците по традиция са ненадеждни съюзници. А в този случай по-същественото може би било, че спартанските водачи обикновено са платени персийски агенти.

Известно време всички смятали, че Мардоний е успял в мисията си. После спартанският регент Павзаний, обхванат от алчност, неочаквано открил, че луната е в благоприятно положение, и повел спартанската армия към Атика, а от Мардоний поискал да му подари сандък злато, при получаването на който щял да се оттегли. Но Мардоний жадувал за пълна победа над Спарта и съюзниците ѝ. Не платил златото. Той също бил алчен – за слава. Като позволил на най-силната си страст – сребролюбието – да отстъпи пред славолубието, той се самоунищожил. Човек никога не бива да изневерява на природата си.

Мардоний нападнал спартанската армия. Разгромил я. Спартанците се опитали да избягат, но открили, че пътят за отстъпление към Пелопонес е преграден от нашите войски и че всичките им хранителни припаси са станали плячка на неприятеля.

Мардоний изпълнил желанието си. Гърция била негова. Но му се искало да направи един последен победоносен жест. Яхнал бял кон и повел последната атака срещу останките от спартанската армия. В ръкопашния бой белият кон бил убит, а Мардоний – хвърлен на земята. И преди да се вдигне на крака – на сакат човек това отнема време, – един грък разбил главата му с камък. Така загинал моят приятел Мардоний, който мечтаеше за господство над морето и всички острови, който искаше да бъде господар на всички гърци. Умрял мигновено и с вярата, че е осъществил мечтата си и Гърция е негова. Доста загадъчно е, че тялото му така и не се намери. Синът му похарчи цяло състояние да търси години наред костите на баща си.

На бойното поле в Платея предателят Павзаний бил обявен за спасител на цяла Гърция. В същото време избухнало въстанието в Йония и корпусът на Мардоний, командуван от Артабаз, бил принуден да се завърне в Азия, където на нос Микале голяма част от персийската флота била унищожена. Два корпуса от персийската войска също претърпели поражение. Каква ирония на съдбата. Съюзените гърци не успели да извоюват решаващата бойна победа на собствена земя, в Европа, а това неочаквано станало на по-малко от сто мили западно от седалището на Великия цар и двора му в Сарди.

С изумление слушах разказа на помощник-управителя за всички сполетели Персия нещастия.

– Ето защо Великият цар няма да дойде в Суза преди началото на лятото, когато ще се жени синът му Дарий – добави накрая евнухът.

– Най-сетне свършиха Гръцките войни – каза аз.

Какво повече можех да кажа? Мардоний бе мъртъв.

Младостта бе отминала.

Помощник-управителят сви рамене.

– Говори се, че Павзаний иска да стане цар на цяла Гърция. Ако се опита да стори това, може би ще ни въвлече в една наистина много продължителна война.

– Или ще осигури продължителен мир.

Към нас се присъедини един престарял евнух, когото познавах още от детските си години в харема. Поздравихме се сърдечно.

– Тя ще те приеме веднага – каза ми евнухът.

– Тя? – Зяпнах го глупаво.

– Да, Царицата-майка.

– Нима е жива? – продължавах да се учудвам аз.

Атоса бе не по-малко учудена от мен. Беше се смалила до размерите на детска кукла – и също като на кукла сега главата ѝ бе прекомерно голяма за крехкото, съсухрено тяло.

Атоса лежеше на сребърно легло пред статуята на Анахита. Проснах се пред нея, а тя само за миг вдигна ръка и отново я отпусна върху завивката. Това бе поздравът ѝ.

– Стани.

Гласът ѝ бе станал дрезгав като на мъж.

Взирахме се един в друг, сякаш бяхме два духа, които току-що са се срещнали в предверието на Арийския дом на бащите.

– Учудваш ли се? Кимнах глупаво.

Атоса се усмихна и показа единствения си зъб. С труд разбирах думите ѝ, но гласът бе запазил силата си, а очите ѝ все така блестяха.

– Много си остарял – каза тя.

– А ти, Велика царице, си...

– ...като нещо, което са забравили да погребат. Смешно е човек да живее толкова дълго.

– Твоето дълголетие е щастие за нас...

С учудваща лекота си възвърнах дворцовите обноски. Опасявах се, че съм ги забравил. Китайските и индийските диалекти така се бяха объркали в главата ми с персийските и гръцките, че често не можех да се сетя за най-обикновени фрази. И до днес се чувствавам несигурен за някои думи. Докато говоря с теб на гръцки, мисля на персийски, безнадеждно примесен с изрази от източните езици, а напоследък сънищата ми са ужасно неразбираеми. Понеже вече не виждам наяве, рядко виждам нещо и насън. Затова пък чувам гласове. И често не разбирам какво се мъчат да ми кажат.

Атоса прекрати царедворските ми излияния с поклащане на глава.

– Застани там – посочи тя едно място между леглото и статуята на Анахита. – Главата ме боли, когато я движа. Както и всичко останало.

Атоса затвори очи. За миг ми се стори, че е заспала, дори че е умряла. Но тя просто събираше сили.

– Предполагам, че не си очаквал да ме завариш жива, а Мардоний мъртъв.

– Първото е радост...

– ...която не може да се опише. – Присмиваше се и на мене и на

себе си. – Но второто е нещо сериозно.

– Останах с впечатление – продължих аз, като се постарах да се изразя тактично, – че Мардоний е причинил всички тези... събития в Гърция.

– Да. Той завладя Гърция. – В пукнатините на дебелото емайлово покритие на лицето ѝ се появи нещо като нежна руменина. – После падна убит.

– От гърците ли?

Атоса силно стисна устни, което не е особено лесно, ако човек има само един зъб.

– Да се надяваме, че е така. Но не е изключено да е бил убит от някоя дворцова фракция. Трупът така и не се намери, което е много нетипично за гърците. Каквито и да са недостатъците им, в това отношение на тях твърдо може да се разчита: винаги връщат труповете на загиналите неприятелски войници.

Дори и на смъртното си ложе Атоса продължаваше да плете мрежите си. Приличаше на престарял паяк, който не е изгубил апетита си към крехка плячка.

– Ще откриеш, че дворът е много различен от онова, което беше по наше време. – Така между другото ме причисли към връстниците си. – Центърът му е харемът.

– Така беше и... по наше време.

Атоса поклати глава и потръпна от болка.

– Не. В онези дни Дарий управляваше чрез канцеларията. И аз успях да постигна някои скромни успехи. Но не чрез харема. Аз също бях принудена да използвам канцеларията. Сега в харема има петстотин жени. Трите къщи в Персепоп са толкова пренаселени, че харемът трябваше да се разшири и да включи всички административни сгради от зимния дворец. Синът ми...

Атоса замълча.

– Той винаги е бил податлив – изразих се колкото може тактично.

– Амстрида е силна личност. Поздравявам се за избора си. Разбира жените, евнусите и Великия цар. Но не я бива като администратор. Аз бях добре обучена. А тя не е. Съзнаваш ли, че съм последният човек, който помни баща ми Кир? – Към края на живота си Атоса скачаше от една тема на друга и изказваше гласно неща, които иначе само би си помислила. – И почти никой не помни брат ми Камбиз. Но аз го помня. И знам кой го уби.

Атоса ми се усмихна загадъчно. Бе забравила, ако изобщо някога е знаела, че Ксеркс ми е разказал истината за кървавия възход на баща си. После се върна към настоящето:

– Разчитам на теб да помогнеш на сина ми. Освен нас двамата нищо не е останало от миналото. А аз скоро ще си отида. Амстрида се интересува само от тримата си синове, което е нормално. Освен това е ревнива, а това е опасен недостатък. Мен никога не ме е вълнувало кой споделя леглото на Дарий. Не че той много се интересуваше от жени. Разбира се, аз бях специален случай. Бях не само негова жена: бях партньор на Великия цар, царица. Амстрида е различна. Много различна. Досега е убила, тайно, а понякога и не чак толкова тайно, най-малко двадесет фаворитки на сина ми.

– Защо той ѝ позволява?

– Не ме прекъсвай! Нямах никакви маниери! А и никога не си ги имал. Ти си гръцки маг. Или магски грък. Ще ти е приятно да чуеш, че Лаида сега е голяма сила в харема, защото успя да стане много полезна за Амстрида.

– С магии ли?

– С магии? Глупости! С отрова. – Атоса като че се развесели. – Щом Великият цар си хареса някоя, за една седмица момичето прежълтява. На втората седмица получава стомашни болки. На третата губи всякакъв апетит. На четвъртата умира – уж от естествена смърт. Майка ти е най-добрата магьосница, която познавам, а съм израснала сред халдейки. Пиянски обещания! Дават се много пиянски обещания!

Внезапният скок в мисълта ѝ ме озадачи. Атоса пестеше секундите, необходими за да свърже изказванията си. Не ѝ оставаше много време.

– Пиянски обещания ли?

– Да. Да – отвърна тя раздражено. Открай време мразеше да обяснява неща, които за нея са очевидни. – Ксеркс най-често е пиян. Когато е пиян, Амстрида, или който е до него, го моли за нещо и той разрешава. На другия ден, когато е вече късно, разбира какво е направил. Великият цар не може да наруши думата си.

Това, Демокрите, е нещо, което гърците така и не успяха да проумеят. За един персиец е не само невъзможно да лъже, но и щом веднъж е обещал, не може да не удържи на думата си. Според мен повечето бедни, сполетели Персия, се дължат на тази благородна черта, на този благороден обичай.

Демокрит ми напомня, че в настоящото опровержение на Херодот съм казал, че всяко решение на съвета, взето по време на пиянство, се

преразглежда на другия ден на трезва глава и тогава се приема или отхвърля. Точно така е. Но аз имах предвид висшия съвет и съвещанията на бюлстителите на закона, а не случаите, когато само Великият цар не е... на себе си. Има и нещо друго – всъщност точно за това става дума – при някои церемониални случаи приближените на Великия цар могат да поискат каквото им хрумне и той е длъжен да удовлетвори желанието им. Очевидно един умен... и трезвен суверен е в състояние така да маневрира, че никога да не даде онова, което не иска да даде. А и приближените нямат кой знае какво желание да го ядосват, като злоупотребяват с тази привилегия. Но ако е пиян, Великият цар губи контрол над положението. И могат да се случат ужасни неща. Когато Ксеркс се отказа от света и предпочете харема, жените и евнусите се възползуваха от безразсъдството му.

– Не знам какво влияние ще имаш върху него. Много малко, предполагам. Но тя ще те приеме.

Подхванах последната насока в мисълта ѝ:

– Царица Амстрида приема мъже?

Атоса кимна.

– Всички признават, че аз съм ѝ послужила за пример. Естествено, никога няма да бъдеш насаме с нея, както си сега с мен... беззащитна пред теб, лесна жертва за мъжката похот.

Атоса избухна в смях, а аз осъзнах, че съм я познавал цял живот и никога не съм я виждал да се смее. Говореше като Дарий – или като Кир? През последните дни от живота си Атоса приличаше на мъж и поточно – на Велик цар.

– Ксеркс насърчава Амстрида да се среща с държавните съветници, с бюлстителите на закона, с началниците на стражата, с всички онези, които той трябва да приема, но предпочита тя да го прави от негово име. Така не се управляват империи. Не за дълго във всеки случай. Знаещ ли, той се влюбва! Представи си! Баща ми, братята ми, Дарий – никой от тях не гледаше сериозно на жените. Жените са за удоволствие и за нищо друго – с изключение на мен. Не че аз някога съм доставяла голямо удоволствие. Не бе и необходимо. Аз съм част от управлението на Персия. Ксеркс изпитва нужда постоянно да е влюбен. Обърни внимание, че заговорих на гръцки, за да опиша едно състояние на сексуална възбуда, което не е персийско. Или поне не трябва да бъде.

Атоса толкова силно се намръщи, че белият емайл по челото ѝ изведнъж се напука като дъното на пресъхнала през лятото река. Заговори с накъсани изречения, задъхано.

– Жената на Мазист. Неговият половин брат. Ксеркс я видял при Аместрида. В харема. В Сарди. Случайност, разбира се. Жените си говорят. Ксеркс се появява нена-дейно. Вижда жената на брат си. Влюбва се в нея. Изпраща ѝ бележки. Подаръци. Всички знаят. Много срамно.

– А тя отвърнала ли на чувствата му?

– Не. Тя е хитра жена. И грозна. Не разбирам за какво толкова я иска Ксеркс. Само да създава неприятности. Е, успя. Аместрида е вбесена. Мазист е ужасен. Дамата е коварна. Има красива дъщеря на тринадесет години. Ксеркс уреди момичето да се омъжи за престолонаследника. Мисли, че щом това стане, майчината благодарност ще е толкова безгранична, че самата тя ще му се отдаде. Кир Спитама, синът ми ще загуби трона си! – Атоса се повдигна на леглото. Усилието ѝ причини силна болка. Но волята ѝ бе по-силна. – Ще ни погуби всички. Мазист е син на Дарий. Сатрап на Бактрия. Обичат го! Ксеркс ще го принуди да вдигне въстание.

– Какво може да се направи?

– Не знам. – Атоса затвори очи. Меката светлина от лампата, изглежда, дразнеше очите ѝ. – Вече рядко идва при мен. Знае, че не одобрявам начина, по който живее. Знае също, че скоро ще заема каменното ложе в свещена Пасаргада. Затова може и да не ми се обръща внимание. – Атоса отвори очи и ме изгледа замислено. – Може би ти ще успееш да говориш с него. Моля се на богинята да те послуша. Ако трябва, ще се помоля и на Премъдрия господ – добави тя. – Но се пригответи за изненади. Ксеркс не е същият човек, когото познаваш. Не е синът, когото родих.

2.

Външно Ксеркс малко се бе променил. Беше понапълнял от пиенето и брадата му бе боядисана в същия риж цвят, който бръснарят преди използваше за брадата на Дарий. Иначе се държеше към мен точно както в детските ни години.

Трябва да отбележа, че пристигането на двора в Сарди бе като нахлуване на неприятелска армия. Харемът бе толкова огромен, че северо-западният път на сто мили бе задръстен от фургони, пълни с покъщнина, сандъци със злато и сребро и, разбира се, с жените, евнусите и домашните роби. Лаида, която неизменно пътуваше с верните си гърци – веднъж и те да са верни някому, – пристигна измежду последните.

Скоро след като дойде, Великият цар даде първата си аудиенция. Когато церемониалмайсторите ме поведоха към него, зяпна от учудване. После вдигна златния скиптър за поздрав и изрази удоволствието си от успешното приключване на мисията ми. Още същата вечер изпрати да ме повикат в спалнята му.

Толкова години бях живял в двора, но никога не бях виждал легендарната спалня на Великите царе. И като никога легендата и действителността съвпадаха. Един век по-рано самоският златар Теодор бе изваял от чисто злато клонеста лоза, която се виеше около и над леглото и сякаш раждаше не грозде, а скъпоценни камъни. Прочутият златен чинар се намира срещу леглото. Дървото е по-ниско от човешки ръст, поради което е малко разочаровашо. Толкова много сме слушали, че човек може да застане под короната му. До леглото, на подставка от слонова кост, имаше огромен златен съд за благовонна вода.

Ксеркс се бе излегнал на леглото. До него на масичката бяха наредени съдове с хелбонско вино. И две златни чаши. Започнах да правя поклона, а Ксеркс рече:

– Стани. Ела при мен. Искам да те видя.

Прегърна ме нежно с лявата си ръка, а с дясната наливаше чашите.

– Не съм мислил, че ще те видя пак. Седни. На леглото. Забрави етикета. Никой не може да ни види тук освен шпионите на Аместрида. Те се взират в нас през дупки в стената. Веднъж месечно заповядвам да запушат дупките. Веднъж месечно тя нарежда да ги отпушат отново. Иска да знае с кого съм в леглото. Този път ще се озадачи!

Ксеркс се захили. Въпреки торбичките под очите изглеждаше по-млад от годините си и в добро здраве, като се изключи лекото треперене на ръцете; изглеждаше далеч по-млад от мен.

– Трябва да използваш моя бръснар – заяви той, след като внимателно ме огледа. – Боядисай си косата. Всички знаят, че сме връстници. Поставяш ме в глупаво положение, като се разхождаш насам-натам с тази бяла коса.

Пихме. Говорихме за миналото. За Мардоний.

– О, спечелихме такава голяма победа! Цяла Гърция беше наша, с изключение на Пелопонес. Почакай, казах му, преди да замина. Спартанците или ще се предадат, или ще дойдат в Атика. Тогава ще можеш да ги подкупиш. Или пък да разбиеш войските им. Което той и направи. Победители при Платея бяхме ние! Но на Мардоний това не му стигаше. Не. Искаше да бъде световен герой. Стана безразсъден. И го убиха. Те винаги успяват. – Не разбирах какво има предвид. – А ние изгубихме

единствения си шанс да разбием спартанската армия. И после тази история при нос Микале... – Гласът му прозвуча глухо.

Чудех се, но не смеех да попитам кои са тези, дето винаги успяват да убият великите герои.

– Както и да е, скоро ще се върнем...

При тази мисъл лицето на Ксеркс се оживи, за което спомогна, в буквален смисъл, виното. По онова време бузите на Ксеркс ставаха аленочервени, когато пиеше. През последните му дни вече престанаха да почервяват, защото поначало имаха цвета на прясна кръв.

– Благодарение на моя спартански регент, Павза-ний, победителя при Платея – довърши Ксеркс мисълта си, като едновременно допи втората чаша вино. – Той иска да стане цар на цяла Гърция. С други думи, иска да бъде това, което съм аз. Моли ме за помощ. Тайно, разбира се. Сега е дошъл във Византион. Иска да се ожени за някоя моя дъщеря. После с моя помощ да окупира Атина. И така нататък.

– Доверяваш ли му се?

– Разбира се, че не! – Настроението на Ксеркс се повиши. – Но ще ни бъде полезен. Вече ми върна няколко персийски пленници, за да покаже честните си намерения. Как беше тази стара поговорка? „Страхувай се от гърците дори и когато носят дарове“. Е, не му се доверявам, но подозирам, че е способен да създаде много неприятности на сънародниците си. Хайде кажи ми сега – подметна Ксеркс закачливо, – какво си помисли, когато Атоса ти съобщи, че непременно ще изгубя трона си поради лошия живот, който водя в харема?

Обзе ме ужас – и не можах да го скрия.

– Лошият живот в харема ли? – бе всичко, което успях да кажа.

– Чудиш се откъде знам какво ти е говорила – рече Ксеркс с усмивка. – Винаги знам. Бих искал да не знам. Но нямам избор. Атоса е като времето тук, в Суза – или горещина, или студ. – Ксеркс ми наля чаша вино от следващата бутилка. Гълтах го и се чудех дали вътре няма отрова. – Да, влюбен съм в една дама, която за неща-стие е жена на брат ми и затова не мога да ѝ заповядам да ме обича. Но мисля, че мога да я спечеля. Уредих синът ми Дарий да се ожени за дъщеря ѝ. Момчето между другото е много красиво. Не съм виждал бъдещата му жена. Но е щастливка. Един ден ще бъде царица на Персия. И което е по-важно, каквото и да приказва Атоса, благодарността ще принуди майката да дойде в легло-то ми. Сигурно другата седмица. В деня след сватбата.

Прекарах един час със стария си приятел. Първото ми впечатление бе, че почти не се е променил. Но след като си тръгнах, осъзнах, че се е

случило нещо много особено – Ксеркс нито веднъж не ме бе попитал за Индия или за Китай. Всъщност през четиринадесетте години, които му оставаха да живее, почти никога не спомена за мисиите ми. Бе изгубил всякакво любопитство към света. Вгълбил се бе в себе си. Не се интересуваше от нищо друго освен от харема и завършването на строежите, които бе започнал през младостта си.

Когато подозрителните спартанци с пълно основание наказаха Павзаний със смърт като персийски агент, Ксеркс като че ли не забеляза, че е изгубил главния си съюзник в гръцкия свят. Но по това време той вече бе успял да убеди самия себе си, че като предан син е водил войната, която баща му е желал да води. И че не е успял трайно да задържи континентална Гърция, понеже му е липсвал късметът на Дарий. Затова пък е имал удоволствието два пъти да опожари Атина до основи. Отмъстил бе за Троя и Сарди и в последна сметка бе доволен от изхода на Гръцките войни.

Демокрит ми припомня Есхиловата пиеса „Перси“, която някой ми прочете скоро след пристигането ми в Атина. Пиесата е пълна глупост. Преди всичко нито веднъж не съм чул Ксеркс да каже нещо похвално за атиняните – нито пък за останалите гърци. Със сигурност никога не ги е нарекъл „смели“ и „безстрашни“. И – как беше този смешен стих? – „Тези печални очи видяха яростните им и прекрасни дела“. Прочети ми онази реч, на която се смях. Как... Да, поради „злочестата съдба роден съм да разбия, да погубя собствената си родина“.

В действителност Ксеркс не само не погуби собствената си родина, ами дори смяташе, че доста добре се е справил с бащиното си наследство. Искаше да даде урок на Гърците и им го даде. Имаше само едно оплакване – разносните по войната.

„И последното късче злато, което взех от Вавилон, бе похарчено в Гърция – казваше той. – Затова поука е ясна. Никога не тръгвай на война срещу бедна държава, защото, какъвто и да е изходът, ще изгубиш!“

Тези мисли едва ли биха допаднали много на Есхил, защото за един грък е трудно да осъзнае, че Гърция е малка и бедна. И че Персия е голяма и богата. Както и че животът е кратък. Наистина кратък.

Бях на сватбата на престолонаследника Дарий и дъщерята на Мазист. Две трети от присъстващите в двора виждах за пръв път. Но тъй като повечето бяха потомци на Шестте, разпознавах новото поколение царедворци по имената, макар лицата им да не ми говореха нищо. Освен това сватбата ми даде възможност отново да заема мястото си в двора

на Великия цар – този път сред възрастните! Оказваха ми дължимото уважение като към стар приятел на застаряващия суверен, въпреки че аз самият не представлявах истински интерес за никого. Дворът бе също така вгълбен в себе си, както и Великият цар. Но всъщност бях отсъствувал прекалено дълго. Освен това няхах пари. Цели десет години се разправях с хазната, докато си възвърна имотите, а да не говорим, че с Лаида уреждането на сметките беше далеч по-сложно. Очаквах да се зарадва повече, като види, че единственият ѝ син е жив. Но от друга страна, забелязал съм, че много родители сякаш изпитват гордост, когато надживеят възрастните си деца.

Лаида се бе настанила в моята част на къщата и преместването ѝ в женските покои бе придружено от многобройни и недостойни оплаквания. Макар все пак да беше доволна, че ме вижда жив, Лаида изрази доста сдържано майчината си радост.

– Откъде да знаем? – повтаряше тя и гледаше тъжно как изнасят скриновете и диваните от моята стая, за да ги преместят в доста тесните женски покои. – И без това според закона, ако три години няма вест от теб, смята се, че си мъртъв.

Лаида почти не се бе променила. Беше понапълняла и това придаваше по-мек и младолик израз на лицето ѝ, което навремето с напредването на възрастта бе започнало да изглежда твърде строго и решително.

– Очаквах гости тази вечер.

Това бе на другия ден след последните сватбени церемонии.

– Нищо не ти пречи да ги приемеш – отвърнах аз любезно. Бяхме по-скоро като стари познати, отколкото като майка и син. – Да дойда ли и аз?

– Ако обещаеш, че няма да се държиш предизвикателно – каза Лаида с известен страх в гласа.

– Значи гърци. – Това е то, помислих си аз, хората до края на живота си остават едни и същи. – Да не би все още да заговорничиш?

– Повече от всякога – отвърна Лаида с високо вдигната глава, като несъмнено мислеше за приликата си с богиня Атина. – Дошъл е дългоочакваният за всички ни миг. Никога не сме имали по-добри изгледи за успех.

– По-добри? Да, разбира се! Всъщност прекрасни! – Не можах да сдържа негодуванието си. – Изгубихме два от шестте корпуса на армията, половината флота и хазната е празна. И какво те кара да мислиш, че нашите, персийските, изгледи никога не са били по-добри?

Получих отговор. И то подробен. Първо от Лаида. А вечерта – от Демарат. Той все още бе красив мъж, макар годините да си бяха казали думата. Вече явно се чувствуваше удобно в персийски дрехи и въпреки че краката му бяха скрити в прилични персийски обувки, допусках, че се е научил да се мие. Сред гръцките емигранти, поканени на вечеря, имаше един красив младеж на име Аполонид. Ксеркс го бе харесал. Не, Демокрите, не заради красотата му, а заради способностите му като лекар. Излишно е да споменавам, че благодарение на тази му външност не го допускаха да се доближи до харема. Обикновено лекарите са единствените мъже, които имат достъп до тази част на двореца, но е задължително да са или много стари, като Демокед, или много грозни. А най-добре и двете. Евнусите не изпускат лекарите от очи, но всички бяха единомислени, че няма нужда да се предизвиква съдбата с мъже като Аполонид.

– Братовчед ми Павзаний вече показва искрените си намерения. Върна петима от славните роднини на Великия цар.

Демарат бе усвоил един цветист и доста отблъскващ персийски говор. Всъщност сега се държеше повече като персиец, отколкото като спартанец и не бях сигурен дали не предпочитам старата му недодялана персоне. Спартанците не са свикнали нито на разкош, нито на относителна свобода. Когато тези две неща се съчетаят, както е в персийския двор, спартанецът се покварява.

– Но спартанците несъмнено няма да разрешат на Павзаний да сключи съюз с нас.

От самото начало бях сигурен, че Павзаний е обречен. Беше нагъл. И алчен. И глупав. Такива качества обикновено привличат вниманието на онези палави богини, които гръците с безпокойство наричат „Благите“. Става дума за фурните.

– Не познаваш Спарта – отвърна с ведро снизхождение бившият спартански цар. – Павзаний е регент. Може да прави каквото си иска, защото ефорите[1] са му в джоба. А те са му сигурни в джоба, докато пълни джобовете им със злато. О, той ще стане господар на цяла Гърция. От името на Великия цар, разбира се.

[1] Колегия от петима „надзорници“, избирана всяка година от народа, за да контролира дейността на царете. Ефорите имали решаваща роля в спартанската държава. – Б. пр.

Лаида беше възбудена. Нищо не предизвиква такъв младежки блясък в очите ѝ, както един гръцки заговор. На тема гръцка политика тя е направо умопомрачена.

След вечерята конспираторите имаха височайше посещение. Познавах бегло Мегабиз от младини. Беше син на Зопир, осакатения вавилонски сатрап, когото с Ксеркс успяхме да избегнем при първото си пътуване до Вавилон. През годините, които прекарах на изток, Мегабиз така се бе отличил във военното поприще, че Ксеркс му бе дал дъщеря си Амистидата за жена. Между другото Мегабиз имаше син от по-ранен брак, наречен на дядо си Зопир – същият този Зопир, който неотдавна дойде в Атина, за да създава неприятности на родината си. Вярно е, че младежът има основание да бъде озлобен към нашата царска фамилия, но това не е причина да се държи като грък.

На вид Мегабиз бе гигант – предполагам, че не се е променил. Този човек притежава способността да оцелява. Неотдавна, по време на един царски лов, спаси живота на Великия цар Артаксеркс. За нещастие никой поданик няма право да убие животно, преди Великият цар да е убил първата си плячка. Макар да бе благодарен на Мегабиз, задето му е спасил живота, Артаксеркс се разгневи поради нарушаването на древния обичай. Мегабиз бе осъден на смърт. Но Амистидата се съюзи с царицата-майка Аместрида и двете заедно успяха да убедят Великия цар да изпрати Мегабиз в изгнание. Говори се, че сега е прокажен. Но тогава, когато за пръв път се срещнахме под зоркия поглед на Лаида, всичко това все още предстоеше да се случи.

Започна обичайното, което ще рече безкрайно, обсъждане на гръцките дела. Забелязах, че Мегабиз не иска да се обвързва. Забелязах още, че постоянно гледа към мен, като че ли очаква някакъв сигнал. Накрая, когато гръците започнаха да се напиват, му направих знак да дойде с мен в работната ми стая, която е точно до трапезарията. Когато излизахме, Лаида ми отправи яростен поглед – в собствената ми къща!

– Интересувам се от изтока – каза Мегабиз.

Излишно е да споменавам, че дори и лидийският оркестър не би погалил слуха ми така, както това единствено изречение.

Цял час говорихме за Индия и за Китай. Разговора, който не бе съдено да водя с Ксеркс, проведох с неговия генерал. За Мегабиз нямаше съмнение къде е бъдещето на Персия.

– В момента няма пари, разбира се. – Но гигантската глава кимаше утвърдително, вместо да се поклаща отрицателно. – Ще минат няколко години, преди да можем да подготвим нападението.

– Но ти искаш това да стане, нали?

– Не по-малко от теб.

Спогледахме се. После си стиснахме ръцете. Бяхме съюзници. В

съседната стая гърците пееха милетски любовни песни.

– Какво мислиш за Павзаний? – попитах.

– Какво може да мисли човек за миналогодишния спасител на Гърция, който днес предлага да ни я продаде срещу царска жена и копринена роба. Той е като облак – днес е тук, утре го няма.

– А когато облакът отmine...

– Ще прекосим Инд.

– Дарий мечтаеше за крави.

– Тогава ние с теб ще съберем стадата за сина му – отвърна Мегабиз.

Но за нещастие на Персия Ксеркс предпочиташе да събира стада от жени. Освен това колкото повече остаря-ваше, толкова повече се усиливаше желанието му за онова, което не можеше или не трябваше да притежава. И докато с Мегабиз разпалено обсъждахме източната политика, Ксеркс вече се бе влюбил в новата жена на сина си. Като не успя да прелъсти майката, сега бе решил да съблазни дъщерята.

Тъй като Аместрида – сегашната царица-майка – отдавна има огромно влияние в персийския двор, би трябвало да се опитам да поправам невярната представа за нея, която преобладава в гръцкия свят. Подобно на своята предшественица царица Атоса, Аместрида активно се занимава с политика. Като дъщеря на Отан тя има свои лични доходи, което означава, че не е финансово зависима от Великия цар. Всъщност подозирам, че в някои случаи дори е точно обратното. Макар Аместрида да приема мъже така, сякаш самата тя е мъж, около нея никога не е имало и най-малък намек за скандал – с мъж. Евнусите са друг въпрос. Във всеки случай поради страхопочитанието, което вдъхва, Аместрида не предразполага към любовни връзки. И тя като Атоса от самото начало се беше посветила на синовете си. И тя като Атоса успя да принуди Великия цар против волята си да даде на сина ѝ титлата престолонаследник. Изглежда, че като правило всички царе по света неохотно посочват наследника си по редица причини, които са съвсем обясними, макар и не всякога разумни.

В Суза Аместрида заема така наречената трета къща на харема. При разширяването на двореца Ксеркс значително уголеми и покоите на царицата. Ето защо днес тя разполага със своя собствена канцелария, както и е множество апартаменти за придворните си дами, евнусите си и така нататък. В персийския двор царицата-майка по традиция стои високо от царицата-съпруга. Когато Ксеркс стана Велик цар, по правило третата къща трябваше да остане под контрола на майка му. Но Атоса

предпочете старите си покои.

– Няма значение къде ще живея – каза и ми се усмихна лукаво. – Важното е да съм жива. Преотстъпвам третата къща на Аместрида.

Колкото и да е чудно, двете жени бяха в отлични отношения. Аместрида никога не забрави факта, че именно Атоса я бе направила царица, а за разлика от повечето хора Аместрида не намразва онези, които са ѝ помогнали. Освен това съзнаваше, че старата царица все още владее канцеларията. Говори се, че нито един сатрап не е бил назначен без одобрението на Атоса. До голяма степен от нея зависеше и кой командир в коя сатрапия да бъде изпратен, за да надзирава местната администрация. Подборът на сатрапите, които са относително независими, както и на съответстващите им командири от армията, които са пряко подчинени на Великия цар, е тънко изкуство. Една грешка – и ето ти гражданска война!

Аместрида посещаваше Атоса в покоите ѝ най-малко веднъж на ден и двете дами разменяха мисли по държавните въпроси. Често присъствуваше и дворцовият управител Аспамитър. Той бе достатъчно прозорлив, за да служи вярно на всяка от тях.

Независимо от разочарованието ми, че източната политика за сетен път не доведе до нищо, дните ми в двора всъщност протичаха много приятно. Със смяната на годишните времена правехме обиколката си от Персепол в Суза, в Екбатана... и пак отначало. Живеех в безоблачно спокойствие. И щастливо. Не че се бях отказал от амбициите си. Искях слава за себе си. Искях слава за Ксеркс. Но Великият цар предпочиташе да води битките си не в Гангската равнина или по бреговете на Жълтата река, а в къщите на харема. И така хегемонията над света си остана мечта.

Бе изминал месец от сватбата на Дарий с дъщерята на Мазист, когато видях царица Аместрида – в деня след злочестата нощ, в която Ксеркс за пръв път прелъсти новата си снаха. Бях сам с царица Атоса. Старата Атоса вече съвсем бе изоставила преструвките, че някой трябва да бди над целомъдрието ѝ. Но и сравнително младата Аместрида се държеше свободно като мъж. През онези златни години нашите дворцови дами бяха по-свободни от всякога. Естествено, заловяха ли някоя жена от харема насаме с мъж, очакваше я удушаване, а мъжа заравяха жив – далеч по-зла участ от тази, отредена на атинския прелюбодеец, комуто вкарват рѝпа в ануса, а това може да достави по-скоро удоволствие, отколкото неприятно усещане.

Аместрида е висока, слаба, крехка жена. Има мелодичен глас,

тъмни очи, бяла кожа и лесно се изчервява. Държането ѝ е благо и нерешително. И макар на пръв поглед никак да не прилича на своята предшественица, тя вдъхва не по-малко страхопочитание от Атоса. Подозирам, че Атоса – която по-добре познавах – бе по-умна. От друга страна, Амстрида управлява Персия вече много по-дълго от Атоса. Освен това Атоса бе принудена да дели властта с Дарий, а Амстрида никога не я е поделяла с никого. Управлява сина си Артаксеркс така, както управляваше баща му Ксеркс. И се справя добре. Несъмнено до голяма степен нейна е и заслугата за дълготрайния мир в Персия, чийто грохнал символ съм аз – треперещ от студ в тази ветровита къща.

Амстрида влезе в Атосината спалня без церемонии.

– Започна – прошепна тя. После ме видя. – Кой е този?

– Зет ти Кир Спитама – отвърна Атоса любезно. – Женен беше за Пармида.

Амстрида ми заповяда да стана. Стори ми се учтива, дори стеснителна.

– Следяхме приключенията ти на изток с голям интерес – каза тя сдържано. – Трябва да ни посетиш в третата къща и да ни разкажеш повече неща.

Амстрида има не само превъзходен екип от шпиони, но и отлична памет. Знае с точност кой за какво го бива и как най-добре да го изпълзува. В нейните очи аз представлявах източната политика – и Зороастър. Понеже и двете неща никога не са я интересували, не съм сред приближените ѝ – според мен за добро.

Атоса ми заповяда да напусна стаята. Чаках в дългата зала, където Атосините секретари подготвяха писмата ѝ. Един час по-късно бях повикан отново в спалнята ѝ. Амстрида си бе отишла, а бялата емайлова маска приличаше на счупена ваза. Разказа ми какво се е случило,

– Синът ми е луд – добави тя накрая.

– Какво може да се направи?

Атоса поклати глава.

– Нищо. Нищо не е в състояние да го спре. Но сега синът му го мрази, което е опасно. А Амстрида мрази момичето, и това също е опасно. За момичето. И за майката. Амстрида мисли, че майката е виновна. Не съм съгласна. Казах ѝ: „Познавам жената на Мазист, тя не е като другите жени. Когато е отказала на Ксеркс, отказала му е искрено.“ Само че Ксеркс е упорит. Надяваше се да я спечели с тази женитба, но не успя. А сега се е влюбил в дъщерята. Амстрида твърди, че пожелал момичето в мига, в който го посрещнал в къщата на сина си. И сега тя е негова.

Атоса се отпусна в леглото върху купчината възглавници. Искрящите ѝ очи ме изгаряха като огъня на Премъдрия господ. С тих, но твърд глас тя произнесе епитафа: „Говоря в присъствието на Анахита, най-великата богиня. Ще оплакваме мъртвец в тази къща.“ Погледна нагоре, към лицето на богинята. Прошепна халдейска молитва. После погледна мен:

– Помолих богинята да изпълни едно мое желание – каза тя. – Следващият човек, когото ще оплакват в тази къща, построена от баща ми, да бъде аз!

Анахита отговори на молитвата ѝ. Два дни по-късно старата царица умря, както спеше. Тъй като дворът се готвеше да замине за Персеполис, всички оцениха съобра-зителността ѝ. Бе избрала часа на смъртта си така, че за погребението нямаше нужда да се прави специално пътешествие до Пасаргада. Вместо това тялото ѝ щеше да пътува с двора, сякаш още е жива.

3.

Ксеркс бе много по-опечален от смъртта на Атоса, отколкото очаквах.

– Тя бе последната ни връзка с началото.

Седеше в позлатената си каляска. Като царски приятел аз яздох до него. Пред нас се открояваха пурпурните планини, които бележат границите на свещена Пасаргада.

– Докато бе жива тя, не ни заплашваше опасност.

– Каква опасност, Господарю?

– Тя притежаваше сила. – Ксеркс направи някакъв магически знак. Престорих се, че не забелязвам. – Докато беше жива, можеше да отблъсква проклятието. Сега е мъртва...

– Премъдрият господ ще съди всеки от нас, когато му дойде времето.

Но моето упование в милосърдието и мъдростта на Премъдрия господ не подействува на Ксеркс. Колкото повече старееше, толкова повече се връщаше към дя-волопоклонничеството. Дори премести Атосината статуя на Анахита в своята спалня, където до златния чинар тя беше съвсем не на място. В последна сметка не оправдах надеждите на Хистасп. Така и не успях да спечеля Ксеркс за Истината.

Току-що пресметнах, че в деня на смъртта си Атоса е била

седемдесетгодишна. Това донякъде ме учудва, защото тя винаги се държеше, като че ли е присъствувала на сътворението на света. С годините Атоса сякаш не толкова се състари, колкото изсъхна, като лист папирус на слънцето – лист, на който бе записана по-голямата част от историята на Персийската империя.

Смъртта на Атоса помрачи новогодишните тържества, Ксеркс бе потиснат. Царица Аместрида се бе затворила в себе си. Мазист изглеждаше неспокоен. Престолонаследникът гледаше заплашително всички наоколо си. Според Лаида само принцесата бе доволна. Лаида често посещаваше втората и първата къща на харема и с известно учудване ми съобщи, че момичето е обект на всеобща завист. То бе колкото хубаво, толкова и глупаво. Поради глупостта си направи фатална грешка. Ето какво направи: Аместрида бе изтъкала собственоръчно една роба за Ксеркс. Момичето харесало робата и помолило Ксеркс да му я подари. Като последен глупак той сторил това. Принцесата облякла робата при едно посещение в третата къща на харема. Аместрида я приела благосклонно, дори нежно. Престорила се, че не е познала добре известната й дреха. Тук трябва да отбележа, че никога не може да се разбере какво мисли или чувства Аместрида. Състрадателна усмивка може да предхожда незабавна екзекуция, а намръщеното й лице може да е признак, че съкровено ти желание ще се сбъдне. Но от никого не се изискваше прекалена мъдрост, за да знае, че рано или късно Аместрида ще отмъсти за обидата.

Тази година новогодишните тържества в Персепоп бяха по-великолепни от друг път. В една дълга процесия самият аз водах празната колесница, в която, ако така е пожелал, седи Премъдрият господ. Макар голямата зала със стоте колони да бе все още недовършена, Ксеркс даде прием там и сатрапите от всички краища на империята, заедно с благородниците, държавните служители, родовете вождове му засвидетелствуваха почитта си, като всеки му поднесе цвете.

По-късно в тесен кръг, сред близки приятели и роднини, Великият цар си помаза главата според обичая. Това е случаят, в който присъстващите имат право да го помолят каквото искат, а той е длъжен да изпълни желанието им. Излишно е да споменавам, че молбите рядко са нескромни. В края на краищата човек си остава роб на Великия цар.

През тази злокобна година церемонията около показването протече както обикновено. Винаги се случва нещо комично, когато царските приятели се съберат на едно място. Този път забавната част бе изпълнена от Демарат. Беше пиян и изобщо не мереше приказките си – да не

говорим за дързостта му. Поиска от Великия цар правото да влиза в Сарди с особени почести и царска корона на главата, тъй като завинаги си оставал спартански цар.

За миг Ксеркс се слиса от това нахалство, което при всеки друг случай би се смятало за углавно престъпление. За щастие Мегабиз спаси положението, като отбеляза:

– Демарат няма глава, на какво ще сложи тази корона!

Всички се разсмяха и напрежението спадна.

Ксеркс обходи приятелите си и изпълни желанията им, в които нямаше нищо необикновено за подобен случай. Всички бяха доволни. После той се оттегли в харема. Между другото, когато ни напусна, бе съвсем трезвен.

Лаида беше в харема и ми разказа какво се е случило там:

– Царица Аместрида мило се усмихваше. Целуна ръцете на царя. После му прошепна нещо на ухото, сякаш бяха любовни слова. Той изпадна в ужас. Извика: „Не!“ А тя отвърна „Да“ с нежния си детски глас. Двамата излязоха от стаята. Какво са говорили или направили, никой не знае. Но когато се върнаха, Ксеркс беше блед като платно, а Аместрида се усмихваше. Бе поискала от Ксеркс жената на Мазист и той бе принуден да изпълни желанието ѝ.

Аместрида беше достатъчно умна да не поиска истинската виновница, принцесата. Момичето имаше царска кръв. Майката нямаше. Но Аместрида и без това беше убедена, че именно майката е виновна за връзката на Ксеркс със снаха му.

Ксеркс повикал Мазист и го помолил да се разведе с жена си. Дори му предложил една от собствените си дъщери в замяна. Мазист нямал представа какво се е случило, затова отговорил, че би било нелепо да остави жена си, която освен това е и майка на вече големите му деца.

Ксеркс се вбесил и братята се скарали. На излизане Мазист извикал:

– Господарю, ти още не си ме убил!

Мазист заварил жена си вкъщи. Още била жива. Но гърдите ѝ били отрязани, езикът ѝ изтръгнат, а очите избодени. Мазист и синовете му избягаха в Бактрия, където вдигнаха въстание. За няколко месеца Бактрия бе умиротворена, а Мазист и цялото му семейство – наказани със смърт.

Малцина знаят, че Ксеркс никога не проговори на Аместрида, нито пък стъпи в третата къща на харема. Но колкото и да е чудно, това изобщо не се отрази върху властта на царицата. Тя продължи да се занимава

с политика. Продължи и продължава да управлява Персия. И което е още по-чудно, скоро бе в отлични отношения с принцесата. Но Аместрида бе способна да очарова всекиго, особено тримата си синове. А най-мила и най-необходима бе за втория от синовете си, сегашния ни Велик цар Артаксеркс. Общо взето, Атоса добре бе избрала приемницата си.

4.

Следващите десетина години бяха най-щастливите в живота ми. Вярно, че бях човек на средна възраст. Вярно, че приятелят ми Ксеркс се бе оттеглил от света. И все пак споменът ми за онова време е прекрасен. Нямаше никакви по-значителни войни и животът в двора бе по-приятен от всякога. Никога преди или след това жените от харема не са се радвали на такава свобода. Онези, които искаха да имат любовници, не срещаха особени затруднения. Мисля, че по своеобразен начин Ксеркс се забавляваше с интригите. Несъмнено проявяваше благосклонност, стига дамите да не се държат предизвикателно.

Само царица Аместрида бе извън всяко подозрение. Искам да кажа, че нито веднъж не влезе в любовна връзка с мъж. Беше твърде умна, за да даде на Ксеркс основание да приложи арийския закон. Но затова пък имаше трайна и много дискретна връзка с евнуха Аспамитър.

Дъщеря й Амитида не проявяваше благоразумието на майка си. Амитида сменяше любовниците си, което вбесяваше мъжа й Мегабиз. Говори се, че когато се оплакал на Ксеркс, той отговорил: „Дъщеря ни е свободна да прави каквото й харесва.“

Твърди се, че тогава Мегабиз попитал: „И ако й харесва да нарушава нашите най-древни закони, ще и позволиш ли?“, а Ксеркс отвърнал: „Тя е Ахеменидка и затова е невъзможно да наруши нашите закони.“

Сега, като отправям поглед назад, разбирам, че ако не този разговор, то някой много подобен на него е означавал началото на края. Престолонаследникът Дарий мразеше Ксеркс, задето бе прелъстил жена му. Мегабиз бе гневен, че Амитида му изневерява с одобрението на баща си. Освен това няколко години по-рано член на царското семейство бе прелъстил девствената внучка на Мегабиз. В този случай Ксеркс не се поколеба и веднага заповяда да набият на кол прелъстителя. Но харемът се застъпи за виновника – един мъж на име Сатасп. За да угоди на благородните дами, Ксеркс изпрати Сатасп да обиколи Африка по море, нещо, което и до днес само финикийците твърдят, че са направили.

Година-две Сатасп се спотайваше някъде из Северна Африка. После се върна в Суза и заяви, че е обиколил целия континент. Никой не му повярва. Екзекутираха го.

Но Мегабиз никак не бе доволен. Той бе искал да отмъсти навремето, а не две години по-късно. Преди всичко недоволна бе и самата царица. И именно Аместрида накрая направи така, че Страшната царска слава да премине у сина ѝ.

През лятото на двадесет и първата година от царуването на Ксеркс бях в Троядите с Лаида. Ксеркс бе подарил на Демарат доста голямо имение там и сега бившият спартански цар бе по-скоро персийски коневъд, отколкото гръцки конспиратор – тази промяна бе, общо взето, за добро. Демарат и Лаида живееха като мъж и жена, но тя отказваше да се омъжи за него. Твърде много държеше на свободата си. Освен това не желаше да дели значителното състояние, което бе натрупала през годините чрез приятелството си с Атоса.

– Мога да ходя където си искам – често повтаряше тя, а несъмнено продължава да го повтаря и днес, ако е още жива на остров Тасос.

Намирахме се в конюшната на Демарат, където оглеждахме новопристигналия арабски жребец. Утрото бе облачно и сиво, а южният вятър миришеше на пясък. Неочаквано при нас дойде един от слугите в голямата къща и събщи: „Той е мъртъв!“ Така свърши това прекрасно време.

Доколкото ми е известно, ето какво се е случило. С благословията на царицата Аспамитър и началникът на стражата Артабан убили Ксеркс в леглото – лесна задача, тъй като Ксеркс от години нито веднъж не си бе легнал, без да изпие пет-шест бутилки хелбонско вино. Убили и неговия колесничар Патирамфий.

В нощта на убийството престолонаследникът Дарий бил в ловната хижа по пътя за Пасаргада. Щом получил вестта, той незабавно тръгнал към Суза и... влязъл в капана. Всички знаеха, че Дарий не само мрази баща си, но и иска, съвсем естествено, да стане Велик цар. Ето защо заговорниците разпространили слуха, че Патирамфий е убил Великия цар по заповед на Дарий и затова верният Артабан бил принуден да убие Патирамфий.

После конспираторите отишли при седемнадесетгодишния Артаксеркс и му съобщили, че брат му Дарий е виновен за убийството на баща му. Обещали да го направят Велик цар, ако се съгласи брат му да бъде екзекутиран. Имам основания да смятам, че Артаксеркс още тогава е знаел какво точно се е случило. Но Артабан владееше дворцовата

стража. Артаксеркс беше безсилен. Подчинил се. На другия ден, когато Дарий пристигнал в Суза, бил арестуван от Артабан. Блюстителите на закона го осъдили като цареубиец и го екзекутирали.

Нямам представа каква точно е била ролята на царицата в екзекуцията на най-големия ѝ син. Въпреки че е дала съгласието си за убийството на Ксеркс, не мога да повярвам, че е имала нещо общо с екзекутирането на Дарий. Предполагам, че събитията са се трупали едно подир друго и тя е изгубила контрол над тях. Знам обаче, че когато узнала от шпионите си за плановете на Артабан да убие Артаксеркс и да се провъзгласи за Велик цар, повикала Мегабиз и сключила таен съюз с него. Като главнокомандуващ армията Мегабиз бе по-силен дори и от началника на стражата Артабан. И въпреки че бе одобрил убийството на Ксеркс, Мегабиз си оставаше верен на династията.

С половин армейски корпус Мегабиз победи дворецовата стража и Артабан бе убит. После арестуваха Аспамитър. Дворцовият управител очакваше, че като любовник на царицата ще бъде пощаден. Но опитът му да заеме мястото на Ахеменидите бе предизвикал у Аместрида неудържим гняв. Тя лично заповяда да поставят Аспамитър в така нареченото корито, нещо като дървен ковчег, който покрива тялото, а краиниците и главата остават изложени на слънцето и вятъра, на насекомите и влечугите. От всяка възможна смърт коритото се смята за най-бавната и най-мъчителната – бих казал, на второ място след старостта.

Аз, Демокрит, син на Атенокрит, бих искал на това място да вмъкна в разказа на моя прачичо Кир Спитама един разговор, който проведохме около час след като ми бе продиктувал историята за смъртта на Ксеркс. Като добър зороастриец чичо ми вярваше, че е дал отговор на всички съществени въпроси. И все пак той беше твърде интелигентен, за да пренебрегне онези факти, които противоречаха на твърденията му.

Макар да съм почти сигурен, че в този случай не би желал да възпроизвеждам думите му, мисля, че дължа това не само на паметта му, но и на общия ни стремеж да запишем всичко, което той разказа.

Отидохме на разходка в агората. Беше средата на лятото и беше много горещо. Небето приличаше на нажежен до синьо метал, а мръсно-белият кирпичен град изглеждаше като изоставен. Атиняните бяха по домовете си и вечеряха – или пък бяха в гимназиона, за да се скрият от горещината. Чичо ми най-много обичаше да се разхожда из града по това време. „Няма атиняни – казваше той. – Няма шум. Няма крясъци!“ Години по-късно, когато тръгнах да пътувам из Персия, се облякох като персиец и установих, че в леките дрехи, които не се допират до тялото,

човек се чувствава прохладно и през най-горещия ден.

На верандата при Одеона Кир реши да седне на сян-ка. Винаги знаеше точно къде се намира в агората, а и на всяко друго място, стига да са го водили там веднъж. Настанихме се удобно на стълбите на Одеона. Срещу нас хълмът Ликабет изглеждаше по-загадъчен от всякога – назъбена скала, сякаш захвърлена от някой дъвен титан. Атиняните, които се гордеят с разсъдъка си, съвсем безразсъдно мразят тази планина. Твърдят, че там живеели вълци, но аз мисля, че я мразят, защото не подхожда на пейзажа.

– Откакто се бях върнал от Китай, знаех, че нещата ще завършат с кръв. По тази причина се отдалечих от двора. От Ксеркс не можех да се отдалеча. За мен той беше повече от брат. Беше като мой близък, моето второ „аз“. Когато си отиде, от мен остана само половината.

– А с него... какво е станало?

– Великият цар сега е на моста на спасителя. Кир не каза нищо повече – и нямаше какво повече да се каже, защото, ако Зороастър е прав, то Ксеркс в този момент се пържи в море от врящ метал.

– Представи си – казах аз, – че няма мост, че няма Премъдър господ...

– Как мога да си представя такова нещо?

Но през по-голямата част от времето старецът точно това си представяше, ето защо искаше да чуе какво ще му отговори.

– Зороастър твърди, че е имало време, когато Премъдрият господ не е съществувал. Тогава защо да не е възможно, когато умрем, да отидем там, откъдето е дошъл Премъдрият господ?

Кир засвири с уста една особена кратка мелодия, която, изглежда, имаше някакво религиозно значение, защото я свиреше винаги когато бе изправен пред противоречие или празнота в зороастрийската теория. Между другото бе запазил почти всичките си зъби. Можеше да дъвче всичко.

– На този въпрос не може да се отговори – каза той накрая.

– Тогава може би източните хора са прави и не трябва да се търси отговор на въпроса за сътворението на света.

Сега знам отговора на този въпрос, но в онези дни бях невеж. Бях в началото на търсенето, което продължава цял живот – и до чийто тъжен край бе стигнал Кир. Тъжен, защото единственият важен въпрос бе останал без отговор – за него.

Старецът посвири малко, със затворени очи. Бледата му ръка нависваше в спирала кичурче от брадата му, сигурен признак, че е потънал в

мисли.

– Те грешат – отвърна той накрая. – Всичко, което виждаме, започва и свършва някъде. Като начер-тана на пъяска линия. Като... конец. Като човешки живот. Това, което се опитват да направят на изток, е да затворят линията. Да направят окръжност. Без начало. Без край. Но ако ги попиташ кой е начертал окръжността, не могат да ти отговорят. Повдигат рамене. „Съществува“, казват те. И си мислят, че обикалят ли, обикалят. Вечно. Безкрайно. Безнадеждно! Изкрещя последните думи. И потръпна от ужас при мисълта, че нещата нямат край.

– Ние, виждаме ясно начало. Ясен край. Виждаме доброто и злото като необходими, воюващи принципи. Едното се възнаграждава след смъртта, другото се наказва. Единството се постига само в края на края.

– Който е началото на... какво?

– На свършенството. На божествеността. Непознато за нас състояние.

– Но тази представа има един недостатък. Зороастър не знае с каква цел е бил създаден Премъдрият господ.

– Важното е, че е бил създаден. Че съществува. И ще продължава да съществува. Но... – старецът отвори широко слепите си очи – има нещо, което липсва. Нещо, което през дългия си живот на този свят никъде не можах да откроя.

Така, по негово собствено признание, търсенето на Кир се бе оказало неуспешно. И все пак, като ми описа с такива подробности своя неуспех, ми помогна да разбере онова, което самият той не бе могъл да разбере – същността на вселената.

Не съм сигурен до каква степен старецът вярваше в примитивната теология на дядо си. Ясно е, че един бог, който е създал живи същества с цел да ги измъчва, по същината си олицетворява злото. С други думи, Премъдрият господ не е създал Ариман. Премъдрият господ е Ариман, ако проследим докрай логиката – неуместна дума може би – на Зороастровия завет.

Прави чест на чичо ми, че онова, което бе видял на изток, дълбоко го бе разтърсило. Той продължаваше да се прави на дуалист, но в моменти на слабост издаваше съмненията си, че в края на краищата окръжността може и да е по-добър символ за нашето предопределение от правата линия, която има начало и край.

Всъщност няма нито права линия, нито кръг. Но за да разбере същността на нещата, човек трябва да излезе от сегашната детска фаза на човешкото развитие. Трябва да изхвърли боговете и дяволите заедно с

представите за добро и зло, които имат значение в ежедневието, но нямат никакъв смисъл от гледна точка на онова материално единство, което съдържа всички неща и ги обединява в едно цяло. Материята е всичко. Всичко е материя.

5.

Присъствавах на коронацията на Артаксеркс в свещена Пасаргада. Отново бях великодушно провъзгласен за царски приятел, но не се възползувах от тази привилегия. Младите суверени не обичат реликви от времето на предшествениците си, затова се готвех да се оттегля в имението си на юг от Халикарнас. Общественият ми живот бе приключил. Или поне така си мислех.

Малко преди да напусна Персепол, Великият цар изпрати да ме повикат. Естествено, обзе ме ужас. Кой ли ме бе злепоставил? Този въпрос си задава всеки, когато церемониалмайсторът застане пред него, вдигне жезъла и изрече: „Господарят вика своя роб. Последвай ме.“

Артаксеркс седеше в малък кабинет в зимния дворец. Не помня защо не живееше в новия дворец на Ксеркс. Вероятно както винаги там нещо се е строило.

Осемнадесетгодишният Артаксеркс беше красив, макар и крехък младеж. Понеже брадата му не бе още напълно поникнала, лицето му малко приличаше на момичешко. Като дете бе прекарал някаква болест, която бе засегнала лявата ръка и левия му крак. Вследствие на това дясната му ръка бе значително по-дълга от лявата. Когато искахме да говорим за Великия цар, без да споменаваме името му, го наричахме Дългоръкия.

Вдясно от трона стоеше новият началник на стражата Роксан – внушителна фигура. Беше се отличил в Гръцките войни. Вляво стоеше красивият лекар Аполонид. Той се ползуваше с голямо благоволение, защото неотдавна бе спасил живота на Великия цар от изтощителна треска.

Както винаги Артаксеркс се държеше приятелски с мен и както винаги в негово присъствие ме обземаше безпокойство, тъй като виждах Ксерксовите очи, поставени върху съвсем различно лице. Имах усещането, че скъпият ми приятел ме гледа с очите на сина си.

– Имам нужда от теб, Царски приятелю. – Гласът на момчето бе все още слаб от борбата с треската.

Изразих готовност да умра за своя господар. Артаксеркс пристъпи

направо към въпроса.

– Вдовицата на Артабан е гъркиня. Заради нея Артабан приютил един гръцки изгнаник. Тъй като ти беше близък на баща ми, Великия цар, и си половин грък, искам да ми преведеш онова, което ще съобщи този човек, и после искам да ми кажеш мнението си за него.

Артаксеркс плесна с късата си лява ръка дланта на дългата си дясна ръка. Кедровите врати се отвориха и двама церемониалмайсторн въведоха при царя нисък набит мъж. Последва напрегнат миг, през който, пренебрегвайки етикета, мъжът и Великият цар впериха очи един в друг. После мъжът бавно падна на колене и също така бавно изпълни поклоните.

– Кой си ти, гръко? – попита Артаксеркс.

– Аз съм Темистокъл, син на Неокъл – дойде отговорът му от пода.
– Аз съм атинският генерал, който унищожи флотата на Великия цар Ксеркс.

Артаксеркс ме погледна. Преведох малко колебливо тези поразителни думи. Но за мое учудване Артаксеркс се засмя.

– Кажу ми да стане. Не се случва всеки ден да приемаме такъв славен неприятел.

Темистокъл стана. Гъстата му прошарена брада започваше три пръста по-надолу от правите черни вежди, надвиснали над тъмни, блестящи, будни очи. Личеше, че не се страхува от Великия цар, нито от когото и да било друг. Но беше тактичен, бърз, предвидлив.

– Защо Артабан не те представи на баща ми?

– Страхуваше се, Господарю.

– Но ти не се страхуваш, така ли?

Темистокъл поклати глава.

– Защо да се страхувам? Два пъти направих услуга на баща ти.

– Баща ми не смяташе загубата на една трета от флотата си при Саламин за полезна услуга.

Сега Артаксеркс се забавляваше.

– Не, Господарю. Но точно преди това сражение изпратих вест на Великия цар. Съобщих му, че гръцката флота се готви да избяга. Съобщих му, че това е единственият му шанс да нападне.

– Той нападна – отвърна Артаксеркс – и не сполучи.

– Той нападна, Господарю, и щеше да сполучи, ако не беше предателството на собствените му финикийски капитани.

Това беше и вярно, и невярно. Излишно е да споменавам, че не възнамерявах да превишавам скромните си задължения на преводач.

Артаксеркс изслуша внимателно буквалния ми превод и кимна.

– Каква е втората услуга, която си направил на баща ми? – попита той.

– Предупредих го, че част от гръцката флота се кани да разруши моста между Азия и Европа.

– Това е вярно – отговори Артаксеркс.

Още веднъж версията бе едновременно вярна и невярна и много типична за този хитър грък. Понеже желаше гърците да запазят позициите си и да победят персите, Темистокъл бе принудил Ксеркс да предприеме нападение. По този начин бе заставил гърците да се бият за живота си – и бе сполучил. После финикийците дезертираха и гърците спечелиха битката или, по-точно, персите я изгубиха. Гърците се изненадаха от собствената си победа не по-малко от персите. Предупреждението, че мостът на Хелеспонт ще бъде разрушен, бе най-сполучливият ход на Темистокъл. Целта му бе Ксеркс да напусне Европа. Така е казал и на приятелите си тук, в Атина: „В никакъв случай не разрушавайте моста. Ако попречим на Ксеркс да се върне в Персия, все едно, че сме пуснали лъв да се разхожда на свобода из Гърция. Щом пресечете отстъплението му, Великият цар ще изскочи изпод златния си чадър с меч в ръка и с най-силната армия в света зад гърба си.“

Така Темистокъл успя да служи едновременно и на Гърция, и на Персия. Но тъй като гърците не познават благодарността, Темистокъл завърши с остракизм. По-късно, когато Павзаний се опита да го привлече към подмолната си дейност срещу Гърция, Темистокъл отказа да участва в заговора. Най-малкото, нетипична за грък постъпка. Но може би не е имал доверие на Павзаний. За нещастие на процеса срещу Павзаний бяха изнесени някои двусмислени писма, които подсъдимият бе получил от Темистокъл, и атиняните заповядаха на Темистокъл да се завърне в Атина с цел да го екзекутират за държавна измяна. Темистокъл избяга в Персия, в дома на Артабан, чиято жена е роднина на майка му, която между другото е от Халикарнас. Според новоприетия и доста необясним закон на генерал Перикъл, който гласи, че за атински гражданин може да се смята само онзи, чиито двама родители са родени в Атина, най-големите атински пълководци – Темистокъл и Кимон – нямаше да бъдат атински граждани. Майките и на двамата бяха чужденки.

– Разкажи ни за този досаден грък, който се занимава с пиратство в нашите води – заповяда Великият цар.

– Какво пиратство, Господарю?

Темистокъл още не бе свикнал да разбира заобиколния начин, по

който се изразяват нашите велики царе. Те винаги се преструват, че не знаят нищо име и произход. До края на живота си Атоса твърдеше, че Атина се намира в Африка, а жителите ѝ са черни като смола джуджета.

– При Евримедон[1] – отвърна Артаксеркс с печална точност.

[1] Река в Памфилия, край брега на Мала Азия, където през 467 г. пр.н.е. Кимон спечелил решителната битка срещу персите. – Б. пр.

Великият цар знаеше мястото. Знаеха го всички перси. Гърците, които възхваляват Маратон, Саламин и Платея като славни победи, не разбират, че нито едно от тези сражения нямаше ни най-малко значение за Персия. Обстоятелството, че гърците успяха да задържат опожарените си градове в Атика, едва ли представлява истинска бойна слава. Но победата на Кимон при устието на Евримедон дълбоко разтърси Персия. Същност често съм си мислил, че именно пълното поражение, което Кимон нанесе на персийска земя, бе началото на Ксерксовия край. От този момент нататък политиката на харема и политиката на армията започнаха да съвпадат и Великият цар бе свален.

– Кимон, син на Милтиад... – започна Темистокъл.

– Нашият неверен сатрап.[2]

[2] Чичото на Милтиад, победителя в битката при Маратон, бил тиран в Тракийския Херсонес, където и Милтиад отишъл през 516 г. пр.н.е. Бил васал на Дарий до избухването на Йонийския бунт. Върнал се в Атина през 493 г. пр.н.е. и три години по-късно бил избран за стратег. – Б. пр.

Персите никога няма да забравят, че години наред Милтиад бе верен роб на Великия цар и притежател на огромни имения по Черно море.

– ... и победител при Маратон.

– Къде е това? – примигна Артаксеркс с очите на баша си.

– Едно място без значение.

Като преводач можех да наблюдавам как бързо работи умът на Темистокъл. Щом схвана тактиката на Великия цар, Темистокъл незабавно се нагоди към нея.

– Във всеки случай, Господарю, този пират е и мой враг.

– Кой би могъл да одобри пиратството? – Артаксеркс хвърли поглед към Роксан, който бе настръхнал от ненавист към човека, когото наричаше „гръцката змия“.

– В Атина, Господарю, има две фракции. Едната силно желае мир с Персия. Аз съм от нея. На наша страна е и народът. Против нас са земевладелците, които свалиха тираните. Днес Кимон е това, което бях аз

вчера – генералът на Атина. Когато ме осъдиха на изгнание чрез остракизъм, каузата на народа претърпя поражение.

– Но щом си бил осъден чрез остракизъм, това несъмнено означава, че народът е бил против теб.

Артаксеркс се раздвояваше между желанието да поддържа притворството, че не знае нищо за този незначителен африкански град, и присъщата на младостта страст да спечели спора и да докаже, че е умен. Ксеркс никога не правеше тази грешка. Може би е трябвало да я прави.

– Да, Господарю. Консерваторите, които са противници на Персия, настроиха народа срещу мен. Обвиниха ме, че заговорнича с Павзаний за свалянето на гръцките държави. Във всеки случай, както може би си чувал, гърците бързо се отегчават от водачите си. Аз наистина бях водач на народа, но това не означава, че народът ме е харесвал или че е одобрявал постъпките ми.

– Сега ти си изгнаник, а пиратът напада вътрешността на империята ни. Какво да правим?

– Имам един план, Господарю.

Темистокъл беше най-проницателният грък, когото познавам. Поставеше ли си нещо за цел, намираще начин да го постигне – поне в този случай стана така. Беше истински Одисей. Но преди, да разкрие плана си на Великия цар, той поиска от него една година, за да научи персийски.

– Вашият език е като някой от вашите необикновени килими – каза той. – Загадъчен, изящен, красив. Не мога да се изразявам чрез преводач, колкото и добър да е той.

Великият цар даде на Темистокъл една година. Даде му и чудесно имение в Магнезия. После му позволи да целуне дългата ръка и го Освободи.

Щом Темистокъл напусна царските покои, Артаксеркс плесна с ръце и пламнал от възбуда, извика:

– В ръцете ми е! Гъркът е в ръцете ми!

Както се оказа, Темистокъл нямаше друг конкретен план, освен да изчака остракизирането на Кимон, което стана четири години по-късно. През тези години Теми-стокъл не само се научи да говори персийски без акцент, но получи и поста губернатор на Магнезия. Освен това му бе възложено да изгради новата флота и да обучи моряците по гръцки образец. По онова време персийските кораби бяха плаващи крепости – тромави по време на битка и много лесно запалими. Темистокъл модернизира персийската флота.

Дали Темистокъл щеше да поведе похода срещу собствения си народ? Консерваторите тук, в Атина, мислят, че намеренията му са били такива. Елпиника е напълно убедена в предателството му. Но тя тачи паметта на славния си брат Кимон. Според мен Темистокъл не желаше нищо друго, освен да живее и умре спокойно. Умря пет години след появяването си в двора. Някои твърдят, че се е самоубил. Сигурен съм, че това не е истина. Всеобща закономерност е, че великите хора не живеят дълго, след като се отделят от народа, когото са облагородили.

През десетте години, докато Кимон бе в изгнание, атинската мощ значително ослабна. Опитът за нашествие в Египет бе отблъснат от Мегабиз. Всъщност, като изключим завземането на съседния остров Егина и една-две победоносни схватки в околностите на Атина, всички начинания на така наречената „партия на народа“ завършиха с неуспех. Без Темистокъл и Кимон Атина беше – и си остава – само един незначителен град.

Когато се върна от изгнание, Кимон оглави флотата. Но той бе пропуснал най-хубавите си години. Още по-лошо, самите атиняни също бяха пропуснали тези години. Смъртта на Кимон в Кипър представляваше краят на Атинската империя, Персийската империя бе в безопасност. Ефиалт и Перикъл са бледи заместители на героите от миналото.

Недей, Демокрите, да повтаряш тези думи пред хора, които сигурно няма да се съгласят с един стар човек, видял на този свят повече, отколкото е възнамерявал да види, както и неща, които съвсем не е искал да види.

6.

Тогава си мислех, че онези последни години в Персия са просто последните от живота ми. Наслаждавах се на дните си далеч от двора. Нито веднъж не отидох в Суза. Занимавах се с писане. Описвах „копринения път“, Китай, Аджаташатру и изпращах тези документи до втората стая на канцеларията. Получавах учтиви отговори, че са получени и своевременно предадени в Книгохранилището.

Често се срещах със зороастрийците. Поради възрастта ми те вече се държах с мен много почтително. Но така и не успях да събудя у тях интерес към нито една от идеите за съществуването или несъществуването на бог, с които се бях запознал на изток. Забелязах също – по-скоро с примирение, отколкото с тревога, – че онази ясна и чиста представа за

Премъдрия господ постепенно се разчупва. Старите дяволи-богове отново си проправят път, предрешени като различни проявления на Единствения, който е Двама, но ще бъде пак Единствен в края на времето на дългото царство. Дяволите-богове не се предават лесно. Неотдавна Великият цар издигна олтар на Атра, или праведността – сякаш това качество е някакъв бог.

От остракизирането на Кимон произтече и нещо хубаво – хубаво за Персия, искам да кажа. Докато Кимон бе на власт в Атина, нямаше изгледи за мир между империята и гръцките съюзници. Но със свалянето му демократическият водач Ефиалт незабавно възстанови мощта на народното събрание. Заради усилията си той бе убит и властта премина в ръцете на младия Перикъл, чиято първа стъпка бе да сключи мир с Персия. Перикъл изпрати в Персепол делегация, оглавявана от Калий.

И така, бях на шестдесет години, когато получих заповед да се явя пред Великия цар в Персепол. Приех това съвсем спокойно. Вече бях престанал да се тревожа и да изтръпвам, когато ме повика някой властелин, а това важи и за тукашния потентат, генерал Перикъл. Смъртта е близо, царете са далеч, ако смея да перефразирам Конфуций.

Не бях ходил в Персепол след коронацията на Артаксеркс. Представих се в зимния дворец и открих, че никой там не ме познава, с изключение на неколцина евпуси във втората стая на канцеларията. Разплакаха се, като ме видяха. С възрастта евнусите обикновено стават сантиментални. С мен е по-скоро обратното. И все пак истината е, че освен нас, старците, нищо не е останало от царуването на Дарий и възхода на Персия. Има много неща, за които можем да си поприказваме, пък и да поплачем.

Настаниха ме в много студена и неудобна стая в Ксерксовия дворец, който беше – и без съмнение все още си остава, недовършен, а слугите ми разквартируваха в покрайнините на царските владения.

Откровено казано, почти се надявах, че ще ме накажат със смърт за някакво въображаемо престъпление. Първо, защото зрението вече ме напускаше, а това значи, че бях принуден внимателно да слушам другите, което е повече от жестокост. Второ... бях изживял дните си. За нещастие не бях изпаднал в немилост.

Оказа се, че съм повикан не от Великия цар, от от царицата-майка, Амстрида. Тя бе обзавела великолепно третата къща на харема. Макар стаите да бяха малки, бе успяла да им придаде пищност. Стените на помещението, в което ме прие, бяха покрити с изковани от злато лотосови листа. Самата царица сякаш също бе покрита със злато. Щом

церемониалмайсторите се оттеглиха, останахме сами. Изгълкувах това като признание за напредналата ми възраст.

– Ти си последният – прошепна Аместрида и се изчерви.

За трите дни, прекарани в двора, вече бях свикнал да ме превъзнасят като „последния“. Промърморих нещо с немощен глас, за да уверя царицата, че не само съм последният, но като такъв скоро и аз ще си отида. Кой, питах се, идва след последния? Може би Аместрида? Остаряла е, помислих си. Много бе отслабнала, а някогашното красиво лице бе покрито с дълбоки бръчки. Въпреки това не носеше почти никакъв грим. Сигурно гротескната маска на Атоса бе въздействувала поучително на снаха ѝ.

– Седни – рече Аместрида, което доказваше, че в нейните очи съм едва ли не пред издъхвае.

Тъй като бях – и си оставам – доста немощен, с благодарност се отпуснах върху една табуретка до нейния стол от слонова кост. Тя миришеше на смирна. Този изключително скъп крем дълбоко бе попил в набръчканата ѝ отпусната кожа и ѝ придаваше особен мъртвешки блясък.

– Ти обичаше мъжа ми, Великия цар.

Очите ѝ се напълниха със сълзи. Мисля, че беше съвсем искрена. В края на краищата възможно е да дадеш съгласието си за смъртта на човек, когото обичаш. Аз не бих могъл да го направя. Ахеменидите обаче не само могат, но и го правят.

– Ние сме последните, които го обичаха. Най-после и аз имах възможност да споделя участта си на последен с някой друг. Но предпочетох да проявя тактичност.

– Без съмнение нашият Велик цар, братята и сестрите му...

– Децата не изпитват същите чувства, които изпитваме ние – отвърна рязко тя. – Ти познаваше Ксеркс като човек и приятел. Аз го познавах като мъж. А те познаваха само Великия цар. Освен това децата са безсърдечни. Не си ли преживял същото?

– Аз не познавам децата си.

– Имаш предвид онези двама синове, които остави в Индия?

– Да, Велика царице.

И за мен, както за всички останали в двора, тайните агенти са натрупали през годините най-различни сведения в Книгохранилището. Изведнъж се почудих защо Аместрида си е направила труда да проверява. Испитах леко безпокойство. Макар да жадувах смъртта, на практика самото умиране си има своите неприятни страни.

– До миналата година синовете ти са били живи. Канцеларията

получи доста подробен доклад от персийските търговци в Шраваста. Но жена ти Амбалика е умряла. На онзи климат жените не живеят дълго.

– Така изглежда, Господарке.

Не изпитах никакви чувства. Амбалика бе умряла за мен при последната ни среща, когато толкова делово бе уредила официалната ми смърт.

– След заминаването ти Амбалика се е оженила за брат си. Трябва да призная, че нравите им са ми непонятни. Искам да кажа, тя все още е била твоя жена. Разбира се, момичетата са по-лоши.

Аместрида се намръщи и подхвана темата за децата. Имаше предвид най-вече своите. Всеизвестно бе, че царицата-майка мрази дъщеря си Амитада, чиято страстна любов с красивия Аполонид още тогава не бе тайна за никого. Аместрида заговори и за Ксеркс, като надълго и нашироко описа спомените си и чак тогава пристъпи към въпроса.

– Гърците искат мир – рече тя. – Поне така твърдят.

– Кои гърци, Велика царице? Аместрида кимна.

– Това винаги е проблем, нали? В момента тук има две отделни делегации. Едната е от гръцкия град Аргос, много обичано от Ксеркс място, ако е възможно човек да обича нещо толкова... променливо като гръцки град. Другата е от Атина.

Сигурно съм показал учудването си Аместрида кимна.

– И ние се учудихме. Предполагаме, че са дошли с искрени намерения. Но кой би могъл да каже? Атинският пратеник е Калий, братът на Кимон.

– Значи аристократ?

– Да. Което пък значи противник на Персия И така да е, избран е да преговаря с нас от сегашното правителство, което е демократично.

Аместрида можеше да говори конкретно, по начин недопустим за Великия цар. Великият цар е длъжен през цялото време да бъде нещо като бог, който присъства във всеки атом и не е нужно да назовава нещата с точните им имена. Но Аместрида и без това прилича на високопоставен евнух, от онези, които постоянно четат архивите на канцеларията и знаят хиляда и една подробности за хиляда и едно неща – често, без да схващат същественото, което Атоса винаги успяваше да направи.

– С аргоската делегация преговаря внукът на Хипий. – Аместрида ме дари с плахата си усмивка – Помислихме си, че може би ще е нетактично да използваме внука на тирана като посредник пред атинските демократи. Затова ще бъдем доволни, ако с Калий се заемеш ти.

Приех поръчението.

Още в началото с Калий установихме чудесни отношения. Той ми разказваше историите си за Маратон и първите няколко пъти ги чух с голямо удоволствие. Толкова малко неща в този живот остават непроменени, че човек, който години наред упорито разказва едно и също нещо с едни и същи думи, може да ти достави само удоволствие. В този променлив свят досадният Калий е непроменлива величина.

Разведох Калий и останалите членове на делегацията из Персепол. Както се очакваше, силно впечатление им направи не само богатството на Персия – за което бяха подготвени, – но и забележителните архитектурни чудеса, дело на Ксеркс. Двама от атиняните бяха строители. Единият беше приятел на Фидий и съм сигурен, че точно зад гърба на тази къща се извършва кражба, прикрита зад много шум – строи се копие на зимния дворец в Персепол, и то като символ на атинския гений!

Нямам право да обсъждам подробностите по договора.. Те бяха тайна още в началото на преговорите преди четиринадесет години и до днес си остават тайна, въпреки че мирът е в сила вече три години – от момента на изключително навременната смърт на Кимон в Кипър. Мога само да кажа, че всяка от страните се съгласи да се придържа към своята сфера на влияние. Персия няма да се меси в Егейско море. Атина няма да се меси в Мала Азия. Противно на разпространената легенда договърът никога не бе подписан и подпечатан, защото Великият цар може да има взаимоотношения само с равни. Тъй като е цар на царете, той няма равен. Ето защо може само с поведението си да показва, че одобрява договора. По онова време в Персия все още имаше силни антигръцки настроения вследствие на онази история при устието на Евримедон и затова преговорите бяха запазени в тайна. Само Великият цар, царицата-майка и аз знаехме всички подробности.

Накрая, когато Кимон умря и генерал Перикъл твърдо пое управлението на държавата, двете страни приеха договора, а мен изпратиха тук, в Атина, като веществен символ на нашето превъзходно споразумение. Да се надяваме, че мирът ще трае по-дълго от символа, който няма намерение да изгърпи още една зима в този ужасен град, в тази къща, където вечно духа, в тази побъркана държава.

Ти ще погребеш останките ми, Демокрите. Искам колкото е възможно по-бързо да бъда върнат към първичното единство. Каква странна грешка! Цитирам Учителя Ли! Не исках да кажа първичното единство, разбира се. Искях да кажа Премъдрият господ, от когото произлизат нашите духове, към когото – пречистени от Лъжата – се връщат те в края на времето на дългото царство.

За да ти доставя удоволствие, Демокрите, ще спомена, че при последната ми аудиенция с царицата-майка бях възхитен от един двадесетгодишен евнух на име Артоксар. Той много ми помогна при изготвянето на подробностите по договора. Ако е истина, че Амстрида се наслаждава на непълноценните му услуги, поздравявам я за проявения вкус. Артоксар е не само интелигентен, но и красив. Говори се, че е имал интимна връзка с Аполонид, любовника на Амстрида. Страхувам се, че един ден тези две силни жени ще се изправят една срещу друга. Когато това стане, за пръв и последен път ще изпитам признателност, че съм изгнаник в Атина.

КНИГА ДЕВЕТА

Мирът на Перикъл

1.

Снощи генерал Перикъл отпразнува третата година от началото на мисията ми с музикална вечер в дома на Аспазия. Както и всичко останало, което има нещо общо е моята рядко признавана и още по-рядко чествувана мисия, тържеството се проведе донякъде тайно и бе обявено в последната минута. Малко преди залез, когато се канех да си лягам, Демокрит пристигна с новината, че генералът иска да ме види. Бързо прекосихме града, със скрити в шалове лица, за да не разберат консерваторите, че безчестният представител на Великия цар заговорничи с Перикъл за поробването на Атина.

В началото на пътеката – не бих могъл да я нарека улица, – която води към къщата на Аспазия, стояха на пост двама скитски полицаи. Попитаха Демокрит по каква работа идваме. Демокрит отговори с някаква парола и ни разрешиха да продължим по пътеката.

Когато пристигнахме, ми се струваше, че ще умра от жегата. Лятото тук е ужасно горещо, а зимата ужасно студена. Атинският климат си съперничи с климата в Суза, който е най-неприятният в света. Естествено, напоследък аз съм необикновено чувствителен към топлината и студа. Снощи стигнах до къщата на Аспазия, облян в пот.

Демокрит ми казва, че обстановката вътре е много изискана. Питам се, Демокрите, как си могъл да установиш това? Въпреки богатството на прадядо ти домът му в Абдера е, меко казано, недодялан. От всички къщи наоколо само тази на Калий ми се струва едновременно разкошна и удобна. Ако не друго, усещам, че по мраморния под има килими, а в мангалите гори благовонно дърво.

В къщата на Аспазия се влиза през дълъг, тесен коридор с ниски тавани, който води към малък вътрешен двор. Вдясно от двора има предназначен за приемна портик, не по-голям от този, в който сме седнали сега, в желанието си да се скрием от горещината.

Мигновено разбрах, че съм в дома на милетска дама. Въздухът ухаеше па скъпи парфюми, а музиката звучеше така нежно, че човек можеше и да не я слуша. Това е рядкост в Атина, чиито граждани са толкова

немузикални, че като отидат на концерт, напрегнато слушат всяка нота и се мъчат да проумеят защо от тях се очаква да бъдат очаровани. Йонийските гърци от Мала Азия са други. За тях музиката е допълнение към разговора, доброто ядене и дори любовта. Музиката е част от въздуха, който дишат, а не математическо уравнение, предназначено за Питагор.

Когато влязохме, в стаята имаше над десетина души. Демокрит ми казва, че всъщност е имало десет души гости и няколко роби от Сарди, които свирели и поднасяли ястията. Посрещна ни Евангелос, домоуправителят на Перикъл. Макар тази прочута личност обикновено да се намира в провинцията, където се грижи за стопанствата на генерала – и за двамата му законни синове, – през последната седмица той е тук, за да отпразнува заедно с цяла Атина трофея на победата, който народното събрание току-що гласува за Перикъл. Привидно трофеят му се присъжда за повторното завземане на Евбея. В действителност му се дава за прозорливостта, с която се справи със спартанския цар миналата зима, когато армията на Спарта завзе Атика и атиняните трябваше да се скрият зад дългите си стени.

Когато от спартанската главна квартира в Елевзин пристигна съобщение да се предадат, народното събрание се изкушаваше да вземе точно такова решение. В края на краищата спартанската армия е най-могъщата в гръцкия свят. Защо да ѝ се съпротивляват? Силата на Атина е по море, не по суша. Но Перикъл нямаше намерение да прави никакви отстъпки. Уреди тайна среща със спартанския цар, едно ококорено момче, което никога по-рано не бе напускало Пелопонес. Съзнавайки младостта и неопитността на своя цар, подозрителните спартански старейшини бяха назначили специален съветник, който отблизо да следи момчето. Но, както отбеляза Перикъл по-късно, такива предпазни мерки само удвояват цената. Момчето-цар получи три златни таланта, които щяха да му се пазят в Делфи, а съветникът – един проникателен държавник – получи седем таланта на място. Веднага след подкупването на царя и съветника му спартанската армия си замина. Старейшините наложиха огромна глоба на момчето-цар, а специалният съветник избяга в Сицилия, където вероятно сега се наслаждава на богатството си.

– Единственият ми проблем – заяви Перикъл пред гостите – е как да обясня тези разходи пред народното събрание.

Съветът на Аспазия бе недвусмислен.

– Когато се отчиташ, просто кажи: „За наложителни разходи – десет таланта“.

Поздирям, че Перикъл точно така и ще постъпи. И без това всички знаят, че спартанците бяха подкупени. Поздравих Перикъл, като отбелязах колко малко е струвал на Атина мирът, а той отвърна мрачно:

– Не купих мир, купих време.

Разказът ми е непоследователен. Когато пристигнахме, Перикъл го нямаше, но Аспазия многократно компенсира отсъствието му. Тя има прекрасен глас, пее милетски песни с много изящество, рецитира поезия по-хубаво от всички хора, които съм слушал. Разбира се, за мен няма нищо по-красиво на света от йонийския гръцки, когато го говорят добре. Да, Демокрите, той е по-красив дори и от персийски.

– Исках да се запозная с теб от първия ден на пристигането ти в Атина.

Държеше ръката ми в двете си длани. Създаваше впечатление, че всяка дума, която изрича, е искрена.

Похвалих смелостта ѝ да ме приеме в къщата си, а тя се засмя.

– Винаги са ме наричали мидопоклонничка. Лично мен това не ме интересува. Но има случаи, когато...

Гласът замлъкна. За сетен път проклек слепотата си. Какво не бих дал да мога да разгледам това лице! Демокрит казва, че Аспазия е дребна и че от миналата зима насам още повече е отслабнала. Косата ѝ е светлокесте-нява и не е боядисана – поне така мисли той. Ти не си толкова голям познавач в тази област, Демокрите, какъвто съм аз, или по-скоро бях навремето.

Аспазия ми представи няколко мъже. Единият от тях бе Формио, дясната ръка на Перикъл в събранието. Другият бе един генерал на име Софокъл. Преди години написа трагедия, която спечели първа награда на Дионисиевите тържества. Старият Есхил толкова се вбеси, че е на второ място след това парвеню, та замина за Сицилия, където острото око на онзи орел прекрати съперничеството им, като запрати костенурката направо в целта. Винаги ми е приятно да си спомням за Есхилевата смърт.

Софокъл е малко скандална личност тук, защото открито показва страстта си към млади мъже от своята среда. По някаква причина това в Атина е табу. Атинските граждани биват насърчавани да имат любовни връзки с юноши от своята класа, но щом на момчето му поникне брада, то трябва да се откаже от сексуални отношения с други граждани. От него се очаква да се ожени и да има семейство. След като изпълни това задължение, той трябва да си потърси момче, което да обича, за да продължи – какво? – обучението, предполагам, на нови граждани и

войници. Тези нрави не са непознати и по други земи, особено сред нашите арийски братовчеди, северните племена. Въпреки това не ми е съвсем ясно защо е толкова строго забранено възрастни мъже да имат сексуални връзки помежду си, ако са атински граждани. Макар робите и чужденците да са разрешена плячка за онези, които обичат подобен род забавления, ако двама възрастни мъже желаят да имат любовна връзка, те трябва да се откажат от правото си да заемат държавна длъжност.

До този момент Софокъл успява да запази поста си и в същото време да прелъстява млади граждани. Но поведението му силно дразни Перикъл. Неотдавна той порица своя приятел и колега: „Ти трябва да служиш за пример – заяви главнокомандувачият. – Не докосвай войниците си. Отвърщай поглед от тях, когато се къпят.“ Но Софокъл продължава да скандализира атиняните. Говори се, че когато ходи на гости в дома на някой свой приятел, на младежите заповядват да се скрият. Между другото, понеже никога не е показал ни най-малък интерес към момчета, генерал Перикъл е смятан за безсърдечен. Това общество е много странно.

Аспазия ме заведе до една ниска кушетка. Седнах в единия ѝ край, а тя се настани в краката ми, като внучка. Донесоха вино. Ако не доставя жени на Перикъл, както твърдят неприятелите му, Аспазия със сигурност успява да привлече в дома си най-талантливите професионалистки в града. От години не съм прекарвал толкова хубава вечер като снощната. Макар на моята възраст такива удоволствия да са не само неприлични, но и опасни, беше ми приятно да си спомня – за пръв път след Индия – какво удоволствие е да бъдеш в смесена компания на интелigentни жени и благородни мъже. Подобно нещо е немислимо в Персия. Затова, струва ми се, ще трябва да призная на атиняните заслугата, че са измислили един нов, чудесен вид общество.

Демокрит смята, че заслугата за това принадлежи лично на Аспазия. Твърди, че другите атински компаньонки съвсем не са от нейната категория и техните вечери най-често са пиански и скучни. Демокрит сигурно знае тези неща. Благодарение на щедрата издръжка, която получава от баща си, той може да прекарва колкото време иска в къщите на професионалистките. Освен това не му се наложи да попадне в мрежата на възрастен мъж. Общо взето, трябва да си благодарен, че съдбата е така благосклонна към теб, Демокрите, поне досега. Нищо чудно, че толкова често се смееш.

Попитах Аспазия за Анаксагор.

– Той е в Коринт.

– Ще се върне ли?

– Не знам. Надявам се.

– Сигурен съм, че ще се върне. Чух защитата на Перикъл.

Ходил бях, много забулен, в събранието. Тукидид отправи нападки срещу Анаксагор и теориите му. Перикъл защити приятеля си и не каза нищо за теориите му. Нито един от двамата оратори не ми направи особено впечатление. Перикъл говори гладко, изискано и умее, когато реши, да постигне един страстен, съвсем фригийски тон. Употребявам музикален термин, защото генералът използва гласа си като музикален инструмент. Но когато съдеха Питагор, Перикловата лира мълчеше. И двамата оратори бяха смутени от такива събития, като спартанското нашествие, загубата на Беотия, въстанието в Евбея. В известен смисъл тъкмо когато имаха най-голяма нужда от Перикъл, той се оказа подсъдим. Накрая с решението си, че Анаксагор не е нито мидопоклонник, нито атеист, събранието просто изрази доверието си в Перикъл. Тукидид преживя тежко това поражение. Сега се заканва, че след време ще възобнови обвинението си. Сигурен съм, че ще изпълни закана си. След процеса Анаксагор тактично напусна Атина. Трябва да кажа, че той ми липсва и на мен не по-малко, отколкото на Перикъл.

Похвалих Аспазия за виното, музиката, благоуханния въздух.

Аспазия се засмя. Приятен за слуха смях.

– Моята къща сигурно изглежда съвсем бедна в сравнение с харема на Великия цар.

– Откъде знаеш, че познавам харема?

– Ти беше довереник на старата царица и си любимец на царицата-майка. О, знам всичко за теб.

И наистина знаеше. Очевидно гъркините в персийския харем по някакъв начин са успявали да поддържат връзка със себеподобните си в гръцките градове. Учудих се колко много знае Аспазия за живота в двора.

– Но нали баща ми служеше на Великия цар, както консерваторите не пропускат да ни напомнят всеки ден.

– Милет бе любим град на Великия цар. – Влязох в нейния тон.

Всъщност Милет бе създал на Персия толкова неприятности, колкото всички останали гръцки градове в Мала Азия, взети заедно. Ксеркс имаше желание да го изравни със земята.

Перикъл се присъедини към нас толкова тихо, че усетих присъствието му едва когато почувствувах ръката му на рамото си и чух прославения глас да прошепва:

– Добре дошъл. Кир Спитама.

– Генерале! – Помъчих се да стана, но ръката на рамото ми не ми позволи.

– Не ставай, посланико. Ще седна до теб. Аспазия отиде да донесе вино за генерала. Направи ми впечатление, че гостите продължават да се забавляват, сякаш управникът не е в стаята. Той седна на кушетката до мен и усетих, дори в мрака, че има внушителни размери. Не знаех, че Перикъл е толкова по-висок от мен.

– Напоследък те пренебрегнахме – каза той, – но нямахме друг избор.

– Разбирам, генерале.

– Нали знаеш, че аз изпратих Калий в Суза да сключи мир.

– Да, разбрах го още тогава.

– Надявам се също, че знаеш колко много се противопоставях на египетския поход. Първо, това бе явно нарушение на нашия договор. Но тъй като бе невъзможно да представя договора пред събранието по общоприетия начин, не можех и да се позова на него. Така или иначе, и без да е представен пред събранието, договорот остава в сила, що се отнася до сегашното правителство.

– Великият цар би казал същото.

– Доживяхме и този ден! – Перикъл плесна с ръце. От радост! Не можех да отгатна само по гласа. – Ти познаваше Темистокъл. – Това бе твърдение, а не въпрос.

– Да. Служех за преводач, когато той за пръв път се появи в Суза.

Перикъл стана. Предложи ми ръката си – здрава, мускулеста войнишка ръка. Изправих се с усилие.

– Бих искал да поговоря с теб насаме – каза той.

Перикъл ме поведе през стаята. Макар да спираше, за да размени по няколко думи с мъжете, нито веднъж не се обърна към друга жена освен към Аспазия. Въведе ме в задушна стаичка с дъх на гранясал зехтин.

– Тук работя.

Настани ме на едно столче. Бяхме толкова близо един до друг, че усещах мириса на потта му – като нагорещен месинг.

– Бях двадесет и осем годишен, когато остракизираха Темистокъл. Мислех, че той е най-великият човек, когото този град е родил.

– А сега... – подхванах аз дворцовия си отговор, но генералът ме прекъсна. Не обича много ласкателствата. Имам предвид ласкателства в персийски стил. Като всеки грък той жадува за атическият им вариант.

– По-късно промених мнението си. Темистокъл беше алчен човек. Взе пари от всички, дори и от Родоския тиран, което е непростимо. Още

по-лошо, прибра му парите, а после не направи нищо, за да му помогне.

– Може би с това е искал да покаже, че е истински демократ. – Не устоях на изкушението и се пошегувах за сметка на Перикъл и партията му.

Шегата ми не бе удостоена с внимание.

– Темистокъл доказва, че думата му не означава нищо. Но за своето време той беше най-великият ни военачалник. И което е по-важно, а може би само това е важно, разбираше света по-добре от всички останали. – Включително и Анаксагор?

– Анаксагор разбира много от тайните на сътворението. Тези неща са важни, разбира се, и са много дълбоки. Но аз говорех за политика. Темистокъл отгатваше как ще постъпят хората много преди те самите да го знаят. Можеше да вижда в бъдещето. Можеше да ни каже какво ще се случи след време и не мисля, че е имал тази дарба от Аполон. Не. Мисля, че можеше да предсказва бъдещето, защото напълно разбираше настоящето. Ето защо искам да знам...

Перикъл замълча. Имах чувството, че ме гледа втренчено.

– Какво би искал да знаеш, Генерале?

– Искам да знам какво ти е говорил Темистокъл за Атина, за Спарта, за Персия. Естествено, ако не желаеш да ми кажеш, няма да настоявам.

– Ще ти кажа каквото мога – отвърнах искрено. – Тоест каквото мога да си спомня. Но нямам добра памет за близкото минало. Мога да ти повтаря всяка дума, която ми е казал Великият цар Дарий преди тридесет години, но вече съм забравил голяма част от онова, което говори Тукидид по мой адрес миналата зима в Одеона.

– Щастлив си. Бих искал и аз да мога да го забравя. Но той няма да ми позволи. Той е борец. И то лош. От онези борци, които се прилепват за теб и не те пускат, а после скришом те ухапват. Атина е малка за двама ни. Рано или късно единият от нас трябва да си отиде. Защото...

Перикъл отново замълча. Склонен е към самосъжаление, което се изразява в преструвката, че не разбира противниците си. При последното свикване на събраниято се държа съвсем детински. Критикуваха го, задето харчи прекалено много от парите на империята за строеж на нови сгради. Вместо да отговори, че ако не харчи тези пари, половината от населението ще остане без работа, той каза: „Много добре. Ще завърша сградите със собствени средства. Тогава всички те ще бъдат посветени не на града, а на мен.“ Тъй като хоровото „не“ бе грижливо репетирано предварително, Перикъл получи необходимите суми – и спаси

богатството си.

Перикъл приема тези политически неща съвсем лично. От друга страна, този град е малък и водачите се познават много добре помежду си, тъй че нападките им един към друг са лични и са предназначени не само да нараняват, но и да измъчват.

Все пак по настояване на Перикъл положих всички усилия да си припомня единствения частен разговор, който съм водил с Темистокъл, Това се случи в Магнезия една-две години преди смъртта му. Кой знае защо съм бил в този край на света. Но помня, че щом вестта за пристигането на царския приятел се разнесе по Големия път, при мен дойде пратеник на Темистокъл. Желая ли да бъде негов гост в губернаторския дом? Естествено, персиецът в мен се зарадва, че великият човек го помни. А гъркът в мен знаеше, че той ще ми поиска нещо.

Помня, че беше късно следобед – през лятото, струва ми се. Седяхме двамата в една чудесна лоджия с изглед към градините на неговото внушително имение. През годините Темистокъл бе натрупал огромно състояние, което по някакъв начин бе успял да изнесе от Атина при падането си от власт.

„Има недоразумение между мен и сатрапа на Сарди. – Темистокъл собственоръчно наля вино за двама ни. – Дребна работа, но... – Разля малко вино на мозайката по гръцки обичай. – Преди години в Атина издигнах статуя, наречена «Водоносецът». Този паметник бе посветен на времето, когато бях инспектор по водата, една много трудна работа, с която, струва ми се, доста добре се справих. Статуята е старомодна, разбира се, но винаги се е харесвала на всички. Както и да е, след падането на Атина персите взеха статуята и я поставиха в храма на Хера в Сарди.“

Да, Демокрите, той каза „падането на Атина“.

„И така – продължи Темистокъл, – попитах сатрапа дали мога да купя статуята и да я изпратя обратно в Атина. Нали разбираш, като символ на мира между перси и гърди и така нататък. Сатрапът побесня. Сега ме обвинява, че съм обидил Великия цар, обвинява ме в измяна, в какво ли не...“

Темистокъл се впусна в подробности около заплахите на сатрапа. Беше дълбоко разстроен от това стълкновение. Положих всички усилия да го успокоя. Обещах да уредя нещата както с канцеларията, така и с третата къща на харема. Несъмнено мирният договор бе по-важен за Великия цар от някаква си статуя. За нещастие точно тогава атиняните счетоха за уместно да нападнат нашата провинция Египет. Великият цар

се разгневи и заповяда на Темистокъл да свика флотата. Една седмица по-късно Темистокъл умря – според мълвата от конско ухапване. И статуята на водоносеца си остана в Сарди.

Щом убедих Темистокъл, че Великият цар няма да се повлияе от някакъв си сатрап на Лидия, разговаряхме за хиляда и едно неща. Беше умен и прозорлив. Зададе ми много въпроси и изслуша почти всичките ми отговори.

И аз му задавах въпроси. Сигурен съм, че го разпитвах за Египет. Дори и тогава всички знаеха, че египетските бунтари търсят помощ отвън. Попитах го дали атиняните ще помогнат на въстаниците против Персия. Отговорът на Темистокъл бе категоричен, „Освен ако не са се побъркали напълно, което, ако ми позволиш да кажа от собствен опит, не е изключено – рече той с усмивка, – атиняните никога няма да нападнат вътрешността на Азия или Африка. Не би имало смисъл. Никога няма да победят. Не са достатъчно многобройни.“

Повторих тази реч на Перикъл, който промърмори:

– Да, да. Прав е. Истина е, че сме малко на брой. Продължавай. Моля те.

Разказах на Перикъл всичко, което си спомням. Предадох му остатък от разговора си с Темистокъл, който протече горе-долу така:

„Сигурен съм, че Великият цар вече не е заплаха за Атина“, казах аз.

Темистокъл ме погледна изкосо, за да провери доколко сериозно приемам такова твърдение от устата на един персийски храненик.

Опитах се да заема неутрална позиция.

„Вече не съм доверен на Великия цар. Но съм съгласен с теб. Великият цар желае само да запази владенията си. Ако моите молитви получат отговор, един ден ще тръгнем на изток...“

„А ако моите получат отговор, атиняните ще тръгнат на запад.“

– Каза ли къде? – попита Перикъл, който сега бе толкова близо до мен, че с бузата си усещах топлината на лицето му.

– Да. Темистокъл говори за Сицилия, за Италия. „Европа трябва да стане гръцка – каза той. – Ние трябва да гледаме на запад.“

– Точно така! А какво каза за мен?

Беше ми забавно, че Перикъл притежава всичката суетност, присъща на държавника. За щастие – или за нещастие – държавникът неминуемо стига дотам, че обърква себе си с народа, който ръководи. Когато генерал Перикъл мисли за Атина, той мисли за себе си. Когато помага на Атина, помага на себе си. И понеже е надарен и мъдър, а да не

говорим, че е и хитър, сега в Атина всичко би трябвало да върви добре.

Не можех да си спомня дали Темистокъл бе споменал своя политически наследник, затова свободно съчинявах. Когато говори с владетел, човек съвсем не е длъжен да казва истината.

– Темистокъл чувствуваше, че ти си логичният наследник на неговия наследник Ефиалт. Не гледаше сериозно на обстоятелството, че поради Алкмеонидския ти произход над теб тегне проклятие.

Вмъкнах това, понеже бях любопитен да узная какво е отношението на Перикъл към факта, че според много гърци над него и семейството му все още тегне божественото проклятие, защото преди два века един от прадедите му убил свой противник в някакъв храм.

– Всеки знае, че проклятието бе отменено, когато нашето семейство отново построи храма на Аполон в Делфи.

От този формален отговор не можах да разбера дали Перикъл вярва, че проклятието все още е в сила, или не. Ако е в сила, Атина ще страда, защото Перикъл е Атина или поне така мисли. Колкото повече остарявам, толкова повече започвам да вярвам в дълголетие на проклятията. Ксеркс очакваше да го убият и съм сигурен, че в предсмъртния си час не се е изненадал, ако допуснем, че са му дарили един миг за размисъл, преди Страшната царска слава да се превърне в локва кръв.

Влязох в ролята си на царедворец.

– Темистокъл говореше с уважение за теб, но не и за Кимон, когото мразеше.

Последното бе вярно.

– Кимон е опасен човек – отвърна Перикъл. – Изобщо не трябваше да му разрешавам да се връща. Но Елпиника ме надхитри. Да, измами ме тази зла старина. Още не знам как го постигна. Казват, че е вещица. Може и да е истина. Така или иначе, дойде тя при мен, облечена като младоженка. Възмутих се. „Много си стара, рекох ѝ, за да слагаш такива парфюми и одежди.“ Но тя спори с мен като мъж и получи каквото искаше. Кимон се върна. Сега е мъртъв, а Тукидид... Е, градът е твърде малък за двама ни. Един от нас трябва да си отиде. Скоро.

Перикъл стана. Още веднъж силната му ръка ми помогна да се изправам.

– Нека да се върнем при гостите и да отпразнуваме мира със Спарта и мира с Персия.

Казах това напълно искрено.

Перикъл отговори, както ми се стори, също напълно искрено.

– Искам бъдните поколения да кажат за мен, че нито един атинянин

не е сложил траур по моя вина.

* * *

Аз, Демокрит от Абдера, син на Атенокрит, подредих тези спомени на Кир Спитама в девет книги. Платих за преписването им и сега те могат да бъдат прочетени от всеки грък.

Една седмица след приема в къщата на Аспазия Кир Спитама умря бързо и безболезнено, докато му четях Херодот. Това се случи преди близо четиридесет години.

През следващите години пътувах из много страни. Живях във Вавилон и в Бактра. Пътувах до устието на Нил и стигнах на изток чак до бреговете на река Инд. Написах много книги. Но когато се върнах в Атина тази година, никой не ме позна – дори словоохотливият Сократ.

Мисля, че Кир Спитама бе прав, като твърдеше, че проклятието над Алкмеонидите продължава. Перикъл бе велик човек, обречен от съдбата. Когато той умря – преди двадесет години, – Атина понасяше ударите на спартанската армия отвън и на смъртоносната чума отвътре.

След двадесет и осем години непрекъсната, изтощителна война Атина се предаде на Спарта. Тази пролет дългите стени бяха съборени и сега, когато пиша тези редове, на Акропола има спартански гарнизон.

До голяма степен благодарение на всичко, което научих от Кир Спитама, през дългия си живот успях да открия причините не само за всички небесни явления, но и за самото сътворение.

Първопричината за вселената са атомите и празното пространство; всичко останало е само човешка мисъл. Има безброй светове като нашия. Те възникват и загиват. Но нищо не може да възникне от нещо, което не съществува, както нищо не може да излезне в онова, което не съществува. По-нататък, основните атоми са неограничени по размер и по брой и те превръщат вселената във водовъртеж, в който се пораждат всичките ѝ съставни части – огън, вода, въздух, земя.

Причината за възникването на всички неща е постоянният вихър, който аз наричам необходимост; и всичко се случва по необходимост. Така светът постоянно се създава и пресъздава.

Както бе започнал ако не да вярва, то поне да подозира Кир Спитама, сътворението няма нито начало, нито край, а съществува като поток във времето, което е наистина безкрайно. Макар и никъде да не забелязах ни най-малка следа от Премъдрия господ на Зороастър, много е възможно той да е една идея, която съответства на онзи цикъл, наричан космос, първично единство, или сътворение.

Но по тези въпроси съм писал другаде и тук ги споменавам само за да изразя благодарността си към стареца, а историята на неговия живот с радост посвещавам на последния жив свидетел от онова славно време – Аспазия, жената на Лизикъл, търговеца на овце.

КРАЙ

© 1980 Гор Видал
© 1989 Незабравка Михайлова, превод от английски

Gore Vidal
Creation, 1980

Източник: Библиотеката на Александър Минковски

Публикация:
Гор Видал
Сътворението
Второ издание
(Популярна класика)
Cicela, София, 2003
703 с.; 21 см.

Първо издание: 1989 на изд. „Народна култура“.

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/301>]